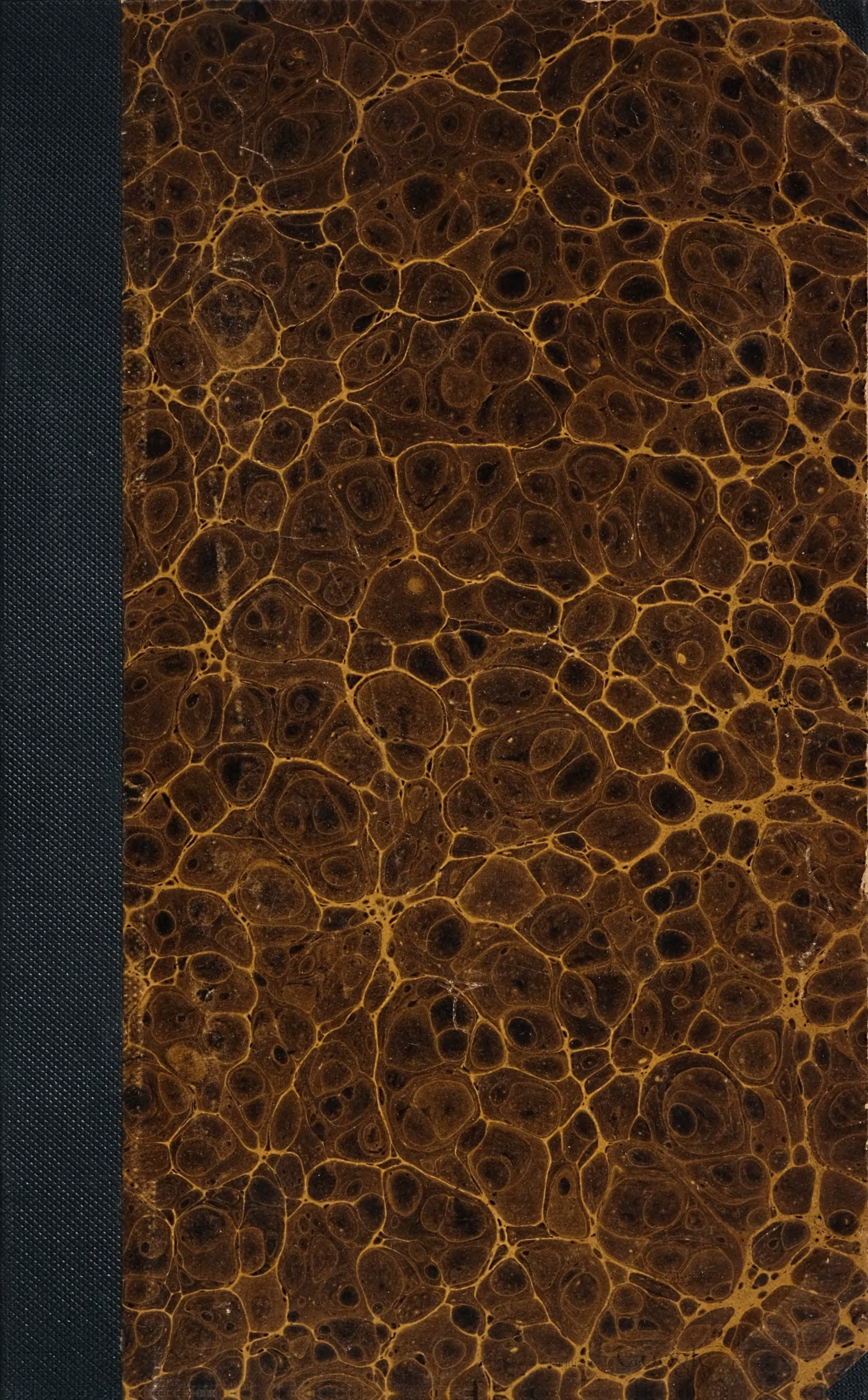

Historisk Tidsskrift,

Femte Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

C. F. Bricka,
Foreningens Sekretær.

Fjerde Binds ~~første Hefte.~~

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri.
1883.

Udgivet for 1ste Halvaar 1883.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af: Professor **E. Holm**, Bibliotheksassistent **S. M. Gjellerup**, Professor **J. Steenstrup**, Arkivassistent **C. F. Bricka** og Kontorchef **J. Grundtvig.**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift, redigeret af C. Molbech, 1—6 Bind, 1840—45. (1ste Binds 1ste Hefte og 3dje Binds 1ste Hefte ere udsolgte.)

Nyt historisk Tidsskrift, redigeret af C. Molbech, 1—5 Binds 1ste Hefte, 1846—52; redigeret af N. L. Westergaard, 5te Binds 2det Hefte og 6te Bind, 1854—56.

Historisk Tidsskrift, Tredie Række, redigeret af N. L. Westergaard, 1—3 Bind, 1858—64; redigeret af E. Holm, 4—6 Bind tilligemed Register til hele Rækken, 1865—69. (4de Binds 1ste Hefte og 6te Binds 1ste Hefte ere udsolgte. Bogladepris for alle 3 Rækker 6 Kr. Bindet, 3 Kr. Heftet, undtagen for 3dje Række 6te Binds 2det Hefte, der koster 1 Kr. 65 Ø.)

Historisk Tidsskrift, Fjerde Række, redigeret af E. Holm, 1—6 Bind, 1869—78. (Bogladepris for 1ste, 3dje og 4de Bind 6 Kr. hvert, for 2det, 5te og 6te Bind 7 Kr. hvert.)

Historisk Tidsskrift, Femte Række, redigeret af C. F. Bricka, 1—4 Binds 1ste Hefte, 1879—83. (Bogladepris 9 Kr. for Bindet.)

Historiske Aarbøger, til Oplysning og Veiledning i Nordens, særdeles Danmarks Historie, udgivne af C. Molbech. 1ste Del 1845, 2den Del 1848, 3dje Del 1851. (Bogladepris 2 Kr. 65 Ø. Delen.)

Historisk-biographiske Samlinger og Bidrag til den danske Sprog- og Literaturhistorie i ældre og nyere Tid, udgivne af C. Molbech. 1ste Hefte 1847, 2det Hefte 1849, 3dje Hefte 1851. (Bogladepris 1 Kr. 65 Ø. Heftet.)

Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter af J. P. F. Kønigsfeldt. 2den omarb. Udg. 1856. (Bogladepris 5 Kr. 50 Ø.)

(Se Omslagets 3dje Side.)

HISTORISK TIDSSKRIFT,

Femte Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

C. F. Bricka,
Foreningens Sekretær.

Fjerde Bind.

Kjøbenhavn.

Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri.

1883—84.

Indhold.

Dansk Historiografi i det 18de Aarhundrede.

Af

C. Paludan-Müller.

Iblandt Professor Caspar Paludan-Müllers efterladte Haandskrifter fandtes den Oversigt over Dansk Historiografi i det 18. Aarhundrede, som herved udgives af den danske historiske Forenings Bestyrelse. Dette Arbejde danner en Del af nogle Forelæsningsrækker, som Forfatteren har holdt ved Kjøbenhavns Universitet, omfattende den danske Historiografi fra Saxo indtil Suhm. Medens de tidligere Afsnit af disse Forelæsninger ikke foreligge i en saadan Form, at det er muligt at offentliggjøre dem, har Bestyrelsen med Glæde grebet Lejligheden til ved Udgivelsen af det her efterfølgende Afsnit at lade endnu et Arbejde af den afdøde højt fortjente Forfatter blive føjet til de talrige værdifulde Afhandlinger, som Historisk Tidsskrift igjennem en lang Række af Aar har havt ham at takke for. Vistnok vil enhver kyndig Læser let se, at Forfatteren ved Udarbejdelsen af disse Forelæsninger har maattet tage Hensyn, dels til den Tid, Forelæsningssemestret gav ham at raade over, dels til sine Tilhøreres Tarv, saaledes at han i det hele maatte nøjes med at give en Oversigt og paa forskjellige Steder mindre kunde gaa ind paa Analyser i det enkelte, end han rimeligvis ellers vilde have gjort. Men Bestyrelsen holder sig overtydet om, at Tidsskriftets Læsere med den ville have Interesse og Glæde af, hvad der bydes i disse Forelæsninger, særlig af at se, hvad en Mand med Paludan-Müllers videnskabelige Over-

legenhed og hans kritiske Sans har dømt om det 18. Aarhundredes Historikere i Danmark, om Hojer og Holberg ikke mindre end om Gram, Langebek og Suhm.

E. Holm.

Ved Overgangen fra det 17de til det 18de Aarhundrede var Thormodus Torfæus den betydeligste Historiker her i Norden; men i hvor vel hans ene Hovedværk, og det betydeligste, hans Historia Rerum Norvegicarum i fire Foliobind, først udkom i Kjøbenhavn 1711, saa tilhører denne Videnskabsmand dog mere det 17de Aarhundrede end det følgende, ved hvis Begyndelse han allerede var en Mand paa 63 Aar. Med ham og med hans Landsmand Arne Magnussen († 1730) har jeg ogsaa sluttet en tidligere Forelæsning over nogle Kildeskrifter til dansk Historie, der standsede ved Overgangen fra det 17de til det 18de Aarhundrede. Dette sidste Aarhundredes Historiografi adskiller sig desuden i Sprog og Fremstilling saa meget fra det foregaaendes, at det ogsaa af den Grund er rigtigst at begynde nærværende Forelæsningsrække med de Historikere, der ganske tilhøre det 18de Aarhundrede, og som helt have fulgt dettes ejendommelige Retning.

Her møde os da strax to Mænd, der begge have indlagt sig stor Fortjeneste netop af den danske Historieskrivning, i hvor vel den ene ikke skrev paa dansk, men paa tydsk: Andreas Hojer og Ludvig Holberg. Gik man strængt kronologisk frem, burde vel Holberg nævnes først som den ældre og som den, der først betraadte den historiske Forfatterbane. Men af flere Grunde, navnlig da fordi Holbergs Virksomhed varede meget længere end Hojers, og fordi dennes historiske Hovedværk kom tidligere end Holbergs, foretrækker jeg at begynde med Hojer.

Andreas Hojer.

Først en kort Udsigt over hans Liv, hvorved jeg følger et Brev af 10de Januar 1726 fra Hojer selv til Prf. Fabricius i Helmstädt[1]) med Fortsættelse fra andre Kilder.

Andreas Hojer er født i Hertugdømmet Slesvig d. 18de Maj 1690 i Byen Karlum mellem Flensborg og Tønder, hvor Faderen var Præst. Karlum ligger i den Del af Sønderjylland, hvor dansk og tysk er blandet i Folkesproget; men Andreas Hojers Opdragelse og Dannelse blev rent tysk. I hans 16de Aar satte Faderen ham i Pædagogiet i Halle, hvorfra han efter et Aars Forløb gik over til Universitetet samme Steds. Her gjorde han Medicinen til sit Hovedstudium, men lagde sig tillige efter Moral, Historie, Natur- og Folkeret. Længe kunde han dog ikke fortsætte sine Universitetsstudier; Krigen, som udbrød i Norden 1709, nødte ham til at vende hjem, siger han — man ser ikke: hvorfor? De trange Tider have vel gjort hans Familie det for svært at holde ham ved et Universitet. 1713 kom han til Kjøbenhavn, der blev Skuepladsen for hans følgende Virksomhed. Han kom i Huset hos Gehejmeraad Johan Georg Holstein[2]) som Hovmester for 2 af hans Sønner, med hvem han i Aarene 1717 og 1718 i kort Tid opholdt sig i Helmstädt; men snart stræbte han at vinde en selvstændig Stilling. I Aaret 1717 konkurrerede han om en medicinsk Professorpost ved Kjøbenhavns Universitet og udgav i den Anledning en Disputats, ligesom

---

[1]) Fortalen til Falcks Udg. af Hojer: König Friederich des Vierten glorwürdigstes Leben.

[2]) Om ham se Hofmans Efterretninger om Danske Adelsmænd III (Kbhvn. 1779), p. 380, samt Hojer: Glorwürd. Leben paa flere Steder f. Ex. I, 241 og II, 230.

han ogsaa optraadte som praktiserende Læge. Posten opnaaede han dog ikke; og nu oplevede man det Særsyn, at den unge Mand fremtraadte som en Polyhistor med Skrifter i ganske uensartede Fag, først et historisk, saa et juridico-philosophisk, der begge udkom i Aaret 1718, men begge paadroge ham store Ubehageligheder. Det første Skrift var en Haandbog i Danmarks Historie paa tysk, under Titel: Andreæ Hojern: Kurtzgefaszte Dännemärckische Geschichte vom Anfang dieses mächtigen Reichs bis zum Ausgang des XVII Seculi, aus den bewährtesten Scribenten zu mehrerer Deutlichkeit in Fragen und Antworten verfasset, und mit nöthigen Allegationibus versehen. Flensburg, in Verlegung Balthasar Otto Bosseck, An. 1718.

Bogen er delt i to Afdelinger, den ældre Historie S. 1—96, den nyere, fra det oldenborgske Hus, S. 97—596. Allerede dette Sidetal viser, at al Vægten ligger paa den nyere Historie. Bogen er, efter Forfatterens Udsagn, foranlediget ved hans Lærerstilling hos Gehejmeraad Holsteins Sønner, altsaa fra først af tænkt som en Lærebog, hvad der bestyrkes ved den sære kateketiske eller erotematiske Form, i Spørgsmaal og Svar. Denne Form gjør den i sig selv tung at læse; og den bliver det endnu mere ved den Mængde af Citater og Noter, hvormed hver Side er besværet. Denne i det mindste tilsyneladende Lærdoms Masse staar desuden i Strid med dens Bestemmelse som Lærebog for Ungdommen. Dens Ræsonnements og Domme passe heller ikke hertil, saa at Bogen er vanskelig at forstaa, dersom det ikke har været Forfatterens hemmelige Tanke, at vise sig som den, der duede til en Plads som Professor i Historie ved Universitetet. At Bogen er dedi-

ceret til Kong Frederik den Fjerde selv, gjør det ogsaa umuligt at forstaa den blot som en Lærebog for Ungdommen, ligesom heller ikke Fortalen passer til en saadan. Med ikke ringe Selvtillid træder Forfatteren i denne sin Jomfrutale op som den, der nu vil lære de danske deres Fædrelandshistorie, hvori de hidtil have været saa uvidende, at man kunde træffe høje militære og civile Standspersoner, der spurgte, om Dronning Margarete levede før eller efter K. Christian den Anden, og som ikke vilde tro, at det regerende Kongehus stammede fra Grevskabet Oldenburg. Hans Domme over ældre danske Skribenter, fra Saxo til Torfæus, ere heller ingenlunde fri for Arrogance, og naar han, efter at have vist, at Pufendorf's og Hübner's almindelige Historier lige saa lidt have kunnet hjælpe ham ved dette Værk som den nürnbergske Duodez med de danske Kongers Billeder, — naar han saa tilføjer: «Det falder mig derved ind, at den historiske Introduktion, Hr. Professor Holberg udgav paa dansk for nogle Aar siden, skulde anføres her; men formedelst dens Korthed, og Udeladelsen af de fornødne Bevissteder, og fordi den næsten helt igjennem følger Pufendorf, med Undtagelse af de nyeste Tider, har den heller ikke været tjenlig for mit Øjemed.» — naar man læser dette, faar man virkelig den Forestilling, at Hojer har ved at antyde et litterært Tyveri af Holberg, der altsaa skal have forsøgt at sætte Folk Blaar i Øjnene ved at pynte sig med laante Fjer, — villet nedsætte Holberg i den almindelige Dom, maaske fordi han i denne saa en Medbejler til en historisk Professorpost.

Den Bog, mod hvilken Hojer her udkaster denne hæslige Insinuation, er: Ludvig Holbergs Introduction til de fornemste Europæiske Rigers Histo-

rier, fortsat indtil disse sidste Tider, med et tilstræckeligt Register. Kjøbenhavn 1711. Trykt hos Johann Jacob Bornheinrich. Paa Johann Krusens Bekostning, og findes hos hannem tilkiøbs.

Denne Titel vækker nu en urigtig Forestilling om Skriftets Indhold, da vi ved Introduktion tænke paa en Indledning, noget præliminært, en Forberedelse til at opfatte den Gjenstand, der skal foredrages, medens Holbergs Bog, der er tilegnet Kronprins Christian, er en virkelig Haandbog i 13 af de europæiske Rigers Historie (Grækenland, Rom, Spanien, Portugal, Tyskland, Frankrig, England, Danmark, Norge, Sverrig, Polen, Muskov, Nederlandene). Da Bogen er en Haandbog, som blot vil give en Oversigt, er Fremstillingen ikke bygget paa Citater af Kilderne; dog har den ogsaa hist og her i Randen saadanne, der vise, at Frf. kjender de historiske Hovedskribenter, saaledes de hidhørende græske og latinske Klassikere ved Grækenlands og Roms Historier. Ved Stykket om Danmark citeres Saxo, Snorro Sturlesen, Helmold, (Ryklosters Aarbog) Kong-Eriks-Krøniken, Alb. Krantz, Hvitfeld, Torfæus. Dette passer upaatvivlelig bedre til en Haandbog end Hojers tilsyneladende lærde Noter, der forvirre Læserens Opfattelse af hans Bog. Blandt de nyere Forfattere, Holberg har benyttet, nævner han Pufendorfs Einleitung og Hübners historische Fragen, men fremhæver, at den første kun gaar indtil den Nimwegenske Fred (1679), og at den sidste har altfor mange Specialiteter om de mange tyske Fyrstehuse, hvilke slet ikke passe i Holbergs Værk. Det var en god og for sin Tid nyttig dansk Bog, der maatte anbefale sin Forfatter som en lovende ung Historiker.

Nu udgav Hojer 1718 sin Bog med den ovenanførte

Insinuation om Plagiat, der ikke kunde anses for andet end en direkte Udfordring til Holberg, som sagtens ogsaa har følt sig foruroliget ved at se en Medbejler uventet opdukke, thi Holberg havde upaatvivlelig den Gang allerede Øjet heftet paa den Lærerpost i Historie og Geographi, han siden opnaaede, og hvori han slog sig til Ro. Hertil kommer, at Holberg og Hojer overhovedet vare antipathiske Naturer; begge udmærket dygtige Mænd, men Nordmanden med den klare, lyse Forstand, en afgjort Hader af alt paataget, opskruet Væsen, fuld af Ringeagt for Tidens Philosophi, ugunstig mod det urolige, insinuante, fremtrængende Væsen, der karakteriserer Hojer og idelig førte ham til at gjøre Opvartning hos de store; endelig en Fjende af og Spotter over den Polymathi og Polypragmosyne (det Megetvideri og den mangesidige Travlhed), der netop var saa stærkt fremtrædende hos Andreas Hojer.

Man vil da finde det naturligt, at Hojers ganske uforanledigede Udfordring bragte Holberg i Harnisk. Hvorledes det dermed gik til, har han selv berettet.[1]) Jeg skal tillade mig at oplæse Stedet i Oversættelse:

«— Næppe var denne Strid endt, før jeg blev nødt til atter at gribe til Vaaben mod en ny Modstander. Denne var en hos os ny Historikus, som for kort Tid siden paa tysk havde sammenskrevet et Udtog af Danmarks Historie. I Fortalen til dette Værk gaar han blandt mere, som jeg her ikke vil berøre, skarpt løs paa vore Historikere, baade gamle og nye, idet han angriber de første af dem som forsømmelige, de sidste som taabelige Snakkere (*nugatores*) og Plagiatorer. Jeg havde den Gang skrevet til Ungdom-

---

[1]) Epistola I ad virum perillustrem (Francofurti et Lipsiæ 1736), p. 120.

mens Nytte en Bog, der ikke udgav sig for videre end et Kompendium i Universalhistorien. Dog blev jeg afmalet ligesaa sort som de andre danske Historieskrivere. Han beskyldte mig for Plagiat, som om jeg i de Kapitler, der handlede om Nordens Historie, havde udskrevet Pufendorf. Jeg tog først koldsindig mod denne Dom: Det syntes mig ikke Umagen værd at begynde en Fejde om ingen Ting; thi kun ved Vold og Magt var jeg trukket ind i Selskab med dem, der skreve Danmarks Historie, da det ikke var en Danmarkshistorie, men alene en Udsigt over Universalhistorien, jeg havde skrevet. Dertil kom, at da jeg først gav mig i Færd med Udarbejdelsen, var jeg et ganske ungt Menneske. Jeg mente da, at hin Dom ikke var et Svar værd. Derfor taug jeg længe. Men mine Venner trængte heftig paa mig og kaldte min Taushed Ladhed og Frygtsomhed. Da udgav jeg en lille Afhandling under denne Titel: Dissertatio Quinta de Historicis Danicis, quam in Collegio Regio publice tuebitur Paulus Ryterus cum Defendente pereximio Christiano Andreæ.»[1])

---

[1]) Nøjagtig hedder Stykket: Dissertatio V de historicis Danicis quam disquisitioni publicæ submittit Paulus Ruter, cum Defendente pereximio Christiano Andreæ, in Auditorio Collegii Regii die 8 Februarii an. 1719. horis p. mer. sol. (Qvart blandt Hjelmstjernes Bøger i det st. kgl. Bibliothek). — Senere optrykt som Nr. 1 i (W. Høybergs) Kjøbenhavnske Samlinger af rare trykte og utrykte Piecer, I Bind. Holbergiana. — Skriftet har Form af en af de sædvanlige Kollegie-Dissertationer, endog saa vidt, at det ser ud som de sidste Ark af et Arbejde om danske Historikere, af hvilke de foregaaende Ark ere successiv trykte og benyttede til lignende Dissertationer pro loco. Derfor begynder den med «No. XLVI» og «No. XLVII» (om Striden mellem Rosenkrands og Buno samt nogle Parentalia om Prins Georg, men gaar saa strax over til Angrebet paa Hojer). — Det er altsaa kun for

«Denne Dissertation blev almindelig optaget med stort Bifald; kun (den virkelige) Povel Rytter blev vred; men den 60aarige Mands Hidsighed satte sig snart, da han saa, at det var et honnet Forsvar for Fædrelandet.» Saavidt Holberg.

Disse sex Kvartblade indeholde en heftig Philippika mod Forfatteren af Dännemärckische Geschichte. Sproget er Latin, vel ikke klassisk, men rask og resolut behandlet, saa at det forslaar fuldkommen til at gyde en sydende Begdaab over Modstanderens syndige Hoved; især er den fingerede Povel Rytter vred over Fortalen, hvor han finder, at Frf. har lagt en høj Grad af Hovmod og Uvidenhed for Dagen: han taler jo, som om han nu først skulde til at lære de danske deres Historie. Povel Rytter hudfletter ogsaa denne «*sciolus*», denne opblæste halvstuderede Røver, fordi han spotter over Saxos og Torfæus's Fabler. Saxo har ikke ment at give sine Fortællinger i de første Bøger som Historie, men har heller villet opbevare Sagnene, som han forefandt dem, end at de skulde rent forgaa.[1]) Og den ærværdige, mer end 80aarige Olding Torfæus kan le ad, hvad saadan en «Kikindivelt» pludrer om ham. Vred er Povel Rytter ogsaa over, at Forfatteren dadler Hübner for Fejl og Mangel af Citater, Hvitfeld for hans Amanuensers Fejl, Holberg, fordi han i sin Introduktion ingen Allegationes har. Dette, mener Povel Rytter, beror paa en total Misforstaaelse af en almindelig Histories Natur. Denne skal kun give en Oversigt til foreløbig Vejledning for dem, der agte at studere Historien, men

---

denne Forms Skyld, at Stykket hedder Dissertatio V. Der er ikke gaaet fire andre forud.

[1]) Saaledes Holberg atter i Danmarks og Norges geistl. og verdsl. Stat, 2den Udg., p. 179.

ikke indlade sig paa at rette Enkeltheder eller paa Bevisførelse gjennem Citater. Endvidere tugtes Frf., fordi han altfor meget har beraabt sig paa svenske og slesvigholstenske Forfattere, hvorved han ligesom har taget Parti imod Fædrelandet, da disse Forfattere ere dets Fjender. Og en saadan Bog har han havt dum Fripostighed nok til at dedicere Fædrelandets Fader, Kongen!

I denne heftige Tone gaar det hele Skrift. Der er unægtelig megen Sandhed i Holbergs Kritik; og om vi nu finde Tonen altfor skarp og nærgaaende imod en Mand som And. Hojer, saa maa det ikke glemmes, at den Gang han og Holberg førte Krig mod hinanden, var ingen af dem den Mand, vi nu vide, han blev, og som hvilken han staar for os, der have hans hele Liv og Virksomhed for os. Holberg, den ældre, kunde 1718 ikke se i sin Modstander en anden Mand end en medicinsk Student, der vilde gjøre Opsigt med raske, haanende Domme i et Fag, hvor han knap kunde gjælde for en Dilettant.

Andr. Hojer svarede ikke offentlig paa denne Philippika. Hans Bog paadrog ham andre Ubehageligheder, som jeg strax skal omtale nærmere. Men inden jeg forlader Holbergs *invectio*, vil jeg tilføje et Par Ord om de nyeres Dom over den. Man dadler Holberg for hans Heftighed, ja opfatter denne ikke som i alt Fald en Forløbelse, men, med Blikket paa sildigere Yttringer, som Bevis paa et bittert, hadefuldt Sindelag, — overhovedet paa hans formente stadige Antipathi mod Hojer, endog som et Tegn paa Misundelse over den Lykke, denne dog til sidst gjorde. Saaledes Werlauff, den Mand, der havde gjort alt, hvad der vedrørte Holberg, til Gjenstand for et særegent Studium, deriblandt ogsaa Fejden mellem ham og

Hojer.[1]) Werlauff tager bestemt Parti for Hojer imod Holberg, og finder endog, at det ovenfor anførte Citat af Hojers Fortale «intet egentlig fornærmeligt indeholdt», uagtet Holberg siden i sin latinske Autobiografi kaldte den *«atrox injuria»*. Werlauff mener derfor, at Holberg af Forfængelighed og Egoisme hævnede sig ved Povel Rytters Dissertation. Men førend man fordømmer Manden, bør det dog undersøges, om ikke Hojers Angreb virkelig var en lige saa utaalelig som uretfærdig og umotiveret Fornærmelse. Hojer insinuerede jo dog virkelig, at Holberg havde gjort sig skyldig i Plagiat, og det oven i Kjøbet Plagiat af et nyere Værk, der var i manges Hænder. En Skribent bliver naturligvis vred over at beskyldes for litterært Tyveri, og han har Ret til at blive meget vred, naar Beskyldningen er ganske grundløs; men det var den netop i dette Tilfælde. Jeg har ikke set, at nogen af dem, der have talt om denne Fejde, har undersøgt dette Hovedspørgsmaal: har Holberg da virkelig plagieret Pufendorf? De holdt sig til den heftige Tone i Povel Rytters Skrift; men denne var dog ikke nogen anden, end Hojer havde fortjent. Thi naar han paastaar, at Holberg i sit Stykke om Danmarks Historie — saaledes forstod Holberg det, og saaledes maa Hojers Ord forstaas i deres Sammenhæng paa det Sted, hvor de staa — næsten helt igjennem følger Pufendorf, saa har han enten ikke sammenlignet dem,

[1]) A. E. Boye: Holbergiana, 3 Bind (Kbhvn. 1835), p. 157—189. Holbergiana, ved E. C. Werlauff i Nyt hist. Tidsskrift VI, p. 317 ff. Ogsaa Høyberg i Fortalen til sin Piecesamlings 1ste Del, Blad k 3 verso, siger: Vi tilstaae ellers gierne, at Holbergs Forsvar falder os i den Tilfælde noget svar og besværlig, o. s. v. Werlauff kalder et andet Sted Hojers Yttring en ikke ubillig Dom! Werlauff: Efterretninger om det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn, 2den Udg., p. 117, Anm. p.

eller gjort Holberg Uret med Vilje. Allerede en rent udvortes Sammenligning af begge Stykker viser det. Det er Pufendorfs Einleitung zu der Historie der vornehmsten europäischen Reiche und Staaten, hvorom Talen er. Dette Værk udkom først 1682. Denne Udgave kjender jeg ikke, men det har vel ogsaa været den anden Udgave af 1684, som baade Hojer og Holberg have benyttet. I denne udgjør det 9de Kapitel (i 1ste Del), som handler om Danmark, i alt 29 Sider (S. 628—657), hvorfra dog maa drages S. 650—57, som ikke angaa Danmarks Historie, men, i Overensstemmelse med Pufendorfs hele Plan og Behandlingen af de andre Riger, indeholde almindelige statistisk-politiske Betragtninger over det danske Land, Folk og Rige. Disse Betragtninger har Holberg slet ikke i sin Introduktion. Dog udgjør hans Stykke om Danmark 117 Sider; dertil et Stykke om Norge paa 36 Sider, hvortil Pufendorf ikke har noget tilsvarende. Holbergs Format er mindre end Pufendorfs, men saa er hans Sats langt tættere end dennes. Hvor jeg har sammenholdt to Sider hos begge, har jeg fundet omtrent det samme Antal Typer. Altsaa Holbergs Arbejde paa 117 + 36 Sider skulde være et Plagiat af 22 Sider hos Pufendorf. I Virkeligheden ere Holbergs Stykker aldeles selvstændige. Han har her slet ikke en Gang benyttet Pufendorf, endsige at han skulde have udskrevet ham. Men det er netop dette Stykke, Hojers Insinuation gjælder, saa at denne er saa uretfærdig som muligt. Insinuationen maatte være saa meget ærgerligere, som Pufendorf i sin Forkjærlighed for det svenske Folk behandler det danske partisk ugunstigt. Holberg vilde staa som en slet Patriot, om han virkelig havde taget netop denne Forfatter til Vejleder i en Danmarkshistorie. Man overse ikke, at denne litterære Fejde

førtes paa den Tid, da Krigen mellem Danmark og Sverrig førtes paa det heftigste, og Nationalhadet var paa det højeste.

Fejden med Holberg var ikke den eneste Ubehagelighed, Dännemärckische Geschichte paadrog sin Forfatter. Den havde stødt flere, der stode ganske udenfor Striden uden nogen som helst personlig Interesse, saa som den lærde Rektor Christian Falster og Litteraturhistorikeren N. Sibbern [1]), og Regeringen selv kom i Bevægelse. Det overdroges en Kommission, bestaaende af Gehejmearkivarius Fredr. Rostgaard og Kongens Bibliothekar Livlægen J. C. Wolfen at afgive en Erklæring over Bogen. Denne Erklæring stemmer ikke ilde med Povel Rytters Censur. [2]) Rostgaard lægger Hojer til Last, at han for meget benytter svenske og tyske Forfattere, hvorved han bliver uretfærdig mod Danmark, at han forkaster vigtige danske Skribenter som Saxo, Islænderne, Torfæus, at han ubesindig har fremhævet, at danske Konger have taget Danmark til Len af tyske Kejsere, at han betragter Slesvigs Historie som ikke vedkommende Danmarks, hvilket anses særdeles misligt netop under de forhaandenværende Tidsomstændigheder. [3]) Det lægges ogsaa Hojer til Last, at han ikke viser sig hensynsfuld nok ved Omtalen af danske Kongers dadelværdige Handlinger, ligesom Censoren ogsaa med Povel Rytter dadler Fortalens haanlige Udtryk om danske Skribenter, o. s. v.

Hojers Bog skal derefter være bleven supprimeret.

---

[1]) Udtog af deres utrykte Breve i N. M. Petersen: Bidrag til den danske Litteraturs Historie III (Kbhvn. 1858), p. 213.

[2]) Chr. Bruun: Frederik Rostgaards Liv og Levnet I, p. 165—168, efter utrykt Kilde.

[3]) Fredr. IV havde da occuperet det Gottorpske og kæmpede for hele Slesvigs Besiddelse.

Egentlig konfiskeret er den dog ikke bleven; men det gav sig vel af sig selv, at den ikke kunde falholdes her i Danmark. Derimod har den havt en ret rask Afsætning i Tyskland, saa at der blev Fare for Eftertryk, hvilket var Hojer saa meget mere ubehageligt, som han i Aarenes Løb ændrede sine Anskuelser af adskilligt eller sagde i det mindste saa til Kongen. Han indgav derfor 1730 en Ansøgning til Kong Frederik den Fjerde[1]) om et Privilegium exclusivum til at oplægge Bogen paa ny og med sine Rettelser, da han uden disse ikke kunde eller vilde anerkjende den som sin, og ikke var i Stand til at hindre Eftertryk af den oprindelige Udgave uden ved selv at foranstalte en ny og revideret. — Men en saadan udkom ikke. Rimeligvis har Kongens kort efter indtrufne Død og de paafølgende store Forandringer, der ogsaa ramte Hojer haardt, hindret Udførelsen.

Det var i Aaret 1718, at Dännemärckische Geschichte udkom; men inden denne Bog endnu havde paadraget sin Forfatter alle de her beskrevne Ubehageligheder, havde han, Lægen og Historikeren, produceret sig i et tredje Fag, Naturretten, idet han ligeledes i Aaret 1718 havde i Tyskland ladet trykke: Diagramma de nuptiis propinquorum jure divino non prohibitis, hvori han behandlede et Spørgsmaal af den offentlige Ret, der den Gang beskjæftigede Philosopher og Lovkyndige, idet han søgte at vise, at Ægteskaber mellem Ascendenter og Descendenter i lige Linje ikke vare forbudne enten i den hellige Skrift (for andre end Jøderne) eller efter Naturretten. Denne paradoxe Paastand gjorde vel Opsigt, men paadrog atter Hojer mange Ubehageligheder. Holberg var

[1]) Trykt hos Bruun anf. St. II, p. 80.

endnu varm af den sidste Fejde. Efter Overlæg med sine Venner drog han atter til Felts imod Hojer i et latinsk Skrift, med Titel: Dissertatio juridica de nuptiis propinquorum in Linea Recta jure naturali prohibitis, quam sub præsidio Clariss. Mag. Petri Albini habuit Olaus Petri Norvegus, Rostochii apud Martinum Cramerum 1719.[1]) Men dette var det mindste. Hojer fik Theologerne paa Halsen, baade Biskop Worm og det theologiske Fakultet. Dette vilde have Hojer forvist. Men denne fik Nys derom og indgav en Apologi, hvori han tilbød at afstaa fra sine Meninger, dersom han i et Kollokvium overbevistes om deres Falskhed. Et saadant fandt virkelig Sted, men førte ikke til videre, end at Kongen i et Reskript af 1ste November 1720 befalede ham at give en ny Udgave af Skriftet, hvori de anstødelige Steder vare ændrede.[2])

Hojers første Optræden som Skribent i Danmark var saaledes meget uheldig. Alle tre Forsøg paa at bane sig Vej ved sine Skrifter vare ikke alene mislykkede, men de to havde endog paadraget ham alvorlige Ubehageligheder. Han var imidlertid ikke den Mand, der lod sig afskrække af Uheld. Ikke alene forsvarede han sit Diagramma i en Forestilling til Kongen; men han anbefalede sig strax ved et rent videnskabeligt Arbejde paa Latin, der tillige gav ham Lejlighed til at gjengjælde Modstandernes Slag. Han havde under sit Ophold i Helmstädt i Universitetsbibliotheket fundet en Pergaments-Kodex af Albert af Stades

---

[1]) (W. Høybergs) Samling af rare Piecer I, p. 33. — Cfr. Epistola I ad virum perillustrem p. 122.

[2]) Suhms Nye Samlinger III, p. 296. Nyt Hist. Tidsskr. VI, p. 323, Anm. Jvfr. Langebekiana p. 396. A. E. Boye: Holbergiana III, p. 162.

Annaler, hvortil var føjet Annaler over Aarene 1284 indtil 1324. Disse havde han afskrevet og udgav dem nu i Kjøbenhavn med følgende Titel: Continuatio annalium Alberti Stadensis ab anno 1284 ad annum 1324 ex membranis edidit notisque illustravit Andreas Hojer. Hertil var føjet en lærd Undersøgelse om den langelandske Sophies Herkomst. Denne mærkelige Aarbog er nu atter udgivet af Lappenberg i 16de Tome af Monumenta Germaniæ historica p. 411 ff. under Navn af Annales Lubicenses, Hojer havde tilegnet Kronprins Christian (d. VI) sin Udgave af Afhandlingen med en Dedikation, hvori der forekommer Hentydninger nok til den Modgang, han hidtil havde havt. Han udtalte deri det Haab, at hverken Forfatterens eller hans egen, Udgiverens, mere uheldige end daarlige *(infelix) ingenium* skal mishage Kronprinsen, og at denne ikke vil forkaste hans Flid og Studier, hvor meget end Misundere søge at nedsætte dem, og hvor haardt han end maa kæmpe mod deres Had, der strax raabe imod den, der ikke vil gjøre dem sin Opvartning, at hvad han kommer med, er gamle, bekjendte Sager, Folk, der selv staa stille og ikke ville taale, at her hjemme opstaar en Mand, der duer til noget, eller at nogen vil være klogere end de og hæve sig over den menige Pøbel.[1]) Det synes, som om det især har

[1]) . . . . *Nec verendum putavi, ne displiceat clementissimo Tuo judicio vel ipsius (vet. scriptoris) vel meum . . . . infortunatum forte magis quam infelix ingenium; neve damnandam censeas, vel istius scriptoris, ut ut per quatuor jam secula temporum injuria neglectam diligentiam, vel mea etiam studia, quantumvis cum invidiae squalore colluctantia**), *illorumque odiis, qui omnibus, a quibus ipsi non coluntur, nimium clamant favisse Genitam illam Manam, ad quam olim vota fecere, ne quis*

*) Dette sigter uden Tvivl til Holberg.

krænket Hojer, at hans Paradoxer om Slægtninges Ægteskab, der vel netop skulde vække Opsigt, i den theologiske Betænkning behandles som Skolefuxerier, hver theologisk Kandidat kjender, og som for længe siden ere gjendrevne.

Denne Dedikation er underskrevet d. 17de November 1720, knap tre Uger efter det ovenomtalte kongl. Reskript, der synes at have givet Hojer Mod. Han havde desuden formaaende Patroner, saasom Gehejmeraad J. G. Holstein, der talte hans Sag med god Virkning.[1]) Vi se ham ogsaa allerede Aaret efter, at han havde havt det sidste Sammenstød med Theologerne, i Forbindelse med den i Frederik den Fjerdes ti sidste Aar saa indflydelsesrige Biskop Barth. Deichmann.[2]) Kongen gjorde ham til Sekretær og ansatte ham som saadan ved den norske Matrikelkommission.[3]) Vel førte dette Forsøg paa at tilvejebringe en ny Matrikel over de kongelige Indtægter af Norge ikke til noget brugeligt Resultat, — i det mindste ikke til en Matrikel, som virkelig blev taget i Brug; men for Hojer blev dog dette Hverv en Lejlighed til at vise sin udmærkede praktiske Duelighed. Han fandt Naade hos Kong Frederik, der i det følgende Aar, 1722, gjorde ham til sin Historiograf med Paalæg at fortsætte den udførlige Historie af Kongens Regering, som allerede Amthor havde begyndt. Denne Christoff Heinrich Amthor, født i Thüringen,

---

domi nasceretur bonus), aut qui Ephesios saltem imitati nolunt quemquam supra se vulgumque aut sapere aut excellere.*

[1]) Jvfr. N. hist. Tidsskr. VI, p. 323, Anm.

[2]) J. Møller: Mnemosyne I (Kbhvn. 1830), p. 243.

[3]) Om denne Kommission se Hojers egen Fremstilling i hans Værk: König Friederich des Vierten glorvürdigstes Leben II, p. 87 ff. Jvfr. Fortale XI.

---

*) Hermed sigtes til Theologerne, der i deres Betænkning blandt andet havde sagt, at Hojers Argumenter i hans Diagramma vare for længe siden kjendte og gjendrevne (Langebekiana p. 402).

havde været i Holsten-Gottorpsk Tjeneste og var i Aaret 1713 Professor i Lovkyndighed og Politik ved Universitetet i Kiel; men da han ikke af den hertugelige Minister Baron Gørtz og hans Parti vilde lade sig bruge til den uretfærdige Forfølgelse af Gørtz's Rival, den gamle Minister Wedderkop, fremdrog man en «Glückwünschungs-Cantate an König Friedrich 4ten», som Amthor 1712 havde skrevet for Klosteret Preetz, og hvori han havde sagt noget til de Danskes Berømmelse. Saaledes som Stemningen da var imellem Hofferne i Kjøbenhavn og paa Gottorp, var dette nok til at udvirke hans Afsked hos Administratoren af Holsten-Gottorp, Christian August. Amthor gik da til Kjøbenhavn, hvor han strax fik Ansættelse af Kong Frederik, der brugte ham til at udarbejde publicistiske Stridsskrifter imod den hertugelige Regering og tillige som sin Historiograf til at udarbejde en Aarbog over Kongens Regering.[1]) — Da Amthor døde 1721, blev det nu overdraget Hojer at fortsætte dette Arbejde; og her fik han ret Lejlighed til at vise sine udmærkede Evner.

Denne Frederik den Fjerdes Historie er et meget omfangsrigt Værk, men som aldrig er udkommet i Trykken og heller ikke vides at være benyttet af senere Historieskrivere.[2]) Jeg skal strax meddele nærmere derom, men

---

[1]) Molleri Cimbria literata II, 36. Nyerup i Tillæget til Vedels Skrift om den danske Krønike at beskrive, S. 89. Gebhardi og Christiani: Danmarks og Norges samt Slesvigs og Holstens Historie. Femte Bind af Kongeriget Danmark (Kbhvn. 1797), p. 320, Note.

[2]) Reedtz: Repertoire des traités conclus par la couronne de Danemarc (à Gottingue 1826) har dog brugt den. Han kalder den «Hojer in Folio» (modsat Hojer i Quarto, der er det udgivne «Glorwürdigstes Leben»).

vil først bemærke, at Kong Frederik havde faaet Øjet op for Hojers store Brugbarhed, saa at denne nu gik ret rask frem ad Embedsvejen. Han blev i Aaret 1726 Justitsraad, 1729 Kommiteret i Politi- og Kommercekollegiet [1]) og samme Aar Medhjælper hos den gamle J. C. Wolfen ved Kongens Bibliothek; endelig virkelig Bibliothekar, da Wolfen døde i Juni 1730. Medicinen havde han nu opgivet, han sluttede sig til det Parti ved Hoffet, der kom til Magt og Indflydelse ved Dronning Anna Sophias Kroning — blandt dem ogsaa til Biskop Deichmann, med hvem vi allerede have set ham i Forbindelse ved den norske Matrikelkommission. Derfor blev han ogsaa 1725 udset til Sekretær i den saa kaldte Gehejme-Kommission, der under Deichmann og Etatsr. Møinichen skulde efterspore de Bestikkelser og Uredeligheder, Deichmann havde ladet Kongen vide gik i Svang blandt endog højt staaende Embedsmænd. Men Hojer havde ingen Lyst til at inddrages i disse forhadte Inkvisitioner, og han fandt Middel til at befries fra dette Hverv. [2])

Kort varede dog denne første Periode af Hojers Virksomhed som dansk Embedsmand. Kong Frederik IV døde Natten mellem den 11te og 12te Oktober 1730, et Par Maaneder efter at Hojer var bleven Bibliothekar. Det Koteri, der i Kong Frederiks sidste Aar havde omgivet ham, støttende sig til Dronning Anna Sophia, blev med hende fjærnet. Ogsaa Hojer fik Afsked som Bibliothekar. Hans Gram blev hans Eftermand. Og Hojers Hverv som Historiograf, der ikke maa opfattes som et fast Embede,

---

[1]) Om dette Kollegium se Holberg: Dannemarks og Norges geistl. og verdsl. Stat, 2den Udgave, p. 505 ff.
[2]) Friederich des IVten Glorw. Leben II, p. 168.

men som et «munus» i Kong Frederiks personlige Tjeneste, synes at være faldet bort i al Stilhed med Kongens Død.

Frugten af And. Hojers Virksomhed som Kong Frederik den Fjerdes Historieskriver var det omtalte store Værk, hvoraf Original-Manuskriptet opbevares i vort Gehejmearkiv; dette Exemplar har aabenbart været bestemt til Kongens eget Brug. Det bestaar af 12 skrevne Folianter og et Bundt Folioark. Den første Foliant har følgende Titel: Die Regierung und Thaten Königs Friederichs des Vierten zu Dännemarck, Norwegen. Aus zuverlässigen, sowohl geheimen als öffentlichen Urkunden und Originalien beschrieben von Christ: Henrich (sic) Amthor, Königl. Justitz-Raht und Historiographo.

Dette Bind omfatter Aaret 1699 fra Kong Frederiks Tronbestigelse den 25de August indtil dette Aars Ende. Fortsættelsen af Amthors Værk findes nu ikke i Folioexemplaret, men i Amthors Koncept i Kvart, ligeledes i Gehejmearkivet. Det bestaar af 81 Paragrafer, som føre Fortællingen ned til Fredsunderhandlingerne i Travendal. Derefter begynder Hojers Værk, der fortsætter Foliantrækken. Hojers første Tome, hele Folioværkets 2. Tome, begynder der, hvor Amthors Koncept standser, altsaa med § 82 af Historien om Aaret 1700 midt i Fredsunderhandlingerne.

Den anden Foliants Titel lyder saaledes: Fortsetzung des Zweyten Buchs der Lebens- und Regierungsgeschichte Königs Friederichs des Vierdten. Auf allergnädigsten Befehl aus Autentiquen Urkunden verfasset durch Andream Hojern, Königlichen Dännemarkischen Historiographum.

De følgende ti Folianter have ingen anden Titel end

hver Bogs Nummer paa det første Blad. Hver Foliant indeholder en Bog af Værket, hver Bog et af Kong Frederiks Regeringsaar indtil Aaret 1710 medregnet. De ere som Følge deraf meget forskjellige i Omfang.

Til Aaret 1711 findes ingen indbunden Foliant, men som anført, et Bundt af løse Ark, paa hvilke Fremstillingen af dette Aar er ført ned til Slutningen af Oktober 1711. Hermed standser hele Værket. Hverken Fortsættelse eller Samlinger og Forarbejder dertil forefindes. Man har ment, at Hojer maaske har fundet Værket for stort anlagt til at kunne fuldføres i dette Omfang[1]; da det imidlertid er efter Kongens Befaling og for Kongen, han her har arbejdet, maatte det i alt Fald være Kongen, der var bleven træt. Hertil foreligger intet Spor. Og naar man ser den aabenbar afbrudte og henlagte 13de Bog, forekommer det mig rimeligst, at det er Kongens Død og Hojers Afskedigelse, der har bevirket Standsningen.

Det er ingen Levnetsbeskrivelse, dette Værk giver, men en Regeringshistorie for Frederik den Fjerdes 13 første Kongeaar. Det er en Aarbog. Hvert Aars Historie er behandlet for sig, saa at den har annalistisk Fremstillings uundgaaelige Ulempe, at Indholdet afbrydes med Aaret, om det og nok saa meget krævede en fortsat Skildring for at forstaaes til fulde. Hvert Aar begynder med Kongehuset og de almindelige politiske Forhandlinger, Underhandlinger, Traktater, Krigsbegivenheder, og ender med «Domestica» (hjemlige Sager), Forandringer i den højere Embedsstand o. dsl., samt endelig med et Anhang om saadanne Medailler og Portrætter, som passende kunde an-

[1]) Werlauff: Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn. 2den Udgave, Kbhvn. 1844. p. 118, Note s.

bringes ved Aaret. Det giver en Skat af Oplysninger, som den Historiker, der kommer til at behandle de første 13 Aar af Kong Frederik den Fjerdes Regeringstid, vil være meget taknemlig for. Men selvfølgelig kan man ikke vente en virkelig historisk Behandling, en fri og frimodig Fremstilling, en upartisk Dom, i et Værk, der udførtes paa Kongens Befaling og under hans Øjne.

Dette store Værk er udført i Kong Frederiks levende Live. Men er det nu saa, at hans Død har voldt dets Afbrydelse, og at Hojer derved er kastet ud baade af sin Stilling og af sin Opgave, saa at han ikke blev Kong Frederiks Historiograf paa den Maade og i det Omfang, han selv vel har tænkt, saa har det netop været Kongens Død, der har gjort ham til hans Historieskriver. Thi Hojer trak sig ingenlunde mismodig tilbage for at surmule og ærgre sig i sin Krog. Tværtimod spændte Modgang hans Energi. Han vilde fremad og fandt nu intet hensigtsmæssigere til at vinde Indgang hos de nye Magthavere end et Værk over den afdøde Konges Liv og Levnet, hvortil han fra sin Historiografvirksomhed havde Materialierne samlede. Paa Kronprins Frederiks (d. Femtes) 10de Fødselsdag overrakte han ham den første Tredjedel af et Haandskrift, der fører Titel af: König Friederich des Vierten Glorwürdigstes Leben. I Theil. — Forfatteren har ikke nævnt sig paa Titelbladet, men under Dedikationen, der er underskrevet d. 31te Marts 1732, Kronprinsens Fødselsdag. Denne første Del fører Fremstillingen af Kong Frederik den Fjerdes Historie indtil 1709; den anden Del indtil 1720; den tredje slutter med Kong Frederik den Fjerdes Død og Eftermæle. Naar de to sidste Dele ere forfattede og overrakte Kronprinsen, kan ikke sees; men hele Behandlingen, ogsaa den ydre, i

alle tre Dele i det Exemplar, der opbevares i det store kongl. Bibliothek, tyder paa, at alle tre Dele ere udarbejdede i et.[1])

Heller ikke dette Værk blev offentliggjort af Forfatteren. I 97 Aar henlaa det i Haandskrift. Men der blev taget Afskrifter, det blev læst af en og anden og er benyttet ved to Bearbejdelser af Kong Frederik den Fjerdes Historie, nemlig Gebhardi's og N. D. Riegels', — af den sidste dog kun indtil Aaret 1715. Grunden til, at dette saa vigtige og betydningsfulde Værk blev henliggende, er aldrig bleven bekjendt. I Frederik den Femtes Tid, Aar 1752, er der dog Tegn til, at man har tænkt paa dets Offentliggjørelse efter kongelig Ordre[2]); og kan man tro Gust. L. Baden, har ogsaa Ministeren Andr. Petrus Bernstorff interesseret sig for at faa det trykt.[3]) I min Ungdom har jeg hørt Tale om, at Regeringen holdt det tilbage for ikke at skade Kong Frederik den Fjerdes Renommé. Paa en saadan Indvending fra Formanden i et litterært Samfund, hvoraf jeg havde den Ære at være Medlem, strandede et Forslag om Udgivelsen af en Afskrift, jeg havde fundet i en gammel provindsiel Bogsamling. Maaske har denne Formening været Bevæggrunden til, at da den Kielske Professor N. Falck bestemte sig til at lade en

---

[1]) Den anden Del er vist fulgt hurtig paa den første; thi i den trykte Udgave staar I, p. 201 (som i Manuskriptet hører til II Del), at Biskop Chr. Worm nu har forestaaet Sjællands Stift snart i 23 Aar. Da Worm blev Biskop i Begyndelsen af 1711, maa dette altsaa være skrevet 1733—34, rimeligvis henimod (»bald«) Slutningen af 1733. Men i Modsigelse hermed staar der I, p. 267: »In diesem 1732sten Jahre« ere først Restancerne betalte af Generalstaterne.

[2]) Werlauff anf. St. S. 118—19 Note s.

[3]) G. L. Baden: Dansk-norsk hist. Bibliothek p. 123. Hvoraf han ved det, er mig ubekjendt.

Afskrift i Kiels Universitetsbibliothek trykke, navngav han sig ikke som Udgiver og valgte et afsides liggende Trykkested, hvad der har havt den uheldige Virkning, at Bogen er maadelig korrigeret. — Denne trykte Udgave har følgende Titel: König Friederich des Vierten glorwürdigstes Leben von Andreas Hojer, weil. Etats- und Justitsrath — (og nu følger Opramsning af alle de Æresposter og Embeder, Hojer opnaaede), Tondern 1829.

Denne Titel er for saa vidt vildledende, som den vækker Forestillingen om, at Hojer har udarbejdet Bogen i sin aller sidste Tid, da han var paa Højden af Indflydelse og Ære, altsaa da han maatte antages ikke at have havt anden Interesse i Udarbejdelsen end en rent videnskabelig, medens Sandheden er, at han skrev Bogen, da han var kastet ned fra Ærens Stige, hvorpaa han havde været i rask Opgang, og nu netop med dette Skrift søgte at rejse sig af sit Fald, som ogsaa lykkedes for ham.

Altsaa først i Aaret 1829 udkom Hojers Værk. Jeg antager, at Hojer selv ikke har tænkt paa eller har villet have det trykt i sin Levetid. Der findes Ting i Bogen, som med al den Ærbødighed, Forf. ellers viser for den afdøde Konge, dog ere af den Beskaffenhed, at han ikke kunde tro Kong Christian den Sjette i Stand til at tillade, at sligt sagdes offentlig om hans Fader, inden denne endnu var bleven kold i sin Grav.[1]) Der tales saa frit om fremmede Hoffer og Ministre, at det ikke gik an at sige det højt i en Tid, da mange af disse endnu vare i Magt og Ære, og da man endnu ikke kjendte Trykkefriheden, saa at Regeringerne bleve gjorte ansvarlige for,

---

[1]) f. Ex. I, p. 78 om Frøken Viereck.

hvad der offentliggjordes af deres Undersaatter, og Forfatteren kunde ikke skjule for sig selv, at mange Ytringer vilde paadrage ham ogsaa samtidige Landsmænds eller nys afdødes efterladtes Had. Saaledes de gjentagne nedsættende Ytringer om Frederik den Fjerdes to Ministre Fader og Søn, Michael og Ditlev Vibe (Glorw. Leben I, 5, 220, 292), der synes at hænge sammen med Hojers Partiskhed for Gehejmer. Joh. Georg Holstein, da denne og Ditlev Vibe ikke sjælden vare Modstandere i Kongens Raad; eller naar Hojer tillægger den endnu levende Fr. Rostgaard en af Vellyst, Gjerrighed og Hovmod sammensat Tænkemaade[1]), eller skildrer Etatsraad Hans Nobel som en uduelig, intrigant og egennyttig Person[2]), — eller naar han nedsætter sin forrige, nu faldne Velynder og Befordrer Biskop Barthol. Deichmann som en snu og durkdreven Mand[3]), o. s. v., o. s. v. Men naar Bogen hverken kunde faa Kongens Samtykke til at udgives uforandret, eller Forfatteren selv kunde ønske den udgiven, er det meget begribeligt, at den er gaaet ud af den følgende Slægts Tanker og ligefrem er bleven liggende, uden at dette behøver anden Forklaring, end at ingen tog sig af den.

Denne Bog minder i mange Henseender om det større Værk, paa hvilket den er grundet, saa vidt dette strækker sig; thi det en Gang indsamlede Stof er jo det samme i begge. Ogsaa i Formen og Stoffets Fordeling ligne de hinanden: hvert Tidsafsnit handler først om Kongehuset eller om de almindelige politiske Forhold, derefter om Domestica; men der er dog den væsentlige Forskjel, at

[1]) Glorw. Leb. II, p. 172.
[2]) Glorw. Leb. II, p. 89.
[3]) Glorw. Leb. II, p. 167.

det større Værks strænge Aarbogsform er i det mindre Værk blevet til en Deling i længere Tidsrum, der indbefatte flere eller færre Aar, efter Indholdets Beskaffenhed. Derved er det, der i Virkeligheden hører sammen, blevet mere samlet i den senere Fremstilling end i den ældre. Saaledes fortælles Kongens italienske Rejse i Aarene 1708—9 her i en Sammenhæng (I, p. 160—165), medens den i Aarbogen er adskilt i to Dele, hver henført til sit Aar.

Men der er ogsaa i andre Henseender en betydelig Forskjel paa de to Værker. Aarbogen omfatter i 13 Folianter ikke en Gang fuldstændig Kongens 13 første Regeringsaar, medens Haandskriftet af «Glorwürdigstes Leben» i 3 ikke tykke Kvarter har hans hele Livs Historie, navnlig hans 32 Regeringsaar. Indlysende er det altsaa, at Aarbogen maa være meget udførligere end den mindre Bog, hvis Fremstilling af det for begge Værker fælles ogsaa derved er bleven endnu mere sammentrængt, at Forfatteren her har indført mange Udtalelser, der ikke kunde komme ind i Aarbogen. Dernæst er Aarbogen alene en Regeringshistorie, der begynder med Kongens Tronbestigelse, medens «Glorwürd. Leben» er Kong Frederiks Levnetsbeskrivelse, der vel for aller største Delen handler om hans Regering, men ogsaa har en Del om hans personlige Historie, som begynder med hans Fødsel, Opdragelse og Undervisning, hvorom Aarbogen intet har, og ender med Kongens Død og Eftermæle.

Men fornemlig ere disse Værker forskjellige i hele Behandlingsmaaden. Aarbogen er, som alt bemærket, ikke nogen Historie, men en Optegnelse af, hvad Kongen vilde have optegnet. Der staar, hvad der staar, ikke fordi Historiografen med Frihed har valgt sit Stof og sin Frem-

stilling, men fordi Bogen som en Gjerning i Kongens Tjeneste skulde udføres saaledes, som Herren vilde have det. Dermed skal det ikke antydes, at Fremstillingen er forvansket ved Digt eller Løgn; men enhver begriber, at den paa mange Steder kun kan være Sandhed med Modifikation, for saa vidt kun enkelte Sider af Sagen ere fremdragne, andre, som ikke alene Fjender og Modstandere, men upartiske Dommere vilde have lagt større Vægt paa, ere forbigaaede eller tilbagetrængte. Det mindre Værk derimod er et frit Arbejde, hvori Forfatteren har ikke alene fremstillet Stoffet, men udtalt sin Mening uden andre bindende Hensyn end dem, der nødvendig fulgte af Bogens Fremlæggelse for Kong Christian, den skildrede Konges Søn, og dem, der saa med hans Øjne og dømte med hans Tanker. Det er i denne Henseende af største Betydning, at Glorwürdigstes Leben ikke er et Værk af Kong Frederiks Historiograf, men af Forfatterens frie Forsæt, udarbejdet efter denne Konges Død. Uden Tvivl har til den Frimodighed, der betegner dette Hojers Værk, bidraget meget, at Kong Christian den Sjette strax havde fjærnet det højere Regeringspersonale fra Faderens senere Aar, og at han som Opponent af Faderens Regering godt kunde taale at høre om Fejl og Misgreb i denne, eller Dadel over de daværende Magthavere. Selvfølgelig maatte Kong Frederiks Person skaanes, hans Fortjenester og gode Egenskaber fremhæves; men der mangler dog i «Glorwürdigstes Leben» ikke saadanne Udtalelser om Kongen selv, som det kunde synes betænkeligt nok at lade komme for Sønnens Øre. For tydeligere at vise dette, og for overhovedet at gjøre Forskjellen i begge Værkers Behandling af et og det samme indlysende, altsaa at karakterisere deres Ejendommelighed, skal jeg sammenstille et noget

længere Sted i hvert af dem. Jeg gjengiver dem paa dansk for ikke at trætte mine ærede Tilhørere med den megen tysk.

I Aarbogen, den femte Foliant, Aar 1703 § 20 hedder det saaledes:

«Da man i det foregaaende Stykke har nævnt Gehejmeraad Christian Sigfrid v. Plessen[1]), fører dette til at tale om de i Aaret 1703 forefaldne Forandringer med høje Embedsmænd, navnlig med ham. Ved Siden af sine øvrige af den store Verden billig saa højt agtede Qvaliteter havde denne i øvrigt kloge og fortjente Minister en naturlig Stivhed (Sprödigkeit), som noget forringede hans fortræffelige Aandsgaver eller dog gjorde ham mindre brugbar for hans Konge, hans Fædreland og Venner, trods hans skarpe Forstand og mandige Hjærte. De vigtige Tjenester, han i mange Aar ydede højsal. Kong Christian den Femte i Gehejmeraadet og ved Finantsvæsenets Forbedring, havde erhvervet ham denne velvillige Monarks Tillid i usædvanlig Grad, men tillige gjort en af Naturen fast og høj Aand endnu stivere, jo mere han følte sig selv og sine Fortjenester og blev smigret af Undersaatterne, fordi han atter havde sat Kammer- og Kreditvæsenet, der var kommet i fuldstændig Forfald under Gehejmeraad Brands Direktion, paa Fode igjen; hvorved dog ikke bør nægtes, at han lige saa meget maatte takke de rolige Tider og de betydelige engelske og hollandske Subsidier derfor som sin kloge Indretning. Hertil kom hans store Formue, dels arvet eller erhvervet ved Giftermaal, dels

---

[1]) Om C. S. v. Plessen se Gebhardi, anf. St. V, 189, 195, 219, 246, 294. Gebhardi citerer p. 195 Meier: Plessischer Ursprung S. 64. Se i øvrigt Hofman anf. St. III, p. 285. Molesworth: account of Denmark (London 1694), p. 165.

ved Kongehusets Gavmildhed, navnlig Prins Georgs i England. Dette gjorde ham næsten ligegyldig imod at beholde nogen anden Tjeneste. Dertil kunde han heller ikke overvinde sig til at lade sin Rigdom, som han dog for største Delen havde erhvervet i Danmark eller erholdt ved den danske Prins Georgs Gavmildhed, forblive i Danmark, men anbragte det meste i Hamborg, Meklenborg, paa Kieler Omslag og anden Steds uden for Kongeriget, hvorved han foranledigede den Formodning, at han ikke var tilbøjelig til at give sig helt og uden Forbehold i Kong Frederiks Tjeneste. Mistanke herom blev især stærk hos Feltmarskal-Lieutenant Christian Gyldenløve og Grev Carl Ahlefeld, som den Gang vare Kong Frederiks mest betroede Ministre, saa som Plessen, da han vendte tilbage fra England, forudskikkede det af Dronningen (Anna) og Prins Georg erholdte Rekreditiv, hvori Prinsen ikke alene anbefalede ham til Kongen for hans 26aarige tro og hæderlige Tjeneste, men ogsaa erklærede ham for sin Kommissær og Fuldmægtig ved Kong Frederiks Hof, formodentlig paa Plessens egen Foranledning. Dette forekom Kongen selv saa meget betænkeligere, som Plessen bestandig vægrede sig ved at aflægge den nye skærpede Ed, der i Forbindelse med den nye Instruktion for Konseillet var foreskrevet saa vel Gehejmeraaderne som andre Embedsmænd. Denne Vægring motiverede han ved, at han ogsaa stod i Prins Georgs Tjeneste og ikke kunde beslutte sig dertil uden hans Samtykke.» — — — Kongen søgte flere Gange at formaa ham dertil, men han lod sig saa meget mindre bevæge, fordi han herefter maatte indrømme Grev Carl Ahlefeld Forrangen i Konseillet og ved Kongens Taffel, «da denne saa vel i Rang som sagtens ogsaa i den almindelige Højagtelse havde staaet langt under ham, men nu

havde faaet Elefantordenen og Plads i Gehejmeraadet, følgelig som en født Greve blev sat over Plessen». Saa maatte Kongen, som ikke vilde lade sig foreskrive Love af sine Embedsmænd, give ham Afsked, dog med Bibehold af sin Naade.

Sammenholder man nu dette med det tilsvarende Sted i «Glorwürdigstes Leben» (III Abtheilung, No. 29, trykt Udgave, I, S. 78), faar Plessens Afsked et væsentlig andet Udseende:

«I Aaret 1703 saa det ud til en stor Forandring i Ministeriet. Feltmarskal-Lieutenant Christian Gyldenløve var kommen tilbage fra Italien og havde tillige med Grev Charles Ahlefeld insinueret sig saaledes i H. Majestæts Gunst, at han blev Favorit. De ældre Ministre, navnlig Stor-Kantsler Reventlov og Gehejmeraad Plessen tabte derimod deres Anseelse, og Plessen gik paa nogen Tid til England for at iagttage Stormen i Afstand. Man tror, at disse Mænd, især Ahlefeld, ikke have fraraadet Kongen det Polygami, hvormed den preussiske Minister Vieregge undskyldte sin Datters, Grevinde Vieregges foregivne Biægteskab.[1]) Dog, førend Gyldenløve fik sin Hensigt fuldkommen udført, døde han d. 21 Juli (1703) i Odense af Kopper i sin blomstrende Alder. Derpaa kom Gehejmeraad Plessen tilbage fra England, men kunde ikke bifalde Hoffets forandrede Maximer, og vilde heller ikke underskrive den nye Ed, endnu mindre forpligte sig til at tjene Kongen alene med Opgivelse af alle andre Engagements, især fordi han ikke kunde bringe det over sit Hjærte at forlade Prins Georg i England, i hvem han fra sin Ungdom havde fundet en meget god og naadig Herre og en mod

---

[1]) Jvfr. Lamberty: Memoires pour servir à l'histoire du XVIII siècle, T. II (La Haye 1725) S. 767 f.

Danmark vel sindet Fyrste. Altsaa gav Kong Frederik ham den 24de August sin Afsked i meget naadige Udtryk. Grevinde Vieregge døde det følgende Aar 1704 i Barselseng med den inderligste Sjæleangst og dyb Anger.»

Denne stygge Historie om den ulykkelige Frøken Viereck, en ret hæslig Plet i Kong Frederiks Liv, er selvfølgelig ikke med et Ord berørt i den store Aarbog, lige saa lidt som hendes Faders her omtalte nederdrægtige Skrivelse af 20de Oktober 1703 til den preussiske Minister Grev Wartenberg[1]), hvori han — ikke undskylder, men forsvarer med den hellige Skrift, at en Konge og Suveræn bør have Frihed til samtidig at leve i Ægteskab med flere end en Person, og at hans Datter derfor har kunnet indgaa et saadant Ægteskab med Kongen af Danmark uden Skade for sin Samvittighed og Ære! Kunde Kong Christian lade dette trykke? — Kunde Hojer selv ønske at se dette trykt i sin Levetid?[2])

Dette var Hojers sidste historiske Arbejde, og det er dette, hvortil hans Berømmelse som Historiker er knyttet fremfor til noget af de øvrige. Det er et Værk, som aldrig vil kunne lægges til Side som forældet, thi om endog nogen samlede et rigere Materiale til Kong Frederik den Fjerdes Historie og benyttede det med større Genialitet end Hojers, saa kunde han ikke medbringe dennes personlige Kundskab til Datidens Mænd og til den indre Sammenhæng i Begivenhederne. I denne Henseende har Hojers «Glorwürdigstes Leben» Karakteren af Me-

---

1) Suhms Nye Samlinger II, 2 p. 87.

2) Om Forskjellen i Tonen mellem Aarbogen og Glorwürd. Leben se ogsaa Fremstillingen af Kongens italienske Rejse (Glorw. Leb. I, 160 og ff.), saa vel som om Grevinde Reventlov, som Hojer ogsaa (II, p. 45) røber Uvilje imod.

moirer fra en samtidig, som har staaet nær Middelpunktet af de Forhold, han skildrer.

Hojer har med stor Takt vidst at træffe den Tone, der maatte klinge bedst i den nye Konges Øre; og vil man dømme ham strængt efter denne Bog, er det næppe for haardt at sige, at han har forstaaet den Kunst at vende sin Kappe efter Vinden. Ikke alene gaar der gjennem hele Bogen en højst gudfrygtig Tone, der passede til Tonen ved Christian VI Hof, som at Forsynets ledende Haand til Straf over Syndere hyppig fremhæves, — langt hyppigere end i Aarbogen og i Hojers andre Skrifter; men især maa Behandlingen af de ved Tronskiftet 1730 faldne Personer fremhæves. Hojer havde banet sig Vej i Kong Frederiks Tid ved at slutte sig til Dronning Anna Sophias Parti og til Biskop Deichmann; det var netop de To, der fik Sønnens, Kong Christian den Sjettes, Unaade haardest at føle. Men med hvilken isnende Kulde behandles ikke denne Dronning Anna Sophia i Glorwürdigstes Leben (II, p. 42), hvor Talen er om hendes fornyede Ægteskab med Kong Frederik og om hendes Kroning strax efter Dronning Louises Død, den derved fremkaldte Spaltning i den kongelige Familie og de Forandringer blandt det højere Hof- og Embedspersonale, der sluttede sig hertil! Derimod omtales Kong Christian den Sjettes Moders, Kong Frederiks første til Side satte Dronning Louises sidste Tid og Død med saa megen Varme og i en saa gudfrygtig Tone (II, 41), at Hensynet til, hvad der nu kunde være tjenligst til at behage Kong Christian den Sjette, ikke kan miskjendes.[1])

Om det er et Tilfælde, at Hojers Bog er overrakt

[1]) Skylden for en saa uklog og upopulær Foranstaltning, som Kjøbenhavns Monopol med de 4 Species (Salt, Vin, Brændevin og

Kronprinsen den samme Dag, da Kong Christian underskrev den nye Universitetsfundats (31te Marts 1732)[1]), kan jeg ikke vide. Men i ethvert Fald havde Hojer med Bogen anbefalet sig godt til en Plads ved det reorganiserede Universitet, og han havde to mægtige Patroner i sin forrige Elev Johan Ludvig Holstein[2]) og sin Fætter, Christian den Sjettes indflydelsesrige Hofpræst Bluhme. Hojer blev i Slutningen af Aaret 1734 ansat som Professor i Lovkyndighed, da den nye Fundats bestemte, at der skulde være to *professores juris ordinarii* i Stedet for tidligere kun en. Da Hojer saaledes atter var inde paa Embedsvejen, gjorde hans store Dygtighed sig paa ny gjældende, saa at han steg hurtig i Magt og Anseelse. Hans Virksomhed ved Universitetet, hans store Fortjenester af Lovstudiet ligge imidlertid uden for Kredsen af hans Betydning som dansk Historiograf; jeg indskrænker mig derfor til at angive, at han den 17de December 1734 blev Kommiteret og Sekretær i Missionskollegiet, ved samme Tid omtrent Assessor i Højesteret; 1736 eller 1737 General-Prokurør i det danske Kancelli; 1737 Medlem ved det ved Forordn. af 1ste Oktober 1737 oprettede Kirke-Inspektions-Kollegium; 1738 udnævnt til Etatsraad. Men han døde i sin kraftigste Alder den 28de August 1739.

Tobak) ved Frd. 1ste Juni 1726 lægges ogsaa (II, S. 184 og ff.) paa Dronn. Anna Sophia, der siges derved at have villet gjøre sig populær blandt Kjøbenhavns Borgere, som hun desuden gav et prægtigt Gjæstebud i Anledning af sin Søn Christian Frederiks Fødsel.

[1]) Nyerup: Kjøbenhavns Universitets Annaler fra Reformationen af og til 1805 (Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge, III,2, Kjøbenhavn 1805), p. 273. Fundatsen findes helt indført i Holbergs Danmarks og Norges geistl. og verdsl. Stat, anden Udgave p. 202—237.

[2]) Dette, der ofte anføres, beror paa en Misforstaaelse. Hojer var Lærer for 2 af Johan Ludvig Holsteins Brødre. *(E. H.)*

Om Andreas Hojers Karakter lyde Dommene fra hans Samtid forskjellig. Det kunde ikke være andet, end at en saa energisk Stræben efter Magt og Indflydelse maatte støde mange. Men jeg ved dog ikke andet, der med Føje kan lægges ham til Last, end at han for at naa Magthavernes Gunst ikke var uvillig til at tale i den Tone og søge de Forbindelser, der kunde anbefale ham hos to saa forskjellige Konger som Frederik den Fjerde og Christian den Sjette. Dog var han altfor klog en Mand til at gaa indtil frastødende Yderligheder.

Man antager, og vist med Rette, at Holbergs Nr. 285 i Epistlernes 3dje Del sigter til Andreas Hojer. Da denne Epistel forudsætter, at den omtalte N. N. endnu er i Live, maa den være skreven før Slutningen af Aaret 1739. Holberg tillægger altsaa Hojer Forfængelighed, Praleri og Hykleri. De to første Fejl finder jeg meget trolige. De bør ogsaa snarere kaldes menneskelige Skrøbeligheder end Karakterfejl, endskjønt det er begribeligt nok, at de frastødte en noget særsindet Pebersvend som Holberg, især naar man betænker hans og Hojers hæftige litterære Sammenstød i deres yngre Aar. Værre er Beskyldningen for Hykleri; men naar man ved dette Ord ikke vil forstaa Lasten i dens afskyelige Skikkelse, — naar man vil indrømme, at Vilje og Evne til uden Løgn at anslaa den behageligste Tone i Religionssager tør kaldes saaledes, saa er Holbergs Ord ikke aldeles ugrundet. Beviser for dets Berettigelse kunne findes i Sammenstilling af begge Hojers historiske Hovedværker, saaledes som jeg tidligere har paavist. Og ganske bortset fra Striden mellem Holberg og Hojer, saa er det meget begribeligt, at Holberg, Antityskeren, den afgjorte Hader af alt affekteret, aldrig kunde blive Ven af en tysk Mand, der trængte sig frem til Ind-

flydelse og Ære blandt andet ogsaa ved at stemme sin Religion og sit Venskab efter Hoftonen. Dermed er det ikke sagt, at Holberg jo nok kunde erkjende Hojers store Brugbarhed. Jeg fremhæver det kun til Forsvar for Holberg, hvem man ubillig har dadlet for hans Forhold til Hojer.

Ludvig Holberg.

Af Holbergs Skrifter høre kun de færreste til dansk Historiografi; men disse vare af saa stor Betydning, at de maa omtales nærmere her. Holbergs Introduktion i de fornemste europæiske Rigers Historie er allerede nævnt som Anledning til Striden mellem ham og Andr. Hojer. Men ogsaa her bør jeg nu fremhæve denne Bog, fordi Stykkerne om Danmark og Norge ere den første Udsigt paa dansk over den danske Statshistorie, vor Litteratur fik, thi Jakob Ulfelds Compendium historicum Regum Daniæ er skreven paa Latin, der først 1752 oversattes paa dansk; den begynder desuden først fra Christoffer den Andens Død, forbigaar altsaa den hele ældre Historie. — Holbergs Fremstilling og Stil i «Introduktion etc.» er ret livlig og tiltrækkende; men sammenlignet med hans senere Arbejder bliver det dog kjendeligt, at dette er et Begynderarbejde, det første af hans Skrifter.

Som Tillæg til, hvad tidligere er sagt om Hojers Insinuation imod denne Bog, som om den ikke var andet end en dansk Bearbejdelse af Pufendorfs Einleitung, skal jeg her endnu bemærke, at det ikke er i Stykket om Danmark alene, at det ugrundede i Beskyldningen viser sig, men ogsaa i andre Partier. Saaledes fylder Pufendorfs Stykke om Rom kun 25 Sider, Holbergs derimod 170 lige saa indholdsrige Sider. Der er aldeles ingen Grund til

at betvivle Rigtigheden af Holbergs Meddelelse i Fortalen, at Planen til Skriftet er fremgaaet af hans Studier i det Bodleyanske Bibliothek i Oxford og i Chr. Reitzers Bibliothek i Kjøbenhavn. Imidlertid vil jeg dog bemærke, at Holberg kunde have undgaaet endog Skinnet af et Plagiat ved at vælge en anden Titel, da den, han gav sin Bog, unægtelig henledede Tanken til Pufendorfs «Einleitung», endskjønt det vel er muligt, at Holberg ikke har villet have sit «Introduktion» oversat med «Indledning til», men snarere som «Indførelse i», altsaa omtrent som vort «Ledetraad». I det mindste kan dette støtte sig til et og andet af, hvad der fra hans Side fremkom i Angrebet paa Hojer. Der er ogsaa en Sætning i Bogens Tilegnelse til Kronprinsen, som for en flygtig eller ugunstig Læser kan tage sig ud som afskreven efter Pufendorf, og som kunde give en Rival Anledning til at paastaa et utilladeligt nært Slægtskab mellem Pufendorfs og Holbergs Skrifter. Pufendorf taler i sin Dedikation om berømte Mænd, der have sat Pris paa at læse de historiske Heltes Levnet, og tilføjer, at Perseren Cyrus' store Heltegjerninger tilskyndede Romeren Scipio Afrikanus, ligesom Achilles' vidunderlige Historie tilskyndede alle Kongers Fyrste, Alexander den Store, og atter Alexanders Tapperhed Julius Cæsar til deres heroiske Dyder. Dette Sted har Holberg udskrevet næsten ordret efter Pufendorf; og naar han tilføjede af sit eget: «hvorudover den berømmelige Scipio altid havde Xenophontis Skrifter udi Hænderne, efterdi de handle om Cyri Bedrifter, og Alexander Magnus Homerum, hvorudi Achillis Tapperhed var afmalet», saa kunde dette for en Rivals ugunstige Blik nok tage sig ud som et Forsøg paa at maskere et Plagiat. Men dette ene Sted i

Fortalen kan naturligvis ikke retfærdiggjøre en Beskyldning, der modsiges af Skriftet selv.

Fra først af har det efter Holbergs egen Erklæring været hans Hensigt at følge Pufendorfs Plan nærmere, end han senere bestemte sig til, idet han ogsaa vilde medgive sine Historier af europæiske Riger saadanne Skildringer af deres nuværende Statsforfatning, Politik, Hjælpekilder, overhovedet af deres Statistik i udvidet Forstand som dem, der udgjøre en væsentlig Del af Pufendorfs Bog. Men Holberg opgav dette, fordi hans Værk derved vilde blive for voluminøst. Han bestemte sig til at give disse politisk-statistiske Tillæg særskilt, men har kun udført dette for Tysklands, Englands og Hollands Vedkommende i en Bog, der hedder Ludvig Holbergs Anhang til hans historiske Introduction eller Underretning om de fornemste Europæiske Rigers og Republiqvers Stater, uddragen af de oprigtigste particuliere Stater, jure publico og itzige Seculi Historie, og deelt udi fem Parter. Første Part. Kjøbenhavn 1713. Mere udkom ikke. Om denne Bog skal jeg ikke tale, da den ikke vedkommer dansk Historie eller Striden med Andreas Hojer.

Det næste af Holbergs Skrifter, der høre herhid, er hans Dannemarks og Norges Beskrivelse, der udkom 1729, og atter 1749 med Titel: Dannemarks og Norges geistlige og verdslige Stat, Anden Edition, forandret efter nærværende Tiids Tilstand, forøget med nogle nye Capitler. Kjøbenhavn 1749. Kvart. Denne sidste Titel er unægtelig bedre betegnende end den første Udgaves, der vækker Forestilling om, at Forf. har villet beskrive Landet eller Landene, medens Bogen inde-

holder en Fremstilling af Folkets og Statens vigtigste Forhold og Indretninger paa et historisk Grundlag. Strax det første Kapitel, der kan betragtes som en Indledning, viser det. Det handler om den danske Nations Art og Egenskaber, først i Oldtiden efter de historiske Mindesmærker om dens Levemaade, Sæder, Skikke, Religion og Bedrifter, derefter om dens nuværende Karakter, dens Dyder og Lyder, hvorved han særskilt handler om de danskes, de norskes, Lappernes og Islændernes Væsen og Egenskaber. Men han giver intet af, hvad vi nu kalde Statistik. Alt det trættende og for det læsende Publikum i Almindelighed afskrækkende Tabel- og Talværk er udelukket. Holberg har villet give en Bog, der kunde læses og tiltrække Folket og bibringe det paa en behagelig Maade en værdifuld Kundskab om de Hovedforhold, hvorunder det levede: om Statsforfatning og Religion, om Universitetet og Sorø Akademi, om Handel, Krigsmagt, Love, Retsvæsen, Administrationen o. dsl., alt behandlet historisk, ikke statistisk, saa at han helt igjennem viser, hvorledes disse Forhold efterhaanden ere blevne til det, de nu ere. Derved kommer han jo nødvendig til at give væsentlige Partier af Folkets Historie, og det Partier, der den Gang endnu mindre berørtes eller behandledes indgaaende i de sædvanlige Historiebøger end i vor Tids. Han meddeler mange Aktstykker til Forholdenes Oplysning, saaledes Kongeloven af 14de November 1665, som vel den Gang var paa en Maade offentliggjort af Kong Frederik den Fjerde, men i saa faa Pragtexemplarer, at vistnok de allerfleste først lærte den at kjende af Holbergs Bog. I 5te Kapitel, om Universitetet, finder man Christian den Sjettes nye Fundats af 31te Marts 1732 helt aftrykt; i 6te Kapitel, om Sorø Akademi, baade Christian den Sjettes

forberedende Forordninger og Frederik den Femtes Fundats af 7de Juli 1747 for det nyoprettede Akademi. Disse Kapitler indeholde tillige værdifulde Bidrag til Videnskabernes Historie i vort Fædreland. I 7de Kapitel finder man Kong Frederik IV Forordning af 21de Februar 1702 om Vornedskabets Ophævelse o. s. fr. Selvfølgelig kan Bogen ikke have den Betydning for vor Tid, som den havde for Holbergs, men enhver, der faar med ældre Forhold at gjøre, vil finde meget til Oplysning og Vejledning, og vil finde det let, da Bogen udmærker sig ved den samme lyse Orden og let overskuelige Fordeling af Stoffet som Forfatterens andre Prosaværker.

Men Holbergs Hovedværk blandt dem, som vedkomme os her, er naturligvis Danmarkshistorien. Den 1ste Tome, i Kvart, udkom i Kjøbenhavn 1732 under Titel: *Dannemarks Riges Historie ved Ludvig Holberg*, delt udi 3 Tomer; den 2den Tome sammesteds 1733 med samme Titel, kun med Udeladelse af de sidste Ord: delt udi 3 Tomer; den 3die Tome 1735, med Register over hele Værket. Foran i denne Tome har Forf. ladet trykke Betænkning over Historier, der vel træder frem som en almindelig Afhandling over Historieskrivning, men dog egentlig er bestemt til at sætte Læseren paa det rette Standpunkt ved Opfattelsen af denne Danmarkshistorie, altsaa er at betragte som Fortalen til hele Værket. Uagtet dette Værks betydelige Omfang var Afsætningen dog saa stærk, at det allerede 1753 kunde lønne sig for Universitetsbogtrykker Høpffner at foranstalte et nyt Oplag, hvoraf den sidste Tome først udkom efter Forfatterens Død. Det er ikke Holberg, der har udgivet sit Værk paa ny; det er Forlæggeren, der har erhvervet hans Tilladelse til at oplægge det; det var ogsaa ham, ikke Holberg, der har led-

saget den med en kort Fortale. Dette er vel at mærke for Dommen over denne saa kaldte anden Udgave, hvor kun nogle enkelte Fejl ere rettede, enkelte fremmede Ord ombyttede med danske, men Værket i øvrigt er forblevet uforandret, saa at man kunde tvivle om, hvor vidt Forfatteren selv havde endog blot gjennemset det, førend det tryktes paa ny, havde man ikke i Sorø Akademis Bibliothek Holbergs eget Exemplar med hans egenhændige Rettelser i Randen. Men man ser ikke, om disse Rettelser ere tilføjede lejlighedsvis i Aarenes Løb, eller i Anledning af det nye Oplag. Og i ethvert Fald har Holberg ikke foretaget nogen Gjennemarbejdelse af Værket med Benyttelse af de mange Oplysninger til Danmarks Historie, der vare fremkomne imellem 1732 og 1753. Det nye Oplag ser ganske ud, som om Forfatteren har overladt det helt og holdent til andre. Jeg kommer siden tilbage til dette Forhold, der er af Interesse for Dommen over Holberg og hans Værk.

Om denne Historie er udarbejdet i sædvanlig Orden, forfra indtil Slutningen, synes uvist; i det mindste forekomme hist og her Gjentagelser og Modsigelser, der lettest forklares af, at enkelte Partier have været udarbejdede til forskjellige Tider og nu ere fremdragne af Pulten for at indlemmes i det hele. Bekjendt er det jo, at Holberg banede sig Vej til en Plads blandt Universitetslærerne ved i Aaret 1711 at overrække Kong Frederik den Fjerde en haandskreven Historie om Christian den Fjerdes og Frederik den Tredjes Bedrifter.[1] Hvorledes dette Haandskrift forholder sig til de tilsvarende Dele af Danmarkshistorien, kan jeg vel ikke sige; men de vise dog,

[1]) Jfr. N. M. Petersens Bidrag til den danske Literaturhistorie IV, p. 515 og de der citerede Steder.

at Holberg har mere end en Snes Aar, før Danmarks Riges Historie udkom, — ikke blot beskjæftiget sig med denne — thi det ser man jo allerede af hans Introduktion til de europæiske Staters Historie —, men samlet til og arbejdet paa en udførlig Fremstilling. Men paa den anden Side er der i Danmarkshistorien saa stor Enhed i stilistisk Henseende, at man næppe fejler ved at antage, at det Værk, der nu foreligger os, er skrevet uno tenore. Danmarks Riges Historie karakteriseres bedst ved at antage den for samlet og bearbejdet gjennem en lang Række af Aar, medens saa mange andre ganske forskjelligartede Værker udgik fra Holbergs Haand, men at den er nedskreven med en flydende Pen meget rask i den Form, hvori den traadte frem for Publikum — paa en Maade som et Habilitationsskrift, efter at Forfatteren havde i Aaret 1730 opnaaet den Plads, han attraaede, som Professor i Historie og Geografi ved Kjøbenhavns Universitet.

Værket hedder Danmarks Riges Historie, ikke Danmarks og Norges, ikke det danske og norske Folks Historie. Det er en Kongehistorie, knyttet til den danske Kongerække, fra Skjold indtil Frederik den Tredje medregnet; men det er dog ikke ene Kongernes Historie, der er Gjenstand for Fremstillingen. Tvært imod har Holberg lagt Vind paa at fremdrage Forhold, der viste Folkets Tilstand i det hele, og paa Videnskabernes og Litteraturens Historie.

De Kilder, Forf. har benyttet, ere dels de almindelig kjendte Værker af Adam af Bremen, Helmold, Saxo, Arnold af Lybek, Ryklosters Aarbog (K. Eriks Krønike), Hvitfeld, Pontanus, Meursius o. s. v., dels haandskrevne Aktstykker og Afhandlinger; men her føler man det som et stort Savn, at han ikke har gjort tilstrækkelig Rede for, hvor han har disse utrykte Sager fra. Maaske have hans

Hænder været bundne i denne Henseende af Meddeleren, idet Bidragene ere laante ham med Forpligtelse til ikke at angive Kilden. Det ligner nok den Tids litteraære Samlere, der havde ret god Grund til at være forsigtige med, hvad de lode meddele offentlig om Landets Historie. I Holbergs Tid tilstedede den kongelige Enevælde og den strænge Censur ikke den historiske Sandhed at komme frit for Dagens Lys. Men om end Samlingen af Kilderne i det hele er upaaklagelig, er det dog aabenbart, at Forf. ikke har behandlet dem med indtrængende Kritik. Overhovedet er hans Standpunkt ikke den historiske Kritikers. Fremstilling af det rige Stof i en tiltrækkende Form har været hans Opgave. Og man sporer en stor Forskjel i den Interesse, denne Historie har vakt hos Forfatteren selv. Det er de nyere og nyeste Dele af Værket, han har bearbejdet med mest personlig Deltagelse, Christian den Fjerdes og især Frederik den Tredjes Historie; dernæst de sex første oldenborgske Konger, blandt hvilke især Christiern den Anden har interesseret ham. Svagest er hans Deltagelse for den ældre Historie, hvad der allerede vil skjønnes deraf, at hele Historien fra Kong Skjold til Christiern den Første ikke indtager saa megen Plads som Frederik den Tredjes alene.

Men om man end ikke kan kalde Værket en kritisk Historie, saa mangler der dog ikke den Slags Kritik, et saa overlegent Hoved som Holberg med saa udbredt Læsning, som han besad, nødvendig maatte komme til at anvende.[1]) Hans naturlige Sky for alt overdrevent, alt extremt, viser sig helt igjennem. Hans Dom over Begivenheder og Personer er fri og forstandig, rolig og moderat.

---

[1]) Med Hensyn til Holbergs Tanker om historisk Kritik se Epistel CLXI i 2den Tome, Bruuns Udgave p. 260; og CLXII ib. 266.

Han har alvorlig stræbt efter Upartiskhed, — mere endog end efter Retfærdighed. Derfor er hans Dom ikke altid træffende, men altid billig. Men man kan jo være saa billig, at man bliver uretfærdig. Den Billighed, der bestaar i at tage noget bort baade af Ros og Dadel, kan ikke overalt give enhver, hvad der tilkommer ham. Historieskriveren tør ikke være upartisk lige over for Sandhed og Ret; men han skal vel vogte sig for, at hans Opfattelse af Sandhed og Ret ikke forvanskes af hans egne Anskuelser og Stemninger. Han skal kæmpe med sig selv for at vinde et objektivt Standpunkt for Betragtningen og Dommen. Denne bevidste, tilkæmpede højere Retfærdighed savner man hos Holberg, medens Billigheden er saa meget sikrere at finde, fordi den har sin Rod i hans Natur.

Saa frit og klart et Blik paa sine samtidiges Ejendommeligheder, navnlig deres Svagheder, Holberg viser i alle sine Skrifter, saa at det skulde synes, at han i Aandsfrihed har staaet betydelig over dem, træffer man ham dog i Danmarks Riges Historie som en ægte Søn af sin Tid i visse væsentlige Synspunkter. Han er i politisk Henseende en Tilhænger af den kongelige Enevoldsmagt og bekæmper flere Gange Paastanden om, at Danmark har været et Valgrige før 1660. Kongernes Haandfæstninger ere ham kun uberettigede Indskrænkninger i den fulde Regeringsmagt, der tilkommer dem. I sin Religion er han ikke blot Protestant, men Rationalist af den ældre Skole, en Modstander af Katholicismen, hvilken han kun forstaar som Papisme. Hermed hænger det sammen, at han ikke har Blik for Middelalderens relative Berettigelse. Paver og Prælater ere ham snedige Bedragere, der med deres Legender og Opdigtelser forsætlig holdt Folket i

Uvidenhed for at føre det i Blinde og udplyndre det; thi kun Indtægter, Vellevnet og Magt har ligget den katholske Gejstlighed paa Hjærte. Overtro har i Holberg en afgjort Fjende ogsaa i denne Historie, i hvor vel man nok kunde paavise en og anden Ytring, som vi nu vilde stemple som udsprungen af Overtro.[1]) Kometer som Varselstegn ere hyppig Gjenstand for hans Spot.

Om Sproget i denne Danmarkshistorie skulde jeg ikke tale her, dersom det ikke var for at imødegaa en Dadel, man ofte hører, over de mange fremmede Ord, han benytter i al sin Prosa, ogsaa i denne Historie. Dadelen er jo ganske vel grundet, naar man maaler Holberg med vor Tids Alen. Ikke alene fremmede Ord, men ogsaa fremmede Vendinger i Sætningsbygningen, saa som latiniserende Accusativer med Infinitiv, Relativ- og participialske Perioder støder man hyppig paa. Men alt dette er Tidens Mærker, som den, der dømmer med den Aandsfrihed, Dannelse burde give, netop ikke vilde undvære hos Holberg, lige saa lidt som man vil se Billedet af hans Person i anden Dragt end Datidens, den pæne Mand med den nette Allongeparyk og de brede Opslag. Det gammeldags i Holbergs Sprog synes mig netop tiltrækkende som en ædel Rust, der middelbart henfører Værket til en bestemt Tidsalder, som nu vel er afløst af yngre Tider og yngre Former, men historisk var lige saa berettiget som disse ere. Dersom vi kimse ad Holbergs Stil som forældet, hvilken Dom tør da vor Tids Forfattere vente af vore Efterkommere i det næste Aarhundrede? Og det gammeldags i Holbergs Prosa mer end opvejes af store Egenskaber, der henstille den — jeg vil ikke sige: for alle Tider, thi

---

[1]) Jfr. Epistel CCCLXXIX, Bruuns Udgave, B. 4, p. 216.

jeg kjender ikke Fremtiden —, men i alt Fald for os som et Mønster, vi kunde have besynderlig godt af at studere og efterfølge.

Denne lyse Disposition, der let og naturlig lader hver Ting komme der, hvor den hører hen, saa at Læseren altid ved, hvor han er, og hvad Forfatteren vil meddele ham — den naturlige Virkning af Forfatterens klare Bevidsthed om, hvad han vil —, disse lette, ukunstlede Perioder, strax overskuelige selv for den mindre dannede Læser, fri for alt skruet, indviklet, sammenpresset —, disse den ægte danske Stils Egenskaber, som vi maa haabe, den altid vil beholde —, disse Egenskaber besidder Holbergs Stil i højeste Grad ogsaa i Danmarkshistorien. Det er en ægte historisk Stil, desuden smykket og krydret af den Festivitas, ingen Pen har besiddet i højere Grad end Holbergs. Man maa være ualmindelig sløv af Naturen eller træt af Dagens Arbejde for at falde i Søvn over denne Bog, selv der, hvor den intet nyt har at meddele den sagkyndige Læser.

Endnu en Hovedegenskab ved Danmarks Riges Historie bør fremhæves: Valget. Holberg er med klar Indsigt i Historieskrivnings Natur og Krav ikke gaaet ud paa at meddele alt, hvad han kunde samle om Fortiden. Han har indset, at skulde der henstilles et Billede af det svundne Liv, maatte der vælges blandt dets Efterladenskab, noget forbigaaes, andet fremhæves, ellers vilde der aldrig komme nogen Tegning i Stand.[1]) Denne Evne til at udvælge af Stoffets Masse, hvad det efter hele Værkets Plan kommer an paa, stiller Holberg som Historieskriver langt

---

[1]) Med Hensyn til Holbergs Tanker om, hvad der bør forbigaas i Historien, se bl. a. i Epistel 171, Bruuns Udg. II, 301.

over andre Historieskrivere, der aldrig kunne faa nok med og ikke nænne at lade nogen Fortidslevning ligge ubenyttet. Der er historiske Værker, som synes at være fremgaaede af et Ønske om at mane alt det forbigangne og alle de afdøde frem til Livet paa ny, hvis det var muligt. Men kunde dette Ønske opfyldes, vilde man i det mindste ikke faa Historie, men Fortidens hele Liv med den hele uoverskuelige Blanding af smaat og stort, vigtigt og uvigtigt, — en gjenopstanden Nutid med den hele brogede Mangfoldighed, som ingen medlevende kan opfatte i dens Grundlinjer eller bedømme efter dens Hovedtræk. Historieskrivning har kun det afsluttede til Gjenstand, en Nutidshistorie er, ret beset, en Selvmodsigelse. Samtidiges Memoirer, Breve, Optegnelser og Mindeskrifter ere vist nok højst værdifulde Bidrag til en Historie, men ikke Historien. Saa paradox det lyder, kan det dog siges med Sandhed, at Historieskriveren maa lige saa vel kunne glemme som huske. Dette har Holberg godt vidst og derfor lige fra Arbejdets Begyndelse gjort sig Rede for, hvad han vilde medtage, hvad forbigaa, — med andre Ord: han har vidst at vælge. I den Henseende er den omtalte Fortale, Betænkning over Historien, af stor Interesse; den bør læses først, skjønt den er indrykket foran Værkets sidste Del.

Vil man ret forstaa, hvorledes Holberg har besiddet det historiske Udvalgs svære Kunst, henviser jeg Tilhørerne til hans lille Lærebog i Verdenshistorien: Ludovici Holbergii Synopsis historiæ universalis, methodo erotematica exposita, Havniæ 1733.

I denne lille Lærebog er det ikke den erotematiske Form, ikke heller Stoffets Ordning efter de fire Monarkier, der udgjøre det karakteristiske, men det Udvalg af histo-

risk Stof, Bogen meddeler. Det er sket i Kraft af den Hovedtanke, at den historiske Lærebog ikke skal gaa ud paa at meddele, hvad der er værd at vide, men kun hvad Lærlingen ikke bør være uvidende om. Skulde den historiske Undervisning stille sig den Opgave at meddele, hvad der er værd at vide, maatte den enten gjøre sig selv umulig ved at tabe sig i det uendelige — thi hvor er Grænsen for den Kundskab om Fortiden, der er værd at besidde? —, eller den maatte for at komme om i alle Riger og Lande blive et Skelet af Navne og Aarstal, lige saa uoverkommeligt for Hukommelsen som ufrugtbart for Sind og Forstand. Det er derfor ingen grundet Indvending mod Holbergs Lærebog, at den forbigaar alt for meget til at kunne kaldes en Universalhistorie.[1]) Denne Indvending forudsætter en urigtig Forestilling om, hvad Universalhistorie er. Verdens- eller Universalhistorien er ikke et almenmenneskeligt Begreb, men er fremkommen i og tilhører alene det nyere Europas Videnskab; den er ikke andet end Historien om de vestlige Kulturfolks Udviklingsgang. Denne Udviklingsgang er Universalhistoriens Indhold, om hvis Hovedtræk ingen dannet bør være uvidende, at han ikke skal være uvidende om den Kulturstrømning, der fører ham selv hen med sig. Skulle disse Hovedtræk meddeles den studerende Ungdom ved Siden af det meget andet, der kræver dens Tid og Kræfter, da gjælder det om at udvælge det fornødne, ikke om at samle det videværdige. Det er dette, Holberg har gjort for sin Tid med et sandt Mesterskab i sin Synopsis; derfor holdt den sig ikke alene i vore, men i Udlandets Skoler længere vistnok end de allerfleste andre Lærebøger, indtil Kulturfolkenes

[1]) Bruun, Holberg som Lærer i Historie, p. 40.

Historie gik for langt ud over Bogens Grænser, og maaske endnu mere: indtil man misforstod Holberg og vilde forbedre hans Bog med Tilsætninger, der kvalte dens Grundtanke. Til denne, til Holbergs Tanke, ikke til hans Bog, bør den historiske Undervisning i vore Skoler vende tilbage, — og vil snart blive tvungen dertil, fordi det historiske Stof Aar for Aar voxer vore Lærebøgers Principløshed over Hovedet.

Danmarks Riges Historie har Holberg i sin Fremstilling delt i fem Perioder; men Værket falder efter sin indre Natur i to Afdelinger, nemlig først fra Begyndelsen indtil Kong Frederik den Anden medregnet, dernæst Christian den Fjerdes og Frederik den Tredjes Historie. Disse to Afdelinger ere ikke meget forskjellige i Omfang; de to sidste Kongers Historie fylder (i 2den Udgave) 1107, alt det øvrige 1372 Kvartsider. Allerede disse Tal vise, at den sidste Afdeling er ganske anderledes behandlet end den første. Men ogsaa i hele Fremstillingens Underlag ere de forskjellige. Den første Afdeling hviler paa ældre Historieskrivere, den anden er Holbergs selvstændige Arbejde, saa vel med Hensyn til Stoffets Samling som til Valget og Fremstillingen. Foruden Hovedforfatterne fra Middelalderen er det Hvitfeld, der ligger til Grund for den første Afdeling, deri indbefattet Resens Frederik den Anden, som Holberg flere Gange erklærer for et Værk af Hvitfeld. Kun lige i Begyndelsen har Holberg forsøgt ved Kritikens Hjælp at finde en egen Vej igjennem den vilde Sværm af danske Konger i Hedenold. Han har valgt Torfæus til sin Fører i de første Led af den gamle danske Kongerække, forkaster aldeles Niels Petersens og Lyschanders Gullandske Hypothese, hvilken han, skjønt han neppe har kjendt anden Kritik over den end Torfæus's

Undersøgelse Series Regum Daniæ, dog af naturlig Takt behandler med stor Ringeagt, idet han navnlig fremhæver, at den, der har digtet det berømte Stykke «Japhet tredium Noe Søn», ikke har forstaaet den rette Kunst at sætte Verden en Voxnæse paa. I de senere Oldtidskonger følger han saa Saxo, saa at han tilregner sig at have ved Siden af Saxos, den Gullandske og den islandske Hypothese fundet en fjerde, — ikke som om han har kastet sig ind i dybe Undersøgelser af de gamle Kilder, men ledet af et naturligt Skjøn, — det Blik paa, hvad der kan være rimeligt, han overhovedet betror sig til som sin Vejleder gjennem Historiens mørke Egne. — Der mangler heller ikke andre Beviser paa, at den Indtrængen i Kildernes Beskaffenhed og deres indbyrdes Forhold, som alene kan give et sikkert Grundlag for historisk Fremstilling, ikke var Holbergs Sag, da Fremstillingen af det hele var hans Opgave. Han kjender og benytter saaledes Snorro Sturleson, men kun i Oluf Worms Udgave af Peder Clausens Oversættelse. At komme til en selvstændig Indsigt i — jeg vil ikke sige Snorros Troværdighed, men blot i Paalideligheden af Peder Clausens Oversættelse, har ikke ligget ham paa Hjærte, saa at der ikke er Spor af en Sammenstilling med Originalen eller Benyttelse af Peringskjölds Udgave og bilingve Oversættelse af Heimskringla, der dog var udkommen i Aaret 1697. — For os, som have ikke alene Holbergs Kilder, men mange flere og saa mange kritiske Bearbejdelser af Enkeltheder for os, kan denne første Afdeling af Holbergs Værk ikke længer være Vejleder, hvor behagelig og vækkende den end er at læse — som alt fra denne Mands Haand.

Men endnu har Værkets andet Hovedparti selvstændig Værdi til Kundskab om Fortiden, uagtet ogsaa Christian

den Fjerdes og Frederik den Tredjes Historie har efter Holberg været Gjenstand for yngre Forfatteres Bearbejdelse. Især staar hele Værkets 3dje Del, Frederik den Tredjes Historie, som et originalt Arbejde, der ikke alene endnu kan læses med Nytte og Behag, men ogsaa er uundværligt for Historikeren. At Holberg har kunnet samle saa meget den Gang ganske nyt Stof, fortjener saa meget større Paaskjønnelse, som Statens Arkiver ikke vare ham tilgængelige, og der ikke kunde være Tale om at faa Bidrag fra Sverrig, saa fjendsk Stemningen imellem Folkene da endnu var, og saa stor litterær Skinsyge der herskede mellem Videnskabsmændene paa begge Sider af Øresund, især imellem Historikerne. Holberg har ingenlunde ladet sig nøje med at citere Haandskrifter og Aktstykker som Hjemmel for sin Fremstilling, men hyppig optaget dem helt eller delvis i Fremstillingen, som derved har faaet en livlig Afvexling. Saaledes adskillige af Christian den Fjerdes egenhændige Breve, begge Kongers Haandfæstninger og andre vigtige Forordninger om almeninteressante Forhold. — At vi nu ogsaa i denne Afdeling af Værket maa rette og udfylde meget — saa som i Ulfelds og hans Hustrus Historie —, er selvfølgelig ingen Anke mod Værket. Det vilde jo være en stor Skam for os, om vi efter 140 Aars Forløb ikke kunde det. —

Man har bebrejdet Holberg, at han ved den anden Udgave — rettere: det andet Oplag af Danmarks Riges Historie ikke har benyttet de mange og værdifulde Bidrag til nye Fremstillinger af vigtige Partier, der vare fremkomne i den danske Litteratur efter 1733, navnlig ved Gram og Langebek.[1]) Bemærkningen er i sig selv vel

[1]) Nyt hist. Tidsskrift VI, 429 ff. — Werlauff: Det kgl.

grundet. Især studser man ved den Maade, hvorpaa Holberg viser Slanges udførlige Værk over Christian den Fjerde fra sig. «Siden det første Oplag af dette Skrift», siger han (2. Tome p. 517), «er vel kommen for Lyset Christiani Quarti Historie udi tvende Foliant-Bind, men den er ikke nær saa stor, som den synes at være, og det saavel i Henseende til Charakterernes Storhed» (d. e. de store Typer, hvormed den er trykt) «som i Henseende til vidtløftige Reciter af Ting, som ikke interessere Læseren.» Det er nu vist nok, at har Holberg ikke givet sig Tid til at gjennemblade mere end det første Parti af Slange, kunde han ikke finde megen Opfordring til at sætte sig fuldstændig ind i dennes Værk; thi om Rigets Historie indtil Kong Christians Kroning har Slange omtrent det samme som Holberg, fordi der til Grund for begges Fremstilling ligger et og samme nu forsvundet Haandskrift, som Holberg citerer under Titel af historia minorennitatis Christiani Quarti.[1]) Det var Hans Gram, der efter Kongens Opfordring gjennemgik Slanges Haandskrift, rettede og tilføjede, hvad der behøvedes. Men først fra 1737, da Slange døde, havde Gram fri Haand over Værket, der da ogsaa i den sidste Halvdel har langt større Værdi end i den første. Ubestrideligt er det, at meget kunde været berigtiget og videre udført i det nye Oplag af Holbergs Historie, havde han henyttet Grams og Slanges Arbejde. Saaledes, for at nævne et Exempel, vilde Holbergs Fremstilling af det gottorpske Projekt om Handelen paa Persien og Industriridderen Reusners Historie, i 2den Tome pag. 802 ff., jo have vundet baade i Sikkerhed og Fuldstændighed ved

---

danske Selskab i dets første Aarhundrede. Kbhvn. 1847, p. 49, Note x.

[1]) Det skal være et Ungdomsarbejde af Slange selv.

at benytte Grams langt rigere og paalideligere Fremstilling i Slanges Værk (p. 967 ff.), hvilken kjendelig hviler paa Arkivalier, der kun vare Gram tilgængelige. Ved at tage Hensyn hertil havde Holberg langt bestemtere, end han nu har gjort, kunnet gjendrive Pufendorf og Franskmanden Chanut, mod hvis Urigtigheder han intet andet væsentligt har at stille end det lyse Hoveds Tvivl, fremkaldte ved en besindig Overvejelse af Sagens egen Urimelighed. Holberg og Gram ere enige i Hovedresultatet, men hver naar det ad sin Vej, Gram ad Kundskabens og Kritikens, Holberg ad Betragtningens og Dommens, — Gram med Beviset i Haanden, Holberg ved det sikre Blik, der træffer Hovedpunktet uden at kunne føre andet Bevis for Rigtigheden.

Det er aabenbart, at Holberg ikke har villet benytte Slange i anden Udgave af Danmarks Riges Historie, og heller ikke Grams øvrige historiske Arbejder eller Danske Magazin, hvoraf den ældre Række var helt udkommen i sex Bind, inden det nye Oplag af Holbergs Værk fremkom, og som lovprises af Holberg selv lejlighedsvis i Fortalen til Heltindehistorier. Og alt vel overvejet tror jeg, at Holberg har gjort rigtig i at lade sit Værk blive, som det var, selv om man ikke tager hans legemlige Svaghed i Betragtning, da han jo i 1753 gik paa Gravens Rand. Thi hvad vilde blevet Følgen, havde han villet indføre de nye Resultater af Grams og Langebeks Granskning i sin Bog? Han maatte have omarbejdet flere betydelige Partier; — ja, dersom saadan Omarbejdelse ikke skulde staa som en *pannus purpureus* — en rød Klud paa en blaa Trøje, maatte han omarbejde hele Værket med Undtagelse af Frederik den Tredjes Historie. Og saa havde han endda ikke opnaaet andet end at give Læseren andres

Arbejde i Stedet for sit, da han maatte optage det nye paa Tro og Love uden at kunne selvstændig prøve dets Rigtighed, fordi han ikke havde de andres Arkivalier til sin Raadighed. Og havde han havt dem, maatte han nu ved Slutningen af sin Bane have helt forandret ikke alene sin Studere- og Arbejdsmaade, men sin Dom over, hvad det i Historien kommer an paa[1], og være gaaet over paa et fremmed videnskabeligt Standpunkt, altsaa have svigtet den Genius, der havde gjort ham til en stor Mand. Jeg troer endog at turde udtale den Formodning, at Holberg har opgivet Danmarks Historien, — at han endog har været vel tilfreds med, at han, ved at overtage Universitetets Kvæstur, i Følge den nye Fundats af 31te Marts 1732, kunde afgive sine Forelæsninger over Historie og Geografi til en anden Universitetslærer, den Gang da Gram havde betraadt en ny Bane i Historieforskning, hvor Holberg hverken kunde eller vilde følge ham. Vist er det i det mindste, at tredje Tome af Danmarks Riges Historie er det sidste, Holberg har udgivet om dansk Historie. Han vendte sig til andre Partier af historisk Videnskab og Kunst, hvor han kunde bevæge sig med Frihed efter sin Natur som Fremstiller af et interessant og tankevækkende Indhold, der vel krævede megen Læsning hos Forfatteren, men ikke tvang ham til en indtrængende Kritik af Kilderne. Saaledes leverede han 1737 Den Norske Handel-Stad Bergens Beskrivelse paa Grundlag af Edvardsens haandskrevne Bergens Historie; 1738 Almindelig Kirkehistorie fra Christendommens Begyndelse til Lutheri Reformation i to Kvartbind; 1739 Adskillige store Heltes og berøm-

[1]) Sl. Holbergs Dom over N. Krags Christian den III (Grams Udgave, den eneste trykte) i Epistlerne IIII, No. CDXIX, Bruuns Udg., 4de Bind, S. 314.

melige Mænds sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade, i to Bind; 1742 Jødiske Historie i to Kvartbind; 1745 Adskillige Heltinders og navnkundige Damers sammenlignede Historier, efter Plutarchi Maade, i to Bind. Saa frugtbar var denne Mand ogsaa som historisk Forfatter; men det er, som om han efter 1735 havde frasagt sig sin Ungdoms Kjærlighed til den danske Historie. En saadan Forandring af Kurs synes ikke at kunne have været tilfældig, — det kan ikke have været et Lune hos Forfatteren eller et Tilfælde, at den netop falder sammen med Grams Optræden som historisk Gransker. Man kan kun beklage dette; thi netop parallelt med den kritiske Granskning havde en pragmatisk Fremstilling med Holbergs Mesterskab været af højeste Betydning for Udviklingen af Folkets historiske Dannelse. Ved Siden af Grams kritiske Monografier vilde det været en sand Velgjerning mod dansk Nationalitet, om Holberg havde givet en Række af Biografier og Skildringer af danske Personligheder og Forhold, i Stedet for de Helte og Heltinder, paa hvem han har anvendt fire Bind, og som han med stor Møje, men ikke stort Held, har sammentvunget i Paralleler efter Plutarchs Mønster — sammentvunget, siger jeg; thi Sammenstillingen mangler ganske det Fundament, der gjør Plutarchs Paralleler naturlige, Forbindelsen mellem Oldtidens to Hovedfolk, Romerne og Grækerne. Holberg selv ytrer ogsaa, at disse Sammenligninger have kostet ham megen Anstrængelse, hvad der viser, at de ikke naturlig have frembudt sig. —

Det er ikke uden Interesse at kjende Holbergs egen Dom om sin «Dannemarks Riges Historie» og om dens

Forhold til andre historiske Arbejder. Herom kan henvises til Epistlerne, No. CXIII og CCCXXVIII, Begyndelsen.[1])

Holberg har sluttet sit Værk med Frederik den Tredjes Død. Prf. Christ. Horrebow, som har skrevet Fortalen til anden Udgaves 3dje Del efter Forfatterens Død, siger, at Holberg vilde have leveret Christian den Femtes Historie, dersom ikke Sygdom havde hindret ham, og Døden saa bortrykket ham. Men det forekommer mig lidet troligt, at han virkelig skulde have tænkt paa at gjenoptage sin Virksomhed som dansk Historieskriver efter atten Aars Forløb. Og to Omstændigheder bestyrke denne Tvivl. Først Holbergs egne Ord i Epistel CCCLXXXII, Begyndelsen.[2]) Disse Ord afskære vel ikke Muligheden af et Tillæg til det allerede udkomne; men de give heller ikke nogen som helst Udsigt til et saadant. Og dernæst, havde han virkelig i sit sidste Leveaar tænkt paa en Fortsættelse, saa havde han vel sørget for, at Griffenfelds Historie, der jo maatte have faaet sin Plads i Christian den Femtes Regeringshistorie, var udtaget af Frederik den Tredjes i det nye Oplag, hvis tredje Del vel er udkommen efter Forfatterens Død, men som dog maa have været under Overvejelse mellem ham og Forlæggeren. Dette Stykke viser, at da han sluttede Værket 1735, agtede han ikke at gaa videre; og i hvad der senere foreligger, er intet, som lader formode, at han har forandret sin Beslutning. Der er da heller ikke efter hans Død forefundet Haandskrift eller Forarbejder til en Christian den Femtes Historie fra hans Haand.

---

[1]) Bruuns Udg. II, p. 109 og IV, p. 74.
[2]) Samme Udg. IV, p. 224.

Hans Gram.

Holbergs samtidige, hans Kollega ved Universitetet og Arbejder som han i Danmarks Historie, var Hans Gram, hvem jeg allerede har nævnet flere Gange i det foregaaende.[1])

Denne Mand var en Præstesøn fra Vendsyssel, født den 28de Oktober 1685 i Bjergby Præstegaard i Vennebjerg Herred. Han blev undervist i Hjemmet af Faderen og af denne dimitteret til Universitetet 1703. I trange Kaar banede han sig Vej ved sin ualmindelige Dygtighed, navnlig som Philolog. Græsk Sprog og Litteratur var hans Hovedfag. En Embedsexamen tog han imidlertid ikke, men disputerede i Aaret 1710 for Magistergraden og blev i det følgende Aar 1711 Konrektor ved Metropolitanskolen; den 29de Januar 1714 samme Dag som Holberg, tillige Professor ved Universitetet, Gram i det græske Sprog. 1719 nedlagde han Embedet ved Skolen og levede nu i nogle Aar alene for sit akademiske Embede og sin philologiske Videnskab. Ved Ægteskab med en velhavende Enke, der døde allerede efter et halvt Aars Forløb, fik han Midler til saa meget friere at kunne følge sin Tilbøjelighed til at studere. Ved Brevvexling med udenlandske Lærde, hvem han beredvillig meddelte Bidrag til deres Værker af sit eget rige Lærdomsforraad, gjorde han vel sit Navn bekjendt og agtet ud over sit Fædrelands Kreds; men indtil 1730 var det kun akademiske Disputatser og mindre philologiske Arbejder, han udgav;

---

[1]) Til Grams Levnet i Almindelighed: J. Møller: Hans Grams Levnet og Fortjenester, i Skand. Literat. Selskabs Skrifter 6te Aargang 1810, p. 1—130, og samme Forfatter i Mnemosyne, 4de Bind, p. 135—160.

det betydeligste var Historia deorum ex Xenophonte, sive Antiquitatum Xenophontearum prodromus 1716, som Habilitationsskrift ved Tiltrædelse af Professorembedet. Frederik den Fjerdes Tid var ikke gunstig for den egentlige Lærdom. Holberg havde allerede her i Landet et Navn som Forfatter i flere Retninger, inden Gram traadte frem som mere end en grundig lærd Professor. Det var Kjøbenhavns Ildebrand 1728, der bragte ham i nærmere Forbindelse med Gehejmeraad Christian Ludvig Plessen, som tilligemed sin Broder Carl Adolf Plessen[1]) og med Ivar Rosenkrands[2]) bleve hans Beundrere og Patroner.

Da disse Mænd ved Christian den Sjettes Thronbestigelse kom til Magten, droge de Gram frem. Fra den Tid vandt han stigende Anseelse og Indflydelse i den store Verden og blev brugt saa godt som i alle betydelige Sager, der angik Videnskaberne. 1730 strax efter Kong Frederik den Fjerdes Død blev han efter Hojer Kongens Bibliothekar og Historiograf, ved Christian den Sjettes Kroning 1731 Gehejmearkivar, alt i Forbindelse med sit Professorembede. Tillige var han Medlem af flere Kommissioner, saa som af den, der nedsattes den 26de Januar 1731 til Universitetets Reorganisation, og hvis Værk var den nye Fundats af 31te Marts 1732; ligeledes af Kommissionen for de latinske Skoler, som førte til Forordningen af 17de April 1739, hvorved det hele lærde Undervisningsvæsen blev sat paa en langt bedre Fod end tidligere. Følgerigst for Videnskaberne blev dog hans Sæde i den saa kaldte Medaille-

[1]) Chr. H. Brasch: Vemmetoftes Historie (Kbhvn. 1859—63) passim.

[2]) J. Møller: Mnemosyne I, p. 312 ff.; II, p. 249 ff.

kommission.[1]) Kong Christian den Sjette havde under 27de Maj 1739 overdraget Gehejmeraad Joh. Ludv. Holstein, Kunstforvalter Wahl og vor Gram (da Justitsraad) at ordne og beskrive den kongelige Mønt- og Medaillesamling. Dette Værk kom vel den Gang ikke til Udførelse, som det var paatænkt; men det gav Anledning til, at Gram i Aaret 1742 indkom til Kongen med Forslag[2]) til Oprettelsen af et Selskab for Fædrelandets Antikviteter og Historie *(societas antiquitatum et historiarum patriæ)* efter det svenske Antikvitets-Kollegiums Mønster. Planen modtog nogle Ændringer og førte da til Oprettelsen af det Kgl. danske Videnskabernes Selskab, idet Samfundets Opgave udvidedes til at omfatte ogsaa andre Videnskaber end Oldstudiet og Historie. Gehmr. Holstein blev dets første Præsident; men Sjælen i Samfundet var i dets første Periode Gram, som til Oplæsning i dets Møder udarbejdede sine kritiske Undersøgelser om dansk Historie og Sprog.

Noget samlet Hovedværk har Gram ikke leveret, hverken i Philologi eller Historie, men en Række af akademiske Smaaskrifter og af Bidrag til Danmarks Historie. At han endda har kunnet levere saa meget, vidner om en ualmindelig Evne til videnskabeligt Arbejde, naar han kunde komme til at arbejde frit, efter sit eget Hoved; thi hans Tid var stærkt optaget i mange Retninger. Foruden sine fire Embeder som Professor ved Universitetet, kongelig Historiograf, Bibliothekar og Arkivar, og hans Plads i de Kommissioner, hvortil Kongen kaldte ham, har næppe nogen dansk Lærd ført en mere udbredt Brevvexling baade

---

[1]) Molbech: Videnskab. Selsk. Historie p. 10 ff.
[2]) N. H. S. Bloch: Throndhjemske Blandinger, Throndhjem 1804, p. 176.

med fremmede og indenlandske, eller levet saa meget med de store og taget saa megen Del i Selskabslivet som Gram, eller udført flere og mere forskjelligartede Ærinder for dem, saa at man ofte undrer sig over en Føjelighed og Tjenstagtighed, der næsten gaar indtil Underdanighed, som naar han maa skaffe Overkammerherre Plessen Underretning om det ostindiske Kompagnis Aktier og Generalforsamlinger [1]), eller hvad Skibe det agter at udsende, — eller naar han tilbyder sig selv at ville drikke Tjærevand for at skaffe samme Herre et paalideligt Experiment om denne Modekurs Virkninger! Dersom Hans Gram ikke havde været lige vakker, hjælpsom og tjenstvillig mod alle, navnlig mod Studenterne, og dersom ikke hans Liv havde været ulasteligt, hans hele Færd, som den sømmer sig en Mand af Ære, vilde denne flittige Omgang med de store være bleven opfattet som en servil Opvartning, der vilde have paadraget ham baade Samtidens og Eftertidens Dadel. Nu døde han den 19de Februar 1748 højagtet af alle, savnet og elsket af de fleste.

Hans Gram var en udmærket lærd og skarpsindig Videnskabsmand i to Retninger: som Philolog og Historiker. Den første Retning forbigaar jeg her, hvor Talen alene er om dansk Historiografi. Hvor tidlig Gram har begyndt sine historiske Studier, kan jeg ikke sige; men

---

[1]) Se Grams Breve i Suhms nye Samlinger IV, 1, p. 135, navnlig p. 142, 149 ff.; ib. 3—4 H., p. 103. Hans Breve til Grev Christian Rantzau findes i Odin Wolff: Journal for Politik, Natur- og Menneskekundskab 1810, Marts, April og Maj. — Et Brev fra Gram til C. Deichmann i N. D. Mag. III, 45. — 21 Breve fra Gram til Joh. Alb. Fabricius fra 1708—1736 i (Uhl): Sylloge nova Epistolarum (Norimbergæ 1760) vol. 1, L. III, p. 552—626. — Ti Breve fra Gram til Slange i Nyt histor. Tidsskrift VI, p. 246 ff.

selv efter at han 1730 blev ansat som kgl. Historiograf, er der hengaaet flere Aar, inden han producerede noget Arbejde for Publikum. Og ligeledes her var det hans Tjenstvillighed, ikke hans frie Valg og Beslutning, der drog ham ind paa Forfatterbanen. Dermed hænger det saaledes sammen. Hollænderen Joh. Meursius, der døde 1639 som Professor i Sorø, havde efterladt sig en stor Mængde Skrifter og Breve, spredte vidt omkring. Direktørerne for det storhertugelige Bogtrykkeri i Florents, Tartini og Franchi, besluttede at samle dem i en Pragtudgave af hans Værker, trykte og utrykte; de skreve i den Anledning til «Professorerne i Sorø» for at anmode dem om Meddelelse af, hvad der af Meursius's litterære Efterladenskaber endnu maatte findes hos dem. Dette maa være sket i et af Aarene 1733 og 34. Da Sorø Akademi allerede den Gang havde været nedlagt i circa 70 Aar, fandt Brevet ingen Professorer der; det kom til Kjøbenhavn og blev overdraget Gram at besvare. Hans Brev af 11te September 1735[1]) til de nævnte Italienere indeholdt saa mange Oplysninger om Meursius, hans Værker og hans Efterladenskaber, at det foranledigede den egentlige Udgiver Professor Johannes Lami i Florents til at sætte sig i Forbindelse med Gram og anmode ham om Bistand til Arbejdet. Gram afviste det for Meursius's Virksomhed i Nederlandene, men lovede Hjælp med Hensyn til hans Arbejder i dansk Historie. Stor Lyst lader det imidlertid ikke til, at han har havt til dette Arbejde. Han gjorde Lami opmærksom paa, at Meursius's Danmarkshistorie intet vilde bidrage til Forfatterens Berøm-

[1]) Trykt i Fortalen til 1ste Tome af Lamis Udgave af Joan. Meursii opera omnia (Florentiæ 1741) p. III sqq.

melse, fordi det i sig selv var et ringe Arbejde, egentlig ikke andet end Omskrivning paa godt Latin af Saxo, Albert Krantz's trykte Værker, Hans Svaning den ældres og Niels Krags utrykte Skrifter. Ikke en Gang Hvitfeld havde Meursius kunnet benytte, fordi han ikke forstod dansk. Særlig fremhævede Gram, at om Meursius ogsaa var sikret imod at gribes i Plagiat med Hensyn til Hans Svanings Historier, fordi kun lidet af disse var trykt[1]), saa vilde han ikke undgaa Beskyldningen i Christian den Tredjes Historie, der slet ikke var andet end Niels Krags Værk, saa snart dette udkom i Trykken.[2]) Men Lami vilde ikke opgive den Udsigt, Grams Bistand aabnede ham til at faa Meursius komplet og ledsaget med værdifulde Noter, «*complementa* og *animadversiones*», saa at Gram mente at maatte føje ham. Det kan ikke have været senere end i Aaret 1737 eller et af de nærmest følgende Aar[3]), at Gram sendte til Florents gjennem det danske Gesandtskab i Wien[4]) en Pakke med Afskrifter af Meursius's Historia Danica 17 Bøger, hvormed han lod følge N. Krags' Christian den Tredje og Stephanius' Fortsættelse fra Aar 1550, hvor Krag standser, indtil Kongens Død; fremdeles Afskrifter af Ælnoths St. Knud Konges Historie og den anonyme Historie af St. Knuds Søns, den flanderske Greve Carl danskes Martyrium, hvilke Skrifter Meursius i sin Tid havde udgivet, samt nogle mindre betydelige Stykker,

---

[1]) nl. Rosæfont. Refutatio med Kong Hans's Krønike og Christian den anden.

[2]) Grams Brev til Lami af 21de Marts 1736, p. VIII—XIII i præfatio til samme Tome af Udgaven.

[3]) Thi Gram siger i præfatio til Krags Værk, som udkom 1737, p. 35 til 36, at han da havde udskrevet Meursius for at sende ham til Lami.

[4]) Præfatio til T. 1 af Meursii opera p. XXX.

der staa i Forbindelse med Danmarkshistorien; ikke at tale om Alb. Haelwegs icones regum Daniæ, Afbildninger af ældre danske Mønter, samt Landkort. Men Hovedsagen var 20 Ark med Noter til denne Danmarkshistorie af Gram. Det varede længe, inden Gram hørte om denne Sendings Skjæbne. Den første Tome af Lamis Udgave bærer Aarstallet 1741; men den indeholdt intet af de danske Sager. Gram begyndte at frygte for at have spildt sin Flid og sine Udgifter; thi saa langsom var Forbindelsen mellem Florents og Kjøbenhavn, at han først af et Brev fra Lami i Efteraaret 1741 erfarede, at der den Gang allerede var trykt tre Hefter, og at de danske Sager kun ventede efter Fortsættelsen af Grams Noter. Nu fik vor Landsmand travlt, lagde alt andet til Side, samlede sine Optegnelser til Meursius og arbejdede saa dygtig[1]), at han efter 9—10 Maaneders Forløb kunde sende Lami det fornødne, i alt 6 Bøger Papir med lærde kritiske Noter paa Latin til et Værk, han ansaa for et lidet eller intet betydende litterært Produkt, som han selv aldrig var faldet paa at udgive og kommentere. Videre er det vel ikke muligt at drive den uegennyttigste Tjenstvillighed. Og Gram fik ikke en Gang sit Arbejde at se trykt. Det fylder nu i den florentinske Udgave af Meursius's Opera den 9de Tome, der udkom 1746; men af denne Tome toges der nogle Særtryk efter Grams Opfordring, for at ingen skulde være nødt til at kjøbe alle de 9 tykke Folianter ene for denne Tomes Skyld. Thi Gram indsaa, at det vilde være denne Tome, der i Tidens Længde vilde holde sig paa Bogmarkedet. Men disse Særtryk kom først til Danmark flere Aar efter Grams Død.[2])

[1]) Suhms Nye Samlinger, 4de Bind. p. 137.

[2]) Se Anmeldelsen i Büschings Nachrichten von dem Zu-

Hvad det er, Gram her har leveret, vil allerede skjønnes deraf, at med Undtagelse af Christian den Tredjes Historie, som han vedblivende betragter ikke som Meursius's, men som Niels Krags Arbejde, er der kun ganske enkelte af denne Tomes mere end 1100 Spalter af største Folio-Format, hvor han ikke har ledsaget, oplyst, rettet, forøget Meursius's Text med lærde, kritiske Noter, der alene give denne Text nogen Betydning for dansk Historie. Havde ikke Gram gjort Lami den Tjeneste, Meursius den Ære at hæfte disse rige Gaver af historisk Lærdom til Nederlænderens gode Latin, vilde dennes Danmarks Historie for længe siden være sunken i Forglemmelse. Og nu ser ingen paa andet i Lamis 9de Tome end paa Noterne; kaste de et Blik paa Texten, er det alene for at se, hvad det er for et Sted, Grams Note er hæftet ved.

Disse Grams Noter til Meursius gjøre Epoke i den danske Historieforskning, middelbart ogsaa i Historieskrivningen. Det ældre er fra nu af gjennembrudt. Ikke alene er her Svanings, Hvitfelds, Vedels, — kort sagt Samlingens Standpunkt overvundet, det Standpunkt, hvor det kommer Arbejderen an paa at samle den største Masse af historisk Stof, medens dettes Sigtelse kun er en tilfældig og underordnet Interesse. Og hvad Stephanius, Sperling, Torfæus have gjort enkeltvis for at skaffe Kritiken Ørenlyd, er i Grams Noter gjennemført for vor hele Oldtids og Middelalders Historie. Selvfølgelig vilde det være taabeligt, om jeg vilde gaa ind paa at vise dette i det enkelte; thi Noterne ere selv intet uden en Række af kortere eller længere Afhandlinger og Bemærkninger om

---

stande der Wissenschaften und Künste in den kgl. Dänischen Reichen und Landen I, Kopenhagen und Leipzig 1754, p. 557 ff.

Enkeltheder. Man kan undre sig over — og har gjort det —, at en Mand, der havde en saadan Fylde af Kundskab og Indsigt til sin Raadighed, kunde bekvemme sig til at meddele denne i en saa tung og underordnet Form. Hvorfor viste han ikke Florentineren fra sig og gav os et eget kritisk Værk over vor Historie? Denne Anke er ikke ugrundet; men det er et Spørgsmaal, om Gram efter sin Natur og i sine Forhold nogensinde var kommen til Meddelelse af sin Rigdom, havde ikke en fremmed trukket ham ud over alt, hvad der staar i Vejen for en Mand med et svagt Initiativ, saa at han kom igjennem til Beslutning og Handling. I ethvert Fald maa vi sildig fødte takke Gram for, hvad han har givet, uden at vrage det for den mindre heldige Forms Skyld.

Men det var ikke Noterne til Meursius alene, Lamis Foretagende fremkaldte; det blev ogsaa Anledningen til, at Gram selv udgav Niels Krags Christian den Tredjes Historie, der hidtil henlaa i Haandskrift. Da Gram saa, at hans Meddelelse om Forholdet mellem Krags og Meursius's Arbejder ikke bevægede Lami til at forbigaa dette Stykke, besluttede han sig til selv at udgive Krag, for at det kunde blive aabenbart, at det var denne vor Landsmand, ikke Nederlænderen, der havde forfattet dette Parti af vor Danmarkshistorie. Saaledes udkom 1737 i Kjøbenhavn i et Foliobind Krags Værk[1]), hvortil Udgiveren Gram havde føjet Stephanius's Fortsættelse fra 1550 indtil Kong

[1]) Nicolai Cragii Annalium libri VI, quibus res Danicæ, ab excessu regis Friderici I ac deinde a gloriosissimo rege Christiano III gestæ ad annum usque MDL enarrantur. His additi Stephani Jo. Stephanii historiæ Danicæ libri duo, quibus reliqua laudatissimi regis acta describuntur. Cum præfatione, indicibus et aliis quibusdam accessionibus. Hafniæ 1737.

Christians Død 1559, dernæst Niels Hemmingsens, Jakob Bordings, Hans Thomæsens Taler over Kongen, Johannes Sascerides' Epicedium (Sørgedigt), samt tre vigtige Aktstykker til Kongens Historie. Men Hovedsagen for os er den udførlige lærde, baade for den verdslige Historie og for Litteraturhistorien vigtige latinske Fortale af Gram. Dette er et helt Værk for sig, der omfatter ikke mindre end 139 Foliosider. Den indeholder alt, hvad der kan tjene til at sætte Krags og Stephanius' Arbejder i det rette Lys og fremme en rigtig Opfatning af dem, Forfatternes Levnet og Stilling, deres Arbejders Forhold til andre Historieskrivere, saa som Hvitfeld, Lyschander og Meursius, deres Troværdighed og deres Kundskab om de Optrin, de berette, — tillige Undersøgelser om et Par tvivlsomme eller ikke tilstrækkelig oplyste Punkter af Christian den Tredjes Historie, saa som om Kongens Forhold til det Schmalkaldiske Forbund og om Delingen af Hertugdømmerne, samt mere. Det er i denne Fortale, at Gram først har givet en Prøve paa og et Mønster af historisk Kildekritik.

Disse Grams Arbejder ere alle paa Latin, et Sprog, han skrev ikke alene lettere, men langt bedre end Dansk. Men samtidig med Noterne til Meursius og Udgaven af Krag og Stephanius maatte han fra Aar 1733 anvende mangen Time i sine øvrige Leveaar paa Udgivelsen af en anden Mands danske historiske Arbejde: Slanges Christian den Fjerde. Da dette er et Hovedværk i den danske historiske Litteratur, skal jeg her omtale det nødvendigste om Forfatteren og hans Værk.[1])

Niels Slange var en Søn af den fra Enevoldsmag-

---

[1]) Efter Fortalen til Læseren i Udgaven, foruden de almindelige litterære Hjælpemidler og Fortalen til J. H. Schlegels tyske Bearbejdelse af Slange.

tens Indførelse bekjendte Provst Peder Villadsen, der senere blev Biskop i Viborg. Slange er født i Slagelse 1657, studerede ved Kjøbenhavns Universitet, rejste udenlands og blev ved sin Hjemkomst i Aaret 1681 ansat som Sekretær i Kancelliet, hvor han siden tilbragte sit Liv, under sædvanligt Avancement ad Embedsvejen. Han døde 1737 i sit 80de Aar som Konferentsraad. Af Kong Christian den Sjette var han yndet, saa at han blev optagen i Adelsstanden 1731. Denne Mand samlede i mange Aar til en Historie af Kong Christian den Fjerde. Hvor meget der endnu var at finde af ubenyttet Stof, viser Holbergs Historie; og Slange havde ved sin Embedsstilling Adgang til mange Arkivalier. Men da han havde udarbejdet Værket, saa han, at det var blevet altfor voluminøst til, at han formaaede at lade det trykke. Han overrakte det derfor 1734 til Kongen, der lovede at afholde alle Omkostninger ved Udgivelsen, idet Slange dog beholdt Oplaget, paa nogle Exemplarer nær, som sin Ejendom. Kongen paalagde nu Gram at gjennemse Arkene, før de tryktes, for at intet skulde optages, der stred imod Sandheden og Kong Christians Ære. Det var intet behageligt Hverv. Gram maatte se at komme ud af det med den gamle, af Kongen yndede Forfatter, der var noget paastaaende.[1]) Saaledes havde Gram ikke fri Haand, saa længe Slange levede. Først fra hans Død d. 21de Juli 1737 — paa samme Tid altsaa, som Gram var i fuld Virksomhed med Meursius, Krag og Stephanius, — blev han virkelig Herre over Slanges Arbejde, det er over Værkets tredje og fjerde Part, der rigtignok udgjøre over tre Fjerdedele af det hele. Her har Gram rettet og tilføjet saare meget, saa disse

---

[1]) Se Grams Breve til Slange i N. Hist. Tidsskrift VI, p. 246 ff.

Partier af Slanges Værk ligesaa vel kunne kaldes Grams som Slanges Arbejde. Da han imidlertid i disse Partier af Værket ikke har angivet, hvad der tilhører ham, hvad Slange, medens man af hans Breve til Slange kan se i det mindste en Del af de Forandringer, Gram havde forlangt i de første Dele, kan dette nu ikke paavises. Alt gaar under Slanges Navn som hans Værk. Man maa nøjes med at vide, at Slanges Arbejde fra Aar 1620 har faaet meget forhøjet videnskabelig Værdi ved Grams Deltagelse i Udgivelsen[1]), og med at se Grams Spor i det mindste i Alt, hvad der røber sin Herkomst fra Gehejmearkivet. Dog er det ikke derfra alene, Forbedringerne have deres Oprindelse, men fra Grams rige Kundskabsfylde i det hele. Vi finde atter her Gram arbejdende i en andens Tjeneste, paa at rette en andens Fejl, befordre en andens litterære Værk til Trykken. Og dette Arbejde fulgte ham til Graven. Paa sit yderste gjennemgik han de sidste Ark og sendte dem i Trykkeriet. Værket udkom først Aaret efter hans Død.[2]) Da havde Arbejdet efter Gram været over-

---

[1]) Se Grams Indberetning til J. L. Holstein om sine historiske Arbejder, Danske Samlinger 2den Række, I. p. 366 ff.., navnlig 367 ff.

[2]) Den stormægtigste Konges Christian den Fierdes Konges til Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertugs til Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmersken, Greves til Oldenborg og Delmenhorst, Historie, sammenskreven af Niels Slange, Kongel. Majests. Conferentz-, Etatz-, Justitz- og Cancellie-Raad, saaog Secreterer udi Cancelliet, men efter Kongel. allernaadigst Befaling igiennemseet og af Archiv-Documenter forbedret af Hans Gram, Kongel. Majests. Etatz- og Justitz-Raad, Historiographus, Bibliothecarius og Geheime-Archivarius, samt Professor ved Kiøbenhavns Universitet. Paa Kongel. Bekostning til Trykken befordret. Kjøbenhavn 1749. Fol. max. p. 1—1534.

draget til Jak. Langebek, Grams Eftermand som Gehejmearkivar, og Christian Ludv. Scheidt, en Tysker, der 1738 indkaldtes fra Göttingen som Professor i Natur- og Statsret ved Kjøbenhavns Universitet, og som ogsaa maa nævnes blandt danske Historiografer i det 18de Aarhundrede, da han til Videnskabernes Selskab har leveret et Par Afhandlinger af historisk Indhold, vedrørende Danmarks og Norges offentlige Ret.[1]) Men da Scheidt forlod Danmark kort efter Grams Død, blev det Langebek alene, der sluttede Arbejdet og skrev Fortalen. Tilegnelsen til Kong Frederik den Femte er imidlertid af Etatsraad Peder Fogh til Ryomgaard, Griffenfelds Søstersøn, i Slanges Arvingers Navn, da disse havde at takke Kong Frederik, fordi han lod dem beholde hele Oplaget af Værket paa nogle Exemplarer nær.

Hidtil havde Gram mest arbejdet for andre[2]) og, hvor han havde frit Valg, skrevet Latin. Men i sine sidste fem-sex Aar se vi ham begynde et nyt Afsnit i sin Virksomhed for dansk Historie og — ligesom tvinge sig til at benytte Modersmaalet til sine hidhørende Arbejder. Det var Stiftelsen af Videnskabernes Selskab, der bevirkede denne mærkelige Overgang i hans litterære Liv. Men selv

---

[1]) Skrifter, som udi det Kjøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste fra 1743—44: Beviis, at Danmark ikke nogen Sinde har været et Lehn af det tyske Rige, I, p. 87 og II, p. 171. Kongeriget Norges ældgamle Frihed, med Beviis, at dette Rige aldrig har været Danmarks Krone indcorporeret som Provinz, ib. II, p. 309. — Scheidts Levnet i Büschings Beyträge zu der Lebensgeschichte denkwürdiger Personen, 3 Th. (cfr. Petersen: Dansk Litteraturhist. IV, 222).

[2]) En Angivelse af Grams philologiske Bidrag til andres Arbejder finder man i Werlauffs Efterretninger om det store kgl. Bibliothek, 2den Udg., p. 146—148.

her maatte han begynde med at bruge sin latinske Pen til at indføre en andens Arbejde. Den lærde Rektor i Flensborg, Johannes Møller havde efterladt sig et vidtløftigt Haandskrift, 40 Aars Arbejde, over de Forfattere, der vare fødte i Cimbrien, hvorved han forstod Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, med Lybek og Hamborg, eller som ved deres Liv og Stilling havde været knyttede til disse Lande. Dette Haandskrift henlaa i mange Aar utrykt, da Familien ikke kunde finde en Forlægger og selv manglede Midler til at udrede de store Omkostninger. Da blev Ministeren Grev Johan Ludvig Holstein opmærksom paa Sagen, erhvervede Haandskriftet og anbefalede i Videnskabernes Selskab dets Udgivelse, hvortil han vidste at skaffe offentlige Midler. Det hele Arbejde ved Udgivelsen overdroges til den afdøde Forfatters yngste Søn Ole Henrik Møller, der opholdt sig i Kjøbenhavn, og som med sønlig Pietet og ualmindelig Dygtighed udførte dette kolossale Arbejde i utrolig kort Tid. Men Gram, som vel egentlig var Drivfjedren i dette Foretagende, skjønt han lod sin fornemme Velynder Grev Holstein have al Ære derfor, maatte skrive den lærde og indholdsrige latinske Fortale, der nu pryder Værket, det berømte Cimbria literata i tre Folio-Tomer, som bærer Aaret 1744 paa sit Titelblad. Grams Fortale (præfatio) er underskrevet d. 28de Februar 1744. Den oplæstes i Videnskabernes Selskab, i hvis Navn Værket dediceredes til Kong Christian den Sjette. Lejlighedsvis vil jeg her bemærke, at Ole Henrik Møller samme Aar blev Professor i Litteraturhistorien ved Kjøbenhavns Universitet og fem Aar derefter Rektor ved Flensborg Skole, og at han blev en meget frugtbar Forfatter af historiske Skrifter om Familier, Ind-

retninger og forskjellige Forhold i Hertugdømmerne, et Par paa Latin, de øvrige paa Tysk.[1])

Endelig fik Gram sine sidste Aar fri til selvvalgt Arbejde. Saaledes fremkom de 16 danske Afhandlinger eller Meddelelser, han oplæste i Videnskabernes Selskab, og som bleve trykte i den første Række af Selskabets Skrifter. Disse større og mindre Afhandlinger leverede han fra 13de November 1742, som Selskabet regner for sin Stiftelsesdag, indtil sin Død den 19de Februar 1748. Nogle angaa dansk Sprog, saa som Prøver af danske Ord og Talemaader, af det Engel-Saxiske Sprog forklarede, — Forklaringer af Ordenes Skriftemaal, Dimmeluge — Arildstid o. fl., men ni historisk-kritiske Undersøgelser vise Forfatterens høje Standpunkt som Historiegransker og ere de Arbejder, der i Forbindelse med Noterne til Meursius og Fortalerne til Krag og Cimbria literata først have bragt Kritiken til fuld Anvendelse i den danske Historiografi og saaledes virkelig brudt en ny Vej for Studiet af Fædrelandshistorien.

De ere[2]): 1) Om Knud den Stores Rejse til Rom, hvad Aar den er sket; I, 25—51.

2) Om Bysse-Krud, naar det er opfundet i Europa, og hvorlænge det har været i Brug i Danmark; I, 215—306.

3) Christiern II's forehavte Religionsreformation i Danmark; III, 1—76.

4) Om det Navn Christiern; III, 77—90.

5) Om Christine af Danmark, Kong Christierni

---

[1]) Titlerne finder man i Worms Lexicon II, voc. Møller.

[2]) I Molbechs Vidensk. Selsk. Historie S. 536 ere de anførte i den Orden, hvori de ere oplæste, saa vidt denne kan ses af Selskabets Protokol.

II Datter, Hertuginde i Milan og siden i Lothringen; V, 1—126.

6) Om Theophrastus Paracelsus har været nogen Tid i Kjøbenhavn; IV, 243—254.

7) Anmærkninger om nogle Navne i Matthie Gableri latinske Vers *in laudem Christierni II.* Hafniæ 1521; IV, 255—274.

8) Anmærkninger om Kong Christierns II Medfølgere ud af Danmark i Aaret 1523, samt flere af hans Tilhængere udi hans Landflygtighed; IV, 275—294.

9) Forbedringer til Kong Woldemar Christoffersens Historie; IV, 1—242.[1])

Af disse ere Nr. 3, Om Christiern II's Reformationsforsøg, og Nr. 9, om Valdemar Atterdag[2]), utvivlsomt de betydeligste, især det sidste, der tillige er Grams sidste Arbejde, hvis Oplæsning i Selskabet først sluttedes en Maaned før hans Død. Men alle have de Betydning ved Lærdom og Kritik, og indeholde meget mere, end man skulde vente efter Titlerne.

Hans Gram var historisk Kritiker, slet ikke Fremstiller. I Fremstillingskunsten kunde han lige saa lidt maale sig med Holberg, som denne havde kunnet gjøre Grams kritiske Gjerning. Og Gram var den historiske Kritiks Begrunder her i Danmark, det vil sige, at det fra hans Tid var anerkjendt i vor Historiografi, at ingen Fremstilling havde videnskabeligt Værd, med mindre den grundede sig

---

[1]) Det maa vistnok skyldes en Forglemmelse, at Forf. ikke har nævnt Grams Afhandling: Om det gamle Ord Herremand; 2den Del, 263—308. *(E. H.)*

[2]) Tysk Bearbejdelse deraf: W. A. Heinze: Diplomatische Geschichte des dänischen Königs Waldemar III, Christoph II. Sohnes. Leipzig 1781.

paa en kritisk Gjennemarbejdelse af Stoffet. De ældres Kritik er, med Undtagelse af enkelte Arbejder af navnlig Stephanius og Otto Sperling, partiel og tilfældig, paanødt af Modsigelser i Kilderne eller af aabenbar Ensidighed i Dom og Fremstilling. Torfæus holder sig til sine Islændere, men saa godt som alene til det Stof, de meddele, uden indgaaende Prøvelse af Sagalitteraturens Natur og Væsen. Først Gram er traadt ind paa det rent kritiske Standpunkt, idet han alene har været bevæget af det Spørgsmaal: hvad er Sandhed i Fortidens Overlevering? hvorledes og hvor finder jeg den? Dette har ført ham til Kritik af Historiens Kilder, — en Kritik, der utvivlsomt er det eneste faste Fundament for historiske Fremstillinger. Dette er Mandens udødelige Fortjeneste af vor Historiografi, — mere end den Række af rigtige Erkjendelser, han har indført i den historiske Overlevering. Meget urigtigt har han vist ud af vor Historie, mange nye Enkeltheder har han indført i den. Men selvfølgelig har han paa mange Punkter set for kort eller dømt urigtig eller saaledes, at det nye Stof, som fortsat videnskabeligt Arbejde efter ham har bragt for Lyset og fremdeles bringer frem, har sat Efterkommerne i Stand til at gjendrive, ændre, forøge, hvad han har lært os. Dette er i Grunden kun, hvad der forstaar sig af sig selv. Der er ikke, har aldrig været, vil aldrig komme nogen Kritiker, som ikke af følgende Kritikere overbevises om Vildfarelser og Utilstrækkeligheder. Grams Berømmelse hviler ikke paa hans Kritiks Enkeltheder, men paa dens Standpunkt: han først er naaet frem til den historiske Sandheds Efterforskning som sin eneste Opgave.

Tre store Egenskaber besad Gram som historisk Kritiker i ualmindelig Grad — og endnu ualmindeligere For-

ening: Lærdom, Skarpsindighed og Overblik. Grams Kundskab om Stoffet til dansk Historie omfattede alle dens da bekjendte Kilder og den hele hidrørende Bogmasse. Man kan med en vis Ret sige, at som vor Litteratur ikke før havde havt nogen saa lærd Historiker, vil den heller aldrig faa hans Lige, — ikke som om det skulde paastaas, at han ingen Overmand kunde finde, men fordi den historiske Litteratur har i de følgende halvandet Aarhundrede udviklet sig til et saadant Omfang, at ikke mere noget enkelt Menneske kan omfatte den; det historiske Stofs Masse maa fordeles blandt flere, dersom Arbejdet skal kunne føres videre. Historien har efter Grams Tid delt sig i Discipliner, der hver giver sin Mand nok at tage vare; og nye historiske Videnskaber ere opkomne. Man tænke alene paa, hvad nordisk Oldkyndighed har at betyde nu i Sammenligning med, hvad han og hans samtidige kaldte nordiske Antikviteter. Men Grams overlegne Kundskab i Forhold til hans samtidige gav hans Arbejder den afgjørende Sikkerhed, der karakteriserer dem, og skaffede hans Kritik Indgang. Middelbart kom ogsaa Grams philologiske Lærdom hans kritiske Arbejde i Danmarks Historie til gode. Den udvidede betydelig hans Synskreds, skærpede hans Dømmekraft, gav ham overalt Analogier ved Haanden.

Grams Skarpsindighed i Kombinationen svarede til hans Lærdom. Uden denne Egenskab var han selvfølgelig ikke bleven Kritiker. Men Skarpsindighed er som en skarp Kniv: et ypperligt Redskab, men lige brugeligt til ondt og godt. Der er noget forlokkende i snilde og indviklede Kombinationer, som netop let føre de stærke Dialektikere paa Vildspor, dersom ikke over Skarpsindighedens Arbejde vaager et roligt overskuende Blik, som i Tide véd

at undgaa Konsekventsmageriets Afveje. Dette Blik er det netop, der udmærkede Gram; den Vej, kan gik, var den rette, selv om han ikke altid fandt alt det rigtige eller undgik at optage urigtigt.

De Arbejder, der hidtil ere nævnte, ere de, der give Gram Betydning som den historiske Kritiks Fyrste i Danmark; men for Fuldstændigheds Skyld tilføjer jeg, at blandt Grams historiske Skrifter er ogsaa en latinsk Afhandling om den tyske Kong Henrik Fuglefængers danske Krig, indrykket i et Leipzigsk litterært Tidsskrift[1]). Heller ikke bør det forbigaas, at der endnu er to Arbejder af historisk Art, hvor Gram har rakt Haand til Befordring af andres Gjerninger. Islænderen Arne Magnussen havde afskrevet Knytlinge Saga og ledsaget den med en latinsk Oversættelse. Dette Arbejde paatog Gram sig at udgive, især for at forhindre en svensk Udgave.[2]) Han omarbejdede Oversættelsen, skrev Fortale og Anmærkninger og besørgede Trykningen. Denne var færdig ved Grams Død; men da han endnu ikke havde faaet Fortale og Noter skrevne, blev Oplaget liggende saa længe, indtil det fortæredes af Rotter og Mus.[3]) Noget bedre er det dog gaaet Grams — eller rettere Rostgaards ved Gram udgivne — Samling af Oluf Worms lærde Brevvexling; thi vel brændte det allermeste af det trykte Oplag med Grams Gaard 1728; men saa meget blev dog reddet, at det kgl. danske

---

[1]) Miscellanea Lipsiensia nova, vol. II, pars II, p. 229—304: J. G. De Henrici Aucupis expeditione Danica dissertatio ad Fridericum Ottonem Menckenium.

[2]) Han benyttede derved den Arne-Magnæanske Stipendiat Jon Olafsen fra Grunnavik.

[3]) Se Fortalen til 11te Bind af Nordisk Oldskr. Selsk. (danske) Oldnord. Sagaer, p. VI; sammenholdt med Grams egen Fremstilling i Danske Samlinger 2den Række I, p. 371.

Selskab i Aaret 1751 kunde udgive Samlingen.[1]) Naar man nu hertil regner, at i Grams Levetid udkom kun de tre første Bind af Videnskabernes Selskabs Skrifter[2]), saa finder man, at med Undtagelse af Fortalerne til Krag og til Cimbria literata, den lille Afhandling om Henrik Fuglefænger, samt fire mindre af hans Bidrag til Selskabets Skrifter, har Gram selv ikke faaet noget af sine historisk-kritiske Arbejder at se udkomme i Trykken og altsaa selv ikke kunnet danne sig nogen ret begrundet Mening om deres Virkning paa Publikum.

Det er ikke mange eller tykke Bøger om dansk Historie, Gram har produceret i Forhold til sine eminente Evner. Han kom først i en Alder af henved et halvt hundrede Aar til ret at arbejde i Historiens Tjeneste, — egentlig først i sine sidste fem Leveaar til selvstændig Forfattervirksomhed i dette Fag. Han kunde have efterladt os langt mere, havde han havt Holbergs mægtige Initiativ, Holbergs Selvstændighed, Holbergs beundringsværdige Evne til at holde sammen paa Tid og Kræfter, og hans Vilje til at vise alt adspredende fra sig og leve ensomt med sine Muser. Men i disse Henseender stod Gram langt under Holberg. De færreste af Grams Arbejder ere fremgaaede af hans eget Valg, hans egen Beslutning. Grams Føjelighed og Tjenstagtighed, der roses saa meget, have vist været meget elskværdige Karaktertræk for

---

[1]) Werlauff: Det kgl. danske Selskab o. s. v., p. 64.*)

[2]) Skrifter, som udi det Kjøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste. 1ste Del udkom 1745, 2den Del 1746, 3dje Del 1747, 4de Del 1750 (fyldes helt af Grams Arbejder), 5te Del 1751.

---

*) Et Tillæg til den Wormske Brevvexling er udgivet af C. Weeke i Bruun, Nielsen og Petersen: Danske Samlinger III (Kbhvn. 1867—68) 250 ff. *(E. H.)*

hans samtidige; men de maa dog kaldes Svagheder, der spredte hans Kræfter, ligesom ogsaa hans vidt udbredte Brevvexling og hans levende Deltagelse i Selskabslivet[1]), hvor han glimrede ved sin behagelige Konversation, saa at han ogsaa behagede Damerne. Selskab kunde Gram ikke undvære, ikke en Gang som Forfatter. At han i Videnskabernes Selskab fandt en Kreds af Venner og Tilhørere efter sin Smag, have vi at takke for hans danske historiske Arbejder. Hvor ganske anderledes Holberg, der ikke trængte til nogens Tilskyndelse for at komme til Beslutning og Handling. Man har talt meget om Fjendskab mellem disse Mænd. Jeg vil gjærne tro, at deres højst forskjellige Naturer og Retninger aldrig vilde have tilladt dem at blive nærmere Venner, og at Grams Deltagelse i Rostgaards smaalige Forfølgelse imod Peder Paars, hans Hovedrysten over Holbergs Komedieskriveri, ligesom dennes Spot over lærd Pedanteri, hvorved han dog ikke udtrykkelig pegede til Gram eller nogen anden, have en Tid lang sat dem paa en spændt Fod mod hinanden. Men naar jeg tilbageviser al uhjemlet Anekdotkram, som den ene Litterator skriver ud efter den anden, kjender jeg kun en eneste bitter og haanlig Ytring mellem dem, og det netop af Gram imod Holberg i et Brev til den hamborgske Lærde J. A. Fabricius sex Aar yngre end den Rostgaardske Sag.[2]) Jeg kjender ingen saadan personlig Ytring af Holberg mod Gram, og jeg fremhæver dette, fordi man ogsaa her er tilbøjelig til at tage Parti imod

---

[1]) .... *lectio et procerum conversatio tantum temporis Grammio consumserunt, ut tantum modo occasione data scriberet* (Suhm i Fortalen til VII Tome af Scr. R. Dan., Fol. G 2).

[2]) (Uhl) Sylloge nova epistolarum, Norimbergæ 1760, I, lib. III, p. 588.

Holberg. — Det forekommer mig tvivlsomt, om Grams flittige Opvartning hos sine fornemme Patroner og Mæcenater var en saa højt staaende Videnskabsmand ganske værdig. Vist er det i det mindste, at disse Adspredelser tog ham Timer, der kunde have været bedre anvendte. — Men om Gram ikke har givet det danske Folk saa mange eller saa store Gaver som Holberg, — om han ikke har givet os alt, hvad han kunde have givet, vilde det være højst utaknemligt at forglemme, at det var ham, der har — ikke saa meget lært, som vist os, hvad historisk Kritik er, at den er Vejen til Sandhedens Erkjendelse, altsaa den, der først giver historiske Fremstillinger den rette Værdi.

Erik Pontoppidan.

Ringere begavet end baade Gram og Holberg var deres yngre samtidige Erik Pontoppidan, men dog en Mand, der har et Navn som dansk Historiker.[1]) Han er født i Aarhus i Aaret 1698, altsaa 14 Aar efter Holberg, 13 efter Gram; men han kom dog til Mands Modenhed, medens begge disse vare i deres Kraft. Fra Fredericia Skole dimitteredes han 1716 til Kjøbenhavns Universitet, hvor han studerede Theologi og tog Embedsexamen med haud illaudabilis i 1718. Derefter tilbragte han nogle Aar i forskjellige Stillinger, blandt andet som Huslærer hos General Lützau i Norge og paa en Udenlandsrejse i Nederlandene og England med en Søn af Kommandør Ivar Hvitfeld,

---

[1]) J. Møller: Biskop og Procantsler Erik Pontoppidans Levnetsløb og Charakteristik i Tidsskrift for Kirke og Theologi, 4de Bind, Kbhvn. 1834, p. 58—273. — Den største Del deraf udgjør Pontoppidans Autobiografi fra S. 60—207.

indtil han 1721 kom i Forbindelse med den Linje af det slesvig-holstensk-sønderborgske Hertughus, der almindelig kaldes den nordborg-pløenske og som besad Nordborg paa Als, indtil den kom i Besiddelse af den ældre pløenske Linjes Lande. Pontoppidan var først Huslærer i denne Familie, blev derefter Kapellan i Nordborg og Hofprædikant paa Slottet, hvor han maatte holde sin Prædiken paa tysk og overhovedet leve i en tysk Hofkreds. Med Hensyn til Pontoppidans senere Skribentvirksomhed er dette af Interesse: han var en dansk Mand, der havde faaet sin Opdragelse i Danmark, paa dansk eller Latin, men havde maattet tilegne sig det tyske Sprog saaledes, at han kunde tale og skrive det som sit daglige Omgangssprog. En anden Omstændighed fik ligeledes stor Indflydelse paa hans følgende Stilling og Livsbane. Han var vel ikke skarp udpræget Pietist, men hældede dog stærkt i pietistisk Retning og kom derved i Strid med Sognepræsten i Nordborg, der var stiv luthersk orthodox, og som forlangte, at han skulde anerkjende Formula concordia for symbolsk Bog, hvad Pontoppidan bestemt afslog. Striden vedblev ogsaa i nogle Aar, efter at Pontoppidan 1726 var forflyttet fra Nordborg til Hagenbjerg paa Als, indtil det Nordborgske Land tilfaldt Kongen og i kirkelig Henseende blev lagt til Fyens Stift, hvis Biskop selvfølgelig ikke talte om Formula concordiæ, der ikke er symbolsk Bog i den danske Kirke. Det har formodentlig været disse Stridigheder, der gjorde Kong Christian den Sjette opmærksom paa Pontoppidan som en Mand af hans egen religiøse Retning, hvorfor han 1734 kaldte ham til Slotspræst paa Frederiksborg og i det følgende Aar til dansk Hofprædikant i Kjøbenhavn.[1])

---

[1]) Helveg: den danske Kirkes Hist. efter Reformationen

I Frederik den Femtes Tid, da Tonen ved Hoffet blev en anden end i Christian den Sjettes, foretrak Pontoppidan 1747 den ham tilbudte Bispestol i Bergen, hvilken han beklædte, indtil han i Aaret 1755 forflyttedes tilbage til Kjøbenhavn som Prokantsler ved Universitetet[1]) med den Opgave at bringe nogen Orden i de forfaldne Sager. Han døde i dette Embede d. 20de December 1764.

Jeg har anført disse Træk af Pontoppidans Liv for at fremhæve Forskjellen mellem ham som Historiker og hans Forgængere. Hojer, Holberg og Gram vare Historikere, for Pontoppidan var Historien en Sag af anden Rang, kun nogle af den særdeles flittige Mands Arbejdstimer kunde anvendes paa. Han var historisk Dilettant. Theologien og hans gejstlige Embede var hans Hovedsag. Han var vistnok af Hjærtelag en god dansk Mand, men som en halv Tysker fristedes han dog til at skaffe sig et litterært Navn i Tyskland og saaledes til at producere ogsaa paa tysk, uden dog at være dette Sprog ret mægtig som en indfødt.

Pontoppidans mange og mangeartede Skrifter finder man i Worms og Nyerups Litteraturlexika, her vedkomme os kun de, der henhøre til dansk Historiografi, navnlig hans Marmora danica, hans Gesta et vestigia Danorum extra Daniam, hans Annales ecclesiæ Danicæ, og i anden Linje hans Danske Atlas.

II, p. 55, siger, at Kongen lod ham gjennem Bluhme opfordre til at holde en Prædiken i Kjøbenhavn, hvorefter han strax 1734 beskikkedes til Slotspræst paa Frederiksborg. Dette stemmer med Pontoppidans Selvbiografi (Tidsskr. for Kirke og Theol. IV, p. 151).

[1]) Prokantsler Pontoppidans Instrux af 2den Maj 1755 i Suhms Nye Samlinger IV, 2, p. 20.

Marmora Danica[1]) (2 Tomer i Folio) er en Samling af Indskrifter, navnlig af Gravskrifter, fra alle danske Landskaber, Slesvig medindbefattet. Den indeholder saaledes meget værdifulde Bidrag til Personalhistorien; men Samlingen vilde være af større Nytte, kunde man overalt stole paa Indskrifternes Nøjagtighed. Det er imidlertid langtfra Tilfældet, dels fordi Pontoppidan selvfølgelig har de fleste fra andres Haand, dels ogsaa fordi han selv vel var en rask Arbejder, men ingenlunde havde Sans for den Korrekthed, der først giver Samling af Fortidslevninger den rette Værdi. Dage og Aarstal burde i en Indskriftsamling være saa sikre, at de kunde afgjøre Tvivl og Spørgsmaal; men her er det ikke overalt Tilfældet, og der mangler ethvert Middel til Prøvelse af de forskjellige Indskrifters forskjellige Paalidelighed. Bogens Nytte er, at man har Indskrifter fra hele Landet samlede, og at den har bevaret meget, der senere er ødelagt eller forgaaet.

Gesta et vestigia Danorum extra Daniam[2]) er i Hovedsagen en Sammenstilling af Udtog af en stor Mængde Skrifter. Indholdet er højst broget. Det omfatter hele den historiske Tid indtil Forfatterens Levetid. Bogen faar et endnu mere broget Udseende derved, at Samleren eller Forfatteren selv skriver Latin, men almin-

---

[1]) Marmora Danica selectiora sive Inscriptionum, quotquot fatorum injuriis per Daniam supersunt, vel ævo, vel elegantia, vel rei momento præ reliquis excellentium Fasciculus, colligente et adornante Erico Pontoppidano. T. I—II. Hafniæ 1739—1741.

[2]) Gesta et vestigia Danorum extra Daniam præcipue in Oriente, Italia, Hispania, Gallia, Anglia, Scotia, Hibernia, Belgio, Germania et Slavonia, maximam partem ipsis scriptorum non exoticorum minus quam domesticorum verbis adumbrata. In tres tomos distincta. Lipsiæ et Hauniæ 1740—1741.

delig optager sine Udskrifter i det Sprog, hvori de ere forfattede. Om Kritik er ikke Tale. Fablen om Holger Danskes Æventyr i Indien staar her lige saa godt som Admiral Sehesteds Bedrifter ved Rygen 1715. Uagtet Bogen meddeler adskilligt af Interesse, og man her finder samlet en Mængde læseværdige Træk af danske, kan man anvende sin Tid bedre end paa at gjennemlæse disse tre Tomer. Agter nogen dog at give sig i Kast med Værket, raader jeg ham først at gjennemse en Recension for at oplede, hvad han bruger. Over de to første Tomer findes Indholdsfortegnelse i Supplementa, Tom. VI, ad nova acta Eruditorum, quæ Lipsiæ publicantur (p. 205 ff.), eller i Oluf Bangs Samlinger 2det Bind, p. 34, 199, 389.

Pontoppidans betydeligste Historieværk er hans danske Kirkehistorie, Annales ecclesiæ Danicæ[1]), i fire Kvarttomer, et Værk, som med alle sine Svagheder er uundværligt og vil, ligesom Hvitfelds Værk, sandsynligvis fremdeles blive det, fordi mange af de Aktstykker, som deri ere optagne, ikke mere existere, eller ikke ere tilgængelige. Værket er som bekjendt skrevet paa tysk, som Forfatteren selv angiver i Tilegnelsen foran i 3dje Tome til Kong Frederik den Femte og Dronning Lovise, for at finde Udbredelse blandt den danske Kirkes Trosbrødre i Tyskland, — endskjønt Forfatteren vilde have opnaaet det samme ved

[1]) Annales ecclesiæ Danicæ diplomatici, Oder nach Ordnung der Jahre abgefassete und mit Urkunden belegte Kirchen-Historie des Reichs Dännemarck, mit möglichster Sorgfalt zusammengetragen von Erich Pontoppidan. 1ster Theil, Kopenhagen 1741; 2ter Theil, ib. 1744; 3ter Theil, ib. 1747; 4ten Theils 1ster Band uden Aarsangivelse. Fortalen underskreven: Bergen, d. 12 November 1752.

at bruge Latin som ved det foregaaende Værk; — men fra først af er tysk rimeligvis valgt for at blive læst ogsaa, og maaske fornemmelig, af Kong Christian den Sjette og hans Dronning Sofia Magdalene, hvem de to første Tomer ere tilegnede. Dronning Sofia Magdalene lærte vist aldrig at læse en dansk Bog, og Kong Christian den Sjette brugte jo selv stadig det tyske Sprog. Pontoppidans tysk er iøvrigt et tungt Sprog, uden al Ynde. Man mærker, at det ikke er hans Modersmaal.

Dette Værk har væsentlig annalistisk Form. Efter Indledningskapitlerne, der føre til den kristne Kirkes Stiftelse i Norden, er det delt efter Aarhundreder, den 1ste Tome indtil Aar 1300, den 2den indtil Reformationen, den 3dje omfattende den evangelisk-lutherske Kirkes 1ste Aarhundrede i Danmark, indtil Aar 1636 medregnet, den 4de Dels 1ste Bind Resten af det 17de Aarhundrede indtil Aar 1700, hvor Værket standser. Det har været Forfatterens Hensigt at fortsætte det indtil Reformations-Jubelfesten 1736; han siger ogsaa selv, at han har udarbejdet den femte Tome, det er 4de Dels 2det Bind.[1]) Men denne er aldrig udkommet og synes at være tilintetgjort, da der intet Spor findes efter den. Kun nogle Blade af Forfatterens Samlinger til denne Tome ere endnu bevarede og trykte i Suhms Nye Samlinger til den danske Historie 3dje Bind, p. 293 ff. — Hvert Aarhundredes Historie er delt i tre større Partier. Det første giver en almindelig Karakteristik af Forholdene, det andet Kon-

[1]) Fortalen til 4de Tome; Fortalen til Danske Atlas I, p. VII (jvfr. Tidsskr. for Kirke og Theol. IV, p. 268). Denne Note viser, at Forf. selv ikke vilde have 5te Tome trykt i sin Levetid: han venter, at »en eller anden upartisk Sandhedsvidne vel turde faa i Sinde at udgive den«. Han henstiller det saaledes som uvist, om den vil blive udgivet.

gernes og Biskoppernes Historie, det tredje den egentlige Kirkehistorie i Aarbogsform. I dette sidste Afsnit er det, at Aktstykkerne ere optagne. — Da Værket imidlertid er enhver, der giver sig af med dansk og norsk Historie, bekjendt, skal jeg her ikke indlade mig paa en nærmere Beskrivelse, men kun tilføje et Par kritiske Bemærkninger. Først denne, at Pontoppidan vistnok har bestræbt sig for at være upartisk — han forsikrer det ogsaa gjentagne Gange —; men han har ikke kunnet indtage et virkelig historisk Standpunkt i de to første Tomer, der omfatte den katholske Kirkes Tid. Ikke alene er hans eget kirkelige Standpunkt altfor afgjort evangelisk-luthersk til, at det ikke skulde være et polemisk ogsaa mod Katholicismen før Reformationen; men han er overhovedet slet ikke i Stand til at bedømme Middelalderens kirkelige Tilstande, fordi han helt igjennem røber Uvidenhed om den gamle Kirkes Lov og Forfatning, altsaa ikke forstaar Betydningen af en Mangfoldighed af dens Indretninger og Bestemmelser. Dernæst er hans Behandling af Aktstykkerne altfor overfladisk til, at man tør forlade sig paa hans Aftryk. Han staar i denne Henseende ikke paa noget højere Standpunkt end Hvitfeld, — ret som om det 17de og 18de Aarhundredes Kritikere intet havde udrettet i denne Henseende, og navnlig Gram ikke havde vist, hvorledes historisk Kritik skal behandles. I den Henseende betegner Pontoppidans Værk snarere et Tilbageskridt i den historiske Videnskabs Udvikling, hvor fortjenstligt det end kan være i andre Henseender. Som en Prøve skal jeg fremdrage et enkelt Aktstykke, der kunde have været af højeste Betydning for vor Middelalders Kirkehistorie, men i den Pontoppidanske Udgave er saa godt som ubrugeligt. Det er det overordentlig vigtige Reformdekret, der efter Begyn-

delsesordene kaldes *sicut in construenda*[1]), som den store almindelige Kirkeforsamling i Basel vedtog i sit 12te offentlige Møde Aar 1433, der, om denne Kirkeforsamling ikke senere var bleven overvunden af Paven, vilde have stillet de enkelte katholske Landskirker i et langt friere Forhold til den romerske Kurie og begrundet en ganske anden Udvikling af Kirken end den, som derefter fandt Sted. Man skulde altsaa vente, at et Dekret af saa stor Betydenhed var bleven behandlet med fortrinlig Opmærksomhed af Udgiveren og sat i fuldt Lys. Men dette er saa langt fra at være Tilfældet, at man kommer i Tvivl om, hvorvidt Pontoppidan selv har forstaaet det eller læst en Korrektur, saa fuldt er det af grove og strax i Øjne faldende Fejl, ligesom det ogsaa er indlysende, at han kun kan have havt en meget overfladisk Kundskab om Baselerkonciliets almindelige Historie.

Et andet Exempel paa samme Behandlingsmaade er et Dekret af 1435[2]), hvori den norske Ærkebiskop Aslak Bolt underkaster flere af de norske Biskopper og Prælater kirkelige Censurer, fordi de vare udeblevne fra et Provincialkoncilium, han havde sammenkaldt til Bergen. Det er her aabenbart, at Pontoppidan ikke en Gang har kunnet læse, end sige forstaa, dette Aktstykke, fordi han ikke har havt saa megen Kundskab til den katholske Kirkes almindelige Retsforfatning i Middelalderen, at han kunde forstaa de Steder af den kanoniske Lovsamling, Ærkebiskoppen paaberaaber sig som Hjemmel.

Disse Tilfælde anfører jeg naturligvis kun som Exempler.

---

[1]) Annales II, p. 557 ff. Pontoppidan har vel dette Aktstykke af Peder Lucoppidans Afskrift; jvfr. Langebeks Optegnelser i Suhms Nye Samlinger IV, 2, 68 og 70.

[2]) Annales II, 563.

I Pontoppidans Annaler har man vel saa meget af den danske og norske Kirkehistorie i Middelalderen samlet, som kan hentes fra vore egne indenlandske Kilder og forstaas af dem; men man kan ikke i dette Værk finde en sand Historie af den danske Nationalkirke i Katholicismens Tid, fordi denne kun kan forstaas i sin Forbindelse med den almindelige Kirke, lige som Delen kun kan forstaas af den, der kjender og forstaar det hele, hvortil den hører. Pontoppidan staar i denne Henseende ikke paa noget andet Standpunkt end Holberg, saa at han lige saa lidt som denne kan være en Vejleder til en rigtig Opfattelse af vor Middelalders Historie.

Anderledes er det med de Dele af Pontoppidans Annaler, der indeholde vor Kirkehistorie efter Reformationen. Den Tilstand, som da satte sig fast, forstaar han og samstemmer med, saa at vi her langt tryggere kunne følge ham, uagtet hans Værk heller ikke her har den Korrekthed og Nøjagtighed, et diplomatisk Værk ikke bør savne. Vi ere i disse Dele ikke udsatte for saadanne Misforstaaelser som i de to første, især i anden Del, i hvor vel vi, som alt bemærket, heller ikke her tør regne paa en af Forfatterens lutherske Protestantisme uhildet historisk Opfattelse af vore kirkelige Forhold.

Den danske Atlas[1]) skal jeg berøre ganske kort,

[1]) Den danske Atlas eller Kongeriget Dannemark, med dets naturlige Egenskaber, Elementer, Indbyggere, Væxter, Dyr og andre Affødninger, dets gamle Tildragelser og nærværende Omstændigheder i alle Provintzer, Stæder, Kirker, Slotte og Herre-Gaarde, forestillet ved en udførlig Landsbeskrivelse .... ved Erich Pontoppidan S. S. Theologiæ Doctor, Professor og Procancellarius ved Kjøbenhavns Universitet m. m. Tomus I, Kjøbenhavn 1763. T. II, ib. 1764. T. III, ib. 1767.

da dette Værk kun i anden Linje kan kaldes et historisk, og dernæst kun de to første Tomer kunne siges at være Pontoppidans eget Arbejde. Værket, der kalder sig en historisk og chorografisk Beskrivelse af Danmark, er fremkaldt ved en Opfordring af Kong Frederik den Femte og forberedt ved flere topografiske Arbejder af Pontoppidan, saasom Memoria Hafniæ [1]), Theatrum Daniæ [2]), der udkom paa tysk i Bremen 1730, og Origines Hafnienses [3]). Den første Tome af Atlas, som er den, der indeholder det meste historiske i den indledende første Bog, udkom i Kjøbenhavn 1763. Den anden Tome, hvis Fortale er underskrevet 20 Maj 1764, er Pontoppidans sidste Arbejde, da Døden bortrykkede ham i Slutningen af dette Aar. Hofbogtrykker Godiche kjøbte derefter Manuskriptet med Forlagsretten og fik Langebek til at gjennemse Haandskriftet til 3dje Tome. Pontoppidans Svoger Hans de Hofman, Præsident i Fredericia, paatog sig Fortsættelsen, som han udførte til Dels efter en ny Plan og egne Samlinger. Den sidste, 7de Tome, udkom 1781. Den indeholder Hertugdømmet Slesvig og er egentlig samlet og bearbejdet af Langebek, og efter hans Død af Sandvig, men gjennemset af Hofman. Uagtet den danske Atlas bærer Pontoppidans Navn, er den dog et Værk af ham, Hofman, Langebek og Sandvig. De mange Land-

---

T. IV, ib. 1768. T. V, ib. 1769. T. VI (Supplement til II og III Tome), ib. 1774. T. VII, ib. 1781.

[1]) Memoria Hafniæ oder Kurtzgefaste Beschreibung der königlichen Haupt- und Residenzstadt Copenhagen. 1729.

[2]) Theatrum Daniæ veteris et modernæ, oder Schaubühne des alten und jetzigen Dännemarcks. Bremen 1730.

[3]) Origines Hafnienses, eller den kongelige Residentz-Stad Kjøbenhavn forestillet i sin oprindelige Tilstand. Kbhvn. 1760.

kort, Planer, Afbildninger af Stæder og Gaarde m. m. samt hele Behandlingen gjør disse syv tykke Kvartbind til et Pragtværk i den danske Litteratur, der ligesom Kirkehistorien ikke let vil blive fortrængt af noget senere Værk, fordi det meddeler ikke faa Diplomer og Oplysninger, som ikke haves andensteds.

Jakob Langebek.

De Historikere, jeg hidtil har omtalt — Hojer, Holberg, Slange, Gram, Pontoppidan —, arbejdede for dansk Historie kun med en Del af deres Kræfter. De havde alle en eller flere andre Opgaver og Virksomheder, der lige saa meget eller mere lagde Beslag paa deres Tid. Men nu har jeg at fremføre en Historiker, hvis hele Liv og hele Kraft udelukkende var viet til Fædrelandets Historie, og som derfor ogsaa har udrettet mere for denne end de foregaaende: Jakob Langebek.[1])

Denne Mand var en jydsk Præstesøn fra Thy, født i Skjoldborg den 23de Januar 1710. Han kom i Latinskolen i Nykjøbing paa Mors og blev derfra Student i Aaret 1728. Dengang havde han allerede mistet begge sine Forældre og stod ene i Verden uden Midler som Holberg, Gram og saa mange andre af vore betydeligste Videnskabsmænd, men udstyret af Forsynet med en ualmindelig dygtig og udholdende Natur. Han huggede sig gjennem fire Studenteraar, som han kunde, og tog 1732 theologisk Examen. Men han var ikke prædestineret til Theolog eller Præst. Faa eller ingen dansk Videnskabsmand har saa tidlig været

[1]) Jakob Langebeks Vita i Suhms Fortale til 4de Tome af Scriptores Rerum Danicarum, og paa dansk i Suhms samlede Skrifter, 6te Del (Kbhvn. 1790).

kaldet til Fædrelandets Historie og Oldsager som Jakob Langebek, og ingen har fulgt den indre Stemmes Kald trofastere end han. Han har selv beskrevet os sin Barndoms Minder i en Fortale, hvormed han tilegner Gram en (utrykt) dansk Oversættelse af den islandske Kristni Saga, om Kristendommens Indførelse paa Island[1]); denne Fortale er underskreven den 5te Marts 1735. Langebek siger deri: «Denne Oversættelse behager da Deres Velbyrdighed gunstigst at optage som en liden Prøve paa min udi det islandske Sprog allerede gjorte slette Fremgang, hvorved jeg søger at bane mig en Vej til at finde og vinde Ds. Vlbhds. første Gunst og behagelige Kundskab til mig som hidtil ubekjendt ...., hvilken D. Vlb. Gunst og Bevaagenhed jeg saa hjertelig forønsker, som jeg hidtil højlig har behøvet den til mit foretagne Studium at fremme, som er vort kjære Fædernelands Historier og Antikviteter, til hvilke jeg altid har havt en inderlig Lyst og Inklination, endog førend jeg forlod mine Forældres Hus. Thi jeg erindrer endnu, hvilken stor Fornøjelse det var mig, naar jeg enten kunde komme til at læse i Saxo eller Hvitfeld, eller jeg kunde enten selv faa at se eller høre andre fortælle noget om de Antikviteter, som findes paa mange Steder i mit Fødeland Thy, saa vel ved Kirker» — o. s. v. Han fortæller nu Gram adskillige Enkeltheder om disse Oldsager og slutter Tilegnelsen saaledes: «.... For det øvrige bekjendes, at mit foretagne Studium er et Studium, som en velhavende lykkeligere kan fortsætte end den, der intet haver; ikke des mindre skal mine ringe Vilkaar dog ikke hindre, afskrække og holde mig fra saa kjært et

---

[1]) Werlauff: Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog i dets første Aarhundrede. Kbhvn. 1847, S. 5—14.

Studio, da jeg lever i det faste Haab, at den rige Gud, ved hvis naadige Bistand jeg nu paa 8 à 9 Aars Tid med Savn af Forældre og Patrimonio har slidt igjennem, vil og herefter opvække de Midler til fremdeles at subsistere og at nyde Subsidia, ved hvilke mit begyndte Studium i Fremtiden kan naa sit Maal og Øjemed, som er mit kjære Fædernelands Ære og Tjeneste. Jeg ved da ingen ønskeligere at rekommendere mig og mine ringe Studeringer til end Ds. Velbyrdighed som en stor Patron af boglige Kunster, en stor Elsker af sit Fædernelands Antikviteter og en stor Befordrere for enhver, som har Lyst at lægge sin Tid og Flid an paa noget, som godt og tjenligt kan være, da Ds. Velb., foruden at De selv har Bibliotheker, beneficia og andre gode Ting i Dispensation, ogsaa har Evne og Vilje at understøtte med gode Raad, tjenlige Bøger og andre behøvende subsidiis, formodende ydmygst, at D. Vlbh. ej til det værste antager enten min Dristighed i at dedicere Dem denne oversatte Kristendoms Historie eller min Vidtløftighed i Dedikationen at skrive, men at D. Vlbh. gunstigst lader mit Studium sig vel befalde og til bedste Befordring være insinueret.»

Langebek havde fundet den rette Indgang til den Vej, han skulde følge i sit Liv; thi Gram svigtede ingenlunde hans Haab og Tillid. Langebek fik strax Adgang til Gram og hans Bibliothek; han blev til samme Tid Amanuensis ved det kongelige Bibliothek; ja i Oktober 1739 optog Gram ham i sit eget Hus, hvor han havde alt frit.[1]) Om Gram ikke havde anden Fortjeneste af vor Historie, vilde han dog alene ved at have rakt Langebek Haanden være uforglemmelig for danske Historikere.

[1]) Werlauff anf. Sted p. 14. — J. Møller: Langebeks Levnet i Ny Danske Magazin IV, p. 4—5.

Kort efter at være kommen i Forbindelse med Gram begyndte Langebek sin Virksomhed som Skribent. Ludvig Harboe, en Præstesøn fra Broager i Slesvig, et Aarstid ældre end Langebek, og som havde studeret ved tyske Universiteter, opholdt sig fra 1735 i Kjøbenhavn, hvor han 1738 blev Kapellan ved Garnisonskirken, 1739 Sognepræst ved Kastelskirken. Som en dansk Mand, der skrev og talte tysk som en Indfødt, vakte han Kong Christian den Sjettes Opmærksomhed. Denne sendte ham 1741 som Kirkevisitator til Island og gjorde ham 1743 til Biskop i Trondhjem. 1757 blev han Biskop i Sjællands Stift, nogle Aar derefter kongelig Konfessionarius. Han døde 1783.

Med denne jævnaldrende forbandt Langebek sig 1737 til Udgivelsen af et tvangfrit Hefteskrift: «Dänische Bibliothek oder Sammlung von alten und neuen gelehrten Sachen aus Dänemarck». De valgte det tyske Sprog, fordi Hovedhensigten med dette Foretagende var at gjøre Udlandet bekjendt med den danske Litteraturs vigtigste Frembringelser og overhovedet med Videnskabernes Tilstand i den dansk-norske Stat. Latin kunde hverken Langebek eller Harboe skrive som Gram; og overalt, baade her og i Udlandet, vendte Litteraturen sig i det 18de Aarhundrede mere og mere bort fra Latinen til Modersmaalene. — Hvilke Bidrag Langebek har leveret til «Dänische Bibliothek», findes ingensteds angivet; og med de tre første Stykker fratraadte baade han og Harboe Udgivelsen, der nu overtoges af Flensborgeren Ole Henrik Møller, dengang Professor i Litteraturhistorien, hvem jeg allerede har gjort mine Tilhørere bekjendt med i Anledning af hans Arbejde med Udgivelsen af hans Faders Cimbria literata.

Ved Gram var Langebek imidlertid kommen i For-

bindelse med den lærde og rige Frederik Rostgaard, hos hvem han ofte opholdt sig paa hans Gaard Kraagerup for at ordne hans Bogsamling. Tillige blev han af Rostgaard og Gram draget ind i Arbejdet med Rostgaards store danske Lexikon, — et Værk, der fulgte Langebek gjennem mange Aar, og som han udførte indtil Bogstavet H.[1]) Det er aldrig udkommet, men blevet et vigtigt Forarbejde for Videnskabernes Selskabs danske Ordbog, der endnu ikke er fuldendt.

Det viste sig mere og mere, at Langebek ikke var prædestineret til at træde i Holbergs Sted som Historieskriver, men snarere i Grams som kritisk Gransker. Dog med Selvstændighed; thi hans Arbejde var et andet end Grams, idet han blev en Samler, Bearbejder og Udgiver af Fortidens historiske Efterladenskab som Bidrag til Danmarks og Norges ældste Historie, navnlig Middelalderens. Tidlig, mange Aar før det kom til Udførelse, har det staaet for Langebeks Tanke, at hans Hovedopgave var Samling og Udgivelse af Monumenta historica. Der fandtes blandt hans Papirer et meget interessant latinsk Udkast fra 1740 til en Plan for en saadan Samling.[2]) «Værket», siger han, «skal indeholde ikke alene gamle, men ogsaa nye Sager, ikke alene hvad der angaar Hovedbegivenheder, men ogsaa Enkeltheder af nogen Betydning, ikke alene Bidrag til Kirkens, men ogsaa til Statens og Videnskabernes Historie, overhovedet allehaande skriftlige Mindesmærker, saasom Diplomer, Forordninger, Fundationer, Testamenter, Aarbøger, Smaaafhandlinger og Beretninger om historiske Begivenheder, berømte Mænds Levnet og mærkelige Udsagn (Elogia), Breve, Taler, Programmer, sjeldnere

[1]) N. D. Mag. IV, p. 6.
[2]) Suhms Nye Samlinger IV, 2, p. 62—66.

Dissertationer, Angivelse af Bøgers Indhold, Noter og Bemærkninger, Mønter og Medailler, Indskrifter og udvalgte Vers, Fortegnelse paa sjeldne Bøger og Haandskrifter i vore Bibliotheker, og overhovedet, hvad der tjener til at kaste Lys over dansk Bogvæsen.»

Man ser, at alt endnu den Gang stod for ham i ubestemte Omrids. Men denne Tanke om en stor Samling af historiske Monumenter slap han ikke mere, — eller rettere: den slap ikke mere ham. Den gjærede og groede i hans Sind og Hoved, indtil den endelig bar sin Frugt.

Som ovenfor vist, var det i Aaret 1742, at Gram fremkom med Planen om et Antikvitets-Kollegium, hvilken førte til Oprettelsen af Videnskabernes Selskab. Efter Grams Plan skulde Kollegiet være ikke en blot Forening af Videnskabsmænd, men et selv arbejdende Samfund, bestaaende af tre Klasser af Medlemmer: Æres-Medlemmer, ordentlige Medlemmer og arbejdende, lønnede Adjunkter. Til en Plads blandt disse sidste var Langebek udset — dels for sin Duelighed, dels ogsaa fordi han trængte til Honoraret, dels vel endelig ogsaa fordi han som endnu kun theologisk Kandidat uden offentlig Stilling efter Tidens Anskuelser ikke vel kunde tage Sæde som Ligemand mellem anselige Embedsmænd og Professorer. Men Langebek, som i sine yngre Aar ikke synes at have været fri for Selvtillid og Stolthed af sine litterære Fortjenester, blev stødt, og vilde ikke ansættes i tredje Klasse. I et Brev til sin Ven Terkel Kleve skriver han blandt andet[1]: «. . . . Det tredje Slags skal kaldes Adjuncti og bestaa af nogle Sekretærer og Studenter, saasom Hofman, Fjeldsted, Thestrup, Vadskjær, Møller Flensburgensis,

[1]) Brev af 25de Dcbr. 1742. Langebekiana p. 18.

Olsen, og jeg uværdig bliver vel og Bud eller Fyrbøder derved; men jeg for min Part har i Sinde at betakke mig derfor og bede, at jeg enten ganske maa være fri eller bie, indtil jeg kan fortjene Sted iblandt de rette Membra; thi i et Kollegio, som just angaar de Ting, som jeg i en 8 Aars Tid aleneste har lagt mig efter, vil jeg nødig være Dreng under mange, som neppe har kiget ind i saadanne Ting, og ikke engang har ret Smag paa nogen Part af vore Antikviteter. Justitsraad Gram har aldrig lukket sin Mund op til mig i den Materie; jeg holder og gode Miner. Ellers har jeg sagt mine Tanker til en god Ven, som gjerne maa bringe det for igjen. Den samme bragte mig denne Tidende som en stor Højtid og Naadesbevisning, at der iblandt andre var gjort Forslag paa mig at blive Adjunctus. Taksigelsen blev efter Naaden.»

Hvorledes Grams Forhold var ved denne Lejlighed, ved jeg ikke, — som det da overhovedet endnu ikke er rigtig oplyst, om Initiativet til Kollegiet eller Selskabet virkelig er Grams, hvad der ikke er givet dermed, at det første skriftlige om Planen er af ham. Men enten det nu har været af Harme over forment Tilsidesættelse, eller fordi det paatænkte Antikvitets-Kollegium blev til et almindeligt lærd Societet, saa se vi Langebek i Slutningen af 1744 træde frem som Stifter af et andet Selskab for Fædrelandets Sprog og Historie. Dette Selskab, der — jeg ved ikke om af Ironi eller Beskedenhed — i Begyndelsen kaldte sig det lille Selskab, med Sideblik til Videnskabernes Selskab, bestod først kun af syv Medlemmer: Henrich Henrichsen, Terkel Kleve, Jonas Ramus, Frands Thestrup, Jakob Vilhelm v. Aspern, Daniel von Bergen og vor Langebek, Selskabets Forstander. Af disse har alene Langebek vundet Navnkundighed som Forfatter; men dog

have ogsaa Henrichsen, der 1747 adledes under Navnet Hjelmstjerne, og Kleve, senere ligeledes nobiliteret (Klevenfeld), Navne af litterær Betydning, den første som Samler af et Bibliothek, som er rigt paa Sjældenheder og nu forenet med det store kgl. Bibliothek [1]), den sidste ved sine Samlinger til den danske Adels Historie, der nu opbevares i Gehejmearkivet og det kgl. Bibliothek.

Dette Selskab begyndte strax en betydningsfuld Virksomhed ved Udgivelsen af Danske Magazin. Det udkom i maanedlige Hefter paa 4 Ark; 12 Hefter udgjorde et Bind.

Fortalen til første Hefte er underskrevet den 1ste Januar 1745, saa at Langebek, der har samlet og udarbejdet alt, maa have havt det hele Materiale ved Haanden, da Selskabet holdt sit første Møde i Decbr. 1744. Ved Udgangen af Aaret 1745 var et Bind færdigt og udkom nu under Titel: Danske Magazin, indeholdende allehaande Smaa-Stykker og Anmærkninger til Historiens og Sprogets Oplysning. Første Bind. Udgivet af et til det danske Sprogs og Histories Forbedring samlet Selskab. Kjøbenhavn 1745. Paa Titelbladet ser man et Kobberstik, der forestiller en Axesamling. Bindet er tilegnet Kong Christian den Sjette, der allerede havde modtaget de enkelte Hefter, eftersom de udkom, og ledsaget dette Foretagende med saa meget Bifald, at han ved kgl. aabent Brev af 7 Januar 1746 tog Selskabet under sin kongelige Beskyttelse og tillod det at bære Navn af Det med kongelig allernaadigst Tilladelse oprettede Selskab til det danske Sprogs og den danske Histories Forbedring, — et Navn, som i Frederik den

[1]) Werlauff: Efterretninger om det store kgl. Bibliothek. 2den Udgave, p. 283.

Femtes Tid ændredes til Det kongelige danske Selskab til den nordiske Histories og Sprogs Forbedring. Dette Navn førte Selskabet endnu i nogle Aar efter Norges Adskillelse fra Danmark; men fra 1827 kaldte det sig Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, hvilket Navn det endnu fører.

Denne kongelige Naade, dette Protektorium, der gav Selskabet Karakteren af en Stats-Institution og stillede det paa lige Fod med Videnskabernes Selskab, er kjendelig gaaet Langebek, dets Stifter, Formand og Bæreren af dets Virksomhed, til Hovedet. Langebek synes at have følt sig sikker paa Kongens Naade og at have anset sig som en vigtig Person, der kunde tale i en anden Tone end hidtil. Men han paadrog sig derved en ikke ringe Ydmygelse. Selskabet — det er Langebek — havde lagt sig i Strid med Pontoppidan, Kongens Hofprædikant. I Danske Magazin var der af og til paavist[1]) Fejl i de da nylig udkomne første Tomer af Pontoppidans kirkehistoriske Annaler. Men navnlig forekom der foran i Septemberheftet 1745 en Passus, som i høj Grad opbragte Pontoppidan. Der staar nemlig i en Artikel om Biskop Svend af Børglum[2]) (1376): «Da nu Herre-Bisperne fordum vare de ypperste udi Rigets Raad og de fornemste i den gejstlige Stand, og deres Historie altsaa udgjør en anselig Del af vores danske saavel Stats- som Kirkehistorie, var det Umagen værd, om nogen vilde paatage sig at forbedre de sammes Historie, hvilket dog ikke burde ske uden med en besynderlig Flid, en nøje Agtsomhed og en god Forraad af Læsning i vore gamle Tiders Skrifter, paa det andre grantseende ikke siden skulde have Anledning paa hver

[1]) D. Mag, I, p. 26, Anm. k; p. 137, Anm. l; p. 188.
[2]) D. Mag. I, p. 257.

Side at spore og taxere Skribentens Urigtighed eller Uformuenhed.» — Da Pontoppidan læste dette, kom han i Fyr og Flamme[1]): han havde jo netop Aaret i Forvejen (1744) udgivet 2den Tome af sit store Værk, Annales ecclesiæ Danicæ, hvor det var gjort, Magazinets Udgivere her udtale som et Ønske om noget, der skulde gjøres; de kjendte jo dette Værk, det Sidehug, deres Ord indeholdt, kunde ikke være andre end ham tiltænkt! — Man kan ikke give Pontoppidan Uret heri: Magazinets Ord indeholde virkelig en skarp Udtalelse af Ringeagt ikke alene for det Værk, der var hans Stolthed, men for hans Lærdom og Paalidelighed overhovedet. Han forsøgte først underhaanden at formaa Selskabet til en *réparation d'honneur*, men da dette intet frugtede, fik han i Oluf Bangs Samlinger[2]) indrykket et anonymt Brev til en unavngiven Ven angaaende den Dristighed, med hvilken A. Hvitfeld og andre Historie-Skrivere korrigeres af det danske Magazins Forfattere, dat. 12te November 1745. Dette Brev er vel holdt i en moderat og sømmelig Tone, men dog ikke frit for at se med nogen Fornemhed paa «de unge Øjne», der ere saa skarpsynede for andres Fejl; og især gav han sig blot ved den Forfængelighed, hvormed han forlangte særlig Respekt af Kritiken for, hvad han kaldte Original-Historier, til hvilke han foruden Saxo kun vilde regne Hvitfelds Værker og sin egen Kirkehistorie. Ja han paastod, at kun disse vilde ogsaa i Fremtiden alene blive Original-

---

[1]) Jvfr. Pontoppidans Andragende til Kongen, udateret, men fra en af Dagene mellem 1ste og 6te Februar 1746, trykt i Kvartalskriftet Orion II, p. 165 ff., navnlig p. 167, og i Nyt Aftenblad, 1826, p. 66.

[2]) Ol. Bang: Samling af adskillige opbyggelige og nyttige Materier, 7de Stykke, p. 603. (Jvfr. N. M. Petersen: Dansk Litteraturhistorie IV, 331, Note 1.)

Historier, da de alene vare grundede paa Aktstykker, saa at om alle andre historiske Skrifter forgik, vilde vor Histories egentlige Kjærne være frelst i dem.

Selskabet taug stille i et Par Maaneder, og da Brevet ikke afholdt Kongen fra at give det Protektoriet af 7de Januar 1746, kunde det uden Skade ladet Publikum more sig paa Pontoppidans Bekostning. Men nu mente Langebek sig fast nok i Kongens Gunst til at kunne optage Kampen med Hofprædikanten. Den 1ste Februar 1746[1]) udkom, ligeledes uden Navneangivelse af Forfatteren og — hvad der er mærkeligt nok — uden Censur: «Selskabets Anmerkninger over et Brev, som nyligen er udgivet imod det Danske Magazin», et skarpt og fra Sprogets Side godt skrevet Svar, hvis overlegne Bevisførelse vistnok var knusende, men holdt i en bidsk og spottende Tone, især hvor det plukker Modstanderens arrogante Paastand om de to Original-Historier fra hinanden.

Dette Skrift gjorde Opsigt og fandt i et Par Dage rivende Afsætning; da traadte uventet Kjøbenhavns Politimester til og lagde ikke blot dette under Beslag, men ogsaa Pontoppidans Brev[2]), som dog i sin Tid havde passeret ikke alene den ordinære, men ogsaa Kirke-Inspektionens Censur uden Anstød og nu cirkuleret uanfægtet i tre Maaneder. Politimesteren kunde fra sit Standpunkt maaske anse sig forpligtet til at lægge sin Haand paa Selskabets Anmærkninger som udkommet uden Censur; men han havde i sin Embedsstilling ingen Opfordring til at røre ved Pontoppidans Brev. Dette Beslag kan ikke være udgaaet fra andre end Kongen selv, som derved har villet kvæle en litterær Fejde i Fødselen. Men nu fik hele

[1]) Pontoppidans Andragende til Kongen, anførte Steder.
[2]) Se Pontoppidans Andragende til Kongen, anf. Steder.

Sagen en høj Betydning for Pontoppidan, der allerede var i stærkt Oprør over Anmærkningerne. Han indgik strax med et Andragende til Kongen, hvori han taler som den, der er krænket paa det dybeste, saa han ikke kan være bekjendt at staa paa sin Prækestol o. s. v., samt ansøger om, at Beslaget paa hans Skrift maa hæves; han vilde da give en ny Udgave af sit Brev med Ændring af enkelte Udtryk, naar Modstanderne da ogsaa vilde tilbagekalde deres Skrift, og det paalagdes dem, herefter at lade ham og hans Skrifter aldeles uomtalte, — han forlanger, med andre Ord, at Kongen skal gjøre ham til et noli-me-tangere for historisk Kritik! — Dette var jo et stærkt Forlangende, som Kong Christian slet ikke havde Lyst til at give efter for. Men samtidig indgav Langebek ogsaa et Andragende[1]), hvori han tydelig nok tilkjendegiver sin Misfornøjelse over Beslaglæggelsen og forlanger en Æresoprejsning, der ikke skulde gaa ud paa mindre, end at Kongen skulde gjøre ham til Professor ved Universitetet i Fædrelandets Sprog og Historie, men fritage ham for at holde Forelæsninger og Disputatser, imod at han hvert Aar udgav et dansk Skrift i disse Fag! — Dette Andragende fandt Kongen højst «impertinent», vistnok især formedelst den antydede Kritik over Beslaglæggelsen. Og nu blev Kong Christian vred, maaske mest fordi det ikke var lykkedes ham at nedslaa den hele Strid uden selv at blive inddraget i den. Under 10de Februar 1746 udgik fra Christiansborg følgende allerhøjeste Reskript til Konsistorium ved Kjøbenhavns Universitet[2]): «Vor Gunst tilforn. Omendskjønt Vi

---

[1]) Trykt i Orion, Kvartalskr. II, p. 172, og Nyt Aftenblad 1826, p. 72 ff.

[2]) Ny danske Magazin IV, p. 16. Orion, Kvartalskr. II, p. 176.

alle Tider have med særdeles Kongelig Naade protegeret de af Vore Undersaatter, som have anvendt Flid paa solide Videnskaber og deraf givet nyttige Prøver til Publikum, saa have vi dog nu med største Mishag maattet fornemme, at der i Anledning af et af Os Elskelige Erich Pontoppidan, Professor Theologiæ extraordinarius ved Universitetet i Vores Kgl. Residentsstad Kjøbenhavn og Vores Hofprædikant, under den 12te November sidstafvigte forfattet og udi Studios. Oluf Bangs syvende Stykke af hans udgivne Samlinger af adskillige Materier indført Brev, er af Studios. Jakob Langebek, som selv udi en til Os under den 7de hujus indgiven allerunderdanigst Memorial kalder sig Stifter og Forstander for det Selskab, der paa nogen Tid maanedlig har ladet trykke det saa kaldede Danske Magazin, ved Trykken udgiven visse Anmærkninger, udi hvilke bemeldte Erich Pontoppidan, som er baade Professor Theologiæ og Vores Hofprædikant, paa en meget grov og uanstændig Maade er bleven angreben. Thi er hermed Vores allernaadigste Vilje og Befaling, at I for Eder i Consistorio indkalder fornævnte Jakob Langebek og i Eders og Professor Pontoppidans Overværelse reprimanderer hannem for saadan hans imod ham brugte meget grove og fornærmelige Skrivemaade, og derhos tilholder ham, at han strax udi Eders og Professor Pontoppidans Overværelse gjør ham en mundtlig Afbigt og tilstaar, at han haver Intet paa ham at sige; hvilken Afbigt tilforn af Eder kan forfattes og siden af Jakob Langebek underskreven Professor Pontoppidan tilstilles. Men hvad ellers begge disse Skrifter, nemlig det ovenmeldte Brev[1]) og dets Anmærkninger[2]) anbelanger, da ville Vi allernaadigst, at de

[1]) Pontoppidans Brev af 12te Nov. 1745.
[2]) Langebeks Anmærkn. af 1ste Febr. 1746.

begge skal være supprimerede. Til hviken Ende I have at føje den fornødne Anstalt, saavel hos Boghandlerne og Bogtrykkerne her i Staden som hos andre, som dennem til Forhandling kan have bekommet, ifald der skulde findes flere Exemplarier deraf end de, som allerede til Vores Kancelli ere blevne leverede.»

Dette var jo unægtelig en Ydmygelse for Langebek, som dog blev holdt skadesløs ved den almindelige Deltagelse hos Publikum, der, ubekjendt med, hvad der var gaaet for sig i Kongens Kabinet, kun betragtede Langebek som Offer for en herskesyg Hofpræsts Hævngjerrighed. Publikum kunde ikke se, at Pontoppidans Ydmygelse var ikke alene ikke mindre end Modstanderens, men endog mere nærgaaende. Thi ikke alene gav Kongen ham slet ikke den Oprejsning, han bad om: Beslaget paa hans Brev blev ligesaa lidt hævet som det paa Selskabets Anmærkninger; han blev altsaa sat lige i Uret med Langebek; og han fik ingenlunde et kongeligt Protektorium mod andre Historikeres Kritik. Tværtimod lod Kongen ham ved Oversekretæren i Kancelliet, Universitetets Patron Gehejmeraad Joh. L. Holstein — der nok er den, hvis Raad har bestemt Kongens Adfærd i denne Sag — underhaanden tilkjendegive sin Misbilligelse af hans Forhold. Og Scenen for Konsistorium, hvor han maatte figurere i det ugunstigste Lys i Kredsen af Mænd, han vel kunde vide enten harmede sig over ham eller lo ad ham i deres Hjærter, maatte være ham saa meget ubehageligere, som han ikke havde været enfoldig nok til at ønske Modstanderen ydmyget paa en saadan Maade, at det for ham selv blev en offentlig Beskæmmelse. Kong Christian har i denne Sag ikke ladet sig bruge som Redskab for en andens Hævn, men revset Langebek for, hvad Kongen ansaa som Næs-

vished imod Majestæten. Ikke engang Dronningen Sofie Magdalene, der gjerne vilde have Pontoppidan skaanet for at faa sit Brev supprimeret, formaaede at afvende denne Ydmygelse.[1] Dette fremhæver jeg saa meget hellere, fordi Charlotte D. Biehl har uretfærdig paasagt Dronningen, at det var hende, der despotisk gav Sagen det Udfald, den fik. Det er et ikke uinteressant Bidrag til Belysning af denne Slots-Sladdertaskes Anekdotskriveri.[2]

Til Langebeks og Pontoppidans Ære maa det imidlertid tilføjes, at ingen af dem fattede Nag til Kongen for dette Udfald. Kongens Død den 6te August 1746 gav Langebek Anledning til at lovprise ham i en Tale i Selskabet; og Pontoppidan omtaler Christian den Sjette altid med Højagtelse og Hengivenhed, — ogsaa i sin Autobiografi, der ikke var bestemt til Offentliggjørelse. Heller ikke imod hinanden bevarede disse to Mænd noget Nag. De have sagtens begge erkjendt i deres Hjærter, at de havde fejlet. De traadte senere i venskabeligt Forhold til hinanden; Pontoppidan har fra Langebeks Haand modtaget mangt et Bidrag til sine senere Skrifter.

Heller ikke blev denne Strid nogen Hindring for Langebeks Fremgang i Frederik den Femtes Tid. Tværtimod viste denne Konge ham og det danske Selskab sin Gunst ved flere Lejligheder. Og da Gram døde, 19de Februar 1748, blev Langebek efter hans Anbefaling hans Eftermand som Gehejmearkivar, en Post, der var som skabt for ham og hans Studier, saa at han ret følte sig tilfreds i dette Embede trods den temmelig ringe Løn.[3]

---

[1]) Kongens Resolution af 8de Febr. 1746 og Brev fra Dronningens Overhofmesterinde til Geh. Holstein i Kvartalskr. Orion II, p. 175—176.

[2]) Hist. Tidsskrift, 3. Række, IV, p. 182.

[3]) N. D. Mag. IV, p. 33.

Tyskeren Chr. Ludv. Scheidt, som jeg har omtalt i Anledning af Grams Forhold til Slanges store Christian IV's Historie, attraaede heftig denne Post som Gehejmearkivar og forlod, misfornøjet over at maatte staa tilbage for Langebek, nu Danmark og gik til Göttingen[1]), hvor han blev hannoveransk Historiograf og Bibliothekar og døde 1761.

Som Arkivar blev det en af Langebeks vigtigste Opgaver at fortsætte den Samling af Diplomer i Afskrift[2]), som Gram havde begyndt, og som fra først af var betænkt at skulle trykkes, men som aldrig er udkommet. Den opbevares nu i Gehejmearkivet og er under Navn af Diplomatarium Langebekianum noksom bekjendt for enhver, der kommer til at behandle den danske Historie fra den senere Middelalder og Overgangen til Nytiden. Men samtidig fortsatte Langebek Udgivelsen af Danske Magazin, saa at det 6te Bind udkom i Aaret 1752.

Disse 6 Bind, det gamle Danske Magazin, som det almindelig kaldes, er det ene af Langebeks Hovedværker. Med nogle faa Undtagelser[3]) ere Bidragene leverede af Langebek, der ogsaa har forfattet Indledningerne, Oplysningerne, Sammenstillingerne af længere Rækker af Aktstykker, — kort, udført alt en Redaktørs Arbejde. Danske Magazin er et umisteligt Hjælpemiddel ved enhver Behandling af Mellempartiet af vor Historie; thi Oldtidens og den nyere Tids Historie ere udelukkede. Derimod ere ogsaa mange Sprogmonumenter optagne. Samlingen bestaar dels af sjeldne Smaaskrifter og af enkelte Aktstykker, dels af længere sammenhørende Rækker af Aktstykker. Af

---

[1]) Se hans Brev til Joh. Ludv. Holstein i Kvartalskr. Orion II, p. 179—81.

[2]) Langebekiana, p. 53.

[3]) Anførte hos Werlauff: Det danske Selskab, p. 47, Anm. r.

saadanne Rækker fremhæver jeg i 18de til 24de Hefte, 2det Bind, S. 161—372: En Skuepenge med en Del mest utrykte Efterretninger om Tyge Brahe, der indeholder Materialierne til en fuldstændig Levnetsbeskrivelse af den store danske Astronom. Dette er i Omfang det største og i Indhold det betydeligste af alle Bidragene. Særdeles indholdsrige ere fremdeles Aktstykkerækkerne til fire berømte Rantzau'ers Levnet: Johan Rantzaus i 38te, 39te og 40de Hefte, 4de Bind, p. 33—96 og 119—128; hans Søn Statholder Henrik Rantzaus, den Lærdes, Hefte 7 og 12, 1ste Bind, p. 193—199 og 353—369; dennes Søn Feltmarskalk Gert Rantzaus i 40de Hefte, 4de Bind, p. 97—119; endelig Gert Rantzaus Søn, Grev Christian Rantzaus i 52de og 53de Hefte, 5te Bind, p. 97—108 og 129—151. Endvidere de to Roskildske Biskoppers Peder Jensens († 1416) i Hefterne 46 og 48, 4de Bind, p. 289—313 og 353—365, og hans Brodersøns, Jens Andersens († 1431) i 57de, 58de og 59de Hefte, 5te Bind, p. 257, 289 og 321; hvilke to Biskoppers Levnet bør læses i Sammenhæng. Ogsaa større Stiftelser og Godskomplexer ere saaledes behandlede, saasom Engelsholm i Jylland i 37te, 45de og 47de Hefte, 4de Bind, p. 1, 257 og 324, eller Mariager Kloster i 63de, 64de, 65de, 66de og 67de Hefte, 6te Bind, S. 65, 97, 129, 162 og 194. Hvert af disse, og mange andre, Stykker er prydet med en Medaille, et Sigil, der har givet Anledning til Samlingen og er som en Krog, hvortil denne er heftet, — eller en anden Afbildning. Disse og mange flere længere Artikler ere ikke Afhandlinger, men Sammenstillinger af Aktstykker og Breve, eller Uddrag af saadanne, udfyldte og bragte i Sammenhæng ved Benyttelse af den trykte historiske Litteratur.

Det var i 8 Aar, fra 1745 til 1752, at disse sex

Kvartbind udkom. Saa standsede dette Foretagende, og det danske Selskab faldt i en lang Dvale formedelst Langebeks Rejser, andre Arbejder og Død. Først henimod det attende Aarhundredes Slutning vaagnede Selskabet atter til noget Liv og begyndte Fortsættelsen af Langebeks Gjerning i en ny Række af Danske Magazin, hvoraf 1ste Bind udkom 1794, 6te Bind 1836. Det gik kun langsomt; Tiderne vare ugunstige for alle større litterære Foretagender. Men fra Begyndelsen af Christian den Ottendes Regering kom større Liv i Selskabet. Det begyndte en ny Række af Magazinet: Danske Magazin 3dje Række, hvis 1ste Bind udkom 1843, det 6te i 1860; og nu er det i Færd med Fortsættelsen: Danske Magazin 4de Række, hvoraf 4 Bind ere udkomne indtil 1878. Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Sprog og Historie har saaledes givet vor historiske Litteratur 22 Kvartbind af uundværlige Kildeskrifter til dansk Historiografi, saa at Langebeks Foretagende lever endnu et kraftigt Liv, om end ikke saa kraftigt som i hans Tid. Om ingen anden dansk Historieforskers Dagværk kan dette siges i samme Betydning.

Foruden Danske Magazin har Selskabet i sin første kraftige Ungdomstid, fra 1745 til 1752 udgivet eller fremhjulpet flere Skrifter af historisk eller beslægtet Indhold, blandt hvilke jeg fremhæver Langebeks Tale over Kong Christiern den Første[1]), holdt den 15de November 1749

[1]) Stamme-Faderens for det Kgl. Oldenborgske Hus Koning Christian den Førstes udødelige Ihukommelse fornyet udi en Jubel-Tale, holden den 15de November 1749 paa Charlottenborg i det Kgl. danske Selskab til det nordiske Sprogs og Historiens Forbedring af J. Langebek, D. K. M. Archivarius i det Geheime Archiv, Medlem i Videnskabernes Collegium og Forstander i det Kgl. Danske Selskab. Kbhvn. 1749. Kvart.

ved den trehundredaarige Jubelfest for den Oldenborgske Kongeslægts Tronbestigelse. Som Tale har den ikke synderlig Værd, og vi have nu svært ved at forestille os en Forsamling, der havde Taalmodighed nok til at høre en Udarbejdelse paa over 13 trykte Ark. Men som en historisk Monografi, fuld af Aktstykker og nye Oplysninger, har Bogen betydelig Værdi for dansk Historie.

Om det danske Selskabs Virksomhed henviser jeg i øvrigt Tilhørerne til Werlauffs Bog: Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, i dets første Aarhundrede, der udkom i Kjøbenhavn 1847 og er udarbejdet i Anledning af Selskabets Hundredaarsfest den 8de Januar 1845. Denne Bog er, som alt fra Werlauffs Haand, rig paa værdifulde Meddelelser — ogsaa om mere end dens nærmeste Gjenstand. Den kaster meget Lys paa en Del af vor nyere Videnskabeligheds Historie.

Men det danske Selskabs kraftige Ungdomsliv varede kun indtil Aaret 1753. Da standsede det brat af to Grunde: Selskabet mistede de Værelser, der vare det indrømmede paa Charlottenborg til Møder og Opbevarelse af dets Samlinger; og Langebek kaldtes til anden Virksomhed. For at fuldstændiggjøre sit danske Diplomatarium foretog han i Aarene 1753 og 1754 med kongelig Understøttelse en videnskabelig Rejse i alle Østersølandene, først til Sverrig, hvor han i syv Maaneder opholdt sig i Stockholm, beskjæftiget med Afskrifter af Aktstykker og Haandskrifter. Blandt disse nævner jeg her den saakaldte Kong Valdemars Jordebog, som da for en halv Snes Aar siden først var fremdraget af den svenske Professor Sven Bring (senere adlet Lagerbring) i hans Monumenta Scanensia, og havde fremkaldt de danske Lærdes Videbegjærlighed.

Langebek fandt det eneste tilværende Haandskrift i Antikvitets-Arkivet i Stockholm. For ham viste den sig som en Pergamentskodex uden Navn fra Midten af det 13de Aarhundrede, altsaa som en selvstændig Bog, og som saadan afskrev han den. Men i vore Dage er det oplyst, at Jordebogen slet ikke er noget eget Skrift, men Blade, udtagne af et andet større Haandskrift og nu atter indsatte i dette. Paa denne Rejse stiftede Langebek Bekjendtskab med en yngre svensk Historiker og Antikvar Niels Reinhold Brocmann, der blev ham en trofast Ven i hans øvrige Levetid og en Medarbejder, som forsynede ham med mangt et Bidrag fra svenske Samlinger. Efter sin Hjemkomst fortsatte Langebek sit Diplomatarium og deltog tillige i flere historiske Arbejder, saasom i den danske Atlas; desuden udarbejdede han i Anledning af Jubelfesten 1760 — i Anledning af Enevoldsmagtens Indførelse — et Udkast til Suverænitetshistorien, grundet paa Aktstykker og utrykte Kilder. Dette Værk er ikke udkommet i Trykken, hvortil det dog har været bestemt [1]; Afskrifter findes hist og her, og det væsentlige af dets Indhold er gaaet over i senere Fremstillinger, saasom i Spittlers Geschichte der dänischen Revolution im Jahre 1660, Berlin 1776 [2], og i Erkebiskop Hans Svanes Levnet af J. Møller [3]. Dog var det endnu ønskeligt, at Langebeks Arbejde tryktes, naar det kunde ske med alle de deri anførte eller paaberaabte Aktstykker; thi vi ville helst se med vore egne Øjne. [4]

---

[1]) Se L.'s Brev til Brocmann af 31te Oktober 1760 i N. D. Mag. IV, p. 32.

[2]) Dansk Oversættelse, Kbhvn. 1798.

[3]) Engelstoft og J. Møller: Historisk Calender, I, p. 213-316.

[4]) Det Langebekske Arbejde er senere udgivet af J. H. Bang i Programmerne for Sorø Akademis Skole 1881 og 1882. *(E. H.)*

Ved Frederik den Femtes Død 1766 foregik vel ikke strax nogen Forandring i Langebeks Stilling og Virksomhed; men snart følte han sig ubehagelig berørt af de mange Forandringer i Christian den Syvendes første Tid. Han som en grunddansk Mand og oprigtig Kristen følte sig saa frastødt ja oprørt af alt det tyske frivole Væsen under Struensee, at det endog gjorde ham til Digter, eller vel rettere: drev ham til at skrive Vers. Bog-Censuren var jo ophævet ved Kabinetsordren af 14de September 1770, Anonymiteten var faktisk indført og blev i videste Omfang benyttet, navnlig fra Sommeren 1771, til en Mængde mest indirekte Angreb paa den almægtige Kabinetsminister. Ogsaa Langebek blev henreven af den almindelige Vredesstrøm og udgav sidst i 1771 og i Begyndelsen af 1772 tre versificerede Stykker, der gjorde Opsigt og bidrog sit til den almindelige Gjæring i Kjøbenhavn, som til sidst førte til Dronning Caroline Mathildes og Struensees Fald d. 17de Januar 1772.[1]) De mange Anmærkninger i den anden Udgave give dem forhøjet Værd som historiske Kilder til den stuenseeske Tids Historie; men poetisk Værd have de ikke.

Men det var, som om Langebek havde behøvet denne patriotiske Rystelse, for at hans trediveaarige Tanke om en stor Samling af Skrifter til Oplysning af Danmarks Fortid kunde komme til Gjennembrud. Stadig havde han samlet paa disse, altid med Øjet paa deres Udgivelse;

---

[1]) Ny Prøve af Skrivefrihed, Kjøbenhavn 1771; jvfr. Fortegnelse paa alle de Skrifter, som Trykkefriheden har givet Anledning til, I, p. 333. — Tanker om Juleaftens Fejden, ib. 1772. — Frimodige Tanker over Hævnens Dag den 17de Januar. — Længere hen i samme Aar udgav Langebek disse Digte under sit Navn, med Titel: Trende Skaldedigte til Oplysning i vore Tiders Historie.

men aldrig havde Omstændighederne villet føje sig. Da var det paa et Tidspunkt, hvor hans Sind var i urolig Bevægelse over Fædrelandets Farer, at Beslutningen om at skride til Udgivelsen ligesom ved en Indskydelse opvældede af Sjælens Dyb, uden at han selv kunde sige, hvorfor den kom just nu. Vi andre begribe nok nu bagefter, at nu havde Tanken arbejdet længe nok, bevidst eller ubevidst, til at naa Modenhed, og at netop den patriotiske Sindsbevægelse har skudt den frem til Beslutning. Den 30te Maj 1771 udsendte Langebek: Anmeldelse om en Samling af Skribenter om Danmarks Middelalder og skred strax til Udførelsen, saa at den 1ste Tome, der udgjør 642 Foliosider, udkom i September det følgende Aar[1] (1772). Samlingen hedder: Scriptores Rerum Danicarum medii ævi, partim hactenus editi, partim emendatius editi, quos collegit, adornavit et publici juris fecit Jacobus Langebek.

Blandt de vigtigste af de 33 Stykker i denne første Tome fremhæver jeg Svend Aagesens korte Danmarkshistorie (Svenonis Aggonis filii compendiosa regum Daniæ historia a Skioldo ad Canutum VI); Ryklosters Aarbog, eller som den da almindelig kaldtes: Kong Eriks Krønike; de Esromske Annaler (Annales rerum Danicarum Esromenses), der med Undtagelse af et Par Notitser ikke ere andet end Afskrift af de Lundske Annaler (Annales Lundenses), som Langebek ikke kjendte, da de først ere fundne i Erfurt af G. Waitz, der bekjendtgjorde dem i 5te Bind af Nordalbingische Studien, og der som en fælles Kilde staa i Forbindelse med flere af vor Middelalders Aarbøger og Krøniker.[2] Endvidere

[1]) Fortalen underskreven 5te September 1772.
[2]) Jfr. R. Usinger: Die dänischen Annalen und Chroniken

de Visbyske Fransiskaneres Aarbog (Annales fratrum Minorum Wisbyenses), den gamle Roskildske Krønike (Anonymi Roskildensis Chronicon Danicum ab anno 826—1157), skrevet i Midten af det 12te Aarhundrede, altsaa ældre end Saxo[1]); Remberts Anscharius's Levnet (Vita Sti. Anscharii Archiepiscopi Hamburgensis, a Sto. Remberto conscripta).

Da Langebek nu var begyndt, fortsatte han Udgivelsen med samme Kraft som i sin Tid det danske Magazin. Fortalen til Tom. II er underskreven den 15de September 1773, altsaa kun et Aar efter den til Tom. I. Efter vore Bogforhold er det saare meget, at et Bind paa 644 Foliosider kunde af Udgiver og Bogtrykker gjøres færdigt i et Aar. Denne Tome bringer 39 Nummere. Vigtigst for dansk Historie er en Række af mindre Stykker om Normannerne; Oders og Ulfstans Rejse paa Angelsaksisk med latinsk Oversættelse (Periplus Otheri Norvegi et Wulfstani, sive eorum narrationes de suis in septentrionem et in mari Balthico navigationibus); St. Remberts Levnet (Vita Sti. Remberti Archiepiscopi Hamburgensis); det saakaldte Thomas Gheysmers Udtog (Thomæ Gheysmeri Compendium historiæ Danicæ ab initio ad Waldemarum IV, conscriptum anno 1431; egentlig en ubekjendt Forfatters Udtog af Saxo med Fortsættelse indtil de første Aar af Valdemar Atterdags Regering, paa hvilken Tid det uden Tvivl er skrevet); den Skibyske Krønike (Chronicon Skibyense restitutum, sive

---

des Mittelalters. Hannover 1861. [Hertil kan føjes D. Schäfer: Dänische Annalen und Chroniken. Hannover 1872. *(E. H.)*]

[1]) Se A. D. Jørgensen: Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen, Kbhvn. 1871, p. 206 ff.

annales rerum Danicarum ab anno 1046 usque ad annum 1534, continuatum ad annum 1555. Nu bevist at være sammensat af to forskjellige Arbejder, og den egentlige Skibyske Krønike at være forfattet af den katholske Polemiker fra Reformationstiden Povel Eliesen). Ogsaa den Sjællandske Krønike (Incerti auctoris Chronica Danorum et præcipue Sialændiæ, ab anno 1028 ad an. 1307. En af de bedste Krøniker fra Danmarks Middelalder, skreven ved Aar 1282, med Tillæg indtil 1307).

Den 3dje Tome, 645 Foliosider, udkom 1774. Den indeholder 25 Stykker. Af dens Indhold fremhæver jeg Annales Islandorum Regii, der gaa indtil 1341; Svend Aagesens latinske Udtog eller Bearbejdelse af Kong Knud den Stores Gaardsret, Vitherlagsretten, forøget med en gammeldansk Bearbejdelse af Vitherlagsretten, ledsaget med latinsk Oversættelse; 5 Stykker om Kong Knud den Helliges Martyrdød, blandt dem Ælnothi monachi Historia ortus, vitæ et passionis S. Canuti regis Daniæ; det Lundske Domkapitels Memorialbog i Kalenderform (mindre rigtig kaldet Necrologium Lundense) og dets Martyrologium (Liber Daticus Lundensis), der begge indeholde en Mængde værdifulde Notitser især til Personalhistorien.

Videre kom Langebek selv ikke med Udgivelsen af dette sit Hovedværk. Døden bortrykkede ham den 16de August 1775 i hans 66de Aar. Dog havde han ikke alene alt Stoffet til den 4de Tome samlet og bearbejdet, men ogsaa 433 Sider af 632 trykte. For at denne Samling, der, om noget, var et ægte Nationalværk, ikke skulde standse, kjøbte Regeringen, hvis indflydelsesrigeste Medlem dengang var Arveprinsens Kabinetssekretær O. H.

Guldberg, hele det usolgte Oplag af det hidtil udkomne af Enken og overdrog Suhm Fuldførelsen af denne Tome. Ligeledes overtog Kongen alle Udgifterne til Samlingens Fortsættelse, der overdroges Langebeks Eftermand som Gehejmearkivar, Justitsr. Gerh. Schøning. Saaledes gik Scriptores Rerum Danicarum over til at blive Statens Ejendom. Schøning blev dog ikke længe ved dette Arbejde, da han sattes til et andet, som laa Regeringen ikke mindre paa Hjærte, nemlig den store Udgave af Snorro Sturleson og de norske Kongesagaer. Suhm maatte da paatage sig Udgivelsen af Scriptores.

Under Suhms Ledelse udkom saa 5te Tome 1783, 6te 1786, 7de 1792; desuden var en Del af 8de Tome trykt, men fortæredes næsten helt ved Kjøbenhavns Brand 1795. Dermed standsedes Udgivelsen og blev først gjenoptagen langt ind i dette Aarhundrede. Fortalen til 8de Tome, som udkom 1834, udgivet af Engelstoft og Werlauff, giver følgende Underretning om Værkets Skjæbne: «Ikke længe efter at 7de Tome var udkommen 1792, begyndte Trykningen af den 8de Tome, og var allerede naaet til det 108de Ark, da hele Oplaget fortæredes i Kjøbenhavns Ildebrand den 5te Juni 1795 paa to Exemplarer nær; tillige gik en stor Del af Kobberpladerne til de foregaaende Tomer til Grunde[1]) tillige med selve Bogtrykkeriet.» Suhms eget Arbejde ved Udgivelsen bestod næsten alene i Valget af Stykkerne, som for største Delen vare afskrevne af Langebek og bestemte til Trykken, og at tilføje Indledninger og Anmærkninger. Saa godt som alt det enkelte overlod han til Gustav Vemmenhøj, en Fynbo, en studeret Mand, som han allerede havde begyndt at bruge ved 4de Tome, og

[1]) De 4 til 6te Tome mangle nu alle.

som han i Fortalen til samme kalder en Mand af mange Kundskaber. Men Suhms med Alderdommen aftagende Kræfter og den anstrængte Flid, hvormed han arbejdede paa sin Historie af Danmark, afholdt ham fra paa ny at tage fat paa den afbrudte Udgivelse af Scriptores, indtil Døden gjorde Ende paa hans hele Virksomhed den 7de September 1798.

Uagtet den Ros, Suhm udtalte over Vemmenhøj, har denne dog skilt sig maadelig nok fra sin Del af Arbejdet, navnlig er Korrekturen i 5te, 6te og 7de Tome flere Steder utilgivelig slet. Disse Tomer kunne i det hele ikke taale Sammenligning med dem, Langebek selv havde udgivet.

Arbejdet hvilede nu, indtil der i den sidste Periode af Frederik den Sjettes Regering begyndte noget lysere Tider for Landet. Ved kgl. Reskript af 29de April 1826 overdroges det Børge Thorlacius og Werlauff, og efter den førstes Død Werlauff i Forbindelse med den ældre Engelstoft at fortsætte Udgivelsen. Saaledes udkom 1834 den 8de Tome. Endelig er den hele Samling nu sluttet i Aaret 1878 med den 9de Tome, der i to Bind blot indeholder Registeret til de 8 foregaaende.

For et Aarhundrede siden, da Langebek udgav sine tre Tomer, stod hans Scriptores som et Mønster blandt de da i Europas Kulturlande udkomne Samlinger af Kildeskrifter til Middelalderens Historie, eller dog paa lige Linje med de mest ansete af disse. Men nu svarer Samlingen ikke længer til Tidens Fordringer. Nye Principper for Udgivelsen have gjort sig gjældende i andre Lande, i Tyskland navnlig ved Pertz's store Samling Monumenta Germaniæ historica, samt ved Böhmers og Jaffés Udgaver af Middelalderens Skribenter. Og endnu mere gjælder dette om de Tomer, der ere udkomne under Suhms Navn.

Vi trænge haardt til en ny Udgave eller rettere til en ny Samling af vor Middelalders historiske Kilder, hvor meget maatte optages, som nu savnes, meget udelades, som nu optager Pladsen uden synderlig Nytte, og alt behandles efter Nutidens Principer. Men dette formindsker ikke vor Taknemlighed og Beundring for Langebek. Danske Magazin og Scriptores Rerum Danicarum have dog sat vor ældre Historie, navnlig Middelalderens, paa en ny Fod og muliggjort en virkelig kritisk Behandling. Hvor betydningsfuld hans Virksomhed har været, viser intet bedre end at vi endnu, et Aarhundrede efter hans Død, arbejde paa Fortsættelse af det ene af de Værker, han har begyndt.

Foruden de allerede nævnte er der endnu andre Bidrag af Langebek, saasom Om de norske Bjergværker, i 7de Bind af Videnskabernes Selskabs ældre Skrifter, og de historiske Antegnelser i Dansk historisk Almanak (1760—1782), som samme Selskab har udgivet; o. fl. — Men de ovenfor anførte ere de, der fortrinsvis have bragt hans Navn til Efterslægten.

Langebek var Historiegransker og Kritiker, ikke Historieskriver. Dog vidste han godt at vurdere andres Fortjenester af Historieskrivning, saasom Holbergs.[1]) Han var en Discipel af Gram, og blev hans Overmand i Enheden af Stræben og i Udholdenhed. Derfor har han ogsaa henstillet langt flere og omfangsrigere Værker end Gram. Men han naaede ikke Gram som Kritiker; hans Lærdom var langtfra saa mangfoldig som Grams, derfor omfattede hans Blik ikke saa vid en Synskreds som dennes; og han manglede det geniale kritiske Blik, der gjorde, og

[1]) Selskabets Anmærkninger om Pontoppidans Brev mod danske Magazin p. 39.

gjør endnu, Gram enestaaende i den danske Historiografi. Men dog staar Langebek i Publikums Øjne som den betydeligere Historiker. Det vil altid kun være faa, der vide at vurdere Gram og drage den rette Frugt af hans Skrifter. Langt flere maa vende sig til Langebek og søge Bidrag fra hans rige Skatkammer.

Gerhard Schøning.

Langebeks Eftermand som Gehejmearkivar blev Gerhard Schøning, en af de lærdeste Historikere, Norden har havt. Men da hans Arbejder næsten alle angaa Norge, indskrænker jeg mig her, hvor Talen er om dansk Historiografi, i den strax ved disse Forelæsninger angivne Betydning, til at nævne ham og anføre de vigtigste af hans Arbejder, der have Berøring med Danmarks Historie. Gerhard Schøning[1]) var en Nordmand af Fødsel og Herkomst. Han er født den 2den Maj 1722 i Lofotens Fogderi i Trondhjems Stift, blev Student fra Trondhjems Skole 1742, 1751 Rektor ved den lærde Skole i Trondhjem, hvor han levede i nøje Venskab med Suhm. De udgave Skrifter i Forening og stiftede i Forbindelse med Biskop Gunnerus det trondhjemske lærde Selskab, der blev til det endnu bestaaende norske Videnskabernes Selskab. 1765 forflyttedes Schøning til Danmark, hvor han blev ansat ved Sorø Akademi som Professor i latinsk Sprog og i Historie. Efter Langebeks Død blev han under 23de August 1775 udnævnt til Gehejmearkivar og fik nu det Hverv at fort-

[1]) Hans Vita af Suhm i Fortalen til 5te Tome af Scriptores Rerum Danicarum og til 3dje Tome af Schønings Norges Historie. [Senere har L. Daae udgivet Schønings Biografi. Christiania 1880. *(E. H.)*]

sætte to af Langebeks Hovedværker, det danske Diplomatarium og Udgivelsen af Scriptores Rerum Danicarum, hvilket sidste han dog, som anført, snart ombyttede med Udgivelsen af Snorro Sturleson. Men han døde allerede den 18de Juli 1780.

Af Schønings Skrifter nævner jeg her de af ham og Suhm i Forening udgivne Forbedringer til den gamle danske og norske Historie. Kjøbenhavn 1757. Deri ere Stykkerne om Kong Harald Haardraade og om Ærkebiskop Ejstejn af Schøning. Schønings Hovedværk er hans ufuldendte, næsten kun begyndte Norges Historie: Gerhard Schønings Norges Riges Historie. Første Del, indeholdende Harald Haarfagers Tider, udkom i Sorø 1771; den anden Del, der omfatter Harald Haarfagers og hans to Sønners, Eriks og Hagens Regering, er ligeledes trykt i Sorø 1773; den tredje, som gaar indtil Kong Olaf Tryggvesøns Regeringstiltrædelse, er efter Forfatterens Død udgivet 1781 af hans Ven Suhm i Kjøbenhavn. Altsaa tre Kvartbind alene om Norges Historie i Hedenold. Man ser, at Værket har været anlagt efter den største Maalestok, bestemt til at medtage alle Enkeltheder.

Heller ikke det andet Hovedværk, der har bragt Gerh. Schønings Navn til Efterverdenen, Udgaven af Snorro, fik han helt udført. Der havde hidtil ikke været nogen egen dansk eller norsk Udgave af Værket, men kun Svenskeren Peringskjölds af 1697, som jeg har nævnt i Stykket om Holberg. Jens Mortensens danske Bearbejdelse er snarere et Udtog af Snorro og de Sagaer, der slutte sig til hans Heimskringla, end en Oversættelse af denne. Peder Clausens Oversættelse erstatter heller ingenlunde Texten. Det er en Fortjeneste af Arveprins Frederik, at han foranstaltede en ny Udgave paa sin Bekostning. Ar-

bejdet overdroges 1776 naturligvis til Schøning, den eneste Mand, der ved sine Kundskaber i Nordens Oldsprog, Oldsager og gamle Historie var i Stand til at udføre det. Understøttet af Islænderne Gr. Thorkelin og John Olafsen arbejdede Schøning saa flittig, at den første Tome, i Folio, udkom i Kjøbenhavn 1777[1]), den anden 1778; men Døden bortrykkede Schøning, inden han fik den tredje færdig. Denne udkom først 1783, bearbejdet af Islænderen Skule Thorderson Thorlacius, Rektor ved Metropolitanskolen, efter samme Plan som Schønings[2]).

Denne Udgave bestaar af tre Hoveddele: 1) Aftryk af den islandske Text, 2) en dansk Oversættelse paa Grundlag af Peder Clausens[3]), 3) en latinsk Oversættelse først af Schøning, saa af Thorlacius. Da Snorros eget Værk kun gaar til ind i Kong Magnus Erlingsens Historie, var det bestemt i Planen, at ogsaa Sverres og Hagen Hagensens Sagaer skulde optages i denne Udgave. Dette fik heller ikke Skule Thorlasius udført, da mangehaande Uheld, blandt andre Kjøbenhavns Ildebrand 1795 og Bombardementet 1807, dels tilintetgjorde en Del af det allerede trykte, dels

---

1) Heimskringla eðr Norvegs Konunga Sógor af Snorro Sturlusyni. — Snorre Sturlesons Norske Kongers Historie. — Historia Regum Norvegicarum conscripta a Snorrio Sturlæ filio quæ sumptibus serenissimi et clementissimi principis Daniæ Norvegiæque hæredis Friderici Magni regis Friderici filii nova emendata et aucta editione in lucem prodit, opera Gerhardi Schøning. T. I. Havniæ 1777; T. II. ib. 1778. Fol.

2) Titelen som de to foregaaende Tomer indtil »filii«: auctius et emendatius edendam post Gerhardum Schøning operi immortuum accuravit Skulius Theodori Thorlacius, Regi a Consil. just. et scholæ metrop. Rector. Tom. III. Hafniæ 1783.

3) Jvfr. Suhm: Critisk Historie af Danmark. IV, Fortalen XXII—XXIII.

ved den Forstyrrelse, de foraarsagede i alle Forhold, hindrede Arbejdets Fortsættelse. Tilsidst frasagde Thorlacius sig ganske Arbejdet i 1808. Og da Arveprinsen var død 1805, hvorefter Kongen overtog Omkostningerne, blev Udgivelsen 1811 overdraget til Thorlacius's Søn Professor Børge Thorlacius og til Werlauff. De udgave 4de Tome, der indeholder K. Sverres, Hagen Sverresøns, Guttorm Sigurdsøns og Inge Baardsøns Sagaer, i 1815, den 5te Tome, Sturle Thordsons, Hagen den Gamles Saga og et Brudstykke af Magnus Lagabætrs, i 1818, endelig i 1826 den 6te Tome, der blandt mere indeholder Udlægning af Skjaldekvadene i Heimskringla og Register til hele Samlingen. Saaledes sluttedes dette store Værk til Norges Historie, der har havt en bedre Skjæbne end Scriptores Rerum Danicarum.

Udlændinge, der have skrevet Danmarks Historie.

Gram, Langebek, Schøning ere overvejende kritiske Granskere, ikke Historieskrivere, om end de to sidste ogsaa have givet os Fremstillinger af enkelte Partier. Disse lærde, kritiske Undersøgelser have tiltalt den nordiske Natur, der synes mere tilbøjelig til at gaa dybt i Enkeltheder end til at samle og forme Stoffet i store Masser. Denne Retning hos vore Historikere kan endnu kjendes. I en vis Grad og en vis Henseende er den ogsaa priselig: historiske Arbejder kunne jo aldrig blive grundige nok; men den er ensidig og kommer som saadan let ind paa Afveje, idet Hensynet til det levende Folks Tanker og Interesser tilsidesættes, saa at Tilfredsstillelsen af dettes Trang til historiske Fremstillinger kommer i Hænderne paa overfladiske Megetskrivere, som føde den med Drøm-

merier og vrange Domme, hvilket gjør endnu større Skade, end om Folket tabte Interessen for sin Fortid. Skaden af de skuffende og vildledende Forestillinger om Fædrelandets Historie, der udbredes af saadanne rapfingrede Penneførere, er større, end man lettelig tror, endskjønt vore Dages blodige Erfaringer burde have helbredet vort Folk for dets Lyst til at give sig historiske Fantaster i Vold. Hvad har ikke en Illusion som den, der bragte vor Regering til at stille den lille Hær paa Dannevirke imod to Stormagter, — en Illusion, som væsentlig havde sin Rod i falske Forestillinger, udbredte af overfladiske Historieskrivere — hvor mange af vore Sønners Liv og hvor meget af Danmarks Land have ikke disse Dannevirke-Fantasterier kostet os.

Saa priselig derfor end Kritikernes Arbejde er, saa nødvendig er ogsaa Historieskriverens. Holbergs Gjerning som Historiker er ligesaa værdifuld som Grams. Det er enhver ægte Historikers Pligt at stræbe efter at drage Sandheden frem ved Kritikens Lys; men det er ogsaa hans Pligt imod Fædrelandet, at vogte sig for at blive hængende i kritiske Undersøgelser og at tilkæmpe sig den Fremstillingens Kunst, der alene kan aabne Folkets Øjne for Historiens alvorlige Lære. Hvad vort Folk trænger til i denne Sag, er, at vore Historikere erkjende Forening af Kritik og Fremstilling som det Maal, der skal eftertragtes. Vor Taknemlighed imod Gram og Mændene af hans Skole bør ikke bringe os til at underkjende deres Fortjeneste, der have arbejdet paa at fremstille den historiske Kritiks Udbytte i sammenhængende, vejledende Skildringer, — selv om de ikke have formaaet at naa Holberg i Fremstillingskunsten.

Jeg finder saa meget mere Anledning til at indskyde

denne Betragtning her, som flere af de Historikere, der i det 18de Aarhundrede have bearbejdet Danmarks Historie i den her angivne Retning, med alvorlig Stræben efter at stille det danske Folk et tro Billede af dets Fortid for Øje, have ligesom selv draget et om ikke helt tildækkende Forhæng, saa et Slør mellem sig og danske Læsere ved at benytte fremmede Sprog, navnlig det tyske. Vi ere i vore Dage blevne altfor ømtaalige i denne Henseende; der er mange, som fare tilbage for en Danmarks Historie paa tysk og hellere skyde Bogen fra sig end undersøge, om den dog ikke fortjener at faa Ørenlyd iblandt os. Dette er netop Tilfældet med de Historieværker, jeg nu gaar over til.

I Begyndelsen af forrige Aarhundrede levede i Staden Meissen i Sachsen en kurfyrstelig sachsisk Appellationsraad J. F. Schlegel. Tre Sønner af ham have erhvervet sig højt ansete Navne i Litteraturen, alle ved tyske Skrifter, men de to af dem dog saaledes, at de ogsaa maa regnes til den danske Litteratur.

Den ældste Søn Johan Elias Schlegel, født 1718, har et anset Navn som en af Restauratorerne af den tyske Digtekunst, navnlig den dramatiske; allerede i sin Skolegang blev han Digter, endnu mere under sit Studenterliv i Leipzig fra 1739 til 1742. Han forbandt hermed et dygtigt Kjendskab til Klassikerne og gode saavel juridiske som historiske Studier.

Da en Slægtning af ham, en Gehejme-Krigsraad Spencer, 1743 blev kursachsisk Gesandt ved det danske Hof, tog han J. E. Schlegel med til Kjøbenhavn som sin Sekretær. Schlegel lærte dansk, men vedblev at producere paa tysk, der dengang ikke frastødte vore Landsmænd saaledes som fra Struensees Tid. Schlegel udgav i Kjøbenhavn Uge-

skriftet «Der Fremde», og blev formedelst sin Forbindelse med Sorøs Velgjører Holberg i Aaret 1748 ansat som Professor i nyere Historie, Statsret og Handelsvidenskab ved det gjenoprettede Sorø Akademi, men døde allerede i det følgende Aar, d. 13de August 1749.[1])

Denne Joh. Elias Schlegel har vel i Sorø udgivet et lille latinsk Arbejde (Conjectura pro conciliando veteris Danorum historiæ cum Germanorum consensu); dog er det ikke derfor, jeg har nævnt ham her, men fordi hans Ophold her i Danmark ogsaa drog den for vor Historiografi langt betydeligere yngre Broder Johan Heinrich Schlegel her ind i Landet.

Johan Heinrich Schlegel er født i Meissen den 24de November 1726, saa at han er ikke meget yngre end Gerh. Schøning, men 16 Aar yngre end Langebek. Som sine Brødre studerede han i Leipzig og har ogsaa forsøgt sig i Digtekunsten, men har heri ikke noget Navn i Tyskland saaledes som Brødrene. Ved den ældre Broder droges han til Danmark, hvor han 1748 blev Hovmester for Grev Christian Rantzau's yngre Sønner. Han opholdt sig da paa Grevens Gods Brahesborg i Fyen, eller i Odense. I denne Stilling begyndte han sine Studier til dansk Historie. Det var Grevens Bibliothek og Karen Brahes berømte danske Bogsamling i Odense Frøkenkloster, der drog ham ind i disse Studier. 1758 fulgte han med de unge Rantzauer til Sorø indtil 1760, da de forlode Akademiet. Schlegel blev i samme Aar Sekretær i det

---

[1]) Hans Levnet i Joh. Elias Schlegels Werke, herausg. von Joh. Heinrich Schlegel, 5 Theil. (Kopenhagen und Leipzig 1770.) — K. H. Jördens, Lexikon deutscher Dichter und Prosaisten, IV, Leipzig 1809, S. 497 ff. — Fr. Thaarup: Biographiske Efterretninger om Familien Schlegel i Genealogisk og biographisk Archiv I, Nr. 5—6, S. 257 ff.

danske Kancelli, eller fik Titel deraf; men han har vist næppe arbejdet i Kancelliet, da han i September 1760 ansattes som Professor ved Kjøbenhavns Universitet, hvilken Post han beholdt indtil sin Død. Tillige blev han 1770 udnævnt til succederende kgl. Historiograf og Bibliothekar efter Bernhard Møllmann, en Flensborger, Historiker af Grams Skole og Professor ved Universitetet i Historie og Geografi. Denne Møllmann vil jeg her lejlighedsvis nævne blandt vore danske Historikere, men ikke just med Berømmelse; thi de Forventninger, han vakte i sin Ungdom, bleve ikke opfyldte, da han vel havde mange Kundskaber, men var af en uvirksom Natur, hvad der ogsaa viste sig ved hans Bestyrelse af det kgl. Bibliothek, som i hans Tid kom i stor Forvirring, og som han rugede over som Dragen over Skatten uden at ville tilstede andre lærde Brug af dets Bøger. Endog Langebek kunde i mange Aar ikke faa Adgang dertil. Ja Schlegel selv maatte ved en udtrykkelig kongelig Befaling 1775 faa Bibliothekets Dør aabnet for sig. Først efter Møllmanns Død 1778 blev han virkelig Bestyrer af dette da endnu ikke offentlige Bibliothek. J. H. Schlegel var en virksom Mand, der foruden sine litterære Arbejder og hvad hans Embeder gav ham at varetage tillige gjærne deltog i Foretagender til Videnskabernes Fremme. Han var saaledes fra 1763 Sekretær i Selskabet for de skjønne Videnskaber og var Hovedmanden ved Stiftelsen af det saakaldte typografiske Selskab, der har befordret Offentliggjørelsen af flere videnskabelige Skrifter af blivende Værdi. Han døde den 18de Oktober 1780 tre Maaneder efter Schøning.[1])

[1]) Om J. H. Schlegel se Jördens's anførte Lexikon IV, p. 534 (utilfredsstillende), og Thaarup i Geneal. og biogr. Archiv I, p. 261 ff. Oplysninger om hans Liv og især om hans Skrifter,

Schlegels Sprog var det tyske. Han havde vel lært sig dansk, har ogsaa skrevet et og andet i vort Modersmaal; men han blev det aldrig ret mægtig, hans danske Stil er ikke alene uden al Ynde, men ogsaa altfor hyppig plettet af grove Germanismer. Hans tyske Stil er jo langt bedre, men dog uden tiltrækkende Kraft. Det er kjendeligt, at Sprogtalent har Manden ikke besiddet, saa at Verden intet har tabt ved at maatte undvære hans Poesier. Begge hans Brødre, Johan Elias og Johan Adolf, Superintendent i det Hannoveranske, overgik ham langt i Brugen af det tyske Sprog saavel i Prosa som i Poesi, — ikke at tale om Johan Adolfs berømte Sønner August Vilhelm og Frederik Schlegel. Johan Heinrich Schlegels Berømmelse er knyttet til hans Arbejder i Danmarks Historie.

Allerede paa Brahesborg begyndte Schlegel en tysk Omarbejdelse af Niels Slanges Christian den Fjerde.[1]) Han forkastede Slanges vidtløftige, trættende Stil, og han tilføjede en lang Række af oplysende Anmærkninger, af hvilke flere snarere maa kaldes Afhandlinger, hvortil han har samlet godt baade af trykte og utrykte Kilder. Navnlig har han kunnet benytte Klevenfelds store Samling af K. Christian den Fjerdes egenhændige Breve. Schlegels Værk har derfor et stort Fortrin for Slanges Original, men der er kun udkommet tre Tomer eller Bøger af den, i Kvart, fra 1757 indtil 1771, hvilke omfatte Aarene 1588

meddelte af ham selv, findes i hans «Betragtninger over Journaler og lærde Tidender», Kjøbenhavn 1779, 4, S. 66—89.

[1]) Geschichte Christian des Vierten von Niels Slangen, kürzer vorgetragen, mit Anmerkungen und Zusätzen erweitert von J. H. Schlegeln. Kopenhagen und Leipzig 1757—1771. 4to.

til 1629, fra Kong Frederik den Andens Død indtil Lübekerfreden.

Schlegels andet Hovedværk er hans Geschichte der Könige von Dänemark aus dem Oldenburgischen Stamme[1]), i to Foliobind, der imidlertid ogsaa er forbleven ufuldendt; den standser nemlig ligeledes ved Lübekerfreden 1629, omfatter altsaa kun de 6 første Oldenborgske Kongers Historie og en Del af den syvendes. Dette er et meget prisværdigt og grundigt Arbejde, som navnlig en begyndende Historiker gjør vel i at læse, men som dog først af den modne lærde kan ret vurderes, især fordi Forfatteren ikke angiver sine Kilder, saa at man skal være godt inde i Studiet for at have en Dom over Forfatterens Paalidelighed. Arbejdet er et højst agtværdigt Forsøg paa at forene forsvarlig Kritik med en sammenhængende Fremstilling, eller maaske bedre: et Forsøg paa at fremstille Historien paa Grundlag af en kritisk Gjennemarbejdelse af dens Kilder, — altsaa at forene Holbergs og Grams Arbejde. Om nu endog Schlegel ikke har naaet disse to store Forgængere og især staar tilbage for Holberg i livlig tiltrækkende Fremstilling, saa er dog hans Gjerning netop det, vor Historiografi trængte til efter det mægtige Opsving, historisk Kritik havde faaet i Midten af det 18de Aarhundrede. Dette bør ikke overses, naar man føler sig mindre behagelig berørt ved at maatte læse dansk Historie paa tysk.

De Studier, hvis Frugter ere de to nævnte Hoved-

---

[1]) Geschichte der Könige von Dänemark aus dem Oldenburgischen Stamme durch Johann Heinrich Schlegel, mit ihren Bildnissen nach den Originalen gestochen von Johann Martin Preisler. T. I. Kopenhagen 1769; T. II. ib. 1777. Fol.

værker, havde sat Schlegel i Besiddelse af værdifulde Stykker til vor Historie. Et Udvalg af dem offentliggjorde han i Samlung zur dänischen Geschichte, Münzkenntnisz, Oekonomie und Sprache. B. 1—2. Kopenhagen 1773—1774. Disse Bind indeholde flere højst værdifulde Bidrag, saasom Ove Gjeddes ostindiske Rejse og Underhandlinger med indiske Fyrster; K. Christian den Fjerdes Sørejse om Nordkap, samme Konges Kalenderantegnelser, Carl Ogiers Rejse til Danmark 1634 med den franske Ambassadeur, Efterretninger om Dronning Sophias, Christian den Fjerdes Moders, Efterladenskab, o. fl.

Disse ere J. H. Schlegels betydeligste historiske Skrifter. I øvrigt henviser jeg til Nyerup-Krafts Litteraturlexikon, og den, der vil have nærmere Besked om Schlegels litterære Virksomhed, til hans Betragtninger over Journaler og lærde Tidender, som indeholder langt mere, end man efter Titelen skulde formode.

Hvad der siden Holbergs Tid var udført af dansk Historiografi, var Kritik, Samling, Fremstilling af enkelte Partier. Den hele Danmarkshistorie i Sammenhæng til Læsning fik vi ikke fra Landsmænd, men fra Fremmede, franske og tyske, af hvilke navnlig de førstnævnte egentlig ere de, der have gjort de dannede Stænder bekjendte med vort Fædrelands Historie, da ingen let tog fat paa det foregaaende Aarhundredes latinske Forfattere som Pontanus og Meursius. Det blev derfor et Ønske hos de store her i Landet, at faa Danmarkshistorien paa Fransk, og det ikke blot for Udlandets Skyld, men ogsaa for den Del af den danske Ungdom, der skulde opdrages til en Gang at indtage de højere Poster i Staten og ved Hoffet, — den

Ungdom, for hvilken Sorø Akademi nærmest var bestemt. Thi som fransk Dannelse saa var og det franske Sprog det herskende ved de europæiske Hoffer og i de Kredse, der sluttede sig til dem.

Det var dog uden Paavirkning fra Danmark, at en Franskmand paatog sig at skrive den første franske Danmarkshistorie.

Jean Baptiste Desroches er født i Rochelle i Slutningen af det 17de Aarhundrede. Han kaldte sig de Parthenay, fordi han paastod at nedstamme fra en anset adelig Familie i Poitou, der førte dette Navn. Han var ansat i en, som det synes, ret anselig Stilling ved det kgl. franske Finantskammer i Rochelle, hvilken Post han dog opgav 1730, — af Samvittighedshensyn hedder det, formodentlig sammenhængende med Hugenotternes Stilling i Frankrig; thi Desroches var reformert. Han drog derfra til Holland, hvor han i Haag i Forbindelse med Geografen la Martinière og la Barre stiftede et litterært Fabrik. De forfattede Værker i Forening, der let fandt Forlæggere i Holland, hvis Presse dengang sendte sine Produkter over den hele dannede Verden. Her var det nu, at Desroches udgav en vidtløftig Danmarkshistorie paa fransk i sex Bind[1]), der alle udkom i Amsterdam i Aaret 1730, to Aar før Holberg udgav den første Tome af sit Værk, og samme Aar som Desroches kom fra Rochelle til Holland, saa at han enten maa have medbragt Værket saa godt som fuldstændig udarbejdet fra Rochelle eller maa have laant sit

---

[1]) Histoire de Danemarc avant et depuis l'établissement de la monarchie. Par Mr. J. B. Des Roches escuyer, conseiller et avocat général du Roi Tr. Chr. au bureau des finances et chambre du domaine de la généralité de la Rochelle. T. 1—6, à Amsterdam 1730 (stor Duodez).

Navn til andres Arbejde. Senere tilføjede Forlæggeren en 7de Tome, der indeholder et Slags Aarbog over den danske Historie fra 1699 til 1732.[1]) Efter nogle Aars Forløb drog Desroches til Kjøbenhavn, hvor han levede af sin Pen og tilbragte Resten af sine Dage. Han blev her brugt baade af Regeringen og Videnskabernes Selskab og private til forskjellige franske Arbejder, saasom et fransk Værk over danske Mønter og Medailler, som dog ikke blev færdigt, en Oversættelse af Nordens ægyptiske Rejseværk; var ogsaa en Gang udset til Professor ved Sorø Akademi, hvad der dog ikke kom til Udførelse. Han døde i en høj Alderdom, uden Tvivl i meget smaa Kaar. Her var han mere bekjendt under Navnet Parthenay end Deroches, som imidlertid er hans eneste Forfatternavn.

Desroches's Danmarkshistorie kunde alene faa nogen Betydning ved sit Sprog. Der er ikke Tale om Kritik eller selvstændig Undersøgelse, saa meget mindre som Forfatteren den Gang i det mindste, da han skrev den, ikke forstod et Ord dansk. Hans Værk er derfor kun en Kompilation af ældre latinske Arbejder, saasom Pontanus og Meursius; og hvad den ældre Historie angaar, stod den paa et her i Landet for længe siden overvundet Standpunkt. Han begynder saaledes med den Gullandske Hypothese, som Torfæus havde slaaet grundig ihjel. Ikke let ser nogen Dansk nu i dette Værk, med Undtagelse maaske af Tillægsbindet, den saakaldte 7de Tome, som vi dog ogsaa nu godt kunne undvære, navnlig efter at vi have faaet Andr. Hojers Frederik den Fjerdes Historie. —

---

[1]) Histoire de Danemarc. Journal historique des faits arrivéz depuis la mort de Christian V jusqu'au premier Janvier 1732. Amsterdam 1732. (Forfatterens Navn ikke angivet.)

En langt betydeligere Mand var Genferen Mallet, hvis Arbejder i nordisk, navnlig i dansk Historie for sin Tid fortjente al Agtelse.

Paul Henry Mallet[1]) er født i Genf d. 20de August 1730. Han hørte til en anset Familie og stod i Forbindelse med flere af de Mænd, som dengang udbredte Glans over Genfs Navn; blandt andre var den navnkundige franske Minister Necker hans Skolekammerat og Ungdomsven. Til Danmark kom han ifølge Anbefaling af Professor Vernet i Genf[2]) i Aaret 1752 som Professor i fransk Sprog og franske belles-lettres efter la Beaumelle, en Franskmand, der var kommen herind som Hovmester for Gehejmeraad Grams Søn, og for hvem den nævnte Lærerpost oprettedes 1750, men som atter forlod Landet i det følgende Aar. Det var især den ældre Bernstorff og Grev Adam Gottlob Moltke, der understøttede Mallet, som førte et meget virksomt Liv her i Landet indtil Aaret 1760, da han atter drog tilbage til Genf. Han var i nogen Tid Lærer hos Kronprinsen, senere Christian den Syvende, og fik i denne Post sin Landsmand Reverdil til Eftermand. Med Undtagelse af et kort Besøg i Kjøbenhavn kom han ikke mere til Danmark, men beholdt dog en Pension herfra og vedligeholdt stadig Interesse for dette Land, saa at han blandt andet under et Ophold i Rom med den engelske Minister Lord Butes Søn benyttede Adgang til Vatikaner-

---

[1]) Simonde Sismondi, de la vie et des écrits de P.-H. Mallet. Genève 1807. Jfr. Ersch: Gelehrtes Frankreich II, Art. Mallet.

[2]) Ikke som det hedder i Nyerup-Krafts Litteraturlexikon og derefter hos N. M. Petersen: Litteraturhist. V, 1, p. 111, som Hovmester for Lord Butes Søn. Det var som dennes Ledsager, han besøgte Italien. (Sismondi p. 27.)

biblioteket og Arkivet til at afskrive et og andet Bidrag til dansk Historie.

Mallets øvrige Liv ligger udenfor Kredsen af disse Forelæsninger. Jeg indskrænker mig derfor til at anføre, at han vedblev at være en meget virksom historisk Forfatter i andre Retninger, og at han, der var en ivrig Tilhænger af sin Fødestads aristokratiske Forfatning, blev stærkt omtumlet af de indre Bevægelser i Republiken og af den franske Revolutions Storme; thi han døde først langt ind i den Napoleonske Tid, den 8de Februar 1807.

Mallet havde under sit otteaarige Ophold i Kjøbenhavn lidet eller intet at bestille som Professor i fransk Litteratur; han benyttede sit Otium til litterært Arbejde; saaledes optraadte han strax som Udgiver af et Maanedsskrift Mercure Danois, beregnet paa at gjøre Udlandet bekjendt med Danmark, navnlig dets Litteratur, og de danske bekjendte med Udlandets vigtigste Skrifter. Dette Tidsskrift fortsattes fra Marts 1753 indtil Slutningen af 1758. Men samtidig hermed lagde Mallet sig efter dansk Sprog og Historie. Desroches's Værk tilfredsstillede ikke. Bernstorff og Moltke tilligemed andre tilskyndede derfor Mallet til at udarbejde en Danmarkshistorie paa fransk. Der var virkelig Trang til en saadan. Europa kjendte dengang meget lidt til Danmark og dets Historie, — Englændere og Franskmænd saa godt som slet intet uden i alt Fald af forvrængede Fremstillinger som f. Ex. Molesworth's An account of Denmark as it was in the year 1692 eller enkelte Gesandtskabsberetninger som Franskmanden Terlons fra Frederik den Tredjes og Christian den Femtes Tid.

Mallet begyndte ikke med den egentlige Historie af Danmark, men med et Par indledende Arbejder, der vare vel skikkede til at vække Udlændingers Interesse for det

gamle Norden ved at aabne Indsigt i et Folkeliv og en Mythologi, der hidtil var de europæiske Hovedfolk ganske ubekjendt. Det første er hans Introduction à l'histoire de Dannemarc, der udkom i Kjøbenhavn 1755[1]); det andet, Monumens de la mythologie et de la poésie des Celtes[2]) i det følgende Aar. Forfatteren giver her en livlig og tiltrækkende Fremstilling af Nordens Beboere i Hedenold, deres Religion, Regering, Krige og Søvæsen, Sæder og Skikke. Og i det andet Skrift fremstiller han den nordiske Gudelære i Oversættelse af Gylfaginning i Snorra Edda, ledsaget med oplysende Anmærkninger, samt Udsigt over andre Dele af denne Edda og over tre af Sangene i den ældre, Sæmunds, Edda. Men Mallets Hovedværk er hans Histoire de Dannemarc[3]) i tre Kvarttomer, af hvilke den første udkom 1758, gjennemset og diskuteret mellem Forfatteren og hans Ven Historikeren og Æsthetikeren Carstens — se Fortalen; den anden Tome

[1]) Introduction à l'histoire de Dannemarc, où l'on traite de la religion, des loix, des moeurs et des usages des anciens Danois. Par Mr. Mallet, professeur Royal de belles-lettres françaises, membre de l'académie des sciences et belles-lettres de Lyon. A Copenhague 1755. (Kvart.)

[2]) Monumens de la mythologie et de la poésie des Celtes, et particulièrement des anciens Scandinaves, pour servir de supplement et de preuves à l'introduction à l'histoire de Dannemarc. Par Mr. Mallet, prof. Royal de belles-lettres françaises etc. ib. 1756. — Optaget tilligemed Introduktionen i anden og tredje Udgave af Historien.

[3]) Histoire de Dannemarc. Par Mr. Mallet, professeur Royal de belles-lettres françaises, etc. T. I, contenant ce qui s'est passé depuis l'établissement de la monarchie jusques à l'avènement de la maison d'Oldenbourg au throne. Copenhague 1758. T. II (indtil Christian d. Tredjes Død) ib. 1765. T. III (indtil Enevoldsmagtens Indførelse) ib. 1777.

er udgivet 1765, efter at Mallet havde forladt Danmark; den tredje først 1777, dog alle i Kjøbenhavn. Nye Udgaver i Oktav besørgede han selv i Genf 1763—64 og 1787—88.

Værket ender i den første Udgave med Frederik den Tredje og Enevoldsmagtens Indførelse, men er i de senere fortsat, i den tredje Udgave endog med et kort Tillæg om det holstenske Mageskifte indtil 1773.[1])

Dette Værk er et respektabelt Arbejde. Forfatteren har sat sig godt ind i Landets Forhold og dets Histories Kilder, og det opfylder vistnok, hvad man kunde forlange af det i Midten af det attende Aarhundrede, endskjønt det, som Forfatteren bemærker, maatte forbigaa mange Enkeltheder, som Indlændinger kunde ønske medoptagne, for ikke at trætte og kjede de fremmede Læsere, og paa den anden Side tage en Del med for disses Skyld, som ikke interesserede hine. En Bog for danske, der kunde afløse Holbergs Værk, blev denne franske Danmarkshistorie naturligvis aldrig, skjønt den har taget Hensyn til den danske Historiegransknings Fremskridt efter Holberg og for saa vidt har et Fortrin for denne. Men den maa dog ikke overses af danske Historikere.

Mellem Mallets 1ste og 3dje Del af Histoire de Dannemarc var et Tidsrum af 19 Aar. Imidlertid udkom i Aarene 1768—70 i Tyskland fuldstændige Danmarks og

[1]) Mallet, histoire de Dannemarc, troisième édition, T. I—IX. Genève 1787—88. De to første Tomer ere »Introduction« og »Monumens«. Egentlig gaar den historiske Fremstilling i denne Udgave kun indtil Frederik den Fjerdes Død; thi om de to følgende Regeringer gives kun en ganske let Oversigt paa nogle faa Blade.

Norges Historier af Ludvig Albrecht Gebhardi, Professor ved Ridderakademiet i Lüneburg. Anledningen dertil var, at den store almindelige Verdenshistorie, som et Selskab af engelske Lærde havde udgivet, udkom paa tysk hos Gebauer i Halle, oversat og bearbejdet af en Mængde tyske Videnskabsmænd, først under Ledelse af Theologen og Historikeren Siegmund Jakob Baumgarten. Denne bindstærke Historie kaldes i Almindelighed: «Die Hallische allgemeine Welthistorie».[1]) Da den tyske Bearbejdelse kom til Danmarks Historie i den engelske Original, fandtes denne aldeles ubrugelig. Gebhardi siger derom i sin Fortale, efter at have givet en Oversigt over Kilderne til Nordens Historie: «Ved en saadan Rigdom af trykte Aktstykker og Hjælpemidler og efter Hvitfelds, Holbergs, Mallets Værker, samt Grams Noter til Meursius kunde man med Rette have lovet sig af de engelske Forfattere en paalidelig og sandfærdig Fortælling af danske Begivenheder. Men disse lærde agtede saa lidt herpaa, at de toge deres Efterretninger om det danske Riges Statsforfatning alene af Molesworth's og Pontanus's Skrifter, saa at de ikke alene skildrede Danmark, som det var for et Aarhundrede siden, men ogsaa i denne vildledende Skildring indblandede alle de Usandheder og ondskabsfulde Opdigtelser, der findes i den nævnte engelske Bog om Hoffets og Na-

---

[1]) Uebersetzung der Algemeinen Welthistorie, die in Engeland durch eine Geselschaft von Gelehrten ausgefertiget worden. Erster Theil. Nebst den Anmerkungen der holländischen Uebersetzung auch vielen neuen Kupfern und Karten. Genau durchgesehen und mit häufigen Anmerkungen vermeret von Siegmund Jacob Baumgarten, der heil. Schrift Dr. und öffentlichen Lehrer auf der Friedrichsuniversität in Halle. Halle 1744. Saaledes det første Bind, i de senere er Titelen væsentlig den samme, men i Enkeltheder forandret.

tionens Tænkemaade. Og Historien selv toge de alene af Saxo og den gamle Udgave af Meursius. Saaledes skuffedes fuldstændig hin Forventning; Historiens Elskere fik i Stedet for en grundig Aarbog et Skrift saa fuldt af Fejl, at det ikke lader sig forbedre. Saaledes var den engelske Original beskaffen; det blev da umuligt at bruge en Oversættelse af en saadan Danmarkshistorie i Fortsættelsen af den tyske Udgave af Verdenshistorien. Efter at Gebauer allerede havde ladet ni Ark af Oversættelsen trykke med Forbedringer, maatte han bestemme sig til at ofre sin Fordel for Læserens Smag, forkaste det engelske Skrift og lade den derved fremkomne Lakune i Verdenshistorien udfylde ved et helt nyt Arbejde. Til at udføre dette har jeg endelig bestemt mig, da mit Bekjendtskab med de ovennævnte Skrifter og Aktstykker, mit Kundskab om det danske Rige, hvor jeg har opholdt mig i flere Aar, i Forbindelse med det Venskab og den Bevaagenhed, jeg har fundet hos nogle lærde, især Justitsr. Langebek, Etatsraad Suhm og Professor Schøning, der senere have givet mig Forbedringer, som nedenfor skulle meddeles, lode mig haabe at kunne udføre mit Forehavende med større Held end mine Forgængere.»

Den Skildring, Gebhardi her giver af de engelske lærdes Danmarkshistorie, viser, hvor nyttigt et Værk som Mallets var. Det var virkelig paa Tiden, at de store europæiske Kulturfolk fik en nogenlunde rigtig Forestilling om Danmark og dets Historie i et Sprog og en Fremstillingsform, der ikke alene gjorde den tilgængelig, men lokkede dem til virkelig at læse den. Og dobbelt fortjenstlig blev Mallets Værk derved, at det fortrængte Desroches's fejlfulde Danmarkshistorie. At Latinen ophørte at være Videnskabsmændenes Fællessprog, ogsaa Historikernes, og

afløstes af Modersmaalet, har vel skaffet deres Arbejder større Indgang hos Landsmænd og virket mægtig til disses Dannelse; men det har nedtrykt de mindre Landes Litteraturer fra Ligestillingen med de stores, især de nordiske Landes, hvis Sprog stod fjærnest fra de romanske Folks og havde et langt mindre Omraade end det tyske. Navnlig var al Fordelen ved Latinens Opgivelse paa den franske Litteraturs Side. Thi som de højere Samfundsklasser i Europa fandt et Udtryk for Fællesskabet i Dannelse i de fælles franske Former for Klædedragten og Omgangslivet, fandt de i det franske Sprog det fælles Baand, dette Omgangsliv krævede, og som navnlig blev uundværligt ved alle internationale Forhandlinger. Denne uafviselige Fornødenhed førte naturlig til den franske Litteraturs Principat i det attende Aarhundrede, saa at kun franske Bøger kunde vente at blive almindelig læste i Europa.

Gebhardi blev da, som anført, Danmarks og Norges Historieskriver.[1]) Norges Historie indtil det Punkt, hvor den gaar ind i Danmarks, er optagen i den 32te Del af den store Verdenshistorie. Resten af denne Del og hele den 33te indeholder Danmarks Historie fra de ældste Tider

[1]) Titelen er følgende: Fortsetzung der Algemeinen Welthistorie durch eine Geselschaft von Gelehrten in Teutschland und Engeland. 32 Theil. Halle 1768. Derefter en Fortale af Joh. Christoffer Gatterer. Saa en Fortale af Forfatteren, underskreven Lüneburg d. 3. April 1768, Ludwig Albrecht Gebhardi, Professor der Königl. Groszbritanischen und Churfürstl. Braunschweig-Lüneburgischen Ritterakademie zu Lüneburg. Derefter: Die algemeine Geschichte des Königreichs Norwegen (p. 1—272). Derefter (p. 273—706): Die algemeine Geschichte des Königreichs Dänemark (indtil Chr. af Bajerns Død). 33 Theil. Halle 1770. Fortale af Gatterer. Derefter: Fortsættelse af Danmark-Norges Historie (p. 1—820) indtil K. Frederik d. Femtes Død.

indtil Kong Frederik den Femtes Død 1766. Det var første Gang, Litteraturen fik Kongerne Christian den Femtes, Frederik den Fjerdes, Christian den Sjettes og Frederik den Femtes Regeringshistorier. Allerede dette var et Fortrin ved Gebhardis Værk og en Fortjeneste af Forfatteren.

Gebhardis Værk staar i Fremstillingskunst langt tilbage for Holbergs og Mallets. Paaskjønnes bør det dog, at han samvittighedsfuldt har samlet og benyttet de virkelige Kilder til Danmarks og Norges Historie, og at han har vidst at skaffe sig gode Oplysninger fra de danske lærde.

Ogsaa det er værd at paaskjønne, at denne tyske Bog gav Tyskland en rigtigere og fuldstændigere Kundskab om Tvillingrigerne, end det hidtil havde havt. Men for os danske kunde den trods sine gode Egenskaber aldrig rivalisere med eller fortrænge Holbergs, havde ikke en dansk Oversættelse strax banet den Vej i Danmark og Norge. Bogtrykker Christian Iversen i Odense — en Mand, der paa flere Maader har Fortjenester af dansk Litteratur, — udgav paa sit Forlag, fra sit eget Bogtrykkeri eller trykt i Sorø, en samlet Oversættelse af Gebhardis og Christianis historiske Værker over de Lande, som den Gang stode under den danske Konges Scepter. Hertugdømmernes Historie havde Prof. W. E. Christiani i Kiel da begyndt at udgive paa tysk. Iversen benyttede Joh. Ernst Heilmann, først Sognepræst for Lunde, senere for Kjerteminde og Drigstrup i Fyen, som Oversætter; men han henvendte sig ogsaa til Gebhardi selv, fra hvem han modtog mange og betydelige Tillæg og Rettelser. I Heilmanns Fortale til den danske Oversættelse af Norges Historie siger Gebhardi, at Iversens Anmodning har givet ham Anledning til at undersøge sit

Værk endnu en Gang; «og», vedbliver han, «da den danske Historie siden 1774 er beriget med mangfoldige uforventede Opdagelser af de Herrer Suhms, Schønings, Langebeks og Schlegels Værker, har jeg været nødsaget til at omarbejde mange Steder». Derfor staar der nu paa Titelbladet af denne danske Oversættelse, at Værket her findes af Forfatteren selv omarbejdet og forbedret. Den danske Oversættelse har derved faaet et Fortrin for den tyske Original, men i sproglig Henseende staar den temmelig lavt, saa at det er et strængt Taalmodighedsarbejde at gjennemlæse Gebhardis i sig selv tørre Fremstilling i en daarlig dansk Bearbejdelse. Denne har imidlertid et Fortrin i det meget fuldstændige Register, udarbejdet af Prof. W. A. Heinze i Kiel, saa at Oversættelsen af Gebhardi er den lettest tilgængelige og nemmest brugelige større Danmarks, Norges og Hertugdømmernes Historie til at slaa op i for at faa en foreløbig Kundskab og en Vejledning til Kilderne.

Den hele store Oversættelse udgjør 14, dog temmelig tynde Kvartbind. Norges Historie af Gebhardi, der udkom i Odense 1777—78, er to Bind; Hertugdømmernes af Christiani sex Bind, af hvilke de fem udkom i Odense i Aarene 1776—83, det sjette i Kjøbenhavn 1796 hos Gyldendal, som efter Iversen havde overtaget Fuldførelsen af dette store Boghandlerforetagende; endelig Gebhardis Danmarkshistorie i sex Bind, de tre første hos Iversen i Odense i 1780—84, de sidste hos Gyldendal indtil 1798. Af disse 14 Kvartbind har Heilmann oversat de 8, forskjellige Bearbejdere de 6 sidste. Hele Samlingen har en Fællestitel[1]): Kongerigerne Danmarks og Norges

[1]) Fællestitel: Kongerigerne Danmarks og Norges samt Hertugdømmene Slesvigs og Holsteens Historie indtil vore Tider ved Professorerne Gebhardi og Christiani.

samt Hertugdømmene Slesvigs og Holsteens Historie indtil vore Tider ved Professorerne Gebhardi og Christiani; desuden hver af de tre Landes Historie sin særegne Titel.

Biografiske Forfattere.

De hidtil nævnte Forfattere ere det attende Aarhundredes egentlige Historikere indtil Suhm. Men foruden dem, og samtidig med dem, var der en Del Skribenter, der ligesom mere tilfældig, ved Siden af anden Virksomhed, udarbejdede Skrifter af historisk Art, mest Levnetsbeskrivelser over navnkundige Personer. Thi jeg agter ikke at medtage Litteratur- eller Lovhistorien. Den Interesse, Holberg, Gram, Langebek, Schøning, Schlegel havde vakt for fædrelandsk Historie, havde udbredt sig blandt Folket, saa at historiske Æmner fandt baade Læsere og Bearbejdere. Blandt saadanne historiske Arbejder bør nævnes Landsdommer Peter Benzon Mylius's General-Admiral Cort Adelers Levnetsbeskrivelse[1]), der i Manuskript er benyttet

Indeholdende det Første Bind af Hertugdømmerne. Odense paa Christian Iversens Forlag. 1776. — Særtitel: Hertugdømmene Slesvigs og Holsteens Historie ved Wilhelm Ernst Christiani, Kongl. Cancelliraad og Professor udi Verdsligvisdommen, Talekonsten og Historien ved Universitetet i Kiel. Første Bind. Udgivet paa Dansk af Joh. Ernst Heilmann. Med Forfatterens egne Forbedringer. Odense 1776.

Da Christianis Fortale til hans første Bind er underskreven Kiel i Juni 1775, er Oversættelsen fulgt Bind for Bind umiddelbart efter Originalen. I samme Form de andre Titler.

[1]) Den vidt-berømte Søe-Heltes, Herr Cort Sivertsøn Adelers, Ridder af Danebrog og St: Marco, Kongel. Mayests: til Dannemark og Norge etc. etc. etc. fordum Høy-betroede General-Admiral, Vice-Præsident i Ad-

af Holberg i 3dje Tome af hans Danmarks Riges Historie. Det er en dansk Bog, endskjønt den af Holberg citeres som «vita et res gestæ C(onradi) Adelaer», saa at man kunde tro, at han har havt et latinsk Manuskript for sig. I sig selv er det et temmelig lille Skrift; men ved en stor Ødselhed med Papir og Tryk, og ved en Mængde Aktstykker, Stamtavler, Ligfærdsprogram o. dsl. udgjør det dog nu et ret anseligt Kvartbind. Da Skriftet, som anført, er benyttet af Holberg 1735, maa det være udarbejdet adskillige Aar, før det udkom i Trykken 1740.

Caspar Peter Rothe, født 1724, død 1784, var Byfoged i Skive og Landsdommer i Nørre-Jylland. Han var en virksom, men meget smagløs og ukritisk Samler af Bidrag til dansk Personalhistorie. Adskillige gode Materialier give dog hans Skrifter en større Betydning, end de fortjene som Skildringer. Det første af hans Skrifter er Griffenfelds Levnetsbeskrivelse, der udkom i Kjøbenhavn 1745.[1]) Det er en Samling af løst og fast, der skulde aabne en Række af fædrelandske Biografier. Dette Arbejde er blevet meget strængt bedømt af Gram og Suhm. Suhm siger[2]): «Til ret at skrive Griffenfelds Levnet hører en ædel Stil, et frimodigt Hjærte og mange

miralitæts-Collegio, og Admiralitæts-Raad, Herre til Bradsbierg og Giemsøe-Kloster, Hans mærkværdige Liv og Levnets Beskrivelse, udstædt af Peter Benzon Mylius. Kjøbenhavn 1740. 4°.

[1]) Forsøg til navnkundige danske Mænds Livs og Levnets Beskrivelser. Første Stykke. Indeholdende Danmarkes forrige Riigens Stoore Cantzlers Peder Græve af Griffenfelds Liv og Levnet, tilligemed Alt hvad sig med hannem haver tildraget. Korteligen samlet og sammenskrevet af Caspar Peter Rothe. I—III. Kjøbenhavn 1745. 4°.

[2]) Samlede Skrifter 10de Del, S. 387.

Hjælpemidler. At anføre lumpne Poeters Pasquiller over saadan Mand gjør ej ham, men Skribenten Skam.»

Grams Dom findes skreven foran hans Exemplar af Bogen. Den lyder saaledes: «Dette ilde og ufornuftigt sammenrapsede Skrift er udi prægtigt Bind, som her ses, bleven mig foræret af min Bogbinder Johan Vilhelm Boppenhausen, saasnart det var udkommet. Hvilket jeg har villet antegne, paa det ej nogen skulde tænke, det jeg havde agtet det værdigt derpaa at bekoste sligt et Bind. Det kan til Efterkommerne bære et Vidnesbyrd og Bevis om vore Tiders uhørlige Skjødesløshed og elendige Licence i at kunne udgive og faa trykt det allerlumpenste Snavs endog med Universitetets Approbation; og er det bedrøveligt, at om denne store Mand, hvorom det handler, 1) saa mange grove Fabler og Usandfærdigheder fra hans første Ungdom af indtil hans første Employ i Embeder ere herudi blevne fortalte og stadfæstede; 2) saa skjændige og Dagens Lys plat uværdige Skandskrifter ere indrykkede; 3) saa urimelige Domme af den elendige Autore fældede.» [1])

Man skulde tro, at saadanne Bedømmelser af Mænd som Gram og Suhm maatte aldeles tilintetgjøre en Bog; men da de ikke bleve offentliggjorte og først mange Aar efter, at de vare nedskrevne, kom til almindelig Kundskab, gik Rothes Griffenfeld aldeles uanfægtet og udøvede en ikke ringe Indflydelse paa det danske Folks Opfattelse af Griffenfeld.

Det andet Stykke af disse Levnetsbeskrivelser er Tordenskjolds Biografi i 3 Dele, der udkom i Kjøbenhavn

---

[1]) En Afskrift af denne Grams Censur findes i et Exemplar af Rothes Bog, der nu tilhører det kgl. Bibliothek. Trykt er den i Kjøbenhavns Skilderi 1809, Nr. 90, Col. 1437.

1747—50, og atter i 3 Oktavbind i Viborg 1772—73.[1]) Ogsaa om dette Arbejde gjælder det, at det er ukritisk og smagløst; men det holder sig dog endnu opret i Litteraturen ved de samlede Aktstykker.

En tredje biografisk Samling er hans «Brave danske Mænds og Kvinders berømmelige Eftermæle», der udkom i Kjøbenhavn i maanedlige Stykker i Aarene 1753—54. Samlingen skulde ikke indeholde egentlige Levnetsbeskrivelser, men Bidrag til saadanne fra de Personalier, der meddeltes i Ligprædikener og de Programmer over afdøde anselige Mænd, det især i det 17de Aarhundrede var Skik at faa udarbejdede af Universitetet i Rektors Navn. Disse to Slags Bidrag ere ogsaa de talrigste; men adskillige Artikler ere samlede og forfattede af Rothe selv efter andre Aktstykker og Optegnelser, saasom Præsident Peder Hansen Resens Autobiografi, Griffenfelds Levnet i Udtog, Stykkerne om Kaj Lykkes Fald, om Oluf Rosenkrandses Apologia nobilitatis Danicæ, om Ulrik Christian Gyldenløve, Henrik Rantzau, Jens Munk o. fl. Denne Rothes Bog er af det Slags, man først tyer til for at faa et foreløbigt Bekjendtskab til Sagen, men som man ingensteds kan blive staaende ved.

Samtidig med Mylius og Rothe var Normanden Hans Paus, der døde 1770 som Sorenskriver i Finmarken, og som er bekjendt ved sine juridiske Arbejder. Han udgav i Aarene 1746—47 Corfitz Ulfelds Levnet i to Kvartbind.[2])

---

[1]) Den danske Søe-Heldt og Vice-Admiral Peter Tordenskjolds omstændelige Livs- og Heldtelevnets Beskrivelse. Ved Caspar Peter Rothe, juris et philosophiæ candidatum. Kjøbenhavn 1747—1750. (Jvfr. Recensionen af 2den Udgave i Ny Kritisk Journal for 1774, Nr. 31 og 32.)

[2]) Forsøg til navnkundige danske Mænds Livs og Levnets Beskrivelser. Andet Stykke. Indeholdende An-

Som han selv siger i Fortalen, var det Rothes Griffenfeld, der bestemte ham til at skrive denne Bog, fordi Tanken om at udgive navnkundige Mænds Biografier særdeles tiltalte ham. Man ser, at det Skrift, der blev saa strængt fordømt af Gram, dog har gjort Indtryk paa de samtidige og nogen Nytte; thi Ulfelds Levnet er vel talentløst skrevet, men med alle sine Mangler dog ikke et værdiløst Bidrag til vor Historie. Et andet historisk-biografisk Arbejde af samme Forfatter er: De danske og norske Dronningers summariske Levnetsbeskrivelse, der udkom i Kjøbenhavn 1751.

Disse Arbejder overgaas dog betydeligt af Andreas Nicolai Ryges Peder Oxe.[1]) Forfatteren, Sognepræst for Lidemark og Bjeverskov, blev ved en Opfordring fra Abbedissen for Vallø Stift foranlediget til at samle den navnkundige Rigshofmesters Biografi; men dette var blevet et underordnet Arbejde, dersom Ryge ikke var kommen i Forbindelse med Langebek, som med sædvanlig Tjenstvillighed forsynede ham med Materialier af sit rige Forraad. Derved er denne Levnetsbeskrivelse bleven af betydelig og varig Værdi som et virkeligt historisk Kilde-

---

ledning til den fra Dannemarkes Riges Hofmester og det Romerske Riges Græve forvandlede til Dannemarkes Riges Forræder Corfitz Uhlefeld, hans Livs og Levnets Historie af P. (2det B.: H. P.). I—II. Kjøbenhavn 1746—47. 4°.

[Forfatteren har i en Note til sit Manuskript nævnt Samling af danske lærde Fruentimmer ved Fr. Chr. Schönau, Kjbhvn., 1—2 Bind, 1753, og har formodentlig mundtlig udtalt sig om dette Skrift. *(E. H.)*]

[1]) Peder Oxes til Gisselfeld Danmarks Riges Raads og Hofmesters Liv og Levnets Beskrivelse, af mange authentiqve Breve og Documenter oplyst og forfattet ved M. A. N. Ryge, Sogneprest til Lidemark og Bieverskov. Kjøbenhavn 1765. 4°.

skrift. Thi medens de foregaaende Arbejder rette sig efter Tidens Smag ved at meddele Aktstykker, saa er Ryges Bog helt igjennem en meget værdifuld Samling af saadanne. Den ligner ganske de Sammenstillinger af Aktstykker, Danske Magazin meddelte, saasom dem til Tyge Brahes eller Rantzauernes Historie. Peder Oxes Levnet er ikke en stilistisk ensartet Fremstilling, men en Række af Diplomer forbunden ved de Oplysninger, Samleren har hentet fra trykte Skrifter. Det vilde havt sin rette Plads i Danske Magazin, var dette ikke den Gang standset: — en sjælden Skat af værdifuldt Malm, men ikke et deraf forarbejdet Kunstværk. Det er i alle Henseender et Værk af Langebeks Skole.

Brødrene Hans og Tycho de Hofman, den første født 1713, den anden 1714, have ogsaa en Plads blandt vore historiske Forfattere. Den yngre Broder tilbragte mange Aar paa Udenlandsrejser og døde 1754 som Justitsraad og Assessor i Højesteret. Han er først bleven bekjendt som Skribent. Det betydeligste af hans Arbejder er hans paa fransk udgivne Historiske Portræter af navnkundige danske, der udkom 1746 og samme Aar forøgedes med Griffenfelds, Adelers og Tordenskjolds Biografier.[1]) Til Værket høre Kobberstik og Stamtavler.

Disse biografiske Skildringer har Bogtrykker Godiches

---

[1]) Portraits historiques des hommes illustres de Dannemark, remarquables par leur mérite, leurs charges et leur noblesse, avec leurs tables généalogiques. Partie I—VI, à Copenhague 1746.

Memoires du ci-devant Grand-Chancelier de Dannemark comte Griffenfeld, de l'amiral-général Adeler et du vice-amiral Tordenskiold, trois illustres Danois distingués par leur naissance, leurs actions, leur elevation et leur mort. ib. 1746.

Enke ladet oversætte paa dansk ved Studenterne Christian Liunge og Bertel Sandvig. Dette Værk udkom under Titel af «Historiske Efterretninger om velfortjente danske Adelsmænd med deres Stamme-Tavler og Portraiter. Ved Tycho de Hofman. Oversatte, forøgede og forbedrede. D. 1—3. Kjøbenhavn 1777—79.» Hvad der har gjort dette Værk saa yndet og forskaffet det en stor Udbredelse, er især Stamtavlerne og Billederne, hvormed det er rigelig udstyret. Portræterne i den franske Original ere stukne i Paris, og Pladerne siden af Forfatterens Broder Hans de Hofman overladte Godiche til den danske Oversættelse. Deraf kommer det, at Paaskrifterne ere franske. Den danske Oversættelse har store Fortrin for Originalen, som nu sjælden bruges. Dens Fejl ere paa mange Steder rettede, dens Stamtavler forøgede og førte længere ned i Tiden, og det hele forøget med et Tillæg af Tavler over 12 adelige Familier, af hvilke Tycho de Hofman havde udarbejdet de otte; men hans tidlige Død 1754 havde forhindret ham fra at faa dem udgivne.

Broderen Hans de Hofman, Præsident i Fredericia, senere Amtmand i Koldinghus Amt, død som Konferentsraad 1793, er tidligere omtalt som den, der fortsatte og til Dels omarbejdede den danske Atlas, som hans Svoger Prokantsler Erik Pontoppidan havde begyndt. Egentlige historiske Skrifter har denne Hofman ikke efterladt; men i flere af hans Værker ere, som i danske Atlas, historiske Partier. Saaledes navnlig ogsaa i hans Samlinger af Publique og Private Stiftelser, Fundationer og Gavebreve. Tome I—XI, Kjøbenhavn 1755—1780, 4°.

Tilhørerne ville af disse Arbejder allerede se, at Interessen for Biografi og navnlig for den danske Adels

Historie maa have været meget levende i forrige Aarhundrede. Herom vidner ogsaa Stiftelsen af et litterært Selskab til denne Interesses Tilfredsstillelse. Den tidligere nævnte Oluf Bang, Klokker og Kateket ved Holmens Kirke, en ivrig Samler til Personalhistorien, var den, der foranledigede Stiftelsen af dette Selskab, der holdt sit første Møde den 3dje Maj 1777 og ved Kgl. Reskript af 14de Januar 1778 fik Prædikat af det kongelige genealogisk-heraldiske Selskab.[1]) Dets Opgave var fornemlig at oplyse Adelens Historie, dets virksomste Medarbejder dets første Sekretær B. Sandvig, og efter hans Død (12te Marts 1786) Registrator i Gehejmearkivet J. J. Weber. Dette Selskab udgav i Aarene 1782—87 heftevis 1ste Bind af Lexicon over Adelige Familier i Danmark, Norge og Hertugdommene, og fra 1788 til 1800 tre Hefter af 2det Bind; men da Manuskriptet til det fjerde og sidste Hefte gik tabt ved et Uheld 1803, og Tiderne derefter vare ugunstige for Værkets Fortsættelse, saa standsedes Selskabets hele Virksomhed. Og i Aaret 1810 forenedes det med det kongl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, der sluttede Adelslexikon med 2det Binds 4de Hefte.

Dette Adelslexikon, der indeholder en alfabetisk Fortegnelse over danske, norske og holstenske Adelsfamilier, eller saadanne Familier, der uden at være formelig naturaliserede dog ere ansete for adelige i disse Lande, med korte Notitser om deres Alder og de Godser, de have besiddet, samt Afbildninger af Vaabnene, er et uundværligt Hjælpemiddel for enhver, der giver sig af med den danske

---

[1]) Se om dette Selskab Werlauff: Det kgl. danske Selskab, S. 129 ff.

Stats Historie. Selskabet udgav ogsaa Magazin til den Danske Adels Historie 1ste Binds 1ste og 2det Hefte (1783 og 1785).

Den 17de Januar 1772 er i flere Henseender epokegjørende i vor nyere Historie. Ikke alene styrtedes Struensee og Dronning Caroline Mathilde; men idet Regeringsmagten kom til den sindssyge Kong Christian den Syvendes Broder Arveprins Frederik, som under sin Moder Enkedronningens Paavirkning ledede af sin Kabinetssekretær Ove Guldberg, brød en Reaktion fra nordisk Nationalitets Side frem imod Tyskeriet, der havde truet med at overvælde dansk Sprog og Væsen. Hvad man end kan finde mangelfuldt ved Landets indre Regering i Arveprinsens Tid, de tolv Aar fra 1772 til 1784, saa kan det ikke glemmes, at nordisk Sprog og Væsen, i Form af dansk Sprog og Væsen, fik et mægtigt Opsving. Dette viste sig ikke alene i flere Regeringsforanstaltninger, saasom Forordningen af 15de Januar 1776 om Indfødsretten, men ogsaa meget stærkt i Litteraturen. En af de mærkeligste Bøger, hvori denne Aand fik Udtryk, er Ove Mallings «Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere», der udkom i Kjøbenhavn 1777. Der kan vel gjøres Indvending imod at regne denne Bog til egentlig Historiografi; thi en Historie er det ikke; — men den bør dog ikke blive uomtalt her, da den har paavirket Folket meget stærkt i nationalhistorisk Retning. Det er en historisk Exempelsamling for Ungdommen, beregnet paa at vække dens Kjærlighed til, hvad der kan gavne Fædrelandet og knytte dens Hjærter til dette. I denne Henseende har ingen anden Bog gjort saa dybt

et Indtryk som Mallings. Nu forekommer dens Tone os vistnok forældet, fordi de herskende Synsmaader og Interesser have forandret sig, endog flere Gange, siden dens Fremkost. Derfor maa ogsaa alle Forsøg paa at omstøbe den efter Nutidens Smag mislykkes. Just fordi denne Bog passede saa udmærket i sin Tid — hvorved jeg forstaar omtrent en Tredjedel af et Aarhundrede —, maatte den ogsaa dø med denne. Men hvad der en Gang virkelig har levet, dør ikke lettelig. Er Mallings Bog forsvundet af Skolerne og Husene, ja af Bogladerne, bevares den i Bibliothekerne som et Mindesmærke om den patriotiske Aand, der efter Tyskeriets Fald fik Magt hos det danske Folk.

En anden Ytring af den vaagnende Nationalitetsfølelse var Mindesmærkerne paa Jægerspris. Jægerspris tilhørte Arveprinsen. Undersøgelsen af nogle derværende Gravhøje fra Hedenold i Aaret 1776 vakte baade Folkets og Hoffets Interesse. Det kan betragtes som den første Begyndelse af det nyere Oldtidsstudium, der nu indtager saa betydelig en Plads i Nordens Aandsliv. Derfor bringer jeg her Ove Guldbergs Beretning om disse Udgravninger i Erindring.[1]) Dette gav Anledning til, at Arveprinsen fattede Tanken om at gjøre Jægerspris til et Samlingssted for fædrelandske Minder fra vor hele Historie. Han lod derfor 1777 og de følgende Aar i Haven og Lunden ved Jægerspris oprejse Mindestøtter af norsk Marmor over fortjente «Danske, Norske og Holstenere» — de tre Folkegrupper, som da vare samlede under den danske Konges

[1]) Først trykt i Kjøbenhavns kongelig Adresse-Contoirs Efterretninger 1776, Nr. 132, for 13de August, senere flere Steder, saasom i Fortalen til 2den Tome af Schønings Udgave af Snorro, p. VI.

Scepter. Tanken om en saadan Samling af historiske Mindesmærker er som bekjendt i andre Lande realiseret paa forskjellige Maader og med langt større Pragt, men trods Monumenternes ringe Kunstværdi og det ikke altid heldige Valg dog næppe nogensteds i det hele paa en mere tiltalende Maade end her, midt i Omgivelser, der som et Mønsterbillede vise den danske Natur. — Til disse Mindestøtter knyttede sig et historisk Arbejde, idet Arveprinsen 1780 opfordrede Professor Peder Topp Wandal til at forfatte de hædrede Mænds Levnetsbeskrivelser. P. T. Wandal, født 1737, død 1795, var den Gang Underbibliothekar ved det kongelige Haandbibliothek, der var stiftet af Kong Frederik den Femte, men gik til Grunde ved Christiansborg Slots Brand den 26de Februar 1794. Denne Mand var en flittig Oversætter og æsthetisk Forfatter. Med historiske Ting har han ellers ikke givet sig af. Men nu forfattede han: «De paa Jægerspriis ved Mindestene hædrede fortiente Mænds Levnetsbeskrivelser». Med Kobbere. 1ste Bind og 2det Binds 1ste Stykke, Kjøbenhavn 1783—94. 4°. Det er en læseværdig Samling af nogle fædrelandske Biografier, som man maatte ønske havde givet Anledning til Udarbejdelsen af en fuldstændig Samling som andre europæiske Folks biografiske Lexika.

N. D. Riegels.

I dette og de nærmest foregaaende danske Historieværker er Tilslutning til Enevoldskongen og til dansk Nationalitet den herskende Følelse. Disse to Elementer dannede Datidens Patriotisme. Det er svært at sige, hvilket af dem der var det stærkeste. Troskab og Hen-

givenhed mod Kongen staa paa lige Trin med Fædrelandskjærligheden og vare uadskillelig forbundne med denne. Den Underdanighed mod Kongens Majestæt, der udtaler sig i Tidens Skrifter, og som nu forekommer os som overdreven, næsten stødende, ere vi dog ikke berettigede til at stigmatisere som udsprunget af et Trællesind; den har virkelig havt sin Rod i en indre Tilslutning til Kongen, — i det mindste hos de ledende Forfattere. Og saa maa det bemærkes, at det, der nu støder os i denne Følelses Udtryk, har til Dels sin Grund i det endnu kun lidet udviklede Sprogs Ubehjælpelighed. Heraf følger, at et og andet prises, som vi nu vilde udskyde af det fortjenstlige, fordi det i det højeste vidner om Iver i Kongens Tjeneste, ikke om en i sig selv priselig Tænkemaade. Det følger ogsaa heraf, at Forfatterne ere mest tilbøjelige til at rose og fremhæve alt fædrelandsk. Der gaar en panegyrisk Grundtone igjennem disse biografiske Arbejder, som vel kan vække Varme for Fædrelandet navnlig i Ungdommens Sind, men som den historiske Sandhed langtfra ikke overalt kan godkjende, og som ikke udholder en historisk Kritik.

Men en anden Grundtone, som Historien lige saa lidt kan vedkjende sig, fik Overhaand her i Landet henimod Slutningen af det 18de Aarhundrede.

Den store franske Revolution vakte her som i hele Europa en Begejstring for borgerlig Frihed og Lighed, der løsnede Sindene fra den Tilslutning, som tidligere bandt dem til Kongedømmet. Vi fik vore Republikanere, der som oftest tillige bleve Kosmopoliter, hos hvem Fædreland og Nationalitet traadte tilbage for almindelige Ideer om Menneskets Rettigheder, hvad der dog ikke forhindrede, at jo ofte nationale Sympathier eller Antipathier brød frem

med en Styrke, der stod i Strid med den saa højt priste Filantropi. Denne forandrede Stemning fandt saa meget lettere Udtryk igjennem Pressen og greb saa meget videre om sig i Livet, fordi den fra Struensees Tid forefandt en Censurfrihed, som Arveprinsens Regering vel lagde noget Baand paa, men ikke ophævede, og som efter den 14de April 1784, da den unge Kronprins greb Statens Ror, benyttedes med en foruroligende Ugenerthed, indtil Regeringen endte Aarhundredet med at sætte den bestemte Grænser i Forordningen af 27de September 1799 om Pressens Brug. — I Trykkefrihedsperioden 1771—1799 svandt den gamle Tænkemaade mere og mere bort ogsaa hos de historiske Forfattere. Det blev Modetone at stille den kongelige Enevoldsmagt i et ugunstigt Lys; vovede man ikke ligefrem at anfalde Enevælden i Danmark, blev Kongemagten i det Hele behandlet som Usurpation, som Indgreb i Menneskerettighederne; og den Rest af Fædrelandskjærlighed, de revolutionære Ideer levnede, ytrede sig fortrinsvis i en ofte bitter Kritik over Landets og Folkets Tilstande. Den moderne Patriotisme afførte sig al Glæde over at være dansk, den blev overordentlig skarpsynet for Mangler og Misgreb, — eller hvad den efter sine forudfattede Meninger kaldte Mangler og Misgreb; den nærede sig af Harme, ikke af Glæde. Den opstillede Idealer og fordrede dem realiserede uden alt Hensyn til de historiske Forudsætninger. En bitter Dadlesyge greb om sig.

Hos ingen af vore historiske Forfattere træder dette stærkere frem end hos Niels Ditlev Riegels, der kan betragtes som Typus for denne hele uhistoriske og upatriotiske Retning. Riegels er født paa Laaland 1755 og blev Student 1771. Han kom 1781 i Forbindelse med Hoffet i Dronning Juliane Maries og Arveprinsens Tid

som Hofmester for Dronningens Pager, men afskedigedes 1784 og levede derefter paa sin Gaard i det sydlige Falster. I Aaret 1800 oprettede han et Drengeinstitut i Sorø, men døde allerede 1802. Riegels besad vistnok Kundskaber, men langtfra grundige og omfattende nok til at retfærdiggjøre hans galdebitre Dadlesyge. Han forstod dette Haandværk og udøvede det med Forkjærlighed, at henstille Vrængebilleder af historiske Personer og Tilstande, saa at han i meget af, hvad han har skrevet, snarere fortjener Navn af en Nidskriver end af en Historiker. Det følger da deraf, at han er lige saa partisk, ja uretfærdig, i sin Ros som i sin Dadel. Hans Sprog er derhos haardt, forvirret, ofte næsten uforstaaeligt ved søgte Vendinger, naar det skal være pikant. Og mange Gange modsiger han sig selv paa det haandgribeligste, hvad hans Recensenter ikke have forglemt at bebrejde ham. Riegels er overhovedet den ubehageligste af vore historiske Forfattere, som ingen, der ikke er nødt dertil, lettelig vil kunne udholde at læse til Ende, uagtet hos ham af og til findes Meddelelser, der forgjæves søges andensteds, — kun Skade, at man hos en Skribent af hans Natur savner Sikkerheden for slige Meddelelsers Paalidelighed, især da han ikke angiver sine Kilder. At han i denne fuldstændige Løsrivelse fra den traditionelle Opfattelse af vor Historie nu og da er kommen til at sige noget træffende, forandrer ikke den almindelige Karakter af hans Skribentvirksomhed.

N. D. Riegels' vigtigste historiske Værker ere:

1) Forsøg til Femte Christians Historie som en Indledning til Fierde Friderichs ved Etatsraad Høyer. Kjøbenhavn 1792.

Jeg kunde her paavise flere Steder, der slaaende

illustrere den udtalte Dom over Forfatteren som Historiker, men indskrænker mig til at paapege S. 588 ff., hvor han taler om Christian den Femtes højt fortjente Finansminister Christian Siegfred v. Plessen. Man vil i dette Stykke finde næsten alle de skildrede Karaktermærker af den Riegelsenske Historieskrivning.

2) Udkast til Fierde Friderichs Historie, efter Høier. 1—2 Del. Kjøbenhavn 1795—1800.

3) Smaa historiske Skrifter, 3 Dele, Kjøbenhavn 1796—98, — en Samling af tidligere i Blade og Tidsskrifter trykte Bidrag. Karakteristisk er blandt disse Skrifter især Forsvaret for Kong Christian den Anden og Nidskriftet imod Christian den Sjette.

Riegels havde naturligvis ogsaa sine Beundrere. Mange syntes godt om, at Konger, Adel, Præster og Tyskere bleve trukne igjennem Rendestenen. At han smigrede for saadanne Læseres lave Lyst, er sagt ham stærkt nok af Recensenter. Saaledes skriver Jakob Baden i Anledning af hans Femte Christians Historie: «Og da blandt disse» — Talen er om Flyveskrifter fra den censurfri Tid — «Hr. Riegels' egne Pamphlets ikke indtage den mindste Plads, saa kunde man anse dette Skrift som en Forsoning for det meget Onde, han ved disse har stiftet, dersom ikke Hadefuldhed, Partiskhed og Lyst til at smigre de Læseres Smag, hvis Øren helst staa aabne for Dadel og Skumlen, altfor ofte havde styret hans Pen.» Saadanne Komplimenter har Riegels faaet mange af; især har han i dette Aarhundrede fundet en stræng Dommer i afdøde Professor Jens Møller, som behandlede Kong Christian den Sjettes Historie og derved fandt idelig Anledning til at udtale sin Harme over Riegels' Behandling af denne Konge. Men det er ufornødent at ty til hans Modstandere, da ingen

kan fælde en strængere Dom end den, der er udtalt fra en imod Riegels særdeles velvillig Side. I Kjøbenhavns Skilderi læste man tre Aar efter hans Død et velskrevet og anerkjendende Stykke om N. D. Riegels som Skribent.[1]) Her hedder det, efter at en varm Anerkjendelse af hans formente Genialitet er udtalt: «Til at være historisk Skribent havde han af Naturen stort Kald; hans granskende og dybtskuende Øje, hans udbredte Lærdom og Læsning kunde have gjort ham til en af Danmarks første Historieskrivere. Men ogsaa her bemestrede hans altfor lidenskabelige Følelser sig ham for meget. Han var mere Digter end Historieskriver. Den sidstes Pligt er det at undertrykke enhver lidenskabelig Følelse, at optegne Fakta og bygge sine Resultater paa disse; at sætte Læseren i Stand til at dømme efter Kjendsgjerninger, ikke efter Ræsonnement; han bør, som en vis Skribent siger, næsten glemme, at han har noget Fædreland. Riegels derimod behandlede Historien, som Digteren behandler et dramatisk Værk. Han tænkte sig Karaktererne i Forvejen og søgte saaledes at vedligeholde dem fra først til sidst. Naar han f. Ex. havde foresat sig at ville forsvare Christian den Anden mod den altfor adelige Hvitfelds haarde Domme, saa søgte han ikke alene at undskylde ham der, hvor han maaske kunde undskyldes, men opsøgte endog i sit Ansigts Sved alle mulige Skingrunde, som kunde forsvare Handlinger, der ikke fortjene noget Forsvar. Ligesom han søgte at forsvare Christian den Anden uden Grund, saaledes søgte han bestandig at vise visse Menneskers Handlinger fra den mørkeste Side, fordi det var efter hans Plan, at de skulde ses fra et saadant Synspunkt. Hans historiske

---

[1]) J. Werfel: Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn 1805, Nr. 68.

Værker ville derfor altid blive interessante historiske Halvromaner, men aldrig saadanne Monumenter, som Efterverdenen vil kunne læse, eller den tilkommende Historieskriver øse af, med den tilbørlige Tillid.»

Der kan i Grunden ikke tænkes en skarpere Dadel over en Historiker end den, hans Lovtaler her giver. Thi intet kan siges strængere om historiske Skrifter, end at de maa læses som Digte, som Halvromaner, man ikke maa tro paa, især naar Grunden til denne Upaalidelighed ikke søges i Forfatterens ufrivillige Fejltagelser, men i en bevidst Plan, altsaa deri, at han ikke har villet søge eller sige Sandheden, men give sine egne Fantasier og Lidenskaber Fremstilling under Form af Historie.

P. F. Suhm.

For ikke at afbryde Rækken af de mindre historiske Forfattere er jeg gaaet lidt ud over Grænserne for disse Forelæsninger, og for at bevare det største til sidst har jeg hidtil forbigaaet Suhm, med hvem det, som Tilhørerne tilstrækkelig bekjendt, altid har været min Hensigt at slutte disse Forelæsninger.

Det var ikke her i Landet alene, at det historiske Studium havde været saa levende i det attende Aarhundrede; ogsaa i det øvrige Europa havde dette Studium tiltrukket de bedste Kræfter og gjort overordentlige Fremskridt som en Hovedvidenskab, — man kan maaske sige: som Aarhundredets Hovedvidenskab, i det mindste indtil dets sidste Tiaar. Arbejdet havde navnlig gaaet i tre Retninger: 1) Samling af historisk Stof, 2) Stræben efter at komme til Erkjendelse af den historiske Kritiks og Kunsts Fordringer, og 3) Benyttelse af begge disse Retnin-

gers Resultater til Fremstilling i store skildrende Værker. I alle tre Retninger var et uhyre Arbejde udført, navnlig i de fire store Kulturlande, Frankrig, England, Tyskland og Italien. Store Samlinger af Scriptores, af Aktstykker og Memoirer vare fremkomne i disse Lande, de lærde Benediktinere af Kongregationen St. Maur, med Mabillon i Spidsen, og Litteratorer som Pierre Bayle havde ført Kritiken ind i en ny Æra, og fremstillende Værker som Englænderne Robertsons og Gibbons givet Mønstre paa gribende og omfattende Skildringer. Alt det virkede tilbage paa den danske Historiografi, navnlig føltes Trangen til en fuldstændig Omarbejdelse af vor Oldtids og Middelalders Historie, hvor Holberg nu ikke længer tilfredsstillede, og hvor Mallet og Gebhardi egentlig ikke havde gjort andet end fremstille for Udlandet Omrids af de Resultater, hvortil danske Historikere vare naaede indtil Midten af Aarhundredet. Danmarks og Norges Historie trængte til en fuldkommen Omstøbning, for at det gamle og nye Stof i ny tidssvarende Former kunde fremstilles for Folket, at det i Erkjendelsen af sin Fortid kunde finde Kræfter og Vejledning til at gaa Fremtiden i Møde.

Den Mand, der paatog sig at løse denne Opgave, var Peter Frederik Suhm, en Mand, der med alle sine Svagheder staar ene ikke alene blandt os Danske, men i vor Verdensdel; thi næppe skal man kunne paavise i de andre Lande nogen, der ikke alene ved sin Forfattervirksomhed, men ved sit Liv, sin borgerlige Stilling, sit eget Forhold og alle sine Forhold har staaet saaledes i Midtpunktet af et Folks Aandsliv, som Suhm stod i Norden i sine sidste tyve Aar.

Suhm var Adelsmand og derved fra Begyndelsen henstillet i Samfundets høje og toneangivende Klasse. Fami-

lien Zum, Zaum, Suhm har i mange Slægtled og forskjellige Grene været udbredt i Nordtyskland og Norden.[1]) Den danske Linjes Adelsskab her i Landet kan dog først regnes fra Kong Christian den Femte, som ved Patent af 31te December 1683 nobiliterede Amtsforvalter i Pinneberg, senere Etatsraad Henrich Suhm. Dennes Søn var Ulrich Frederik Suhm, der døde i Kjøbenhavn d. 26de November 1758 som Admiral og Deputeret i Admiralitets- og Kommissariats-Kollegiet. To Gange havde han været afskediget i Unaade, først af Kong Frederik den Fjerde 1728, fordi han med flere Søofficerer «havde i en Memorial til Kongen besværet sig over visse Begegnelser i Henseende til deres Kompagnier», som det hedder, hvilket nok hænger sammen med den Inkvisitionskommission, Biskop Deichmann gav Anledning til, og hvorom jeg har talt i Andr. Hojers Levnet. Og da han 1734 atter var ansat i Søetatens Tjeneste af Kong Christian den Sjette, under hvem han som Holmens Chef i Forbindelse med Frederik Danneskjold-Samsø virkede betydeligt til Flaadens Opkomst, kom han i 1743 i Uenighed med denne myndige Minister og fik atter sin Afsked. Men strax efter Kong Christians Død blev Admiral Suhm under 3dje December 1746 kaldt tilbage og paa ny ansat som Holmens Chef.

Begge Gange, da Admiralen var afskediget, tilbød Kammerherre Christian Sigfried v. Plessen[2]) ham Ophold paa sit Gods Næsbyholm. Det sidste af disse blev af megen Betydning for Sønnens Udvikling.

---

[1]) O. H. Moller: genealogische Nachricht von dem adelichen Geschlecht derer von Zaum oder Suhm. Flensb. 1775. Hofman: Danske Adelsmænd (d. Oversættelse), II, p. 179.

[2]) død 1777 (ikke at forvexle med Chr. V's og Fr. IV's Minister C. S. v. Plessen, som døde 1723).

Admiral Suhms eneste overlevende Søn Peter Frederik Suhm [1]) er født i Kjøbenhavn 1728, den 18de Oktober. I sin Ungdom blev han undervist af adskillige Lærere, blandt hvilke navnlig Niels Christian Graae har havt stor Indflydelse paa ham ved sin for Suhms Natur fortrinlig passende frie Undervisningsmaade. Thi Eleven var ikke alene lærenem og lærebegjærlig, men viste allerede tidlig en ganske usædvanlig Læselyst, saa at han i sit 16de Aar havde læst, dels under Lærerens Vejledning, dels paa egen Haand, alle latinske Forfattere fra den romerske Litteraturs Guld- og Sølv-Alder, men ogsaa under Opholdet paa Næsbyholm det hele Plessiske Bibliothek paa 1000 à 1500 Bøger. «Denne Læselyst,» siger Suhm selv [2]), «havde jeg vist ikke beholdt, hvis Graae havde været som de almindelige Lærere. Men han underholdt sig med mig om Tingene og Skjønhederne; vi rejste med Alexander med Landkortet i Haanden; vi klynkede med Ovid, skjændte paa Augustus og satte en god Poet over en Kejser; og vi saa Bonden pløje med Virgilius i Haanden. I Henseende til Cicero og Cæsar vare vi af ulige Meninger. Graae ophøjede den Sidste, jeg den Første og Friheden. Poeterne opflammede især min Indbildningskraft. Studeringer, landlige Fornøjelser, Frihed bleve mine eneste Formaal og virkede med en uimodstaaelig Kraft paa min hele følgende Tænke- og Handlemaade.»

I Aaret 1746 kom Suhm til Universitetet, privat exa-

---

[1]) Nyerups to Biografier af Suhm: 1) Udsigt over Peter Fr. Suhms Levnet og Skrifter (med hans lærde Brevvexling) (Kjbhvn. 1798) er 15de Del af Poulsens Samling: Khmr. Peter Fr. Suhms samlede Skrifter; 2) Efterretninger om Suhm og hans Skrifter, i Suhmiana p. 374—430 (16de Del af samlede Skrifter).

[2]) Samlede Skrifter IV, 355.

mineret af Prof. Anchersen. I det følgende Aar blev han Hofjunker, 1748 allerede Assessor i Hofretten paa Christiansborg, 1749 Kammerjunker og den 31te Marts 1751 Etatsraad, altsaa i en Alder af 22 Aar. En saadan Karriere kunde den Gang en ung adelig Junker gjøre. Men det var hverken som Hofmand eller som Embedsmand, Suhm tænkte paa at skaffe sig et Navn. Al hans Hu stod til at udmærke sig som Forfatter. Han søgte og fandt Omgang med de Mænd, der den Gang havde skaffet eller vare i Færd med at skaffe sig et stort Navn i Litteraturen, saasom de to store Førere Holberg og Gram, desuden med Anchersen, Langebek, Kofod-Ancher o. fl. Den unge Mands ærgjerrige Higen efter et litterært Navn stimuleredes stærkt ved et Ord af Gram. I et Selskab hos Gehejmeraad Raben henvendte Værten det Spørgsmaal til Gram: hvem skal i sin Tid indtage Deres Plads? Gram pegede da paa den nittenaarige Suhm med de Ord: der staar han! [1]) Det er maaske forekommet Selskabet som en Spøg af den gamle Mester; men paa det unge Menneske gjorde Ordene det dybeste Indtryk; hvo tør ogsaa bestride, at vi her have et Vidnesbyrd om Grams geniale Blik, — denne Divinationsgave, der stiller ham over alle hans Medarbejdere og saa ofte ramte netop det rette Punkt.

Meget tidlig betraadte Suhm Forfatterbanen; det var Samtaler i Lucians Maner, Oversættelser af de gamle o. dsl., der først satte hans Pen i Bevægelse og vakte den almindelige Opmærksomhed. Grams og Holbergs Berømmelse vilde han naa: som Holberg vilde han tale til Folket om Gjenstande af almindelig Interesse, som Gram leve med de gamle. Men snart tog hans Liv og Studier en uventet

---

[1]) Samlede Skrifter XV, 16.

Vending. Med sin Ven Schøning fulgte han i Aaret 1751 til Trondhjem, da Schøning blev Rektor ved den lærde Skole. Her opholdt han sig i 14 Aar, giftede sig 1752 med den rige Kjøbmand Etatsraad Lorents Angels eneste Barn, Karen Angel, og vandt derved Formue og Uafhængighed for sit øvrige Liv. Han opgav nu enhver Tanke om Embede. Han fortæller selv i sin mange Aar efter skrevne Skildring af sin gamle Lærer Graae, at da han havde bosat sig i Kjøbenhavn, sagde Graae en Gang i 1766, «at han nu fortrød at have opvakt saadan Lyst hos mig til de gamle og til Bogkundskab i Almindelighed, siden han saa Følgen deraf» (at Suhm ikke vilde søge Embede). «Men heri kan jeg endnu ikke være enig med denne værdige Mand og tror, at Forsynet har just sat mig til det, jeg burde være, da det kommer mig selv for, at jeg var bleven en slet Embedsmand og havde ladet Akter og Protokoller ligge for Horatius og Plato, Saxo og Snorro. Dette er vist, at jeg er fornøjet med min Skjæbne.» [1]) Der var saaledes i Suhm en bevidst Higen efter Uafhængighed, ikke blot den Tilbøjelighed, vi alle føle, til et ubundet Liv, men en Higen efter Frihed til at kaste sig over den Opgave, han klart erkjendte som prædestineret for sig, — en Frihed til Arbejde, — Frihed til at samle alle Kræfter om et stort og udødeligt Værk. Dette er gaaet op for ham i Trondhjem, hvor han i nøjeste Venskabsforbindelse med Schøning arbejdede sammen med denne og især derved blev draget ind i Nordens gamle Historie. De udgave i Forening «Forbedringer i den gamle danske og norske Historie» (1757) og virkede overhovedet til videnskabelig Oplysnings Fremme. «I al

---

[1]) Samlede Skrifter IV, p. 356.

den Tid, vi vare sammen i Trondhjem», siger Suhm[1]), «saa jeg bestandig Schøning to Gange om Ugen hos mig, og vare vi da idetmindste sammen fire Timer. Denne Tid anvendte vi til at lære os indbyrdes det engelske og det italienske Sprog, men især til at overveje Nordens gamle Historie, hvor vi da undersøgte de vanskelige og mørke Begivenheder, som deri forekomme.» Ogsaa lærte Suhm Islandsk af Schøning ved at læse Snorro med ham. Imidlertid kom i Aaret 1758 Professor Johan Ernst Gunnerus som Biskop til Trondhjem. Han traadte strax i Forbindelse med Suhm og Schøning. De stiftede et lærd Selskab, som i Aaret 1767 fik kongeligt Protektorium som det kongelige norske Videnskabernes Selskab, og som endnu bestaar.

Schøning blev, som anført i en tidligere Forelæsning, 1765 ansat i Danmark som Professor i Sorø; og Suhm fulgte med ham tilbage til Kjøbenhavn. Han selv siger, at det var for ikke at skilles fra Vennen, han foretog denne Flytning[2]); andre ville, at ubehagelige Forviklinger med hans Hustrus Morbroder om Formuesforhold gjorde ham kjed af Opholdet i Trondhjem[3]). Men sandsynligvis har ogsaa det Studium af Nordens Historie, han da var kommen saa dybt ind i, draget ham bort fra det afsidesliggende Opholdssted til det saa langt omfangsrigere kjøbenhavnske litterære Liv.

Fra nu af levede Suhm bestandig i Kjøbenhavn i sin Gaard i Pustervig eller paa sit Landsted i Øverød. Hans Anseelse steg Aar for Aar med hans talrige Skrifter. Snart gik hans Navn over hele Europa. Han blev 1769

[1]) Fortalen til 3dje Del af Schønings Norges Historie.
[2]) Fortalen anf. St.
[3]) Samlede Skrifter XV, p. 43.

Konferentsraad, 1774 Kammerherre, 1787 kongelig Historiograf, i hvilken Anledning hans Bibliotheksamanuensis R. Nyerup udgav Anders Sørensen Vedels lille Skrift «Om den danske Krønike at beskrive» med et Tillæg, der indeholder Fortegnelse over og Oplysning om de kongelige Historieskrivere. Suhms Liv vilde have været et uafbrudt lykkeligt, havde ikke huslige Misstemninger og Tabet af kjære Personer nu og da grebet forstyrrende ind i hans Kreds. Det haardeste Slag, der ramte ham, var hans eneste Barns, en haabefuld Søns Død den 3dje Januar 1778. Ti Aar efter (1788) døde hans Kone, der navnlig efter Sønnens Død havde levet alene for Mandens Studier og Foretagender. Suhm har givet hende et smukt Vidnesbyrd; men der foreligger ogsaa andre Vidnesbyrd om et mindre godt Forhold mellem Ægtefællerne. Nogen stor Sorg kan hendes Død vist ikke have voldt Ægtemanden, da han faa Maaneder derefter, i sit tresindstyvende Aar, giftede sig med en af Kjøbenhavns mest feterede Skjønheder, Christiane Becker, yngste Datter af Hofapotheker Becker. Det var fra hans Side virkelig et Inklinationsparti.

Suhm havde vundet Anerkjendelse af sin selvskabte uafhængige Stilling. Regeringen tyede til ham om Raad og Bistand i Sager, der angik Videnskab, Folket ansaa ham som sin Ære, selv arbejdede han med anstrængt Flid, udgav det ene Skrift efter det andet, og gjorde navnlig efter Sønnens Død sig og sin Rigdom til Midtpunktet for Nationens videnskabelige Liv. Mange litterære Foretagender understøttede han, eller lod han udføre paa sin Bekostning, saasom Udgivelsen af en Række af vigtige islandske Oldskrifter.[1]) Han kjøbte den tyske Filolog Reiskes paa

[1]) Suhms Samlede Skrifter, XV, p. 123. Suhmiana p. 418.

Haandskrifter rige Bibliothek og bekostede Abulfedas Annaler udgivne ved Adeler, den Gang Professor, senere Generalsuperintendent i Hertugdømmerne. Men størst Fortjeneste af Videnskabeligheden i Almindelighed her i Landet erhvervede han sig ved sit Bibliothek, der til sidst voxede til et Antal af 100,000 Bøger og Haandskrifter. Den Gang havde Landet ingen offentlig Bogsamling, Universitetets var ikke tilgjængeligt for Publikum, Kongens for ingen under Møllmanns Bestyrelse. Da aabnede Suhm sit Bibliothek 1775 til hver Mands Brug og Nytte.[1])

Suhm døde den 7de September 1798, — som Gram, Holberg og Pontoppidan, som Langebek og Schøning, uden at blive færdig med sit Dagværk; thi Døden kaldte ham bort fra Udgivelsen af Scriptores og fra hans Danmarkshistorie. Hans Liv blev et Fragment, men jeg regner dette med til Suhms Lykke. En Kejser bør dø staaende, sagde Vespasian, — et dygtigt Menneskeliv bør ende i ufuldendt Arbejde; at tømme Livets Bæger til Bunden, — indtil de Aar, da Aanden udslukkes, — da der ikke kan arbejdes, virkes, leves længer, er ikke noget misundelsesværdigt Held.

Suhm var en Søn af sin Tid, den anden Halvdel af det attende Aarhundrede. Som de allerfleste lyse Hoveder den Gang var han en Tilhænger af Tidens Liberalisme og Rationalisme, dog ikke ultra i nogen Retning. Med en ualmindelig hurtig Opfattelse, en tro Hukommelse, en let bevæget Følelse forbandt han en aldrig mættet Lærelyst og en naturlig Lethed i Produktionen, som ingen anden dansk har havt i lige Grad. Men det er et Spørgsmaal,

[1]) Jvfr. herom Werlauff: Efterretninger om det store kongelige Bibliothek, 2den Udgave, p. 267—272.

om denne overordentlige Lethed i at kaste sine Tanker paa Papiret ikke har skadet hans Produktion ved at holde den paa et lavere Trin, end den vilde have været, havde han været nødt til at anstrænge sig mere for at finde Udtrykket for det Indhold, der fyldte hans Sind. Det medfødte Fremstillingstalent alene naar sjældent den Højde som det tilkæmpede. De store Talere og Stilister have stridt sig til deres Overlegenhed. Suhms Fremstillinger læses med Lethed og Behag, hvor ikke Hastværk har forvirret dem, og hvor et Gjennemsyn ikke hindredes af hans Ilen mod Maalet. Men hans Stil mangler Energi, den sætter ikke Tankerne i den Bevægelse som Holbergs. Suhms Stil ligner ham selv og hans Liv: Frihed, Lethed, Omfang —, denne Interesse for alt menneskeligt karakteriserer ham. Derfor gik hans Produktion i mange Retninger. Den samme Mand, der med enestaaende Evne til at fastholde den en Gang fattede Opgave i et halvt Aarhundrede og at gjennemføre den i et historisk Værk, som i Omfang ikke har sin Lige — i det mindste ikke indenfor vor Synskreds —, en Mand, der skulde synes at maatte have samlet al Flid og al Kraft paa dette ene Værk, han har dog tillige skrevet saa meget af blandet Indhold, at det fylder en Række af omtr. 15 Bind. Suhm staar nu for os som Historikeren; det er jo ogsaa som saadan, han har gjort sit Navn uforglemmeligt. Men desuden var han populær Filosof, Digter, Politiker, Statsøkonom, Litterator, — en Mand, der havde aaben Sans for alt, hvad der tildrog sig om ham, Lyst til at leve med, Lethed i at nyde Uafhængighed og Rigdom, Lethed i at bære gode Dage uden at tabe det store Maal af Sigte. Det er hans Livs og hans Virksomheds vide Omfang, der mest karakteriserer ham; thi dyb Tænker var han ikke, heller ikke stor i

Fremstillingskunsten, lige saa lidt som han var egentlig Kritiker, Stoffet havde hos ham Overhaand over Formen. Han naaede som Fremstiller og Kritiker ikke Holberg og Gram, hvis Berømmelse han i sin Ungdom saa som det fjærne Maal for sin ærgjerrige Higen. Men i Omfanget af den Stofmasse, han indsamlede af Livet og af Bøger, saa vel som i Mængden af Produktioner overgik han dem begge.

Den første Afdeling af Suhms store Værk er hans: Forsøg til et Udkast af en Historie over Folkenes Oprindelse i Almindelighed, som en Indledning til de nordiske Folks i Særdeleshed, et Kvartbind, som udkom i Kjøbenhavn 1769. Han udtaler i Fortalen til dette Værk strax den Plan for sit Livsarbejde, han ogsaa i sin øvrige Tid har fastholdt og næsten helt gjennemført. «Da jeg» — siger han — «har sat mig for at skrive Historien af det danske Folk fra de ældste Tider af indtil den højlovlige Oldenborgske Stammes Ankomst paa den danske Trone, saa har jeg anset det fornødent ej alene forud at handle om de trende nordiske Folk, de danske, norske og svenske, deres Udspring og Nordens første Bebyggelse, men og kortelig om alle andre Folk i den bekjendte Verden, fornemlig i vort Europa, deres Herkomst, efterdi det tjener til at vise vor.»

Altsaa den danske Historie fra første Begyndelse indtil det Oldenborgske Kongehus. Dette var Opgaven; og denne Opgave vilde han — som han selv siger i Fortalen til 2den Tome af «Critisk Historie» — udføre ved at udtømme, om muligt, alt, hvad der kan siges om vor gamle Historie, altsaa i allervideste Omfang. At det var Suhms fulde Alvor med denne store Plan, det viste han ved i 12 Aar, fra 1769 til 1781, at sende ni Kvartbind og et

Foliobind ud fra sit Studerekammer blot som Forberedelse og Indledning til det egentlige Værk, selve Danmarkshistorien. Om nogen, har Suhm begyndt «ab ovo», fra allerførste Begyndelse, idet han i denne første Tome handler om Menneskeslægtens Udbredelse paa Jorden og om de forskjellige Folkestammers og Folkefærds Oprindelse og Slægtskab. Den faste Grund under disse vidtløftige Undersøgelser finder han i den hellige Skrift, navnlig i første Mosebogs Beretninger om Syndfloden, Noahs Sønner, Menneskenes Adspredelse fra Babels Taarn; og han fastholder den gamle Tidsregning efter Israels Patriarkers Slægtled og Levetid, som den angives i Bibelen. Grundet herpaa opstiller han 36 Regler, der skulle være som hans Ledestjerner paa den vildsomme Fart over det ethnologiske Ocean. For at karakterisere Forfatterens Standpunkt i denne første Tome og i det hele kolossale Værk, anfører jeg her de første af disse Grundsætninger for Suhms Lære om Folkenes Oprindelse:

1ste Regel, «hvorpaa det følgende skal bygges, og hvorefter det skal rette sig,» — som Forfatteren siger S. 8 — er denne: «Bibelen er den fornemste Grund til at fastsætte Folkenes Oprindelse.» Det er — vel at mærke — ikke af kristelig Religiøsitet, Suhm lægger den hellige Skrift til Grund, endskjønt han som en Kristen finder en guddommelig Aabenbaring nedlagt i den; men det er, fordi han ikke finder nogen fastere og sikrere videnskabelig Grundvold for sine Undersøgelser end denne.

Hans 2den Regel lyder saaledes: «Syndfloden har været almindelig, saa at alle Mennesker ere druknede undtagen de, som vare med Noah i Arken.»

3dje Regel: «Arken blev staaende paa Ararat Bjerg sønder i Armenien.»

4de Regel: «Alle Mennesker vare samlede ved Babel; ved Sprogenes Forvirring er Menneskeslægten bleven adskilt og udbredt paa Jorden o.s.v., o.s.v.» Hertil knytter sig den nævnte Tidsregning, hvorefter Syndfloden ansættes til Aar 1656 efter Skabelsen, Sprogenes Forvirring og Noahs Efterkommeres Adskillelse til Aar 1757.

Fra dette rent bibelske Grundlag følger Forf. Noahs Sønner Jafet, Sem og Cham, disses 12 Sønner og deres Efterkommere paa deres Vandringer. Fortrinsvis er det Jafets Efterkommere og de Folk, der stamme fra ham, der ere Gjenstand for de Undersøgelser, Forfatteren med en ualmindelig Belæsthed i gamle og ny Skrifter har gjennemført i denne Tome indtil det Punkt, hvor han lader de beslægtede Folk Cimmerier, Alaner og Aser, der efter hans System stamme fra Jafets Søn Gomer, fra deres Boliger i Landene nord for det sorte Hav, fra Donau til Kaukasus, vandre imod Nord indtil Østersøen og der adskille sig i to Hovedafdelinger: den germaniske imod Vest, syd for Østersøen, den skandinaviske over Østersøen til de skandinaviske Lande. Som sikkert Kjendemærke paa Folkenes Slægtskab hævder Suhm især Sprogenes Slægtskab.

Hvad denne første Tome indeholder, er altsaa ikke Historie, men et ethnologisk System, bygget paa den da herskende Anskuelse af Mosebøgerne og i det hele det gamle Testamente, gjennemført navnlig for de europæiske Folks Vedkommende med stor Lærdom og Kombinationsgave, — et Værk, man ikke kan andet end i en vis Henseende beundre, og som Suhms Samtid maatte bøje sig for, da Grundvolden den Gang anerkjendtes som urokkelig, og der hverken kunde paavises væsentlige Mangler i Forfatterens Bogkundskab eller Fejl i hans Slutninger. Værket maatte fremkalde Samtidens Højagtelse for dets Forfatter.

Det er blevet den faste Grundvold saa vel for hans Berømmelse som for den videre Udførelse af hans store Værk.

Og dog betragtes hele denne sindrige Ethnologi af vor Tids Mennesker som bygget paa Sand, fordi den er bygget paa historiske Kildeskrifter. Thi vor Tid søger et helt andet Grundlag for sin Anthropologi og Ethnologi: den søger de forsvundne Slægters Levninger og Efterladenskaber i Jorden. Naturstudiet og Oldstudiet i Forening have undergravet og kuldkastet de ældre Anskuelser om Menneskeslægtens Alder paa Jorden og Folkenes Slægtskab. Nye Videnskaber ere opkomne som Palæontologien og den forhistoriske Arkæologi, Videnskabsmændene ere i Færd med at samle Elementerne til en ny Ethnologi, — i Færd med, siger jeg, thi endnu have de ikke Enkeltheder nok, og endnu have de ikke vundet en saa sikker Forstaaelse af dem, de have, at de kunne opbygge et nyt ethnologisk System.

Men at Videnskaben saaledes er skredet ud over Suhms og hans Samtids Standpunkt, forringer ikke hans velfortjente Berømmelse. Sammenbygning af Fortidens Anskuelser og Erkjendelser i et omfattende og gjennemført System er netop en af Betingelserne for Videnskabens videre Fremgang til ny Granskning. Og som jeg ved flere Lejligheder har fremhævet: det forringer ikke Fortidens Ære, at Nutiden skuer videre end den; thi dette sker kun, fordi de ældre Slægter have gjort deres Gjerning godt og dygtigt. Suhm har udtalt Forholdet aldeles træffende i sin Fortale til denne Tome. Han indrømmer, at meget i hans Værk beror paa Slutninger og Formodninger, «men» — tilføjer han — «om hvilke jeg dog smigrer mig med, at de ere bragte til mere Vished end forhen af nogen anden, som dog ej kunde være sket, hvis ej saa store og indsigtsfulde

Mænd som Bochart, Cumberland, Perizonius, de Guignes o. fl. havde arbejdet før mig og vejledet mig ved deres Lys, saa at det er gaaet mig ligesom Dværgen, der ved at staa paa Kæmpens Skuldre saa længere end han.»

Paa Grundlag af det udviklede almindelige ethnologiske System viser Suhm i det næste Værk, hvorledes man maa tænke sig Skandinaviens Bebyggelse i dens første Begyndelse. Dette Værk er et selvstændigt, men tillige det andet Led i hele Kjæden, saa at det ogsaa kan kaldes den anden Tome. Titelen lyder: Om de nordiske Folks ældste Oprindelse. Udkastet af P. F. Suhm. Kjøbenhavn 1770. Kvart.

Gangen i Udviklingen er denne. Gomers Efterkommere[1]) Cimmerier, Alaner, Aser vandrede fra Egnene ved

[1]) Her afviger Suhm fra Schøning, som antager Tubal for de nordiskes Stamfader. Samtidig med Suhm arbejdede Schøning i Sorø over de samme Æmner. Det er kjendeligt, at Suhm og Schøning have i Trondhjem gjennemgaaet og gjennemtalt Materierne om Nordens ældste Beboelse og de nordiske Folks Herkomst, og at de i det hele i alt væsenligt ere komne til samme Anskuelse. Dette har været det fælles Udgangspunkt, hvorfra Schøning vilde forfølge den norske, Suhm den danske Historie. Med disse forberedende Studier maa de have været omtrent færdige, da de 1765 droge til Danmark; thi her adskilles de til Sorø og til Kjøbenhavn. Fire Aar efter, 1769, fremkom begge med deres Indledning, Suhm først med Udkastet til Forsøg om Folkenes Oprindelse, Schøning strax efter i samme Aar (se hans Fortale) med «Afhandling om de Norskes og endel andre nordiske Folkes Oprindelse, som Indledning til den Norske Historie, med et Anhang om Tidsregningen i den gamle nordiske Historie til Harald Haarfagers Tider»; Sorø 1769. Det var det samme ethnologiske og kronologiske System som Suhms, men aabenbart ikke taget af dennes Værk. Schønings Bog synes kun at være kommen efter Suhms, fordi Bogtrykkeriet i Sorø ikke har kunnet arbejde saa rask som det i Kjøbenhavn. Deraf den fuldstændige Overensstemmelse i alle Hovedtræk, og tillige Afvigelser i nogle Enkeltheder. I det hele er Schøning den klarere, hans Stil concisere,

Kaukasus, Don og det sorte Hav gjennem Østeuropas Sletter til Østersøens Kyster. Ankomne her adskilte de sig i Egnen af Düna-Floden i de to Hovedstrømme: den tyske, der drog mod Vest, og som besatte Tyskland samt den cimbriske Halvø, den nordiske, som gjennem det folketomme Finland over Ålandshavet kom til Sverrig, hvorfra den udbredte sig mod Syd til Skaane og de danske Øer, mod Vest til Norge. Efter dem toge Finnerne, som er en ganske anden Folkestamme, der tidligere boede i Polen, Finland i Besiddelse; men en Gren af den finniske Folkestamme har dog fra umindelige Tider langs Ishavet besat det nordligste af den skandinaviske Halvø som Lapper og Kvæner.

Cimbrer ere tyske Folk, fra Syd komne op i det nuværende Jylland; Teutonerne ligeledes tyske i Holsten. Fra disse Egne har en stor Vandflod uddrevet dem, saa at de frygtelige Folkestrømme, der i det andet Aarhundrede før Christus tørnede mod Romerne, ere udgaaede fra den cimbriske Halvø, — det vil sige: de allerførste Skarer, der efterhaanden ved Tilslutning af flere ere voxede til en mægtig Folkelavine. Cimbrerne vare altsaa efter Suhms System ikke nordiske Folk. Deres Udvandring har givet de nordiske fra Øerne, de danske, Lejlighed til at besætte Jylland, hvor de blandede sig med de faa tilbageblevne. Jyderne ere altsaa efter dette System Efterkommere af danske og tyske.

Alt dette regulerer nu Suhm ved sin en Gang antagne bibelske Tidsregning. Efter de Regler for Menneskenes Udbredelse, han har opstillet i det første Værk, beregner

hans hele Udvikling knappere end Suhms, og dog mere overbevisende end dennes. I Henseende til Kritik staar Schøning over Suhm; men hvo kan lignes med denne i Fylde og Omfang?

han, at Skandinavien har faaet sine første Indbyggere tidligst 590, sildigst 865 Aar efter Sprogenes Forvirring og Menneskenes Adskillelse ved Babels Taarn, og at Bebyggelsen maa have været omtrent fuldført 1015 Aar efter Aar 1757, til hvilket Aar han, som vist, ansætter Sprogenes Forvirring. Skandinavien har altsaa været fuldt beboet af nordiske Folk, de nuværende danskes, svenskes og norskes Stamfædre, omtrent 2772 efter Verdens Skabelse.

Der er Sammenhæng og Konsekvents i dette System, hvis Rigtighed i Hovedtrækkene vanskelig kunde bestrides, dersom Systemets bibelske Fundament stod fast. Men dette ville vor Tids Videnskabsmænd ingenlunde indrømme. De ville ikke hidlede Folkenes Udbredelse ovenfra; de vende Blikket bort fra Himlen mod Jorden, i hvis Skjød de opsøge de svundne Slægters Spor, for ved Induktionsslutninger fra den — nedenfra opad — at danne deres Anskuelse af Ethnologien.

Det tredje indledende Værk hedder: Om Odin og den hedniske Gudelære og Gudstjeneste udi Norden. Af P. F. Suhm. Kjøbenhavn 1771. Kvart.

I dette Værk have vi Suhms Lære om vore nordiske Forfædres Religion. Den svarer ganske til hans ethnologiske System, idet den gaar ovenfra nedad, fra Himlen til Jorden, fra Gud til Mennesket.

Odin er Navnet paa Gud eller en Gud. Ved Overlevering fra de første Mennesker har Bevidstheden om Skaberen levet blandt Aserne, de Alaner, Suhm anser for vore Stamfædre, i deres kaukasiske Hjem ved Tanais og det sorte Hav. De have troet paa ham som den almægtige Skaber. Men i fjærne Tider, endnu før de Folk, der stamme fra Gomer, vandrede imod Nord, har et Menneske Odin havt Magt iblandt dem i det gamle Asgaard ved

Tanais og er saa sammenblandet med Gud Odin, indtil han selv stod for dem som et Slags Gjenganger af Odin, en ny Aabenbaring af Guden. Ved denne første Odin, der ikke er kommen til Norden, er meget menneskeligt indblandet i Religionen, saasom Solens Dyrkelse og Troen paa mægtige Slægters Herkomst fra Guderne, thi rimeligvis ere nogle af denne første Odins Mænd ogsaa blevne ansete som Guder. Aarhundreder efter den første Odin (Mennesket), har en anden Odin hersket i de samme Egne. Han og hans Folk ere vandrede mod Nord, maaske fortrængte ved Kong Darius Hystaspis's Tog mod Skytherne nord for det sorte Hav. Den anden Odin er ad samme Vej som de ældste Aser kommen til Egnene ved Düna, har anlagt et nyt Asgaard, der indført Dyrkelsen af Aserne som Guder, og har ved Krig tilvendt sig Herredømmet i Norden, hvor han allerede forefandt en med ham og hans Medfølgere beslægtet Befolkning. Denne anden Odin er den, Saxo kalder Mid-Othin. Ved ham er atter menneskeligt kommet ind i de gamle nordiskes Religion, saasom at Odin var Krigens Gud. Endelig er Aarhundreder efter den anden en tredje Odin draget nord paa. Ogsaa han er kommen fra det gamle Asgaard, er maaske trængt derfra ved Romernes Krige mod Mithridat, altsaa 70—60 Aar før Christus, og er saa kommen til det ny Asgaard. Derfra har han over Østersøen begivet sig til Sverrig, hvor han som Odins Præst i Upsala har ved List og Kunster tilvendt sig den højeste Magt, dog uden at føre Kongenavn. Ved ham har den ældste og den ældre Odinslære faaet ny Uddannelse og ny Forvanskning, og fra ham nedstamme de ældste Herskerslægter i hele Norden. Hvad der tales om Jetter og Thurser som Asernes Fjender og disses Kampe med dem, sigter til Begivenheder, som ere forefaldne uden-

for Norden, — altsaa ligge foran Asernes Indvandring i Norden.

Hvad der har bevæget Suhm til at antage dette kunstige System om de tre — egentlig fire — Odiner, har fornemlig været dette, at baade Snorro og Saxo, saa forskjellige de i øvrigt ere, have begge opfattet Odin som et Menneske. Og dernæst, at ved disse tre menneskelige Fornyelser af den almindelige Religion forklares efter Suhms Mening paa den bedste Maade Forvanskninger, Urimeligheder og Modsigelser i Hedenolds Gudetro, hvor Levninger af en sand Religion findes blandede med Tant og Digt, naar alt samles til et Religionssystem.

Til Læren om Odin slutte sig saa i Suhms Værk Fortællingerne om de andre Guder og Gudinder, samt Mytherne om Valhal, Ragnarokr o. fl. — en interessant og indholdsrig Fremstilling, der vel hviler paa samme Grundlag som hans Lære om Odin, men er mere samlende og fortællende end forklarende. Der forekommer saaledes en Sammenblanding af guddommeligt og menneskeligt, som gjør de nordiske Guder til Mellemvæsener, — til Bærere og Forvanskere af den oprindelige Gudsbevidstheds svage Levninger, — til Halvguder, dødelige som Mennesker, men dog hævede over almindelige menneskelige Vilkaar. Man kan ikke faa en tydeligere Forestilling af denne Opfattelse af Nordens Guder end af Evalds Baldurs Død, hvor Begrebet Halvgud er det, alt drejer sig om.

Ogsaa heri staar vor Tid paa et andet videnskabeligt Standpunkt end Suhm. Læren om de tre Odiner, om Odin og Guderne som Mennesker, der ved Krig og Kogleri paanøde eller paaliste sig Folket som guddommelige Væsener uden at kunne rent fortrænge alle Minder om den oprindelige Aabenbaring, — denne Lære er opgiven. Ikke oven-

fra nedad søger vor Tid Forstaaelsen af Nordens Gudetro, men nedenfra opad. Den ser ikke Mennesker, Begivenheder, Historie i Mytherne, men Digtninger, hvori Folket har i Aarhundreders Løb givet sit eget Hjærtes Trang og sine dunkle, men mægtige Anelser objektiv Skikkelse, og som det har endt med at tro paa som Virkeligheder uden at vide, at det selv var deres Skaber. For vor Tids Videnskab er det ikke Guderne, der have skabt Menneskene i deres Billede, men Menneskene, der have henstillet Guderne ud af egne Anelser og Fantasier i sit Billede. Jeg taler her alene om den Vending, der er indtraadt i vor Tids Menneskers Opfattelse, ikke om hvilken Opfattelse der kommer Sandheden nærmest. Men Suhms Værk bliver altid mærkeligt som en fuldstændig Samling af Gudetroen ud af de mange og mangfoldige Kildeskrifter.

Efter at have udviklet sit ethnologiske System og sine mythologiske Meninger, vender Suhm sig i det fjerde Værk til det mere historiske. Dette Værk hedder: Historie om de fra Norden udvandrede Folk. Forfattet af P. F. Suhm. Bind 1—2. Kjøbenhavn 1772—73. Kvart.

I dette Værk handler Suhm om de Folk af nordisk Herkomst, han enten selv mener ere udvandrede fra Norden, eller om hvem andre have ment det, eller som vare beslægtede med de fra Norden udvandrede Folk. Hertil regner han først Gotherne, om hvis Udgang fra Skandinavien paa tre Skibe og videre Vandringer han følger som Hovedforfatter Jordanes (Jornandes), Biskop i Ravenna i det sjette Aarhundrede, selv af gothisk Herkomst, som har lagt et større Værk af den italienske Theodorichs Kantsler Cassiodorus til Grund for sin Beretning. Som gothiske Folk anser Suhm efter samme Kilde ogsaa Gepider og Heruler. Desuden handler han om en Del andre ger-

maniske Folk, der optræde i den store Folkevandring, skjønt han ikke holder for, at de ere udvandrede fra Norden. Dette om Gother og gothiske Folk udgjør Hovedpartiet af Værket. Om Longobardernes Vandringer følger Suhm fornemmelig deres egen Hovedskribent Paulus Diaconus og vor Saxo, som han mener har benyttet Paulus. For Anglernes Vedkommende er næst Beda Sachseren Wittekind eller Widukind hans fornemste Vejleder om deres Udvandring. Friser omtaler han som indførte i Sønderjylland af Kong Godefred i det 9de Aarhundrede, altsaa netop ikke som udvandrede fra Norden, idet han betragter Friserne i det hele som Norden uvedkommende. Heller ikke vedkomme efter Suhms Mening Svever og Alemaner Norden, Juthunger og Thyringer kun efter ganske løse Gjætninger.

Man ser altsaa, at i dette Værk er medtaget saare meget, der ligger udenfor Nordens Historie, alene fordi Suhm har foresat sig at drage ind under sin Behandling alt, hvad der paa nogen Maade, om og nok saa fjærnt, har staaet i Forbindelse med den eller af nyere Historikere er sat i Forbindelse med den, om og paa nok saa svag en Grund. Dette har han jo vel kunnet gjøre ved en Læsning, om hvis umaalelige Omfang man faar Underretning i Forfatterlisterne foran dette og de tre foregaaende Værker; thi de vise ikke mindre end et Antal af 888 benyttede Værker — Værker, ikke Bind. Men dette uhyre Materiale og det næsten ubegrænsede Omfang har skadet Fremstillingen og gjort den højst trættende. En rolig, overkommelig Fortælling om disse mange Folkefærd faar man først der, hvor de komme i Berøring med Sydevropas Hovedstater. Ellers bevæger Suhms Fremstilling sig frem gjennem en Masse af Citater, Meninger og Gjætninger,

der trods deres Mængde — eller vel netop formedelst deres Mængde — ingenlunde have været i Stand til at bringe Ro i Forfatterens egen Opfattelse, altsaa endnu mindre kan det i Læserens. Som paa Hængedynd føler man hvert Øjeblik Bunden vige under Foden. Thi i dette Værk, hvor Forfatteren ikke som i de tre foregaaende bevæger sig indenfor sine egne af ham selv dannede Systemer, men alene skal forme en Mængde fremmede Vidnesbyrd af meget forskjellig Værdi, her føler man, at han er langt mere Samler end Kritiker og dog vil være en Kritiker. Han vil ikke nøjes med at meddele, hvad han har indsamlet, men han vil levere et objektivt gyldigt Resultat af sine Studier. Men Hovedbetingelsen, en gjennemgribende Kritik af Kilderne, der skulde sætte ham i Stand til at tilbagevise, hvad der kun forvirrer, har han ikke været mægtig. Da en saadan Kildekritik jo krævede et eget Studium i det mindste af hver enkelt Hovedforfatter, er det ogsaa indlysende, at selv det bedst begavede Menneskes Tid og Kræfter vilde været utilstrækkelige til et Værk af det Omfang, Suhm havde foresat sig; og han har ikke fundet det kritiske Forarbejde saaledes udført af andre, at han kunde opføre sin Bygning af sikre og prøvede Materialier. Men med Hensyn til Kritik af Kilderne naar han langtfra Gram, lige saa lidt som han kan maale sig med ham i naturligt Blik for den historiske Sandhed, endskjønt Suhm ikke mangler en vis Skarpsindighed i sine Kombinationer og selvfølgelig ikke kunde læse saa mange Bøger uden at danne sig en Mening om deres Troværdighed.

Og ikke mindre staar han tilbage for Holberg i Fremstilling, navnlig i den Kunst at vælge sit Stof. Hvor alt skal med, overstiger det et enkelt Menneskes Evner at forme Massen til anskuelige Billeder. Ogsaa i denne Hen-

seende er det Mangelen paa Begrænsning, der skader Suhms Arbejde; thi det uendelige er uden Form. Og hertil kommer i nærværende Værk en paafaldende Mangel paa Omhu for Stilen, der ofte forplumrer Fremstillingen.

Jeg fremhæver disse Ejendommeligheder her ved dette Værk, der er det første historiske Parti af hans Hovedværk; thi de karakterisere hele Værket. Omfanget af Plan og Arbejde er det, der har gjort Suhm enestaaende, men ogsaa det, der kun har tilstedet ham at nærme sig Historieskrivningens Ideal paa lang Afstand. Hans Styrke og hans Svaghed ere uadskillelige.

Man skulde tro, at Suhm nu kunde begynde Fremstillingen af Danmarks Historie; men det er endnu langt fra, at han i de fire ovennævnte Værker eller fem Tomer har sagt alt, hvad han anser fornødent til at indlede selve Historien. Der følger endnu fem andre Tomer fulde af Forberedelser, nemlig: Critisk Historie af Danmark udi den hedenske Tid, fra Odin til Gorm den gamle, fire Kvartbind; Kjøbenhavn 1774—81; samt et Foliobind: Tabeller til den critiske Historie af Danmark; Kjøbenhavn 1779.

Sit Standpunkt og sin Arbejdsmaade har han gjort Rede for i Fortalen til 1ste Bind.

Denne kritiske Historie indeholder først en Indledning paa ikke færre end 332 Sider, væsentlig om Danmarks første Bebyggelse, det danske Folks Oprindelse, Navnet Danmark og beslægtede Materier. Dernæst Forsøg paa at opstille en Tidsregning fra Odin til Gorm den gamle, grundet fornemmelig paa Saxos og Snorros Kongerækker og paa sandsynlig Beregning af Personernes Levetid samt deres Slægtskabsforhold. Endelig en vidtløftig Prøvelse af Saxos Fortællinger om danske Konger i hans

første 9 Bøger. Endskjønt denne kritiske Histories fire Bind tilsammen tæller 2825 Sider, saa udgjøre de nævnte Undersøgelser og Afhandlinger kun 2062 Sider. Resten optages af et Tillæg, Rettelser og Registere.

Men 2062 Kvartsider — hvad kan der ikke siges paa dem! — hvad kan der ikke læres af, hvad saa lærd en Mand har sagt paa saa mange Blade! Og dog staar man uvis, forvirret og mismodig ved Slutningen af dette Værk; thi man staar uden Svar paa det Spørgsmaal: hvilket sikkert Udbytte har jeg vundet af Forfatterens og mit eget møjsommelige Arbejde? Alt bølger frem og tilbage imellem for og imod, enhver Mening, som nogensinde er udtalt om Danmark i Hedenold, kommer frem, den være nok saa løs og uberettiget. Den faar sin Bemærkning, der ofte strax tages tilbage igjen for paa ny at komme frem og atter gjøres tvivlsom.[1]) Grunden til dette vaklende og tvivlraadige er den samme som ved de foregaaende Værker: Suhms Opgave er for vid, — den er uden Grænser, og den rette Kritik mangler. Suhm antyder det selv i Fortalen til 1ste Bind. Det, der skulde være Grundlaget, en kritisk Prøvelse af Kilderne, opsatte han, og det blev aldrig udført. Forfatteren kaster sig over Indholdet af de uhyre Stofmasser, som hans mageløse Lethed i Læsning og i Opfattelse har sat ham i Stand til at samle; og hans ligesaa enestaaende Lethed i at producere lader ham strax kaste alt paa Papiret, inden han har gjort

---

[1]) Exempel: Critisk Hist. II, p. 170 ff. Kong Frodes Historie. Man se navnlig p. 146: »For ret at komme ud af dette forvirrede Tøj om disse Froder.« Det rent tilfældige, vilkaarlige, holdningsløse i Suhms Kritik (o. s. v.) træder her frem paa en ret slaaende Maade. Naar alle Kilder gjælde for lige gode, naar Sagn gjælde for Historie, naar alt skal med, og naar alle Modsigelser skulle udjævnes, maa Vilkaarlighed nødvendig faa Overhaand.

sig Rede for den sande Værdi af de Kilder, fra hvilke han har hentet det; — thi alt skal med. «Jeg haver besluttet» — ytrer han i Fortalen til 2det Bind — «at udtømme, om muligt, alt, hvad der kan siges i vor gamle Historie.» Men naar alt skal med, maa jo nødvendig saare meget med alene for at forkastes; thi ellers drukner det vigtige i det uvigtige. Hvad skal Læseren f. Ex. gjøre med en Bemærkning som følgende (III, p. 8) om de fynske Herreders gamle Navne: «Vendeslet Herred, som synes at have Navn af Vendsyssel i Jylland; maaske de gamle Vandaler have en Gang levet i begge Lande; dog, denne Gjætning tør jeg ikke bygge paa.» Hvad er nu Forfatterens Mening? Det, han siger, er jo ikke andet end et af de hundreder og atter hundreder af øjeblikkelige Indfald, som fare gjennem Tankerne hos enhver, der giver sig af med historisk Studium, og som gaa ligesaa hurtig, som de komme. Men hos Suhm fæstes de øjeblikkelig paa Papiret og blive staaende der, fordi han ikke har Tid til et Gjennemsyn af det skrevne. Angsten for, at Liv, Kræfter og Lykke ikke skulle slaa til, jager ham fra Bind til Bind. Det er i denne Henseende værd at lægge Mærke til, hvad han i den ovennævnte Fortale siger om sin Stils Mangler; thi det gjælder ikke alene om Sproget, men lige saa fuldt om Indholdet.

Dette er ikke det eneste, der forringer det Udbytte, Læseren burde have af dette Værk. En anden Hovedmangel er, at de kritiske Grundbegreber ikke staa klart for ham. Mythe, Sagn og Historie gaa i et; det historiske betyder hos ham det virkelige, og han arbejder bestandig paa at udskille dette formentlig virkelige af Sagn og Myther, uden at det falder ham ind, at det er Sisyphus's Arbejde, han paatager sig, fordi det efter disse Meddelelsesformers

Natur er umuligt. Hertil kommer hans — eller rettere hans Tids — Opfattelse af Mytherne, der lader ham i de mythiske Personer se Mennesker, hvis Liv og Gjerninger skulle bestemmes kronologisk, saa at Guder og Mennesker, Digt om Guderne og Sagn om Menneskene idelig sammenblandes, — ikke at tale om det rent vilkaarlige i Læren om de tre menneskelige Odin'er, der netop ved tilsyneladende Forklaring af, hvad der hverken skal eller kan forklares historisk, kun bringer Illusion.

Suhm selv bruger denne saakaldte kritiske Historie som Grundlag for den Fremstilling af Hedenold, han nu skrider til. For os ser jeg ikke, at der er en anden Brug af dette Værk end til Kundskab om alt, hvad der om Hedenolds Personer, Sagn og Steder har været ment, og ment om igjen, lige indtil Suhms Tid. Thi derpaa kan man forlade sig, at dette omtrent fuldstændigt vil findes hos ham. I denne Henseende er Registeret, der fylder ikke mindre end 404 Sider, af stor Værdi. Uden det vilde man lige overfor dette Værk befinde sig som Sømanden uden Kompas paa det vilde Hav i tykt og taaget Vejr.

Endelig kunde Suhm begynde paa sit store Hovedværk, der skulde fremstille Danmarks Historie fra Odin til den oldenborgske Kongeslægts Tronbestigelse. Helt har han dog ikke faaet denne Opgave løst. Hans Fremstilling gaar kun til Aar 1400; da bortrev Døden ham fra Fuldførelsen af det største litterære Værk, nogen dansk har paataget sig. Dog er saa meget udført, at det langt overgaar alt, hvad nogen anden har kunnet driste sig til at stille sig som Opgave.

Suhm selv fik ikke Udgivelsen af, hvad han havde bragt paa Papiret, endog blot halvt tilendebragt. Andre have besørget den sidste Halvdel, og først 30 Aar efter

Forfatterens Død er den sidste Tome traadt frem for Lyset. Værket hedder: Historie af Danmark fra de ældste Tider. Ved Peter Friederich Suhm. Det udkom i Kjøbenhavn fra 1782 indtil 1828 i 14 Kvarttomer.

De sex første Tomer fulgte rask nok paa hinanden; den 6te udkom 1793, den 7de og Begyndelsen af den 8de var trykt, da Kjøbenhavns Ildebrand den 5te Juni 1795 fortærede hele Oplaget af 7de Tome paa et eneste Exemplar nær, og alt, hvad der var færdigt af 8de. Dette maatte altsaa sættes forfra, saa den 7de Tome først udkom 1800 efter Suhms Død, dog med hans egen Fortale. Nu traadte Professor Abraham Kall til som Udgiver af den 8de og 9de Tome. Om de Vanskeligheder, der vare forbundne med at læse Suhms efterladte Haandskrifter, og om, hvorledes han i det hele har søgt at løse Opgaven med at udgive disse to Tomer, har Kall udtalt sig i Fortalen til 8de Tome, der udkom 1806.

Med den 9de Tome, der vel paa Titelbladet bærer Aarstallet 1808, men som i Virkeligheden først udgaves 1812[1]), fratraadte Kall, og Nyerup overtog Udgivelsen, da Werlauff, som han skulde havt til Medarbejder, ved saa meget andet Arbejde nødtes til at frasige sig Andel deri. Nyerup udførte ogsaa sin Opgave, skjønt langsomt nok, hvortil foruden Sagens egen Vanskelighed Tidernes Ugunst bidrog meget. Den 14de og sidste Tome udkom, som sagt, i Aaret 1828. Saa var Suhms hele efterladte Haandskrift trykt, men som alt bemærket, ikke hans hele Opgave løst; thi han naaede kun til Aar 1400, ikke til den af ham selv satte Grænse: det oldenborgske Kongehuses Tronbestigelse 1448.

---

[1]) Werlauff: Om Dannebrogsordenen p. 49, Anm. 1.

De syv første Tomer ere altsaa trykte under Forfatterens egne Øjne, saaledes som han vilde have dem. Den 8de og 9de staa ingenlunde tilbage for dem; de maa tværtimod betragtes som de bedst udgivne Dele af Værket. Suhm selv havde ikke kunnet anvende saa stor Flid og Omhu paa Udgivelsen som Kall, fordi han endnu ikke var færdig med Gjennemsynet af de sex sidste Dele eller med Forfattelsen af hele det paatænkte Værks Slutning. Ønsket om at faa sin Opgave fuldstændig løst maatte med den tiltagende Alder jage ham fremad uden Rist og Ro, medens Abraham Kall kunde give sig bedre Tid til at dvæle ved Gjennemsynet. Kall har derfor ogsaa udført sit Arbejde med en paaskjønnelsesværdig Samvittighedsfuldhed. Nyerup traadte i Begyndelsen i Kalls Fodspor; men hvilket Arbejde kunde være mere trættende end at efterslaa alle Kilderne, især da Suhms Haandskrift synes i de sidste Tomer at have været ikke alene endnu vanskeligere end i dem, Kall bearbejdede, men endog mange Steder har manglet Henvisning til Kilderne, der altsaa ikke blot skulde efterses for at verificere Citaterne, men opledes, hvad der blev dobbelt vanskeligt, hvor Suhm havde benyttet utrykte Kilder uden at angive, hvor de vare at finde. Hertil kommer, at, om end Kall ikke havde sagt det, saa vise de senere Tomer, saaledes som de foreligge trykte, aldeles tydelig, at Suhms Manuskript til disse Tomer snarere kunde kaldes et Forarbejde end en afsluttet Udarbejdelse. Den ene Tilføjelse er sat ovenpaa den anden ofte med en flygtig Bemærkning, der viser, at Forfatteren har villet tage alt dette i nærmere Overvejelse. Texten er navnlig i disse sidste Tomer ikke sjælden bleven uforstaaelig, ja selvmodsigende ved Indskud paa Indskud. Som Exempel henviser jeg til Tome X, p. 733, eller til Tome XI, p. 45,

hvor man vil finde en Forvirring, der kun kan forklares ved Optagelsen af Randnoter i Texten. Nyerups Opgave indskrænkede sig derfor ikke udelukkende til at udgive, men krævede til Dels, at han bearbejdede Suhms Haandskrift. At dette maatte være ikke alene et højst trættende, men ogsaa et meget misligt Arbejde, er indlysende. Man kan derfor ikke altfor stærkt lægge ham til Last, at Udgivelsen af de sidste Tomer lader meget tilbage at ønske; hvorimod det maa paaskjønnes, at Nyerup har søgt at opveje Manglerne og give disse Tomer forhøjet Værdi ved betydelige Tillæg af hidtil utrykte Aktstykker, som Suhm vel for det meste havde benyttet, men som nu dog i Nyerups Udgave første Gang traadte fuldstændig frem for Lyset. De allerfleste vare hentede fra den Arne-Magnæanske Samling i Universitetsbiblioteket og fra Gehejmearkivet.

Saaledes lykkedes det endelig at frelse den sidste Halvdel af dette umistelige Historieværk fra den truende Undergang.

De 5 indledende Værker udgjøre, som anført, 9 Kvarttomer og en Foliotome; Hovedværket 14 tykke Kvarttomer. Det hele i alt 24 svære Tomer.

Værket om Folkenes Oprindelse udgjør . . .	356	Sider
Om de nordiske Folks Oprindelse	320	—
Om Odin	382	—
Værket om de fra Norden udvandrede Folk		
1ste Tome	630	—
2den Tome	159	—
Critisk Historie af Danmark		
1ste Tome	566	—
2den Tome	886	—
At overføre . . .	3,299	Sider

Overført . . .	3,299	Sider
3dje Tome	964	—
4de Tome	56	—
Texten i Tabellerne	451	—
De indledende Værker	4,770	Sider

Historie af Danmark

1ste Tome	588	Sider
2den Tome	606	—
3dje Tome	792	—
4de Tome	780	—
5te Tome	648	—
6te Tome	299	—
7de Tome	719	—
8de Tome	688	—
9de Tome	735	—
10de Tome	960	—
11te Tome	866	—
12te Tome	330	—
13de Tome	774	—
14de Tome	492	—

Hovedværket	9,277	Sider
Det hele Værk	14,047	Sider;

foruden Tabeller, Bilag af Aktstykker og Registere. Alt dette har denne ene Mand skrevet og til dels udgivet, — foruden saa mange andre Skrifter, at de samlede fylde 15 Oktavbind!

Betragter man Form og Indhold af denne Danmarkshistorie nærmere, finder man, at Indholdet strækker sig langt videre end til det egentlige danske Rige. Efter at Værket er kommet igjennem den rene Sagntid, hvor der

ikke kan være Tale om anden Kronologi end den vilkaarlig bestemte Følgeorden i Kongerækken, antager det Form af en Aarbog, hvor hvert Aars Tildragelser ere henførte til tre Afdelinger; den første indeholder, hvad der nærmest angaar og er forefaldet i Danmark selv; den anden, hvad der er gaaet for sig i Holsten og de nærmeste Dele af Tyskland, saa vidt det har berørt Danmarks Historie eller danske Personer. Derhos vendes Blikket stadig imod Paven, der jo stod i nøjeste Forhold til den danske Kirke og Stat i Middelalderen. Den tredje Afdeling optager Begivenhederne i Norge og dets Kolonier: Island, Ørkenøerne og de andre Øer i Nordhavet eller vest for Skotland; tillige følger den Nordboerne i Udlandet, — medtager altsaa meget af Frankrigs, Spaniens og Italiens, de britiske Øers og Nederlandenes, Ruslands og Østersølandenes Historie. Denne Form, der fører Fortællingen frem fra Aar til Aar, hvert Aars Begivenheder igjen afdelte i sine Rubrikker, er ikke den højeste Form for historisk Fremstilling. Suhms Værk kan ikke kaldes en pragmatisk Historie. Begivenhedernes Gang, de handlende Personers Færd og de Forhold, hvori de optræde, er jo vel foregaaet i Tiden, men har ikke været slavisk bundet til Kalenderen. Naar Fremstillingen lægger denne til Grund, afbryder den meget ofte Fortællingens Sammenhæng. Ved Aarets Slutning stanser, ved Aarets Begyndelse gjenoptages Fortsættelsen af de afbrudte Rubrikker i den en Gang vedtagne Rækkefølge, eller nyt indskydes, uden Hensyn til, at naar saa en ældre Begivenhedsrække i sin Tid gjenoptages, er Fremstillingens Sammenhæng forstyrret ved, at andet er kommet ind imellem det i forrige Aar afbrudte og dets Fortsættelse i næste Aar. Men denne Ulempe har Suhm været sig

fuldt bevidst[1]); naar han dog har valgt Aarbogsformen, er det sket, fordi han ikke kunde vælge nogen anden. Pragmatisk at gjennemarbejde den uhyre Stofmasse af et saa umaadeligt Indhold var umuligt for den enkelte Mand. Ingen menneskelig Tanke formaaede at gjennemtrænge dette Bjerg af indsamlet Stof saaledes, at den skuede de bevægende Kræfter, de bestemmende Motiver, den hele indre Sammenhæng i Samfundets Bevægelser og de enkeltes Handlinger. Og om nogen havde formaaet dette, vilde Tid og Kræfter ikke have forslaaet til at fremstille det saaledes, at Læseren blev virkelig delagtig i Forfatterens Indsigt, især da dette vilde have krævet en uendelig Række af Bevisførelser og Undersøgelser, der vilde have udvidet Værket ud over Mulighedens Grænser. Der kunde for Suhm ikke være andet at gjøre, hvis han skulde tænke paa at komme til Ende med sin Opgave, end at sammenstille Stoffet i de simpleste Former for at tilvejebringe den Orden, uden hvilken den kaotiske Masse vilde være ubrugelig. Værket er derved blevet et Magazin, men et vel ordnet Magazin, hvor Gjenstandene ere henstillede i et bestemt Schemas Rubrikker og derfor lette at finde især for den, der søger dem efter Registeret. I Danske Magazin er netop Tilfældigheden Principet: der meddeles, hvad der kommer for Haanden, i den Rækkefølge, hvori det præsenterer sig for Meddeleren. I Suhms Værk er Principet Fuldstændighed og Orden efter Tidsfølgen. Dette om Værkets Aarbogsform gjælder fornemmelig om de Tomer, der omfatte Middelalderens Historie. Thi fra først af har Forfatteren virkelig tænkt paa en pragmatisk Fremstilling,

[1]) Fortalen til 2den Tome: »Ville nogle derfore snarere kalde mit Værk en Aarbog end en Historie, saa er det mig ikke imod.«

hvad der i de to første Tomer, som handle om Hedenold, ogsaa bedre lod sig udføre, fordi de allerfleste foreløbige Undersøgelser allerede forefandtes i den Critiske Histories fire Tomer.

Kilderne til Suhms Værk lade sig kun angive paa én Maade, i det mindste i et mundtligt Foredrag: Kilderne er alt, hvad der indtil Suhms Tid var fremkommet, ikke alene i Nordens, men i Europas Litteratur om Danmark og danske. Hvilke Skrifter, trykte og utrykte, eller Dele af Skrifter Suhm har benyttet, maa ses af Værket selv. Der kan ved Suhms Værk ikke som ved Saxos eller Hvitfelds være Tale om at oplede og angive de samlede og benyttede Bøger eller Traditioner. Derimod kan der spørges om den Brug, Suhm i denne Danmarkshistorie har gjort af sine Kilder. Og da kommer man til den samme Erkjendelse som ved Studiet af de indledende Tomer: det Fundament mangler, der alene kunde give den fulde Sikkerhed i Brugen af Værket, den rette Tillid til Rigtigheden af Forfatterens Fremstilling, fordi denne ikke er bygget paa en gjennemgribende Kritik af Kilderne, i det mindste af Hovedkilderne. Jeg dadler ikke Suhm derfor: intet enkelt Menneskes Liv og Kræfter havde været tilstrækkelige til at udføre begge Opgaver: at samle Stoffet i det Omfang, Suhm havde sat sig til Opgave, og kritisk at sigte dette Stof og bestemme Enkelthedernes Værd og Betydning for historisk Erkjendelse. Suhms Danmarkshistorie er derfor vistnok et Kildeskrift — for mange af os Kildeskriftet; men det er en Kilde, enestaaende i Rigdom, ikke i Renhed. Mere kunde det ikke være, saa at vi maa takke Forfatteren, som Hvitfeld, fordi han har givet os, hvad han havde, uden at lægge an paa at gjøre sit Værk til andet end, hvad han formaaede.

Hvad jeg her har sagt, maa ikke forstaas, som om Suhms Blik ingensinde har trængt ind i Begivenhedernes Sammenhæng, eller som om hans Opfattelse af dem er sløv, hans Domme altid overfladiske. Dette er langtfra ikke Tilfældet. I det enkelte træffer han ofte det rette, — hvor skulde det være andet med saa lyst et Hoved og saa omfattende Kundskab? Langt mere end i Sammenføjningen af Husets enkelte Dele savner man Kritiken i dets Grundvold.

Og man savner, som i de indledende Værker, tillige Klarhed i de historiske Grundbegreber, hvad der dog mere maa skrives paa Tidens end paa Forfatterens Regning. Mythe og Sagn forstod Suhm lige saa lidt som hans samtidige at adskille indbyrdes eller at skille fra Historie; derfor har han idelig stræbt at drage dem ind i Historien ved at udfinde deres faktiske Indhold; — eller rettere: han har forstaaet Sagn og Myther haandgribelig, realistisk, som troværdige Meddelelser om virkelig skete Ting, dog at han var altfor emanciperet fra de ældre Tiders naive Tro til ikke at fjærne fra Fortællingerne det fysisk umulige, det mirakuløse, hvilket han anser for ydre Tilsætninger, der ved Misforstaaelser efterhaanden ere paahæftede det overleverede. At Mythen er Digt, at det vidunderlige netop er væsentligt for den som et Værk af en udisciplineret Indbildningskraft, — at det vidunderlige derfor i den ubevidste Folkedigtning er et med Fortællingen, sammensmeltet med den til uopløselig Enhed, — at det vidunderlige hører til den mythiske Fortællings Væsen: det vidste Suhm og Suhms Tid ikke. Derfor optager han frejdig og naivt Sagnenes og Mythernes formente Indhold som historisk i sin Fremstilling, opererer med det som med ægte historisk Stof, sætter det, som ikke ved af Tid

og Sted, ind i sit kronologiske Schema, bortkaster vilkaarlig, hvad han ikke kan bruge af Fortællingen, kombinerer Resten med den øvrige Beretning, ja bygger videre paa den som paa sikker historisk Grund. Men ser Læseren ret til, faar han dog ikke andet brugeligt Udbytte af saaledes behandlede Digtninger end den Tanke: ja saaledes kunde det muligen være gaaet til, dersom vi her virkelig havde en Overlevering om Kjendsgjerninger for os, ikke enten ganske frie Skabninger af Fantasien eller fantastiske Omkalfatringer af Meddelelser om noget virkeligt. Men hvilket Udbytte for Historien kan der vindes af slige Muligheder, der betinges af vilkaarlige Forudsætninger? Her fører ingen Bro over Kløften mellem Mulighed og Virkelighed.

Paa Suhms Opfattelse af Myther og Sagn have Saxo og Snorro kjendelig havt bestemmende Indflydelse, navnlig Versene i begges Værker. Han betragter de ældste Vers som den sikreste Kilde til Kundskab om Hedenold. Rigtigheden heraf vil jeg paa dette Sted hverken indrømme eller bestride; men det er vist, at han udstrækker denne Tro paa Digtningens Troværdighed ud over det tilbørlige, naar han ogsaa overfører den til Middelalderens Folkeviser. Af disse have vi dog saa meget, at en selvstændig Dom over deres Natur er mulig, medens de enkelte Vers fra Hedenold snarere kunne bruges, eller misbruges, som historiske Kilder. Der findes vel hos Suhm modsigende Ytringer om Folkeviserne; men i det hele kan han dog ikke løsrive sig fra den Tanke, at de ere historiske Monumenter, hvor det faktiske af Indholdet lader sig adskille fra de fantastiske Tilsætninger og saa kan bruges som historisk. Man se f. Ex., hvorledes han[1]) drager de ophøjede, gri-

[1]) I 1ste Tome S. 279 ff.

bende Sagn og Sange om Vølsunger og Gjukunger fra Fantasiens mythiske Halvdunkelhed ned i den prosaiske Virkeligheds Middagslys, hvor de miste al Farveglansen og dog ikke give Læseren Tro paa noget historisk virkeligt til Gjengjæld for, at Nydelsen af den høje tragiske Digtning forstyrres. Et andet Exempel er Digtet hos Saxo om Vildbjørnen, der bortførte Kongedatteren og blev Stamfader for den Slægt, som med Svend Estridsen besteg den danske Trone.[1]) At vi her have et Digt for os, er indlysende; men Suhm gaar ligefrem ind paa Langebeks Gjætning[2]), at Vildbjørnen er ingen anden end den svenske Kongesøn Styrbjørn, og paa denne Antagelse, der ikke støtter sig paa noget som helst Vink hos Saxo, bygger han et Slægtregister, der gjør de danske Konger til Ætlinger af Upsalakongerne.

Og vil man have en Prøve paa Miskjendelse af vore Folkeviser fra Middelalderen, henviser jeg til Valdemar Sejrs Historie.[3]) Vi møde her den yndige Vise om Dronning Dagmars Død:

«Dronning Dagmar ligger i Ribe syg;
Til Ringsted monne de hende vente.»[4])

Hvor levende skildrer den ikke Kong Valdemars Sorg, hvor gribende den henfarne Dronnings Renhed og Uskyld, der ikke har andet at bøde for i Skjærsilden, end at hun har snørt sine smaa Silkeærmer om Søndagen! Man skulde ikke tro, at Poesien her lod sig misforstaa; og dog har Suhm forvandlet den til den krasseste Prosa: Dagmar var kun daanet, da Kongen ankom til Dødslejet; hun vaagnede

[1]) Saxo, 10de Bog, i Müller-Velschows Udgave p. 522.
[2]) Script. Rer. Dan. III, p. 287, not. m.
[3]) Hist. af Danmark IX, p. 206.
[4]) S. Grundtvig II, p. 216.

op af Besvimelsen og talte med ham, inden hun døde! Altsaa Digtets gribende Skildring af Kongens Sorg, der er saa dyb og stærk, at den bevæger Himlen selv og kalder den hensovede tilbage fra Skjærsilden, bliver til, at Valdemars høje Raab vækker den daanede af Dvalen. Og det saaledes prosaiserede Digt benyttes nu som historisk Kildeskrift, der giver Suhm Anledning til en lille kronologisk Undersøgelse. En større Miskjendelse af Poesiens Væsen kan næppe tænkes.

Men fordi man ikke kan lukke Øjnene for disse og andre Mangler og Svagheder i Suhms Værk, vilde det være ikke alene urigtigt, men taabeligt, om man vilde skyde det til Side som et Foster af en uoplyst Tids forældede og overvundne Anskuelser. Omfanget af hans Værk, Massen af den Kundskab, han meddeler, vil altid gjøre ham og det umisteligt. Hundrede Aar ere hengaaede, siden han udsendte sine første Tomer, men endnu vender enhver, der søger Oplysning om vor ældre Historie, sig først til ham; og saaledes vil det sandsynligvis vedblive ogsaa i Fremtiden, thi det er vel ikke for dristig en Forudsigelse, at Danmark ikke tør vente sig en ny Suhm, der gjør den gamles Gjerning om igjen ved at samle det hele historiske Stof i en saadan Række af stærke Kvarter.

Hertugen af Gottorps Indflydelse paa Fredsforhandlingerne i Nimwegen, Fontainebleau og Lund.

Af

V. L. Nannestad.

I.

Forholdet mellem Hertugdømmerne og Kronen Danmark havde ingensinde været tilfredsstillende. Dog er det først efter Christian IV's Deltagelse i Trediveaarskrigen, at det faar saa stor en politisk Betydning gjennem Sverrigs Bestræbelse for at tilvende sig Suprematiet i Norden, hvad netop sikrest kunde opnaaes ved Forbundet med Gottorp. Dette var derfor allerede antydet i den 39te Artikel i Brømsebrofreden og fandt sit endelige Udtryk i Traktaten af 24de Maj 1661. Thi naar Slesvig og Holsten ikke længere holdtes besatte af danske Tropper, var Jylland i Virkeligheden forsvarsløst[1]), og den svenske Konge kunde fra sine tyske Provinser hvert Øjeblik trænge ind i Halvøen, paa samme Tid som hans Flaade truede Øerne. At sikre sig en saa betydelig Bistand maatte være en Hovedopgave for enhver svensk Politik, der havde Danmarks

---

[1]) Nachricht von Ihr. Kön. Mayest. zu Dennemarck wider des Hertzogen zu Schlesswig rechtmäss. Beschwerden, 1683, p. 17.

Undertrykkelse til Formaal. Indtil 1721 fremtræder derfor ogsaa det gottorpske Spørgsmaal som det dominerende Princip i Danmarks og Sverrigs Politik, indadtil hindrende en Tilnærmelse mellem de skandinaviske Magter, udadtil betingende disses Deltagelse i Koalitionskampene paa Fastlandet.

I det 17de Aarhundredes sidste Halvdel viser dette sig paa en mærkelig Maade ved Fredsforhandlingerne i Nimwegen, Fontainebleau og Lund, til hvis rette Forstaaelse det kgl. Gehejmearkiv i Kjøbenhavn indeholder vigtige, hidtil utrykte, Bidrag. Nærværende Afhandling støtter sig i Fremstillingen for en stor Del til disse.

Det svenske Regentskabs uophørlige Indblanding i den oldenborgske Arvestrid havde ikke kunnet lade Danmark i Tvivl om Sverrigs Hensigter, og dettes Forbund med Frankrig den 4/14 April 1672, der garanterede Hertugen alle tidligere Indrømmelser, nødte Kong Christian V mod sin Villie til at nærme sig den antifranske Ligue og den 12te September tiltræde Forsvarsforbundet i Brunsvig. I Traktaten af 25de April 1674 fornyedes den gottorpsk-svenske Alliance, og da Danmark derfor paa Tilskyndelse af Brandenborg bestemte sig til at aabne Krigen i Tyskland, retfærdiggjorde selve Situationen Rendsborgkatastrofen og Traktaten af 10de Juli 1675. Men Brunsvigerforbundet, der forpligtede de Allierede til at staa sammen som en Mand og ikke uden i Fællesskab slutte Fred, holdt ikke sit Løfte. Gjennem separate Forhandlinger lykkedes det efterhaanden Ludvig XIV at bryde sine Modstanderes Kraft. Kun Danmark og Brandenborg alene vare fast bestemte paa at fortsætte Krigen. I dette Øjemed fornyede de i Kjøbenhavn d. 23de December 1675 Dobberantraktaten af 15de September foregaaende Aar. Kurfyrsten tilsagde ud-

trykkelig den danske Konge at garantere ham Udførelsen af Rendsborgforliget og i det Hele opretholde Tilstanden i Hertugdømmerne, som denne var før Roskildefreden. Desuagtet turde hverken Brandenborg eller Danmark i Længden modsætte sig Frankrigs og Hollands gjentagne Opfordringer til dem om at lade sig repræsentere ved de saa længe forberedte Fredsforhandlinger i Nimwegen. Disse toge da faktisk deres Begyndelse, da Magterne omsider den 3dje Marts 1677 overgave deres Forslag i Mæglerens Hænder [1]).

Jo mere man i Danmark erkjendte Umuligheden af at modsætte sig de Allieredes Ønske om at paabegynde Fredsforhandlingerne i Nimwegen, desto vigtigere blev det Kong Christian at bringe Rendsborgforliget til Udførelse for at kunne optræde ved disse som Ihændehaver af det hele Slesvig. Dette blev saa meget nødvendigere, som ogsaa Hertugen af Gottorp fremkom med Paastand paa at deltage i Kongressen som krigsførende Part for saaledes faktisk at erhverve Magternes Bekræftelse paa sin af de Danske bestridte Souverænitet. Allerede under 13de og 20de Maj 1676 havde Kongen derfor ladet Godske Buchwald opfordre Hertugen til skyndsomst at forny Belehningen af sin Part af Slesvig [2]). De hertugelige Svarskrivelser, henholdsvis af 30te Juni [3]) og 25de Juli [4]), vare imødekommende. Hertugen haabede, hedder det i den sidste, at Udførelsen af Rendsborgforliget ikke skulde medføre hans

---

[1]) Histoire des négociations de la paix de Nimègue, p. 34.
[2]) Geh. Ark. Statsraadets Protokol.
[3]) Ib. Protokol, holden ved Forhandlingerne i Lund. Instr. for Grev Anton af Aldenburg, Jens Juel og Biermann, dat. 14de Juni 1679.
[4]) Ursachen u. Beschaff. der Streitigk. zw. Ihr. Kön. Maj. zu Dennemark u. Ihr. Fürstl. Durchl. zu Schl.-Holst.-Gottorf, p. 110.

Undertrykkelse eller Ruin, men bevirke, at alt igjen blev indrettet paa den gamle Fod. De Danske saa heri et Bevis for, at Hertugen frit havde givet sig ind under dansk Lehnshøjhed[1]).

Paa Sverrigs Tilskyndelse vægrede Gottorperne sig imidlertid ved at vedstaa det saaledes givne Samtykke, idet de gjorde gjældende, at de Danske ved at sløjfe Tønning og Stapelholm Skandse havde gjort det umuligt for Hertugen at komme i Besiddelse af de Fæstninger, hvorpaa han med Rette kunde gjøre Fordring. Kongen forsvarede sig med, at Rendsborgtraktaten intet udtrykkeligt derom indeholdt[2]), og at han overhovedet ikke kunde tilstede, at Hertugen, «der idag eller imorgen kunde føre en Conduite, der var Riget suspekt, var i Besiddelse af saa «eftertænkelige Fæstninger», men maatte betage ham al Forhaabning om ved Sverrigs Hjælp at sætte sig op imod Kronen»[3]). Følgen blev, at Kong Christian ved Patentet af 19de December 1676 satte sig i Besiddelse af den hertugelige Del af Slesvig i det Haab, at Gottorps Paastand paa Ret til at optræde paa Nimwegener-Kongressen maatte blive afvist.

Selvfølgelig nedlagde Hertugen Indsigelse herimod[4]); dog indskrænkede han sig ikke til en tom Protest, men erklærede, at det var hans Agt at lade sine Gesandter

---

[1]) Ib. p. 111. «Dette Svar», hedder det, «har været af stor Vigtighed og Konsekvens, thi det indeholder en fornyet Ratifikation og Godkjendelse af Rendsborgforligets Punkter i Forening med en ordentlig Lehnsantagelse efter de gamle Aftaler.»

[2]) Danske Samlinger 2 R., 3 B., p. 87: Le Maires Skrivelse af 17de Marts 1676.

[3]) Ib. p. 87. — Geh. Ark. Aarsberetning 6 B., p. 130. — Statsr. Prot. d. 10de Febr. 1676.

[4]) Nordalb. Studien IV, p. 145.

give Møde paa Kongressen, vis paa, at Forhandlingerne netop for en stor Del skulde dreje sig om den nordiske Fred, hvoraf Souveræniteten, tilsikret ham saavel under almindelig som speciel Garanti, udgjorde et essentielt Stykke [1]). En saadan Erklæring kunde kun afgives i Tillid til Medhold hos Frankrig og Sverrig, og da navnlig hos det sidste [2]), i hvis Interesse det netop laa, at Hertugens souveræne Rettigheder kunde i Nimwegen erholde Magternes Sanktion.

Danmark skyede intet Middel for at forebygge dette. Støttet til Brandenborg fattede det endog Planen om mulig at sprænge Kongressen ved strax i Begyndelsen at rejse en Række formelle Vanskeligheder, hvortil det 17de Aarhundredes Etikette ikke kunde lade det mangle paa Stof. Saaledes fremkom de endeløse Rangstridigheder [3]), Tvisten om Formen for Udvexling af Mandaterne [4]) og om Passage for Kurerer og Breve [5]), samt i Fredsforslagene de højt spændte Fordringer, der yderligere forbitrede Sindene [6]). Endelig lode de Danske sig forlyde med, at det var deres Agt separat at forhandle med de Svenske, men dette var, som disse bemærkede, kun en Trusel, «hvormed man vilde sætte Mediatorerne og Kongressen i Bevægelse» [7]).

---

[1]) Hertugens Brev dat. 16 Jan. 1677.

[2]) Nachricht etc. p. 23. — Danske Saml. 2 R., 2 B., p. 30: Le Maires Skrivelse dat. 2 Maj 1676. — Schlesw. Holst. Lauenburg. Prov. Berichte 1833, p. 343. — Neues Staatsbürg. Magazin IV, p. 669.

[3]) Hist. des négociations de Nimègue p. 19—20.

[4]) Ib. p. 33—35. Lettres d'Estrades VIII, p. 51.

[5]) Actes de Nimègue I, p. 521, 522, 525; III, p. 200. — Geh. Ark. Statsr. Prot. d. 2den, 13de og 23de Jan., 6te og 17de Febr., 21de April, 18de og 29de Juni, 24de Septbr., 29de og 31te Decbr. 1677.

[6]) Actes de Nimègue II, p. 20. — Mignet, négoc. rel. à la success. d'Espagne IV, p. 428. — Hist. des négoc. de Nimègue, p. 36.

[7]) H. F. J. Estrup: Bidrag til Kundskab om Frankeriges, Danmarks og Sverriges politiske Forhold 1663—1689. Saml. Skr. II, p. 67.

Hele Sverrigs Interesse laa netop i, at Forhandlingerne holdtes knyttede til Nimwegen.

Da Danmark saaledes ikke naaede sin Hensigt, maatte Opgaven for dets Bestræbelser især blive den at fremhæve for Magterne, dels at de hertugelige Gesandters Adgang til Kongressen var uforenelig med Karakteren af den gottorpske Tvist som «en domestique Sag», dels at Grunden til Rendsborgkatastrofen, for hvilken Kongen bittert anklagedes af Hertugen, ene var at søge i dennes Forbund med Sverrig, der ikke blot stred mod hans Forpligtelser som dansk Vasal, men indeholdt en Trusel mod Danmarks Selvstændighed som Stat.

Hvad det første Punkt angik, beraabte man sig fra dansk Side paa de gamle Unioner og Arvepagter, der endnu stode ved Magt[1]), og navnlig da paa den saakaldte evige Union af 1533, der overdrog Udjævningen af alle mellem Danmark og Gottorp opkomne Stridigheder til sexten, i Fællesskab valgte, Dommere. Det stred da ganske mod denne Ordning, naar man vilde lade en Tvist som den nærværende, der væsentlig var af privat Karakter, afgjøre paa en Kongres, der ene havde Opretholdelsen af Freden i Europa til Formaal. Hertil kom, at Hertugen jo slet ikke havde ført Krig, alene af den Grund, at Kongen havde sat sig i Besiddelse baade af hans Fæstninger og hans Hær; men den, der ikke havde deltaget i Krigen, kunde selvfølgelig heller ikke slutte Fred.

[1]) Denne Betragtning gjorde de Danske selvfølgelig ogsaa gjældende ved Hofferne i Europa, jvfr. Danske Saml. 2 R., 3 B., p. 57. Geh. Ark. Statsr. Prot. d. 2den Oktbr. 1676. Müller, Verwirrtes Europa III, p. 564. Kong Christian til Carl II i England d. 14de Aug. 1677. Geh. Ark. Statsr. Prot. d. 2den Oktbr. 1675, Ordre til Mogens Gjøe.

Hvad dernæst det i Rendsborg skete Brud paa sidste nordiske Fred angik, modtog Gesandten ved Kongressen, Just Høegh, Ordre til at remonstrere, at Skylden for denne Ruptur ingenlunde kunde imputeres den danske Konge[1]. Af hvad Art denne Demonstration har været, ses af en paa Fransk senere affattet Memorial, bestemt til at retfærdiggjøre den danske Konges «Conduite» i de Stridigheder, der vare opkomne mellem ham og Hertugen[2]. Forfatteren gaar her tilbage til Traktaten af 24de Maj 1661 og den samme vedføjede hemmelige Artikel, der var saa «odiøs», at Gottorperne endog med Flid havde udeladt den for ikke at paadrage Hertugen «hele Verdens Indignation». Det var saaledes, hedder det, at denne benyttede Souveræniteten og de Fordele, han lige havde opnaaet. Alt dette var dog for intet at regne, dersom Hertugen ikke 1674 havde begivet sig til Sverrig for at forny Traktaten af 1661 og personlig træffe Aftale om at føre de svenske Vaaben ind i Hertugdømmerne. Ikke blot stillede han derefter sine Fæstninger og Tropper til Sverrigs Disposition, men søgte ved Subsidier fra fremmede Magter endog selv at rejse en Hær. Hvis de Danske under disse Omstændigheder havde trukket sig ud af Hertugdømmerne, vilde det have været det samme som at give disse Hertugen i Vold (les rendre à la discretion du duc de Gottorp).

I Overensstemmelse med sine Udtalelser havde Hertugen imidlertid afsendt sine Gesandter, Ulcken og Wedderkop, til Nimwegen. De Danskes Forestillinger hindrede

---

[1]) Geh. Ark. Statsr. Prot. d. 20de Marts 1677.

[2]) Ib. Pakken Frankrig 106 a, Juni 1679: Memoire qui justifie la conduite du roy de Dannemarc touchant les differends survenus entre Sa Majesté & Monsr le duc de Holstein-Gottorp. Uden Underskr. og Datum. Formodentlig forfattet af Just Høegh, jvfr. Hofman, danske Adelsmænd II, p. 61.

dog, at de tilstedtes Adgang til Forhandlingerne. Hertugen selv har heller ikke direkte afsluttet nogen Fred. Desto vigtigere blev det ham at formaa de venlig sindede Magter til at antage sig hans Sag. Dette lykkedes saa vel, at det ikke er langt fra Sandheden, naar Gottorperne senere paastode[1]), at der overhovedet næppe fremkom noget Forslag paa Kongressen, hvori ikke deres Herres Restitution var opstillet som Betingelse.

Ulcken aflagde den 3dje August 1677 sit første diplomatiske Besøg hos de franske Gesandter[2]) og synes her at have fundet al Imødekommenhed, ja, man ledes til at antage, at Kong Ludvig allerede den Gang ikke blot har tilsikret Hertugen Restitutionen, men formelig erklæret at ville gjøre sin Deltagelse i Kongressen afhængig af, om Gottorps Fordringer opfyldtes. Mejercrone beretter i al Fald fra Haag under 11te Septbr. 1677[3]), at Sir Villiamson, Sekretær ved den engelske Legation, for ham havde stadfæstet et almindeligt Rygte, ifølge hvilket den franske Minister i Nimwegen skulde have erklæret, at det ikke mindre stod Kronen Frankrig frit for at protegere Fyrsten af Gottorp end de Allierede at protestere Fyrsten af Lothringen, og at hans Herre ogsaa var til Sinds at gjøre det med væbnet Haand (haut la main) og ikke traktere videre i Nimwegen, uden at Biskoppen af Strassburg var admitteret til Traktaterne, og Fyrsten af Gottorp retableret «i sine Domme og Prætentioner». Mejercrone lod sig dog ikke afskrække heraf. Han erklærede, at da Kongen af Danmark nu engang havde den Ulykke at være begreben i Krig endog med Kronen Frankrig, fordi denne vilde det

[1]) Abgenöth. Beantwort. der Schrifft Nachricht etc. p. 29.
[2]) Hist. des négoc. de Nimègue, p. 82.
[3]) Geh. Ark. Pakken Holland 325 a.

saa, «var det resolveret at hazardere yderste, endog at oppebie Extremiteter førend at ville lade sig indvikle i nye Traktater og Garantier over en afgjort Sag med Fyrsten af Gottorp, efterdi de havde Experients af passerede Forvirringer for ej at lade sig bringe ind i ny Fare og Urolighed med det ganske kongelige Hus, endog inden egne Døre»[1]).

Forøvrigt vare Hertugens Fordringer indirekte anerkjendte i det af Kong Ludvig paa Kongressen indbragte Forslag til Fred med Danmark, der udtrykkelig forlangte Opfyldelsen af de vestfalske og kjøbenhavnske Traktater[2]). Hertugen selv angav i den for hans Gesandter udfærdigede Fuldmagt, dateret Hamborg d. 10de Oktbr. 1677[3]), at Formaalet for disses Sendelse var at komme til en Forstaaelse med Danmark. De bemyndigedes derfor til uopholdelig, direkte eller med de antagne Mediatorers Bistand, at indlede Fredsforhandlinger med de danske Gesandter, forsaavidt disse vare forsynede med Fuldmagt, «og føre vor Sag repræsentere og beskytte vor Ret, paatale og forfølge den». I Virkeligheden begyndte de med for Magterne bittert at besvære sig over Danmark[4]).

Imidlertid havde den politiske Situation antaget en for dette endnu farligere Karakter. Forsaavidt var Aaret 1677 begyndt heldig nok, som Prinsen af Oranien opgav sin Plan at slutte separat Fred med Frankrig[5]). Ogsaa i England, hvor man harmedes over Carl II's Afhængighed

---

[1]) Geh. Ark. Pakken Holland 325 a, 1677.
[2]) Actes de Nimègue II, p. 456.
[3]) Ib. I, p. 296.
[4]) Nachricht etc. p. 23—24.
[5]) Mignet, a. Skr. IV, p. 422: d'Estrades til Pomponne d. 29de Febr. 1677. — Henri Martin, Hist. de France XIII, p. 498.

af Ludvig XIV, var Stemningen i høj Grad krigersk[1]). Vaabenlykken gik imidlertid de Allierede imod. Den 12te August maatte Oranien anden Gang hæve Belejringen af Charleroi, og en sand Forbitrelsens Storm rejste sig imod ham. Desto større Indgang havde Ludvigs Fredsforslag derfor vundet. Alt i Slutningen af April foreslog han almindeligt Ophør af Fjendtlighederne og den 8de Maj en særskilt Vaabenstilstand med Holland[2]). Hannover indgik et nøjere Forbund med Frankrig[3]). Ogsaa Sverrigs Forhandlinger med Lyneburg syntes at skulle føre til Fred[4]). I England fik Carl II derfor ogsaa Bugt med Parlamentet, Kamrene opløstes, og Samlingen udsattes indtil December. Overalt syntes Frankrigs Politik at skulle sejre.

Da modnedes hos Prinsen af Oranien den tidligere fattede Plan om en Familieforbindelse med det stuartske Hus. Vistnok kjendte han den franske Indflydelse ved Hoffet i St. James, men han tvivlede ikke om, at han ved en personlig Sammenkomst med den svage Carl II skulde bøje denne under sin Villies Overlegenhed. Hans Forventninger bleve heller ikke skuffede. Den 19de Oktober ankom han til London. Faa Dage efter var den forventede Forandring i Kongens Anskuelser tilvejebragt[5]), og allerede

---

[1]) Henri Martin, Hist de France XIII, p. 506.

[2]) Urkunden und Actenstücke zur Gesch. des Kurf. Fr. Wilh. von Brandenburg III, p. 499.

[3]) Magnus Höjer, Sveriges yttre politik under åren 1676—1680 p. 2—3 (Upsala Univ. Årskr. 1875). — Havemann, Gesch. der Lande Braunschweig und Lüneburg III, p. 283: Instr. for J. H. Bülov, Gesandt i England.

[4]) Urk. und Actenst. III, p. 493: Le Maire til Griffieren d. Kbhvn. 5te Jan. 1677. — Ib. p. 507: Generalstaternes Resol. 29de Juni 1677. — Magn. Höjer, a. Skr. p. 35: Instr. for Pufendorf 30te Novbr. 1677.

[5]) Mignet, a. Skr. IV, p. 510: Barillon til Ludv. XIV d. 30te Oktbr. 1677.

den 15de November fejredes hans Bilager med Prinsessen af York.

De politiske Følger af denne Forbindelse udebleve ikke. Ved saaledes at knytte Englands Interesser til sine kunde Prinsen haabe at tvinge Frankrig til at nedstemme sine Fordringer. Den 22de November afsendtes Lord Duras til Ludvig med Oraniens Fredsforslag. Vel blev det forkastet, men de Franskes Forsøg paa at opnaa billigere Vilkaar ved separate Forhandlinger med Carl II mislykkedes. Svaret herpaa blev Traktaten i Haag d. 21de Decbr. 1677, der i det Væsentlige fastholdt de af Oranien engang foreslaaede Betingelser. For at disse kunde forelægges Spanien, vilde Kongen af England søge at opnaa en tre Maaneders Vaabenstilstand, i hvilken de nordiske Magter da ogsaa skulde optages [1]).

Traktaten i Haag, der i Virkeligheden løste Holland fra Koalitionen mod Ludvig XIV, var saaledes et Nederlag for de Allierede, særlig dog for Danmark og Kurfyrsten af Brandenborg, hvorimod Gottorperne kun kunde have al Grund til at være tilfredse dermed. Nu, da Udsigten til Fred eller i al Fald til en Vaabenstilstand paa engang blev større, maatte det blive Hertugen magtpaaliggende at optages i samme. Hans Gesandter overgave derfor d. 30te Decbr. 1677 i deres Herres Navn den engelske Mediation et Forslag til Forlig med Kongen af Danmark [2]), hvori de haabede at opnaa for Hertugen «Restitution, Satisfaktion og fremtidig Sikkerhed». De opstillede derhos følgende Betingelser: 1) alt, hvad der var indrømmet Hertugen ved

[1]) Ib. p. 546. — Stenzel, Geschichte des preuss. Staats II, p. 378.
[2]) Actes de Nimègue IV, p. 171—173. — Nachricht etc. p. 24.

Fredslutningerne i Roskilde og Kjøbenhavn, eller hvad han før havde haft og ejet, skal med dertil hørende Rettigheder atter overlades ham, ligesom Forliget i Rendsborg og alle andre Akter, stridende mod nævnte Fredslutninger, ganske skulde ophæves; 2) hvad der dernæst fuldstændig er blevet ødelagt eller opbrugt enten paa Kongen af Danmarks Ordre eller af de kongelige Befalingsmænd og ikke længer kan bringes tilbage i sin naturlige Stand, skal erstattes Hertugen gjennem en billig Satisfaktion; 3) det samme skal gjælde om alle extraordinære Tab, som ere ham paaførte i denne Krig; 4) for at al Grund til fremtidig Tvist kan oprykkes med Rode, skal Kongen af Danmark tillade Anvendelsen af passende Midler og give tilstrækkelig Sikkerhed for, at han vil opfylde i god Tro de Betingelser, hvorom man bliver enig. Alle disse Betingelser forbeholde Gesandterne sig derhos, naar det maatte synes dem belejligt, fuldstændigere at forklare, udvide og rette, samt forøvrigt tilføje «meget andet». Hvori den under Nr. 4 antydede Sikkerhed skulde bestaa, angives i en fra Hertugen til Kongen af Sverrig hemmelig afsendt Skrivelse, dat. Hamborg d. 24de April 1678[1]), hvori nævnes Afstaaelsen af Byen, Amtet og Fæstningen Rendsborg, Kongens Del af Ditmarsken, samt hans Part af det slesvigske Domkapitel, foruden en for Gottorp fordelagtig Ombytning af alle fjernere liggende Amter.

Kort efter Indbringelsen af det nævnte Forslag overgave Ulcken og Wedderkop i Febr. 1678 Generalstaternes Udsendinge et vidtløftigt Memorandum, nærmest for at opnaa Adgang til Forhandlingerne paa Kongressen[2]). De

---

[1]) Nachricht etc. p. 26.
[2]) Actes de Nimègue IV, p. 174 ff.

begyndte med den Kjendsgjerning, at ved største Delen af Fredsunderhandlingerne i det 17de Aarhundrede, hvor Danmark udgjorde Hovedparten, havde Hertugen ikke blot været repræsenteret ved sine Ministre, men var bleven indbefattet i de afsluttede Traktater: saa meget mere maatte dette da gjælde nu, da de Magter, der havde garantereret ham Souveræniteten, selvfølgelig havde Ret til, naar denne anfægtedes, enten at gribe til Vaaben eller betjene sig af de Midler, som nærværende Fredskongres ydede dem til at skaffe Hertugen Ret. De af de Danske rejste Indvendinger imod, at der tilstedtes ham Adgang til Kongressen, hedder det, lode sig i det Hele reducere til tre Paastande: 1) at Striden mellem Kongen og Hertugen var en domestique Sag; 2) at den som saadan havde en partikulær Karakter; 3) at Hertugen ikke selv havde deltaget i Krigen.

Hvad den første Paastand angik, vilde det Uberettigede deri fremlyse, saasnart man kun betænkte, at Hertugen ikke mindre end Kongen var souveræn Fyrste, der besad sit Land med samme Herlighed og Prærogativer som denne. Hvad derfor Unionen af 1533 angik, hvoraf man gjør saa meget Væsen (dont on fait tant de bruit), havde det heller aldrig været Hensigten med denne at gjøre Indgreb i disse Rettigheder. Den var i Virkeligheden en defensiv Alliance, der indeholdt samme Forpligtelse for de tvende Fyrster. Der forudsattes ganske vist, at sexten, af begge Parter i Fællesskab udvalgte, Dommere, skulde udjævne opkomne Stridigheder, men disse angik da alene en eller anden ubetydelig Tvist, der kunde opstaa om Grænseskjæl, ubillig Justits etc. eller «om nogle Undersaatter og Bønder», aldrig om «Sager af Importance», saasom Strid om Staten eller de kongelige Rettigheder. Forøvrigt maatte man erindre, at Danmarks Forhold til Hertugdømmerne siden 1533 var

ganske forandret. Dengang var det et Valgrige, og Kongerne toge langt mere Hensyn til Befolkningen i Slesvig og Holsten, som de besade ifølge Arv, end til Kronen, der tilfaldt dem ved Valg. Nu var Kongeriget derimod arveligt, og selve Navnet Stænder uden Betydning (et le nom mesme des Etats anéanti), saa at Hertugen var ilde stedt, om han skulde underkaste sig en Kjendelse af den souveræne Konges Undersaatter.

Den anden Paastand hvilede paa lige saa svage Fødder. Thi naar Kongen berøvede Hertugen hans Lande og Prærogativer, var dette en Krænkelse af Fredslutningerne i Vestfalen, Roskilde og Kjøbenhavn, hvori Magterne i Europa vare interesserede enten som Parter eller Garanter. Det var derfor umuligt, at en Sag som denne kunde udelukkes fra nærværende Kongres, hvis Opgave det netop var at haandhæve de nævnte Traktater.

Hvad endelig den tredje Paastand angik, at Hertugen som ikke krigsførende heller ikke kunde deltage i Fredslutningen, da var det ganske vist, at han ikke førte en Hær i Marken mod Kongen af Danmark eller overhovedet deltog i Striden som pars agens; ikke desto mindre udstod han som pars patiens alle Ulykker, som Krigen førte med sig, idet han var bleven berøvet sit Land, sine Rettigheder, sine Fæstninger, sin Hær, kort sin hele Velfærd. Derfor burde Striden mellem ham og Kongen nu ogsaa afgjøres paa den berømmelige Kongres i Nimwegen ved en billig Satisfaktion i Overensstemmelse med den vestfalske og nordiske Fred.

En i det Væsentlige ganske lignende Skrivelse blev paa samme Tid tilstillet de Svenske[1]), hvem man derfor

---

[1]) Actes de Nimègue IV, p. 197.

anmodede om i deres Herres Navn at erklære, at de ikke kunde fortsætte Underhandlingerne med Danmark, med mindre dette samtykkede i, at Hertugens Sag optoges paa Kongressen og der behandledes i Forbindelse med Kongen af Sverrigs Interesser i Overensstemmelse med de Betingelser, de gottorpske Gesandter havde opstillet.

Kong Christian holdt imidlertid fast ved sin Beslutning ikke at tilstede Gottorperne Adgang til Kongressen og bestyrkedes heri, som det synes, ved en fra Mejercrone i Haag den $^{9}/_{19}$ Februar 1678 tilsendt Meddelelse[1]), hvori det hedder, at efter hvad han vidste fra sikker Haand, vilde der i den eventuelle Vaabenstilstand blive optaget en Artikel, ifølge hvilken Forholdene i Norden skulde forblive i den Stand, hvori de nu vare, indtil Parterne kunde enes om sikre Betingelser for Freden[2]). Under 2den Marts s. A. udfærdigedes derfor ogsaa fornyet Ordre for Gesandterne i England og Nimwegen til af al Magt at hindre, at der meddeltes Hertugen Adgang til Kongressen[3]).

Gottorpernes Henvendelse til de svenske Gesandter blev ikke uden Frugt. I April 1678 indgave disse til den engelske Mediation en Erklæring, hvori de indtrængende anbefalede Hertugens Sag[4]). Han var, hedder det, paa det nøjeste forbundet med Kongen af Sverrig saavel ved Slægtskab som ved Freden i Kjøbenhavn og Forsvarsforbundet af 1661, hvilket sidste netop havde til Hensigt at haandhæve denne. Men da han ulykkeligvis var bleven berøvet alle Fordelene derved og overvældet med alle nær-

[1]) Geh. Ark. Pakken Holland Nr. 351 (Prot. de la Haye).
[2]) Geh. Ark. Pakken Holland 351: »Res septentrionales in eo statu permaneant, in quo illæ nunc sunt, usque dum inter partes de certis pacis conditionibus conventum fuerit.«
[3]) Geh. Ark. Statsr. Prot.
[4]) Actes de Nimègue IV, p. 200.

værende Krigs Ulykker uden dertil at have givet mindste Anledning, eftersom han aldeles ikke var interesseret deri, fandt den svenske Konge sig ogsaa med god Grund beføjet til at tage al mulig Del i Hertugens Interesser. Og efterdi nærværende Fredsnegotiation burde ende en Krig, hvori denne havde lidt saa meget, og atter bringe Sagerne i Norden paa Fode, ønskede Kongen af Sverrig, at Hertugen i Overensstemmelse med sin Begjæring maatte faa Adgang til Kongressen og der opnaa fuldstændig Satisfaktion. Dette var et billigt Forlangende, som Hans Majestæt i i ingen Henseende vilde slaa noget af paa, hvorfor han ogsaa haabede, at Kongen af Storbrittanien vilde støtte det med alle de Midler, der kunde anses passende.

Heller ikke fra Frankrig udeblev Svaret. Dette skete paa en Maade, hvorover man ikke skulde synes, at Hertugen kunde have Grund til at besvære sig.

Ludvig XIV, der havde afslaaet de i Haag gjorte Tilbud og næppe havde nogen synderlig Tillid til Forhandlingerne i Nimwegen, haabede ved en direkte Henvendelse til Generalstaterne at komme hurtigere til Maalet. Sagen var, at Oraniens Forbindelse med England begyndte at forekomme Republikanerne mistænkelig[1]). Man opdagede, at Kongen af England skulde række Oranien Haanden «for at bringe det oprørske Folk tilbage til sin Pligt» [2]), og man antog, at de tvende Fyrster alt havde truffet Forholdsregler til Frihedens Undertrykkelse[3]). De franske Diplomater pustede til Ilden, og Følgen blev, at hvorvel Alliancen var antagen af de fleste Stater i Holland, trak

[1]) Mignet, a. Skr. IV, p. 545: Brev fra Haag d. 8de Novbr., fra Mejercrone d. 13de Novbr. 1677.
[2]) Ib. p. 547: van den Bosch til d'Estrades, d. 6. Marts 1678.
[3]) Ib. IV, 545: Barillon til Ludvig XIV, d. 9de Maj 1678.

det i Langdrag med Ratifikationen[1]). De Vaklende eller dem, der virkelig havde i Sinde at gjøre Modstand, vilde Ludvig vinde paa anden Maade: Frygt for Krigens Rædsler skulde være Midlet til at besejre dem. Det var altsaa saa langt fra, at han holdt inde med Fjendtlighederne, at han bestemte sig til et voldsomt Angreb paa Belgien[2]). Fra England sendtes vel en ny Traktat, indeholdende Forslag alene til en defensiv Alliance[3]), hvori de hemmelige Artikler omhyggelig vare udeladte; men Republikanerne bleve derved kun dristigere, og da Efterretningen indløb om Erobringen af Gent, og Spanien allerede syntes at give tabt, erklærede Raadet i Amsterdam under Trykket af Udgifterne til Krigen[4]), at det var villigt til at slutte Fred med Frankrig[5]).

Da troede Ludvig det rette Øjeblik kommet. Fra St. Germain tilstillede han sin Gesandt i Nimwegen en Skrivelse af 9de April, der indeholdt hans Betingelser for Fred med Holland. Dette er hans saa kaldte Ultimatum af 15de April, da det publiceredes i Nimwegen. Det er her, at Ludvig i første Artikel ikke blot optager Sverrigs Restitution som sin Hovedfordring, men tilføjer, «at da Hertugen af Gottorps Interesse er knyttet til Sverrigs, og da den er indbefattet i den Kjøbenhavnske Fredstraktat, som Hans Majestæt har garanteret den svenske Krone, ønsker han denne Sag optagen i Traktaten paa Vilkaar, hvormed Hertugen kan være tilfreds».

Dette lader sig kun forklare af den Betydning, som det var Ludvig bekjendt, at Sverrig tillagde Spørgsmaalet om en souveræn gottorpsk Hertug.

---

[1]) Ib. p. 546: van den Bosch til d'Estrades d. 18de Febr. 1678.
[2]) Henri Martin, a. Skr. XIII, p. 520.
[3]) Mignet, a. Skr. IV, p. 548.
[4]) Ib. p. 550: d'Estrades til van den Bosch, d. 31te Marts 1678.
[5]) Ib. p. 548: van den Bosch til d'Estrades, d. 18de Marts 1678.

Ikke desto mindre synes denne at have følt sig skuffet. Tilstodes der ham nemlig i Realiteten, hvad han ønskede, skete dette dog ene af den Grund at han var den svenske Konges Forbundsfælle. Ulcken og Wedderkop protesterede derfor imod, «at han stilledes paa lige Fod med Fürstenbergerne», der gik i Frankrigs Ledebaand, og kun i Egenskab af Sverrigs Allierede blev optaget i Traktaten. Den svenske Gesandt, Bengt Oxenstjerne, gjorde ogsaa gjældende, at der mellem Sverrig og Hertugen ikke existerede andet Forbund end det, der laa begrundet i gammel Overenskomst og Slægtskab[1]). Man opnaaede dog ingen Forandring. Ludvig satte den 10de Maj som den Dag, da han vilde være bunden til det nævnte Forslag. Da denne Frist imidlertid syntes for kort til at vinde de Vaklende, underhandledes om en Vaabenstilstand, foreløbig paa tre Maaneder[2]). Danmark og Brandenborg protesterede herimod saavelsom imod selve det franske Ultimatum[3]). Kong Christian ønskede ikke Fjendtlighederne med Sverrig standsede, saa længe det gottorpske Spørgsmaal endnu ikke var ordnet i Overensstemmelse med hans Planer. Mejercrone fik derfor Ordre til at forestille Generalstaterne Nødvendigheden af, at navnlig Sverrig ikke blev optaget i Stilstanden[4]), og at overhovedet de «infame» franske Fredskonditioner ikke bleve antagne[5]). I samme Øjemed begav Grev

---

[1]) Pufendorf, de rebus gestis Friderici Wilhelmi XVI, § 15.

[2]) Mignet, a. Skr. IV, p. 259: van den Bosch til Pomponne d. 1ste Maj 1678; — til 6te Juli Urkunden und Aktst. III, p. 527, Noten.

[3]) Pufendorf, a. Skr. XVI, § 19.

[4]) Geh. Ark. Statsr. Prot. d. 25 Maj 1678.

[5]) Ib. 27de April 1678: «ist resolviret, was Mejercrone in Holland den Herrn Staten general proponiren soll, damit der Krieg ferner fortgesetzt und die infame frantzösische Friedensconditiones nicht angenommen werden mögen.»

Anton sig fra Nimwegen til London for «med god Maner» at meddele Kongen af England Frankrigs Hensigter, «at skaffe Sverrig og Hertugen af Gottorp fuldkommen Satisfaktion, og penetrere hans Sentiment herover»[1]). Fra Holland indløb ogsaa Efterretning om, at i det mindste Prinsen af Oranien gjorde alt for at opmande Generalstaterne[2]). Danmark, Kejseren og Brandenborg indgik da den 10de Juni med en ny Opfordring til disse, om ikke paa saa skammelig en Maade at svigte den fælles Sag[3]). De gjentoge dette den 20de d. M. og sluttede endelig den 4de August et Forbund med Biskoppen af Münster til fælles Forsvar[4]). Imidlertid vare de franske Tropper rykkede ned over Pyrenæerne. Don Juan, haardt trængt af sine Fjender, ilede med at søge Fred med Frankrig[5]). For at befæste sin Stilling, var det hans Agt at tilvejebringe et Ægteskab mellem den spanske Konge og Prinsesse Marie Louise af Orleans[6]). — Natten mellem den 10de og 11te August 1678 kom Freden i Stand mellem Frankrig og Holland i Overensstemmelse med de i April foreslaaede Betingelser[7]). Baade Sverrig og Gottorp vare optagne i Traktaten. Danmark og Brandenborg gave deres Harme Luft i gjentagen Protest til Generalstaterne, henholdsvis af 13de, 18de og 22de August[8]).

Traktaten med Spanien skulde ligeledes være bleven

---

[1]) Geh. Ark. Statsr. Prot. d. 20de April 1678.
[2]) Geh. Ark. Pakken Holland 351: Mejercrones Rel. d. 3dje Maj 1678.
[3]) Hist. des négoc. de Nimègue p. 125—127. — Urkunden u. Actenstücke III, p. 519, 521, 527.
[4]) Actes de Nimègue II, p. 448—453.
[5]) Mignet, a. Skr. IV, p. 643.
[6]) Ib. p. 642. — Desormeaux, Hist. d'Espagne V, p. 72.
[7]) Mignet IV, 609. — Dumont, corps diplom. VII, 1, p. 350.
[8]) Mignet IV, 629. — Actes de Nimègue II, p. 583—589.

afsluttet, dersom ikke forskjellige mere formelle end Realitetsspørgsmaal, navnlig angaaende Udlevering af Flygtningene fra Messina, havde trukket Forhandlingen i Langdrag. Prinsen af Oranien lod ikke dette unyttet. Det lykkedes ham hos Generalstaterne at udvirke, at Ratifikationen af Freden med Frankrig skulde opsættes, indtil Freden med Spanien kom i Stand.

Mulig kunde da de Allieredes Stilling i Mellemtiden blive gunstigere. Det gjaldt i saa Henseende om, at den for Resten af Aaret foreslaaede Vaabenstilstand [1]) ogsaa blev almindelig antagen. Man haabede nemlig inden Udløbet af samme at kunne bringe Stridighederne mellem de forbundne Fyrster til Afgjørelse paa Kongressen, og at disse derefter, naar det var lykkedes Oranien og Kurfyrsten af Brandenborg at overvinde Generalstaternes Betænkeligheder [2]), skulde enes om en fælles Optræden mod Ludvig, der kunde nøde denne til at fremkomme med billigere Betingelser end dem, han alt havde forelagt [3]).

Danmark paa sin Side vilde da heller ikke modsætte sig, at Fjendtlighederne med Sverrig standsede, kun at det ønskede Stilstanden opsat, indtil Angrebet paa Rygen havde bragt det tilsigtede Resultat [4]).

Hertugen af Gottorp modtog med Bekymring Efterretningen herom. Det var klart, at naar Danmark ikke vilde anerkjende ham som krigsførende, kunde en Vaabenstilstand mellem dette og Sverrig heller ikke komme ham

---

[1]) Henri Martin, a. Skr. XIII, p. 527. — Magnus Höjer, a. Skr. p. 86.

[2]) Kfr. Generalstaternes Resolution, d. 14de Aug. 1678. — Urkunden und Actenstücke III, 534: Kurfyrsten af Brandenburg til Generalstaterne d. 15/25 Aug. 1678. — Actes de Nimègue II, p. 653.

[3]) Hist. des négoc. de Nimègue, p. 195.

[4]) Geh. Ark. Statsr. Prot. d. 17de Aug. 1678. — Carlson, Sveriges hist. und. konungarne af pfalz. huset II, p. 583.

til Gode. Ulcken og Wedderkop indgave derfor d. 10/20 August 1678 til de svenske og franske Gesandter en ligelydende Erklæring[1]), hvori de udtalte deres Herres Frygt for, at Danmark, selv om en Vaabenstilstand kom i Stand vilde tage Kvarter for sine Tropper i de hertugelige Lande. De anmodede derfor om, at Gesandterne, i Fald Stilstanden antoges, vilde bestræbe sig for, at Hertugen blev optaget deri paa de Betingelser, at hans Land under samme ikke bebyrdedes med Indkvartering og Frem- og Tilbagemarsch af Tropper, for at det kunde komme til Kræfter efter de Lidelser, der vare overgaaede det. Hertugen føjede hertil personlig tvende Skrivelser af lignende Indhold, daterede Hamborg d. 27de August 1678 og rettede privat til Kongen og Enkedronningen af Sverrig[2]). Det synes af disse at fremgaa, at de hertugelige Gesandters Udtalelser i Nimwegen i Anledning af den Tilsidesættelse, der formentlig var bleven deres Herre til Del i Kong Ludvigs Ultimatum, ikke ere faldne i god Jord i Sverrig, og at Hensigten med Hertugens Breve blandt andet ogsaa var den at fjerne de Misforstaaelser, der mulig vare opstaaede deraf. «Jeg nærer Bekymring for», skriver Hertugen saaledes til Kongen, «at nogen der (ɔ: i Nimwegen) skal give Eders Majestæt om mine consiliis en saadan Beretning, som vilde jeg ikke dependere af Eders Majestæt; men da jeg lader alt, min Restitution betræffende, modent overveje med E. M^ts Ambassadeurer, som hidtil have ydet mig saare gode officia, saa beder jeg E. M. ikke i ringeste Maade at fatte nogen ufordelagtig Mening om mine consiliis og

---

[1]) Actes de Nimègue IV, p. 201—203.

[2]) Zweene fürstliche gottorffische Briefe an den König und Königinn in Schweden, de dato Hamburg d. 27 Augusti anno 1678 (Kgl. Bibliothek).

Aktioner, men give mig Underretning om saadanne Beskyldninger og optage højst velvillig min fyldestgjørende Meddelelse derom.»

Sverrig paa sin Side ønskede imidlertid ikke ubetinget Fjendtlighedernes Ophør. Saa uheldig det nemlig var gaaet Kong Carl i Pommern, saa heldig kæmpede han i Skaane. Han vilde derfor have Vaabenstilstanden indskrænket til alene at omfatte hans tyske Provinser. Under disse Omstændigheder kom Hertugen af Gottorps Fordringer ham tilpas. Ved nemlig at indsætte disse i Vaabenstilstanden vilde han uden at forkaste denne faktisk gjøre Antagelsen deraf til en Umulighed for Danmark.

I de af den engelske Mediator, Jenkins, for Magterne i Nimwegen fremlagte Forslag til en Vaabenstilstand, daterede $^{15}/_{25}$ September 1678 [1]), var fra svensk Side opstillet følgende Betingelser, betræffende I) Stilstanden med Danmark [2]): «Hertugen af Holsten-Gottorp kan nyde Fred i sit Hertugdømme Slesvig, uden at Kongen af Danmark der gjør Fordring paa at tage Kvarter»; II) den almindelige Vaabenstilstand [3]): «Hertugen af Holsten-Gottorps Ministre skulle anerkjendes og optages paa denne Kongres for at varetage deres Herres Interesser»; III) Stilstanden i det tyske Rige [4]): «Hertugen af Holsten-Gottorp kan i Ro nyde Fred i alle Lande, der tilhøre ham i Hertugdømmet Holsten, uden at Kongen af Danmark eller nogen anden har Ret til der at tage Kvarter.»

De franske Gesandter gik strax ind paa disse Forslag. De erklærede i deres Svar af 2den Oktober s. A. [5]), «at

[1]) Actes de Nimègue III, p. 5.
[2]) Ib. p. 10.
[3]) Ib. p. 9.
[4]) Ib. p. 10.
[5]) Ib. p. 11.

efterdi Mediatørerne betragtede en almindelig Vaabenstilstand som et godt Middel til at skaffe hele Kristenheden Ro, vilde ogsaa de gjerne antage samme, kun at de forlangte, at de af Sverrig opstillede Betingelser toges til Følge».

Hvad der lod sig forudse, skete: de Danske forkastede dette, og dermed tilintetgjordes i al Fald Haabet om en Vaabenstilstand i Norden. I motiveret Gjensvar af 7de Oktober 1678 [1]) hævder den danske Gesandt, at da Hertugen hverken har deltaget i en særskilt eller almindelig Krig, kan han selvfølgelig hverken optages i Vaabenstilstanden eller tilstedes Adgang til Fredsforhandlingerne i Nimwegen. Hvad angik Forholdet til det tyske Rige, vilde Kongen af Danmark ingenlunde hindre Hertugen i at nyde Fred i sine holstenske Lande, men Retten til der at tage Kvarter kunde han ikke indlade sig paa at forhandle med ham, da ogsaa dette maatte falde ind under Spørgsmaalet om Vaabenstilstanden, i hvilken Hertugen ikke kunde faa Del.

De kejserlige Gesandters Svar af samme Datum [2]) slutter sig i det Væsentlige til de Danskes. De erklærede betræffende de af Sverrig opstillede Betingelser, at Spørgsmaalet om Adgang for Hertugen til Kongressen ikke vedrørte dem. De hertugelige Gesandter, hedder det, havde ingen Interesse at afgjøre med de kejserlige; men om de hidtil havde villet foreslaa disse noget, stod Adgangen dem dertil fri. Hvad angik de partikulære Forslag, var Kejserens Mening vedrørende Hertugen af Gottorp denne altfor bekjendt til, at han ikke skulde vide, at det ikke be-

[1]) Actes de Nimègue III, p. 36—38.
[2]) Ib. p. 32.

roede paa Hans Majestæt, om han (Hertugen) kunde nyde Fred i sine Lande uden at præjudicere Rigets Rettigheder og de engang indgaaede Forpligtelser, hvilke han ikke kunde have til Hensigt at unddrage sig.

Saaledes bidrog ogsaa det gottorpske Spørgsmaal sit til, at de Forventninger, det oraniske Parti havde knyttet til en Vaabenstilstand, ikke gik i Opfyldelse. Skuffelsen var saa meget større, som Spanien og Frankrig lige i Forvejen vare komne til en Forstaaelse. De vigtigste Differentspunkter vare alt ordnede i Begyndelsen af September, og den 17de s. M. undertegnedes Freden. Betingelserne vare omtrent de samme, som Ludvig havde foreslaaet den 15de April. Den 19de September 1678 ratificerede Generalstaterne Traktaten af 10de August med de franske Gesandter.

II.

Ratifikationen af Freden med Holland og den Uforbeholdenhed, hvormed Ludvig XIV antog sig Hertugen af Gottorp, maatte snart lade de Danske indse det Frugtesløse i at fortsætte Forhandlingerne i Nimwegen. Hvad der stod tilbage, var kun nye Ydmygelser, nye Frafald. Lyneburgerne dreve hemmelige Underhandlinger baade med Sverrig og Frankrig [1]. De vesttyske Smaastater, der vare mest udsatte for Krigens Ødelæggelser, forlangte, under Paaberaabelse af Artikel XIX i Freden med Holland, at blive optagne i samme [2]. Ludvig afviste vel dette; men snart svigtede ogsaa Kejseren. Hvorledes skulde han un-

[1]) Magnus Höjer, a. Skr. p. 85.
[2]) Ib.

der de ulykkelige indre Forhold kunne fortsætte Kampen uden de rige nederlandske Subsidier? Tekeli havde rivende Fremgang i Øvre-Ungarn[1]). Vilde man tænke paa at standse Bevægelsen, maatte man have Fred ved Rhinen. Kejseren tog derfor heller ikke i Betænkning at indlede separate Underhandlinger med Frankrig. Basis for disse maatte være Ludvigs Ultimatum af 15de April.

Gottorperne erkjendte, at Fred mellem Kejseren og Frankrig ogsaa maatte føre til en Udsoning med Sverrig. Ulcken indgav derfor den 23de Oktbr./2den Novbr. 1678[2]) til de svenske Gesandter en Begjæring om, at Hertugen af Gottorp kunde «paa den fordelagtigste Maade» optages i en eventuel Fred med Kejseren, idet denne som Rigets Hoved skulde forpligte sig til at sørge for hans fuldstændige Gjenindsættelse og Satisfaktion, og at da navnlig hans Lande fra nu af bleve befriede fra alle Exaktioner, Kvarterer og militære Voldsomheder. Ligeledes rettede de gottorpske Gesandter, Ulcken og Rachel, den 29de Oktbr./8de Novbr.[3]) en indtrængende Opfordring til Mediatørerne, «hvis Snille det vel skulde lykkes at faa Bugt med de Danskes Kneb og Udflugter (detours et tergiversations)», om paany at forelægge disse Hertugens Fordringer. Vilde de da ikke modtage dem, hedder det, «kræve vi Deres Excellence (ɔ: den engelske Mediator, Jenkins) for denne Forsamling af Nationer og Fyrster til Vidne paa, at vi have gjort alt muligt for at oprette det gamle Venskab, og at Hertugen ikke vil antage nogen anden Forsamling eller Sted til at forhandle og diskutere sin Sag».

Lige saa lidt nu som før blev Gottorpernes Henven-

[1]) Histoire d'Emeric, comte de Tekeli, p. 91.
[2]) Actes de Nimègue IV, p. 203—204.
[3]) Ib. p. 206.

delse til Sverrig uden Frugt. De Svenske overgave under 31te Oktbr./10de Novbr. de engelske Mediatører en Erklæring[1]), hvori de nærmest havde til Hensigt at udtale deres Tilslutning til Kong Ludvigs Ultimatum i det Haab, at det maatte lykkes denne paa Basis heraf at sikre Udførelsen af den vestfalske Fred. Hertil, hedder det til Slutning, havde de kun en Ting at føje, nemlig at ogsaa Hertugen af Gottorp kunde blive sat i Stand til at nyde i fuld Sikkerhed den almindelige Fred, idet Kejseren og Riget forbandt sig til at gjenindsætte ham i hans Rettigheder. Gesandterne vare saa meget mere forvissede herom, som de troede, at det stemmede med Kejserens egen Interesse, at hele Verden fik at vide, at Hans Majestæt ingen Del havde haft i, «hvad der var begaaet og forbrudt mod Hertugen».

Det Held, denne havde haft med sin Henvendelse til de svenske Gesandter, lod Haabet opstaa hos ham om at formaa disse til ligeledes at intervenere til hans Fordel i den saa uheldig endte oldenborgske Arvestrid. Hvad han ønskede var intet mindre end en Kassation af Cessionsinstrumentet af 22de Juni 1676, og at denne fastsattes som Betingelse i den eventuelle Fred mellem Kejseren og Sverrig.

De Svenske opfyldte denne Begjæring. I et af disse til den engelske Mediation d. 26de Novbr. 1678 indgivet specificeret Forslag til Fred med Kejseren[2]) udtales udtrykkelig Haabet om, at denne vil anvende al Omsorg for, at Arvestriden om Oldenborg og Delmenhorst kan, paa det at Gottorp ikke skal indvikles i en længere Proces,

---

[1]) Actes de Nimègue, III, p. 142, 147.

[2]) Ib. p. 242, 247.

lykkelig afsluttes «saaledes, som man ønskede det», idet Hans Majestæt da enten indrømmede Hertugen Ret til, i Overensstemmelse med den vestfalske Fred, at henvende sig til ham ad Ansøgningens Vej eller prøvede en mindelig Mediation og Overenskomst.

Heller ikke Kong Ludvig glemte Gottorp. De franske Gesandter erklærede i deres Forslag til Fred mellem Kejseren og Frankrig, hvilket præsenteredes Mediatørerne den 24de Novbr. 1678 (Art XXII)[1]), at alt, hvad der var stipuleret i Traktaten mellem Kejseren og Kongen af Sverrig saavel paa hans egne som paa Hertugen af Gottorps Vegne skulde anses for indesluttet i nærværende Fred saaledes, at det paa en Maade dannede en og samme Traktat med den, der var afsluttet mellem Kongen af Sverrig og Frankrig, samt de med disse forbundne Magter.

Kejseren, der ikke ønskede aabent Brud med Danmark, kunde imidlertid ikke tilstede saa betydelige Indrømmelser til Hertugen. Fra Kjøbenhavn affærdigedes under 27de November 1678 Ordre til Liliecrone[2]) om at arbejde hen til, at den kejserlige Gesandt i Nimwegen fik Tilhold om ikke at blande sig i den gottorpske Sag, men at denne ganske unddroges Kongressen og henvistes «til sit behørige Sted». I det kejserlige Modprojekt af 6te Decbr. 1678 til Fred med Frankrig[3]) er det gottorpske Spørgsmaal ogsaa ganske udeladt, og det uagtet de franske Befuldmægtigede d. 2den Decbr. havde tilkjendegivet Mediatørerne[4]), at dersom Kejseren lod Aaret komme til Ende uden at modtage Betingelserne af 24de November, paastod

[1]) Actes de Nimègue III, p. 227, 237.
[2]) Geh. Ark. Statsr. Protokol.
[3]) Actes de Nimègue III, p. 259.
[4]) Ib. p. 248.

Kongen af Frankrig sig løst fra, hvad han den 15de April havde tilsagt Kejseren og Riget, fordi han nemlig efter Udgangen af December Maaned blev nødt til at gjøre betydelige Udgifter for i Løbet af Vinteren at kunne underholde sine Tropper og træffe Forberedelser til et nyt Felttog. I Modprojektet til Fred med Sverrig af 7de Decbr. 1678[1]) udtale de Kejserlige i al Almindelighed, at deres Herre ifølge Rigets Love og Forskrifter vilde yde Hertugen af Gottorp saavelsom de øvrige Rigsstænder sin Beskyttelse, idet han vilde sørge for, at Hertugens Besiddelser i Riget og øvrige Rettigheder kunde fuldkommen bevares, ligesom han vilde bestræbe sig for, at de andre Stridspunkter, der vare Kongen af Danmark og Hertugen imellem, kunde blive afgjorte i Mindelighed.

Gottorperne indrømmede[2]), at Kejserens Tilbageholdenhed overfor Hertugen laa begrundet i Alliancen mellem Danmark og Hoffet i Wien. De hertugelige Gesandter fandt dog deres Herres Forbigaaelse i Forslaget til Fred med Frankrig for paafaldende til, at de ikke skulde gjøre Forestillinger derimod. Ulcken og Rachel indgave derfor til de franske Gesandter en ny Erklæring, dateret Nimwegen den 23de December 1678[3]). De havde bemærket, hedder det, hvorledes de franske Befuldmægtigede havde haft den Godhed udtrykkelig at optage Hertugen af Gottorps Interesser i Artikel XXII i det af dem forelagte Fredsforslag af 24de Novbr.; men da det kejserlige Modprojekt lod dette ganske uomtalt, anmodede de om, at den franske Konge ikke vilde tilstede en saadan Forandring, men insistere paa, at Hertugen af Gottorp udtrykkelig

---

[1]) Actes de Nimègue III, p. 284.
[2]) Abgenöt. Beantwort. der Schrifft Nachricht etc. p. 29.
[3]) Actes de Nimègue IV, p. 218.

blev omtalt og indbefattet i den eventuelle Fred mellem Kejseren og Frankrig, saaledes som det alt var tilkjendegivet i Forslaget af 24de November.

Imidlertid indtraf flere for Danmark betænkelige Omstændigheder. Forbitret over de Allieredes Troløshed havde nemlig Kurfyrsten af Brandenborg alt i Sommeren 1678 omgaaedes med Planer om at slutte separat Fred med Ludvig[1]), og hans Gesandt i London, den yngre Schwerin, gav i saa Henseende de Franske Vink, der ikke kunde mistydes[2]). Ludvig tøvede ikke med at gribe den tilbudte Haand. De nærmere Underhandlinger ledede af Meinders[3]) og Grev d'Espense[4]), hvilken sidste synes i lige Grad at have besiddet Kurfyrstens og Ludvigs Tillid. Med urokkelig Fasthed fordrede denne imidlertid Afstaaelsen af Pommern[5]). Da var det, at Kurfyrsten besluttede at prøve Vaabenlykken: ved et rask og energisk Angreb haabede han at kaste de Svenske til Jorden, inden Frankrig endnu havde faaet frie Hænder overfor Kejseren og i Polen[6]). Deraf den Il, hvormed Angrebet ledede paa Pommern, og det beundringsværdige tolv Ugers Tog til Østpreussen, der endte med ganske at fordrive de Svenske fra Tyskland. Kurfyrsten stod nu rede til at ile sine For-

---

1) L. v. Orlich, Gesch. des preuss. Staates II, 321. — Gebhardi & Christiani, Danm. og Norges Hist. V, p. 142. — Urkunden und Actenstücke III, p. 533: Generalstaternes Resolution, dat. 27de Juni 1678. — Ib. p. 534: Romswinckels Memorial, dat. Haag d. 1ste Juli 1678.

2) Stenzel, Gesch. Preussens, II, p. 380.

3) Droysen, Gesch. der preuss. Politik III, 3, p. 630: Kurfyrstens Reskript til Meinders, dat. Schwedt 2/12 Juli 1678.

4) Magnus Höjer, a. Skr. p. 100.

5) Pufendorf, XVI, § 77: »— sed ad deserendum Svecum et cedendam Pommeraniam Galli aures plane occluserant.« — M. Höjer, a. Skr. p. 101: Lilierot til Legaterne i Nimwegen 19/29 Oktober 1678.

6) Salvandy, Histoire de Pologne II, 382, 418.

bundsfæller til Hjælp. Endnu den 1ste Februar 1679 tilstillede han i Forening med Danmark de kejserlige Gesandter i Nimwegen en indtrængende Opfordring til ikke at svigte den fælles Sag[1]). Forgjæves: i Kønigsberg modtog han Efterretningen om, at Kejseren den 5te og 6te Februar havde sluttet Fred med Frankrig og Sverrig[2]). Et Hensyn var der dog taget til Danmark: Hertugen af Gottorp havde ikke faaet sit Ønske opfyldt, at erholde et udtrykkeligt Tilsagn om Assistance i den oldenborgske Arvestrid eller en Kassation af Rendsborgforliget[3]). Det hedder alene Art. VII, at Kejseren vil yde Hertugen saavelsom de øvrige Rigsstænder sin Beskyttelse i Overensstemmelse med Rigets Love og Konstitutioner, paa det at hans Lande og Rettigheder kunne betrygges mod ethvert Overfald, Tab og Præjudice, og at Hans Majestæt vil anvende sine bona officia paa at ende den mellem Kongen af Danmark og Hertugen opkomne Strid. De Danske opfattede derfor ogsaa dette Tilsagn i den Mening, «at Hertugdømmet Slesvig, der laa udenfor det romerske Rige, var med den af Hans Durchl. derpaa prætenderede Souverænitet udelukket fra denne Fred» [3]).

Kort efter rettede Kong Ludvig en truende Opfordring til Danmark og Brandenborg om ligeledes at antage de af ham foreslaaede Fredsbetingelser. Hans Gesandter i Nimwegen erklærede den 24de Februar 1679[4]), at dersom Kurfyrsten og Kong Christian ikke inden Udgangen af Marts 1679 havde modtaget hans Ultimatum af 15de April

---

[1]) Actes de Nimègue III, p. 461, 464, 465.

[2]) Det var saaledes, sagde Kurfyrsten, ikke Krigen, men Freden, der blev hans Ulykke. Ranke, 12 Bücher preuss. Gesch. p. 329.

[3]) Nachricht etc. p. 28.

[4]) Actes de Nimègue IV, p. 245. — Magnus Höjer, a. Skr. p. 102. — Geh. Ark. Statsr. Prot. d. 22de Febr. 1679.

foregaaende Aar, vilde han fordre Ret til at fremkomme med nye Betingelser og blandt andet paalægge dem at udrede Krigsomkostningerne.

Ikke desto mindre syntes det et Øjeblik, som om Krigen skulde blusse op paany. Frankrig tøvede saa godt som overalt med at trække sine Tropper tilbage fra de okkuperede Stæder; med Generalstaterne opkom alvorlige Forviklinger angaaende resterende Kontributioner fra Herzogenbusch, Breda og andre Byer. Kurfyrsten haabede ved en rask Fremrykning mod Rhinen at bringe Uvejret til at bryde løs; men han bedrog sig: i den Grad havde Ludvig ydmyget sine Fjender, at den almindelige Harme vendte sig imod den, der «for et Stykke af Pommern» ikke tog i Betænkning at tænde Krigsluen i Tyskland[1]). Da indsaa Kurfyrsten, at yderligere Modstand var forgjæves. Den 12te April fik Blaspiel Ordre til hemmelig at meddele de franske Gesandter, at han var rede til at betro sig til Kong Ludvigs Ædelmodighed[2]). Saaledes afsluttedes Fordraget i Xanten den 3die Maj, hvori vedtoges en Forlængelse af den oprindelige fra 1ste April til 1ste Maj afsluttede Vaabenstilstand indtil den 18de s. M.

Rygtet om Brandenborgs Fredsplaner fremkaldte imidlertid saavel hos Kong Christian som hos hans Raadgivere alvorlige Betænkeligheder. Mejercrone tilskyndede allerede i Skrivelse fra Haag af $^{17}/_{27}$ December 1678 Kongen til at komme Kurfyrsten i Forkjøbet[3]). Naar denne nemlig dog tilsidst vilde svigte ham, maatte det være i hans Fordel snarest muligt at tilbyde Ludvig Fred, at han ikke, ladt ene tilbage, kun skulde se sig Fredsbetingelserne foreskrevne

[1]) J. G. Droysen, a. Skr. p. 444. — Mignet, a. Skr. IV, p. 699.
[2]) Ib.
[3]) Geh. Ark. Pakken Holland 351. Prot. de la Haye.

og miste al Udsigt til at gjennemføre sine Fordringer i den gottorpske Sag. D'Avaux, fransk Gesandt i Haag, forsømte ikke at opfordre Mejercrone til strax at paabegynde Forhandlingerne om Freden og aabent meddele ham de Betingelser, paa hvilke man fra dansk Side ønskede den sluttet. Vel opstillede han som Frankrigs Fordring Opfyldelsen af Traktaterne i Vestfalen, Roskilde og Kjøbenhavn[1]), men det er øjensynligt efter de Samtaler, han havde med den danske Gesandt, at denne nærede Haab om, at Ludvig vilde vise Eftergivenhed. «Jeg gav ham at forstaa», skriver Mejercrone den 7/17 Decbr.[2]), «at man maatte have en anden Fred end den i Roskilde og Kjøbenhavn og en god Barrèire paa to Sider for Eders Majestæts Stater.» Herved tænkte Gesandten paa faste Punkter saavel mod Syd for at sikre de nys vundne Besiddelser i Hertugdømmerne og Tyskland som mod Nord til Forsvar for Skaane, begge Steder altsaa for at garantere sig mod Sverrig. Hvad det sidste Punkt, Fæstningerne i Skaane, angik, tilføjer han, viste Grev d'Avaux sig medgjørlig (il y presta l'oreille), «men angaaende Erobringerne i Tyskland var han mere tilbageholdende (il était plus serré)»[3]). Mejercrone havde derefter nærmere antydet Omfanget af den Sikkerhed, Danmark formentlig maatte forlange for at garantere sig mod Angreb fra Tyskland. «Jeg satte den nævnte Sikkerhed», skriver han[4]), «i to Hovedpunkter, det ene var Barrièren, det andet, at Hertugen af Gottorps Affairer udelukkedes fra denne Negotiation.» Frankrig,

---

1) Geh. Ark. Pakken Holland 351. Prot. de la Haye. Mejercrone til Kong Christian den 3die Decbr. 1678.

2) Ib. Mejercrone til Kong Christian den 7/17 Decbr. 1678.

3) Ib. Mejercrones Brev af 17/27 Decbr. 1678.

4) Ib.

forsikrede han d'Avaux, burde paa ingen Maade blande sig i Sagen med Hertugen, ikke heller taale, at Sverrig bragte den paa Bane; det var en domestique Affaire, som Kong Ludvig kun vilde gjøre Uret imod sig selv ved at give sig af med, saa meget mere, som det ganske afhang af Hertugen selv, om han vilde vende tilbage i god Forstaaelse med Kongen af Danmark. Alle Uroligheder i Norden hidrørte for en stor Del fra denne Kilde, og en Stat, der nærede i sin Barm Oprørsilden, kunde aldrig være sikker paa Fred, da den hverken kunde være sine Forbundsfæller til Nytte eller Herre over sine Engagements[1]). Frankrig vilde derfor, hvis det ønskede Fred i Norden, gavne sig selv, om Danmark gjordes fuldstændig sikkert fra denne Kant. Jeg føjede endelig hertil, fortsætter Mejercrone, saa mange Grunde, at han (d'Avaux) var glad ved at være kommen til Klarhed over, i hvilken Grad den gottorpske Sag maatte være Eders Majestæt magtpaaliggende, og at han ikke tvivlede om, at hans Herre vilde overveje dette for at fremskynde Freden i Norden[2]). Gjort uvis ved disse Meddelelser søgte Kong Christian sine Ministres Raad. «Da vi ugjerne have maattet fornemme», skriver han til Biermann den 27de Februar 1679[3]), «hvorledes Kejseren efter Kongen af Spaniens og Generalstaternes Exempler mod Forhaabning har sluttet Fred baade med Frankrig og Sverrig, og det er at befrygte, at de andre vore Allierede, nemlig Hertugerne til Brunsvig-Lyneborg og Biskoppen af Münster, skal søge Lejlighed til det samme at gjøre, saafremt det ej allerede sket er, foruden at melde noget om Kurfyrsten af Brandenborg, som uden Tvivl

[1]) Jvfr. Kong Christian V's Testamenter, udg. af Worsaae.
[2]) Geh. Ark. Prot. de la Haye, Mejercrones Brev af 17/27 Decbr. 1678.
[3]) Geh. Ark. Pakken Sverrig Nr. 559.

stræber ogsaa højligen derefter og paa den Maade lader os i Stikken, ... da er vor allernaadigste Villie og Befaling, at Du med største Flid overvejer og betragter, hvad der er bedst udi sligt højst magtpaaliggende Værk at gjøre, nemlig om man for Fred at erlange enten med Frankrig og Sverrig tilsammen eller med hver af dem især skulde handle, og hvorledes saadant føjeligst kunde iværksættes.» Biermanns Svar herpaa kjender jeg ikke. Vist er det imidlertid, at om Kurfyrsten havde holdt Stand, skulde Ludvigs Trusel af 24de Februar have fundet Danmark ubøjeligt[1]), og Kong Christian i Forbund med Brandenborg have gjenoptaget Kampen mod Frankrig i Foraaret 1679[2]). Sagen var den, at Freden, som Ludvig i Celle havde sluttet særskilt med de lyneborgske Hertuger, paa samme Tid, som den oprettedes med Kejseren og Sverrig, endnu i Begyndelsen af Marts hverken var kjendt i Berlin eller Kjøbenhavn. Skjønt Fuldmagten for den franske Minister, Grev Rebenac, alt var udstedt d. 16de December 1678 n. St., synes selv den lyneborgske Gesandt i Kjøbenhavn, v. Wittorp, at have været uvidende derom[3]). De Danske hengave sig vistnok til det Haab, at Lyneborgerne endnu kunde bevæges til at deltage i Kampen mod Ludvig XIV. Først den 8de Marts fik man i Kjøbenhavn Underretning om Freden[4]).

Efterretningen herom fremskyndede Kong Christians Plan at paabegynde Fredsforhandlingerne med Frankrig.

---

[1]) Mignet, a. Skr. IV, p. 698.
[2]) J. G. Droysen, a. Skr. III, 3, p. 668.
[3]) Rudolf Goecke, Brandenb.-Dänische Beziehungen nach dem Nimwegener Frieden, Berlin 1879, p. 11—13. — Zeischrift für preuss. Gesch. u. Landeskunde, 1879 (Rössler), p. 157.
[4]) Goecke, p. 16 (Rössler, p. 160).

I dette Øjemed ønskede han, som det synes efter Tilskyndelse af Hertug Joh. Adolf af Pløen[1]), at Lyneborgerne, der saa snildt havde vidst at unddrage Negotiationen med Frankrig Sverrigs Indblanding, skulde overtage Mæglerens Rolle, «dog uden bruit, at England ikke skal faa Anledning til Jalousie»[2]). Mulig kunde han paa denne Maade vinde Ludvig for sig i den gottorpske Sag. Saaledes trak Celle anden Gang Underhandlingerne fra Nimwegen, dog at Danmark efter Gensch von Breitenaus Raad kontinuerede med sine Rustninger til Lands og til Vands, «paa det at hele Verden kunde se, at man var rede til at lade det komme til Extrema»[3]).

Paa Frankrigs Vegne underhandlede Grev Rebenac, understøttet ogsaa ved denne Lejlighed af Angelica Montmorency, Hertuginde af Meklenborg[4]), der alt havde gjort sig bekjendt under den fransk-lyneborgske Negotiation i Efteraaret 1678[5]). I Slutningen af Marts afrejste Grev Anton af Aldenburg som dansk Gesandt til Celle. Ifølge sin Instrux skulde han «ratione Gottorf» arbejde hen til, «at det kunde have sit Forblivende ved Rendsborgforliget»[6]). Maalet var, som Grev Ahlefeld tilstaar, «at de af Gottorp vundne Fordele atter kunde ophæves, og Friheden for Sundtolden fratages Sverrig»[7]). For yderligere at sikre sig Opnaaelsen heraf havde Kong Christian under 18de

---

1) Goecke, p. 18 (Rössler, p. 162).
2) Ib. (163).
3) Ib. p. 19 (154). — Droysen, a. Skr. p. 441.
4) Goecke, a. Skr. p. 11 (155).
5) Magnus Höjer, a. Skr. p. 94.
6) Geh. Ark. Statsr. Prot. d. 23de Marts 1679. — Ib. 25de Marts og 7de April.
7) Goecke, a. Skr. p. 19 (163).

Marts tilstillet Mejercrone Ordre om at begive sig til Frankrig fra Haag for direkte at forhandle med Ludvig [1]).

De Forhaabninger, hvortil Gesandtens Samtaler med d'Avaux mulig kunne have givet Anledning, bleve imidlertid skuffede. Ludvig havde taget sit Parti. «Mejercrone», skriver han til Feuquières allerede den 6te Januar 1679 [2]), «har i Haag indledet Fredsforhandlinger med Grev d'Avaux, rigtignok paa egen Haand uden dertil at være bemyndiget af sin Herre, hvilket man har Aarsag til at tro, eftersom hans Fordringer ere lidet holdbare.» Blandt disse anføres i senere Skrivelse af 3die Marts [3]), «at Frankrig ikke mere maatte blande sig i de Interesser, hvorom Kongen af Danmark tvistedes med Hertugen, ja endog skulde forpligte sig til ikke at fordre for Sverrig fuld Opfyldelse af Traktaterne i Roskilde og Kjøbenhavn». Dette, forsikrer Ludvig [4]), var imidlertid den eneste Betingelse, han i Virkeligheden havde holdt paa, saa at alene denne Fordring vilde gjøre Mejercrones Rejse overflødig, efterdi han (Kong Ludvig), hvad det nævnte Forlangende angik, «end ikke vilde høre et Forslag derom» [5]). «Vistnok», fortsætter Ludvig i ny Skrivelse til Feuquières af 10de Marts [6]), «synes Gesandten at lægge Hovedvægten paa Hertugen af Holsten og mulig at ville afgjøre største Delen af Stridighederne med Sverrig med en Sum Penge, men jeg har indtil denne Stund befalet d'Avaux ikke at give andet

¹) Geh. Ark. Statsr. Prot. — Friedenreich, Kong Christian V's Krigshistorie II, p. 263.
²) Lettres des Feuquières, IV, p. 281.
³) Ib. p. 321, 324.
⁴) Ib.
⁵) Ib. «... Je ne pouvois en aucune manière en entendre seulement la proposition.»
⁶) Ib. p. 333. — Jvfr. Mém. de Pomponne I, 403—404.

Svar, forsikrende, at jeg i dette Punkt kun retter mig efter Sverrigs Ønske og ser paa, at denne Krone fastholder sin Satisfaktion paa Basis af Traktaterne i Roskilde og Kjøbenhavn.»

Hermed stemmer Mejercrones Beretninger, efterat han var kommen til Paris. Den gottorpske Minister, hedder det i Skrivelse til Kong Christian af $^{10}/_{20}$ Maj 1679[1]), havde haft den Dristighed at fordre Byer — deriblandt Rendsborg — og en uhyre Satisfaktion, hvilken Pomponne i Samtale med Gesandten restringerede til «Souveræniteten i Overensstemmelse med Freden i Kjøbenhavn», idet han dog stundom lod ham forstaa, «at man let kunde miste endog denne Traktat, dersom man ikke vilde Fred». Ogsaa roste Kong Ludvig Grev Rebenac, «fordi denne ikke havde villet tilsende ham de af Grev Ahlefeldt foreslaaede Konditioner», med Tilføjende, at dersom Mejercrone ikke havde andre Punkter at afhandle, «skulde han snart blive færdig med sin Expedition»[2]).

Intet Under, at Kong Christian derfor besluttede direkte at henvende sig til sin Hovedmodstander Sverrig for der at opnaa gunstigere Vilkaar; men da forstaar man ogsaa, at han netop samtidigt hermed skærpede i Hertugdømmerne de haarde Forholdsregler mod Gottorp for mulig i sidste Øjeblik at bevæge det til Eftergivenhed. Allerede da han i Begyndelsen af Marts modtog Efterretningen om Freden med Lyneborg, erklærede han, «at om han end maatte give Afkald paa alt andet, var der dog endnu levnet ham Midler til saaledes at ruinere Holsten, at hverken

---

[1]) Geh. Ark., Pakken Frankrig Nr. 106 a.
[2]) Goecke, a. Skr. p. 22 (166). — Magnus Höjer, a. Skr. p. 111. — Lilierot til K. Mt., $^{25de\ April}/_{15de\ Maj}$ 1679.

Ven eller Fjende skulde yde det nogen Subsistence»[1]). Paa fjerde Aar lede de gottorpske Lande under et stedse stigende Tryk af Krigens Byrder. Var det tænkeligt, at Hertugen længere kunde fortsætte sin Modstand, tilmed da hans Klager gik ud paa, at de i Nimwegen afsluttede Traktater aldeles intet havde hjulpet ham[2])?

Kurfyrsten af Brandenborg ængstedes ved Efterretningen om Danmarks Fredsbestræbelser. Hans Gesandter i Kjøbenhavn, Fr. og Christof. Brand, havde allerede fundet de mange Sendelser til Celle for paafaldende til ikke at antyde, «at noget, som man holdt skjult for dem, var i Gang»[3]). Den 15de Marts udbredtes i Berlin det Rygte, at der i London alvorlig taltes om Fred med Danmark, «hvorvel det var usikkert, om Traktaten skulde sluttes i Paris, Kjøbenhavn eller Nimwegen»[4]). Kurfyrsten fremskyndede derfor ogsaa sine Fredsforhandlinger. «Der var», skriver han til Meinders den 18de April[5]), ingen Tid at spilde, hvad enten det saa var Danmark behageligt eller ej.» Rygtet om, at dette tilmed søgte særskilt Fred med Sverrig, gjorde Situationen endnu farligere. Forgjæves anmodede han de Danske om at opgive alle separate Forhandlinger[6]). Kong Ludvigs Holdning var imidlertid altfor truende til, at de nu kunde trække sig tilbage. Marechal Crequi stod i Begreb med at rykke ind i Oldenborg og

---

[1]) Goecke, a. Skr. p. 16 (160).
[2]) Actes de Nimègue IV, p. 221: Holst. Gottorfisches Memorial an die Kayserl. Gesandtschafft wegen der in dem Fürstenthum Holstein von Dennemark beschehenen Einquartirung. Nimwegen 22de Febr. 1679.
[3]) Goecke, a. Skr. p. 18—19 (163).
[4]) Ib. p. 16 (160—161).
[5]) Ranke, a. Skr. p. 330, Anm. — Goecke, a. Skr. p. 19 (163).
[6]) Ib. p. 23—24 (167—168). — Orlich, a. Skr. II, p. 325.

berøve Danmark, hvad det i den nys endte Arvestrid havde vundet[1]. Thi efter hvad Mejercrone berettede fra Paris[2], arbejdede man netop der ivrig paa at formaa Frankrig til at hjælpe Hertugen af Gottorp bort fra den kejserlige Kjendelse, hvilken, ifølge Pomponnes Ytring, var «extorkveret paa Grund af Konjunkturerne og af Frygt for, hvad der vilde ske, om Frankrig blandede sig i Sagen til Fordel for Gottorp»[3]. Kong Christian blev derfor ved sin Plan at forhandle særskilt med Sverrig, saa meget mere som Ludvig, der sikkert haabede gjennem Feuquières at dominere Forhandlingen, synes at have tilskyndet ham dertil[4]. Derved ophørte det gode Forhold til Brandenborg. Den 7de Juni lod Kurfyrsten mælde i Kjøbenhavn, at han havde modtaget de franske Fredsbetingelser, idet han som Grund dertil angav, at Kong Christian uden hans Samtykke havde indledet separate Forhandlinger med de Svenske[3]. Kort efter sluttedes Freden i St. Germain den $^{19}/_{29}$ Juni 1679. I Artikel XVI lovede Kurfyrsten hverken direkte eller indirekte at yde Danmark Hjælp, ja endog at ville kalde dem af sine Tropper tilbage, der endnu maatte staa i dets Sold[5].

Ikke desto mindre forøgede Forhandlingerne ved denne Fred Haabet om et lykkeligt Udfald af de allerede paabegyndte Underhandlinger i Lund. Thi Kong Carls længe nærede Harme over det franske Formynderskab[6] steg der-

---

[1]) M. Weibull, Freden och Förbundet i Lund 1679. Tidskr. för Politik, Ekonomi och Litteratur V, p. 583—584.

[2]) Geh.-Ark. Pakken Frankrig 106 a: Mejercrones Brev, uden Adresse, dat. Paris $^{11}/_{21}$ Juni 1679. Kgl. Underskr.

[3]) Goecke, a. Skr. p. 24—25 (169).

[4]) Weibull, a. Skr. p. 586.

[5]) Actes de Nimègue IV, p. 493, 492.

[6]) Magnus Höjer, a. Skr. p. 104.

ved til det Højeste[1]) og gjorde hans Ønske om paa egen Haand at slutte Fred med Danmark endnu mere levende. Heldig hindrede han, i god Forstaaelse med de Danske, Feuquières fra at tage Ledelsen af Forhandlingerne i sin Haand[2]), idet han hurtig enedes med Kong Christian om at anerkjende den af Georg II af Sachsen paa Opfordring af Kejseren[3]) tilbudte Mægling. Allerede den 10de Juni var Preliminærtraktaten undertegnet i Lund[4]).

Efter hvad Rygtet berettede, havde de Danske tilbudt at tilbagegive alle Erobringer, idet de kun vilde fastholde deres Fordringer til Gottorp. Gjennem sin Gesandt i Berlin, Grev Ditlev Ahlefeld, søgte Kong Christian dog i saa Henseende at berolige Kurfyrsten[5]). At dette imidlertid var mere end løs Tale, vil det Følgende vise.

III.

Havde Danmark allerede i Nimwegen forlangt Gottorp udelukket fra Kongressen, maatte det i endnu højere Grad gjøre denne Fordring gjældende ved Forhandlingerne i Lund, hvor Tilstedeværelsen af en hertugelig Udsending kun lod sig motivere med Henvisning til den gottorpsk-svenske Alliance og saaledes faktisk vilde indeholde en

---

[1]) Carlson, a. Skr. p. 609—610. — Droysen, a. Skr. p. 674. — Loenbom, handl. till Sveriges hist. II, X, 32, 64.

[2]) Droysen, a. Skr. p. 630: Feuquières til Grev Ahlefeld, dat. Christiansstad d. 1ste Maj 1679.

[3]) Ifølge Art. VII i Freden mellem Frankrig og Kejseren skulde denne arbejde paa Gjenoprettelsen af Venskabet mellem de nordiske Magter. Ved Ratifikationen af Freden paa Rigsdagen den 23de Marts 1679 mindede man ham om hans Pligt. — Weibull, a. Skr. p. 572.

[4]) Ib.

[5]) Geh. Ark. Statsr. Prot. d. 10de Juni 1679.

Anerkjendelse af denne. I Virkeligheden var det ogsaa herom, Striden drejede sig. Instruktionen for de danske Gesandter, dat. Kjøbenhavn den 14de Juni 1679[1]), indskærper disse, at de, saafremt der fra svensk Side skete Omtale af Hertugen og sammes Restitution, havde at replicere, hvor unyttigt det var desangaaende at gjøre vidtløftig Fremstilling, da denne Sags Forløb og Beskaffenhed gjennem offentlige Skrifter allerede var fuldkommen tilstrækkelig bekjendt, og den «som et domestique Værk», der intet havde med nærværende Krig at gjøre, umulig kunde drages ind under denne Traktat, især da Hertugen paa Grund af «sine mangehaande Contraventioner» var gaaet glip af de i sidste nordiske Fred opnaaede Beneficier og tilmed i Rendsborgforliget, «der siden iteratis vicibus var frivillig ratificeret og ved mange actis stadfæstet», udtrykkelig havde givet Afkald paa, at denne fuldkommen forligte Sag atter indlodes til nye Forhandlinger. Hvis Hertugen havde nogle gravamina, burde han, som det var sket ved Roskildefreden, udsætte disse til Forhandling paa andet Sted «eller ogsaa møde os coram foro unionis» i Overensstemmelse med de gamle Unioner og Arvepagter, saa meget mere som han selv havde valgt denne Vej i Skrivelse til Kongen af 30te Juni 1676, der ogsaa indeholdt en solen Begjæring om Lenet. Af disse Grunde maatte man i Danmark betragte Hertugens Udelukkelse fra Forhandlingerne som «et point d'honneur, man til det yderste vilde fastholde og derimod intet lade sig paatvinge». Til dette Øjemed søgte de Danske endog at sikre sig

[1]) Geh. Ark. Pakken Sverrig Nr. 213. Instruction, geben auf Unser Residentz zu Copenhagen d. 14 Juny 1679. Copie, verif. d. 16de Juni 1679 af T. B. v. Jessen.

Feuquières' Bistand. De forestillede ham «vidtløftig»[1]), at Kongen af Frankrig efter de Oplysninger om Sverrigs-Gottorps Planer mod Danmark, der indeholdtes i De la Gardies Apologi og adskillige interciperede Breve, umulig kunde være forpligtet til længere at fastholde Garantien for Kjøbenhavnsfreden, saa meget mindre som Danmark bestandig siden Kong Christian IV's Tid havde levet i god Forstaaelse og Forbund med Frankrig, og der fra dansk Side ingensinde var forefaldet noget, «der samme Alliance kunde alterere».

Dette Forsøg paa gjennem Feuquières at formaa de Svenske til at lade det gottorpske Spørgsmaal falde mislykkedes imidlertid ganske. Ikke blot forlangte de Hertugen optagen paa Kongressen, men vilde endog bringe dennes Fordringer frem til Afgjørelse, endnu før de egentlige Fredsforhandlinger toge deres Begyndelse, for saaledes forud at dominere disse. Baron Gersdorf, den af Sachsen foreslaaede Mægler, meddelte nemlig strax de Danske, hvad han af de Svenske havde mærket, «at disse skulde ville nogle preliminære materialia, før de med Hovedsagen begyndte, afhandle»[2]). «Vi paa vor Side», hedder det i Gesandternes Relation til Kong Christian af 23de Juni[3]), «toge det med stor Forundring op som en Invention, hvormed de Svenske ikkun søgte Tiden at trainere, presserende ham egentligen at sige, hvad han derom vidste, da han med Et udbrød, at det blandt andet var Hertugen af Gottorps Admission til Traktaterne. Herpaa gave vi at forstaa, først at vi hidtil havde betvivlet, at Hertugen af

---

[1]) Geh. Ark. Protokol, holden ved Forhandlingerne i Lund. Rel. till Kgl. May$^{tt.}$ af dato d. 23 Juny 1679.
[2]) Geh. Ark. Prot. i Lund, de danske Ges. Rel. af 23 Juni 1679.
[3]) Ib.

Gottorp var Part (vaar partiesk), dernæst at vi vare hverken i den Tilstand eller den Mening, at vi nogle Punkter forud skulde indgaa for at erholde, at de sig med os i Traktater skulde indlade.»

De Svenske gave da ogsaa for saa vidt efter, som de nu besluttede at henvise det gottorpske Spørgsmaal til Forhandlingerne sammen med de øvrige paa Kongressen indbragte Forslag, blandt hvilke det da skulde indtage en fremragende Plads. De vilde, skriver Grev Anton d. 27de Juni[1]), efter hvad den sachsiske Envoyé havde forsikret ham, remittere det til Traktaterne, «dog som et Hovedpunkt, som de vare beredte til at staa paa».

Ogsaa Frankrig, tilføjede Gersdorf, tog sig Hertugens Retablissement højlig an, ligesom Kejseren udi den Nimwegenske Traktat havde «ratione Holsten» belovet Hertugen sin Protektion, «saa at Kvartererne og Kontributionerne os efter den Dag næppeligen skulde blive forundte». Den danske Gesandt svarede kortelig herpaa[2]), at hans Herre intet herom vilde høre: Sagen med Gottorp var en domestique Affaire, der alene vedrørte Hans Majestæt og Fyrsten og alt var afhandlet. Hvad angik Kejseren, da havde denne «ganske intet at disponere over Slesvig». Gjorde man imidlertid Kongen for megen Fortræd, da maatte det ikke komme Hertugen fremmed for, om Hans Majestæt tog saadanne consilia, at det omsider kunde fortryde ham. Men Gyllenstjerne og Örnestedt gik endnu videre. I deres til Mægleren under 26de Juni indgivne Erklæning om Betingelserne for Underhandling med de Danske[3]) forlangte

[1]) Geh. Ark. Prot. i Lund, de danske Ges. Rel. til Kongen d. 27de Juni 1679.

[2]) Ib.

[3]) Geh. Ark. Prot. i Lund, Kongl. May$^{tt.}$ i Sverriges Extraord. Ambassadeurers förklaring på hwad sätt dhe sinnade ähro träde med

de ikke blot Hertugen optagen paa Kongressen, men fordrede for samme Ret til «her ved Traktatstedet at have sin egen Fuldmægtig, der hans Interesse behørigt kunde iagttage», hvorfor det var billigt, at Kongen af Danmark forsynede denne med sikkert Pas «til at iværksætte sin Rejse og i Hans Durchl^{ds} Sag tale og vigilere».

De Danske affattede allerede samme Dag deres Svar[1]. I Overensstemmelse med deres Instrux undgik de ganske at omtale Hertugen, idet de kun i Almindelighed erklærede, «at alle af den ene til den andens Præjudice gjorte Tilbud og Alliancer skulde hæves». De vare derefter ilede til Mægleren[2] for at overlevere ham deres «Punkter» og, som det synes, for mundtlig at forklare ham, hvorfor det gottorpske Spørgsmaal i disse var udeladt.

Gyllenstjerne blev over de Danskes Tavshed i den gottorpske Sag saa forbitret, at det kun manglede lidt i, at han strax havde afbrudt de næppe begyndte Underhandlinger. Da han endelig paa Baron Gersdorfs Forestilling samtykkede i at overgive denne sit Svar paa de Danskes Erklæring, var dette bragt i en saadan Form, at Mægleren ikke turde offentliggjøre det af Frygt for, at Kongressen skulde opløses[3]. Først ved et personligt Besøg hos Gesandten fik han foretaget de nødvendige Forandringer[4].

Gyllenstjernes omændrede Svar er rimeligvis den af de svenske Ambassadeurer til de Danske overleverede Er-

---

H. Kgl. May^{tt.} af Danm. forordnade Extraord. Ambassadeurer till dhen här i Lund i Skåne anstellte freedznegociationen, öfergifuen d. 26 Juny 1679.

[1]) De Kgl. Danske Herrer Ambas^{rers} Svar paa næstforegaaende de Kgl. Svenske Ambas^{rers} Erklæring, Lund d. 26 Juny 1679.

[2]) Rel. af 27 Juni.

[3]) Weibull, a. Skr. p. 584.

[4]) Ib.

klæring, dateret 28de Juni 1679[1]), hvori de yderligere henstille til disse at indrømme en holsten-gottorpsk Fuldmægtig Ret til «at hidkomme og sin Principals Interesse at beobachte», efterdi hans Sag, «hvorvel de ikke finde noget herpaa svaret, alligevel var en essentiel Del af de Fordrag, som disse nordiske Riger imellem have været sluttet, saa at de heller ikke her uden Hans Durchl[ds] Fornøjelse kan sluttes og afgjøres». Gyllenstjerne lod det ved Siden heraf ikke mangle paa Trusler. Gav Danmark ikke efter, sagde han, vilde Sverrig strax forlige sig med Kurfyrsten af Brandenborg, ratificere Freden med det lyneborgske Hus og i Forening med tyske og franske Tropper falde ind i Holsten[2]).

Kong Christian holdt imidlertid fast ved sin Fordring. I ny Instrux til sine Gesandter, dateret Lejren ved Dannevirke d. 28de Juni 1679[3]), forbød han udtrykkelig disse at indlade sig i nogensomhelst Forhandling om Hertugen af Gottorp. «Skulle I spore», hedder det, «at man fra svensk Side ikke vil afstaa fra saa ubeføjede Prætentioner, især hvad angaar Admissionen af en gottorpsk Minister, da bør I at holde inde med Fortsættelsen af Traktaterne, indtil nærmere Befaling indløber om, hvorledes I have at forholde Eder.»

Gesandterne havde alt handlet i Overensstemmelse hermed. I Gjensvar paa de Svenskes Erklæring af 28de Juni, dateret den 30te s. M.[4]), fremhævede de atter ud-

---

1) Geh. Ark. Prot. i Lund. De Kongl. Svenske Ambassadeurers indgifne Svar paa de Kongl. Danske Herrer Ambassadeurers ofverlefverede Erklæring. Lund den 28 Juny 1679.

2) Weibull, a. Skr. p. 584.

3) Geh. Ark. Prot. i Lund. Hans Kongl. May[tts] Ordre till de Herrer Ambassadeurer, dat. i Feldt Leyeren ved Dannewert, d. 28 Juni 1679.

4) Ib. De Kongl. Danske H, Ambassadeurers Erklæring paa foregaa-

trykkelig, «at med Hans Durchl. af Gottorp kunde de danske Ambassadeurer sig ved disse Traktater ingenlunde udi nogen Handling indlade».

Gyllenstjerne og Örnestedt modtoge dette Svar med «korte og tvære Ord» [1]). Den sidste erklærede derhos, at Sverrig var bundet til Hertugen ved Aftalerne paa Rigsdagen i Halmstad [2]). Ogsaa Feuquières bad de Danske betænke den Fare, de udsatte sig for [3]). Herpaa svarede disse med bitre Bebrejdelser mod den franske Gesandt, der havde foranlediget denne Kongres uden at kunne tilbyde andre Betingelser end dem, man allerede andet Steds havde kunnet opnaa [4]). Fra Begyndelsen af Juli synes efter gjensidig Overenskomst den oprindelige skriftlige Forhandling indstillet; dog lovede de Svenske ikke at ville «crude abrumpere» [5]), og man indskrænkede sig til private Sammenkomster.

Det kan overfor al den Modstand, der fra svensk Side rejstes mod de Danske i den gottorpske Sag, ikke være paafaldende, at Kong Christian snart fattede Planen at transferere Fredsnegotierne til Frankrig alene [6]). Naar det nemlig viste sig, at der paa ingen af Stederne, hverken i Sverrig eller Frankrig, kunde opnaas Lempelser i de gottorpske Fordringer, maatte det fremfor alt være i hans Interesse at komme til en Forstaaelse med Frankrig alene,

ende de Kongl. Svenske Ambassadeurers Svar, Lund d. 30 Juny 1679. Jvfr. Den forandrede 4de Punct udj de Kongl. Danske Ambassadeurers sidste Erklæring af d. 30 Juny 1679.

1) Weibull, a. Skr. p. 571.

2) Ib. Jvfr. Carlson, a. Skr. II, p. 571.

3) Geh. Ark. Dirixens Journal ved Fredsforhandlingerne i Lund, d. 7 Juli 1679.

4) Weibull, p. 596.

5) Ib.

6) Goecke, a. Skr. p. 27

saaledes at Betingelsen at restituere Hertugen indførtes i den franske Fredstraktat, og Retten til at paase Udførelsen heraf overdroges Kong Ludvig. Denne kunde ikke ønske Danmarks Undertrykkelse og havde i og for sig ingen Anledning til at blande sig i dets indre Anliggender. Allerede under 26de Juni beordrede derfor Kong Christian Just Høegh i Nimwegen til at erklære de Franske, at saafremt Kongressen i Skaane opløstes mod eller med Frankrigs Villie, var Hans Majestæt rede til at forflytte den til Paris[1]). Forøvrigt var det atter Hertugerne af Hannover og Celle, hvis Bistand han vilde benytte sig af, «paa det at Rendsborgforliget kunde hævdes i sin Vigeur» [2]). Selv Kurfyrsten af Brandenborg, der endnu ikke havde ratificeret Freden med Frankrig[3]), kunde mulig ogsaa ville udøve nogen Indflydelse til Fordel for Danmark[4]). Vel paalagdes det under 7de Juli[5]) Mejercrone at forsikre i Paris, at den danske Konge levede i Forventning om en billig Satisfaktion og var villig til at lade det have sit Forblivende ved Rendsborgforliget, men, hedder det, «skulde der opstaa Vanskeligheder i Anledning af nogle i samme indeholdte Punkter, maatte han (Mejercrone) lade det komme an paa den franske Konges endelige Resolution og tilsidst skride til de profitableste Konditioner, der kunde erholdes, dog sub spe rati».

Imidlertid vare de Franske d. 30 Juni trængte ind i Delmenhorst, og Ludvig erklærede, at dersom Kongen af Danmark ikke inden Slutningen af August havde restitueret

---

[1]) Geh. Ark. Statsr. Prot.
[2]) Ib. 30 Juni 1679.
[3]) Dette skete først d. 22de Juli 1679: Actes de Nimègue IV, p. 495.
[4]) Geh. Ark. Statsr. Prot. 3 Juli 1679.
[5]) Statsr. Prot.

Hertugen, vilde han overgive Oldenborg og Delmenhorst til Biskoppen af Münster[1]). I Skrivelse til Feuquières befalede han ogsaa denne i Forening med de svenske Gesandter at meddele de Danske, at efterdi de ikke i rette Tid havde modtaget de af ham foreslaaede Vilkaar, ansaa han sig beføjet til at fremkomme «med nye» og kræve for sig og Sverrig Skadesløsholdelse for en Krig, man haardnakket dristede sig til at fortsætte[2]).

Det var disse Ludvigs Trusler, der bevægede Danmark til Eftergivenhed, men tillige synes at have ladet Planen opstaa hos det om i Sverrig at ordne Striden om Gottorp ved at foreslaa et Mageskifte af de haardt truede Grevskaber Oldenborg og Delmenhorst med den hertugelige Del af Slesvig. «Hvad Gottorp belanger», skrive de danske Gesandter til Kong Christian den 7de Juli 1679[3]), «indstille vi til Eders Majestæt, om vi saadant Alternativ skulle foreslaa, enten at den Rendsborger-Reces bliver udi alle Punkter og Klausuler udi sin fulde Vigeur, eller og at Hertugen af Holsten sin Del af Slesvig til Eders Majestæt mod Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst ganske afstod, og hvis Hertugen ikke med Grevskaberne, efterdi de ikke saa meget indbringe, skulde være tilfreds, ham da Resten af Frankrig og Sverrig skulde godtgjøres.»

Udsigten til at faa Sagen ordnet gjennem et Mage-

---

[1]) Halem, Gesch. Oldenburgs III, p. 15. I den hemmelige Artikel i Freden med Biskoppen af Münster bestemtes, at denne, saafremt Danmark vægrede sig ved at dimittere de biskoppelige Tropper, der endnu stode i dets Sold, skulde skyndsomst falde ind i Oldenborg og Delmenhorst og der gaa frem «efter Krigsraison». Gjennem den prætenderede Garanti for Udførelsen af denne Artikel anmassede Ludvig sig en vis Dispositionsret over Grevskaberne. — Magnus Höjer, a. Skr. p. 99.

[2]) Estrup, a. Skr. II, p. 75.

[3]) Geh. Ark. Prot. i Lund. Relation till Hans Kongl. May^{tt}.

skifte bevirkede da, at Kong Christian gjorde Brud paa sit Princip, ikke at drage det gottorpske Spørgsmaal ind under Forhandlingerne i Lund, og saaledes virkelig nærmede sig Sverrig. Endnu d. 10de Juli, da Feuquières forhandlede med de danske Gesandter, berørte de ikke den holstenske Sag[1]). Nu derimod gav Kongen i sit Svar af 12te Juli[2]) paa ovennævnte af dem rettede Forespørgsel af 7de s. M. sit Minde til, at de for at sondere Fjendens Hensigt og intet forsømme, der kunde tjene til Befordring af hans Interesse, «under Haanden og ligesom diskursiv gav Modparten at forstaa, at om man i den gottorpske Sag gav ham Satisfaktion enten ved ovennævnte Mageskifte eller ved andre Temperamenter, var han paa sin Side rede til at foreslaa saadanne Vilkaar, at alle deraf skulde erkjende hans synderlige Fredsbegjær, og Fredsværket forhaabentlig derved snart føres til Ende».

De Forhaabninger, Danmark satte til den foreslaaede Ordning, gik imidlertid ikke i Opfyldelse. De Svenske bleve urokkelig staaende ved Fordringen paa Hertugens Restitution i Overensstemmelse med de vestfalske og kjøbenhavnske Traktater. Ludvig paa sin Side frygtede ikke uden Grund for, at han under langvarige Forhandlinger paa et saa afsides Sted som Lund i Skaane skulde gaa glip af sin tidligere Indflydelse, saa meget mere som der viste sig betænkelige Tegn til, at Danmark og Sverrig ikke vilde indskrænke sig til Fredsforhandlinger, men mulig indgaa Forbund med hinanden til gjensidigt Forsvar af deres Interesser overfor Frankrig. Tilskyndet af Feuquières,

---

1) Magnus Höjer, a. Skr. p. 117, Noten: de sv. Gesandter til Bjelke d. 11te Juli 1679.

2) Geh. Ark. Prot. i Lund. Kongens Ordre til Ges. i Lund, dat. Rendsborg d. 12 Juli 1679.

hvis Forfængelighed ikke tilfredsstilledes ved den ham paa Kongressen tildelte Rolle[1]), søgte han derfor ved Trusler og Løfter at bevæge de Danske til at gjenoptage Fredsforhandlingerne i Frankrig. Dog var man her ikke tilsinds at vise Eftergivenhed i det gottorpske Spørgsmaal. Dette fremgaar tilstrækkelig af Pomponnes Udtalelser. Mejercrone synes at have indledet Forhandlingerne med denne gjennem Meinders[2]); thi skjønt det vistnok laa i Kurfyrstens Interesse at hindre Fred mellem Frankrig og Danmark[3]), var det dog endnu mere i hans Fordel, at dette ikke kom til Forstaaelse med Sverrig. Fra dansk Side afviste man vedblivende Fordringen om Hertugens Restitution, og Mejercrone havde netop af den Grund overdraget Forhandlingerne til Meinders, fordi denne lettere kunde hos Pomponne sondere, om Frankrig virkelig «vilde foretrække Freden for denne uretfærdige Fordring» [4]). Den brandenborgske Gesandt lod sig ogsaa tydelig forlyde med, at Kongen af Danmark før vilde udsætte sig for alle Extremiteter end finde sig i saa ubillige Betingelser, saa meget mere som Frankrig ret vel kunde frafalde disse uden at komme i Strid med sin Ære og sine Engagements. Pomponne stillede imidlertid haardt imod haardt. Den franske Konge, erklærede han[5]), kunde aldrig forlade Hertugen af Gottorp, saa meget mindre som den Forklaring, de Danske nu vilde gjøre gjældende af Rendsborgforliget, næppe var den almindelige. De maatte derfor ikke smigre sig med, at Kong Ludvig vilde trække sine Tropper ud af Riget,

[1]) Magnus Höjer, a. Skr. p. 112.
[2]) Geh. Ark. Pakken Frankrig 106 b. Postscriptum til Skrivelse fra Mejercrone, uvist til hvem, dat. Paris ce 8/18 Juillet 1679.
[3]) Goecke, a. Skr. p. 27.
[4]) Geh. Ark. Mejercrones Brev 8/18 Juli 1679.
[5]) Ib.

eller at han paa Grund af det fremrykkende Efteraar ikke kunde realisere sin Plan, thi det første var kun sket for at fuldbyrde Freden med Kejseren, og vilde Danmark ikke falde tilføje, skulde de samme Tropper, der stode rede til at forlade Riget, ufortøvet vende tilbage, og hvad den sene Aarstid angik, var der alt truffet de nødvendige Aftaler med Nabomagterne om Vinterkvarter. Ved Siden af disse Trusler erklærede Pomponne imidlertid, at selv om Kongressen i Skaane skulde blive opløst, havde dette intet at sige[1]), naar man kun enedes om at føre den til Ende i Paris. I dette Øjemed lovede Kong Ludvig, at naar den danske Gesandt inden behørig Tid tilvejebragte en nøjagtigere Fuldmagt til at forhandle med ham, vilde han foreløbig trække sine Tropper ud af Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst[2]). I Tilfælde af, skriver han til Feuquières den 14de Juli[3]), at nævnte Bemyndigelse kan forbinde Kongen af Danmark til ved en Traktat fuldkommen at opfylde Freden i Vestfalen og Kjøbenhávn overfor Sverrig og Hertugen af Gottorp, vil jeg ikke tøve med at slutte Fred, thi jeg er forvisset om, at Eders Negotiation trækker i Langdrag i det Uendelige, og at den næppe vil blive endt paa en Kongres, hvor de tvende Kroners gjensidige Had kun fremkalder Fjernelse og uoverstigelige Vanskeligheder.

Rygtet om de nye Underhandlinger mellem Danmark og Frankrig havde imidlertid i Sverrig vakt baade Overraskelse og Harme. I Virkeligheden var det fra dansk Side ogsaa et alvorligt Forsøg paa at frigjøre sig fra det svenske Supremati. Intet Under, at man i Sverrig gjorde

[1]) Mejercrones Brev 8/18 Juli 1679.
[2]) Weibull, p. 588.
[3]) Ib.

alt for at bevæge de Danske til at opgive deres Plan. Først forsøgte man gjennem Niels Bjelke at formaa Colbert til at nægte Udstedelsen af Pas for den danske Gesandt Just Høegh, der var bestemt til at lede Forhandlingerne i Frankrig[1]). Dette blev vel afslaaet, men Colbert forsikrede dog Sekretæren ved den danske Legation i Paris, at Høegh ikke skulde paatage sig Rejsen, med mindre han kunde tilsikre saavel Sverrig som Gottorp den fuldkomne Opfyldelse af de vestfalske, roskildske og kjøbenhavnske Traktater[2]).

De Svenske søgte derpaa gjennem Overtalelser og Trusler at paavirke de Danske. Gyllenstjerne kom saaledes til dem og sagde med «temmelig Alteration»[3]), at han ikke kunde se, at det for Danmark var reputerligt, at Kongen af Frankrig skulde foreskrive disse Kroner, hvad han fandt for godt, og at deres Ministre skulde være Nuller, eller at de nordiske Ministre skulde sig en Tredies Arbitrage, og hvad han vilde foreskrive, submittere[4]). Til hvor liden Ære vilde det ikke blive for Gesandterne, danske som svenske, om de skulde sidde ørkesløse og se til, at den Negotiation, for hvis Skyld de vare hidsendte, paa et fremmed Sted skulde fuldbyrdes, især da man fra svensk Side var sindet hver Time at undertegne Freden med de Danske paa ganske de samme Konditioner, som udi Frankrig vare at erlange[5])? Thi det var en stor Vildfarelse, hvis

---

[1]) Geh. Ark. Prot. i Lund. De danske Gesandters Relation til Hans Kgl. Mayᵗᵗ· sub dato Lund d. 25 July 1679.

[2]) Ib. Bjelkes Brev til Kong Carl, dat. Nimwegen 14 July 1679. Extract uttur de Svenska Legaternes bref till Hans Kgl. Mayᵗᵗ·

[3]) Geh. Ark. Dirixens Journal d. 17 Juli 1679.

[4]) Ib. Prot. i Lund. Relation til Hans Kgl. Mayᵗᵗ· sub dato Lund d. 25 July 1679.

[5]) Ib.

man i Danmark hengav sig til Haabet om i Paris at kunne opnaa gunstigere Betingelser[1]); tvertimod havde Kong Ludvig for nylig tilskrevet Feuquières og atter til Overflødighed højtidelig forsikret Ambassadeuren Bjelke, at han vilde have Sverrigs Interesse udi Agt og intet slutte uden paa de vestfalske, roskildske og kjøbenhavnske Traktater[2]).

Sverrig paa sin Side vilde ogsaa opgive Fordring paa Skadeserstatning og se alene paa en loyal Opfyldelse af de nævnte Fredsslutninger[3]). Det lovede at ville lægge Hindringer i Vejen for Ratifikationerne af Traktaterne i Celle og St. Germain[4]), ja Gyllenstjerne gav endog gjennem forskjellige Ytringer at forstaa, at de Svenske skulde være villige til at optage den ældre Plan om et Forbund med Danmark, og, føjede han til, «Hertugen af Holsten kunde vel ogsaa paa en eller anden Maade fjernes»[5]). De Danske synes heri at have set en Antydning af en større Indrømmelse, end der virkelig var ment. Strax bragte de atter Mageskiftet med Oldenborg og Delmenhorst paa Bane, idet de erklærede, «at det vel kunde ske, at Kongen af Danmark overlod Fyrsten disse mod lige Indkomst i Hertugdømmet Slesvig, og at hans Majestæt vel kunde taale, at det skete, med hvad Titel Hertugen det begjærede»[6]).

Gyllenstjerne vilde dog intet høre derom. «Han svor

---

1) Jvfr. Rel. til Hans Kgl. Maytt. fra de danske Gesandter, dat. Lund d. 18 July 1679.
2) Geh. Ark. Prot. i Lund. De danske Gesandters Relation af 25de Juli 1679.
3) Weibull, a. Skr. p. 589.
4) Ib. p. 587.
5) Geh. Ark. Dirixens Journal d. 17de Juli.
6) Geh. Ark. Prot. i Lund. De danske Gesandters Relation til Kongl. Maytt. d. 18de Juli 1679.

og forbandede sig paa»[1]), at disse og andre Konditioner, der afvege fra de vestfalske og nordiske Traktater, skulde aldrig opnaas hverken i Sverrig eller Frankrig. Vare de Danske desuagtet tilsinds at traktere i Paris, da var det bedst at skilles «jo før jo bedre»[2]). Den sachsiske Gesandt, «der var mere impatient end nogen over Negotiationen i Frankrig»[3]), forlangte nu ogsaa af de Danske et bestemt og kategorisk Svar, hvorvidt de der vilde slutte Fred eller ej. «Thi skete dette», sagde han, «da var det spotteligt for begge Kurfyrsterne som Mediatører[4]) herom noget videre at lade tale eller handle. De Svenske vilde derfor ogsaa nu indgive en Protestation mod de danske Gesandter, at dersom de ikke inden otte Dage havde faaet kategorisk Svar fra dem, vilde de ikke være holden til de Konditioner, som de hidtil havde foreslaaet, men mere prætendere, og dersom de ikke derudi bekom Satisfaktion, da ganske afbryde og bortrejse»[5]).

Disse Forholdsregler vare dog overflødige. Danmark havde truffet sit Valg. Allerede den 10de Juli udstedtes Ordre til Buchwald i Celle om at forsikre Marechal Crequi, at Kong Christian ganske lagde Freden i Ludvig XIV's Hænder og havde overdraget Mejercrone at undertegne samme paa Betingelser, «som Hans Allerkristeligste Maje-

---

[1]) Geh. Ark. Prot. i Lund. De danske Gesandters Relation til Kongl. May$^{tt.}$ d. 18de Juli 1679. — Ib. De danske Gesandters Relation af 25de Juli 1679.

[2]) Ib.

[3]) Ib.

[4]) Hermed sigtes til det af Kurfyrsterne af Baiern og Sachsen i Februar 1679 i Forening gjorte Tilbud om at paatage sig Mæglernes Rolle ved Tilvejebringelsen af en almindelig Fred paa Basis af de vestfalske Traktater. — Pufendorf, a. Skr. XVII, § 37.

[5]) Geh. Ark. Prot. i Lund. De danske Gesandters Rel. af 25 Juli 1679.

stæt maatte finde retfærdige, rimelige og billige»[1]. «Siden jeg ser mig tvungen til at falde tilføje,» skriver Kongen, «er det mig en Trøst hellere at give efter for Kongen af Frankrigs Magt og Ædelmodighed end for de Svenskes Chikaner»[2]. Den 17de s. M. paalagdes det Mejercrone[3]) at skride til Afslutning af Traktaterne, idet han dog navnlig maatte sikre Danmark følgende tvende Fordele, først at Fjendtlighederne ophørte a die signaturæ, dernæst at Hertugen af Gottorp hindredes i at opføre Fæstninger og iøvrigt foretage sig noget til Skade for Hans Majestæt. Kunde dette imidlertid ikke opnaas, maatte Gesandten bestræbe sig for, at Betingelsen at restituere Hertugen blev affattet i saa almindelige terminis som muligt, og at der angaaende dette ikke indførtes noget i Traktaten præjudicerligt.

IV.

Det var Hensynet til Gottorp, der bevægede Danmark til at aabne nye Underhandlinger i Paris. Den authentiske Efterretning herom modtog man i Sverrig gjennem Hamburger Postzeitung af 27de Juli, der mældte, at Marechal Crequi havde trukket sine Tropper tilbage til Rhinen[4]. Man skulde tro, at denne Nyhed maatte bevæge de Svenske til at forlade Kongressen. Dette blev dog ikke Tilfældet. Tvertimod fortsatte de med større Kraft Forhandlingerne med de Danske. Dette hænger sammen med den i Sverrig stigende Uvillie imod Ludvig XIV og grunder

[1]) Weibull, a. Skr. p. 590, 600.
[2]) Ib.
[3]) Geh. Ark. Statsr. Prot.
[4]) Weibull, a. Skr. p. 593.

atter i det gottorpske Spørgsmaal. Ikke nok, at Carl XI, under det friske Indtryk af de bitre Krænkelser, der vare tilføjede ham ved Freden i St. Germain, nu fik Syn for Sagen, at det virkelig var Ludvigs Agt at drage ogsaa disse Negotiationer til sig og diktere ham Fredsbetingelserne med Danmark, men Underhandlingerne i Paris, der vilde lægge Afgjørelsen af den gottorpske Strid i Frankrigs Hænder og afskjære Sverrig Ret til Indblanding i Hertugdømmerne, indeholdt saaledes netop en Trusel mod dets Udøvelse af Suprematiet i Norden. Derfor ønskede Gyllenstjerne Forhandlingen fortsat i Skaane. Endnu den 30te Juli foreslog han[1], «at man for at menagere begge Kongernes Reputation skulde separat i Lund en solen Traktat forfatte og underskrive, hvad i Paris er anordnet». Saaledes vilde Sverrig endnu have sikret sig en vis Ret til Indblanding i den gottorpske Strid.

Men disse Forsøg paa i sidste Øjeblik at hindre Forhandlingernes Gjenoptagelse i Paris mislykkedes. Da tog Gyllenstjerne heller ikke i Betænkning at realisere Planen, som han oftere havde udtalt, om et Forbund mellem de nordiske Magter til gjensidigt Forsvar af deres Interesser, navnlig overfor Frankrig, en Alliance, i hvilken Sverrig ifølge sine Traditioner og sin Indflydelse paa Fastlandet dog maatte blive Hovedmagten og saaledes endnu kunde sikre sig den endelige Løsning af den gottorpske Strid. Basis for Forbundet skulde nemlig være Fredsslutningerne i Vestfalen, Roskilde og Kjøbenhavn: da skulde ogsaa Østersøhandelen, «der var en Moder til den anden»[2], blive Nordens Ejendom og give de forenede Kongeriger

[1]) Geh. Ark. Dirixens Journal.
[2]) Geh. Prot. i Lund. De danske Gesandters Rel. af 25 Juli 1679.

Midler ihænde til sejrrig at møde deres Fjender, — «da havde de ikke behov at være andres Mercenarier[1]), ... og hver for sig kunde de bringe deres Naboer til Raison, Kongen af Danmark sine i Tyskland, og Sverrig Moskoviten»[2]), ... «ja, om de forstode sig indbyrdes, skulde ingen tredie Magt sig understaa at forhindre, hvad Conquester de havde i Sinde at gjøre»[3]).

Den paatænkte Alliance, der bærer Gyllenstjernes Navn, røber sig imidlertid saavel i sin Oprindelse som ved det Hastværk, hvormed den skulde realiseres[4]), som opkommen under Frygten for nye Ydmygelser fra Frankrig. Man forstaar da tillige den Ulyst, Gyllenstjerne fra Begyndelsen viste til i Forening med Danmark at indgaa Forbund med de Franske, og de trevne Underhandlinger herom i Paris, saavelsom de enkelte Ytringer af Tilbøjelighed til at komme de Danske imøde i Striden om Gottorp, som vi stundom træffe i hans Mund.

De Danske frygtede dog med Rette, at dersom de paa dette Tidspunkt trak sig tilbage fra Forhandlingerne med Kong Ludvig, skulde denne med hele sin Magt vende sig imod dem, for ikke at tale om, at Udsigten til at unddrage Sverrig Afgjørelsen af det gottorpske Spørgsmaal derved berøvedes dem. De optoge derfor som en Middelvej Hannibal Sehesteds og Griffenfelds ældre Plan om et Forbund mellem de nordiske Magter paa Basis af en Tilslutning til Frankrig. Uden derfor at afvise Gyllenstjernes Tilbud henstillede de, om ikke en Tredie, hvormed selv-

[1]) Geh. Ark. Dirixens Journal, d. 17de Juli 1679.
[2]) Ib.
[3]) Ib. Prot. i Lund. De danske Gesandters Rel. af 25 Juli 1679.
[4]) Ib. Dirixens Journal d. 30 Juli 1679.

følgelig mentes Frankrig, burde optages i Alliancen [1]). Gyllenstjerne svarede [2]), at han ansaa Tanken herom for altfor tidlig vakt; de nordiske Kroner maatte først være enige, da kunde man mulig senere forbinde sig med en Tredie.

Paa den anden Side gav Feuquières kun ringe Betænkningstid; han erklærede d. 6/16 August [3]), at dersom de Danske ikke inden denne Maaned havde sluttet Fred i Overensstemmelse med de vestfalske, roskildske og kjøbenhavnske Traktater, saavel hvad Sverrig som Hertugen af Gottorp angik, vilde Hans Allerkrist. Majestæt betragte sig løst fra alle tidligere gjorte Tilbud og have Frihed til at holde sig skadesløs for en Krig, som han var bleven tvungen til at fortsætte.

Kong Christian havde alt søgt at tilfredsstille begge Parter. Under 5te August udstedtes kongelig Ordre til Gesandterne i Lund om at indfinde sig i Kjøbenhavn for med Regeringen at drøfte Gyllenstjernes Plan [4]): «thi ligesom det vilde være højst priseligt, om de nordiske Kroner kunde komme bort fra den gjensidige Mistro, og et bestandigt nabovenligt Venskab oprettes imellem dem, saaledes ville Vi lade det os gjorte Forslag til en nærmere Forening ikke misfalde, men saavidt muligt facilitere det» [5]). Fra Kjøbenhavn tilstillede Gesandterne dernæst den 21de

---

[1]) Weibull, a. Skr. p. 599.

[2]) Geh. Ark. Dirixens Journal d. 13de August 1679.

[3]) Geh. Ark. Prot. i Lund. Den franske Ambassadeurs Deklaration af Dato Lund 6/16 August 1679.

[4]) Geh. Ark. Prot. i Lund. Hans Kongl. Maytts Ordre till deres Excellencer Ambassadeurerne udj Lund de dato Pinneberg d. 5 Aug. 1679.

[5]) Prot. i Lund. Kong Christian til Ges. i Lund, 5 Aug. 1679.

August St. n. Feuquières en Skrivelse[1]), hvori de erklærede, at Mejercrone alt havde faaet Ordre til at undertegne Freden i Frankrig paa de Vilkaar, Kong Ludvig maatte finde retfærdige og billige. Forøvrigt synes Gesandten i Paris at have hengivet sig til Haabet om, at Rygtet om det paatænkte svensk-danske Forbund mulig kunde bringe de Franske til at nedstemme deres Fordringer[2]).

Efterat Danmark nemlig havde maattet bekvemme sig til at lade det gottorpske Spørgsmaal behandle i Paris, gik dets Bestræbelser i Øjeblikket ud paa at faa Betingelserne betræffende Hertugen optagne i en separat Artikel, hvorved altsaa fremtidig Tvist mellem denne og den danske Konge blev at afgjøre efter Overenskomst med Frankrig. I Erklæring, dat. St. Germain d. 31te Juli[3]) og samme Dag rimeligvis af Mejercrone præsenteret Kong Ludvig, anmodedes denne om at opfylde ovennævnte Fordring. Artiklen om Gottorp, hedder det, var stedse af den danske Konge bleven betragtet som en domestique Sag, der egentlig var afgjort i Rendsborgforliget; men da Hans Allerkrist. Majestæt ikke vilde lade det have sit Forblivende herved, vilde Kongen af Danmark som Bevis paa yderligere Eftergivenhed henvise nævnte Sag i Freden med Frankrig til en separat Konvention og derpaa «interveniente rege Christianissimo» venskabelig forhandle med Hertugen

---

[1]) Geh. Ark. Prot. i Lund. De Kongl. Danske Herrer Ambassadeurers Skrifuelsse till den Franske Ambassr. Monsr. de Feuquières, Kiøbenhafn den 21 Augusti Anno 1679. Dat. 21 Aug. maa være ny Stil, thi de danske Gesandter, Juel og Biermann, vare alt vendte tilbage til Lund d. 20 Aug. gl. St. — Dirixens Journal 20 Aug. 1679.

[2]) Geh. Ark. Pakken Frankrig 106 b. Mejercrone til Kongen. Paris 7/17 d'Aoust 1679.

[3]) Ib. Uden Underskr., paategnet: Mémoire presonté le 31 de juillet.

af Gottorp strax efter Afslutningen af Hovedtraktaten for ikke at forsinke denne med en Mængde domestique Kvæstioner[1]). Ludvig var i Begyndelsen ikke tilbøjelig til at gjøre Danmark denne Indrømmelse. I Skrivelse til Feuquières af 11te August[2]) erklærede han, at han ikke saa sig i Stand til at skille de tvende Sager, vedrørende Sverrig og Hertugen af Gottorp, fra hinanden, tilmed da de vare forbundne i Roskildetraktaten, og at han var overbevist om, at den danske Konge ikke paa Grund af en simpel Formalitet vilde forhale Afslutningen af Freden. Tilsidst gav han dog sit Minde til en Ordning paa den af Mejercrone foreslaaede Maade.

Underhandlingerne maatte nu dreje sig om Indholdet af den separate Artikel. Mejercrone overleverede da Pomponne et Udkast til en saadan af følgende Indhold[3]): «Og efterdi Hertugen af Slesvig-Holsten-Gottorp har anmodet den Allerkr. Konge om at anvende al Omsorg paa Restitutionen af nævnte Hertug paa Basis af Traktaterne i Kjøbenhavn og Münster og samtidig har erklæret, at han intet ønskede hellere end snarest muligt at optages i Kongen af Danmarks Venskab, er man kommen overens om, at de Uoverensstemmelser, der i Anledning heraf ere opstaaede mellem Kongen og Hertugen, skulle ordnes og afgjøres ved en almindelig Forhandling af Kommissærer, som dertil udnævnes af Kongen af Danmark og nævnte Hertug, og som skulle samles under Intervention af Kongen af Frankrig eller de Ministre, som dertil beskikkes.»

---

[1]) Geh. Ark. Pakken Frankrig 106 b. Uden Underskr., paategnet: Mémoire presenté le 31 de juillet.

[2]) Geh. Ark. Prot. i Lund. De danske Gesandters Rel. af 15 Aug.

[3]) Ib. Pakken Frankrig 106 b. Mejercrones Brev, dat. Paris 15/25 Aoust 1679, uden Adr., egh. Orig.

Fordelene for Danmark ved denne Ordning ere iøjnefaldende. I Virkeligheden vilde Striden da blive afgjort som en Familietvist efter de gamle Unioner og Arvepagter. Om Roskilde- og Kjøbenhavnsfreden tales intet. Pomponne forkastede derfor ogsaa dette Forslag. Mejercrone præsenterede da et andet[1]), i hvilket Kongen af Danmark forpligtede sig til at restituere Hertugen «i Souveræniteten alene, saaledes som denne tilhørte ham ifølge Traktaterne i Roskilde og Kjøbenhavn». Da de gamle Unioner og Arvepagter herigjennem paany bleve bekræftede, var der saaledes atter givet Danmark Midler ihænde til at fortolke den hertugelige Souverænitet i Overensstemmelse med sine Planer og navnlig udelukke fra denne en ensidig Anvendelse af Befæstningsretten. I dette Øjemed forestillede Mejercrone udtrykkelig Pomponne[2]), hvor liden Sikkerhed Kongen af Danmark havde overfor Hertugen, om det ikke formentes denne at opføre Fæstninger i Slesvig. Pomponne svarede, at Frankrig umulig kunde bekræfte Hertugen i Souveræniteten og ved at borttage Befæstningsretten i samme Øjeblik tilintetgjøre det mest essentielle Punkt i samme[3]). Dagen efter[4]) lod han derfor Mejercrone komme til sig og forelagde ham nu selv et Projekt, om hvilket han erklærede «trods alle Gesandtens Grunde og Argumenter», at det enten maatte antages, eller Forhandlingerne afbrydes. Det nævnte Projekt er utvivlsomt den senere i Fontainebleau optagne separate Artikel, ifølge hvilken Hertugen skal gjenindsættes i alle sine Besiddelser,

---

[1]) Geh. Ark. Pakken Frankrig 106 b. Mejercrones Brev af 15/25 Aug 1679.
[2]) Ib. Mejercrone til Kongen d. 7/17 Aug. 1679.
[3]) Ib.
[4]) Ib. Mejercrones Brev 15/25 Aug. 1679.

Provinser, Lande og Byer i den Stand, hvori de nu ere, som og i den Souverænitet, der tilkommer ham ifølge Roskilde- og Kjøbenhavnsfreden, «saa at hvad der senere er sket, eller hvilke Traktater der ere indgaaede, ikke skal præjudicere disse». Denne sidste Passus vakte især Mejercrones Misfornøjelse[1]). Forgjæves viste han, at den var ganske overflødig. «Jeg ser intet Middel», skriver han[2]), «til at bevæge Pomponne til at opgive den; han paastaar, at Kongen af Frankrig umulig kan udelade dette Sted uden at vække Forestilling om en Bagtanke med sin Plan (sans faire naitre des arrières pensées de son dessein)». Forgjæves optog Gesandten sine Kollegaers Forslag i Lund om et Mageskifte med Oldenborg og Delmenhorst. Ligesaa frugtesløst var det at beraabe sig paa Ludvigs Ædelmodighed. «Ædelmodighed», ytrede Pomponne, «havde intet at gjøre med Statssager», og Frankrig kunde ikke indlade sig paa at afgjøre Striden som en anden Kjøbmandsaffære[3]). Tilsidst vendte Mejercrone sig til Louvois gjennem en af dennes Kreaturer[4]), men fik til Svar, at man vilde assignere paa Danmark de Penge, Frankrig skulde betale Sverrig, dersom de Danske ikke uopholdelig bekvemmede sig til at slutte Fred. Saaledes kom Traktaten i Fontainebleau i Stand den 23de Aug./2den Septbr. 1679. At Forholdet til Gottorp ordnedes i en separat Artikel, var da den eneste Fordel, Danmark opnaaede.

Under Forhandlingerne havde Pomponne imidlertid ladet Ytringer falde, der røbede, at Ludvig, naar Danmark

---

1) Mejercrones Brev 15/25 Aug. 1679.
2) Ib.
3) Ib. Weibull, a. Skr., p. 591.
4) Mejercrones Brev af 15/25 Aug. 1679.

først havde sluttet Fred, ikke skulde lægge dette Hindringer i Vejen for at realisere sine Planer i Hertugdømmerne. «Han spurgte mig», hedder det i Mejercrones Skrivelse til Kongen, dateret 7/17 August[1]), «om Eders Majestæt ikke havde Tropper nok til under et eller andet Paaskud at hindre Hertugen fra at opføre Fæstninger, idet han kunde forsikre, at naar Freden først var sluttet, og Frankrig befandt sig udenfor Forpligtelsen til sine Engagements, som resulterede af denne Krig[2]), skulde det heller ikke mere blande sig i de Sager, der kunde være Eders Majestæt og Hertugen imellem. Hvad angik, at man forlangte, at Kong Ludvig i Traktaten udtrykkelig skulde bekræfte Arvepagterne, da var dette efter Pomponnes Mening ganske overflødigt. De vare implicite tilstede i Roskilde- og Kjøbenhavnsfreden; enten var nu Hertugen forbunden til dem eller ej, i sidste Tilfælde kunde Frankrig da ikke paalægge ham en ny Forpligtelse, men i første besad Eders Majestæt vistnok baade Paaskud og Evne nok til at holde ham til sin Pligt»[3]). Det var under den danske Konges Værdighed at frygte en saa ubetydelig Fyrste som Hertugen, da denne hverken havde Penge, Tropper eller Fæstninger, og man jo kunde paaføre ham Krig, saa ofte han vægrede sig ved at holde de trufne Aftaler[4]). Man kunde være sikker paa, at den Fortolkning, den Stærkere gjorde gjældende, altid fik Fortrinet[5]). Desuden vare de Svenske ingenlunde tilfredse med Freden. Tvertimod raabte de paa, at man i Frankrig ikke havde forlangt Sikkerhed nok for Hertugen,

---

[1]) Geh. Ark. Pakken Frankrig 106 b.
[2]) Ib.
[3]) Ib.
[4]) Ib. Mejercrones Brev 15/25 Aug. 1679.
[5]) Ib. sammes Brev 7/17 Aug. 1679.

hvorfor Bjelke ogsaa havde protesteret imod den, ja ligefrem truet med Brud[1]). Men Sverrigs Ubetydelighed efter Freden og Gottorps Afmagt burde være Danmark tilstrækkelig Satisfaktion[2]) — for ikke at tale om, at Hans Allerkristeligste Majestæt vilde være langt fra af Kjærlighed til Hertugen at gjenoptage Krigen eller brouillere med Danmark, naar han kun ikke længere var bunden til sit Ord, hvilket hidtil havde været det eneste Motiv til alt, hvad han havde udrettet for Gottorp[3]).

Ved disse og lignende Udtalelser søgte Pomponne at betage de Danske en Del af det Ydmygende ved Freden. Kun saaledes forstaar man, at disse senere i saa høj Grad vanskeliggjorde Udførelsen af denne eller rettere ved nye Udskrivninger og Kontributioner hindrede Hertugen fra at opfylde de paa ham rejste Pengekrav og saaledes fik Paaskud til fremdeles at holde største Delen af de hertugelige Lande besat. Gottorperne vare ogsaa langtfra tilfredse med Freden. Paa samme Tid som Ludvig, den 4de September 1679[4]), bevidnede den danske og svenske Konge sin Glæde over, at Freden var gjenoprettet, havde Pomponne paa sin Herres Vegne tilstillet Hertugen en Skrivelse, der underrettede ham om, at han ved Frankrigs Mægling var gjenindsat i sine Lande og de Rettigheder, der tilkom ham ifølge Fredslutningerne i Vestfalen, Roskilde og Kjøbenhavn[5]). Hertugen tøvede imidlertid med at svare herpaa. Derimod overbragte inden Maanedens Udgang en gottorpsk Gesandt Kong Carl en Skrivelse,

---

1) Geh. Ark. Mejercrones Brev 15/25 Aug. 1679.
2) Ib.
3) Mejercrones Brev 7/17 Aug.
4) Estrup, a. Skr. II, 78.
5) Ib.

hvori han klagede over den Uret, der ved nævnte Fredslutning var overgaaet hans Herre, og bad om Raad og Bistand fra Sverrig. Til sin Skuffelse modtog ban intet Svar. I Grunden er det den samme Klage, som fremkom strax efter Nimwegener Freden: Hertugen havde ikke selv sluttet Fred. I Instruxen for ovennævnte Gesandt, dateret 26de September 1679[1]), tilstod han aabent, efter hvad de Danske berette[2]), at den franske Fredsartikel ikke var gunstig for ham, hverken «in formalibus» eller «in materialibus». Han besværede sig over, at de gamle Unioner og Arvepagter paany fandtes bekræftede, at den oldenborgske Arvesag ikke efter hans Ønske var optagen i Freden, at Betingelsen «qvoad restituendos fructus et expensas» var forbleven uophævet, at Freden var affattet «absqve ullo capite et ingressu», saa at Hertugens Navn heller ikke var vedføjet Traktaten, end ikke af Koncipienten, og at der ikke fandtes tilstaaet de hertugelige Tjenere og Hjælpere almindelig Amnesti (reconciliatio animorum). Han befrygtede, at der vilde opstaa Vanskeligheder, fordi Udleveringen af Souverænitets-Akten ikke med klare Ord var paabudt, og der endnu mindre var angivet, hvilke de Lande vare, der skulde gjengives ham. Han beklagede sig over, at han ikke var omtalt i Hovedtraktaten, men han og hans Interesse skudt hen i en Bi-Artikel (sondern Sie mit Dero Interesse in einen Neben-Artikul verrücket worden), og at han hidtil i sin Nød endnu ikke havde hørt noget fra Sverrig. Endelig tilstod han, at han i Freden ikke havde opnaaet Halvdelen af, hvad han havde tilsigtet i Nimwegen, og at han som Følge deraf vilde blive «siddende» i Striden

[1]) Nachricht etc. p. 38.
[2]) Ib. p. 39.

med Danmark. Af disse Grunde var det ogsaa, at han i nogen Tid havde opsat at sende Hoffet i Versailles sin Tak for, hvad dette havde udrettet for ham i Freden.

Det gottorpske Modskrift[1]) benægter ikke Referatets Rigtighed. Det indrømmer, «at Hertugen virkelig ønskede og forlangte en bedre Fred», men det angiver som Hovedgrund dertil, at der ikke var tilstaaet ham nogensomhelst Erstatning for al den Skade, han havde lidt, og som beløb sig til flere Millioner, men alt afhandledes, «ret som om Udgifterne vare dækkede». Forøvrigt erklærede man, at Hertugen ingen Mistillid nærede til det svenske Hof. Dettes Tavshed laa alene begrundet i, «at Danmark havde hindret den frie Korrespondance mellem Gottorp og Sverrig» [2]).

V.

Freden i Fontainebleau sluttedes, just som Diplomaterne i Lund vare beskjæftigede med at drøfte Gyllenstjernes Forslag til en nordisk Alliance. De danske Gesandter, Juel og Biermann, vendte den 20de August tilbage[3]) saavel med Fredsforslag som med Udkast henholdsvis til et defensivt offentligt og sekret Forbund. Foreløbig underhandledes om en Vaabenstilstand, der ogsaa vedtoges den 30te[4]). Den 4de September fremlagde de Danske Koncepten til Allianceforslaget[5]) og den 5te Ud-

---

[1]) Abgenöth. Beantwort. p. 35.
[2]) Ib. p. 36.
[3]) Geh. Ark. Dirixens Journal.
[4]) Ib. Magnus Höjer, a. Skr. p. 126, Noten.
[5]) Geh. Ark. Dirixens Journal.

kastet til de hemmelige Artikler[1]), hvortil de alt havde modtaget de Svenskes Forslag[2]).

Først gjaldt det at komme overens om Fredsbetingelserne. Som sædvanlig trængte det gottorpske Spørgsmaal sig frem i Forgrunden. Det var naturligt, at Mejercrones Beretninger fra Paris havde influeret paa de Aftaler, der i Kjøbenhavn vare trufne med de danske Gesandter. Nu mere end nogensinde maatte disse fordre Hertugen udelukket fra Fredstraktaten med Sverrig, og at dette acqviescerede ved de i Frankrig tagne Beslutninger betræffende Gottorp. I ny Instrux for Gesandterne, dateret Kjøbenhavn den 22de August 1679[3]), hed det herom saaledes: «Kongen af Danmark gik ganske ind paa Forslaget om en særskilt Fred mellem de nordiske Kroner, men opstillede herved et Vilkaar: Hertugen af Gottorp maatte ikke nævnes i denne Traktat, men hvad der bestemtes om ham i Frankrig, skulde staa ved Magt. Dette var Betingelse for Venskabets Bestandighed, thi i modsat Fald indblandedes Kongen af Sverrig uophørlig i Kongen af Danmarks domestique Sager og kom til at overtage en Mæglers Rolle i disse. Skulde imidlertid de svenske Gesandter vægre sig ved at gaa ind paa dette, foresloges pro ultimo temperamento, paa det et saa gavnligt Værk ikke maatte forsinkes, at der angaaende

[1]) Geh. Ark. Dirixens Journal.

[2]) Ib.

[3]) Geh. Ark. Pakken Sverrig Nr. 213. Instruction wornach sich der Hoch und Wohlgebohrner, Unsser Geheimer Rath etc. lieber Getrewer Herr Anthon, Graff, Freyherr von Aldenburg, ... Herr Jenss Juell von Jüling .... und Herr Conradt Biermann auf Busckerudsgaard — alss Unssere zu den Friedens Tractaten in Schonen verordnete Ambassadeurs Extraordres sich allerunterthanigst zu achten. Geben auf Unsser Residentz zu Copenhagen den 22 Augusti 1679.

Hertugen oprettedes en separat Artikel af følgende Indhold: «Hvorvel Hertugen af Gottorps Restitution er stipuleret i den med Frankrig oprettede Traktat, og dette Punkt nu ogsaa er optaget i Fredstraktaten med Sverrig, saa paastaar dette sig dog ingenlunde berettiget til at melere og blande sig i vore domestique Sager, besynderlig dem, der i Fremtiden maatte opkomme mellem os og Hertugen af Gottorp samt Staden Hamborg» [1]). Hvis Sverrig mente det oprigtig, maatte det antage en af de tvende Udveje. Vægrede det sig herved og forlangte Hertugen uden noget Forbehold udtrykkelig optagen i Fredsinstrumentet, da maatte al Underhandling om en nærmere Fortrolighed anses omsonst og forgjæves. «Thi», hedder det til Slutning, «paa engang at pleje Venskab med os og dog bestandig at ville have Hænderne i vore domestique Sager for efter Godtbefindende at brouillere disse lod sig ikke forene; da var det bedre at blive staaende ved den i Frankrig sluttede Traktat, og at hver tog sine Forholdsregler, som han bedst kunde» [2]).

Efterretningen om Afslutningen af Fontainebleautraktaten gjorde paa Carl XI et lignende Indtryk som Freden i St. Germain. Bjelke havde faaet udtrykkelig Ordre til at paase, at der ikke i Fredstraktaten indløb noget for Sverrig præjudicerligt i Henseende til Toldfriheden og Hertugen af Gottorp [3]). Ikke alene var dette nu sket, men Ludvig havde atter handlet ganske paa egen Haand uden at tage Hensyn til sin Medallieredes Ønsker: «Ingensinde hverken før eller nu», skriver Gyllenstjerne til Bjelke

---

[1]) Pakken Sverrig 213.
[2]) Ib.
[3]) Magnus Höjer, a. Skr. p. 122.

den 29de August[1]), «har man Exempler paa, at en Konge saaledes har behandlet en anden», og ganske naturlig fremskyndede Fontainebleaufreden Kong Carls Ønske om at slutte ikke blot Fred, men Forbund med Danmark. Dog forlangte han, at Initiativet dertil ikke skulde udgaa fra Sverrig, men «efter begge Majestæternes Forslag og Forgodtbefindende»[2]). Gyllenstjerne og Örnestedt kunde i saa Henseende berolige ham. «De Danske», forsikrede de i Skrivelse af 3die September[3]), «have kontesteret deres Intention at befordre et godt Forhold til Eders Majestæt og ladet sig mærke med at anse det nyttigt for begge Riger, om dette Venskab kunde bekræftes gjennem en gjensidig Alliance.» De gjentoge det samme den 6te September[4]). «De Danske», hedder det, «have continueret samme Tale og givet ved Haanden Forslag til et defensivum foedus, hvilket i Betragtning af nærværende Tids Tilstand og begge Rigernes Velfærd ikke synes at kunne forbigaas.»

I de danske Gesandters Instrux af 22de August fandtes Grundtrækkene af det nævnte Forbund nærmere angivne[5]). Man forlangte de afbrudte Allianceforhandlinger i Stockholm 1674 gjenoptagne, «læmpede efter nærværende Konjunkturer», eller med andre Ord en Fornyelse af Griffenfelds tidligere Plan om et nordisk-fransk Forbund. Ludvig selv ønskede oprigtig at knytte de skandinaviske Magter til sig, og Feuquières forsømte heller ikke «paa bedste Maade at menagere dette Værk»[6]), navnlig ventede man

---

1) Magn. Höjer, a. Skr. p. 123, Noten.
2) Weibull, a. Skr. p. 613.
3) Magn. Höjer, a. Skr., p. 127.
4) Ib. p. 127.
5) Weibull, a. Skr. p. 602.
6) Loenbom, handl. I, 3, p. 108—109. — M. Höjer, p. 134, K. Carls Brev til Bjelke 6te Decbr. 1679.

sig i Frankrig meget af det paatænkte Ægteskab mellem den svenske Konge og Prinsesse Ulrikke [1]).

Men ogsaa i Sverrig maatte man man ved en rolig Betragtning af Forholdene snart komme til Erkjendelse af, at et nordisk Forbund havde sin naturlige Støtte i Frankrig. Skulde det nemlig virkelig blive muligt at hævde Sverrig-Danmark Besiddelsen af de oversøiske Provinser og Principatet paa Østersøen, maatte man i al Fald kunne støtte sig til en af de tvende Hovedmagter, der paa Fastlandet stredes om Herredømmet, Frankrig eller Holland. Efter det hele Forhold, hvori Carl XI nu var kommen til Kong Ludvig, maatte han oprindelig være stemt for det sidste, og i de Forslag, han lod fremlægge i Nimwegen til Fred med Republiken, var en nærmere Forbindelse mellem denne og Sverrig ogsaa antydet i sine Grundtræk [2]). Men Generalstaternes Fordringer, at Sverrig skulde nedsætte Toldtariffen og annulere alle tidligere for Holland skadelige Handelskontrakter, krænkede i al for følelig en Grad Sverrigs Interesser, hvorfor Kong Carl ogsaa erklærede, at han hellere end at gaa ind derpaa skulde samtykke i Afstaaelsen af en Provins [3]). Da Gyllenstjerne derfor i Begyndelsen af September gav ham en Fremstilling af Allianceforhandlingerne med Danmark for derom at høre hans Tanker og

---

[1]) Geh. Ark. Pakken Frankrig 106 b. Mejercrone til Kongen, dat. Paris ce 5/15 Aoust 1679: »Mr. de Pomponne m'a parlé au reste du mariage de la princesse avec le roy de Suède en des termes tres decents et obligeants, en me demandant que c'estoit la dessus le sentiment de S: M:, et comme je luy respondu en conformité de mes ordres sur ce point, il en a temoigné beaucoup de satisfaction en me disant, que le roy T. C. verroit volontiers ce mariage.»

[2]) Carlson, a. Skr. III, p. 41.

[3]) Ib. p. 42.

Beslutning[1]), er det rimeligt, at han ved denne Lejlighed har formaaet Kongen til, med Opgivelse af sin personlige Antipathi, definitivt at søge sin Støtte i Frankrig, i al Fald udstedtes der under 12te September kongelig Ordre til Oxenstjerne og Olivenkrantz i Nimwegen om ikke at undertegne den Traktat, de netop stode i Begreb med at oprette mellem Generalstaterne og Sverrig[2]).

Et maatte imidlertid staa fast: den svenske Konge kunde ikke indlade sig i nyt Forbund med Frankrig, før han havde sluttet Forhandlingerne med Danmark — og sluttet dem alene uden Frankrigs Indblanding. Skinsyg vaagede han over, at Ludvig ikke ogsaa drog disse til sig. Da derfor Feuquières foreslog, at Ægteskabssagen skulde optages blandt Fredsbetingelserne, afviste han dette, vistnok fordi han ikke vilde indrømme Frankrig Initiativet eller overhovedet nogen Indflydelse paa Fredstraktaten. Den franske Konge, skriver han til Feuquières den 23de September[3]), «maatte finde det billigt, at Traktaten mellem de nordiske Hoffer først fuldbyrdedes, og at det øvrige paafulgte alt efter hans (Kong Carls) Lyst og Tilbøjelighed».

Forhandlingerne i Lund gjenoptoges saaledes med fornyet Kraft. Fredsartiklerne og det defensive offentlige Forbund frembøde heller ikke i Begyndelsen synderlig Vanskelighed. I et foreløbigt Møde den 3die September[4]) havde man alt opnaaet Enighed i Hovedsagen. «Derimod», hedder det[5]), «fandtes der udi de sekrete Artikler nogen

---

1) Weibull, a. Skr. p. 616, Noten
2) Ib.
3) Estrup, a. Skr. p. 81. Magn. Höjer, a. Skr. p. 126, Noten.
4) Dirixens Journal.
5) Ib.

Discrepants.» Det var netop det gottorpske Spørgsmaal, der bevirkede denne, og under Resten af Samlingen vedblev Forholdet til Hertugen at udgjøre Hovedstridspunktet, der idelig truede Kongressen med Opløsning. I Øjeblikket drejede Striden sig om Slutningen af den sekrete IV Artikel, hvilken de Svenske havde formuleret saaledes: «— — men hvad af den ene eller den anden Konge kunde begyndes i Tyskland, dermed forholdes efter Artikel III, undtagen saavidt en af D. D. M. Mrs. domestique Affairer angaar, hvori begge D. D. M. M. love, at de sig i ingen Maade ville bemænge.» «Herom», skrive de danske Gesandter d. 8de September[1]), «have vi igaar med dem (ɔ: de Svenske) konfereret over 3 Timer og idag over 2 Timer og fornemmelig urgeret, at Hamborg og Hertugen af Gottorp specifice derudi maatte nævnes.» Sagen var, at de Danske i Udtrykket «domestique Affairer» ingen tilstrækkelig Garanti fandt mod en svensk Indblanding i en eventuel Strid med Hertugen og Hamborg, men vilde have disse udtrykkelig nævnede. De Svenske svarede[2]), at dette var sket saa fuldkomment, som man kunde ønske det, «og at de forøvrigt vare villige til saa tydelig at erklære sig, som vi begjærede det, naar vi ikkun ingen nævnede, eftersom de dog med højeste Ed bekræftede sig aldrig at ville melere udi det, som Gottorp og Hamborg angik». Kongen af Sverrigs Intention, forsikrede Gyllenstjerne[3]), «var reel og sincer; man burde derfor ikke saa meget binde sig til Ordene, der altid paa adskillig Maade kunde forklares», hvorfor han vilde beklage, «om begge Rigers saa nyttige Værk for saadan Aarsags Skyld skulde opholdes». Dagen

[1]) Geh. Ark. Dirixens Journal.
[2]) Ib. d. 8de Septbr.
[3]) Ib.

efter forklarede han[1]), næsten som en Slags Undskyldning for den Iver, han viste i denne Sag, at Dronningen lige havde tilsendt ham en Skrivelse, «udi hvilken Hertugens Interesse ham højligen var bleven rekommanderet». Den 11te September drøftedes atter Indholdet af nævnte IV Artikel[2]). Gyllenstjerne gjorde «allehaande Forslag», saaledes i Stedet for domestique Affairer «private Affairer» eller «Affairer» alene, ja, «svor og bandede meget, at Gud ham evindelig skulde straffe, om Kongen af Sverrig nogen Tid i sine Dage skulde blande sig i, hvad som angik Hertugen af Holsten eller Hamborg», og at den Alliance, som Sverrig med Gottorp havde gjort, «var ikke ærlig gjort, men at Kansleren den Tid saaledes havde dirigeret». Baron Juel svarede Gyllenstjerne[3]), at han ikke tvivlede om dennes Oprigtighed, «men efterdi han kunde dø, og andre følge efter ham i Ledelsen af Sverrigs Anliggender, var det godt at have sort paa hvidt». Kongen af Danmark, forsikrede han[4]), var saa ivrig i denne Sag, at han ikke kunde bringes derfra, ja, han skulde endogsaa, før han havde tilladt, at Hertugen mentioneredes i den franske Hovedtraktat, have fortsat Krigen med Frankrig, «i hvad Ende Gud saa derpaa vilde forlene». Kongen havde ikke i Sinde at gjøre Hertugen nogen Uret, men var ej heller af Mening nogen Tort at lide eller finde sig i, «at denne hver Gang engagerede Sverrig i sine Bizarrerier». Hertugen havde for sig Unionerne og Arvefordragene, saavelsom Rigsstatuterne (die Reichssatzungen). «Derefter maatte han som andre Rigsfyrster vel kunne leve.» I ny Instrux

[1]) Geh. Ark. Dirixens Journal d. 9de Septbr.
[2]) Ib. 11te Septbr.
[3]) Ib.
[4]) Ib.

til sine Gesandter, dateret Kjøbenhavn den 10de September 1679[1]), havde Kong Christian ogsaa, efterdi han fandt de Svenskes Forslag «temmelig equivoque», udtrykkelig paalagt dem at fastholde Fordringen paa en Specifikation af de i nævnte Artikel omtalte «domestique Affairer», indbefattende Hertugen af Gottorp og Staden Hamborg. Denne Fordring, hedder det, «var in substantialibus saa liden, at forsaavidt det var de Svenskes virkelige Alvor at underholde et oprigtigt Venskab med Danmark, skulde de ikke deri kunne gjøre videre Difficultet».

Men flere Tvistpunkter stode tilbage, saaledes navnlig om Fortolkningen af den V sekrete Artikel, der angik Forpligtelsen til at forsvare hinandens Rettigheder, «hvad Navn de og kunde have»; thi Sverrigs Toldfrihed var de Danske en Torn i Øjet, og helst vilde de have det til helt at afstaa derfra. Gyllenstjerne erklærede[2]) imidlertid, at dersom man fra dansk Side gjorde Forsøg paa at sætte dette igjennem, vilde han ikke have Betænkelighed ved helt at udelade ovennævnte IV Artikel, «og da var der saa lidt tilbage af de hemmelige Artikler, at de andre betød saa godt som intet». Denne Trusel gjorde Udslaget. De Danske, hvem det især var om at gjøre, «at det Punkt om de domestique Affairer blev stipuleret og ved Magt»[3]), opgave deres Modstand.

Men Striden om Gottorp udstraktes nu ogsaa til selve Fredstraktaten. De Svenske havde, skjønt modstræbende, givet deres Samtykke til, at Hertugen ikke optoges i samme.

---

[1]) Geh. Ark. Prot. i Lund. Hans Kongl. Mayts Ordre till deres Excellencer Ambassadeurerne i Lund, af dato Kiøbenhafn d. 10 Septbr. 1679.

[2]) Ib. De danske Gesandters Relation af 19 Septbr. 1679.

[3]) Ib.

Desuagtet foresloge de i dennes IV Artikel følgende Passus[1]: «— og eftersom Hans Kongelige Majestæt til Danmark og Norge af Begjærlighed til den almindelige Rolighed har samtykket i Freden med Hans Majestæt Kongen af Sverrig efter de vestfalske, roskildske og kjøbenhavnske Traktater at indgaa, da er forafskediget, at forbemældte roskildske, kjøbenhavnske og vestfalske Traktater med alle til den kjøbenhavnske hørende Instrumenter udi alle og enhver af deres Artikler udi deres forrige Kraft og Vigeur uryggeligen skulle forblive og udi denne Traktat saaledes holdes for gjentagne, som om de Ord til andet derudi vare indførte.»

Men i de nævnte «Instrumenter» var netop Hertugen af Gottorps Souverænitet stipuleret. Selv om altsaa Frankrig lukkede Øjnene for en vilkaarlig Fortolkning af den separate Artikel i Fontainebleaufreden, kunde de nu indførte Betingelser ikke omgaas. Herom udspandt sig en hæftig Strid. De Danske vilde have Ordene: «med alle til den kjøbenhavnske hørende Instrumenter» skudte ud og i Stedet herfor indsat: «saa vidt D. D. M. M., Deres Personer, Riger og Lande angaar», eller: «saa vidt det i den franske eller denne Traktat er udført»[2]. Men Gyllenstjerne modsatte sig dette. «Det vilde», sagde han[3], «for Kongen af Sverrig være til evig Spot og Spe, om han i en offentlig Traktat skulde lade hele Verden se og fornemme, at han tilbagekaldte og tilintetgjorde, hvad hans Hr. Fader udi Graven med Møje havde bragt i Stand»[4]. Den 24de var den

---

[1]) Geh. Ark. Dirixens Journal d. 22 Septbr.
[2]) Ib.
[3]) Ib.
[4]) Ib.

franske Gesandt i fuld Mening, «at Negotiationen skulde gaa tilbage[1]).

Dette skete dog ikke. Danmark gav ogsaa her i sidste Øjeblik efter, vistnok af Hensyn til de i Frankrig trufne Aftaler og af Frygt for at miste dets Venskab. Natten mellem den 26de og 27de September blev da omsider Maalet naaet. Tre særskilte Traktater afsluttedes: Freden, Forbundet og Ægteskabet. Det for Danmark Væsentlige bestaar deri, at Hertugen af Gottorp ikke findes omtalt i Fredstraktaten. Hertil kom, at Artikel III i samme, ret forstaaet, udelukkede en Fortsættelse af den svensk-gottorpske Politik, idet man forbandt sig til at ophæve alle Forbund, som vare oprettede til den ene eller den andens Skade og Præjudice. Ifølge dette maatte da ogsaa Traktaten af 24de Maj 1661 mellem Sverrig og Gottorp og senere Fornyelser af denne betragtes som ugyldige.

Man forstaar nu ogsaa, hvorfor Hertugen af Gottorps Besværing over formentlig Tilsidesættelse i Fontainebleaufreden var mod Sædvane forbleven ubesvaret i Sverrig[2]). Netop paa dette Tidspunkt kunde en offentlig Tilkjendegivelse af Sympathi for Gottorp have udsat Fredsværket for alvorlig Fare. Hertugen maatte derfor finde sig i at afgive den Erklæring til Hoffet i Versailles, at han for saa vidt følte sig tilfreds med de i Fontainebleau trufne Bestemmelser, som han ikke var tilsinds at miste alt eller fortørne Frankrig[3]).

---

[1]) Geh. Ark. Dirixens Journal d. 24 Septbr.
[2]) Riegels, Forsøg til Femte Christians Historie p. 346.
[3]) Nachricht etc. p. 42.

Litteratur og Kritik.

Kr. Erslev: Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse. (O. m. T.: Danmarks Historie under Dronning Margrethe og hendes nærmeste Efterfølgere. 1375—1448. Første Del.) Kjøbenhavn 1882. 504 SS.

Dr. Erslevs Bog om Dronning Margrethe og hendes store politiske Gjerning fremtræder under en dobbelt Titel; den er i sig selv et afsluttet Hele, men tillige første Del af en samlet Fremstilling af Danmarks Historie i Aarene 1375—1448, altsaa i en hidtil af Historieskriverne meget forsømt Periode. Med stor Dygtighed har Forfatteren samlet de spredte Træk og sigtet Kilderne med et virkeligt kritisk Skarpsyn; han har beriget Nordens historiske Litteratur med et smukt Arbejde, der gjør ham Ære. For at kunne levere en fyldestgjørende kritisk Anmeldelse af et saadant Værk kræves i Grunden et ligesaa indtrængende Studium af den deri hehandlede Tids Historie, som det, Forfatteren har lagt derpaa; uden et saadant vil det i al Fald ikke være let at yde hans Arbejde fuld Retfærdighed, og man maa da nøjes med en Anmeldelse, hvori det kritiske Element træder mere i Baggrunden.

Den Margrethe, der skildres af Dr. Erslev, er i mange Punkter en anden historisk Personlighed end den, som man i den senere Tid i Almindelighed har været vant til at se i historiske Fremstillinger af Kalmarunionens Periode. Som han selv siger i sit afsluttende Kapitel, er den vigtigste Del af hans kritiske Undersøgelser netop den, som angaar Tiden efter

1397, og denne Tid er igjen den, som hidtil har været mindst behandlet. Dr. Erslev tager for den Opfatning af Margrethe, som han vil have fremkaldt, netop sit Udgangspunkt i den Maade, hvorpaa hun efter Unionens Istandbringelse søgte at gjennemføre sin Styrelse af de 3 Riger; han gaar ud fra, at man maa dømme det forudgaaende Arbejde efter dets endelige Resultat: „den Karakter, som Unionen havde i sin første Tid, kaster dog et godt Lys over, hvorledes den maa være fremkommen“. Den Methode, som her er bragt i Anvendelse, er — skjønt ingenlunde undtagelsesfrit — ganske heldig for den politiske Histories Vedkommende og maa, naar den anvendes med Maadehold, næsten altid lede til et paalideligt Resultat.

Den Skildring, som Dr. Erslev meddeler af Dronning Margrethes Unionsstyrelse, er bygget paa grundige og omfattende Studier, og den gjør ogsaa et stærkt Indtryk af at være rigtig, saaledes at Fremtidens Forskning deri kan finde et paalideligt Udgangspunkt. Efter denne har Dronningens Hovedtanke med Unionsforholdet, da dette var grundlagt, været Udviklingen af en fast Kongemagt, og for at støtte denne formindskede hun de enkelte Folks nationale Selvstændighed; Kongedømmet skulde efter hendes Opfatning, saaledes som den staar for Dr. Erslev, sikres ved, at Danmarks Supremati over de to andre Riger blev grundfæstet. Herfra slutter han saa tilbage. Det i Kalmar forfattede Unionsdukument er ganske vist bygget paa Forudsætningen om Rigernes indbyrdes Lighed; men Dr. Erslev antager for givet, at det ikke har været noget Udtryk for Dronningens egne Tanker om, hvorledes Unionen rettelig burde være indrettet, og deri ser han igjen en Grund til, at Unionsakten for bestandig er bleven liggende i Udkast. Dette er som Forf. siger (S. 232), „baade mærkeligt og gaadefuldt“, og han søger da Grunden hertil i den Omstændighed, at Dronningen var misfornøjet med Udkastet, og at hun derfor foretrak at lade det blive liggende, som det var. Unionens Grundtræk bleve derfor noget helt Andet, end hvad der var forudsat i Udkastet, og Unionen blek faktisk ikke bygget paa Ligestilling, men paa Danmarks Overhøjhed. Dr. Erslev slutter nu, at Dronningen heller ikke har tilsigtet Andet, og at de

Træk af Tilnærmelse, man ellers har ment at kunne paavise, i sig selv synes at være uvæsentlige, og at de navnlig ikke kunne have nogen større Betydning for Unionens Stiftelse.

Uagtet Forfatterens Bevisførelse har mange gode Holdepunkter, tør alligevel Anm. ikke ubetinget slutte sig til hans Meninger om, hvad der var Dronning Margrethes Hensigt, da hun endnu var henvist til at forberede Unionen. Dr. Erslev har vistnok fuldstændig Ret i den Karakteristik, han giver af Unionsstyrelsen og af Margrethe som Forkæmperen for et stærkt Kongedømme. Men at følge ham videre, har sine Betænkeligheder, og det staar ikke aldeles klart, hvorvidt han ogsaa har Ret til derfra at slutte tilbage. Thi at Margrethes Hovedformaal i Overensstemmelse med de to Kongehuses Traditioner, hvis Arvtagerske hun var bleven, var at skabe en fast og stærk Kongemagt, det medfører ikke som nødvendig Følge, at hun fra først af har tænkt sig, at dette bedst skulde opnaaes ved at give Danmark Suprematiet over de to andre Riger. Selv om man, som Anm., giver Dr. Erslev Medhold i hans Meninger om Dronningens Tendens efter 1400, er det lige fuldt muligt og tænkeligt, at hun i sine yngre Aar virkelig har troet at kunne grundlægge baade Kongedømmet og Unionen paa en mere gjennemført Ligestilling mellem Rigerne. At denne maatte opgives for Norges Vedkommende, havde sine naturlige Grunde; thi i dette Land kunde det unionelle Kongedømmes Sejer neppe lede til andre Følger end de, som den virkelig fik. For Sveriges Vedkommende er Spørgsmaalet neppe endnu tilstrækkelig udredet, og her er der altsaa fremdeles et uklart Punkt, som maaske i Fremtiden kan ventes bedre belyst. Men netop dette Punkt har megen Vægt for Bedømmelsen af, hvad der oprindelig stod for Dronningen som hendes store politiske Maal. Hvis det skulde vise sig, at der ogsaa i Sverige var tilstede visse indre Forhold — gjerne helt andre end de, der herskede i Norge —, som medførte, at Dronningen, da hun først var bleven Landets Herskerinde, med Nødvendighed maatte slaa ind paa den Politik, som bestemte hendes Unionsstyrelse, da kan hun i al Fald have havt helt andre Tanker i den Tid, da hun endnu var henvist til at forberede sit

Fremtidsværk. I dette Tilfælde maa altsaa hendes endelige Unionsstyrelse under visse Forudsætninger til Dels betegnes som et Brud med hendes forudgaaende Politik. Et saadant Omslag har mange Sidestykker, og det vil ikke bidrage til at sætte Dronning Margrethe lavere som historisk Personlighed. I Begyndelsen af sin Bog (S. 48 flg.) synes Dr. Erslev selv at helde mere over til en Opfatning, der nærmer sig til den, som her er antydet.

Ligeledes synes det tvivlsomt, om der bag Margrethes Undladelse af at udfærdige en fuldgyldig Unionsakt med Nødvendighed ligger en saadan Plan, som den Forf. vil tillægge hende (S. 230 flg.). Denne kan have havt mange Grunde, hvorom der nu ikke kan vides Noget, og derfor bliver det saa meget betænkeligere at opstille nogen bestemt Paastand herom.

Anm. har saaledes udtalt sig om de Punkter, hvori han nærmest tror, at der vil kunne rejses Indvendinger mod Forf.'s Anskuelser. Som allerede anført, er Afsnittet om Unionsstyrelsen et meget fortjenstfuldt, maaske det bedste i Bogen; sammen med de kritiske Afhandlinger, hvori Dr. Erslev i den nærmest foregaaende Tid har underkastet enkelte Punkter en indtrængende Undersøgelse, er den i sin Helhed et Værk, der maa hilses med Glæde. Som Nordmand maa Anm. i denne Forbindelse kun beklage, at Forfatteren ikke har fundet sig opfordret til at gaa nærmere ind paa Spørgsmaalet om de Grunde, som fremkaldte Norges Dalen i det 14de Aarhundrede, men har ladet sig nøje med at pege paa Udviklingens Resultater. Det vilde være af megen Interesse, netop i vore Dage, at faa en udenfor staaende Historikers Udtalelser om det nævnte Punkt, og Dr. Erslev vilde maaske netop været den rette Mand for at behandle dette.

Yngvar Nielsen.

J. Nellemann: Ægteskabsskilsmisse ved kongelig Bevilling. En retshistorisk Undersøgelse. Kjøbenhavn 1882. 130 SS.

Medens vor Lovgivning har bevaret en gammeldags Strenghed i Henseende til at tilstede Ægteskabsskilsmisse, har Administrationen i Løbet af det sidste Aarhundrede uddannet en Bevillingspraxis, i Følge hvilken Danmark nu henhører til de Stater, i hvilke Adgangen til Skilsmisse er lettest. Thi medens det andetsteds er Undtagelse og til Dels sjelden Undtagelse, at Skilsmisse sker i Følge Bevilling, sker den hos os kun undtagelsesvis i Følge Dom, men regelmæssig ved Bevilling. Dette store Omfang, hvori Skilsmisse ved Bevilling forekommer, er en Ejendommelighed i vor Ret, hvis historiske Udvikling den foreliggende Afhandling skildrer paa en lige saa grundig som tiltalende Maade. Jeg skal tillade mig at fremhæve nogle Hovedpunkter i Forfatterens Udvikling.

Forfatteren erklærer det simpelthen for en retshistorisk Vildfarelse, naar Justitsministeriet i den Forestilling, som gik forud for kgl. Resol. 23. Decbr. 1864, har udtalt, at den gjældende Ret i Henseende til Bevillingers Meddelelse i Ægteskabssager har udviklet sig af Kongens Myndighed som summus episcopus. Denne Bemærkning giver Anledning til at spørge: Hvad forstaas overhovedet ved Kongens saakaldte „overbiskoppelige Myndighed" hos os? Naar man ved det fremhævede Udtryk kun vil betegne en Bestanddel af Kongens Myndighed som Statsherske r, nemlig den ham som saadan forfatningsmæssig tilkommende Raaden i den danske Folkekirkes Anliggender, der i samtlige vore Grundlove har affødt Bestemmelsen om, at Kongen skal bekjende sig til den evangelisk-lutherske Religion, saa skjønner jeg ikke rettere, end at Udtrykket, retlig set, er højst uskyldigt, men ogsaa højst intetsigende; thi der gjælder ingen særlige Regler om den Virksomhed, Kongen udfolder i den nævnte Egenskab. Naar man derimod, som undertiden fra kirkelig Side sket, betragter Kongens overbiskoppelige Myndighed som en saadan, der ligger udenfor Forfatningen og øves uafhængig af dens Forskrifter, altsaa

udgjør en Slags gejstlig Herskermagt i Modsætning til den verdslige, en Pavemyndighed ved Siden af Kongemagten, da maa det bestemt hævdes, at Kongen aldrig har været Indehaver af en saadan overbiskoppelig Myndighed her i Landet. Retsgrundlaget for Kongens Myndighed i den evangelisk-lutherske Kirkes Anliggender var fra først af den kjøbenhavnske Reces 30. Oktober 1536, som var en rent statsretlig Akt, i det den selv kalder sig en „Rigens Constitution, Skik og Ordinantie, samtykt af den udvalgte Konge, Rigens Raad, Adel, Kjøbstadmænd, Bonde og menige Almue, som nu til denne almindelige Rigsdag forsamlede ere“. I hele Tidsrummet fra 1536 til 1660 lader der sig dernæst, som ogsaa Forfatteren fremhæver, ikke paavise en eneste Akt, som med Sikkerhed godtgjør, at Kongen øvede sin Myndighed i den danske evangelisk-lutherske Kirkes Anliggender udenfor de almindelige statsretlige Regler og Former. I det højeste kan den ejendommelige Maade, paa hvilken den latinske Kirkeordinans 2. Septbr. 1537 forberedtes og udstedtes, betragtes som et Forsøg paa at tiltage sig en overordentlig Myndighed i kirkelige Anliggender, der imidlertid maa anses frafaldet ved Udstedelsen af den rette Ordinans, „givet i Odense udi almindelig Rigens Herredag“ og beseglet baade af Konge og Rigens Raad den 14. Juni 1539. Efter Kongeloven 14. November 1665 Artt. 1 og 6 var dernæst ogsaa al Kongens Ret og Pligt i kirkelige Sager en utvivlsom Bestanddel af hans forfatningsmæssige Kongemagt, og naar Fdg. 7. Maj 1783 i Præmisserne fremhæver, at Gud har betroet Kongen højeste Opsyn over sin kristelige Kirke i disse Riger og Lande, da staar denne Udtryksmaade slet ikke i Strid med det anførte, da Fdg. kun henviser til den Ophavsgrund for Kongens Myndighed i kirkelige Sager, som selve Kongelovens Indledning paaberaaber sig som Grundlag for Kongens Myndighed overhovedet. At dernæst ogsaa efter Grundloven Kongens Myndighed i kirkelige Anliggender kun kan øves i det Omfang og i de Former, som Grundloven hjemler og paabyder, kan der formentlig ikke være Tvivl om. Ligesom altsaa overhovedet Kongens forfatningsmæssige Myndighed som summus episcopus kun har givet sig Vidnesbyrd i selve Konge-

lovens og Grundlovens Forskrifter om, at Kongen skal høre til den evangelisk-lutherske Kirke, men ikke i noget Indbegreb af Regler, der særlig omhandle og ordne hans Virksomhed i den nævnte Egenskab, saaledes maa vi ogsaa ganske tiltræde Forfatterens foranførte Paastand, at Kongens Myndighed til at bevilge Ægtefæller Skilsmisse ikke i nogen Henseende kan betragtes som et Udtryk for hans overbiskoppelige Myndighed i Egenskab af de kirkelige Anliggenders forfatningsmæssige Styrer.

Det er nemlig klart af Forfatterens Fremstilling, at den administrative Skilsmisse i det væsentlige er indført af politiske Hensyn i Strid med den religiøse Bevidsthed, der netop fastholdt Grundsætningen om, at Skilsmisse kun burde kunne finde Sted af lovlig Aarsag ad retlig Vej. Det bedste Bevis herpaa frembyder den Kjendsgjerning, at der i hele Kong Kristian VI.s Tid ikke meddeltes en eneste Skilsmissebevilling, hvilket var i fuld Overensstemmelse med den principielle Opfattelse, som det theologiske Fakultet hævdede i alle sine Erklæringer. Men den religiøse Opfattelse maatte her som paa andre Punkter vige for de verdslige Hensyn, der jævnlig kunde friste Monarken til i Kraft af sin uindskrænkede Enevælde at meddele en Bevilling „uanset, hvad Betænkende de gejstlige ved Universitetet derimod havde indgivet“. Og jo mere den religiøse Bevidsthed afkræftedes i den saakaldte Oplysningstid, desto mere maatte de politiske Hensyn til „Hjærternes Haardhed“ trænge sig frem. Følgen heraf blev, at Cancelliet indstillede de mest betydningsfulde Ægteskabsskilsmissespørgsmaal til Kongens Afgjørelse uden saa meget som at høre de kirkelige Myndigheder. Den mest skjæbnesvangre Bevilling i denne Materie, som vi nedenfor komme tilbage til, meddeltes saaledes i Henhold til Erklæringer, indhentede fra Hof- og Stadsretten og Højesteret, uden at nogen gejstlig Avtoritet havde faaet Lejlighed til at ytre sig i Sagen, skjønt der i Højesterets Erklæring omnævnes saadanne Argumenter som, „at Christi Lære alene angaar divortia privata, og at den følgelig ikke hindrer Staten eller Regenten i at kunne ophæve Ægteskaber endog formedelst andre Aarsager end dem, Skriften

ommelder". Paabuddet af gejstlig Mægling mellem stridende Ægtefæller i Fdg. 18. Oktbr. 1811, der til Dels skyldes Sjællands Biskops Henvendelse til Kongen, staar som et tarveligt Vidnesbyrd om de kirkelige Myndigheders efterfølgende Forsøg paa at hindre Skilsmissespørgsmaalets fuldstændige Profanering.

Skjønt det ovenanførte Exempel viser, at der undertiden indhentedes Betænkning fra Retterne, særlig Tamperretten, inden Skilsmissebevillinger meddeltes, var dog Meddelelsen deraf en rent administrativ Handling, og den i og for sig besynderlige Mening, som nogle Tyskere have opstillet og villet drage betydningsfulde Konsekvenser af, at den skulde være en Udøvelse af en dømmende Myndighed, har ikke fjærneste Hjemmel i hele vor Rets Historie. Men derimod fremgaar det klart af Forfatterens Fremstilling, at de første Skilsmissebevillinger, der hos os ikke forekomme før en rum Tid efter Enevældens Indførelse Aar 1682 flg., regelmæssig toge deres Udgangspunkt fra de lovbestemte Skilsmisseaarsager og ligesom udfyldte Reglerne derom. Den administrative Skilsmisse virker paa denne Maade nærmest som et Supplement til den judicielle. Saaledes gives der Bevilling til Skilsmisse, hvor lovlig Skilsmissegrund foreligger, men Ægtefællen er for fattig til at bære Omkostningerne ved Skilsmissedoms Erhvervelse. Eller der dispenseres fra en lovbestemt Betingelse for Skilsmissedoms Erhvervelse, saasom Tidsfristen, i hvilken den ene Ægtefælle skulde vente paa den andens Tilbagekomst. En mere omfattende og selvstændig Betydning opnaaede først Skilsmissebevillingerne ad anden Vej, nemlig med Separationsbevillingerne som Udgangspunkt. At disse, af hvilke en enkelt alt forekommer i 1687, men som blive hyppigere fra 1720, kunde efterfølges af en endelig Skilsmissebevilling, naar Ægtefællerne havde levet separeret i nogen Tid, uden at der var Udsigt til Gjenforening, statueredes første Gang ved kgl. Resolution 18. Juni 1790, som danner det kritiske Moment i hele Skilsmissebevillingens Historie. Thi derefter er Ævret at anse som opgivet; Ægtefællerne faa Adgang til at faa Ægteskabet ophævet af ingen anden Grund end den, at de ere enige derom. Denne Adgang er ogsaa bevaret i den norske Bevillingspraxis

efter 1814, som iøvrigt, efter hvad Forfatteren oplyser, har udviklet sig paa en mindre naturlig og konsekvent Maade, idet den altid kræver en Overenskomst mellem Ægtefællerne som Betingelse for Skilsmissebevillingens Meddelelse.

Hvilken overordentlig Betydning den kgl. Resolution 18. Juni 1790 har havt som Grundlag og Udgangspunkt for Skilsmissernes stærke Fremgang i Løbet af det sidste Aarhundrede, vil bedst oplyses ved en statistisk Sammenstilling af de Talstørrelser, Forfatteren har meddelt. Gjennemgaar man i Cancelliets rotuli Skilsmissebevillingerne siden 1771, viser det sig, at de før 1790 kun meddeltes aldeles enkeltvis, men efter 1790 massevis, 14, 16, 24 ad Gangen. Og sammenstiller man Femaaret 1772—76 med Femaaret 1872—76, viser det sig, at der i førstnævnte gjennemsnitlig gaves 1,4, men i sidstnævnte 188 Skilsmissebevillinger om Aaret; i Femaaret 1777—81 gaves gjennemsnitlig 1,6, i Femaaret 1877—81 200 aarlige Bevillinger af den anførte Art. I Løbet af et Aarhundrede er dette en mindre hyggelig Fremgang, og man kan ikke andet end nære Betænkelighed ved en udover det absolut fornødne udstrakt Bevillingsmyndighed, naar man ser, hvilken skæbnesvanger Eftervirkning en enkelt Bevilling kan øve som Udgangspunkt for en hel Bevillingspraxis. Naar hertil kommer, at Kongens Myndighed til at opløse Ægteskaber i Følge den bestaaende Ret er aldeles ubegrænset, idet den ved Grundloven 1866 § 32 er bevaret i sit hele forhenværende Omfang, hvorefter Reglen var, at Kongen kunde tilstaa Skilsmissebevilling, naar det syntes ham rigtigt, saa turde der kanske nok være Grund til at ønske denne ubundne Bevillingsfriheds Øvelse, netop paa dette i kirkelig, social og politisk Henseende lige betydningsfulde Omraade ordnet ved bestemte Lovregler.

H. Matzen.

Fortegnelse over dansk historisk Litteratur
vedrørende Danmarks Historie
for
Aaret 1882.

Ved **W. Mollerup.** [1])

I. Tidsskrifter og Samlinger.

Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv. 6. Binds 7. Hefte. S. 307—43 og Tillæg S. 43—84. 4°. Kjbhvn.

Kong Christian V.s egenhændige Dagregister for 1692 og Januar 1693. S. 307—43.

Danske Magazin. Fjerde Række. 5. Binds 2. Hefte. S. 97—192. 4°. Kjbhvn.

W. Mollerup. Breve og Aktstykker vedrørende Herredagen i Kjøbenhavn April og Maj 1557. S. 97—124. — C. F. Bricka. Eske Brocks Dagbog for Aaret 1611. S. 125—45. — H. F. Rørdam. Fyns Vedtægt og Adelens Landemode. S. 146—54. — H. F. Rørdam. Til Sprogøs Historie. S. 154—56. — H. F. Rørdam. Dronning Sofias Breve angaaende Gejstligheden i Laaland og Falster (1588—1603). S. 156—75. — Tegnelser over alle Lande fra 1550. S. 176—92.

Historisk Tidsskrift, udg. af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Femte Række. 3. Binds 2—3. Hefte. S. 329—834. Kjbhvn.

Smaastykker. 1. A. Heise. Kirkelig Vielse som Betingelse for lovligt Ægteskab. (Slutning.) S. 329. — 2. A. Heise. Hundes Lemlæstelse for Jagtens Skyld. S. 330—32. — Kr. Erslev. Studier til Dronning Margrethes Historie. (1. Oversigt over de nordiske Kilder. 2. Kampen mellem Margrethe og Albrecht.) (Med et Kaart.) S. 333—425. — F. Schiern. Anmærkninger af Ludvig Fr. Brock til Jacob Aalls Erindringer. S. 426—86. — M. Rubin. Bidrag til Kjøbenhavns Befolkningsstatistik i Hundredaaret 1630—1730. S. 487—549. — Litteratur og Kritik. J. A. Fridericia. M. G. Schybergson: Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser 1621—1630. S. 550—53. — W. Mollerup.

---

[1]) Udgiveren tillader sig at anmode de Forfattere, som yde Bidrag til dansk Historie i Aviser og Skoleprogrammer, om velvilligst at tilsende ham en Meddelelse derom, indeholdende Titel og Stedsangivelse, under Adresse: Dr. phil. W. Mollerup. Kjøbenhavn.

Fortegnelse over dansk historisk Litteratur vedrørende Danmarks Historie for Aaret 1881. S. 554—64. — Smaastykker. 3. Kr. Erslev. Om Reinhardts »Valdemar Atterdag«. S. 565—66. — 4. L. Koch. Om Opførelsen af Klingemanns Opera Moses i Kjøbenhavn 1816. S. 567—68. — E. Holm. Studier over den store nordiske Krigs Historie. (2. Den dansk-norske Stats Stilling og Politik fra Efteraaret 1716 indtil Freden i Frederiksborg.) S. 569—700. — J. Nellemann. Yderligere Bemærkninger om kirkelig Vielse. S. 701—12. — W. Mollerup. Kong Erik af Pommerns Udenlandsrejse 1423—1425. S. 713—44. — Litteratur og Kritik. W. Mollerup. H. Hildebrand: Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. 7. Bd. S. 745—51. — A. Jantzen. R. Petersen: Henrik Steffens. S. 751—60. — W. Mollerup. Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur vedrørende Danmarks Historie for Aaret 1881. S. 761—76.

Personalhistorisk Tidsskrift, udg. af Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie ved Fr. Krarup. 3. Binds 1—4. Hefte. 400 + 41 S. Kjbhvn.

C. Christensen. Postmester Jos. Dan. Schmidts Levned, skildret af ham selv. S. 1—17. — Kr. Erslev. Slægtskabsforbindelser mellem dansk og svensk Adel i Tiden før Kalmarunionen. S. 18—39. — A. Thiset. Optegnelser om de ældre Led af den paa Damsgaard hjemmehørende Adelsslægt Krabbe. S. 40—79. — L. Daae. Norges genealogiske Literatur efter 1814. S. 80—88. — H. J. Huitfeldt. Optegnelser fra Bergen fra 16de og 17de Aarhundrede. S. 89—93. — F. Bing Buck. Supplement til Darre-Wedege Familjens Stamtavle. S. 93—95. — G. L. Wad. Conferentsraad H. Simonsen til Erholm og samme Gaards Ejere fra 1664. S. 97—116. — H. F. Rørdam. Magistre creerede ved Kjøbenhavns Universitet fra Reformationen til 1660. I—II. S. 117—43, 257—74. — E. A. Thomle. Gravskrifter fra Stavanger Domkirke. S. 143—62, 222—57. — O. A. Øverland. Presbyterologiske Antegnelser fra det Nordenfjeldske. S. 163—65. — F. Jacobsen. Dansk Kjøbstedsliv i forrige Aarhundrede. S. 165—67. — Stifts Relationer, indsendte til Klevenfeldt. S. 177—95. — H. J. Huitfeldt. Efterretninger om Familien v. Zernichow (Czernichow) i Norge. S. 195—221, 333—67. — A. Thiset. Høegerne, en genealogisk Undersøgelse. S. 275—78. — C. U. A. Plesner. Slægten Bang. S. 279—86. — A. T. Jantzen. Notits om Valentin Knudsen. S. 287. — E. A. Thomle. Nogle Christianssandske Præsteautobiografier. 1. Hr. Daniel Schive. S. 289—304. — F. Krarup. Provst Henning Hansen i Skjelby. S. 305—33. — F. Barfod. Nogle Erindringer om Steen Steensen Blicher af Etatsraad Lauritz Foss. S. 368—80. — C. J. Anker. Nogle Biografier af norske Danebrogsriddere fra Begyndelsen af det 19 Aarhundrede. S. 381—91. — V. A. Secher. Til familjen Dahlepils historie. S. 392—93. — Dødsfald i Norge og Danmark 1881. Tillæg S. 1—41.

Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, udg. af det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab. 1882. 1—4. Hefte. 372 + XXIV S. Kjbhvn.

Henry Petersen. Et dansk Flag fra Unionstiden i Maria-Kirken i Lübeck. S. 1—56. — Kr. Kålund. Islands fortidslævninger. S. 57—124. — Kr. Bahnson. Gravskikke hos amerikanske Folk. S. 125—218. — V. A. Secher. De to ældste bevarede, i Norden udstædte breve. S. 219—32. — G. Fries. Bemærkninger til nogle Punkter i Kong Frodes Lov for Hæren. S. 233—38. — A. Heise. Det ældste Kjøbenhavn og den nyere

Granskning. Et Par Slutningsbemærkninger til Hr. A. D. Jørgensen. S. 239—63. — G. Brunius. En spännbuckla från Löddeköpinge socken. S. 264. — S. Bergsøe. Nogle danske Mønter fra Middelalderen i fremmede Samlinger. S. 265—78. — Sophus Müller. Den europæiske Bronzealders Oprindelse og første Udvikling, oplyst ved de ældste Bronzefund i det sydøstlige Europa. S. 279—356. — S. Grundtvig. Meddelelse angående Færøernes litteratur og sprog. S. 357—72.

Samlinger til jydsk Historie og Topografi, udg. af det jydske historisk-topografiske Selskab. 9. Binds 1—2. Hefte. 192 S. Aalborg.

C. Mortensen. Om Gammel Trudsholm. S. 1—14. — A. P. Gaardboe. Hist.-topografisk Beskrivelse af Uggerby Sogn. S. 15—28. — L. Røjkjær. Noget om Tilstanden i Jerslev Herred kort efter Kejserkrigen. S. 29—39. — E. T. Kristensen. Afskrift af et Ridemandstog til Fastsættelse af Markskjel mellem Sindinggaard og Ørnhoved. S. 40—56. — J. Kinch. Mester Mads Hvid. S. 57—72. — J. Kinch. Peder Stub på Skodborghus. S. 73—77. — Palle Fløe. Optegnelser af en vestjydsk Bonde for 100 Aar siden. S. 78—87. — H. C. Strandgaard. Om en mærkelig Række af Høje i det vestlige Jylland. S. 88—92. — D. H. Wulff. Smaastykker. S. 93—96. 1. Overtro. 2. Øl- og Eddikebryggeri, Brændevinsbrænden. 3. Bortkommet Signet aflyses. — D. H. Wulff. Kommunale Bestillingsmænd i Aalborg i ældre Tid. S. 97—135. — A. P. Gaardboe. Svenskerne som Fjender i Vendsyssel i 1657 og 58. S. 136—66. — L. Røjkjær. Historisk-topografisk Beskrivelse over Hellum Sogn. S. 167—83. — E. T. Kristensen. Om Mistænktes Frigjørelse ved Ed i forrige Tider. S. 184—87. — D. H. Wulff. Ansøgning i Anledning af Sønderho gamle Kirkes Brøstfældighed. S. 188—190.

Samlinger til Fyens Historie og Topographie, udg. af Fyens Stifts literære Selskab. 9. Binds 1—2. Hefte. 192 S. Odense.

J. Schurmann. Valckendorferne paa Klingstrup, deres Donationer og Stiftelser. Med Bidrag til Gaardens Historie 1530—1880. S. 1—160. — D. H. Wulff. Bylov for Vejlby. S. 161—71. — H. F. Rørdam. Bidrag til Fyns Stifts Kirkehistorie. 1. Uddrag af Vinding Herreds Provstebog fra 1572. S. 172—92.

Kirkehistoriske Samlinger, udg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie ved H. F. Rørdam. Tredie Række. 3. Binds 4. Hefte. S. 689—858. 4. Binds 1. Hefte. 240 S. Kjbhvn.

3. Binds 4. Hefte: L. Koch. Bidrag til det 19de århundredes kirkehistorie. S. 692—720. — H. F. Rørdam. Bidrag til Vendelbo Stifts Kirkehistorie siden Reformationen. S. 721—74. — H. F. Rørdam. Morten Reenbergs Levned. S. 775—828. — Smaastykker. L. Daae. Legenden om den danske St. Erik. S. 829—32. — H. F. Rørdam. Om Menighedens Ret til at høre den kaldede Præst inden hans Ordination. S. 832—34. — H. F. Rørdam. Tillæg til Hammer og Lundby Sognekalds Historie. S. 834—37.

4. Binds 1. Hefte: H. F. Rørdam. Uddrag af Biskop N. E. Balles Visitatsbog for Aarene 1799 og 1800. S. 1—29. — H. F. Rørdam. Mag. Ægidius Lavritsens Optegnelser. S. 30—50. — C. E. Thorup. Magister Morten Caspar Wolfburg. Et Livsbillede fra Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. S. 51—63. — H. F. Rørdam. Fra den pietistiske Tid.

S. 64—87. — L. Koch. Bidrag til vort århundredes kirkehistorie. I. Bruddet mellem Grundtvig og Mynster. II. En betænkning af biskop Mynster om gudelige forsamlinger. S. 88—104. — H. F. Rørdam. Livet i Skjoldelev Præstegaard i det 17de Aarhundrede. S. 105—56. — C. Nyrop. Om Danmarks Kirkeklokker og deres Støbere. S. 157—240.

Blandinger til Oplysning om dansk Sprog i ældre og nyere Tid, udgivne af Universitets-Jubilæets danske Samfund ved dets Sekretær. 1—2. Hefte. Kjbhvn. 1881—82. 165 S.

Af Indholdet bemærkes: G. Stephens. En Yorkshire-Liste over dansk-engelske Mandsnavne fra det 11te Aarhundrede. S. 60—66. — O. Nielsen. Et Brudstykke af et dansk Legendarium. S. 67—69. — O. Nielsen. Små bidrag til dansk sproghistorie i det 12te årh. S. 70—86. — O. Nielsen. Gamle danske Navne. S. 122—31. — V. A. Secher. To brudstykker af Birgittinske klosterregler på dansk fra c. 1425. S. 132—37. — V. A. Secher. Den såkaldte Erik Glippings almindelige byret. S. 138—65.

Meddelelser fra Krigsarkiverne. Udgivne af Generalstaben. 1. Binds 3—4. Hefte. S. 229—432. Kjbhvn.

Uddrag af Bülows Kopibog i Tidsrummet 19 Maj—30 Septbr. 1801, S. 229—59, og i Tidsrummet Oktbr. 1801—Juni 1803, S. 333—83. — Breve fra Kronprins Frederik henhørende til Tidsrummet 19 Maj—30 Septbr. 1801, S. 259—66, og til Tidsrummet Oktbr. 1801—Juni 1803, S. 321—33. — Aktstykker til 1801's Historie. S. 266—79. — Den nationale Hærreform og Forsvarssagens øvrige Udvikling i Perioden Oktbr. 1801—Juni 1803. S. 279—300. — Aktstykker til Hærreformen. S. 300—14. — Andre Aktstykker vedrørende Perioden 1801—1803. S. 314—20. — Troppesamlingen ved Rendsborg 1803. S. 383—410. — Aktstykker vedrørende Troppesamlingen ved Rendsborg 1803. S. 410—32.

Historisk Archiv. Udg. af F. C. Granzow og S. B. Thrige. Ny Række. 7—8. Bind. Kjbhvn.

L. Daae. Grevskabet Laurvig og dets ældre Besiddere. VIII. S. 157—79, 237—53. — S. B. Thrige. De vigtigste Begivenheder i Aaret 1881. S. 1—84. (De tre nordiske Riger S. 1—23.)

Geografisk Tidsskrift. Udg. af det Kgl. Danske Geografiske Selskab ved E. Erslev. 6. Bind. 4°. Kjbhvn.

E. Erslev. En af vore Husfugle, set fra et geografisk-historisk Standpunkt. S. 50—57. — E. Erslev. Dansk Pottemageri. S. 145—46. — P. Tauber. Fra et Ophold paa Anholt. S. 66—71. — E. Erslev. I Anledning af Navnet »de fyenske Alper«. S. 139—43. — M. Fridriksson. Et Bidrag til Bjørn Gunnlaugssons Levned. S. 85—86. — K. J. V. Steenstrup. Krarup Smith. S. 111—12. — P. Lauridsen. Vitus Jonassen Bering. I. Vitus Bering i Danmark. II. Vitus Berings første Rejse. S. 89—98.

Fra alle Lande. Et Maanedsskrift, udg. af L. Zinck. 1882. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: H. F. Feilberg. Fra Vester Jylland. Et Kulturbillede. I—II. S. 108—27, 241—65, 355—76. — Opdagelse af Ruiner fra Nordboernes Tid paa Østkysten af Grønland. S. 318—21.

Tidsskrift for Søvæsen. Ny Række. 16—17. Bind. 1881 og 1882. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Ny Række, 16. Bind: H. Degenkolv. Det ældste Dokanlæg ved Kjøbenhavn. S. 57—67. — B. W. Jordening. Efterretninger om de af den danske Flaade udgaaede Skibsklasser. S. 279—93, 536—39. — Ny Række, 17. Bind: Udtalelser om Søtræfningen ved Helgoland. S. 337—56. — B. W. Jordening. Efterretninger om de af den danske Flaade udgaaede Skibsklasser. S. 380—406.

Militært Tidsskrift. 10. Aargang. 1881. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: le Maire. Generalstabens Kaartlægning af Danmark. S. 385—416.

Danebrog. Ugeblad for Hær og Flaade, udg. af C. H. Rørdam og O. Lütken. 2. Aargang. 1881—82. Kjbhvn.

Foruden talrige Bidrag til de to sidste dansk-tydske Kriges Historie kunne følgende bemærkes: Fra Slaget paa Kjøbenhavns Rhed. S. 63. — N. Rasmussen Søkilde. Trange Tider for Folk og Fædreland. S. 170 og 185. — C. T. Haubye. Et Orlogsfartøj, taget af Kavalleri. S. 335. — General-Admiral Tromps Rapport om Slaget ved Øland den 1 Juni 1676. S. 475. — Rapporter om Kampe med engelske Krigsskibe 1808—1812. S. 511, 526, 601, 634 og 713. — Uddrag af »Fortrolige Breve til en Ven i Berlin fra et dansk Øienvidne ved Begivenhederne paa Sjælland 1807«. S. 749, 763, 783, 820 og 838. — O. Lütken. Expeditionen til Anholt den 26de og 27de Marts 1811. S. 827. — Soldatens Paaklædning for omtrent 100 Aar siden. S. 145. — O. Lütken. Den danske Admiral Jens Munks Liv og Levnets Beskrivelse. Et Manuskript. S. 529. — Wedege. En revolutionær Officer i Frederik VI.s Tid. S. 337. — Tordenskjolds Ansøgning om at maatte blive antaget som Søkadet. S. 413.

Vor Ungdom. Tidsskrift for Opdragelse og Undervisning. Udg. af Jean Pio, H. Trier og P. Voss. Aargang 1881—82. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Aargang 1881: J. Paludan. Træk af det lærde Skolevæsens Tilstand i Danmark omkring Midten af forrige Aarhundrede. S. 38—51. — L. S. Vedel Simonsen. Studenterlivet i Gøttingen. Meddelt af J. E. Boesen. S. 53—57. — J. E. Boesen. Strømninger i det danske Skolevæsen paa Reformationstiden. I—II. S. 146—64, 240—54. — Geografiundervisning i det 18de Aarhundrede. S. 364—69. — Aargang 1882: J. Paludan. Oplysningsperiodens Indflydelse paa det lærde Skolevæsen i Danmark og Norge. I—III. S. 82—109, 243—55, 335—42. — K. Rovsing. Niels Hemmingsens Skoletid. S. 109—12. — K. Frederiksen. Den danske Landsbyskole. S. 384—92.

Nationaløkonomisk Tidsskrift. Maanedsskrift, udg. af W. Scharling og Al. Pedersen-Studnitz. 19—20. Bind. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: M. Rubin. Kjøbenhavns Befolknings- og Beboelsesforhold. XX. S. 257—93.

Nordisk Maanedsskrift for folkelig og kristelig Oplysning. 1881. 1—2. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: P. Pedersen. Om Gotland. I. 46—57, 223—40. II. 217—38, 448—79. — F. Helveg. Søren Kierkegaard og

efterslægten. I. 133—56, 278—306. — F. Nygaard. Kristenlivets vækkelseshistorie på Mors i den første halvdel af vort hundredår. I. 241—77, 401—41, II. 189—241, 321—401. — Chr. Østergaard. Nogle Breve fra J. Chr. Lindberg. II. 61—71, 81—112. — N. J. Termansen. Nyere meninger om eddadigtenes oprindelse. II. 139—55.

Illustreret Tidende. Skildringer af Nutidens Begivenheder og Personligheder. XXIII. Bind. 1881—82. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: — p. Danske Adelsvaabener. XXII—XXIV. (Hofman Bang. Nr. 1154. Hegermann-Lindencrone. Nr. 1179. Grevencop-Castenskjold. Nr. 1193). — Fra en Autografsamlers Skuffe. Nr. 1194—1195. — Carl Bernhards Breve til N. C. L. Abrahams. Nr. 1184—1186. — L. Both. Engelsborg Ruin ved Nakskov. Nr. 1165. — E. Collin. Erindringer om Jonas Collin. Nr. 1170. — L. Both. En gammel Gade i Kjøbenhavn. Nr. 1155. — Magnus Petersen. Højstrup Bautastensplads. Nr. 1159. — L. Both. Kiøbenhavn paa Holbergs Tid. Nr. 1191, 1193, 1196, 1200. — R. Mejborg. Gamle Kjøbstadhuse. Nr. 1167. — Chr. Listov. Lesbia hos Schack Staffeldt. Nr. 1184. — Otto Vaupell. De gamle Statsfængsler i Citadellet Frederikshavn. Nr. 1197. — R. Mejborg. Værelser i borgerlige Huse. Nr. 1176. — R. Mejborg. Værelser i det 17de og 18de Aarhundrede. Nr. 1189. — s-u. H. C. Ørsteds Ry i Udlandet. Nr. 1174.

Nutiden i Billeder og Text. 6. Aargang. 1881—82. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: H. Schwanenflügel. C. Paludan-Müller. S. 377.

Ude og Hjemme. Nordisk illustreret Ugeblad. 5. Aargang. 1881—82. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: O. Borchsenius. Med Fru Chr. Oehlenschlægers Billede. S. 597. — E. Collin. H. C. Andersen i det Collinske Huus. S. 262. — C. Hostrup. Om Forholdet mellem den ældre og yngre Digtning i Danmark og Norge. S. 393. — H. Schwanenflügel. Caspar Paludan-Müller. S. 201, 220. — Ph. Weilbach. Et hidtil ukjendt Digt fra Jens Juls Rejsetid. S. 273. — Jul. Lange. Thorvaldsens Fremstilling af Mennesket. S. 73, 89, 133, 152, 225 og 244.

II. Særskilt udgivne Skrifter.

V. Boye. Fund af Gjenstande fra Oldtiden og Middelalderen i og ved Søborg Sø. Trykt som Manuskript. 22 S. Kjbhvn.

N. Bache. Nordens Historie med talrige i Texten trykte Illustrationer. Populært fremstillet. 2. omarbejdede Udg. 19—25. Hefte. (1. Binds 9. Hefte og 2. Binds 1—6. Hefte.) 448 S. Kjbhvn.

A. D. Jørgensen. Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie. Med 5 stentrykte Kort og 55 Billeder. Ved Udvalget for Folkeoplysnings Fremme. (Folkelæsning 123.) 486 S. Kjbhvn.

J. C. H. R. Steenstrup. Danske og norske Riger paa de brittiske Øer i Danevældens Tidsalder. (Normannerne III.) 2. Hefte. 192 S. og 2 Kort. Kjbhvn.

J. C. H. R. Steenstrup. Danelag. (Normannerne IV.) 414 S. og 1 Kort. Kjbhvn.

A. Fabricius. Forbindelserne mellem Norden og den spanske Halvø i ældre Tider. 180 S. og 1 Kort. Kjbhvn.

Skrifter udgivne af Selskabet til historiske Kildeskrifters Oversættelse. XVII. *Helmolds* Slavekrønike i oversættelse af P. Kierkegaard. 306 S. Kjbhvn.

Regesta diplomatica historiæ Danicæ. Cura societatis regiæ scientiarum Danicæ. Series secunda. Tomus prior. II. Ab anno 1349 ad annum 1419. 288 S. 4⁰. Kjbhvn.

K. Erslev. Danmarks Historie under Dronning Margrethe og hendes nærmeste Efterfølgere. 1375—1448. 1. Del: Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse. 512 S. Kjbhvn.

K. Erslev og *W. Mollerup.* Danske Kancelliregistranter. 1535—1550. Udg. af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. 2. Halvbind. 306 S. Kjbhvn.

H. F. Rørdam. Danske Kirkelove samt Udvalg af andre Bestemmelser vedrørende Kirken, Skolen og de Fattiges Forsørgelse fra Reformationen indtil Christian V.s danske Lov. (1536—1683.) 2. Hefte. S. 193—384. Kjbhvn.

L. N. Helveg. Den danske Kirkes Historie efter Reformationen 2. omarbejdede Udg. 2. Binds 8. Hefte. 96 S. Kjbhvn.

H. Rørdam. Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af dansk Historie især i det 16. Aarhundrede. 2. Række. 1. Binds 1. Hefte. (Dagbog over Daniel Rantzovs Vinterfelttog i Sverig fra den 20de Oktober 1567 til den 14de Februar 1568.) Udg. med Understøttelse af Carlsberg-Fondet. 192 S. Kjbhvn.

T. Lund. Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarhundrede. I. Indre Historie. Fjerde Bog. Dagligt Liv. Klædedragt. 316 S. Kjbhvn.

T. Lund. Das tägliche Leben in Skandinavien während des sechszehnten Jahrhunderts. Eine culturhistorische Studie über die Entwickelung und Einrichtung der Wohnungen. Deutsche, vom Verfasser besorgte, Ausgabe. 496 S. Kopenhagen.

V. A. Secher. Samling af Kongens Rettertings Domme. 3. Hæfte. 176 S. Kjbhvn.

C. F. Bricka og *J. A. Fridericia*. Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve. Udg. af Selskabet for Udgivelse af Kildeskrifter til dansk Historie. 4—6. Hefte. 1636—1640. 472 S. Kjbhvn.

J. Langebek. Udkast til Souverainitets-Historien. Meddelt af J. H. Bang. Fortsat. 53 S. Sorø Akademies Program 1882.

O. Vaupell. Rigskansler Grev Griffenfeld. Et Bidrag til Nordens Historie i det 17de Hundredaar. 2. Del. 344 S. og 2 Planer. Kjbhvn.

Chr. H. Brasch. Det polske Kongevalg 1674. Med Hensyn til Prinds Georg af Danmark. 95 S. Kjbhvn.

R. Mejborg. Billeder af Livet ved Christian den Femtes Hof samt Bidrag til Danmarks ældre Kulturhistorie. Med 1 Træsnit. 180 S. Kjbhvn.

Danske Tractater. 1751—1800. Udgivet paa Udenrigsministeriets Foranstaltning. 466 S. Kjbhvn.

P. Vedel. Den ældre Grev Bernstorffs Ministerium. Indledning til „Correspondance ministérielle du comte J. H. E. Bernstorff". Udg. paa Foranstaltning af Carlsberg-Fonden. 386 S. Kjbhvn.

P. Vedel. Correspondance ministérielle du comte J. H. E. Bernstorff 1751—70. Aux frais de la fondation Carlsberg. T. I—II. XX + 420 + 506 S. Med Portr. Copenh.

A. Thorsøe. Kong Frederik den Syvendes Regering. Et Bidrag til den danske Stats Historie fra 1848 til 1863. 1—7. Hefte. 336 S. Kjbhvn.

Den dansk-tydske Krig i Aarene 1848—50. Udg. af Generalstaben. 3. Del. Krigen i 1850. 2. Afsnit. 1. Afd. S. 415—691 og Bilag S. 91—123. Med 1 Kort. Kjbhvn.

C. Th. Sørensen. Den anden slesvigske Krig. 3—8. Hæfte. 506 S.

D. Johansen. Fra Krigen 1864. 196 S. Slagelse.

L. Both. Kongeriget Danmark. En historisk-topografisk Beskrivelse. 2. omarbejdede og forøgede Udgave. 9—12. Hefte. 192 S. Kjbhvn.

V. Falbe Hansen og *W. Scharling*. Danmarks Statistik. 17—20. Hefte. 288 S. Kjbhvn.

Tegninger af ældre nordisk Architektur. Samlede og udgivne af V. Dahlerup, H. J. Holm, O. V. Koch og H. Storck. 5. Række. 1. Hefte. 3 Blade i Folio. Kjbhvn.

P. E. K. Kålund. Bidrag til en historisk-topografisk Beskrivelse af Island. II. 2. Østfjærdingen. Med 5 lithograferede Kort og et Træsnit. Udg. af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat. 236 S. i 8^0. Kjbhvn.

O. Nielsen. Kjøbenhavns Diplomatarium. Udg. ved Kjøbenhavns Kommunalbestyrelses Omsorg. 5. Binds 2. Hefte. 408 S. Kjbhvn.

O. Nielsen. Kjøbenhavn i Aarene 1536—1660. 2. Dels 1. Hefte. (Ogsaa med Titel: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse. 4. Dels 1. Hefte.) Med 5 Træsnit. 192 S. Kjbhvn.

H. D. Lind. Nyboder og dets Beboere, især i ældre Tid. Efter trykte og utrykte Kilder. 250 S. Kjbhvn.

P. Brock. Historiske Efterretninger om Rosenborg. II. Det 18de Aarhundrede. 148 S. Kjbhvn.

J. C. Holck og *H. M. Fenger.* Mindeblade fra Tohundrede-Aarsfesten i Vor Frelsers Kirke den 19de Oktober 1882. 30 S. Kjbhvn.

A. Exner. Efterretninger om det kongelige Vaisenhuus. 182 S. Kjbhvn.

Kommandør Peter Norden Sølling og Bombebøssen. 8 S. Kjbhvn.

C. Bayer. Kjøbenhavns Folketheater (1857—1882). Bidrag til dets Historie. 198 S. Kjbhvn.

J. Frandsen. Fremstilling af Høkernæringen og flere dermed beslægtede Fag i Kjøbenhavn. Fra Kjøbenhavns Oprindelse indtil Nutiden. I. Indtil det 17de Aarhundrede. 131 S. Kjbhvn.

A. Fabricius. Drejø Sogns Beskrivelse og Historie. 112 S. Kjbhvn.

H. Dahlerup. Mariager Klosters og Bys Historie. Udg. med Understøttelse af den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse. 222 S. Kjbhvn.

Meddelelser om Legater og Stiftelser under Randers Amtsraads Tilsyn. 80 S. 4^0. Randers. (Ikke i Boghandelen.)

K. Theisen. Nogle Meddelelser fra Kolding Latin- og Realskoles Arkiv. 23 S. Indbydelsesskrift til Aarsprøven i Kolding Latin- og Realskole 1882. Kolding.

J. Kinch. Ribe Bys Historie og Beskrivelse fra Reformationen indtil Enevoldsmagtens Indførelse (1536—1660). 4—5. Hefte. 256 S. Kjbhvn.

K. Hede. Højskamling eller Skamlingsbankes Historie. 216 S. Kolding.

A. H. Smith. Vejle og Omegn. Med et Forord af F. Barfod. 148 S. Kjbhvn.

H. R. Hjort-Lorenzen. Annuaire généalogique des maisons princières regnant en Europe depuis le commencement du XIXe siècle avec des notes sur les mariages morganatiques. 1ère année. 272 S. Copenh.

A. Strunk. Beskrivende Katalog over Portræter af det danske Kongehuus. II. 138 S. Kjbhvn.

F. Krogh. Register over de i „den høiere danske Adel", „de danske Majorater" og „dansk Adelskalender" omhandlede Slægter, tilligemed et Gjensvar paa Bibliotheksassistent Bricka's Anmeldelse af „Dansk Adelskalender" i „Historisk Tidsskrift". 26 S. Kjbhvn.

Dette «Gjensvar» er fremkommet saa længe efter Anmeldelsen, at Forf. vist i Mellemtiden til Dels maa have glemt, hvad der stod i denne; ellers vilde han næppe i den Grad, som sket er, have misforstaaet den paa flere Steder og rejst en Polemik mod Udtalelser i den, som slet ikke findes der. Men det vil formentlig være overflødigt at paavise dette nærmere eller overhovedet at gjøre Piecen til Gjenstand for udførligere Omtale her i Tidsskriftet, hvorimod det vil være tilstrækkeligt at henvise til selve Anmeldelsen (Hist. Tidsskrift 5. R. I. 669 ff.), hvis Anker Forf. i alt væsentligt har maattet lade staa uomstødte, om end ikke altid uimodsagte. *Red.*

G. L. Wad. Meddelelser om Dimitterede fra Herlufsholm. Fortsættelse. 56 S. Næstved.

C. Jørgensen. Meddelelser om Dimitterede fra Horsens lærde Skole 1852—81. 24 S. Indbydelsesskrift til Aarsprøven i Horsens lærde Skole 1882. Horsens.

M. Hammerich. Fortegnelse over Studenter fra Borgerdydskolen paa Christianshavn 1843—67. Smaaskrifter. IV. 115—135.

C. C. Mønster. Mindeord fra vor Tid (1812—81). Trykt som Manuskript særlig for Studenterne fra 1831. 296 S. Kjbhvn.

H. Wulff. Den danske Rigsdag. Politiske Portræter. 8—11. Levering. 216 S. Kjbhvn.

E. Collin. H. C. Andersen og det Collinske Hus. 720 S. Kjbhvn.

Burman Becker. Dr. phil. J. G. Burman Becker, f. 1802, † 1880. Kjbhvn.

C. Adrian. Om Himmelbjergfesterne og St. St. Blicher. 40 S. Aarhus.

E. T. Kristensen og *M. A. S. Lund.* St. Steensen Blichers Liv og Gjerning, kortelig fremstillet. 104 S. Kjbhvn.

O. J. Rawert. Tillæg til de Fredericia Bruun'ers Slægtebog. Nekrolog over Justitsraad Bertel Bruun (1767—1827). 8 S. Kjbhvn. 1881.

Til Minde om Frederik Bøgh. Kjbhvn.

M. Hammerich. Ewalds Levnet, mest efter hans egne Meddelelser. 3. Udg. 182 S. Kjbhvn.

V. Topsøe. Jep Fink. Et Mindeskrift for Venner. 119 S. Kolding.

A. J. Gad. Oplysninger om Familien Gad. Udvidet og forøget Udg., afsluttet 1. Decbr. 1881. 68 S. Kjbhvn.

Stamtavle over Familien Gram. Trykt som Manuskript for Familien. 14 S. Kjbhvn. (Ikke i Boghandelen.)

H. Bruun. Biskop N. F. S. Grundtvigs Levnetsløb, udførligst fortalt fra 1839. 17. Hefte. 124 S. Kolding og Kjbhvn.

F. Nygaard. N. F. S. Grundtvigs Stilling til en Udtrædelse af Statskirken og „Kalkbrænderiforsamlingerne". 90 S. Kolding.

S. Grundtvig. Grundtvig og Ingemann. Brevvexling 1821—1859. 392 S. Kjbhvn. (Samfundet til den danske Literaturs Fremme.)

F. Hammerich. Et Levnetsløb. Med Forfatterens Portrait. 1—8. Hæfte. 654 S. Kjbhvn.

A. Andresen og *F. Winkel Horn.* Martin Hammerich. En biografisk Skizze. 29 S. Kjbhvn. (Indbydelsesskrift til Aarsprøven i Borgerdydsskolen paa Kristianshavn 1882.)

J. L. Heiberg. Peter Andreas Heiberg og Thomasine Gyllembourg. 488 S. og 2 Portræter. Kjbhvn.

F. Linderberg. Kristen Mikkelsen Kold. En Levnetstegning. 140 S. Kjbhvn.

K. P. Lind og *A. Thiset.* Frederik Anton Monrad Krabbe. f. 1808, † 1881. I. Ligprædiken. II. Slægtsoptegnelser. 46 S. Kjbhvn. (Trykt som Manuskript.)

C. L. Løvenskiold. Den Løvenskioldske Slægtebog. 22 S. 4⁰. Kjbhvn. (Trykt som Manuskript.)

H. Martensen. Af mit Levnet. Meddelelser. 1808—1837. 236 S. Kjbhvn.

C. C. Melbye. Stamtavle over Familien Melbye. 46 S. Kjbhvn.

C. Paludan-Müller. To Taler. Mindeblad for forhenværende Disciple. Udg. af hans Børn. 16 S. Kjbhvn.

J. Vahl. Slægtebog over Afkommet af Christjern Nielsen, Borgmester i Varde o. 1500. 3. Hefte. 32 S. Kjbhvn.

C. Nyrop. Slægten Nyrop. Nogle biografiske Meddelelser. Trykt som Manuskript. 152 S. og 1 Stamtavle. Kjbhvn. (Ikke i Boghandelen.)

C. J. Brandt. Om Lunde-Kanniken Christiern Pedersen og hans Skrifter. 432 S. Kjbhvn.

E. N. Ritzau. Stamtavle over Familien Ritzau. 8 S. og 1 Stamtavle. Kjbhvn. (Ikke i Boghandelen.)

A. Heise. Familien Rosenkrantz's Historie. II. Erik Ottesen Rosenkrantz's Efterkommere c. 1500—1550. 604 S. Kjbhvn.

V. S. Skeel. Supplement til Optegnelser om Familien Skeel. 102 S. Kjbhvn. (Trykt som Manuskript.)

C. Bruun. Admiral Lord Nelson og Peter Willemoës. 72 S. Kjbhvn.

Willemoes's Medaille. Berlingske Tidende 1882. Nr. 236.

J. Vahl. Dansk Bogfortegnelse for Aarene 1869—1880. 6—19. Hefte. 298 S. 4⁰. Kjbhvn.

Katalog over Herlufsholms Skoles Bogsamling. 472 tospaltede Sider. 4⁰. Kjbhvn.

S. Birket Smith. Om Kjøbenhavns Universitetsbibliothek før 1728, især dets Håndskriftsamlinger. Udg. til Minde om Universitetsbibliothekets Grundlæggelse for 400 År siden. 184 S. Kjbhvn.

L. Koch. Den danske Landsbyskoles Historie til 1848. 120 S. Kjbhvn.

P. M. Stolpe. Dagspressen i Danmark, dens Vilkaar og Personer indtil Midten af det attende Aarhundrede. 4. Bind. 328 S. Kjbhvn.

O. Kalkar. Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700). Trykt paa Carlsbergfondets Bekostning ifølge Foranledning af Universitets-Jubilæets danske Samfund. 2—4. Hæfte. 320 S. Kjbhvn.

Gyðinga saga. En bearbejdelse fra midten af det 13de århundrede ved B. Jónsson. Efter håndskrifter udgiven af *G. Þorláksson.* 132 S. Kjbhvn.

Mandevilles rejse, på dansk fra 15de århundrede, efter håndskrifter udgiven af *M. Lorenzen.* 1—3. Hæfte. LXXV + 225 S. Kjbhvn.

Riddare Rimur. Efter handskrifterna utgifna af *T. Wisén.* 2. Hefte. 130 S. Kjbhvn.

O. Nielsen. Gamle jydske Tingsvidner. 2. Hefte. S. I—XLVI og 97—171. Kjbhvn. (Universitets-Jubilæets danske Samfund.)

O. L. Grønborg. Optegnelser på Vendelbomål. Udg. af Univ.-Jubilæets danske Samfund ved O. Nielsen. 1. Hefte. 128 S. Kjbhvn.

R. Hansen. Gamle Minder eller Træk fra Folkets Liv og Tænkesæt fra det 17de og 18de Aarhundrede. 197 S. Odense.

Danmarks Folkeviser, i Udvalg ved *S. Grundtvig.* 516 S. Kjbhvn.

E. von der Recke. Principerne for den danske Versekunst efter dens historiske og systematiske Udvikling. I—II. 229 + 275 S. Kjbhvn. 1881.

J. Nellemann. Ægteskabsskilsmisse ved kongelig Bevilling. En retshistorisk Undersøgelse. 134 S. Kjbhvn.

C. Nyrop. Dansk Pottemageri. Et Kapitel af den danske Keramiks Historie. Med 26 Træsnit. 48 S. Kjbhvn.

Oplysninger om forholdet mellem Struensee og det danske kancelli.

Af

L. Koch.

De forestillinger, det danske kancelli har indgivet til kongen, ere fra november 1770 samlede i en række bøger, der kaldes «rotuli», som findes i kancelliets arkiv. Samlingen begynder altså på den tid, da der begyndte at komme fart i Struensees reformplaner, en måned før statsrådets ophævelse, og som det ses af de påmindelser, han jævnlig gav kancelliet, har han lagt megen vind på, at det uddrag, der gaves af sagerne, var kort og tydeligt. Det er utvivlsomt, at mange sager også før den tid må have været refereret skriftligt, da de kunde være af en sådan beskaffenhed, at der umuligt kunde afgives resolution over dem på anden måde; men det nye var, at enhver sag nu skulde afgøres ved, at en sådan forestilling indsendtes til kabinettet, hvor da kongen eller kabinetsministeren i hans navn påtegnede bemærkninger og resolution. Det er fra disse «rotuli» i forbindelse med enkelte andre aktstykker, at de nedenfor meddelte oplysninger om den måde, hvorpå Struensee regerede, ere hentede.

Det efterfølgende vil vise, i hvor høj grad Molbech har ret, når han (Nyt hist. tidsskr. IV, s. 650) siger, at Struensee i september 1770 vel havde afgjort med sig selv og sin ærgærrighed, at han vilde drive det til at opnå den højeste magt, men at det er øjensynligt, at den brug, han vilde gøre deraf, ikke var følgen af en forud lagt fast stats- og regeringsplan. Det vil her ses, hvorledes forordningerne om at tillade ægteskab i de hidtil forbudne grader, om at børn ikke af forældrene kunne sættes i tugthuset, om at der ikke skal være livsstraf for tyveri m. m. fremkaldes ved enkelte foreliggende tilfælde. Stundom siges det også blot, hvorledes lignende tilfælde herefter «generaliter» skulle afgøres. Det kan vel ikke siges, at fremgangsmåden er aldeles planløs; ti der ligger en bestemt livsanskuelse bag den, og man er i reglen, når kancelliets forestilling er læst, ikke i tvivl om, hvorledes resolutionen vil blive. Men derimod er det aldeles tilfældets værk, på hvilket område hans lyst til at reformere slår ned, og han synes ikke at have havt nogen bevidsthed om, hvad der vilde komme ud af at træffe bestemmelser for enkelte tilfælde i en ganske ny ånd, når dog den gamle lovgivning i sin helhed blev uforandret og skulde gælde i aldeles lignende tilfælde. Det var ved denne stykkevise forandring uden hensyn til sammenhængen med den hele lovgivning, der fremkaldtes så grænseløs forvirring. — Endnu i efteråret 1770 ere dog bemærkningerne på forestillingerne holdt i en sømmelig tone; der indhentedes også betænkninger fra rette vedkommende, og disse fulgtes i resolutionerne. Men efter at Struensee var bleven kabinetsminister, forandredes dette, og det er ingen overdrivelse at sige, at han taler til kancelliet som til skoledrenge, giver det irettesættelser og belærer det om den rette opfattelse af juridiske

spørgsmål. — Endelig findes her adskillige eksempler på Struensees uvillie mod alle benådninger og undtagelser fra den almindelige ret. Han vil have love, der passe på ethvert tilfælde, og ingen bemærkning forekommer oftere end: «Nach dem Rechten». Kun i et punkt var han overbærende, nemlig i alle forseelser mod det sjette bud; derimod holdt han strengt på, at svigagtige embedsmænd skulde straffes; sådanne sager måtte ikke, som det så ofte skete, neddysses. Der var mange enkeltheder, hvori Struensee vilde det rette; men den måde, hvorpå han førte sin villie igjennem, måtte nødvendig medføre hans fald.

De bemærkninger, der blev skrevne paa forestillingerne, må, for så vidt de ikke blot angå det enkelte tilfælde, men kræve nye almindelige bestemmelser, henregnes mellem kabinetsordrerne, og det er vel den form, hvorunder de fleste af disse ere fremkomne. De ere i begyndelsen skrevne stundom på Dansk, stundom på Tysk. Af og til ere de underskrevne Ch. De senere ere alle på Tysk, ofte i høj grad skødesløst affattede. Men når Molbech (anf. st. s. 676) siger: «Mundtligt referat skulde aldeles ikke mere finde sted; alt, hvad der indkom fra kollegier, kancellier eller departementer, skulde affattes skriftligt, enten på Tysk, eller med vedføjet oversættelse», da er dette sidste ikke rigtigt; det danske kancellis forestillinger ere udelukkende affattede på Dansk.

I det vi gå over til at fremstille tilblivelsen af enkelte af Struensees foranstaltninger, skulle vi først omtale forordningen af 26 oktober 1770, hvorved en del af de hidtil værende helligdage afskaffedes. Denne tilvejebragtes endnu ganske på den hidtil sædvanlige måde. Gennem kirkekollegiets formand, grev O. Thott, tilskrev kongen dette, om ikke en del indenfor søgnedagene faldende helligdage

kunde afskaffes, «i betragtning af, at deslige dage anvendes mere til lediggang og andre deraf flydende laster end til en sand og alvorlig gudsdyrkelse». Kollegiets medlemmer vare enige i det hensigtsmæssige i den påtænkte foranstaltning, men uenige om, hvor vidt den skulde gå. Radikalest var hofprædikant Qvist, der ikke blot vilde have både anden og tredie helligdag afskaffet på de store fester, men også, at alle andre i ugen indtræffende helligdage skulde henlægges til den næste søndag. Også etatsråd E. J. Jessen vilde have de store højtider indskrænket til én helligdag, ligesom han vilde have månedsbededagene og fasteprædikenerne afskaffede. Grev Thott derimod og biskop Harboe gjorde det forslag, som siden blev lov. Dette indstilledes af kancelliet og approberedes uforandret. Hele kirkekollegiet havde desuden anmodet om, at forordningen måtte indskærpe søndagens helligholdelse, udtale sig «angående det skadelige kroholds afskaffelse på landet, da krohold er en kilde til megen ugudelighed, forøger ørkesløshed og hemmeligen udsuger og dræber almuen», samt endelig, at det måtte bestemmes, at tavler, som ombæres, og bækkener, som fremsættes på de afgåede helligdage, skulde henlægges til næste søndag. Det første og sidste af disse punkter optoges i forordningen; bestemmelsen om kroholds indskrænkning kunde naturligvis ikke få plads her.

Anledningen til det første sammenstød mellem kancelliet og den nye magthaver synes at være givet ved en ansøgning fra en provstinde Chrystalsin, hvori hun bad om tilladelse til, at hendes datter måtte ægte en præst, P. Gutfeld, der tidligere havde været gift med hendes ældre datter. Ansøgningen var sendt direkte til kongen, og da den kom til kancelliet, var den påskrevet: «appro-

beret». Kancelliet udfærdigede straks under 23 november 1770 bevillingen og sendte den til kongens underskrift; men tillige erindrede det om, at det året i forvejen i et lignende tilfælde havde indhentet både det teologiske og det juridiske fakultets betænkninger. Disse havde frarådet deslige bevillinger, dels fordi de vare forargelige for almuen, «som gemenlig retter sin tænkemåde efter loven, der fastsætter livsstraf for dem, som i samme grad forse sig med lejermål», dels fordi det vilde give anledning til jalusi samt fortroligheds og enigheds ophævelse mellem ægtefolk og sødskende, når en mand kunde have håb om at få til ægte sin kones søster, der som oftest opholder sig i hans hus. Kongen havde derefter under 2 juni og 12 oktober 1769 to gange afslået sådanne andragender. Forestillingen ender med: «I sådan henseende må kancelliet og nu indstille forbemeldte provstinde Chrystalsins ansøgning efter den forrige allernådigste resolution.» — Denne forestilling fik følgende påskrift: «Es soll in diesem Falle bey der accordirten Dispensation bleiben. Kann die Verordnung in dieser Hinsicht nicht ganz aufgehoben werden, da kein Verbot in der heiligen Schrift dagegen ist, und das Heirathen so leicht als möglich gemacht werden muss?» Herpå svarede kancelliet, at da fakulteterne havde forment, at det ej var mod den hellige skrift at tillade sådanne ægteskaber, men kun anført adskillige politiske årsager, «så vil det ankomme på Deres majestæts allernådigste velbehag, hvor vidt og om i disse ægteskaber ved forefaldende ansøgninger skal dispenseres, i hvilket tilfælde der kunde forholdes på samme måde som med ansøgninger om andre i loven forbudne ægteskaber, så som med søskendebørn og næstsøskendebørn, hvori daglig dispenseres». Men dette forsøg på at få kongen til at opgive den almindelige

forordning og nøjes med dispensationer for de enkelte tilfælde mislykkedes. Han skrev paa forestillingen:

«Dette at gifte sig med sin kones søster, søskendebarn og næstsøskendebarn skal en gang for alle være tilladt uden at forlange dispensation, og dette skal kommuniceres det tyske kancelli for at publicere en ligelydende forordning om denne sag. Ch.»

I henhold hertil udkom der en forordning af 27 december 1770, der det næste år udvidedes end mere, i det forordningen af 3 april 1771 tillader alle giftermål mellem slægtninge, for så vidt de ikke ere forbudne i skriften; også denne forordning foranledigedes ved, at en mand søgte om tilladelse til at ægte sin kones steddatter, som han havde besvangret. Kancelliet, der formodentlig indså det frugtesløse i at tilråde at nægte bevillingen, indstillede, at denne kunde gives, «dog uden konsekvense, da loven forbyder det som stridende mod ærbarhed og såre få eksempler haves på, at det tilforn er bevilget». Men på forestillingen er der skrevet: «Accordirt und kann generalement erlaubt werden, weil es nicht wider die göttliche Gesetze streitet» (1771, d. 8 februar). — Det er ret karakteristisk, at kancelliet gør saa hårdnakket modstand mod forordningen af 27 december 1770; her kunde hverken fra kirkens eller den sunde fornufts standpunkt gøres nogen betydelig indvending; men derimod stred det i højeste grad mod de tilvante former for regeringen, at kongen det ene år bevilgede, hvad han året i forvejen havde nægtet. Det er intet under, at det måtte komme til konflikt; ti for Struensee var gennemførelsen af hans liberale ideer alt; for kancelliet var overholdelsen af kollegiets traditioner alt, og en tidligere resolution var i dets øjne et uomtvisteligt retsgrundlag. — Det sprog, der føres i påtegningerne på

forestillingerne, bliver mere og mere bydende. D. 14 december 1770 bemærkedes der: «Extrakterne bør i fremtiden være kortere», og otte Dage efter, d. 21 december, stilles der følgende spørgsmaal, der sikkert i kancelliet ere blevne betragtede både som meget nærgående og meget foruroligende: «Kancelliet skal besvare mig følgende punkter: 1) Hvad enhvers forretning i kancelliet er. 2) Hvor megen gage enhver har. 3) Hvor højt har sportlerne været i de sidste 15 år, og hvorledes uddeles samme.»

Den hårdeste krænkelse blev dog tilføjet kancelliet i anledning af forordningen af 27 juli 1771 om hjemmedåb. Denne blev affattet i henhold til en kabinetsordre af 11 juli[1]). Den 20 juli sendtes udkast til forordningen til Hirschholm. Det overlodes her forældrene, når børnene skulde i kirke; præsterne skulde hjemmedøbe dem, når det forlangtes, og siden skulde de fremstilles i kirken. Dette udkast kom tilbage med den bemærkning: «Bey der Verordnung wegen der Taufe muss noch hinzufügt werden, dass keine Zeit feste zu setzen ist, in welcher es geschehen soll». I henhold hertil udarbejdedes der et nyt udkast, der lød på, at det hjemmedøbte barn skulde bringes til kirken, «hvilket dog forældrene ikke skal være forbundne til, inden nogen vis tid efter loven at lade ske, hvorimod vi desto sikrere forvente, at ingen uden nødvendighed udsætter deres nyfødte børns dåb». Således fik forordningen kongens underskrift, men Struensee må enten ikke have læst den ret eller siden være kommet på andre tanker. D. 2 avgust er der nemlig på en anden forestilling skrevet

[1]) Denne er trykt i Stampes erklæringer VI, s. 261, hvor der i øvrigt kun meddeles et udkast til forordningen, men ingen forestilling eller bemærkning om, at det oprindelige udkast blev sendt tilbage.

følgende: «Bey Gelegenheit der Verordnung wegen der Taufe finde ich auch nöthig zu erinnern, dass mein Willen mehr bestimmt ausgedruckt werden muss. Die Verordnung von 1745 hätte können ganz aufgehoben und jedem überlassen werden können, wo und wenn er sein Kind hätte wollen taufen lassen, ohne dass es nöthig war Einschränkungen, Bedingungen und Ermahnungen beyzufügen. In Zukunft soll der Cabinetsminister zugleich mit den Membris der Cancellei paraphiren.» Herved var altsaa kancelliet gjort aldeles umyndigt; det kunde ikke betros det at forme og udstede de anordninger, kongen havde billiget, inden kabinetsministeren havde givet dem sin påtegning.

Det var ikke blot denne forordning, der således under tilblivelsen fik nye tillæg, men dette var det almindelige. Da således det første udkast til forordningen af 13 juni 1771 blev sendt til kabinettet, handlede det kun om ophævelse af bøder for lejermål. Det fik da følgende påtegning: «Bey der Verordnung wegen der unehelichen Kinder muss zugesetzt werden, dass sie nicht mehr Taufgebühr als die ehelichen geben sollen, und wegen des Ehebruchs soll keine Strafe gegeben werden, als wenn der dadurch beleidigte Part klagt» [1]). Det var netop denne tilføjelse om, at retsforfølgelse for hor herefter kun skulde være en privat sag, der gjorde denne forordning så forargelig i manges øjne. Efter kancelliets forestilling ophævedes den allerede d. 20 februar 1772. Men det synes

---

[1]) Høst, Struensee, d. tyske udg. I, s. 387 omtaler dette tillæg til forordningen. Struensee synes at antage, at uægte børn ved dåben måtte betale mere end de ægte. Det modsatte var imidlertid tilfældet: «Med hore- og slegfred-børn må ej ofres». Ritualet, Krogs udg. s. 30. H. Stampes erklæringer VI, s. 260 har en unøjagtig og ufuldstændig oversættelse af kabinetsordren.

næsten kun at være et indfald, der bragte dette tillæg ind i en lov, der handlede om andre ting. — Vi skulle her anføre nogle afgørelser af beslægtede tilfælde. To søskende vare dømte til døden for blodskam. Kancelliet foreslog straffen formildet til tugthus på livstid; resolutionen blev: «Sie sollen beide ½ Jahr ins Zuchthaus» (1771, 3 maj). — I året 1771 skulde det nogle gange afgøres, hvilken straf der skulde tilkendes præster, hvis koner vare komne for tidligt i barselseng. Biskop Harboe havde foreslået, at en præst på Færøerne skulde straffes med 1) to års suspension, 2) offentlig deprecation, 3) 20 rd.'s mulkt. Forestillingen er påtegnet: «Er soll 40 Rthlr. an die Witwencasse geben und von aller anderer Strafe frei seyn». I et andet lignende tilfælde spørges der: «Sind die Priester nicht unter der Verordnung wegen der Strafen in Absicht der unregelmässigen Geburten begriffen?» — og endelig hedder det i et tredie: «Wenn er dadurch untüchtig gemacht worden ist in Prediger Stande zu bleiben, kann er abgesetzt werden, aber muss deswegen keine bürgerliche Strafe leiden. Doch ist dem Consistorio zu überlassen, ob sie ihn nach einer gegebenen Correction in einer ihrer Versammlungen in ihrer Gemeinschaft behalten wollen.» — Da her er tale om en præst, kan det ikke være meningen, at han skal irettesættes af universitetet; men andre konsistorier findes der ikke i Danmark. Men derom har Struensee åbenbart været uvidende. Han har tænkt sig, at her var gejstlige konsistorier ligesom i Tyskland, og det er dem, han med en vis hån overlader afgørelsen af, hvad der var ham selv ligegyldigt, om vedkommende kunde blive «in ihrer Gemeinschaft» eller ej. Som et lille bevis på hans stemning mod kirken kan det anføres, at da kancelliet havde foreslået at tillade, at et blytag på en kirke

nedtoges og erstattedes med tegl, når det overskydende anvendtes til kirkens forbedring og prydelse, men ej til dens reparation, blev resolutionen: «Approbirt, und der Ueberschuss kann zu Reparation und Unterhalt, aber nicht zur Zierde der Kirche, welches überflüssig ist, [gebraucht werden]».

Plakaten af 8 april 1771, hvorved det forbødes, at forældre uden lov og dom måtte hensætte deres genstridige børn i tugthuset, blev ligeledes foranlediget ved et enkelt tilfælde. En dragon, P. Mathiesen, var af sin fader indsat i Møens tugthus. Faderen og efter hans død moderen betalte for ham i årene 1765 til 1770, da han undveg. Nu beklagede han sig over, at byfoged Lunding ikke i henhold til resolution af 27 november 1767 havde løsladt ham m.m. Kancelliet fandt klagen ugrundet; men i kabinettet påtegnedes den d. 8 februar 1771: «Wenn Lunding ihn nach der ihm bekannt gemachten Resolution v. 1767 losgelassen hatte, wäre er nicht dieser Klage exponirt worden; denn die Mutter hatte nicht Recht ihn sitzen zu lassen. In Zukunft soll kein Vater noch Anverwandter das Recht haben ihren Sohn oder Verwandten ins Zuchthaus setzen zu lassen, wo er es nicht nach den bürgerlichen Gesetzen verdient und geurtheilt geworden ist; in diesem Fall können die Klager und beklagte ihre Sache nach den Rechten ausmachen.» Kancelliet forklarede da, at plakaten af 9 januar 1741, der gav forældrene denne myndighed over børnene, var udstedt for at forebygge, at vanartede børn, om hvis forbedring der dog kunde være håb, skulde styrtes i ulykke ved at dømmes offentlig og udsættes for vanærende straf. Det formente derfor, at den kunde beholdes, når det tilføjedes, at de, der vilde indsætte deres børn i tugthuset, skulde med overformyn-

derens og sognepræstens attest godtgøre deres lastværdige forhold. Hertil bemærkedes der i kabinettet:

«Das Guvernement muss sich bloss um Civilbestrafungen bekümmern, und da die Beraubung der Freiheit eine der härtesten ist, so muss solche zu civil Verbrechen aufgehoben werden, und den Eltern bloss übergelassen werden die moralischen Strafen anzuwenden, den Charakter ihrer Kinder zu bessern, und durch die anbefohlene Aufhebung dieser Verordnung wird alle Gelegenheit vorgebaut werden aus Passion und Familienabsichten jemand Unrecht zu thun, wesswegen es bei meiner Resolution verbleiben soll.

Ch.»

Herhen hører endnu en bemærkning af 26 juli s. å. i en ellers ukendt sag, hvor kancelliet synes at have villet bevæge kongen til en undtagelse fra den nye forordning, hvorfor det får en skarp irettesættelse: «Die Ordre wegen Einsetzung des Commerceraths Bechs Sohn muss nicht eher ausgefertigt werden, als bis er gerichtlich dazu verurtheilt worden ist, und die Cancellei muss mir keine Ordres zu unterschreiben vorlegen, die so sehr meinem Sinn und gegebenen Befehlen zuwider sind».

Også i en anden sag fra den sidste tid af Struensees regering måtte kancelliet finde sig i at lade sig belære angaaende retsplejens rigtige grundsætninger. — En krigsråd Stub havde fornærmet kongens foged, Ortwed, da han skulde foretage en over Stub for gæld erhvervet arrestforretning. Kancelliet foreslog derfor under 6 december 1771, at Stub skulde fiscaliter tiltales. Hertil bemærkedes i kabinettet: «Dergleichen Sachen sollten summarisch und ohne weitläufigen Process abgethan werden, und es ist schwer zu begreifen, warum der Fiscal wegen Ortwed agiren soll, da die Cancellei solches in der Beringschiold-

schen Sache[1]) bedenklich fand, obgleich sich solcher einen Befehl von der Cancellei zuwider gesetzt hatte. Es müssen in Zukunft jederzeit die Ursachen von einen (sic!) mir zu unterschreibenden Befehle angeführt werden.» — Kancelliet gjorde da under 27 december forslag til sagens summariske behandling for hof- og stadsretten, men søgte tillige at forsvare sit eget standpunkt. Stub havde nemlig fornærmet en kongelig embedsmand i funktion. Beringskjold derimod stod i den rigtige eller urigtige formening, at godset tilhørte ham med rette, og vidste, at kongen ikke vilde tvinge nogen til at forlade sin ejendom, før den var ham retlig fradømt. Hertil bemærkedes der: «Approbirt wegen Stub; doch ist der Grundsatz der Cancelley ganz falsch, dass der Gehorsam eines Unterthans gegen einen Befehl, so er durch ein königliches Collegium erhält, von seiner Meinung und Ueberlegung, sie möge gegründet oder nicht seyn, abhängen könne, indem eine solche Ordre sich auf eine summarische Untersuchung durch ein Collegium oder Commission gründen kann, ohne dass solches durch einen Gerichtshof geschieht, und müssen solche Befehle ohne Widerreden befolgt werden, da den Parteyen nachher durch einen Process frei steht ihren Regress zu suchen.»

Vi skulle endnu meddele en række resolutioner og bemærkninger, som ere afgivne i sager af meget forskellig art, men som formentlig bidrage til at kaste lys over den måde, hvorpå, og de regler, hvorefter Struensee regerede.

Under 21 december 1770 indstillede kancelliet en rådmand i Bergen til afsked efter ansøgning. Den ældste vicerådmand, som efter skik og brug skulde være hans

---

[1]) Se Joh. Grundtvig, Magnus Beringskjold, Hist. tidsskr., 5te række, I, s. 181—182.

eftermand, var fordrukken og i det hele en dårlig person. Dog foresloges det, at han for det første skulde indtræde i rådstuen og gøre sig bekendt med forretningerne, for siden, hvis han forbedrede sig, at blive rådmand. — Resolution: «Gelmuyden skal få sin afsked, og til at besætte hans sted skal et bedre subjekt end Schulze er, foreslås.»

1771, d. 1 februar. En afsat borgemester i Svendborg, Dorph, havde forødt et dødsbo. Arvingerne klagede; men der var nedsat en kommission for at bestemme, hvem der skulde svare til pengene, da Dorph intet ejede. Kancelliet mente, at klagerne maatte afvente kommissionens betænkning. — Resolution: «Die Cancelley muss dahin sehen, dass die Sache fördersamst zu Ende gebracht wird, und es muss eine Nachlässigkeit in der Aufsicht seyn, wenn dergleichen Defraudations geschehen können. Was für eine Strafe ausser Entsetzung erhält dieser Bürgermeister?»

1771, d. 8 februar. Et ungt menneske, der var i tjeneste hos konferensråd Graah, havde bestjålet denne. Faderen vilde sende ham til Vestindien, når han måtte slippe for straf, og hans ansøgning anbefaledes af Graah. — Resolution: «Er soll nach den Gesetzen verurtheilt werden.»

Samme dag. En tugthusfange indstilles til benådning. Resolution: «Approbirt für diesmal, doch müssen in Zukunft die Strafen so bestimmt werden, dass sie weiter keine Mitigation bedürfen.»

Samme dag. Der foreslås formildet straf for falsk, begået af to husmænd. Resolution: «Die Sache soll den Lauf des Rechtens gehen.»

Samme dag. Der foreslås nedsættelse af idømte bøder for ulovlig handel. Resolution: «Nach den Rechten. Wenn die Verordnungen zu hart sind, müssen sie überhaupt

heruntergesetzt werden, damit man sich nicht beständig mit den Exceptionen und Vermilderungen der Strafen in einzelnen Fällen beschäftigen muss.»

1771, d. 8 marts. Kancelliet indstiller, at en mand, der ved højesteret er dømt til kagstrygning, brændemærke og fæstningsarbejde på livstid, må fritages for de to første straffe. Resolution: «Nach dem Urtheil, welcher in Zukunft ohne Vorstellung confirmirt werden soll, wenn nicht ausserordentliche Umstände es fordern.»

Samme dag. En mand er for to gange at have opbrudt kirkeblokken dømt til hjul og stejle. Han indstilles til benådniug med fæstningsarbejde paa livstid. — Resolution: «Approbirt. Es soll ins künftige Niemand wegen Diebstahls am Leben verurtheilt werden, wesswegen eine Verordnung entworfen werden soll» [1]).

Samme dag. Biskop Bloch beretter, at præsten Ivar Hagelund i Verst og Bekke har holdt gudstjeneste tredie juledag, bevæget af menighedens indtrængende anmodning, at han dog måtte føje dem i at prædike den dag. Da han er en fattig og meget enfoldig mand, foreslås han straffet med en irettesættelse af biskoppen og en mulkt paa 4 rd. — «Approbirt.»

1771, d. 3 maj. En mand har hensiddet længe i arrest, fordi han udviste modvillighed mod extraskatten. Kancelliet indstiller, at han maa frigives mod at sidde 8 dage på vand og brød. — Resolution: «Warum hat man ihn so lange sitzen lassen ohne sein Urtheil zu sprechen; dieses musz gleich nach den Rechten geschehen und mir vorgelegt werden.»

---

[1]) De to sidstnævnte tilfælde gave anledning til udarbejdelsen af forordningen af 27 april 1771; forestillingen til denne findes i H. Stampes erklæringer m. m. VI, s. 254.

1771, d. 5 juni. En fattig mand indstilles til at måtte arve sin broder, uagtet dennes boslod var hjemfalden til staten, da han havde taget sig selv af dage. — Resolution: «Es müssen solche Exceptione nicht gemacht werden.»

1771, d. 26 juli. En kvinde, der under graverende omstændigheder havde dræbt sit barn, indstilles til dødsstraf. — Resolution: «Soll Zeitlebens ins Zuchthaus kommen, nachdem sie vorher eine öffentliche corporliche Strafe erlitten hat.»

Som slutning kan passende anføres en bemærkning, der er skrevet på forestillingerne af 5 oktober 1771, uden at det kan ses, hvoraf den er foranlediget. I al sin uklarhed er den et vidnesbyrd om, at det begyndte at gå op for Struensee, at han havde indviklet sig i et vilderede, som han ikke mere kunde finde ud af, og at al hans stykkevise reformeren var ved at ende i forvirring. Den lyder saaledes:

«Die Cancelley soll mir sagen, ob es zum bessern Betrieb der Affairen und zum Ansehn meiner Würde und Befehle gereichet, dass diese letztere ohne Widerspruch von meinen Unterthanen befolgt werden, da diesen letzteren der Regress durch die Justice frei steht, und das jenige Departement, auf dessen Vorstellung ich einen widergesetzlichen Befehl gegeben habe, mir dafür responsable seyn muss, dass es mir zu einer Handlung, die mir so sehr zuwider ist, Anlass gegeben hat. Ch.»

Jakob Jespersen,

en dansk Humanist paa Reformationstiden.

En litterærhistorisk-biografisk Notits af

C. F. Bricka.

Paa en Bogauktion, der holdtes 1753 i Odense efter Jakob Berg, Sognepræst i Svindinge, kjøbte den tyveaarige Christian Brandt, som netop samme Aar dimitteredes fra sin Fødeby Odense, og som senere var ansat ved Universitetsbibliotheket og derpaa ved det store kongelige Bibliothek, et Samlingsbind, hvori blandt andet fandtes et hidtil ukjendt trykt Skrift, nemlig en Samling latinske Vers udgivne 1541 i Antwerpen af en Dansk ved Navn Jakob Jespersen i Anledning af Hertug Frans af Lothringens Bryllup med Christiern II's Datter Christine[1]). 7 Aar senere meddelte Brandt den lærde Verden sit Fund, idet han leverede et Optryk af den gamle Bog, ledsaget af en historisk Indledning. I denne maatte han imidlertid tilstaa, at han

---

[1]) Epitalamium illustriss. D. Francisci à Lotharingia, Ducis Barri, Marchionis Pontis Montionis, ac inclytæ D. Christinae à Dania, Ducis Mediolanensis, Cæsaris Caroli Quinti Opt. Max. ex sorore neptis, ac Christierni eius nominis secundi, Danorum, Suecorum & Noruegiorum regis, filiæ, per Jacobum Jasparum Danum Arhusiensem, publicum Professorem Græcum, ac trium linguarum studiosum. — — — Antverpiæ 1541. 4°.

intet vidste om Jakob Jespersen; trods megen Søgen havde han ikke kunnet finde en eneste Notits om ham, og hvad han fortæller om ham, er derfor kun bygget paa Ytringer i selve Skriftet. Senere danske Litterærhistorikere ere ikke naaede videre end Brandt, saa at det endnu 1873 hedder om Jakob Jespersen, at han er «aldeles ukjendt» [1]).

Desto mærkeligere maatte det forekomme, at der 1882 kunde udgives en hel lille Bog med følgende Titel: *Bibliographie des œuvres de Jacobus Jasparus ou Jespersön, Poète latin et professeur de grec, à Anvers, né à Aarhuus en Danemark. XVIe Siècle. Gand 1882.* Den unavngivne Forfatter er F. v. d. Haeghen, Bibliothekar ved Universitetsbiblioteket i Gent, og den lille nitid udstyrede Bog er et kun i 8 Exemplarer existerende Særtryk af hans «Bibliotheca belgica». Medens man tidligere her kun kjendte det ene Arbejde af Jakob Jespersen, Bryllupsversene fra 1541, lærer man nu syv andre Smaaskrifter af ham at kjende, nemlig:

1) Genethliacon filiae Mariae Primogenitæ D. D. Renati Principis Orangiæ & Comitis à Nassau ex Anna, Ducis Lotharingiæ filia, uxore charissima. Antv. 1544. 8°. (2 forskjellige Udgaver.)

2) Anactobiblion et Heroepe. Antv. 1544. 8°.

3) Encomium Angliæ. Ad Sereniss. Regem Henricum, eius nominis Octavum. Antv. 1546. 4°.

4) Christianiss. Regis Franciæ ac filii eiusdem Illustriss. Principis & Ducis Aureliensis Epitaphia. (Antv. 1547.) 8°. (2 forskjellige Udgaver.)

---

[1]) Bruun, Aarsberetninger og Meddelelser fra det Store Kgl. Bibliothek II. 245. Allen havde dog i sine Breve og Aktstykker til Christiern II's og Frederik I's Hist. I. 591 citeret et Værk, der indeholder nogle Oplysninger om ham (hvorom senere).

5) Honestissimæ matronæ, Dominæ Idæ, vxoris Erasmi Scheti, Antuerpiæ, Epitaphium, triplici lingua scriptum, Latina scilicet, Brabantica, & Gallica, numeralib. literis obitus annum complectens. (Antv.) 1548. 8°.

6) Dominae Isabellae, vxoris Ornatiss. viri & Domini, D. Cornelii Scepperi, Equitis Aurati, quę obiit 20. Aug. 1548. ac Dominæ Elizabeth, vxoris Domini Francisci Craneueldii, Cons. Cæ. M., Epitaphia. (Antv. 1548.) 8°.

7) Neogynia Magnifici ac probi viri Joannis Hilstij, familiæ Schetanæ consanguinei, & Magdalenæ, Francisci Werneri filiæ. (Antv. s. a.) 8°.

Ved Siden af de rent bibliografiske Beskrivelser indeholder det franske Skrift ogsaa adskillige Oplysninger om Jakob Jespersen selv, fornemmelig uddragne af hans egne Arbejder, og lade de os end uden Svar paa de fleste af de Spørgsmaal, der naturligst melde sig, give de dog Vink, som have deres Betydning. Vor gamle Landsmand staar ganske vist endnu indhyllet i Halvmørke, men det er dog altid et Fremskridt fra det Glemselens Gravmørke, der før hvilede over ham, og der er ingen Tvivl om, at man dels ad Tilfældighedernes Veje og dels ved at følge de givne Spor efterhaanden vil faa mere at vide om ham.

Det meste af, hvad vore Litteærhistorikere før vidste om Jakob Jespersen, stod at læse paa Titelbladet af hans Skrift fra 1541, nemlig at han var født i Aarhus, at han var Lærer i Græsk, og at han desuden ogsaa studerede andre Sprog[1]). Af et Par Strofer havde man sluttet, at

---

[1]) Han optraadte jo som latinsk Digter, var, som det synes, kyndig i Fransk og Flamsk og kjendte ogsaa noget til det hebraiske Sprog, ja maaske endog til andre orientalske Sprog (se senere). Hvad det er for tre Sprog, han særlig sigter til 1541, kan ikke ses med Bestemthed.

han var blind[1]), men det viser sig nu, at enten maa hans Ord ikke forstaas aldeles bogstavelig, eller ogsaa har Blindheden været forbigaaende, thi baade før og efter den Tid er han seende, hvorvel han 1543 beklager sit mindre skarpe Syn. I en halv Snes Aar var han Lærer i Græsk og Forelæser hos Nicolaus Olahus eller Olachus, der beklædte Stillingen som Sekretær hos Dronning Maria af Ungarn, Nederlandenes Regentinde, og senere indtog de højeste Værdigheder i sit Fædreland som Ærkebiskop i Gran og Ungarns Kansler og Statholder[2]). Da denne hans Discipel og Protektor forlod Nederlandene omtr. 1539 og vendte tilbage til Østrig og Ungarn, fulgte vor Landsmand med ham, men hans Ophold i de østlige Lande blev ikke langvarigt, thi snart træffe vi ham atter i Nederlandene, hvor han især synes at have været knyttet til Antwerpen. Der udkom alle de her nævnte Skrifter af ham[3]). Man vil hos v. d. Haeghen finde Navnene paa de forskjellige Fyrster, til hvis Ære Jakob Jespersen optraadte som latinsk Digter, og man vil der erfare, med hvilke Privatmænd han stod i nærmere Berøring, for saa vidt dette fremgaar af hans

---

[1]) Skriftet ender saaledes:

De Authore cæco. Votum.

Hos qvi composuit versus, qvam hoc cernere vellet,
Luminibus captus, nobile conjugium.
Tu Deus, qvi omnia ducis & regis,
Conserva, qvæso, filium Ducis & filiam Regis.

[2]) Han døde 1568, 77 Aar gammel.

[3]) Af Epithalamiet fra 1541 kjendes kun det ene Exemplar, som Brandt og siden Hielmstierne ejede, og som nu opbevares i det st. kgl. Bibliothek. De 7 Skrifter, som v. d. Haeghen desuden anfører (deraf Nr. 1 og Nr. 4 i to forskjellige Udgaver), findes alle i Universitetsbibliotheket i Gent. Et af dem, Nr. 2, haves ogsaa i det kgl. Bibliothek i Brüssel (Bulletin du bibliophile Belge, publ. sous la direction de A. Scheler, XV. Brux. 1859, p. 286).

Skrifter[1]); men der er formentlig ingen Grund til at komme ind derpaa i denne lille Notits, som ikke skal være en Gjengivelse af det interessante lille Arbejde, men som skal henlede danske Litterærhistorikeres Opmærksomhed paa det og med det samme give det et ikke ganske uvæsentligt Supplement.

Om den Del af Jakob Jespersens Liv, der ligger nærmest forud for de 8 Aar, i hvilke hans nu kjendte Forfattervirksomhed falder, er man ikke ganske uvidende. Man har saaledes to Breve fra ham til Erasmus Roterodamus, skrevne i Brüssel 1531 og 1533[2]), og at disse ikke ere de eneste, han sendte den berømte Humanist, fremgaar af Indledningen til det første af dem, hvori han fortæller, at han kort i Forvejen har tilskrevet Erasmus, dreven af stærk Længsel efter at optages i hans Vennekreds. Dette Brev, som nu næppe mere er til, maa have været hans første Henvendelse til Erasmus, men uagtet han søgte strax at stemme denne venlig mod sig ved at lade Brevet

---

[1]) Blandt disse kan nævnes Gotskalk Eriksen (Rosenkrands), Christiern II's Kansler, hvis Dødsdag (ikke før kjendt) synes at have været 28. Septbr. 1544 (v. d. Haeghen S. 11, 12, 16; jvfr. Allen, Breve og Aktst. I. 592 og Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I. 275, 280, der har 1543 som Dødsaaret). Mon ikke denne Mand, der havde faaet en lærd Uddannelse (han var Magister), skulde være den Gotscalcus, der 1507 studerede i Køln (Norsk Hist. Tidsskr. III. 484)? — En anden, hvem Jacob Jespersen stod nær, var den ogsaa fra Christiern II's Historie bekjendte Cornelius Schepper.

[2]) J. F. Burscheri Spicilegia autographorum illustrantium rationem, qvae intercessit Erasmo Roterodamo cum aulis et hominibus aevi sui praecipuis omniqve republica, ed. F. L. Schoenemann, Lips. 1802, Spec. XI. p. xij—xviij. Brevene ere benyttede af Allen (Breve og Aktst. I. 591), F. L. Hoffmann (Bulletin du bibliophile Belge, XV.) og v. d. Haeghen.

ledsages af nogle af sine Digte[1]), opnaaede han ikke, hvad han ønskede, og Budet vendte tilbage med den mundtlige Besked, at der intet Svar behøvedes, og at Erasmus desuden ikke kjendte Brevskriveren. Den gode Jakob Jespersen var nu ikke den Mand, som saa let lod sig skræmme, og han sendte derfor Erasmus et nyt Brev, dateret 19. Novbr. 1531, hvori han trængte ind paa denne med Bøn om endelig at skrive ham til, om det saa kun var et Par Ord, for at der derved kunde opstaa en Brevvexling, og denne lede til gjensidigt Venskab. Karakteristisk er det, at han erklærer det for sin Hensigt at ville fremlægge Erasmus's Svar for dermed at modbevise onde Mennesker, som i Tavsheden saa et Tegn paa Ringeagt fra Erasmus's Side. Han vilde, skrev han, tale med sin Herre, den før nævnte Nicolaus Olahus, og med Dronning Maria om at formaa Erasmus til at drage fra Tydskland til Nederlandene.

Det andet Brev (af 25. Juli 1533) er ganske kort. Med stor Styrke afviser han deri Beskyldningen for at have vist den pavelige Nuntius Hieronymus Aleander et Brev fra Erasmus som usand, saaledes som baade hans Herre og han selv for Aar og Dag siden have oplyst Erasmus om.

Foruden at disse Breve kaste en Del Lys over Brev-

---

[1]) »Adjeci etiam carmen triplex, qvod de venerabili sacramento scripseram, adhæc epitaphia aliqvot, qvorum qvædam Doctor Franciscus Craneveldius, qvædam vero ipse composueram in mortem Jacobi Ceratini et Marvillani.« Om der menes trykte eller utrykte Digte, kan ikke afgjøres, men ligesom det første er rimeligt nok, saaledes er det i og for sig usandsynligt, at Jakob Jespersen ikke skulde være traadt frem for Offentligheden som latinsk Digter før 1541, eller at man nu skulde kjende den hele Liste paa hans Arbejder.

skriverens Karakter, og det just ikke til hans Fordel, idet de vise ham som en temmelig forfængelig og paatrængende Person, giver det første af dem, der tillige indeholder adskillige politiske Nyheder[1]), ogsaa Oplysninger om hans ydre Vilkaar. Tidligere havde han paa Grund af sit Kjendskab til Græsken været i Tjeneste hos Kardinalen Lorenzo Campeggio (f. 1479 † 1539), men da han ikke vilde følge med denne til Italien, havde han forladt hans Hus og var traadt i Tjeneste hos Nicolaus Olahus.

Disse to Breve fra Jakob Jespersen og hans egne Skrifter — det er de Kilder, hvortil man har været henvist, naar man vilde søge Oplysninger om ham[2]), og den belgiske Bibliograf indskrænker sig ogsaa dertil. Utvivlsomt vilde en Historiker med Adgang til Centraleuropas rige Samlinger, de trykte ikke mindre end de utrykte, kunne supplere Materialet betydelig; her i Norden falder det vanskeligere, men paa en saadan ny Kilde, der bringer en Række Smaanotitser om vor lærde Landsmand, skal dog Opmærksomheden hendrages, saa meget mere som

---

[1]) F. Ex. om Christiern II's Afrejse fra Nederlandene, der sættes til 26. Oktbr., altsaa samme Dag, som Kongen selv angiver (jvfr. Heise, Kristiern II i Norge og hans Fængsling S. 13).

[2]) En lille Notits om ham har jeg truffet i Epistolarum miscellanearum ad Frid. Nauseam, episcopum Viennensem, libri X. Basil. 1550. Fol. I et her meddelt Brev til den som (katholsk) theologisk Forfatter ret bekjendte Fr. Nausea fra Levinus Crusius, Sognepræst i Boschep i Flandern, af 12. April 1540, forekommer følgende: »Nunc autem abhinc paucis diebus mihi communicavit Danus noster Arrusius, Poeta et Orator egregius, qvi apud Dominum Nicolaum Olahum, Reginæ Secretarium, agit, tuas amicissimas ad ipsum tabellas, qvibus polliceris propediem te editurum opus insigne, cui titulus Catholicus Catechismus» (p. 274). Selv med alt Hensyn til Latinens Superlativer vilde Udtrykket »poeta egregius» tage sig sært ud, hvis Jakob Jespersen den Gang ikke endnu havde udgivet Digte.

Skriftet tilhører en Litteratur, der her i Landet er blandt de lidet kjendte, og hvor man vel ogsaa paa Forhaand vilde være mindre tilbøjelig til at eftersøge den gamle Aarhusianers udviskede Spor. Det Skrift, der menes, er den oftere nævnte Nicolaus Olahus's Brevbog, omfattende hans Korrespondance i Aarene 1527—38, hvilken for faa Aar siden er udgiven som et Bind af en meget anselig Kildeskriftsamling: *Monumenta Hungariae historica. Diplomataria. XXV. Oláh Miklós levelezése, közli Ipolyi Arnold. Budapest 1875.* Af dette Værk skal her gives nogle Uddrag.

I god Overensstemmelse med det nys meddelte er det først fra Aaret 1531, at Jakob Jespersen begynder at figurere i Brevbogen, og Efterretningerne her om ham slutte sig paa det nøjeste til dem, hans to Breve indeholde, idet Forholdet til Erasmus Roterodamus ogsaa her spiller en stor Rolle. Hans Begejstring for denne omtales 1532[1]), og ogsaa den Omstændighed, at han har vist et Brev frem, som Erasmus havde tilskrevet en anden, berøres, men hans Herre mener, at han i den Sag har handlet efter sin Vis, og at han derfor fortjener Tilgivelse, ligesom han opfordrer Erasmus til at bruge ham til at udbrede hans Ros (S. 228—29). Den opbragte Erasmus lod sig dog ikke saa let overtale til at lade sin Uvilje mod ham fare; der mærkes hos ham Ængstelighed for, at Indholdet af hans Breve skal blive Jakob bekjendt (S. 278, 328), og der falder (i April 1533) en temmelig haanlig Yttring om denne og hans paatrængende Tjenstvillighed[2]). Senere blev Forholdet bedre:

---

[1]) «Jacobum Danum τὸν κήρυκα τε καὶ περιφόρον laudum tuarum.» p. 225—26.

[2]) «Accepi et Dani nænias, qvem optarim esse episcopum in sua Dania; fortasse me non odit, sed plus nocet intempestiva bene-

Erasmus sender ham gjentagne Gange Hilsener (S. 424, 448, 492), ja han bemærker udtrykkelig, at alene Mangel paa Tid og Sygdom have forhindret ham i at skrive Jakob til, hvorfor denne ikke maa opfatte hans Tavshed som dikteret af Vrede (S. 448, 492). Efter Erasmus's Død er Jakob da ogsaa med til at hædre hans Minde[1]).

Hvad der maa betegnes som det mærkelige hos Jakob Jespersen er hans Sprogkundskab. Paa den Tid var der ikke mange Danske, som vare hjemme i det græske Sprog. Ved det ældre Universitet i Kjøbenhavn, det af Christiern I indstiftede og paa Reformationstiden opløste, kjender man kun én Professor i Græsk, og det var en Udlænding, nemlig Matthias Gabler[2]). Da Reformationsbevægelsen ogsaa naaede op til Danmark, og man der vilde gjøre den hellige Skrift tilgængelig for Menigmand, bleve Oversættelserne af det nye Testamente ikke foretagne fra Originalsproget, men fra Latin og Tydsk. Der kan, siger Molbech om Hans Mikkelsens Oversættelse fra 1524, ikke være «mindste Tanke om, at nogen Lærd eller gejstlig Mand paa den Tid i Danmark, end sige den forrige Borgermester i Malmø, skulde have givet sig af med at bruge det græske Testamente» [3]). Og hvad der gjælder om Hans Mikkelsen, gjælder ogsaa om den langt kundskabsrigere Christiern Pedersen, om

---

volentia, qvam faceret inimicus. Qvid inutilius qvam ineptis versiculis lacerare Scaligerum et eam movere camarinam, qvam satius erat non tangere.» p. 352. Det er ikke noget glimrende Skudsmaal, hans Digterarbejde her faar. Scaliger maa sikkert være Julius Cæsar Scaliger, Erasmus's Modstander.

[1]) v. d. Haeghen, S. 31.

[2]) Werlauff, Kiøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse af Christian I indtil Reform. S. 27, 66. Jvfr. for Upsala Universitets Vedkommende C. Annerstedt, Upsala Universitets hist. I. 37.

[3]) Molbech, Bidrag til en Historie og Sprogskildr. af de danske Bibeloversættelser fra det XVIde Aarh. S. 35.

man end har ment, at han ikke var «helt ukyndig» i det græske Sprog [1]). Trangen til et virkeligt Kjendskab til dette Sprog føltes imidlertid, og næppe sad Christian III fast paa Thronen, før de lutherske Præster i Sjælland, Skaane og Jylland androge om Oprettelsen af et Universitet, hvor Ungdommen kunde blive undervist ogsaa i fremmede Sprog, nemlig Græsk og Hebraisk [2]), en Begjæring, der som bekjendt hurtig blev opfyldt af Kongen, idet begge Sprogene bleve Lærefag ved den gjenopstandne Højskole. Nu kunde dog Undervisningen i Græsk overdrages til Landets egne Børn, og Peder Povlsen, Niels Hemmingsen og Hans Albertsen bleve de første Lærere i dette Fag [3]). Samtidig sad som Rektor i Lund Bent Arvidsen, der vandt Anseelse ved sin Kundskab i Græsk [4]). — Men under disse Forhold maa det indrømmes, at det er et Fænomen at træffe en Mand paa den Tid med Jakob Jespersens betydelige Indsigt i det græske Sprog, der gjorde, at han endog kunde skrive græske Vers. Og dette var jo ikke det eneste Sprog, han var inde i.

Om hans Dygtighed som «Græker» indeholder nu ogsaa den her anførte Brevsamling Vidnesbyrd. Han var som sagt i Huset hos Nicolaus Olahus som dennes Lærer i det gamle Sprog, og denne hans Virksomhed omtales oftere i Brevene [5]). Hans Lærling og Patron fortæller om

---

[1]) Brandt, Om Lunde-Kanniken Christiern Pedersen S. 194.

[2]) Engelstoft, Reformantes et catholici in Dania concertantes p. 186.

[3]) Rørdam, Kjøbenhavns Universitets Hist. 1537—1621 I. 548, 606. II. 428.

[4]) Rørdam, Kjøbenhavns Universitets Hist. IV. 30. Lyskander siger om ham: «lingvas, præcipue Latinam et Græcam, post longa silentia mortuas ab inferis revocavit». Rørdam, Klavs Lyskanders Levned S. 196.

[5]) S. 178, hvor han mindre anerkjendende betegnes som «non sane illiteratus», 203, 500, 507.

ham, at han fra Barns Ben har lært Sproget; men den højtstaaende Mand synes, i hvert Fald da han skrev dette — det var i Begyndelsen af deres Samliv —, ikke at have tillagt hans græske Lærdom en overvættes stor Betydning, siden han udtrykkelig bemærker, at han kun benytter hans Hjælp ved Begyndelsesgrundene af Grammatikken[1]). Man ser dog, at andre tiltro ham en større Viden, idet der er Talen om at indhente hans Mening med Hensyn til et vanskeligt Sted hos Chrysostomus[2]), ja endogsaa en Mønt med tyrkisk Indskrift anser man ham i Stand til at tyde (S. 567).

Hvad hans Personlighed angaar, synes han ikke at have gjort et godt Indtryk paa alle. Saaledes udtaler En sig med stor Fortrydelse om hans Paatrængenhed og Kaadhed[3]). Hans Herre, der havde taget ham i Forsvar overfor Erasmus, tog ogsaa til Gjenmæle mod denne Anklage: selv om der var noget naragtigt ved ham, var han dog vistnok i Grunden et retskaffent Menneske[4]); og det er meget muligt, at denne Dom er rigtig, at der bag den

---

1) «Ego utor eo in rudimentis solis Græcæ grammatices, ad cætera parcius. Est enim a puero in illis versatus in ludis litterariis.» p. 228.

2) «Qvæ si videbitur Jacobo nostro Dano commonstrabis, viro plane docto et famulitio clarissimi viri digno.» p. 396.

3) «Certe alias tecum profusius, jam animi turbo cætera eructare non patitur, nisi hoc unum, videlicet Jacobum Danum tuum (citra offensam dixerim) me relegare in Acharontis abyssum, qvem dii deæqve omnes perdant cum sua confidentia atqve scurrilitate, eumdemqve apud nos tesseram fregisse tibi persvadeas.» p. 223.

4) «Talem non puto esse meum Danum, qvem tu insimulas, de cujus licet sæpe luserimus cuculla ex verbis Scepperi jocosis, tamen honestum et ipse et ego eum puto hominem, alienumqve ab omni turpissimo crimine.» p. 224. Jeg forstaar ikke Scheppers Spøg. Cuculla betyder en Hætte, et Kræmmerhus, men hvorledes skal det oversættes her?

mindre tiltalende Fremtræden har skjult sig sand Bravhed. Et andet Karaktertræk hos ham var hans gode Humør. Lad være, at det har ytret sig paa en støjende og grovkornet Maade (scurrilitas), der maa dog have været noget virkelig fornøjeligt ved det, thi hans Herre sendte ham (1532) til et Bryllup, for at han skulde forhøje Festens Glæder baade ved som kyndig og ivrig Danser at danse for og ved at underholde Gjæsterne med Skjemt og Vid (S. 231). Men Værdigheden som Videnskabsmand synes rigtignok at lide ved den Scene, som her vises os, og man kommer uvilkaarlig til at tænke, at hans Stilling i det fornemme Hus har været halvt om halvt — en Nars.

Der skulde komme tunge Tider for Jakob Jespersen. Allerede 1533 slog hans blege Ansigtsfarve en af hans gamle Bekjendte, og Anelsen om, at en Sygdom var i Frembrud, gik i Opfyldelse, da et meget alvorligt Tilfælde af Vattersot det følgende Aar kastede ham paa Sygelejet. Han maatte forlade sin Tjeneste, da man aabenbart betragtede Sygdommen som smitsom, men hans Herre sørgede for hans Ophold og Sygepleje (S. 500, 507, 512). Senere høres der intet nærmere om hans Tilstand; han maa derfor være kommen sig igjen og atter have indtaget sin gamle Plads, hvor han synes at være i de sidste Dage af Aaret[1]). Som vi ovenfor hørte, at hans Blindhed, som han selv taler om 1541, snart efter fortog sig, saaledes kan den ikke heller den Gang have været af gammel Dato. thi i Brevene hentydes der aldrig til den, og det er f. Ex. indlysende, at man ikke kunde bruge en blind Mand som

[1]) S. 565, 567. Paa førstnævnte Sted kaldes han »M. Jacobus« Det er det eneste Sted, hvor han betegnes som Magister, men at han har haft denne Titel, er for øvrigt rimeligt nok.

Fordanser. Maaske tør man formode, at Øjensvagheden har staaet i en vis Forbindelse med Vattersoten.

Fra det sidste Par Aar, 1536—38, indeholder Brevbogen kun faa Breve, og vor Landsmand omtales ikke meget i dem. Der er Hilsener fra og til ham, ligesom Breve fra og til ham nævnes (S. 594, 597, 604, 607, 620). Kun én mærkelig Efterretning bringes der os, naar der skrives i September 1536, at han skal troloves[1]), men enhver nærmere Oplysning fattes, og vi vide derfor intet om, hvor vidt Planen kom til Udførelse, eller hvem han havde kaaret til sin Brud. At hans Ægteskab, hvis det er kommet i Stand, i hvert Fald ikke rev ham bort fra hans tilvante litterære Beskjæftigelser erfares, thi nu som før (S. 193) var han rede til at sysle med den latinske Versekunst og optagen af Studier (S. 594, 598).

Jakob Jespersen[2]) vedblev, saa langt vi kunne følge ham, at tilhøre den katholske Kirke. Over Slutningen af hans Liv ruger imidlertid samme Mørke som over Begyndelsen. Naar vi ere komne ud over Forfatterperioden 1541—48, forsvinder ethvert Spor af ham. Hverken naar han døde, eller hvor han stedtes til Hvile, er os bekjendt. — Det kan ikke falde mig ind at ville se noget betydeligt i denne Mand; men derfor kan han maaske nok fortjene, at denne lille Mindesten rejses over ham i hans Fædreland, hvor han hidtil har været saa upaaagtet. —

Med Hensyn til den ungarske Brevsamling skal danske

---

[1]) »Danum sponsandum saluto.« p. 580.

[2]) Han forekommer i Brevbogen endnu følgende Steder: S. 212, 399, 408, 415, 428, 430, 431, 487. 1541 kalder han sig, som vi saa, »publicus professor Græcus«, 1544 »publicus litterarum Græcarum professor« (i Skriftet Nr. 1) og samme Aar »professor Græcolatinus« (Skriftet Nr. 2). Hvilken Stilling han hermed vil betegne, er endnu ubekjendt.

Historikeres Opmærksomhed endnu henledes paa, at den bringer ikke faa Oplysninger til vor politiske Historie i hin Brydningens Tid, saaledes f. Ex. om Kongevalgstriden 1533 og Stillingen til det burgundiske Hof (S. 390—91, 400—401). En Mand, der hyppig nævnes i Brevene, er Lunds fordrevne Ærkebiskop Johannes Veze, som var gaaet i Kejserens Tjeneste, og et Par Gange forekommer den ovenfor omtalte Gotskalk Eriksen (S. 437, 582). Fra den ligeledes før nævnte Cornelius Schepper, som ved stærke Venskabsbaand var knyttet til Nicolaus Olahus[1]), findes adskillige Breve. S. 549—50 meddeles et Brev til Nicolaus Olahus, skrevet 24. Marts 1535 i Løwen i Rutger Rescius's[2]) Hus af En, der kalder sig Christiernus Umbra Cymber. Det er altsaa den samme, som har forfattet et latinsk Epitafium over Paulus Eliæ[3]). Men hvem er det?[4]) Skulde dette ogsaa være en dansk Mand, der ligesom Jakob Jespersen tilbragte sine Dage i Udlændighed? Svaret kan ikke gives nu, men det vil nok med Tiden komme.

---

[1]) »Amice plus qvam frater charissime«, saaledes lyder Tiltalen i et Brev S. 330.

[2]) Han var den første Professor i Græsk ved Universitetet i Løwen, † 1545. Val. Andreæ Fasti academici studii generalis Lovaniensis. Edit. iterata. Lovan. 1650. p. 282.

[3]) Kirkehist. Samll. II. 589.

[4]) Christiern Terkelsen Morsing, f. 1485 † 1560 som Professor i Kjøbenhavn, optraadte 1528 som Docent i Løwen, og nogle Aar senere gjensaa han Nederlandene som Hovmester for den unge Peder Oxe (Rørdam, Kjøbenhavns Univers. Hist. I. 437 f.). Man kunde tænke sig, at han paa denne sin sidste Rejse kom til Løwen, og at han har betegnet sig der som Gjenganger (umbra), men der er mere, som taler mod end for denne Gisning, og den bør derfor vistnok aldeles opgives.

Et Bidrag til historisk Belysning af Tanken om Slesvigs Deling som Løsning af den dansk-slesvigholstenske Strid.

Af

J. N. Madvig.

Det af mig i October 1850 som daværende Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet indgivne Andragende til Statsraadet, som jeg hernedenfor lader aftrykke, har forhen været offentlig omtalt af mig selv i mit 1864 udgivne Skrift «Den nationale Politik og det danske Monarki» (S. 62) og derefter af H. N. Clausen i hans «Optegnelser om mit Levneds og min Tids Historie» (S. 380). Allerede for næsten ti Aar siden, da jeg ved ikke at modtage Gjenvalg til Landsthinget afsluttede min aktive Deltagelse i det politiske Liv, tænkte jeg paa at udgive dette Aktstykke helt; det forekom mig, at jeg derved baade udøvede en Retfærdighed mod mig selv ved at fremlægge et Bevis for, at jeg med alsidig og streng Overvejelse baade af samtlige Klogskabs- og Billighedshensyn havde søgt at danne mig en klar Overbevisning om den bedste Løsning af den skæbnesvangre Kamp om det danske Riges Udstrækning og Ordning og stræbt i rette Øjeblik at gjøre denne Overbevisning gjældende, og at jeg tillige ydede et

Bidrag til fremtidig upartisk og sand, men tillige skaansom Bedømmelse af, hvad der i denne store, for os saa ulykkelig endte Sag er handlet, forsømt og fejlet. Jeg opgav eller opsatte i det Ringeste Udførelsen af min Tanke af Ulyst til uden praktisk Nytte at fremkalde ny Strid om en saa sørgelig Gjenstand. Da Tanken atter vaktes ved Clausens Yttringer, der hverken stillede mit Andragendes Foranledning og Fremkomst eller dets Indhold og Retning i et ganske rigtigt Lys, tilbagetrængtes den ikke blot af den samme almindelige Ulyst, men tillige særlig af Utilbøjelighed til ligesom at rejse en Klage mod den højt agtede og kjære Afdøde. Hvad der bevæger mig til just nu at gjenoptage og udføre det tidligere Forsæt, er, som man let vil formode, de Yttringer og Forhandlinger, der dels gik forud for, dels fremkom i det almindelige Møde af akademiske Borgere Tirsdag den 8de Maj dette Aar, hvortil nogle senere Artikler i Pressen have sluttet sig. I de Ord, jeg selv udtalte i hint Møde, gik jeg især ud paa at fremhæve det Ubillige og Usande i de Domme, der dels gav enkelte Mænd, Tilhængerne af en særlig politisk Retning, den saakaldte nationalliberale, Skylden for, at Tanken om Slesvigs Deling ikke var gjennemført eller forsøgt gjennemført, dels intet Hensyn tog til de Vanskeligheder, der i sin Tid havde stillet sig i Vejen for Tankens Gjennemførelse; det kunde derfor næsten se ud, som om jeg med Opgivelse af mit tidligere Standpunkt nu tillagde selve Delingstanken ringere Berettigelse og mindre beklagede, at den ikke i sin Tid havde kunnet bane sig Vej, eller som om jeg i ethvert Tilfælde betragtede de Hindringer, der stillede sig i Vejen for den paa den Tid, da der skulde handles, som saa store og uovervindelige, at det var temmelig undskyldeligt, at intet

Forsøg var blevet gjort; ja, fejler jeg ikke, ere vel mine Ord endog forsøgte tagne til Indtægt for en saadan Anskuelse. Dette kan jeg nu ingenlunde godkjende; naar den hadefulde og uretfærdige Fordeling af Skylden opgives, og det erkjendes, at alle Partier have deres Lod deri, det formartslige helstatlige, der ikke begreb Umuligheden af at fastholde den overleverede uklare og løse Aggregattilstand ligeoverfor de nye Krav og Forhold, det rent demokratiske, der ikke vilde underordne sig og Folkelidenskaben under noget højere politisk Hensyn, og det nationalliberale, som ikke havde den Forening af Fordomsfrihed og Mod og Kraft, der behøvedes til at tage alvorlig fat paa Opgaven, som dog i det Mindste fremtraadte for enkelte af dets Mænd (—.jeg selv hørte ikke til det sluttede Parti eller dets Førere —), naar saaledes Spørgsmaalet befries fra uvedkommende Bihensyn, formaar jeg ikke at skille mig fra dem, der betegne det som en saare beklagelsesværdig Mangel og Forsømmelse fra den danske Statskunsts Side, at der ikke fra 1848 til 1864 gjordes noget alvorligt og grundigt Forsøg paa gjennem eget Initiativ eller Griben af fremmede Forslag at løse den dansk-tyske Strid ved en Deling af Slesvig; ifølge de menneskelige Tings Vilkaar kan Ingen nu sige, om den fulde Ulykke, som nu er overgaaet os, derved vilde være afvendt; men der er den største Sandsynlighed for, at vort Lands og Folks Skæbne derved vilde have taget en ikke lidet bedre Vending. Til Forklaring af dette mit Standpunkt og Begrundelse af Adskilligt, som dermed staar i Forbindelse, finder jeg Anledning til at indlede Aftrykket af det ovennævnte Aktstykke med nogle korte Bemærkninger.

Naar Clausen og jeg sædvanlig, f. Ex. i Clausens Op-

tegnelser og i A. D. Jørgensens Fortællinger af Fædrelandets Historie samt i den Sidstes Foredrag i det ovenomtalte Møde af akademiske Borgere betegnes som de, der ufravigelig holdt paa, at man maatte sætte Slesvigs faste konstitutionelle Forbindelse med Kongeriget over Fastholdelsen af dets fulde territoriale Omfang, da er dette vel i denne Form af Udtrykket ganske rigtigt og sandt; men der ligger dog bagved, hvad maaske her første Gang ret bestemt offentlig udtales, og hvad der neppe vil undlade at tildrage mig Daddel og Uvilje fra visse Sider, en ikke ringe Forskjel i vor Opfatning. Clausen, der langt anderledes end jeg, navnlig ved sin hele Virksomhed før 1848, var forbunden med det særlig saakaldte nationalliberale Parti, og som under en lang Polemik i nær Forbindelse med Flor og Kristian Paulsen ikke havde kunnet holde sig fri for en sær bitter Stemning mod det tyske Væsen i Slesvigholsteinismens Klædebon, mod Universitetet i Kiel og deslige, betragtede stedse Eidergrændsen som det, der i Forening med Slesvigs konstitutionelle Tilslutning til Kongeriget med yderste Anstrengelse maatte tilstræbes; kun nødtvungen gik han subsidiært ind paa en Afstaaelse eller Deling og vilde, at Forhandlingerne eventuelt, men først ved bydende Nødvendighed skulde føres over i dette Spor, medens han dog (som det ogsaa fremgaar af hans Optegnelser S. 354 og 381) klamrede sig fast til den Overbevisning, at tilstrækkelig dygtige Diplomater maatte kunne overtyde de fremmede Stormagter om vor Ret til det Hele og bevæge dem til at understøtte os heri; jeg derimod ansaa ligefra Begyndelsen af og erkjendte efterhaanden stedse klarere en Afstaaelse af det sydlige Slesvig og dets Forbindelse med Holsten, medens det øvrige (i saa stor Udstrækning som retfærdigt og muligt)

sluttedes til Kongeriget, som den Løsning, der i og for sig burde søges, og til hvilken man, naar Øjeblikket var kommet, selv burde styre hen. Det er i denne Betydning, at jeg har sagt, at der i det første Folkething kun gaves tre Mænd, der ligefrem vedkjendte sig Tilbøjelighed til Slesvigs Deling, nemlig foruden mig Andræ (— jeg haaber, at han tilgiver mig, at jeg nævner ham her —) og H. E. Schack. Til denne Overbevisning førtes jeg først, ved Siden af Hensynet til den derved alene mulige Simpelhed i Ordningen af Monarkiets Forhold og den fremtidige Bestyrelse, ved den Betragtning, at en saadan Ordning var den eneste, der gav en sandsynlig Sikkerhed for Fremtiden, idet den fra det Slesvig, som blev ved Kongeriget, fjernede en stedsevarende Opposition af en mod Nabolandet Holsten og det tyske Udland Blikket og Tanken henvendende og dets Indblanding paakaldende Befolkning, derimellem det hele sydslesvigske Aristokrati og de mere dannede Klasser, og afvendte en ligesaa let forudseelig Tiltrækning og Tilbøjelighed sydfra til saadan Indblanding, samt i det Hele, uden at fremtræde ydmygende eller krænkende for det danske Folks Ære og Følelse, der meget mere i Sammenligning med den faktiske Tilstand før 1848 vandt en betydelig Tilfredsstillelse, dog forsaavidt havde en beroligende Karakter ogsaa for den anden Part, som den ikke gik den aldeles imod; men dernæst har jeg aldrig kunnet skjule for mig selv, at trods den ældre Historie og trods det statsretlige Forhold, der fornyedes eller begrundedes Aar 1720, havde den danske Regjering dog i Overbestyrelsen (ingenlunde blot fra 1834 af), i den lokale Forvaltning gjennem forskriftsmæssig (ifølge det kielske Biennium) tyskdannede Embedsmænd, der naturligen drog en Del af Befolkningen i samme Retning, og

ved de materielle Forholds Ordning, navnlig ved Pengevæsenet og Toldgrændsen, saaledes begunstiget den tyske Udvikling og Samkvemmet og Sammenslutningen med Holsten, at Befolkningen i den sydligste Del, der var udsprungen af tysk Rod eller ældgammel tysk Indvandring, ikke uden Grund følte sig overrasket og forurettet ved det Krav, at den for Fremtiden skulde adskilles fra Holsten og rykkes Kongeriget saameget nærmere, især under den Forudsætning, der naturligvis fastholdtes fra dansk Side, at Holsten vedblev at have samme Landsherre, en Følelse, der ikke lod sig tilfredsstille og berolige blot ved en skaansom og billig Behandling af det tyske Element i det rent provindsielle Liv. Selve den Pleje og Omhu, der maatte og burde ydes det saa længe og saa haardt fortrykte, men saa sejgt bevarede danske Liv og Sprog i Hertugdømmets større Del, vilde forøge og skærpe Rivningerne og Modsætningen i det offentlige Liv, naar Alt skulde holdes sammen. Der var her ikke Spørgsmaal om vilkaarlig at rette Stats- eller Provindsgrændsen efter en skarp theoretisk Betragtning af Nationaliteten som den sande Bærer af Statslivet, men om et baade billigt og forstandigt Hensyn til det særlige Forhold, hvorunder de to Nationaliteter, en større og mægtigere og en svagere, her stødte sammen; at fastholde et Stykke tysk Befolkning, der i Aarhundreder havde levet i uforstyrret Kontinuitet med det rent tyske Naboland og derigjennem med Tyskland i det Hele uden ret at erindres om den politiske Grændses Betydning, indenfor den mindre Stats Omraade, der nu skulde fremtræde skarpere, og indenfor den Landsdel, der nu skulde sættes i fastere og klarere Forhold til denne mindre Stat, var højst uklogt. Denne min Opfatning medførte imidlertid ingenlunde, at jeg maatte mis-

billige Martsministeriets Opstilling af Eidergrændsen som Danmarks Fordring ved Krigens Udbrud. Ligeoverfor Opføret og de af dets Førere i Spidsen stillede og længe udbredte Sætninger om Holstens og Slesvigs uadskillelige Forbindelse og særegne Arvefølge, ligesom overfor det tyske Forbunds Indblanding var der foreløbig intet andet Standpunkt, der kunde indtages og fastholdes, end det rent folkeretlige og traktatmæssige, for hvilket Garantimagternes Understøttelse maatte kræves. Vistnok blev Delingstanken i en vis Form, nemlig som Forslag om en mulig, paa Afstemning beroende Afstaaelse af en mindre Del af det nordlige Slesvig til Kongeriget, et Forslag, der allerede tidligere var antydet f. Ex. af Historikeren Waitz, optaget og udtalt i den provisoriske Regjerings Opraab af 31te Marts 1848 og tiltraadt i den forenede holstenske og slesvigske Stænderforsamling i April; men, vel at mærke, under den baade i sig selv højst betænkelige og for Kongen uantagelige Forudsætning af Hertugdømmernes særlige Arveret og eventuelle Adskillelse fra Danmark. Foruden at nu Krigen allerede da var i fuld Gang, vilde den danske Regjering ved især paa den Tid at lytte til Forslag, der gik ud fra en saadan Forudsætning om de slesvigholstenske statsretlige Paastandes Gyldighed ikke blot have tabt ethvert Fodfæste overfor de udenlandske Magter, men tillige være kommen i den skarpeste Modsætning til Stemningen baade hos Kongerigets og især Slesvigs tro Befolkning; den vilde ved frygtsom at vige tilbage for Kampen og lade sig nøje med det usikre Tilbud om en ringe Affindelse ogsaa være gaaet Glip af selve denne Del under Tryk af den tyske Indflydelse, den slesvigske Befolknings da endnu urokkede Hængen ved Hertugdømmets Helhed og de fremmede Magters Passi-

vitet eller endog Uvilje. Det maa i den sidste Henseende og med Hensyn til den hele diplomatiske Stilling ogsaa i den paafølgende Tid ikke overses, som det ofte sker, at, medens England hurtig tilegnede sig og fastholdt Tanken om en Deling, dog under Forudsætning af Monarkiets Helhed, var denne Tanke ligefrem anstødelig for den Magt, der praktisk støttede os, i det Ringeste ved sit Tryk paa Preussen; Kejser Nicolaus afskyede Oprøret og interesserede sig for det danske Monarki i den Form, det havde faaet navnlig ogsaa ved Traktater med Rusland, men aldeles ikke for det danske Folk som saadant; i Petersborg hos det fra Gottorp stammende Kejserhus fastholdtes i Grunden stedse den slesvigholstenske Anskuelse, hvad Hertugdømmernes Sammenhæng og Stilling ligeoverfor Kongeriget angik, naar de kun blev i dynastisk Forbindelse med dette, og den krænkede Regent fik Satisfaktion[1]).

Den demokratiske og konstitutionelle Retning i den kjøbenhavnske Regjering stod i Kejserens Øjne ikke over-

[1]) En af de første Ting, der ved Holstens saakaldte Pacifikation i 1851 fra Petersborg bragtes i Erindring, var Opretholdelsen af Bestemmelsen om Bienniet i Kiel som Betingelse for Ansættelse i Slesvig som i Holsten. Som en ejendommelig Modsætning hertil og som en Prøve paa den ensidige Opfatning, hvortil Clausens Bitterhed forbigaaende kunde henrive ham, anfører jeg, at han engang i Statsraadet, da Kongens Overtagelse af Regjeringen i Holsten var paa Bane, yttrede, at imellem Kongens første Regjeringshandlinger vel maatte være Ophævelsen af Universitetet i Kiel. Naturligvis veg denne Tanke snart for Henvisningen til det Uretfærdige i at berøve Undersaatterne deres gamle Højskole, til det Ukloge i at tvinge alle studerende Holstenere til at tilbringe deres hele akademiske Tid ved andre tyske Universiteter, for ikke at tale om de fremmede Regjeringers Indsigelser og allermest den russiske Regjerings let forudseelige Forbittrelse over Tilintetgjørelsen af det af de gottorpske Hertuger stiftede og plejede Universitet.

maade højt over Oprørerne i Holsten. At Martsministeriet eller dets Flertal efter Afslutningen af Malmøerstilstanden forgjæves søgte at opnaa Kongens Samtykke til ligefrem at opstille en Afstaaelse af en Del af Slesvig som subsidiært Grundlag for Fredsunderhandlingerne, er ligesaa bekjendt, som at der i den Anledning opstod en stærk Agitation og stærke Meningsyttringer imod enhver Delingstanke, om hvilken Agitation det kan være tilstrækkeligt her at henvise til Dr. C. Plougs Artikel i Dagbladet for dette Aar Nr. 112. I og for sig havde denne Agitation, forsaavidt den udgik fra en Del lidet indflydelsesrige Mænd i Kjøbenhavn og rejstes i Kongeriget, trods de 30000 Underskrifter paa den til Rigsforsamlingen indgivne Adresse, neppe nogen afgjørende Betydning; Paaberaabelsen af Hærens Stemning (ogsaa hos Ploug) og Frederik den Syvendes Tilslutning til denne igjennem de siden ofte gjentagne Ord: «Det skal ej ske» beroer, ogsaa aldeles afset fra, hvor let nogle patriotisk lydende Ord i en Sang lægges Soldaterne i Munden ved en Revue, oprindelig paa en ligefrem Misfortolkning; thi i H. P. Holst's Sang var Tale om «Landets» (Rigets) Deling (ved Opgivelsen af Slesvig), slet ikke om den særlige Deling af Slesvig; betænkeligere var det, at de dansksindede Slesvigere selv endnu ingenlunde havde gjort sig fortrolige med Tanken og sluttet sig til den, men overvejende endnu hængte ved Forestillingen om et helt og «selvstændigt» Slesvig. Hertil kan føjes, at en Delingsforhandling i et Øjeblik, da den danske Hær var trængt ud af Slesvig med Undtagelse af Dybbøl og Als, og det tyske Herredømme fuldstændig gjorde sig gjældende i Hertugdømmet, kun gav Udsigt til et saare tarveligt Resultat for Danmark, og at det Samliv, der der-

efter skulde være ført imellem Kongeriget og en liden Del af Slesvig med Holsten og den større Del efter et Felttog, der trods saare hæderlige Kampe ikke havde givet det danske Folk nogen ret fyldig Oprejsning ligeoverfor Oprørets Overmod, sandsynligvis vilde være blevet meget trykkende. Novemberministeriet overtog altsaa den Opgave at lede Fredsforhandlingerne videre uden noget nyt Grundlag. Ved min Indtrædelse i dette Ministerium udtalte jeg baade i min foreløbige Samtale med Grev A. W. Moltke og i det nydannede Ministeriums første Møde tydelig og bestemt min ovenfor udviklede Anskuelse, idet jeg erkjendte, at Underhandlingerne foreløbig maatte fortsættes i det hidtil fulgte Spor, men forbeholdt mig, naar det viste sig, at der ad denne Vej intet brugbart Resultat kunde naaes, at forlange en anden Basis, Delingen, taget under fornyet Overvejelse. Hvorledes nu Underhandlingerne fortsattes eller rettere slæbte sig hen under den hæderlige Grev Moltkes og hans Medhjælperes, A. H. Billes og Reedtz's, lidet kraftige og sikre Styrelse af de udenlandske Anliggender og under en Mangel paa Initiativ og Drift fra vor Side, der navnlig vakte Lord Palmerstons Utaalmodighed, hører det ikke herhid at omtale. Imidlertid lykkedes det, efterat Bebrejdelserne for Opsigelsen af Vaabenstilstanden i Foraaret 1849 efterhaanden vare forstummede, og det andet Felttogs ugunstige Begyndelse var bragt i Forglemmelse ved Sejren ved Fredericia, først at opnaa en Overenskomst, der bragte Slesvig under en kombineret dansk og preussisk Bestyrelse, og dernæst, efterat Preussen ved Omstændighedernes Gunst og fremmed Tryk ved Freden af 2 Juli 1850 var ført over til en foreløbig neutral Holdning, ved Slaget ved Isted og de

paafølgende Kampe ved Midsunde og Fredriksstad at bringe og holde hele Hertugdømmet Slesvig med Undtagelse af det omstridte Rendsborg og nogle ganske smaa Stykker i den danske Regjerings Hænder og under den danske Hærs Beskyttelse, medens det tyske Forbundsland Holsten ikke turde berøres, og vor egen Hærs Stilling derfor hen mod Vinterens Nærmelse blev vanskelig. Hertil kom, at det i Londonerprotokollen af 2den August 1850 var udtalt som de styrende europæiske Magters Ønske og Vilje, at samtlige de Lande, der hidtil havde staaet under den danske Konges Scepter, fremdeles skulde blive samlede, og at det altsaa vidstes, at en Forening af det sydligste Slesvig med Holsten ikke var ensbetydende med dets Overgang til en fremmed Stat, en Sikkerhed, der ikke forelaa i Efteraaret 1848. Hele denne Stilling indeholdt den stærkeste Opfordring til nu under sammenligningsvis gunstige Forhold at søge at sætte nyt og frisk Liv i de hidtil saa mat fremskredne Forhandlinger om Stridens endelige Løsning og Monarkiets definitive Ordning og at fremme dem til en endelig Afslutning. Naar det nu efter de hidtil gjorte Erfaringer og efter det vundne Kjendskab ikke blot til de tyske Magters, men ogsaa til Ruslands Stemning maatte anses for givet, at en for Danmark tilfredsstillende Løsning ikke kunde naaes med Fastholdelse af Eidergrændsen, var Øjeblikket givet til ved selvstændigt Initiativ eller rettere ved frejdig og bestemt Tilslutning til den af England atter og atter yttrede Anskuelse at foreslaa en ny Basis, Delingen, Slesvigs Sydgrændses Flytning til det Punkt, der kunde fastholdes med Befolkningens overvejende Sympathi og vinde fremmed Billigelse; kun altfor længe havde man navnlig fra

engelsk Side ladet os høre, at vi ikke syntes ret at vide, hvad vi selv vilde af det Mulige[1]).

Det er saa langt fra, at Delingstanken, som Ploug nylig (Dagbladet Nr. 112) har udtalt, muligvis lod sig udføre i 1848, men ikke i 1850 (jvfr. Clausen S. 380), at jeg endnu efter saa mange Aar paa det Bestemteste paastaar, at den, medens den i 1848 havde ringe Udsigter til en nogenlunde taalelig Gjennemførelse, i 1850 vilde være bragt frem under saa gunstige Vilkaar, som overhovedet kunde tilvejebringes, en Erkjendelse, hvortil jeg ser, at ogsaa A. D. Jørgensen er kommen (S. 434). De mæglende Magter vare trætte og utaalmodige ligeoverfor det hidtil Forsøgte; det danske Folk havde fuldkommen hævdet sin Ære og kunde tillidsfuldt gaa ind paa Samlivet med Monarkiets tyske Bestanddel efter en ny Ordning[2]); Regjeringen kunde med saagodtsom hele Slesvig

---

[1]) Uheldigvis har det ikke været muligt i Udenrigsministeriet at finde og derved til et bestemt Datum at henføre en Billet af faa Linjer i Sedezformat fra Lord Palmerston til den daværende engelske Gesandt i Kjøbenhavn, H. Wynn, som Gesandten havde leveret Grev Moltke, og denne fremlagt i Statsraadet, og hvori Palmerston med den ham egne overmodige Korthed paalagde Wynn at spørge, hvad Danmark egentlig vilde, om det vilde acceptere en Linje fra Nordsiden af Flensborgby til Okholm.

[2]) Den her antydede Betragtning havde jeg i 1849 givet et Udtryk, der i en vis Kreds blev temmelig bekjendt og vakte en vis Bevægelse. Under Belejringen af Fredericia skrev den da fungerende Feltprovst Boisen (siden død som Stiftsprovst i Ribe) til mig som Minister et Brev, hvori han skildrede den efterhaanden fremkomne mistrøstige Stemning, der foruden hos de Menige ogsaa begyndte at gjøre sig gjældende hos brave Officerer, og Længslen efter Fred. Jeg svarede ham øjeblikkelig, at han overalt i sin rent præstelige Virksomhed og ved andre Lejligheder burde udtale den Overbevisning, at Regjeringen oprigtig søgte Udjævning og Fred, men at et fremtidigt fredeligt og taaleligt Samliv imellem Monarkiets Dele betingedes ved en hæderlig Afslutning

i sin Haand (ganske vist, nærmere beset, under noget prekære Forhold) gjøre Tilbuddet om en Afstaaelse uden Ydmygelse, ja med en vis Overlegenhed; Holstenerne og Sydslesvigerne havde følt Krigens Byrder og Uheld saa haardt, at de maatte formodes at længes efter og gjerne at modtage en Afgjørelse af en anden Art end den, der foresvævede i 1848, en Stemning, hvorom ogsaa de to i Slutningen af 1849 og i April 1850 skete Forsøg paa at knytte direkte Forhandlinger med Regjeringen i Kjøbenhavn vidnede (Departementstidende for 1850 Nr. 11 og Fædrelandet for 1850 Nr. 89 og senere); endelig — og dette er et meget væsentligt Punkt, ja Hovedpunktet — hos den mod Danmark tro slesvigske Befolkning havde Krigens Tryk og vexlende Skæbner og tillige Samkvemmet med den danske Hær frembragt en Stemning, hvori en Adskillelse fra den virkelig tyske Del af Hertugdømmet og en inderligere og nærmere Forbindelse med Kongeriget, end den tidligere slesvigske Selvstændighedsfølelse kunde gaa ind paa, allerede fandt eller kunde vente at finde Bifald og Tilslutning. (Det maa herom være nok at henvise til A. D. Jørgensens Vidnesbyrd i det ovenfor nævnte Skrift S. 432.) Den allerede i Manifestet af 14de Juli antydede Forhandling med Notabler var saa langt fra at lægge Hindringer i Vejen, at den meget mere let kunde benyttes som Udgangspunkt. For mig var da Øjeblikket kommet til at søge den Tanke gjort gjældende, med Hensyn til hvilken jeg havde taget

af Kampen ved en eller anden lykkelig Vaabendaad. Da disse Yttringer af Brevets Modtager vare blevne omtalte for Andre, troede Enkelte deri at se en skjult Bebrejdelse eller dog en Opfordring til mere aktiv Optræden, en Opfatning, der imidlertid snart maatte vige for den Erkjendelse, at det ikke kunde falde Kultusministeren ind at ville indvirke paa militære Foretagender. Den ønskede Vaabendaad kom ikke længe efter i fuld Glands.

mit Forbehold ved Indtrædelsen i Ministeriet; i Andragendet af 13de October 1850 udviklede og anbefalede jeg den med al den Omhu og Kraft, jeg formaaede, men tillige med al den hensynsfulde Forsigtighed, hvorved jeg kunde haabe at betage den noget af det Stødende for dem, der hidtil ikke havde kunnet gjøre sig fortrolige med den, og med den snævre Begrændsning, hvortil jeg ogsaa selv hjærtelig ønskede den indskrænket, uden at jeg skjulte for mig, at det kunde blive nødvendigt at gaa ind paa en noget mindre gunstig Linje og opgive visse Kauteler (Overhøjheden), og uden at jeg fordybede mig i de enkelte Spørgsmaal, som derved kunde fremkomme. Med den Memorial, som Clausen S. 361 omtaler, at han indgav den 15de Juli (altsaa førend Aabningen af Felttoget og hele den ved dette fremkomne Stilling), stod mit Andragende ikke i nogen Forbindelse; hvad han ønskede at fremkalde, var kun en foreløbig Overenskomst imellem Statsraadets Medlemmer om en subsidiær Fredsbasis for en mulig fremtidig Eventualitet, medens det var mig at gjøre om strax at fremkalde en resolut Handlen med bestemt Formulering af det, der skulde opstilles. Mit Forslag sluttede sig naturligvis til og anbefalede sig ved den ved Londonerprotokollen givne Forudsætning, dog saaledes, at denne bestemt opfattedes og betegnedes som Union, i Modsætning til alle kunstige Helstatsforsøg; men det vil uden Tvivl kunne læses imellem Linjerne, at jeg tillige havde Blikket rettet paa det Tilfælde, at Holsten kunde blive løsrevet fra Danmark og da tage det dermed forbundne Stykke af Slesvig med sig, men da forhaabentlig heller ikke mere. Dette udover Londonerprotokollens Forudsætning gaaende Hensyn laa mig saameget nærmere, som jeg, dengang i Modsætning til de fleste af mine

Landsmænd, havde en stærk Følelse af, at den tyske Enhedsbestræbelse, som jeg i og for sig fandt fuldt berettiget trods alle de den ledsagende Forvirringer og Forkertheder, tilsidst vilde trænge igjennem, i det Ringeste i Form af en stærk og vidtudstrakt preussisk Hegemoni over det nordlige og vestlige Tyskland[1]).

Naar nu Clausen S. 380 siger, at han i December 1850 har nedskrevet sit Votum i Anledning af mit Andragende, da strider dette ikke mod min Yttring, at jeg ikke havde kunnet bringe Andragendet til en alvorlig Forhandling. Hvormange af mine Kolleger der læste Andragendet, ved jeg ikke; noget skriftligt Votum derover har jeg aldrig set, heller ikke Clausens, og naturligvis skulde Sagen efter Cirkulationen forhandles mundtlig i Statsraadet. Cirkulationen gik uden Tvivl overmaade langsomt og blev ingenlunde paaskyndet af Grev Moltke, der just ikke længtes efter slige Forhandlinger; imidlertid kom Grev Sponnecks Rejse til Wien i Januar 1851 og derefter Forberedelserne til Notabelforsamlingen i Flensborg og dennes egne Forhandlinger imellem; mit Forslag blev aldeles virkningsløst. Det var ikke i Stand til at overvinde de hos nogle af mine Kolleger tilstedeværende mere eller mindre klare helstatlige Tendentser eller den hos andre sig rørende Frygt for en ny og derhos ganske vist foreløbig upopulær Vending. Det ligger nu nær at spørge, hvorfor jeg efter

---

[1]) I Somren 1848 spurgte en daværende Minister mig ved et tilfældigt Møde i Bredgaden i Anledning af Optrin i Frankfurt, om jeg ikke syntes, at Tyskerne vare blevne gale; jeg svarede, at de vistnok næsten teede sig saaledes, men at der bagved laa en Sandhed og Fornuft, som vilde komme frem. Jeg havde paa en kort og hurtig Rejse igjennem Tyskland 1846 faaet mine af Litteraturen øste Forestillinger bekræftede ved mange Slags Indtryk, navnlig i Egnene paa den højre Rhinbred.

dette mislykkede Forsøg ikke stille traadte ud af Ministeriet; thi udenfor Statsraadet at forsøge at rejse en Understøttelse for mit Forslag var ligesaa haabløst som under den vanskelige Stilling til Udlandet uforsvarligt. Jeg kan hertil kun svare, at jeg under de givne Forhold endnu ansaa mig forpligtet til at blive, saalænge der af Notablerne forhandledes om det første bestemte og detaillerede Forslag til en Forfatning for det hele og udelte Slesvig i en vis Selvstændighed, frigjort fra tyske Overgreb og sat i nærmere Forbindelse med Kongeriget, idet Spørgsmaalet om Deling atter maatte fremdrages, naar ogsaa Notabelforhandlingen, som jeg anede, tilsidst blev uden Frugt.

Imidlertid var et andet højst vigtigt Anliggende, Thronfølgeordningen, betydelig fremmet og ligeoverfor Udlandet væsentlig bragt til en Afslutning ved den i Warschau den 5te Juni 1851 undertegnede Protokol. Men fra Warschau havde Udenrigsminister Reedtz tillige hjemsendt Underretning om Kejser Nicolaus' vedvarende Forstemning over, at et demokratisk Element endnu havde Plads i det danske Statsraad, og om hans Yttring, at Clausen og Madvig, hvis de, som man forsikkrede ham, vare personlig hæderlige og ærekjære Mænd, selv burde føle sig opfordrede til at trække sig tilbage, en Yttring, mod hvilken Reedtz næppe ved Sympathi og endmindre ved Mod og Aandsnærværelse var skikket til at tage til Gjenmæle. Dette førte til Ministeriets Opløsning og Dannelsen af et nyt den 13de Juli, i hvilket jeg, medens Clausen forlod den efterhaanden i det Hele noget skævtblevne Stilling som Minister uden Portefeuille, efter mine Kollegers indstændige Opfordring beholdt min Plads, fordi jeg endnu vilde gjøre et sidste Forsøg under den Forhandling, hvortil Afgivelsen af No-

tablernes Betænkning, der indgaves 17de Juli, maatte give Anledning. Naar A. D. Jørgensen (S. 439), som mig synes, i temmelig paafaldende Modsigelse med, hvad han selv kort forud (S. 434) har fremsat, antyder, at Frederik den Syvende kunde og burde have sat det af Notabelforsamlingens Flertal (alle de danske Medlemmer og de slesvigske paa et nær) vedtagne Forfatningsudkast i Kraft, kunde Statsraadet dengang, og vist med Rette, ikke tilegne sig den Overbevisning, at dette Forslag kunde gjennemføres og opretholdes ligeoverfor de fremmede Magter, særlig heller ikke ligeoverfor dem, hvem man havde søgt at faa til at interessere sig for Notabelforhandlingen, Preussen og Østerrig; det vilde endog ikke have været let at imødegaa den Indvending, at det meget stærke slesvigske Flertal var tilvejebragt ved en noget vel beregnet Udelukkelse af den tyske og sydslesvigske Indflydelse. Man var altsaa ikke kommet Maalet nærmere, og der føltes Nødvendigheden af en fornyet alvorlig Forhandling og Beslutning om Planen for de fremtidige Underhandlinger, til hvis Ledelse det tillige baade af Reedtz og hans Kolleger erkjendtes, at en anden Udenrigsminister krævedes. Den frie og grundige Drøftelse, hvorpaa jeg og tildels nogle andre Kolleger havde ventet, kom imidlertid slet ikke. Den Mand, til hvem Grev A. W. Moltke med sine Kollegers Samtykke i Slutningen af Oktober havde henvendt sig om Overtagelse af Udenrigsportefeuillen, Gehejmeraad Bluhme, havde ikke, som vistnok af Statsraadets Flertal var forudsat, holdt sig fri og ubunden, indtil han, endnu uden definitiv Udnævnelse, havde deltaget i den antydede Forhandling; han havde tværtimod uden Indsigelse fra Grev Moltkes Side strax sat sig i Forbindelse med den russiske Gesandt, Baron Ungern-Sternberg, og forelagt og faaet billiget et

temmelig udførligt og bestemt Program i den Retning, som han siden fastholdt og udførte videre. Da han nu derefter mødte i Statsraadet, var det umuligt uden stor Forvirring og Fare at desavouere ham, og Flertallet stod ham enten nær eller havde dog ikke en saadan bestemt afvigende Mening, at de kunde eller vilde opponere mod den begavede Mand, omend Nogle fandt sig stødte over Fremgangsmaaden; Politikken efter «Tilsagnene af 1851 og 1852» var begyndt; for mig, der heller ikke i andre Henseender passede til den nye Situation, blev kun tilovers at trække mig tilbage, og blot underordnede Forhold, derimellem Bestemmelsen af min Efterfølger, forhalede min Afskedigelse indtil den 7de December.

Spørgsmaalet om Slesvigs Deling kom herefter ikke mere frem, hverken under det Bluhme-Ørstedske Ministerium eller dem, der fulgte efter indtil Katastrofen 186³/₄. Men, sige nu nogle Medborgere, der forekomme mig altfor ivrige i deres Afvisning af enhver Tvivl eller Klage, enhver Antydning af nogen begaaet Forsømmelse i at søge og prøve Udveje, og hvis Stemning har fundet sit Udtryk i en Artikel i Dagbladet Nr. 109 for 14de Maj dette Aar: Hvorfor skulde man ogsaa have tænkt paa eller forsøgt noget Andet end det, der med Opretholdelse af Eidergrændsen fastsloges i Forfatningen af November 1863 og vilde have holdt sig og staaet oprejst, hvis ikke Frederik den Syvendes Død saa pludselig og uventet var indtruffen? Højesteretsassessor Rimestad har jo selv (se Dagbladet Nr. 106, S. 2, Sp. 1) set en Depeche fra Quaade af 1863, hvori denne erklærede, at Bismark havde sagt til ham, at nu gjaldt det om, hvorvidt Danmark virkelig vilde et Eider-Danmark og et Eider-Holsten. Det er med største Ulyst, at jeg gaar ind paa dette Punkt, ved hvilket man

saa let udsætter sig for, at det, man siger, benyttes til Anklage mod den Mand, der med rent Fædrelandssind og med Kløgt og Snille ledede den danske Politik i tunge Tider og i ethvert Tilfælde midt i sine Bestræbelser overraskedes af en uventet og skæbnesvanger Begivenhed; men den historiske Sandhed gjør sin uafviselige Ret gjældende, og det gaar ikke an at lade den allerede oftere fremsatte eller antydede Fortælling om Bismarks Yttringer og Quaades Indberetning vinde i Tiltro ved at henstaa uimodsagt, selv om man ikke vilde bryde sig om, at der her skete Bismark lidt Uret, og at der faldt et mindre gunstigt Skin for Troskyldighed paa en dansk Diplomat, der ingenlunde har fortjent det. Der hører rentudsagt en ikke ringe Naivetet til at tro, at Danmark i 1863, omend Frederik den Syvende havde levet i mange Aar, ved en herhjemme vedtagen Forfatning skulde endelig have kunnet fastslaa og opretholde Eiderpolitikkens hele Paastand, og at enten de øvrige fremmede Magter, opraabte til Hjælp af Slesvigholstenerne og det tyske Forbund, skulde have sanktioneret dette Resultat, eller Bismark, selv om han havde givet tvetydige Løfter, skulde have paataget sig at understøtte det. Da jeg som Præsident i Rigsraadet, som man med Rette har sagt, med dyb Bevægelse forkyndte Udfaldet af den endelige Afstemning over Novemberforfatningen, havde jeg den fuldeste Overbevisning om, at den ikke i sin Helhed vilde kunne bestaa, og jeg holder mig endnu overtydet om, at heller ikke Hall paa nogen Maade ansaa Striden om Slesvig for hermed afsluttet, om han end troede, at en fuldt formuleret og af de kongerigske som af alle de tro slesvigske Rigsraadsmedlemmer vedtagen Forfatningslov for Kongeriget og Slesvig kunde være ham af Betydning og til Støtte ved, hvad der stod tilbage,

det uafgjorte internationale Spørgsmaal. Hvad nu særlig Bismark og Quaade angaar, da forholder det sig, som jeg tør paastaa efter gjentagen fuldstændig Gjennemlæsning og Overvejelse af de i October fra Gesandten i Berlin indgaaede Beretninger, hermed saaledes. Striden med de da forsamlede holstenske Stænder, navnlig om deres Bevillingsret og om Normalbudgettet, havde stillet i umiddelbar Udsigt en Forbundsexekution, der, som det var let at forudse efter det af Forbundet indtagne Standpunkt, strax vilde medføre Forsøg paa Indblanding i Slesvig. En saadan Indblanding og den dermed let følgende evropæiske Bevægelse var i dette Øjeblik Bismark ubelejlig, og han stræbte derfor at formaa den danske Regjering til ved Indrømmelser ligeoverfor Stænderne med Hensyn til Budgetspørgsmaalet at forekomme Exekutionen og Indblandingen, saa at der forsaavidt for Øjeblikket vedblev at bestaa det faktisk tilstedeværende Forhold af et Holsten til Eideren og et Danmark til Eideren; men han betegnede paa det Tydeligste denne Tilstand som ganske provisorisk, idet Afgjørelsen af det internationale Spørgsmaal (imellem Holsten, Slesvig og Kongeriget), som han bestemt adskilte fra det føderale, henvistes til en fornyet Mægling, der ønskedes lagt i Englands Hænder. Det i Kjøbenhavn Rigsraadet forelagte Forfatningsudkast værdigede han (før den 13de November) ikke et Ord, idet han aabenbart betragtede dette som Noget, der ligeoverfor den forestaaende Mægling ingen Betydning havde; om man i Kjøbenhavn lagde noget Andet i denne Tavshed, ved jeg ikke. Først i Noten af 13de November fremtraadte en ganske anden Tone og en aaben og indtrængende Opfordring til at standse med Forfatningens Vedtagelse og Ikraftsættelse. Man har villet sætte dette Omslag i For-

bindelse med Planer, der grundede sig paa de til Berlin bragte Efterretninger om Frederik den Syvendes Tilstand, en Formodning, der savner al Grund, idet Bismark, hvis han anede Frederik den Syvendes forestaaende Død og vilde benytte den, meget mere maatte ønske at lade den Situationen forvirrende, Tyskland og hele Udlandet udæskende Vedtagelse af Forfatningen i Thronskiftets Øjeblik foregaa. Det ligger meget nærmere at antage, at Bismark simpelthen fastholdt sit tidligere Standpunkt, men, da han mærkede, at Forfatningsforhandlingen i Kjøbenhavn skred uventet rask frem og nærmede sig Afslutningen, ved en kraftig Indsigelse vilde fjerne en ny Komplikation; i ethvert Tilfælde staar Indsigelsen og Advarslen af 13de November, ved hvilken atter henvistes til den paatænkte Mægling og til Tilsagnene af 1851 og 1852, ikke i nogensomhelst Strid med noget tidligere givet eller antydet Tilsagn. Det er vanskeligt for mig at have eller yttre nogen Formodning om, hvad Hall vilde have forsøgt og gjort, naar Mæglingen i det hele aabent holdte Spørgsmaal var rykket ham stærkt paa Livet; maaske er det kun min egen Grundanskuelse, der leder mig til at formode eller dog anse det for saare muligt, at han da (forsaavidt Kongen gik ind derpaa) vilde have forsøgt at opretholde den vedtagne Forfatning i dens væsentlige Indhold ved at indrømme en større eller mindre Indskrænkning i dens Gyldigheds territoriale Omraade, det er, en Deling eller Afstaaelse; thi man maa ikke glemme, at Hall, just paa Grund af Tilsagnene fra 1851 og 1852, kun ad Omveje kunde komme til en Delingspolitik[1]).

[1]) Ogsaa med Hensyn til dette senere Tidsafsnit forekommer der mig at være en ikke ringe Modsigelse i Gehejmearkivar Jørgensens Yttringer S. 450, hvor Delingspolitikken ubetinget billiges

Om en saadan Svingning eller Standsning havde været tilraadelig og mulig lige efter Modtagelsen af Noten af 13de November, hvis Kongen havde levet, er vanskeligt at sige. Da kom, fordærvelig for Alt, hvad der kunde tænkes paa og forsøges, Frederik den Syvendes pludselige Død, der ved atter at fremkalde Arvespørgsmaalet og de dertil knyttede Lidenskaber og ved at lade den nye Konge fremtræde umiddelbart ved eller før Regjeringens Tiltrædelse underskrivende den nye Forfatning skabte en aldeles ny og yderst farlig, næsten fortvivlet Stilling, ogsaa derved, at en Standsning, Suspension, Tilbagekaldelse eller Modifikation, der havde været mulig for Frederik den Syvende, var umulig eller næsten umulig for Christian den Niende ligeoverfor Folkets Stemning[1]).

Da jeg henimod Midnat den 23de December 1863 skulde overbringe Hans Majestæt Beretningen om de frugtesløse Forhandlinger i et samme Aften i Allerhøjstsammes Palais afholdt Møde af Mænd af de forskjellige politiske Anskuelser og Partier, som det havde været mig overdraget at lede, om eventuel Dannelse af et nyt Ministerium og Grundlaget for dettes Polltik, rørte sig unægtelig den Tanke hos mig ved Siden af Beretningen paa egen Haand at foreslaa et Ministerium dannet paa Grundlag af Delingstanken i Forbindelse med en øjeblikkelig Erklæring til Udlandet, navnlig Preussen, om indtil videre at lade Forfatningen hvile; men ligesom jeg selv savnede

---

som den sande, der kun savnede den stærke Haand til Gjennemførelsen, og S. 454.

[1]) Som en Prøve herpaa henviser jeg til de Grovheder, hvormed jeg overvældedes i »Fædrelandet«, fordi jeg i Rigsraadets Navn og med dets fulde Tilslutning i sømmelige Udtryk hilsede den nye Konge, da han efter en kort Betænkningstid havde undertegnet Forfatningen.

Betingelserne for at tilvejebringe et saadant Ministerium, følte jeg tillige, at den, der vilde forsøge at gjøre det, foruden sig selv kunde bringe Andet og Højere i Fare. Da Underhandlingerne i Foraaret 1864 skulde aabnes i London, har jeg atter paa det eneste Sted, hvor det da var mig muligt, udtalt mig for en territorial Afstaaelse som den eneste tænkelige Udvej. Naar man til Forsvar for den Afvisning, som det herom fremkomne Forslag fandt, ogsaa har anført, at den Voldgiftsafgjørelse, som Preussen vilde forbeholde med Hensyn til Alt, hvad der laa imellem det foreløbig Danmark tilkjendte Stykke og det sydlige, der strax forbandtes med Holsten, rimeligvis vilde give et meget ugunstigt Resultat, har jeg destoværre kun at svare, at Noget, selv Lidet, er bedre end Intet. Men Et bør jeg ikke her undlade at tilføje: Enhver, der enten da eller endnu mere tidligere havde paataget sig Ansvaret for Slesvigs Deling, især da for en saa ugunstig, som dengang maatte forudses, vilde have maattet vente meget længe, førend han fandt en billig Dom hos det danske Folk og dets Ordførere, selv hos mange af dem, der nu dømme strengest om Forsømmelsen.

Jeg kan ikke slutte disse Bemærkninger uden udtrykkelig at forvare mig imod enhver Delagtighed i den uklare og forvirrede Tale, der nylig herhjemme er ført om den Uret, der fra dansk Side skal være gjort de tyske Slesvigere og Tyskerne i det Hele. Hvad jeg ansaa ikke blot for den klogeste, men ogsaa for den billigste Løsning, har jeg aabent sagt; men det kan ikke lægges Danmark til Last, at et Forslag i denne Retning, udenfor og udover det givne folkeretlige Grundlag, ikke kom frem, naar det heller ikke fra den modsatte tyske Side er fremsat uden under en aldeles forkastelig Forudsætning

og henkastet i en utilfredsstillende, aldrig af Forbundet tiltraadt Form. At under den provisoriske Tilstand, som Oprøret og de uafsluttede Underhandlinger medførte i Slesvig fra 1850 til 1863, og den Styrelse, som herved blev nødvendig, ethvert Misgreb enten af Ministeriet for Slesvig eller af enkelte lokale Embedsmænd skulde være undgaaet, kan ikke paastaas, men Fordringen herpaa er ogsaa aldeles urimelig; at der i det Hele styredes baade retfærdigt og mildt, synes mig fuldstændig godtgjort, ikke mindst ved de taabelige og i Virkeligheden aldeles ubetydelige Klager, der med bedste Vilje og største Iver fremkom fra tysk Side i Tidsskrifter, der særlig spekulerede i deres tyske Læseres Godtroenhed. At vor politiske Strid med Tyskland ikke bør lede os til at miskjende Nødvendigheden og Betydningen af det aandelige Samkvem med det tyske Kulturliv, den tyske Litteratur og Videnskab, har jeg til alle Tider udtalt og hævdet og derfor lidt Forkættring som en Befordrer af vor Fortyskning; jeg beklager, at vort Undervisningsvæsens Styrelse i de senere Aar synes mig heri at have forladt det rigtige Spor; men ved Siden af denne Overbevisning, ved Siden af den Billighed, jeg stedse i det Hele og ligeoverfor enkelte Personer har ydet den naturlige Retning og Drift, der drog den Tyske i Holsten og i den virkelig tyske Del af Slesvig mod Syd, vil jeg paa ingen Maade opgive Erindringen om al den Overlast og Uret, der er tilføjet mit Folk og dets Liv fra tysk Side ikke blot i Slesvig, men i Kjøbenhavn; jeg vil fastholde det som en Trøst for alt, hvad vi have tabt og lidt, at vi have opnaaet et rent Nationalliv omend indenfor stærkt indsnævrede Grænser, at selv de Levninger og Spor ere endelig forsvundne, der endnu i Frederik den Sjettes og Christian den Ottendes

Tid vare tilbage af en Tilstand, som nylig en tysk Historiker (Treitschke, Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert, zweiter Theil, S. 459) naivt har betegnet som «die vielhundertjährige deutsche Adelsherrschaft in Dänemark», og mod hvilken han finder, at det var «ein unduldsamer Nationalstolz», der rejste sig hos Øfolket under Frederik den Sjette, da man vovede at gjøre Niels Rosenkrands til Udenrigsminister.

Hvis Nogen i det Aktstykke, som jeg nu lader følge, finder Betragtningen af visse almindelige statsretlige Punkter og dernæst især Fremstillingen af Nationalitetens Betydning for smaalig og vidtløftig, beder jeg ham betænke, hvorledes Stemningerne da vare, og hvilke Mænd det kom mig an paa at overbevise.

Juni 1883.

Tre Maaneder ere forløbne siden Danmark sluttede en Fred, som det maaskee i disse Dage lykkes at faae næsten fuldstændig ratificeret; mere end to Maaneder ere hengaaede efter Slaget ved Idsted under Iagttagelse af den Indskrænkning i Førelsen af en os paatvungen Krig, som Hensynet til Tydskland og Stormagternes, navnlig Englands og Ruslands, Raad har paalagt os; omtrent ligesaa lang Tid er det, siden den Protocol undertegnedes i London, der skulde bidrage til at løse Forviklingerne; — og indtil nu er hverken den øieblikkelige Krigsbyrde lettet eller en varig Ordning af Forholdet imellem Delene af det Monarchi, hvis Integritet hiin Protocol vil beskjerme, begyndt at indledes; der er neppe skeet et Skridt fremad,

den mindste Tilnærmelse til Maalet. Landets Kræfter fortæres under Krigstilstandens Anstrængelser; det hidtil og endnu til enhver Opoffrelse beredvillige Folks Stemning trykkes og kan snart trættes af den resultatløse Kamp; Armeen staaer, hvis denne Sagernes Stilling vedbliver i længere Tid, i Fare for at oprives af Udmattelse og Sygdomme eller for at maatte opgive en meget stor Deel af Slesvig, hvorved let kan frembringes et for vor Sag baade i Slesvig og andensteds fordærveligt Indtryk; selv hos Mænd, der have Deel i Anliggendernes Ledning, synes stundom den Tanke at dukke op, at man, naar ikke snart en Udvei til Afgjørelse viser sig, til hvis Udfindelse og Betræden dog Ingen gjør et Forslag, helst paa eengang maa opgive Alt som tabt, medens Andre (og til dem hører jeg selv) frygte for, at en fremmed, ikke af Bekjendtskab med Forholdene og den sande Stridsgjenstand fremgaaet Beslutning skal foreskrive os en for os fordærvelig Ende paa den Stormagterne trættende og generende Strid, hvis vi ikke selv af Udmattelse lade den falde. Til fuldstændig at kunne oversee og bedømme vor Stilling savner Statsraadet vistnok endnu et vigtigt Bidrag, nemlig en Indberetning fra den commanderende General om Armeens Forfatning og en bestemt Erklæring om Muligheden for den, Vinteren over eller i en vis længere Tid uden altfor stort Tab at holde sig ved Dannevirke eller dog i Vinterqvarteer noget længere tilbage at dække en betydelig Deel af Slesvig, Flensborg deri indbefattet. Men hvad der er Statsraadet bekjendt, er nok til at indeholde den stærkeste Opfordring for dets Medlemmer til ikke blot at overveie de enkelte Forholdsregler, der høre til Fortsættelsen af de allerede indledede Forsøg paa at fremme Sagen, men til med fornyet Omhu at prøve det hele Sy-

stem, der under de forskjellige sandsynlige Eventualiteter kan være at følge for at opnaae enten ganske eller saavidt muligt et bestemt tilsigtet Resultat. Forsaavidt som muligviis en større Enighed i det Væsentlige, en mere decideret Mening om det, der bør stræbes efter og kan opnaaes, maatte erkjendes for en Betingelse for at vinde for Danmark den Indflydelse paa Spørgsmaalets Løsning, som det overhovedet kan vente at faae, ved en naturligviis efter Danmarks Kræfter, men ogsaa efter Situationens Alvor og Kraft afmaalt, mere positiv, mindre afventende Optræden, bliver det Pligt at forsøge paa at tilveiebringe en saadan Enighed. Ængstlig at omgaae Forhandlinger, ved hvilke Manglen paa en saadan Enighed i Hovedsagen kunde fremtræde skarpere, turde snart være uforsvarligt. Selv om den Vaklen og Passivitet, der i større eller mindre Grad maa være en Følge af mindre fast Overbeviisning og mindre Eensstemmighed om Endemaalet, antages for ikke i den nærmest forbigangne Tid at have skadet os eller i den allernærmest forestaaende at ville skade os, — uagtet Bebreidelser for ikke selv at vide, hvad vi ville, ikke at give bestemte Antydninger af vore Hensigter i den senere Tid flere Gange er gjort os, — vil dog Øieblikket komme, hvor Bestemmelsen maa tages, Valget skee, og dette Øieblik tør ikke træffe os uforberedte og uvisse; det vil komme selv i det bedste Tilfælde, der kan tænkes foreløbig at indtræde (— skjøndt det er saare tvivlsomt, om det vil indtræde —), at Holsten ved Forbundsforanstaltning afvæbnes, vor Armee for største Delen drages hjem og Forhandlingerne imellem de derpaa sammenkaldte Mænd komme istand. Thi at der ikke skulde til Slutning fremkomme modsatte og ved ingen Lempning forenelige Forslag, mellem hvilke Statsraadet maa anbefale Hans Majestæt

eet og søge det sat igjennem, tør dog neppe Nogen vente. Jeg har selv stemt for, at intet Udkast skal forelægges disse Mænds Forsamling som Grundlag for dens Forhandlinger, men jeg har ligesaa bestemt udtalt, at der ere og maae vedkjendes visse Grændser, indenfor hvilke alle Forslag maa blive, der ikke forfra skulle betegnes som afviiste, og det er ikke aldeles vist, at Statsraadet er saa fuldelig enigt om disse Grændser, at det med tilbørlig Energie kan opstille og overholde dem. At vi ikke kunne vente og i mine Tanker ikke bør kræve, at Rigsdagen under saa vanskelige Forhold finder sig i, at Sagerne fremdeles ledes af et Ministerium, der ikke styrkes af Enighed om det Væsentligste, er en nærliggende Betragtning, som jeg ikke længere skal forfølge.

Det turde i flere Henseender være hensigtsmæssigt først noget nærmere at betragte det danske Statsraads Stilling med Hensyn til Competentsen, hvilket ikke kan skee uden at fatte Stridsgjenstanden lidt nærmere i Øie. Der deels affordres, deels forelægges det danske Statsraad Forslag til Monarchiets Reconstruction og Reorganisation, aabenbart, og som vi alle vide, til Reconstructionen af et Monarchie, der indbefatter Mere end hvad Statsraadet inddrager under sin almindelige Beføielse som Hans Majestæts Raad og som Regjeringsautoritet; og dog er det Document, der skal tjene som et Hovedudgangspunkt og sikkrende Grundlag for Reconstructionen, Londonerprotocollen, for dette Monarchies Vedkommende underskrevet af en alene efter Overlæg med det danske Statsraad instrueret Gesandt; Statsraadet maa under de nuværende Omstændigheder, ved Siden af at være Hans Majestæts ansvarlige Raad for Danmarks Rige efter Grundloven, tvunget af Forholdene indtil en vis Grad optræde som Statsraad

for hele det ældre i det europæiske Statssystem indordnede danske Monarchie. Den Kamp, der føres, indbefatter deels dynastiske, deels ikke dynastiske statsretlige Spørgsmaal af forskjellig Art, der krydse og complicere hverandre; i Udlandet sammenblandes disse Spørgsmaal hyppigt, i Tydskland forvanskes deres Forhold forsætlig. Danmark fører en Krig med Holsten og, ikke blot forhen, men i Virkeligheden endnu, med Tydskland *om* og *for* Slesvig, som det anseer sig for berettiget til at holde og vil holde i et Eenhedsbaand med sig; forsaavidt som en Deel af Slesvigs Befolkning i denne Krig har sluttet sig til Holsten og stillet sig under Tydsklands Autoritet, er dette efter dansk Anskuelse et Brud paa det danske Riges Høihed, en Løsrivning og Frafald af en Rigsdeel, om man vil, et Oprør mod *Kronen* og Staten Danmark. Den danske Konges og den danske Stats Ret falde her sammen; idet man angriber Kongehusets Arveret til Slesvig efter Kongeloven, angriber man en Arveret, som det besidder *som* dansk Kongehuus, en Arveret, der følger med den danske Krone. Det tydske Forbundsland Holsten derimod, der aldrig har været en Deel af *Staten og Riget* Danmark, har, foruden Angrebet paa Danmark i Slesvig, krænket og tilsidesat Kongens hertugelige Regentrettigheder og, ved voldelig og eensidig at ville afgjøre Arvespørgsmaalet for Holsten, hans dynastiske Interesser; omend Danmark ligesaavel særlig som den europæiske Politik i Almindelighed kan have en ikke dynastisk, politisk Interesse ved at see Forbindelsen imellem Danmark og Holsten vedligeholdt, er dog, naar der afsees fra Slesvig, Retskrænkelsen egentlig og væsentlig rettet mod Konge-Hertugen. Holsten er i en Oprørstilstand mod Hertugen, *i en Krigstilstand* mod Danmark. Skjøndt det nu-

værende danske Statsraad ingenlunde staaer i det Forhold til Slesvig som til Danmark, fordi der savnes den Vedtagelse af Grundloven for Slesvigs Vedkommende og den Folkerepræsentation, der skulde begrunde og fastsætte Forholdet, maa Statsraadet ikke destomindre nødvendig tillægge sig en Competents for Slesvig, det maa og bør staae Hans Majestæt bi i at fastholde de danske Rettigheder i og til Slesvig baade i Kongerigets og Slesvigs Interesse ogsaa som slesvigske Rettigheder. Derimod kan det ikke tillægge sig og har aldrig tillagt sig en lignende Competents for Holsten. Det kan, medens det forfægter Danmarks Ret ligeoverfor Holsten, tillige, med Folkets Villie og Bistand, understøtte sin Fyrste i at gjøre hans personlige og dynastiske Rettigheder gjeldende i Holsten (skjøndt hidtil Anvendelsen af Vaabenmagt ikke er udstrakt hertil); det kan, da Hans Majestæt er hindret i at danne sig en holstensk Regjering, efter Hans Majestæts Opfordring staae ham bi ved Førelsen af hans Stemme i det tydske Forbund, ligesom det i ethvert Tilfælde under de nuværende Forhold, forsaavidt Hans Majestæts Handlinger som Hertug af Holsten berøre Danmark og Holstens Forhold til dette, vilde være berettiget til at vente, at Hans Majestæt, den fælles Regent, vilde tage Hensyn til dets Forestillinger ogsaa i denne Retning, saalænge han erkjendte — som han erkjender —, at der fra dansk Side ikke tilsigtes noget Indgreb i Holstens Rettigheder; men Statsraadet kan ikke betragte sig som varetagende Holstens Interesser, som handlende for det; saalænge Forholdet imellem Holstens Fyrste og Folk er brudt ved Opløret, maa, paa vort Standpunkt, det lovlige Forsvar for Holstens Ret ansees for nedlagt i Regentens Hænder alene. Statsraadet har derfor ogsaa foreslaaet og tilraadet en

Form, under hvilken holstenske Stemmer, naar Hans Majestæts Autoritet foreløbig er anerkjendt, kunne udtale sig om Stridens Gjenstand i fredelig Forhandling, saaledes at den endelige Afgjørelse tilveiebringes under den fælles Regents Auspicier, idet der, naar Anskuelserne ikke kunne forenes, ikke gives nogen anden Udvei til Løsning end den, der viser sig ved Hans Majestæts Erklæring for den ene Side, i ethvert Tilfælde under Mægling og Sanction af Stormagterne. For det danske Statsraad maa det danske Folks Ret og Vel være det første Hensyn, og det var ikke umuligt, at Statsraadet, hvis alle Forsøg paa en billig Udjevning blive frugtesløse, kunde bringes til fra sit Standpunkt at maatte fraraade at udtømme Landets Kræfter paa GjenopretteIsen af Regentens Autoritet i Holsten, saafremt de væsentlige danske Interesser uden det kunde sikkres. Londonerprotocollen har derimod stillet i Spidsen den almindelige europæiske Interesse ved Vedligeholdelsen af det danske Monarchie i videre Betydning i dets hidtilværende Udstrækning, hvori vistnok ogsaa under en rigtig og heldig Ordning kan indeholdes Noget, Danmark for sit Vedkommende maa sætte Priis paa, og den dertil svarende dynastiske Interesse, der dog maa underkaste sig et Arvefølgearrangement. Denne de tre Stormagters (og Sverrigs), af den fjerde med nogen Reservation tiltraadte, Erklæring har sin store Betydning ved bestemt at ville afskære de Interesser og Bestræbelser i og udenfor Hertugdømmerne, der kun kunde finde en Tilfredsstillelse ved begge eller i det Ringeste eet Hertugdømmes totale Adskillelse fra Danmark strax eller i den nærmeste Fremtid og æggedes ved Udsigten dertil, saaledes at der derefter kun bliver tilbage Striden imellem Danmarks Krav med Hensyn til Slesvigs Stilling og de

slesvigholstenske Interesser, forsaavidt disse vedblive at øve Indflydelse og kunne og ville søges realiserede under Forudsætning af en vedvarende Forbindelse af begge Hertugdømmer med Danmark under een Regent. Slesvigs Forhold til Danmark kan under den ved Protocollen garanterede Forudsætning ordnes efter hvad vi ansee for retfærdigt og fornuftigt, uden nogen Fare og Frygt for fuldstændig Overskæring af ethvert Baand og af det naturlige og tilvante materielle Samqvem med Holsten. Men foruden at det endnu er uvist, med hvilken Kraft den ikke udeblevne Protest mod Erklæringen vil blive afviist og denne praktisk opretholdt, har Protocollen den meget betænkelige Side, at den, direct rettet alene mod een af Slesvigholstenernes Bestræbelser, den fremtidige fuldstændige Adskillelse fra Danmark ifølge Anerkjendelsen af en særlig for Hertugdømmerne fælles Arveret, let kan blive Udgangspunktet for en Afgjørelse, hvorved et saakaldet dansk Monarchie i den Udstrækning, som interesserer den europæiske Politik, foreløbig bevares — thi den varige Bestaaen vilde vistnok af Mangel paa indre Sammenhold være lidet sikkret mod fremtidige Bevægelser — paa det danske Folks og den virkelig danske Stats Bekostning, let kan føre til en, om man saa vil kalde det, loyal, det vil sige, Kongens dynastiske Ret ikke angribende, men vel anderledes fordelende Slesvigholsteinismes Seir. Idelig kommer det ogsaa hos de i det Hele mod os velsindede Magter tilsyne — og det første Udkast til Londonerprotocollen bar udtrykkeligt Vidnesbyrd derom —, at de kun ufuldkomment eller slet ikke opfatte eller bekymre sig om det, hvorpaa det for det egentlige Danmark kommer an (og som tilsidst ogsaa vil være Betingelsen for en virkelig Sammenhængskraft i Monarchiet i videre Betyd-

ning), at der skeer det danske Folks Ret og Trang Fyldest i en rigtig og klar Stilling af Statens og Monarchiets Dele til hverandre. Det synes for denne Opfatning nok, at Landene blive sammen, og at der forsaavidt finder en Underkastelse og Tilbagevenden under den kongelige Myndighed Sted, omendog den Opgivelse af Forholdsregler, der mishage de Frafaldne, hvormed Kongen skal komme Underkastelsen imøde, maaskee indeholder Opgivelsen af det, hvorfor det danske Folk virkelig har kæmpet. Thi Danmark har i Sandhed ikke i tre Aar ført Krig for at have fælles Regent med to Hertugdømmer, der forresten indbyrdes forenede stilles ligeoverfor Kongeriget og tage sig den danske og trofast blevne Deel af Slesvig til Indtægt for en reen tydsk Udvikling og Bestræbelser rettede alene mod Syd, men for Bevarelsen af den Kreds, indenfor hvilken en dansk national og politisk Udvikling er berettiget, i saa vidt Omfang, som Retten tillader, og i saa fast og utvivlsom Skikkelse, som tilveiebringes kan. Ogsaa her hjemme har stundom en eensidig Fremhævelse af Oprørernavnet bidraget til for de mindre Indsigtsfulde at fremkalde eller vedligeholde en uklar Forestilling om, hvad der skal opnaaes, medens den paa samme Tid har ladet miskjende Beskaffenheden af den Modstand, vi have for os, og hvad der rører sig hos Befolkningen paa den anden Side. Men ogsaa af de Dannede og ellers Indsigtsfulde beherskes mange saaledes af Tanken om Monarchiets Udstrækning, at de i Betragtningen af Midlerne til at vedligeholde denne ikke tilstrækkelig overveie, om Heelheden udad ogsaa er en Heelhed indad, om den vil holde sammen. Vistnok er Statens Udstrækning af Vigtighed. Den mindre Stat, ikke at tale om dens Regjerings oftest forholdsviis større Kostbarhed, er mere indskrænket i Be-

tingelserne og Forudsætningerne for Organisation og Udvikling; den har større Vanskelighed ved at gjøre sig gjeldende i det Hele og i det Enkelte udad og ligeoverfor andre Stater; den bæres og drives af en ringere Tillid og derved af en ringere Kraft. Men uden at indlade mig paa Undersøgelsen af, hvilke Trin og Afstande der her kunne give et Udslag, indskrænker jeg mig til at kræve det tillige overveiet, at Omfanget for en stor Deel taber sin Betydning, naar ikke en virkelig Eenhed, et Fællesskab af Organer og en Circulation af Livsbevægelsen, en Sammenhængskraft mod det Ydre er tilstede. Er der nu Noget, der hindrer den fuldstændige og inderlige Sammensmeltning (som der for Holstens Vedkommende er ikke blot i Nationalitet, men ogsaa i anerkjendt politisk Stilling og Ret), da modstrider Intet mere Integritetens Bevaring end en Deling af Monarchiet i to tilnærmelsesviis lige betydelige Dele (man tænke paa Holland og Belgien), især naar, som her, den ene Deel har en bestemt og stærk Tiltrækning, staaer (for Holstens Vedkommende) under en legitim Indflydelse udenfra. Der maa just i et saadant Hele, naar det skal blive sammen, være en overveiende fast, indad stræbende Masse, der bestemmer Tyngdepunktet; og denne fremkommer i det Tilfælde, som her omhandles, ved Slesvigs Tilknytning til Danmark ved politisk Forfatning og nationalt Samliv ifølge historisk Ret, saavidt denne gaaer og kan lægges til Grund. Dernæst maa det Folk, der skal give det Monarchie, hvis Heelhed man vil bevare, sin Characteer og Selvstændighed, ikke paa noget Punkt indenfor det hele Monarchie see sin Continuitet truet eller ophævet, see en Deel af sig selv afskaaret ved en statsretlig og administrativ Grændse. Jeg veed meget vel, at Mange, der have beskjæftiget sig

meget længere med Politik end jeg, ikke lægge stor Vægt paa Nationaliteten som Grundlag for Statsorganismen, ja næsten betegne denne Betragtning af Nationaliteten som en tydsk Professor-Opfindelse; men jeg veed ogsaa, at, forsaavidt man ikke forvexler Paastanden om Nationaliteten som det sande indre Baand i det politiske Legeme med Fordringen om de nationale Grændsers absolute Sammenfalden med de politiske eller de sidstes vilkaarlige Rettelse efter de første, eller forsaavidt man ikke, som Tydskerne stundom selv, forvexler Nationalitetens Betydning med Eenheden i Modsætning til Conføderationen (i hvilken Henseende man forresten ogsaa ofte høist overfladisk spotter Tydskerne, fordi de tragte efter, hvad Andre allerede have), da kan kun den miskjende Nationalitetens Betydning for den politiske Organisme, der, for ikke at tale om Betragtning af Sagens eget Væsen, aldeles overseer Erfaringens Vidnesbyrd. Politisk Styrke og Fasthed hverken bestaaer eller har bestaaet uden der, hvor een Nationalitet enten udelukkende bærer hele Staten eller dog er dens aldeles overveiende Grundlag, idet, hvad der findes af afvigende Nationalitet, enten er et forholdsviis ubetydeligt Brudstykke (som det Tydske i Frankrig) eller dog foruden i Antal, staaer saa langt tilbage i Culturudvikling og i denne Henseende er saaledes isoleret og afskaaret, at det ikke kan gjøre sig gjeldende (som de irske og kymriske Elementer i Storbrittanien); Rusland holder ved den fastsluttede Hovedstammes Overvægt de modstræbende, indbyrdes adsplittede Bestanddele i tjenende Underordning; i Østerig beherskede den ogsaa i de magyariske og slaviske Lande stærkt indsprængte tydske Befolkning ved Culturens Overvægt de indbyrdes adskilte og fra directe Berøring med det øvrige Europa næsten ude-

lukkede Stammer, dog uden i det Indre at kunne underordne Magyarerne; men ligesom Østerrig aldrig har udviklet en til dets Masse svarende intensiv Kraft (f. Ex. i Sammenligning med Preussen), saaledes have de sidste to Aar noksom viist, hvilken Svaghed det østerrigske Statslegeme bærer i sig, omend for denne Gang den magyariske og den slaviske Stammes Antagonismus, Traditionens Magt og fremmed Hjelp reddede det fra Opløsning. Men hvor forskjelligt vilde Forholdet have været og Udfaldet blevet, hvis de østerrigske Magyarer havde havt en større ikke-østerrigsk, Østerrig overlegen Masse af Stammefæller? Vil man altsaa styrke det danske Monarchies Heelhed, da maa man fremfor Alt indrømme den Nationalitet, der bærer dets Selvstændighed og dets Berettigelse til at være et eget Monarchie, hvad der tilkommer den, og ikke ved den politiske Ordning meer eller mindre afløse Noget derfra eller hindre det, der allerede har været i Fare for Undergang, fra at leve op igjen under naturligere Forhold. Det danske Folk har Intet af sig selv at miste, Intet at overlade til tvivlsom Pleie. Det er beklageligt, at Danmarks diplomatiske Personale, saadant som det nu engang er givet og maa bruges, for en Deel, dets øvrige Dygtighed og Hæderlighed ufortalt, ja i en høi Maade anerkjendt, dog er lidet skikket til at lade sig gjennemtrænge af denne hele Betragtning og til med indtrængende Varme at gjøre den gjeldende. I Rusland, hvor Nationalitetens Betydning for dets eget Vedkommende høilig erkjendes og hvor det maatte være os saa vigtigt at frembringe en Forestilling om Nødvendigheden af den danske Nationalitets Pleie og Sikkring i videste Omfang for at holde det danske Monarchie selvstændigt udenfor Tydskland, støde vi paa den særegne Vanskelighed, at de russiske Diplomater,

fra Nesselrode af nedad, for en stor Del ere Tydskere, der udenfor Rusland drages af en naturlig Sympathie for Tydskland og ikke let bringes til at tilstaae det lille danske Folks Nationalitet en politisk Betydning, ligesom de heller ikke i deres egen ubetingede Underordning under den russiske Interesse finde en endog blot i fjerneste Maade paalidelig Maalestok for det tydske Elements Forhold til Danmark og dets Interesse[1]). Baade Uklarhed og i visse Henseender ligefrem Ugunst og for os farlig Tendents møder os i denne Henseende hos Østerrig. Østerrig har en meget ringe umiddelbar Interesse ved Ordningen af Forholdet imellem Danmark, Slesvig og Holsten; men medens det paa den ene Side ledes af en os gunstig Uvillie mod Forøgelsen af Preussens Indflydelse og Magt, benytter det paa den anden Side Forhandlingerne om den danske Freds Ratification og hvad dermed staaer i Forbindelse, for at fremme sine egne Planer i Tydskland; dernæst er det ligesaalidet som Preussen frit for deels virkelig at nære, deels for Folkestemningens Skyld at vedkjende sig en vis Iver for Tydskhedens og tydske Rettigheders Udbredelse, helst lige overfor den svageste Nabo; endelig maa det efter Østerrigs hele Politik være det meget imod, at Danmark for sit Vedkommende vil drage en stræng Grændse imellem hvad der hører til Tydskland og hvad der slet ikke hører dertil. Uagtet Statsraadet endnu ikke kjender den af Fyrst Schwarzen-

---

[1]) Anmærkning 1883:

Den slesvigholstenske Udsending i Petersborg 1848, Schleiden, fortæller, at en af den danske Regjering til Rusland afsendt Mand (ikke Gesandten, Baron O. Plessen) i Petersborg havde yttret, at det væsentlige Spørgsmaal ikke var, om der skulde tales Dansk eller Tysk i Kjøbenhavn, men om Monarkiets Sammenhæng.

berg opstillede Udvikling af Betydningen af Forbundsbeslutningen af 17de September 1846, feiler man vist ikke ved at forudsætte, at den ikke vil fornægte den her antydede Characteer, at den vil fastholde Slesvigs og Holstens nødvendige Forbindelse og Tydsklands deraf følgende indirecte Indflydelse paa og Ret over Slesvig.

Det danske Riges Integritet (i Protocollens Betydning) kan tænkes opretholdt enten under Heelstatens Form eller under Unionens, enten som een politisk Organisme ogsaa i det Indre eller som en udad som Eenhed fremtrædende, tractatmæssig fastsat, ved dynastiske Baand uopløselig befæstet Forbindelse imellem to politiske Organismer, maaske endog imellem tre. Under den absolute Regjeringsform lod Modsætningen imellem Heelstaten og Unionen sig trænge tilbage; Adskillelsen mellem Monarchiets Dele traadte frem i Lovgivningens materielle Forskjel og i Administrationen, og heri viste sig en efterhaanden uddannet og i den nyeste Tid endmere ligefrem sanctioneret, skjøndt ikke til alle Grene gjennemtrængt Tvedeling, som foruden det Tab, den tilføiede den danske Nationalitet i Slesvig, aabenbart modarbeidede Integriteten af Monarchiet og maatte blive den fordærvelig, naar det absolute Kongedømme ikke længer kunde bevare sig selv og Magten til at holde Opløsningsbestræbelsen nede. Om Nogen nu troer, at under den constitutionelle Form en virkelig, det danske Monarchie i videste Betydning omfattende Heelstat med en fælles lovgivende Forsamling, saaledes som i Begyndelsen af 1848 tilsigtedes, er mulig eller nogensinde har været mulig, veed jeg ikke; i ethvert Tilfælde er vistnok Antallet af dem, der troe paa den vedvarende Mulighed (uden Tanken paa den absolute Regjering i Baggrunden), meget ringe, og det er neppe nødvendigt at

dvæle ved de uovervindelige Hindringer, der ligge i Holstens Stilling til Tydskland, i Nationalitetens og Sprogets Forskjellighed, i den danske Grundlov, i den Modvillie, som en saadan Plan vilde støde paa fra alle Sider, fra Danmark som fra Holsten. Kun maa det udtrykkelig udhæves, at den sande Heelstat vilde forudsætte en saadan Sammensmeltning, der ikke tillod en vilkaarlig Forstærkelse af Repræsentationen for een Deel af Monarchiet for at opveie Repræsentationen for en anden Deel, og allermindst en Forstærkelse af Holstens og Slesvigs Repræsentation i Forening i Forhold til Danmark; thi derved vilde ligefrem Kongeriget, og det paa en høist ugunstig og upassende Maade, være stillet som det ene Partie ligeoverfor Slesvigholsten som det andet, altsaa Dualismen med Slesvigholsten som det ene Led være optagen i den saakaldte Heelstat; Danmark vilde kjøbe den Ære at give et større Monarchie Navn, med Opoffrelsen af ikke blot Selvstændighed, men Værdighed. Iøvrigt er det klart, at et fra Kjøbenhavn udgaaende Heelstatsproject, naar det mishagede Slesvigholstenerne — og hvordant maatte det ikke være for ikke at mishage dem? —, fra Holsten vilde mødes med en ikke ugrundet Klage over, at det danske Statsraad eensidig havde tiltaget sig Initiativet ogsaa for Holstens Vedkommende. Der bliver da kun Unionen tilbage. Intet berettiger Danmark, om det end ønskede og kunde det, til at paatvinge Holsten et andet Forhold. Hvilke Former der kunde opstilles for Forhandling og Udjevning af unionelle Spørgsmaal og Fællesanliggender og hvilke Modificationer allerede herfor den danske Grundlov (for ikke at tale om den, Regentens Vedtagelse savnende, slesvig-holstenske) maatte modtage, er det ikke her Stedet nærmere at undersøge. Spørgsmaalet bliver da om Slesvigs

Stilling til de to givne Led af Unionen, Danmark og Holsten. Danmark kan og tør for det Første paa ingen Maade tillade et andet og nærmere Forhold i statsretlig Henseende og deraf følgende politisk og administrativ Organisation imellem Slesvig og Holsten end imellem Danmark og Slesvig; enhver nærmere Stilling danner et Slesvigholsten ligeoverfor Danmark og medfører, foruden hvad der ellers tabes, en Svækkelse af Monarchiets Hovedpartie, en Tvedeling med modstræbende Tendentser; det er i det Væsentlige ligegyldigt, om Forbindelsen optræder mere ligefrem som Fællesskab i Lovgivning og Administration, som et aabenbart Slesvigholsten, eller mere skjult, saasom indskrænket til fælles Ministre, medens Lovgivning og den øvrige Administration siges at skulle være adskilte; thi fælles ansvarlige Ministre danne i Virkeligheden nødvendig en politisk Eenhed og stille Slesvig i Unionen paa Holstens Side som Deel af det ene Led; Adskillelsen vilde kun være en besværlig Form. Men Danmark maa nødvendig gaae videre; det kan ikke blive staaende ved dette selvstændige Slesvig som det tredie i Midten stillede Led af Unionen. Ikke blot er en Forbindelse af tre forskjellige Stater under een Monarch en høist besværlig og unaturlig Sammensætning, hvorved den politiske Udviklingskraft aldeles svækkes og opløses og Regentens Stilling, der allerede ved et enkelt Unionsforhold er vanskelig, bliver aldeles uholdbar og utaalelig; men der kan fra dansk Side ikke erkjendes at være nogen Grund til at stille det aldrig fra Danmark afløste eller til nogen anden Statsforbindelse knyttede Slesvig, med for en stor Deel dansk Nationalitet, udenfor den danske Rigseenhed og for dets Vedkommende at gaae ind paa et Forhold, der ved Holsten er betinget af ganske andre Grunde. Danmark maa kræve Slesvig

sat i organisk Statsforbindelse med sig selv ved en i høieste Instans fælles Folkerepræsentation, hvormeget der end indrømmes dets Eiendommelighed og hvormeget end det ikkepolitiske Samqvem med Holsten, ja Fællesskab i visse Instituter paa tractatmæssig Grundvold lettes. Danmark maa kræve dette ikke mindre i Heel-Monarchiets end i sin egen specielle Interesse. Naar det ofte er sagt, at Danmark skulde holde paa Holsten ved Hjelp af Slesvig, maa Slesvig selv først politisk og nationalt knyttes saa fast, at det uden Fare for egen Løsrivning kan lade de Baand bestaae, der fæste det til Holsten. Dette er da den eneste Form, hvorunder det danske Monarchies Heelhed baade i sig selv fast og for Danmark selv gavnligen kan opretholdes, saafremt det omstridte Led, Slesvig, skal bestaae aldeles i dets afsluttede Begrændsning og givne Omfang og saaledes knyttes til den ene eller den anden Side uden noget Forsøg paa, just ved Hjelp af Forudsætningen af Monarchiets Heelhed at betage det slesvigske Spørgsmaal Noget af dets Skarphed og paa at udjevne Fordringerne. Endnu være den Bemærkning hensat her, at, forsaavidt der stundom fra en eller anden Side er tænkt paa Holstens mulige Udtræden af det tydske Forbund som en Vending, der vilde lette Løsningen af det slesvigske Spørgsmaal enten ved Constructionen af en Heelstat eller paa anden Maade, forekommer en saadan Udsigt mig saa fjern eller rettere saa usandsynlig og de Forhold, under hvilke den kunde virkeliggjøres, saa uberegnelige, at derpaa for Øieblikket slet ikke kan tages Hensyn. Saalænge et almindeligt tydsk Forbund bestaaer, det faae nu hvilken Form det vil, vil det være lige umuligt at bevæge Holsten til at træde ud deraf, fordi Sammenhængen med det tydske Legeme vil overveie enhver

materiel Fordeel, selv om virkelig nogen kunde tilbydes, dér var og maatte af Holstenerne selv erkjendes for stor og for uopnaaelig under Forbindelsen med Tydskland. Opløser Tydskland sig i tre Bestanddele, de to store Magter og Mellem- og Smaastaterne, forsaavidt de ikke slutte sig til Preussen, vil naturligvis Hertugen af Holsten af sin særlige holstenske Interesse være opfordret til at gjøre, hvad ogsaa Danmarks Interesse tilraader, at slutte sig til Mellemstaterne. Men deler Tydskland sig i to Dele, den nordlige under Preussens Protectorat, da vil vistnok Hertugen af Holsten have Grund til at søge at bevare en isoleret Stilling, og for Danmark maa dette være saa vigtigt, at det i mine Tanker nødvendigviis maatte søge Holsten løsnet fra sig, saasnart det var stillet under en anerkjendt og berettiget preussisk Indflydelse; men om Midlet til at holde Holsten ude af den preussiske Forbindelse vilde være at søge i en nærmere Tilslutning til Danmark i den politiske Form, tvivler jeg meget; en saadan Bestræbelse vilde meget mere fjerne Holsten; i Virkeligheden vilde jo vistnok et isoleret Holsten støtte sig mere mod Nord.

Men er nu det, som ovenfor betegnedes som det nødvendige Maal for Danmarks Krav og Bestræbelse med Hensyn til Slesvig, naar dette fastholdes i aldeles uforandret Begrændsning, Noget, der kan ventes opnaaet, Noget, der maa forfægtes indtil det Sidste, indtil alle Midler til at opnaae Nogetsomhelst ere udtømte, saa at heller ingen Mulighed for en subsidiair Bestræbelse bliver tilovers? Jeg tvivler derpaa. Denne Tvivl paa Muligheden dele Mange, om end Faa skulde være tilbøielige til med mig næsten at tvivle om Ønskeligheden i Sammenligning med et lidt mere indskrænket Maal. At imidlertid,

naar Umuligheden af at opnaae det her opstillede Maal er given, et mere indskrænket maa søges og vel ogsaa kan findes, derom er, haaber jeg, atter Overbeviisningen mere udbredt.

Jeg vil et Øieblik antage, at en foreløbig Pacification af Holsten og den tilsigtede Forhandling imellem de fra Slesvig, Danmark og Holsten sammenkaldte Mænd indtræder; jeg vil forudsætte, at ved denne Forhandling et Forslag vinder de fleste Stemmer, der i det Væsentlige, omend kun nødtørftigen, tilfredsstiller, hvad Danmark under dette Forhold maa kræve (hvilket forresten er tvivlsomt nok); det er da klart, at Minoriteten, der i ethvert Tilfælde vil blive stor, og det Partie, den repræsenterer, vil, klagende over en vilkaarlig dannet Majoritet, henvende sig til Tydskland, det preussiske eller det østerrigske, og at dette vil erklære Tydsklands Rettigheder (Holstens Ret til Forbindelse med Slesvig) for krænkede ved Forslaget. Danmark vil da atter være henviist til at underkaste Sagen Stormagternes Kjendelse og til at anraabe om deres Bistand mod Tydsklands fornyede Intervention. Men det tør ansees for givet, at de mod os vel stemte Stormagter dog ikke erkjende Danmarks Ret til et fra Holsten adskilt Slesvig og Nødvendigheden af dets faste og inderlige politiske Forbindelse med Danmarks Rige til een Statseenhed for saa ubetinget, at de med Iver og Kraft ville understøtte os ved Gjennemførelsen eller i det Hele optræde for en Afgjørelse, der i de væsentlige Punkter lægger den danske Anskuelse til Grund; tvertimod, de ville bebreide os eensidig Haardnakkenhed og, naar det i deres Øine Væsentlige, Hertugdømmernes dynastiske Forbindelse med Kongeriget, er sikkret, forlange Føielighed mod Tydskland og mod Slesvigholstenernes

Ønsker. Vi befinde os da paa samme Standpunkt som nu, og paa dette kunne vi ikke holde ud. Endnu værre vilde Sagen stille sig, hvis der i den omhandlede Forsamling kun fremkom et Mindretal for en for Danmark antagelig Løsning. Det Sandsynligere er imidlertid, at ingen Pacification af Holsten ved tydsk Bistand finder Sted, ingen Forhandling af sammenkaldte Mænd kommer istand. Til selv at betvinge Modstanden i Holsten, om vi end ville og kunne paatage os denne Opgave, ville vi visselig ikke faae en saadan Tilladelse, der sikkrer os mod en fornyet Krig med Tydskland, i det Ringeste den preussiske Deel deraf; endnu mindre vilde Besættelsen indbefatte en indrømmet Ret til alene at ordne Forholdene og afgjøre Spørgsmaalene eller en Evne til at gjennemføre og opretholde en paa denne Maade fremkommen Afgjørelse. Det kan da synes, som om Danmark intet Andet vil have at gjøre end enten at opgive Alt, hvad Slesvigs Stilling angaaer, trække Armeen tilbage og selv tilbyde en Fred paa Slesvigholsteinismens Basis, høist med en Personalunion, eller at modtage den Fred, som Stormagterne ville dictere, det er, under Betingelsen af en Personalunion, overlade til Tydskland at foreskrive os, da de ikke ville anvende Vaabenmagt for vor Sag i den Form, hvori vi hidtil have fastholdt den. Der er kun een Vei, ad hvilken der er Haab om at komme ud over dette Dilemma, og den er, idet vi holde paa Noget og det Væsentligste, paa den anden Side at indrømme Noget, hvorved vor Paastand befries fra Skinnet af Haardnakkenhed, hvorved Stormagterne kunne faae en virkelig ny Impuls til positiv Handling, hvorved Modstanden hos Slesvigholstenerne, der visselig ogsaa føle Krigens Tryk, i dette Øieblik i meget høi Grad, kan svækkes og nedstemmes, hvorved Tydskland

kan trække sig tilbage med den Trøst ikke ganske og aldeles at have tabt og opgivet Sagen. Men dette Noget, der skal indrømmes, kan ikke ligge i den Stilling, der gives hele Slesvig til Danmark og til Holsten; thi her kan og maa ikke blive noget Halvt, Uklart, Upraktisk; her er ingen til Enden holdbar Mellemvei imellem et Danmark-Slesvig med Holsten eller et Danmark og Slesvigholsten, omend Begrebet Danmark-Slesvig kan omfatte forskjellige Gradationer i Fællesskabet og den partielle Selvstændighed; hvad der opstilles som Mellemtilstand, vil slaae om til Slesvig-Holsten. Der maa da, naar der virkelig skal komme en Ende paa Striden og en rolig Fremtids-Udvikling imødesees, vælges en anden Udvei. En saadan for Danmark taalelig, i sig selv ikke aldeles ubillig (efter min personlige Følelse vilde jeg, hvis ikke Oprøret og al den dermed forbundne Forurettelse mod Danmark var kommen imellem, sige: billig) Udvei gives der nu i mine Tanker, og jeg troer heller ikke paa nogen Maade, skjøndt det enkelte Gange er antydet, at det er umuligt at komme frem med Forslaget derom og faae det optaget, naar man erkjender Nødvendigheden deraf og vil, skjøndt jeg vistnok indrømmer, at Sagen maa forberedes og indledes, og at det ikke er nok pludselig at udsige Stikordet. Man vil betegne det, hvortil jeg sigter, med et ikke behageligt klingende Navn, hvortil knytte sig meget uklare og ubestemte Forestillinger, Slesvigs Deling; og vistnok gaaer min Mening ud paa, at vi ved en Indskrænkning af vor Paastand i territorial Henseende skulle vinde et rigtigt og klart Forhold for det, vi beholde; dog har Forslaget for mig meget mere Characteren af en, endda ikke absolut, Afstaaelse og Afsondring af et Stykke fra Hovedbestanddelen end af en Deling. Danmark bør, mener jeg, som

Priis for Freden finde sig i, at det sydligste, reent tydske Slesvig i legislativ og administrativ Henseende forbindes med Holsten under Forbehold af den danske Krones Høihedsret og af den saaledes med Holsten forbundne Deels Forbliven udenfor det tydske Forbund og under Betingelse af det øvrige Slesvigs inderligere Tilslutning til Danmark. Hvor Grændsen skal drages, vil jeg ikke her forsøge at afgjøre; at den maa falde sønden baade for Flensborg, det materielle Støttepunkt for Nordslesvig, den i den lavere Befolkning for en ikke ringe Deel danske og i en endnu større Udstrækning dansksindede By, og for Tønder, om muligt ikke lidet sydligere, nede ved Slien, og bringe det, hvad Landbefolkningens Nationalitet angaaer, blandede Mellemslesvig i Forbindelse med Danmark, anseer jeg for en Betingelse for Valget af denne Udvei. Der kan ikke være Tale om en Linie dragen nøiagtig efter den paa mange Steder neppe bestemmelige Sproggrændse, men vel om, under Bestræbelsen for at opgive det Mindste muligt, ved Siden af Hensynet til de bestaaende Inddelinger at lægge Vægt paa den i det endnu ikke fuldstændig uddøde danske Sprog bevarede Erindring om Oprindelsen og paa den dertil knyttede Tilgængelighed for danske Sympathier. En udførlig og udtømmende Udvikling og Prøvelse af Grundene for og imod en Løsning af Stridsspørgsmaalet paa denne Maade skal her ikke forsøges gjennemført; det maa være nok at berøre og antyde Hovedpunkterne. Ved Afveiningen af det, der taler for og imod, maa det for Alting ikke glemmes, at Forslaget, hvad end Enkeltmand kan dømme, dog ikke fremtræder som førende til det i sig selv ønskeligste Resultat; det indrømmes aldeles, at Bevarelsen af hele Slesvig, naar den kunde opnaaes

paa en tilfredsstillende Maade vilde være at foretrække; men Sandsynligheden heraf maatte da eftervises under en bestemt Angivelse af, hvad der ansaaes som ueftergiveligt og ufravigeligt med Hensyn til den Form, hvorunder Slesvig kunde ansees virkelig bevaret. Først da bliver et Forslag, der indeholder en Indrømmelse, i det Hele unødvendigt eller i det Ringeste for Øieblikket ubetimeligt, naar der er rimelig Udsigt til at opnaae Alt og ingen Fare for ved yderligere Venten at tabe Alt eller det Meste. Enhver Tanke om Indrømmelse med Hensyn til Grændsen af det Slesvig, der skal knyttes nærmere til Danmark, afvises af Mænd, der forresten i deres Betragtning af det slesvigske Spørgsmaal og vor Sags Stilling staae paa et meget forskjelligt, ja modsat Standpunkt; just derfor kan man ved ikke at ville forsone sig med det Nødvendige arbeide for Noget, der tilsidst vil være En meget haardere at underkaste sig og bære. Paa een Side staae Mænd, der tidligere ikke have tillagt Bestræbelsen for Slesvigs særlige nærmere Tilslutning til Danmark noget Værd eller nogen Berettigelse, idet de billigede den dualistisk sig udviklende Heelstat (Kongeriget og [det vil sige, =] Hertugdømmerne) og troede paa dens Fasthed; for dem har det, naar de see bort fra Oprøret og fra hvad det danske Folk har lidt for at gjennemføre et andet Krav, i sig selv ikke noget særdeles afskrækkende at kjøbe hele Slesvig med en halv eller heel slesvigholstensk Stilling, saafremt de ikke indsee, at, hvad der før Krigen lod sig tænke muligt, nu i ethvert Tilfælde er blevet umuligt og uholdbart. Paa en anden Side bekæmpes den her antydede Tanke af Mænd, der forfægte baade Danmarks fuldstændige Ret til og Nødvendigheden af at knytte Slesvig, adskilt fra Holsten, paa det Nærmeste til Kongeriget, tildeels

forfægte den saa ivrigt, at de, hvad Retten angaaer, ikke i den danske Paastand, taget i fuldeste Udstrækning, øine Spor af Eensidighed eller Conflict med indtil en vis Grad berettigede Forhold og Tilstande, men som deels endnu sangvingsk fastholde Haabet om at gjennemføre den hele Paastand, deels, uagtet de mistvivle herom, dog heller ville opgive Alt end nogen Deel, enten i fortvivlet Trods eller i den Tanke, at den første Indrømmelse vil igjennem en Række følgende føre til det samme Slutningsresultat, som det da er bedre at tage strax end igjennem nye Kampe at trænges hen dertil. Den sidste mørke Betragtning giver en i ethvert Tilfælde usikker Fremtidsberegning en meget for stor Indflydelse; paa den vrede Fortvivlelses Standpunkt tør man ved at tage Beslutninger om Sager af denne Vigtighed ikke stille sig. I Striden om Slesvig beraabe begge Partier sig paa Historien og Statsretten; men det er den nulevende Slægts nationale Sympathier, Nutidens nationale og politiske Krav, der for en ikke ringe Deel bestemme Fortolkningen af Acterne og Bedømmelsen af Forholdene og skaffe Fortolkningen Indgang, dens Resultater Tiltro og Gyldighed i videre Kredse. Med den fuldelste Overbeviisning om Retfærdigheden og Nødvendigheden af Danmarks Kamp om og for Slesvig i det Væsentlige, kan jeg dog ikke lukke mit Øie for, at den historiske Ret og det statsretlige Forhold, vi gjøre gjeldende, tildeels kommer i Strid med en Folketilstand, som i Aarhundreder har uddannet sig, med en Folkebevidsthed, som den danske Regjering har ladet befæste sig og hvis Krav det er vanskeligt at forsone med hvad vi maae forlange. Det er ikke først fra 1834 af at i det Væsentlige et administrativt Slesvigholsten har bestaaet, som i det sydligste Slesvig, men ogsaa kun der, fra en

fjern Fortid blev baaret af tydsk Nationalitet, og i det sydlige Mellemslesvig (og hist og her videre) efterhaanden destoværre nedtrykkede og overvældede den danske (men saaledes at her Retten til at gribe standsende ind ikke er tabt). Kongeriget Danmark og dansk Væsen er blevet fremmed for Sydslesvig (— kun en Deel af Embedsmændene, de ivrigste Slesvigholstenere, og nogle Soldater lærte Kjøbenhavn at kjende —), og det maa forekomme den Befolkning, der enten er oprindelig tydsk (f. Ex. i Dänischwold) eller hos hvem Mindet om det danske Slægtskab er uddøet, hvis Blik sjelden i vigtige Anliggender og i Samqvemsforhold vendte sig mod Nord, vilkaarligt, at den nu henvises til at see fortrinlig derhen. Den frygter ikke uden al Grund, at dens Andeel i det politiske Liv, der her i Norden vil udvikle sig, kun vil blive ringe, baade formedelst dens egen Ulyst og fordi Betingelserne ville være den ugunstige; og i Sandhed ikke blot de Fanatikere, der ville have Slesvigs hele tydske Befolkning indlemmet i Danmarks Rige, uden at der tages mindste Hensyn til dens Sprog og Nationalitet i det offentlige Liv, men Enhver, der ønsker det danske offentlige Liv et reent og skjønt Præg, en bestemt Characteer, maa være stræng i Begrændsningen af det tydske Elements Fremtræden deri. Jeg for min Deel kan ikke uden dyb Bekymring og Modstræben tænke paa en Rigsdag, hvor to Sprog skulle være berettigede. Imidlertid vil baade Billighed og Nødvendighed bringe Danmark til, naar hele Slesvig skal sættes i samme Forhold til det og dette Forhold skal være saa nært, som det kan blive, da baade i hele Riget at tilstaae det tydske Element en vis Berettigelse og i Slesvig selv — da man dog ikke kan eller vil vende tilbage til den heelt eller aldeles overveiende tydske

Bestyrelse — at overholde Nationaliteternes lige Stilling og Berettigelse paa en Maade, der baade (hvo kan nægte det ?) vil medføre stor Besværlighed og til en vis Grad en administrativ Deling, maaskee, ja sandsynlig, efter ugunstige Grændser, medens Udsondringen af den større Deel af det tydske Slesvig vilde tillade at give Administrationen en overveiende dansk Characteer, uden at udelukke billigt Hensyn til de tydske Bestanddele, der blive tilbage. Under Erkjendelsen af og Bestræbelsen for at bevare hiin lige Stilling vil imidlertid paa den ene Side fremtræde en Stræben efter at komme tilbage til den tidligere Form, paa den anden Side vil i lang Tid en i sig selv ikke ubeføiet Mistro kræve Foranstaltninger, f. Ex. med Hensyn til den høiere Underviisning og Embedsmændenes Dannelse, der ikke vilde kunne gjennemføres uden Vilkaarlighed og Haardhed og derfor maa undlades. Det danske Rige vil have, ikke en Indblanding af nogle fremmede Bestanddele i sin Befolkning, ikke en blandet Grændsebefolkning, ikke nogle mindre Districter med ganske fremmed Nationalitet — thi alt dette er uundgaaeligt og naturligt —, men en i Forhold til hele Rigets Befolkning ikke ganske liden compact Masse af Undersaatter, der, misfornøiede og uden Kjærlighed for og Deeltagelse i det danske offentlige og folkelige Liv, med Længsel skue hen til den holstenske Nabobefolkning af samme Sprog og Stamme og, hvis en ny Bevægelse og Kamp opstaaer, let ville slutte sig til den og, hvori det Farlige ligger, trække Mere med sig. Danmark vil ligeoverfor Tydskland vedblive at bære Hadet for at beherske et tydsk Land, hvis Tydskhed da i Forestillingen, ligesom hidtil, vil udstrækkes meget længere end den i Virkeligheden gaaer. Intet er vanskeligere og farligere for et ikke stort Folk end at

have til berettiget Medeier af Statslivet en Afdeling af et stort og mægtigt Folk. Denne fremmede Bestanddeel vil bestandig, naar den kun nyder en forholdsmæssig Indflydelse og Hensynstagen, klage over Undertrykkelse og stræbe at fremkalde Indblandingsforsøg. Den vil bestandig staae under Indflydelse af en fremmed Presse; at troe, at vi paa Tydsk kunne i Pressen møde separatiske Bestræbelser med en kraftig og tilstrækkelig Modvægt, er, i mine Tanker, et aldeles falskt Haab. Naar jeg overveier samtlige disse Hensyn, som maaskee ere fremhævede noget ved Bestræbelsen efter at see det Gode, som indeholdes i det alligevel Nødvendige, men som jeg mener, man ikke kan eller tør frakjende Vægt, forekommer det mig, at Danmark, naturligviis under de ovenfor angivne Forudsætninger, udøver en klog Billighed, naar det søger at udjevne de modsatte, paa Fortiden sig støttende Retspaastande ved at tage Hensyn til de nationale Sympathier og de i nyere Forhold begrundede Anskuelser indenfor den Grændse, inden hvilken det hos den større Deel af Befolkningen hverken tør regne paa Tilbøielighed til eller i det Mindste nogenlunde villig Underordning under en nær Tilknyttelse til det selv. Der er for mig, som jeg allerede har sagt, ikke Tale om en nøiagtig Deling efter Nationaliteterne; tvertimod, da Blandings- og Overgangsdistricter maae findes, maa og skal Danmark, hvis det vælger den her antydede Vei til et Forlig, støttende sig paa sin Ret, holde fast paa disse og slet Intet opgive (— opgive dog kun i den før angivne Betydning —) uden hvad der er reent og ublandet tydsk lige ned til Grunden.

Hos ikke ganske faa Mænd, der baade ønske en Løsning og føle, at den ikke kan opnaaes uden nogen Indrømmelse, fremkaldes Utilbøieligheden til at gaae ind

paa et Forslag i den Retning, som her er angiven, af en, vistnok af en almindelig Respect for det Bestaaende og Overleverede understøttet, Retsfølelse, der stødes ved Forestillingen om en Deling, en Sønderlemmelse af et Land, der fra den fjerne Fortid har udgjort et særeget Hele; idet de selv skye ligesom at forgribe sig paa et, om jeg saa maa sige, historisk individualiseret Legeme af Folk og Land, frygte de tillige for en uovervindelig Modstræben hos Befolkningen i Slesvig. Det turde nu, foruden at vise tilbage til al den Adsplittelse, Slesvig har været underkastet, til dets Mangel paa en selvstændig Historie i nogen Periode, vel være værd at overveie, om ikke den her betegnede Følelse, der i politiske Forhandlinger og ved Fredsslutninger saa ofte har maattet vige for den raa Vilkaarlighed, i dette Tilfælde hefter Blikket for stærkt ved den historisk givne Forestilling i Modsætning til den nuværende Virkeligheds Krav og overseer, at Forslaget, der gaaer ud paa Fraskillelsen af en mindre Deel uden Overrivelse af alle Baand, hvoraf tvertimod mange ville blive tilbage, lægger en Modsætning til Grund, der i de sidste Aar i høieste Grad er kommen til Bevidsthed hos Beboerne. Vistnok vil ikke blot den slesvigholstensksindede Deel af Befolkningen, der ønsker at drage hele Landet til sin Side, være imod Adskillelsen; ogsaa en reent slesvigsk Følelse vil være derimod hos Mange, i forskjellig Grad, og det er vel muligt, at Nogle, der forresten helde til Danmark, ja hænge derved, dog kunne troe i det fuldstændige Slesvig og i Forbindelsen med en betydelig (maaskee overmægtig) tydsk Befolkning at have det sikkreste Værn mod en Incorporation og Udslettelse af den Eiendommelighed, de ville hevare; men for uovervindelig kan jeg ingenlunde ansee denne Modstræben, der ikke er

uden Modvægt i den samme Befolknings øvrige Følelser, naar man i den hele Ordning af den slesvigske Bestyrelse baade giver Betryggelse mod vilkaarlig Indførelse af Kongerigets Former og Indretninger og gjør den opnaaede Klarhed og Simpelhed mærkelig. Naar man fra en anden Side anfører, at den mindste Deel af Slesvig, der paa nogen Maade afstaaes, vil drage Resten efter sig, fordi Garantierne for Slesvig da falde bort og ingen Grændse kan sættes for Forsøg paa at løsrive andre Stykker, da ville for det Første ved en saadan Indrømmelse af legislativ og administrativ Forbindelse af en Deel af Slesvig med Holsten som den, hvorom her er Tale, Garantierne ingenlunde falde bort, om hvilke vi forresten have erfaret, at de ikke engang ansees for ubetinget at modstride en legislativ og administrativ Forbindelse af hele Slesvig med Holsten; men i det Hele undrer det mig at see tillagt de gamle i den blot dynastiske Politiks Tidsalder givne og derfor (i det Ringeste efter den ene Hovedgarants Fortolkning) mindre stringent affattede Garantier saa stor Værdi og derimod den folkeretlige Sanction, som det nye Arrangement i bestemtere og tydeligere Form vilde faae (ogsaa med Hensyn til vedblivende Grændse for det tydske Forbund), saa liden. Det sikkreste Værn mod nye Løsrivningsforsøg forekommer mig just at ligge i Udskillelsen af den større Deel af det Element, som indeholder Lysten til Løsrivelse, og Fastsættelsen af Grændsen (med Hensyn til Lovgivning og Bestyrelse) der, hvorhen danske Sympathier, omend ingenlunde ublandede, naae, især naar det ved denne Udskillelse bliver muligt at sætte det øvrige Slesvig i et langt nøiere Vexelvirkningsforhold med Kongeriget end ellers. Lader man sig derimod, for at holde paa hele Slesvig aldeles uformindsket, tilfredsstille

ved en Ordning, der er Slesvigholsteinismen modbydelig nok til at vedligeholde en stærk Opposition, men for løs til at en organisk Sammenhæng med Kongeriget kan befæstes, frygter jeg, at Slesvig ikke tabes efterhaanden, men er tabt strax, skjøndt det mulig først senere bliver fuldstændig aabenbart. Naar Eidergrændsen opgives, siger man fremdeles, savnes en i militair Henseende holdbar Sydgrændse. Men Eideren danner først da en Grændse af nogen Betydning, naar man har Rendsborg med, og at faae denne Fæstning erkjendt som slesvigsk og udleveret og dernæst saaledes behandlet, at det bliver en for Danmark paalidelig Grændsefæstning, vil efter min fulde Overbeviisning i ethvert Tilfælde blive en Umulighed, saa at der for Danmark ikke bliver Andet tilbage end at arbeide paa, at Rendsborg bliver sløifet som Fæstning, og at søge en nordligere Plads for en dansk-slesvigsk Grændsefæstning. At binde sit Forsvar til en fremskudt Grændsestilling turde vel ogsaa være af tvivlsom Hensigtsmæssighed, naar Talen er om et Forsvar mod en større tydsk Magt, og kun imod den vilde (efter Rendsborgs Sløifning) en fast Grændse være af Vigtighed[1]). Jeg har oftere hørt fremhævet Vigtigheden af at beholde Frederiksort for at beherske Kielerfjorden og hindre Kiel fra at blive en tydsk Orlogshavn; de, der lagde Vægt herpaa, tænkte dog ligesaalidt som jeg paa, at Kongen af Danmark skulde ophøre at være Hertug i Holsten, hvorved han dog vil have nogen

[1]) Anmærkning 1883:
I disse Ord vil man allerede finde den Mistro, hvormed jeg altid betragtede Befæstningen af Dannevirke og Tilknytningen af vort første Forsvar til en Stilling, der i militær Henseende var utilfredsstillende ved sin Udstrækning, og hvis Opgivelse eller Tab maatte virke paa en Gang nedslaaende og tirrende paa Nationalstemningen.

Indflydelse paa Bestemmelsen om Kieler Havns Benyttelse. Tænker man sig forresten Holsten stillet under en saadan tydsk Indflydelse, at en tydsk Orlogsflaade bygges og lægges der, da vil sandelig Frederiksort være et ringe Værn mod Flaaden, naar vi ikke ved Siden kunne stille en Armee, som Tydskland ikke kan tilbagetrænge. Men iøvrigt er det aldeles foreneligt med det Forslag, som her er antydet, ja det kan optages som en Bestanddeel deri for at give den danske Krones vedblivende Landshøihed til Eideren en ydre Betegnelse, at Danmark beholder og med dansk Garnison besætter et fast Punct i den Deel af Sydslesvig, der legislativt og administrativt forbindes med Holsten, med Ret til at give det den Styrke, som ansees nødvendig og ønskelig; og dertil egner sig fortrinlig det ved Søen liggende Frederiksort. Det kan vistnok ikke undgaae Nogen, at Valget af et Forligsgrundlag som det her angivne i Førstningen vil vække Misnøie hos en stor Deel af det danske Folk; denne Misnøie maa man imidlertid underkaste sig og finde sig i, naar man har den Overbeviisning, at den beroer paa en Miskjendelse af, hvad der kan opnaaes, og af det endelige Resultat, der ellers vilde fremkomme. Unægtelig vil det være vanskeligere at overtyde Mængden om Nødvendigheden af den Indrømmelse, der maa gjøres, efter Slaget ved Idsted og efterat vor Hær efter halvtredie Aars Kamp og Anstrengelse atter staaer seierrig paa Dannevirke; den Følelse, der stræber imod, forstaaer enhver Dansk; men det vil være ikke vanskeligt, men umuligt at forsvare, hvis Folket forlokkes med et Gjøglebillede, der skjuler langt større, langt farligere Indrømmelser. Uden Slaget ved Idsted, bekræftet ved Midsunde og Friederichsstadt, vilde et saadant Forligstilbud fra Danmarks Side aldeles ikke have noget Krav

paa at ansees for en Imødekommen; og vi vide, at vor Hær endda ikke har aldeles kunnet befrie Slesvig indtil den yderste Grændse, fordi politiske Hensyn traadte iveien, omend de militaire Hindringer antages beseirede. Nord- og Mellemslesvigs faste og sikkre Besiddelse med Forbehold af ogsaa Sydslesvigs statsretlige Grundforhold til den danske Krone vil i Forbindelse med Hævdelsen af de dynastiske Rettigheder til Holsten og fremfor Alt i Forbindelse med Folkets styrkede Kraft og Tillid være et Resultat vel værd den overstandne Kamp. At Gjennemførelsen af den her fremstillede Tanke vil have endog ikke smaa praktiske Vanskeligheder at overvinde, naar Enkelthederne skulle ordnes, negter jeg ingenlunde; men disse ville ved ingen Ordning af de slesvigske Forhold udeblive. En Indvending, hvorpaa sandsynligviis af Adskillige lægges stor Vægt, er, som allerede ovenfor antydet, at det, efterat Delingstanken tidligere engang har været paa Bane og faldt hen, nu ikke er muligt at komme frem med den paa en passende Maade og uden at udsætte os for at skade os selv i andre Henseender, medens det er uvist, om Forslaget fører til Noget. Jeg tilstaaer, at jeg (uden at tale om den ikke ringe Afvigelse fra den Form, hvori Delingstanken tidligere er fremtraadt, eller den, saavidt jeg veed, løse Maade, hvorpaa den et Øieblik i Forbigaaende berørtes) ikke fatter denne Umulighed, saafremt det ikke overhovedet er umuligt for os at optræde med et selvstændigt Forslag eller at forandre Retning, uagtet vi ingen Hjelp faae til at komme frem eller endog blot blive staaende paa samme Punkt i den, der nu udelukkende forfølges. Kommer en Forhandling af sammenkaldte Mænd istand, vil Forslaget meget let ikke blot kunne bringes frem — thi det vil komme frem af sig selv —, men

vinde mere og mere Plads som subsidiair Indstilling, hvorom Partierne samle sig, medens hvert først holder paa sine egne principale Paastande. Kommer en saadan Forhandling ikke istand, da tilbyder, synes mig, Successionsspørgsmaalet, naar det herfra skal fremmes til videre Behandling og Afslutning, en god, næsten nødvendig Anledning til, idet Successionen maa ordnes under Forudsætning af en anerkjendt statsretlig Stilling af Monarchiets Dele, tillige at andrage paa en directere Deeltagelse fra Magternes Side i at fremkalde en Løsning og til at antyde et Forslag, fremgaaet af Danmarks Trang til en Afgjørelse, men som af samme Grund kan regne paa nogen Imødekommen fra Slesvigholstenernes eller Holstenernes Side. At nemlig ogsaa der Trangen til Fred gjør sig gjeldende, er i den sidste Tid øiensynligt, og de mislykkede Forsøg paa militaire Foretagender, skikkede til at holde Modet oppe, ville sandsynligviis ved deres Udfald have forøget denne Stemning ikke lidet. Jeg anseer det for muligt, at en Antydning fra Stormagternes Side kan fremkalde Andragender fra holstensk Side direct til Hans Majestæt eller til en mæglende Stormagt, nærmest England, som gaae i den her angivne Retning og i den kunne imødekommes; men i andet Tilfælde maatte Forslaget til en saadan Udjevning efter den herfra givne Antydning udgaae fra Stormagterne, som kommende fra dem, til os og til Holsten og Tydskland, og, efter foreløbig Antagelse af Grundlaget, gjennemføres ved en Forhandling imellem Danmark og Holsten under kraftig Mægling. Kun den allernødvendigste Satisfaction for Landsherrens Person ved Statholdernes Tilbagetræden maatte (foruden Sikkring af Vaabenhvilen og Armeernes Formindskelse) kræves forud; men det vilde være aldeles nødvendigt klart at fastsætte,

hvorledes Forhandlingens Resultat i Holsten skulde gjennemføres mod en mulig Modstand af et revolutionairt Partie og fornyet Indblanding fra tydsk (preussisk) Side holdes ude. Om en ret alvorlig Fremstilling af den absolute Nødvendighed for den danske Armee, saafremt den nuværende Tilstand fortsættes, at opgive den hidtil iagttagne blot defensive Holdning og den ængstlige Respect for Holstens tydske Jordbund endnu, efterat Aarstiden er rykket saa langt frem, kan tjene til at sætte lidt Liv og Bevægelse i Sagen, er vanskeligt at bedømme.

Gjennemtrængt af Følelsen af det Betænkelige og Farlige i Landets Stilling, en Følelse, som jeg veed, at Statsraadets øvrige Medlemmer dele, overtydet om Vigtigheden af, at Statsraadet i et saadant Tidspunkt har et fast Udgangspunkt og Grundlag for den Politik, det tilraader Hans Majestæt at følge, overbeviist for min Deel om Hensigtsmæssigheden af, at Danmark snarest muligt skrider frem ad den ovenfor betegnede Vei, men vel vidende, at jeg her befinder mig i Uovereensstemmelse med andre af Statsraadets Medlemmer, skjøndt i forskjellig Grad, kan jeg ikke tilbageholde det Ønske, at Statsraadet paa det Snareste vil tage under uforbeholden Overveielse og komme til en Beslutning,

a, om det endnu fremdeles vil holde fast paa en saadan Stilling for Slesvig, der sikkrer dets Forbindelse med Kongeriget som en Deel af Danmarks Rige og udelukker en legislativ og administrativ Forening med Holsten;

b, om det har Haab om, under Fortsættelsen af en exspectativ Politik i samme Retning som hidtil, at opnaae et sligt Resultat og tør paatage sig Ansvaret

for i dette Haab at afholde sig fra Forsøg i anden Retning, eller

c, om det erkjender Nødvendigheden af at optræde med bestemte Forslag, der kunne foranledige Forhandlinger med Udsigt til et Forlig, samt

d, om det, fordi det under a Opstillede og det under c Forlangte ikke paa anden Maade lader sig forene, vil tilraade Hans Majestæt at indrømme en legislativ og administrativ Forbindelse af den sydligste Deel af Slesvig, under Forbehold af det Heles vedblivende Henhøren under den danske Krones Høihed, med Holsten for derved at opnaae en mere tilfredsstillende Stilling for det øvrige Slesvig til Danmark og en endelig Fred.

Kjøbenhavn, den 13de October 1850.

J. N. Madvig.

Danske Stykkestøbere og Stykkestøberier for Metalskyts.

Af

Otto Blom.

Stykkestøbere i Kjøbenhavn.

Lige saa længe som Ildvaaben eller «Bøsser» have været i Brug i Europa, har man forstaaet at tilvirke dem af den Legering af Kobber og Tin, som sædvanligt benævnes Bronce eller Metal, ihvorvel det i det 14de og 15de Aarhundrede synes at have været nok saa almindeligt at smede selv det sværere Skyts af Jern. Kirkeklokker, som endnu ere i Behold, eller om hvilke der haves Efterretninger, godtgjøre, at den Kunst at støbe store Gjenstande af Metal har været udøvet her i Danmark ligesaa længe, som Ildvaabnene have været kjendte, og rimeligvis længe før. Ikkedestomindre, og uagtet det er sikkert, at f. Ex. Staden Stockholm allerede 1431 havde en Stykkestøber i sin Tjeneste, haves der intet udtrykkeligt Vidnesbyrd om, at der er støbt Metalskyts her i Landet, ældre end en Optegnelse fra Aaret 1493 i Kong Hans's Regnskabsbog om en Udlevering af Kobber og Tin til Bøssestøbere[1]); disse ere

[1]) C. Molbech: Nordisk Tidsskrift for Historie, Litteratur og Kunst, I, 446.

desværre ikke navngivne, ligesaalidt som det er anført, hvor de havde Bolig og Værksted; men da den nævnte Regnskabsbog fortrinsvis indeholder Udgifter, som maa være foretagne fra Kjøbenhavns Slot, er det rimeligt, at man her har det ældste bevarede Vidnesbyrd om Tilværelsen af det kongelige Bøsse- eller Stykkestøberi i Kjøbenhavn. Et noget sikkrere Vidnesbyrd om dettes Tilværelse haves først fra Foraaret 1518 i en Indberetning til Stormesteren for den tydske Orden fra hans Afsending, Jørgen Klingenbeck, hvori denne fortæller, at Kong Kristiern d. 2den nyligt, altsaa vel i Vinteren 1517—18, havde ladet støbe i Kjøbenhavn tre Stykker Skyts, der skjøde henholdsvis 90, 60 og 20 Pd. Jern[1]), Piecer, som vel neppe godt havde kunnet tilvirkes i et improviseret Støberi. Heller ikke her er Bøssestøberen nævnt. Kun med det største Forbehold kan man opstille den Gisning, at de Støbemestere, Hans Jensen og Johannes Fastenove, hvis Navne forekomme paa endel især sjællandske Kirkeklokker sammen med Aarstal fra 1495 til 1509 samt fra 1511 til 1521[2]), have været Kong Hans's og Kristiern d. 2dens Bøssestøbere i Kjøbenhavn; man fristes til at formode det ved at lægge Mærke til, hvor ofte saagodtsom alle de kongelige Bøssestøbere i de følgende halvtredie Hundred Aar findes navngivne paa Kirkeklokker, de have støbt; og Gisningen afkræftes ingenlunde derved, at man ikke kjender nogen Kanon, der er mærket med Hans Jensens eller Johannes Fastenoves Navn; thi dels kjender man over-

---

[1]) Allen: De tre nordiske Rigers Historie II, 497.

[2]) C. Nyrop: Danmarks Kirkeklokker 86, 87 og 96. Afhandlingen, der oprindeligt er trykt i Kirkehistoriske Samlinger, 3die Række, 4de Bd., citeres her og i det Følgende efter Særtrykkets Paginering.

hovedet meget faa danske Metalkanoner fra Tiden mellem 1495 og 1521, og de faa, man kjender, vides tilfældigvis at være støbte af en anden Mester paa et andet Sted, hvorom mere nedenfor; dels er ingen dansk Kanon fra før 1600 mærket med Støberens Navn; dels endeligt er der ikke faa af de senere Bøssestøbere, af hvis Kanoner der ikke kjendes en eneste saameget som i Tegning, uagtet man har Klokker med deres Navne ligesom med Hans Jensens og Johannes Fastenoves. Er imidlertid den ene eller den anden af disse, hvad der ser ret rimeligt ud, identisk med den Hans Klokkestøber, hvis Arvinger forekomme 1528 i et kjøbenhavnsk Aktstykke[1]), saa svækkes den omtalte Gisning noget, forsaavidt som det er mindre sandsynligt, at den, som har forestaaet Kongens Stykkestøberi, skulde have ført Tilnavn som Klokkestøber; Eftermændene benævnes idetmindste i de følgende 65 Aar altid Bøssestøbere, og aldrig Klokkestøbere i de følgende 234 Aar.

Mester Fadder Bøssestøber er den første, der findes udtrykkeligt angivet som saadan, nemlig i Kjøbenhavns Kapitulationsbrev af 23de Dec. 1523, af hvilket det dog fremgaar, at han allerede maa have staaet i Kong Kristierns Tjeneste, inden denne rømte af Landet[2]). Under Stadens Belejring havde han støbt Skyts for Herr Henrik Gjøe, som d. 11te Nov. 1523 paa Kongens Vegne, men iøvrigt uvist med hvilken Hjemmel, havde overladt ham en Gaard paa Vestergade[3]), hvis Besiddelse blev ham stadfæstet, efterat han var traadt i Tjeneste hos Frederik d. 1ste, som 1532 endvidere forlenede ham med Nybygaard

---

[1]) O. Nielsen: Kjøbenhavns Diplomatarium, I, 339.
[2]) Kjbhvns Dipl. I, 328.
[3]) Kjbhvns Dipl. II, 256 og IV, 287, sammenholdt med I, 336.

udenfor Byen[1]). Ogsaa Staden Kjøbenhavn fik samme Aar Skyts hos Mester Fadder[2]). Aaret efter, 1533, nævnes han i Forhandlingerne paa Herredagen i Kjøbenhavn som den, der skulde støbe Skyts til Rigets Behov af de Klokker, der ifølge en Rigsraadsbeslutning fra 1526 toges fra Landsbykirkerne[3]). Under Grevens Feide blev Mester Fadder i Kjøbenhavn og var en af de faa menige Borgere, som medunderskrev Byens Kapitulation d. 28de Juli 1536[4]). Han var endnu ilive d. 7de Mai 1539, men d. 20de Okt. s. A. fik hans Enke Kristian d. 3dies Stadfæstelse paa den Gaard, Henrik Gjøe 16 Aar forud havde overdraget ham[5]); og efter al Rimelighed er han alt død nogen Tid før d. 11te Okt. 1539, da Kongen overlod Nyby og Nyby Fang til Kjøbenhavns Borgmestre og Raad[6]).

Laurits Madsen Bøssestøber vides 1544 at have støbt en lille Klokke til Kjøbenhavns Universitet, og 1545 og 1549 Klokker til St. Peders Kirke i Malmø; ellers nævnes han første Gang i et kjøbenhavnsk Skjøde fra 1547[7]); da man imidlertid i Tegning kjender en 20pds halv Kartov med et dansk Vers om, at den 1540 er støbt i Kjøbenhavn for Ørekrogens Fæstning[8]), og da den ældste endnu existerende danske Metalkanon, en 6pds Slange støbt 1541, saavelsom en lignende støbt 1543[9])

---

[1]) Kjbhvns Dipl. II, 220 og 238.
[2]) Kjbhvns Dipl. I, 345.
[3]) Nye Danske Magazin II, 213.
[4]) Kjbhvns Dipl. IV, 498.
[5]) Kjbhvns Dipl. I, 396 og II, 256.
[6]) Erslev og Mollerup: Danske Kancelliregistranter 1535—1550, 105.
[7]) Danske Mag. 3die Række, VI, 16; Nye Kirkehist. Saml. II, 229; Kjbhvns Dipl. I, 408.
[8]) Lagercrantz's Tegninger af gamle, danske Metalkanoner Pl. 1 c i Artilleriets Tegnearkiv.
[9]) I Artillerimusæerne i Kristiania og Stockholm.

bære danske Indskrifter, medens de allerfleste danske Kanoner for de følgende 250 Aar have tydske eller latinske Inskriptioner, er der en overveiende Sandsynlighed for, at disse Kanoner ere støbte af Laurits Madsen, for hvis endnu bevarede Kirkeklokker det ligeledes er en, om end ikke fuldt saa enestaaende Eiendommelighed, at deres Indskrifter ere affattede paa Dansk. Han maa derfor antages umiddelbart efter Mester Fadders Død at have overtaget det «Kgl. Maj.'s Bøssestøberi», i hvilket han angiver at have støbt en endnu i Asminderød existerende Klokke i Indskriften paa denne[1]). Uden at Laurits Madsen alt i en Aarrække havde været en anset Borger i Kjøbenhavn, vilde han vel heller ikke let være blevet valgt til borgerlig Værge for Vor Frue Kirke 1549 eller til Raadmand 1551[2]). Mellem 1550 og 1561 nævnes han gjentagne Gange som den, der har Skyts under Hænder for Kongen, sidste Gang i Rentemesterregnskabet for Perioden 29/9 1560—29/9 1561[3]); destoværre mangler man Regnskabet for det følgende Aar, i hvilket han maa have fratraadt Støberiet; en Klokke, som han 1562 har støbt til Graabrødrekirken i Odense, maa have hørt til hans sidste Arbeider. Ved hans Død den 10de Juli 1570[4]) har hans Regnskab med Frederik d. 2den ikke været endeligt klargjort, eftersom Kongen af den Grund lod hans Eiendomme beslaglægge og dernæst 1576 konfiskere, da Arvingerne ikke ændsede Sekvestret; dog lod Kongen af særlig Naade den Handel staa ved

---

[1]) C. Nyrop: Danmarks Kirkeklokker 94.
[2]) Kjbhvns Dipl. I, 277.
[3]) J. Grundtvig: Frederik den Andens Statshusholdning, S. LXX.
[4]) H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie IV, 156; Kjbhvns Dipl. VI, 97.

Magt, hvorved Kristoffer Valkendorf havde afkjøbt Arvingerne den Gaard, Laurits Bøssestøber selv havde boet i[1]).

Gert von Merfelt den Yngre, udentvivl en Søn af den flensborgske Stykkestøber af samme Navn, findes nævnt som den flensborgske Bøssestøber Mikkel Diblers «Tjener» d. 7de April 1563, men allerede d. 12te Aug. s. A. som selvstændig Stykkestøber[2]), uagtet hans paa Tydsk affattede Bestalling som Kongens Bøssestøber først er udfærdiget d. 5te Febr. 1565; de i denne fastsatte Vilkaar ere, om ikke i alle Enkeltheder, saa dog i Hovedtrækkene de samme, som gaa igjen i alle Bøssestøberbestallinger for de følgende 100 Aar, forsaavidt de kjendes; Gert von Merfelts faste aarlige Løn var 20 Gylden foruden en Hofklædning og et Kostdeputat af 2 Øxne, 4 Faar, 4 Svin, 2 Pund (ɔ: 40 Skjæpper) Rug, 2 Pund (ɔ: 48 Skjæpper) Malt og ½ Tønde Smør; dertil gav Kongen ham frit Hus samt Støbehus med Ovn og Esse; han var forpligtet til af Kongens Kobber og Tin at støbe Skyts eller hvad der ellers paalagdes ham at støbe til Kongens og Rigets Behov, saaledes at han af hvert Skippund Raamateriale leverede 17½ Lispund færdigt Støbegods, medens Resten regnedes for Afbrænding; for hvert Skippund Støbegods skulde han derhos have 6 Daler i Arbeidsløn[3]). I Spiseanordningen for Kjøbenhavns Slot

---

[1]) Kjbhvns Dipl. II, 371 og IV, 620.

[2]) Rentemèstrenes Regnskaber fra 1551 til 1660, destoværre med Lakuner i de to første Decennier, opbevaredes hidtil for den allerstørste Del endnu som Bestanddele af det gamle Rentekammerarkiv i Kongerigets Arkiv, men findes nu i Geheimearkivet. Det er i Jokum Becks Regnskab fra 29de Sept. 1562 til 29de Sept. 1563, at Gert v. Merfelt nævnes første Gang.

[3]) Bestallingen findes i en Registrant med Afskrifter af kongelige Bestallinger 1554—1573 i Geheimearkivet.

1564 nævnes blandt dem, som tidligere fik Kost fra Slottet, ogsaa Bøssestøberne i St. Pederskirke[1]); denne var ved Omordningen af Kjøbenhavns Sogneforhold 1539 blevet nedlagt som Sognekirke og brugtes dernæst i Laurits Madsens og Gert v. Merfelts Tid som Bøssestøberi, indtil dette 1586 flyttedes til det gamle St. Klara Kloster paa den søndre Side af den nuværende Møntergade; Klosteret var efter Reformationen blevet brugt som Møntergaard, leilighedsvis idetmindste tillige som Rustkammer for Kjøbenhavns Tøihus; 1576 blev Klosterkirken overladt den dengang oprettede tydske Menighed, og da denne 1586 fik den gamle St. Pederskirke overdraget, blev det kongelige Stykkestøberi flyttet til Klara Kloster, efterat de fornødne Byggearbeider med Ovne o. s. v. vare foretagne der. I Klosteret maa Gert v. Merfelt, der af Privateiendom kun vides at have besiddet en Havelod udenfor Nørreport 1581[2]), have drevet sin Virksomhed det sidste Aar før sin Død, d. 9de Novbr. 1587[3]), og der maa den være blevet fortsat i Naadsensaaret af hans Efterleverske, Abel Madsdatter, som d. 7de Febr. 1589 fik Regnskabet endeligt opgjort i Rentekammeret[4]).

Borchart Jensen (eller Johansen) Quelkmeyer, sædvanligt kaldet Borchart Gelgeter, har formodenligt faaet dette Tilnavn fra sin tidligere private Virksomhed; han angives saaledes 1585 at have støbt en Klokke til

---

1) Nye Danske Magazin, V, 66.
2) Kjøbenh. Dipl. I, 500.
3) Kirkehist. Saml., 3die Række, II, 488; de fem Kirkeklokker med Gert v. Merfelts Navn og Aarstallet 1588, som Nyrop anfører i Danmarks Kirkeklokker 91, maa være støbte af Enken i Naadsensaaret.
4) Rentemesterregnsk. 8/5 1588—8/5 1589.

Seierslev Kirke paa Mors [1]) og synes tillige efter Rentemesterregnskabet at have faaet overladt henved 14 Skippund Metal af Kronens en rum Tid, før han d. 15de August 1588 blev antaget i Kongens Tjeneste som Bøssestøber [2]). Som saadan havde han Bolig og Værksted i Klara Kloster, ligesom fra 1593 Kongens Møntmester paany [3]); men Kristian d. 4de lod i Aarene 1610—11 sin Bygmester Bertel Lange bygge et nyt Støbe- eller Giethus paa Klosterets eller, som det nu kaldtes, Møntergaardens Grund, dog ud mod Pilestrædet paa den Plads, som nu optages af fem Eiendomme fra Sværtegade nordefter [4]); dette Giethus benyttedes dernæst i omtrent 60 Aar af syv kongelige Stykkestøbere efter hverandre, af Borchart Gelgeter dog kun en føie Tid, eftersom han døde i August 1613 [5]). Hans Enke, Lisbeth Rolfsdatter drev Støberiet i Naadsensaaret; endnu d. 30te Sept. 1614 fik hun i Rentekammeret Penge paa Regnskab for Bøssestøberarbeide [6]). Som et Tegn paa, at man i Begyndelsen af d. 17de Aarhundrede, medens Borchart Gelgeter var Bøssestøber, har været betænkt paa Fremskridt i Kanonernes Tilvirkning, kan man opfatte en Udgiftspost d. 7de Juni 1601 i Rentemesterregnskabet 1601—02 til en vis Rotger Sivertsen, en Tidlang Kapitain i Kongens Tjeneste, for «et Kobberstykke, han støbte for Kgl. Maj. med en ny Invention paa Metal,

---

[1]) C. Nyrop: Danmarks Kirkeklokker 101.

[2]) Rentemesterregnsk. 8/5 1588—8/5 1589.

[3]) Kjøbenh. Dipl. IV, 717.

[4]) Rentemesterregnsk. 1/5 1610—1/5 1611 o. flg.; Militært Tidsskrift VII, 91.

[5]) Det er kun fra en Optegnelse om hans Begravelse i Nikolai Kirke — Personalhist. Tidsskr. I, 218 —, at det vides, at Mester Borchart førte Familienavnet Quelkmeyer.

[6]) Rentemesterregnsk. 1/5 1614—1/5 1615.

eftersom han underdanigst har angivet for Kgl. Maj.» Det er muligt, at denne Rotger Sivertsen er den samme «engelske Mand», efter hvis Angivelse Mester Borchart har støbt en meget let 9pds Kanon, der er taget til Indtægt i Kjøbenhavns Tøihusregnskab i Mai 1603, og som derefter føres i dette under Benævnelsen «den engelske Halvslange»; Kanonen er dernæst blevet taget til Forbillede for et Antal, dog ikke fuldt saa lette 9pds eller 10pds Kanoner, der støbtes i Helsingør, og som ligeledes kaldtes engelske Halvslanger eller stundom «Stykker paa halvt Gods». Muligvis har Rotger Sivertsens Invention paa Metal bestaaet i en ny og bedre Metallegering; men maaske har den blot gaaet ud paa, at der intet var til Hinder for at gaa til mindre Metalførligheder og mindre Vægte for Kanonerne, end man hidtil var vant til.

Hartvig Quelkmeyer ell. Quillichmeier, rimeligvis Formandens ældste Søn, nævnes den 21de Oktbr. 1614 i Rentemesterregnskabet som antaget som Rothgieter, ɔ: Metalstøber, i Kongens Tjeneste, for hvem han har Kobberstykker under Hænder; paa samme Maade nævnes han i de følgende Regnskaber indtil d. 10de Juli 1619, paa hvilken Dag han rimeligvis er aftakket. At han virkeligt har støbt Kanoner, uagtet man ikke engang i Tegning kjender nogen eneste fra hans Haand, er utvivlsomt af Regnskaberne; af Klokker, han har støbt, ere ikke faa i Behold i sjællandske Kirker[1]); derimod var det vistnok i hans Tid, at Metalstøberarbeidet for Holmen, der hidtil var varetaget af den kongelige Bøssestøber, blev overdraget en privat Rothgieter i Kjøbenhavn, Hans Pop[2]).

[1]) C. Nyrop: Danmarks Kirkeklokker 106.

[2]) Denne Hans Pop bør udstreges af Nyrops Liste over danske Klokkestøbere S. 105 i hans Afhandling. Navnet Hans Siop paa

Rolf ell. Rudolf Borchartsen har udentvivl været den næstældste, efter sin Morfader opkaldte Søn af Borchart Gelgeter, uagtet hverken han eller hans Efterkommere synes at have benyttet Familienavnet Quelkmeyer [1]). At han har begyndt sin Virksomhed som Bøssestøber 1619, fremgaar ikke blot af Udgiftsposter paa 142 Skppd. Rukobber d. 7de Dec. d. A. i Kronborg Kobbermølles Regnskab [2]) og paa forskjelligt Jernfang i Regnskabet for Bremerholmens Smedie i Nov. og Dec. s. A. [3]), men endnu bestemtere af et Notat til det omtalte Regnskab 1619—21 for Kobbermøllen, i hvilket der henvises til et nu tabt Regnskab fra 11te Juli 1619 til Paasken 1626, der har været vedlagt hans Eftermands Regnskab. D. 11te Juli 1619 maa være Dagen for hans Tiltrædelse, Paasken 1626 Ophøret af Naadsensaaret for hans Enke. Efter Rentemesterregnskaberne har Rolf Borchartsen faaet Penge paa Regnskab for Skyts, han havde i Arbeide, første og sidste Gang d. 15de Febr. 1620 og d. 27de

---

Nysogns Kirkeklokke fra 1608 er nemlig ikke nogen Feillæsning af Hjemmelsmanden for Danske Atlas, men det virkelige Navn paa en Metalstøber i Hamborg, der 1603 har støbt en holstengottorpsk Kanon, af hvilken der haves Tegning med Indskrift i det saakaldte Musharts Artillerihaandskrift fra 1726 i Artilleriets Bibliothek.

[1]) Personalhist. Tidsskr. I, 215.

[2]) Nu i Geheimearkivet.

[3]) C. Nyrop: Danmarks Kirkeklokker 109. Naar Forf. af Udtryk i dette Smederegnskab slutter, at Hartvig Quelkmeyer og Rolf Borchartsen have havt noget med Mønten at gjøre, er det neppe rigtigt, uden forsaavidt som Stykkestøberiet jo laa paa Klara Kloster eller Møntergaardens Grund og derfor i daglig Tale kaldtes Mønten, ligesom en hel Gade af samme Grund den Dag idag kaldes Gammelmønt. Der er neppe nogen Hjemmel for den Antagelse, at det Giethus i Pilestræde, som stod til c. 1675, har været forskjelligt fra det, som byggedes 1610—11, og først skulde være opført omtrent 1630.

Aug. 1624; i Septbr. 1624 er han død, eftersom Enken Barbara Jokumsdatter fik Penge paa Regnskab første Gang d. 28de Septbr. 1624, sidste Gang d. 16de Febr. 1626 for det Bøssestøberarbeide, hun havde under Hænder for Kongen.

Felix Fuchs, som ægtede Formandens Enke, fik allerede d. 27de April og 2den Juni 1626 Betaling i Rentekammeret for Kammerstykker, han udborede, og Kobberstykker, han havde i Arbeide. Men hans Bestalling som Kongens Stykkestøber udfærdigedes først d. 24de April 1627[1]); og først henved to Aar efter hans Død d. 24de Septbr. 1637[2]) fik Barbara Jokumsdatter, der altsaa anden Gang var bleven Enke, d. 26de Jan. 1639 hans tilgodehavende Løn udbetalt i Rentekammeret for de 10 Aar 5 Maaneders Tjeneste. Det var i Felix Fuchs's Tid, at der ved de Lavsartikler, som Borgemestre og Raad d. 15de Juni 1629 gav Rothgieterne i Kjøbenhavn, tildeltes det kongelige Stykkestøberi den Forret, at tilreisende Rothgietersvende skulde søge Arbeide der før hos nogen anden Mester[3]).

Klaus van Dam har i Indskriften paa en Klokke, han 1646 støbte til Petri Kirke, betegnet sig selv som barnefødt i Hamborg[4]), og det er rimeligvis i denne sin Fødeby, at han 1635 har støbt en 3pds Kanon til den gottorpske Hertug Frederik d. 3die[5]), og 1637 en Klokke

[1]) Den findes i en Registrant med Bestallinger fra Kristian d. 4des Tid blandt Afleveringer fra Krigsministeriet i Geheimearkivet.

[2]) Allerede Dagen efter sin Død blev han stedet til Jorden i Nikolai Kirke i den Begravelse, som tilhørte Rolf Borchartsens Arvinger. Personalhist. Tidsskr. I, 204.

[3]) Kjbh. Dipl. III, 79.

[4]) Boldt: Geschichte der St. Petrikirche.

[5]) Lagercrantz's Tegninger Pl. 15 c., i Artilleriets Tegnearkiv.

til Ødum Kirke i Jylland, hvis det sidste Aarstal ellers er læst rigtigt[1]). Som Felix Fuchs's Eftermand fik han Bestalling som kongelig Stykkestøber d. 17de Mai 1639, dog med Løn fra Mortensdag 1638[2]), i hvilken Stilling han virkede indtil sin Død d. 31te Juli 1655. Klaus van Dam er den første Stykkestøber i Kjøbenhavn, fra hvem der er bevaret vel ikke fuldstændige Regnskaber, men dog Afregninger, omfattende Tidsrummet 1641—55[3]).

Hans Meier havde forud været kongelig Stykkestøber i Helsingør ligesaa længe, som Klaus v. Dam havde været det i Kjøbenhavn, men blev, da denne ingen Enke efterlod, strax efter hans Død forflyttet hertil med Bestalling af 4de Aug. 1655[4]); en ny Bestalling, der forbedrede hans Løn, fik han d. 10de Marts 1662, og han døde i Embedet d. 9de Jan. 1669, efterladende en Enke, som fik Naadsensaar efter ham efter de kongelige Hoftjeneres Privilegier. I Geheimearkivet haves der et Hefte med Afregninger fra Hans Meiers Embedstid i Kjøbenhavn, der dog ikke give megen Oplysning om hans Virksomhed; men efter Svenskekrigen har det vel ogsaa paa Grund af Finansnøden været smaat med Bestillinger paa Metalskyts; 1660 fik den kongelige Bøssestøber igjen Holmens Arbeide, og at Støberiet endnu var i Virksomhed under Hans Meiers Bestyrelse i hans sidste Leveaar, fremgaar deraf, at Kirken i Kildebrønde har en af ham 1668 støbt Klokke[5]).

---

[1]) Nyrop: Danmarks Kirkeklokker 113.
[2]) Kjbh. Dipl. III, 192.
[3]) I Geheimearkivet. Ved Afregningerne findes den Opgjørelse fra Klædekammeret af 30/8 1656, hvorfra man kjender hans Dødsdag.
[4]) Kjbh. Dipl. III, 442.
[5]) C. Nyrop: Danmarks Kirkeklokker 116.

Henrik Lehnmeier falder det noget vanskeligt at indordne mellem de øvrige kjøbenhavnske Stykkestøbere, eftersom hans Virksomhed maa være begyndt i hans Formands Tid og have strakt sig ind i hans Eftermands Tid. Et d. 13de Juni 1670 optaget Inventarium over Giethuset[1]) angiver, at den «nuværende Stykkestøber paa Giethuset», Henrik Lehnmeïer d. 3die Febr. 1665 har faaet udleveret Borestænger og andet Redskab; og en kongelig Befaling om, at den nyankomne Stykkestøber skal «gytte» en Halv Kartov, har givet Anledning til Memorialer fra Obersten paa Tøihuset af 2den Nov. og 13de Dec. 1665 om Udleveringen af Materialier dertil[2]). Han er altsaa rimeligvis 1665 antaget paa Prøve og for at staa sin aldrende Formand bi. Prøven kan ikke være faldet godt ud, hvis den svenske Resident Liliecrona staar til Troende, som efter d. 17de Marts 1666 at have indberettet til sin Regering, at Støberiet i Kjøbenhavn paany var sat i Drift for at støbe 50 36pds Kanoner, allerede d. 16de April rapporterede, at tre store Smeltninger vare mislykkede for den Støber, som skulde støbe Trekvarter Kartover, og d. 5te Marts 1668 endog berettede, at Stykkestøberne saavel i Kjøbenhavn som i Glückstadt i de sidste tre Aar havde havt Uheld, idet alle deres Kanoner havde maattet støbes om, fordi de ikke havde udholdt Prøveskuddene[3]). Denne Beretning er rimeligvis en Overdrivelse, hvad Glückstadts Støberi angaar; hvad Kjøbenhavns Støberi angaar, bekræftes den til en vis Grad derved, at man ikke kjender

---

[1]) Det findes iblandt Afregningerne med Hans Meier i Geheimearkivet.

[2]) Indlæg til Sjællandske Tegnelser 1665 i Geheimearkivet.

[3]) P. W. Becker: Saml. t. Danm. Hist. under Frederik d. 3die, II, 131, 137 og 217.

nogen Metalkanon, som kan antages støbt i Kjøbenhavn i Aarene 1664—67, og overhovedet ingen Kanon, som med Sikkerhed kan tillægges Henrik Lehnmeier. Desuagtet maa denne være forblevet i Tjeneste som Kongens Stykkestøber; thi som saadan og som havende kongeligt Arbeide findes han nævnt endnu d. 26de Marts 1674 i Kjøbenhavns Tøihusregnskab for Landetaten[1]); formodenlig er han bleven ved det gamle Giethus i Pilestræde, indtil dette er blevet nedlagt, efterat det nye Giethus paa Kongens Nytorv var bygget 1671 og taget i Brug 1673. Giethuset i Pilestræde maa være nedlagt som saadant og afhændet af Kronen før 1677; thi i en Taxation over nybyggede Huse i Kjøbenhavn, som er iværksat ved en Kommission i Henhold til en kongelig Befaling af 12te Februar 1677, omtales under Kjøbmager Kvarter salig Albert Heinzes Gaard, tilforn Kgl. Maj.'s Giethus[2]). Albert Heinz var Stempelpapirforvalter.

Asverus Koster van der Hart var Hollænder af Fødsel og hørte vistnok til en gammel Stykke- og Klokkestøberslægt i Amsterdam, der af og til havde havt en og anden Bestilling fra Danmark[3]); dog er han muligvis kommet her til Kjøbenhavn over Glückstadt, hvorfra han idetmindste havde sin Kone, den derværende Stykkestøbers

---

1) Nu i Geheimearkivet.

2) Gehark.: Aflev. fr. Krigsmin.; Indk. Sager April 1677.

3) I Tegning kjendes en Falkonet støbt for Sten Bille til Vandaas af Gerardus Kosterug (Kosterus?) i Amsterdam 1612; Lagercrantz's Tegninger Pl. 15 b. En i Kjøbenhavns Havn funden Falkonet med Rosenkrandsernes Vaaben er støbt 1643 af Asverus Koster, udentvivl den samme som 1651 i Amsterdam har støbt en Klokke til Tølø Kirke i Halland; Katalogen over den hist. Vaabensaml. p. Kjbhvns Tøihus, 1877 Nr. 40; Nyrop, Danmarks Kirkeklokker 122. En Metalmorter i Artillerimusæet i Kristiania er støbt for Frederik d. 3die af Gerard Koster i Amsterdam 1657.

Datter, Sara Roen. Efterat den strax efter Souverainitetens Indførelse bestemte Adskillelse mellem Hærens og Flaadens Administration nogenlunde, skjønt ufuldkomment nok, var blevet gjennemført for Artilleriets Vedkommende omtrent 1670, synes det næsten, at man har villet have et Støberi for hver af Etaterne i Kjøbenhavn. Det for Søetaten byggedes paa Bremerholmens Grund ud mod Kongens Nytorv 1671 og var det samme «Giethus», som har staaet om end i noget forandret Skikkelse, indtil det i vore Dage har veget Pladsen for Tordenskjoldsgades nordlige Udmunding samt for det kongelige Theater, og det var dette Giethus paa Bremerholm, som Asverus Koster blev indkaldt til at bestyre. Sit Pengeregnskab har han begyndt d. 15de April 1672; men først d. 29de Aug. s. A. har han med Admiralitetet sluttet en foreløbigt for 10 Aar gjældende og 1682 rimeligvis for andre 10 Aar fornyet Kontrakt[1]), der i Form og Indhold afviger ikke lidet fra de ældre Stykkestøberbestallinger. Mester-Stykkegieteren er pligtig at støbe Skyts og Klokker, hvorved der heregnes ham 10% af Materialet som Afbrænding. Hans faste aarlige Løn er 400 Daler foruden frit Hus, Brændsel og Lys samt 3 Daler om Maaneden til Øl, dertil i Arbeidsløn 3 Daler for hvert 1000 Pd. Støbegods samt for hvert Stykke, han leverer, 3 ℔ 12 ß, 1 Dlr. 1 ℔ 4 ß eller 2 Dlr., eftersom det vejer under 1200, mellem 1200 og 2000, eller over 2000 Pd. Hans Svende skulle lønnes som Holmens andre DagIønnere. Udløber Kontrakten uden at fornys, forbeholdes der ham fri Overreise til Lybek med Kone og Børn; dør han, inden den er udløben, skal Enken nyde et Aars Løn samt fri Overreise

[1]) Den findes nu i Geheimearkivet.

til Lybek. Nogen kongelig Bestalling har Asverus Koster rimeligvis aldrig faaet, uagtet en saadan med mere detaillerede Bestemmelser haves baade i Koncept og i Renskrift, men uden Underskrift. Til Oplysning om Asverus Kosters 20aarige Virksomhed besidder man et Udtog af Giethusets Journal over modtaget Materiale og afleveret Støbegods fra d. 24de Aug. 1672 til 22de Febr. 1682, et Giethusregnskab fra sidstnævnte Dato til 19de Marts 1685 samt fire Giethusregnskaber for Tidsrummet fra 1ste Juni 1688 til 30te Aug. 1692[1]). Sine første Kanoner har han støbt 1673. I de første 12 Aar af sin Virksomhed har han arbeidet med stort Held; inden Febr. 1682, altsaa paa mindre end 9 Aar, har han støbt omtrent 2500 Skppd. Metal, Størstedelen i Kanoner til Flaaden, men dog ogsaa endel Kanoner, Haubitser og Morterer til Armeen fra 1675 at regne, ved hvilken Tid det gamle Giethus i Pilestrædet maa have været endeligt nedlagt. Men fra 1685 eller 1686 forfulgtes han af Uheld, idet mange Piecer sprang for ham ved Prøveskuddene, hvorved han ikke blot tabte Arbeidslønnen, men tillige maatte bære Afbrændingen paa Metallet. Maaske er det derved, at han er kommet i Agterhaanden med det Forraad af Kongens Kobber og Tin, han havde i Regnskab. Der blev nedsat en Kommission til at undersøge hans Forhold, og i Mai 1689 blev han endog sat i Fængsel, hvoraf han dog slap ud efter to Maaneders Forløb[2]); imidlertid havde hans Mestersvend Wolf Grundler ombygget den store Støbeovn, men saa

---

[1]) Nu i Geheimearkivet.

[2]) Asverus Kosters Gjenvordigheder oplyses navnlig ved tre i Marineministeriets Arkiv opbevarede „Giethusbøger", indeholdende Søetatens Kommissariats Korrespondance om Stykkestøberiet i Tidsrummet 22/11 1686—16/8 1692.

uforsvarligt, at da den toges i Brug, maatte man være glad til, at der ikke skete større Uheld, end at igjen en stor Metalsmeltning mislykkedes, hvorfor Grundler fandt det klogest at rømme Landet. Endnu Aaret efter havde Asverus Koster ikke klaret sin Gjæld til Kongen, saa at der blev gjort Indførsel i hans fattige Indbo d. 15de Nov. 1690, og vistnok ved Udløbet af hans anden 10aarige Kontrakt blev Tjenesten ham opsagt d. 30te Aug. 1692, hvorefter han formodenlig er tyet hjem til sit Fædreland Holland.

Albert Benninck hørte til en Klokke- og Stykkestøberslægt, som i mere end 100 Aar havde hørt hjemme i Lybek[1]), hvor han selv havde støbt Kanoner idetmindste fra 1669; for den danske Landkrigsmagt havde han saaledes allerede i forskjellige Gange 1673—1687 støbt endel Kanoner og Morterer[2]), inden han indkaldtes til Kjøbenhavn for at forestaa Giethuset paa Bremerholm, som han overtog d. 30te Aug. 1692 i Henhold til en d. 25de s. M. med Søetatens Kommissariatskollegium afsluttet Kontrakt. Efter knap tre Aars Virksomhed i Kjøbenhavn, fra hvilken Tid intet Giethusregnskab er bevaret, afgik Albert Benninck, som vel allerede har været en aldrende Mand, ved Døden kort før d. 21de Mai 1695[3]).

---

[1]) Matthias Benninck i Lybek har 1571—1598 støbt 21 Klokker, Reinhold Benninck i Lybek har 1601—1607 støbt 3 Klokker til danske Kirker; C. Nyrop: Danske Kirkeklokker 48 o. 49, Danske Atlas V, 668. Hermann Benninck i Lybek har 1643, uvist for hvem, støbt en 6pds Kanon, som nu findes i Stockholm, og 1662 en 12pds, som nu findes i Woolwich. Af en pragtfuldt ciseleret 12pds Kanon, støbt i Lybek 1669 af Albert Benninck til Holland, haves en Tegning i Artilleriets Tegnearkiv II, 8, 12.

[2]) Kjøbenhavns Tøihusregnsk. f. disse Aar, den kongelige Faktor i Lybek Johan Brocks Regnsk. 1676—83, Glückstadt Fæstnings Artilleriregnsk. 1687, alle nu i Geheimearkivet.

[3]) Kjøbenhavns Tøihusregnsk. 1695, nu i Geheimearkivet.

Friedrich Holzmann, Albert Bennincks Mestersvend, fik efter dennes Død en kongelig Ordre til at støbe til Prøve 2 12pds og 2 18pds Kanoner; den 19de Novbr. s. A. blev Giethuset og dets Inventarium ham overleveret; først d. 7de Novbr. 1696 fik han den Bestalling eller Kontrakt, i Henhold til hvilken han forestod Stykkestøberiet i 31 Aar indtil sin Død, d. 11te Novbr. 1727 [1]). Fra de første Aar af Friedrich Holzmanns Virksomhed haves intet Regnskab for Giethuset bevaret; derimod haves endnu, nu i Geheimearkivet, den hele Række af Kjøbenhavns Giethusregnskaber fra d. 27de April 1701 ligetil d. 29de Jan. 1762. Det er derhos at bemærke, at i hele dette Tidsrum har Støberiet ikke længere, saaledes som idetmindste i Asverus Kosters og vist tillige i Albert Bennincks Tid sorteret under Søetaten, men under Obersten for det danske Artilleri, og det selv efterat denne fra 30te Jan. 1739 havde ophørt at forestaa Administrationen af Flaadens Artillerimateriel. Ligefuldt vedblev Giethuset paa Bremerholm, saalænge det bestod, ligesom tilforn at støbe Metalskyts baade til Hæren og til Flaaden [2]).

---

[1]) Kjøbenhavns Tøihusregnsk. 1695; Kjøbenhavns Giethusregnsk. 1727. I en Notatbesvarelse i Tøihusregnsk. 1702 angaaende Beregningen af Afbrændingen paa nedsmeltet Metal angives Datoen for hans Kontrakt til 13de Novbr. 1696.

[2]) I Slutningen af Fr. Holzmanns Embedstid var Giethusets Virksomhed meget indskrænket, vistnok paa Grund af Rigets Finantsnød; i Aarene 1717—19, 1721 og 1724—27 blev der saaledes aldeles intet Skyts leveret, 1722 o. 23 kun ganske enkelte Stykker; kun nogle Kirkeklokker ere i disse Aar udgaaede fra Holzmanns Værksted. Det bliver derved forklarligt, at Etienne Capion og Salomon von Quoten 1719 kunde opnaa Tilladelse til at agere Komoedie i „det lidet Giethus paa Kongens Torv", hvilken Tilladelse dog senest i Foraaret 1721 maa være blevet dem berøvet igjen. Werlauff: Antegnelser til Holbergs Lystspil 218 o. 220.

Johan Barthold Holzmann, Formandens Søn og den sidste kongelige Stykkestøber i Kjøbenhavn, overtog Giethuset d. 13de Decbr. 1727, men fik først Bestalling d. 28de Decbr. 1728 efter Naadsensaarets Udløb[1]). D. 7de Jan. 1722 var han blevet ansat som Fyrværker i det danske Artillerikorps, og allerede d. 8de April s. A. fik han Stykjunkers Karakter, samtidigt med at der blev udfærdiget et kongeligt Pas for ham til en Reise i Tydskland, vel sagtens for at uddanne sig som Faderens Efterfølger[2]). Efter den Tids Skik blev han 1733 benaadet med Karakter som Kapitain af Infanteriet og 1736 som Kapitain af Artilleriet[3]). I 29 Aar forestod han Giethuset indtil sin Død i Foraaret 1757; de Kanoner, han ved sin Død havde ufærdige under Arbeide, bleve afleverede til Frederiksværk for at færdiggjøres; Stykkestøberembedet blev ophævet, da Kong Frederik d. 5te i sin Visdom resolverede d. 18de Mai 1757, at «Vi allernaadigst befinde, at dette Stückgietmester-Embede ei mer gjøres fornødent, siden Vi fra Vore Undersaatters private Værker med det til Vor Tjeneste fornødne af Metalkanoner og Mørsere kan vorde forsynet» [4]). Det var det private, endnu dengang knap mere end paatænkte Stykkestøberi paa Frederiks-

---

[1]) Kjøbenhavns Giethusregnsk. 1727. J. B. Holzmann henholder sig til Bestallingen af 1728 og til en anden formodenligt ved Tronskiftet foranlediget af 19de Febr. 1731 i et Brev til hans Chef, Obersten for Artilleriet C. G. Reitzenstein, af $^1/_6$ 1738, som findes blandt andre Papirer, Giethuset vedkommende, blandt General Huths Efterladenskaber i Artilleriets Arkiv.

[2]) Artilleriets Arkiv: Kongebreve A. 1.

[3]) Ifølge Artilleriets Rangpatent af 17de Juni 1679, stadfæstet d. 15de Juli 1726, rangerede Kapitainer af Artilleriet lige med Kapitainer af Livregimentet og altsaa over Kapitainer af Infanteriet.

[4]) C. Nyrop: Danmarks Kirkeklokker 132.

værk, der skulde afløse det gamle kongelige Støberi i Kjøbenhavn.

Under J. B. Holzmanns Embedstid forefaldt forskjellige Episoder i Stykkestøberiets Historie, der kunne fortjene at berøres. I November 1729 overværede Frederik d. 4de i Giethuset Støbningen af nogle 12pds Kanoner, ved hvilken to af Formerne brast, hvorved der udbrød en Panik blandt Tilskuerne, hvorved Kongen faldt ned ad Trappen fra en Estrade med flere andre ovenpaa sig og i Trængselen mistede sin Paryk, et Optrin, hvori Samtiden saa en medvirkende Aarsag til Kongens Død et Aarstid efter[1]. — Det var i J. B. Holzmanns Tid, at man hertillands efter et fra Frankrig givet Exempel opgav den gammeldags Methode at støbe Skytset over Kjærnestang og gik til at støbe det massivt for bagefter at bore det, en Overgang, der kaldte forskjellige Projektmagere i Marken, af hvilke enkelte af Regeringen opnaaede at faa Giethuset stillet til Raadighed, eller endog som det synes drev det til en efemer Ansættelse som Gietmestere. Mod Slutningen af Aaret 1744 fik Bøssemagerne Hunckler og du Commun kongelig Tilladelse til at faa støbt en 3pds Bagladekanon i Jernform og uden Kjærnestang for dernæst selv at færdiggjøre den og bore den paa et af dem indrettet Boreværk; sammenlignende Prøver viste Aaret efter,

[1]) Erik Torms Antegnelser til Frederik d. 4des Historie i Suhms Nye Samlinger II, 1ste Hefte, 43. Torm angiver, at det var ved Støbningen af 36pds Kanoner, at Uheldet skete, men maa tage feil i dette rigtignok ganske uvæsenlige Punkt; i Aarene 1728—32 leveredes der ikke andet Skyts end ialt 10 12pds Kanoner, nemlig 1728 4, 1730 2 og 1732 4; de to fra 1730 høre udentvivl til den Støbning i Novbr. 1729, hvorved to mislykkedes. Efter at der i 31 Aar ikke var støbt 36pds Kanoner paa Giethuset, blev der først 1732 bestilt et Parti af 22 saadanne, hvoraf de 6 første leveredes det følgende Aar.

at Projektkanonen var ubrugelig og meget kostbarere end en af Holzmann støbt sædvanlig Regimentskanon. En vis Wetzel, der afvexlende findes betegnet som Boremester og som Gietmester, men som nok egenlig var Tømmersvend, fik 1750 Tilladelse til at faa støbt uden Kjærnestang en 3pds, en 6pds og en 12pds Kanon efter særegne Tegninger, samt selv at bore dem samt selv at støbe og bore en 3pds Feltkanon og en 3pds Bagladekanon, selvfølgelig i den dybeste Hemmelighedsfuldhed, i hvilken Anledning der opførtes en særegen Tilbygning til Giethuset, hvor hans Boreværk opstilledes; samtlige disse Piecer bleve kasserede [1]), og Wetzel selv aftakkedes 1752. Hans Boreværk blev stillet til Raadighed for Bøssemager Valentin Marr, senere Rustmester ved Tøihuset, som dernæst støbte og borede en lille Piece, der ligeledes kasseredes. Omsider kom da J. B. Holzmann 1754 selv i Besiddelse af Boreværket. Fra 1748 var der efterhaanden bestilt hos ham 60 3pds Regimentskanoner, hvoraf 26 bleve støbte paa gammeldags Maner over Kjærnestang; de 12 første af disse vare allerede afleverede og godkjendte 1750, de 14 øvrige bleve nedsmeltede igjen 1752, efterat den Bestemmelse var blevet taget, at de 48 resterende Piecer skulde støbes massive og dernæst udbores og afdreies udvendigt. Denne den første Levering af massivstøbte Kanoner blev derpaa støbt i Aarene 1752—1756; men da Holzmann først 1754 fik Raadighed over Boreværket, var han ved sin Død 1757 endnu ikke helt færdig med den hele Levering; 35 af Kanonerne bleve dog færdiggjorte

[1]) Ved et Skjæbnens Lune har en af disse Wetzels kasserede Kanoner, den 6pds, undgaaet at blive nedsmeltet og findes nu i Artilleriets historiske Vaabensamling som Nr. 74 i Katalogen af 1877.

paa Giethuset og afleverede 1758, 1 blev afleveret til Tøihuset boret, men ikke færdiggjort udvendigt, og 6 bleve for at bores og færdiggjøres sendte til Frederiksværk, der skulde træde istedenfor det gamle kongelige Støberi i Kjøbenhavn.

Af alle de Projektmagere og Styverfængere, som Artilleriet og Giethuset havde at trækkes med i Aarene nærmest før 1750, synes en vis Vierkott at have været mærkelig nok til, at det maaske kunde lønne Umagen at drage den Episode, som knytter sig til hans Navn, frem af Arkivstøvet, saafremt det ellers er muligt; her maa nogle enkelte Data være tilstrækkelige. I Artilleriets Kopibøger dukker Vierkott første Gang op i Mai 1745 som kongelig polsk, altsaa vel egenlig kursachsisk Oberst; han maa have faaet kongelig Tilladelse til at forberede de Forsøg, han havde for, i den allerdybeste Hemmelighed med al den Bistand, Tøihuset og Giethuset kunde stille til hans Raadighed; Lokale til sit og sin Medhjælpers, en vis «Oberlieutenant» Starcks Virksomhed synes han at have havt paa eller ved Rosenborg. Aaret efter, i Mai 1746, inden der endnu var set Resultater af hans Virksomhed, synes Kristian d. 6te at have underlagt hele Artilleriet «Generalmajor» Vierkotts Inspektion, og i Juli blev Giethuset ham specielt underlagt. Men d. 6te Aug. s. A. døde Kristian d. 6te; d. 13de s. M. gav Frederik d. 5te Vierkott Afsked paa graat Papir; d. 18de s. M. findes «der Vierkott» og hans Hjælper temmelig uforbeholdent omtalte som et Par bortrømte Gavtyve i en Embedsskrivelse fra Artilleriets Chef; en kongelig Ordre af 31te s. M. befaler alle Vierkotts og Starcks Efterladenskaber tagne til Indtægt ved Giethuset; 5 3pds Kanoner af Vierkotts Model af tilsammen kun 1292 Pds Vægt vandrede

1749 i Smelteovnen, men en 6te gjemmes endnu den Dag idag i Artilleriets historiske Vaabensamling som en Amindelse om denne snurrige Episode[1]).

Uagtet Stykkestøberens Embede, som alt omtalt, ved J. B. Holzmanns Død blev nedlagt i Foraaret 1757, fristede Stykkestøberiet dog endnu en Slags Tilværelse nogle Aar derefter. Giethusskriveren vedblev at indsende dets aarlige Regnskaber uden Indtægts- eller Udgiftsposter, indtil hans Død d. 29de Januar 1762 gav Anledning til, at ogsaa hans Embede blev nedlagt, og Giethuset med hele sit Inventarium underlagt Tøihusets Regnskabsførelse. Uagtet Regeringen ikke mere havde Brug for Giethuset til Støbningen af Kanoner, havde den nemlig dog anden høivigtig Anvendelse for det, en Anvendelse, som maaske var det egenligt bestemmende Moment ved Nedlæggelsen af det gamle Kanonstøberi, nemlig Støbningen af den Rytterstatue af Frederik d. 5te som triumferende Imperator, hvormed det asiatiske Kompagni efter Grev Moltkes Tilskyndelse vilde pryde Amalienborg Plads. Allerede 1751 var i den Anledning en keiserlig-kongelig Artillerioberst Ludwig Wiedemann blevet kaldet hertil; men det viste sig, at hans Specialitet ikke var at støbe Metal, men at behandle Messing koldt med Hammeren. Paa hans Færdighed i denne Retning bevarer Artilleriets Vaabensamling endnu forskjellige Prøver, saasom en 3pds Regimentskanon støbt 1752 af Holzmann, men udleveret Aaret efter tilligemed en anden til Wiedemann og af denne forsynet med

---

[1]) Katalogen af 1877 Nr. 274. De her givne Antydninger om Hunkler og du Communs, Wetzels, Marrs og Vierkotts Projekter ere baserede paa Artilleriets Kopibøger i sammes Arkiv og paa Giethusets Regnskaber nu i Geheimearkivet.

et i Sjælen indsat Messingløb[1]), samt en 3pds og Hovedet af en 12pds Smedejernskanon, begge overdragne udvendigt og inden i Løbet mod et tyndt Lag Messing[2]) og det saa kunstfærdigt, at da den 12pds Piece for nogle Aar siden blev afhændet, anede ingen andet, end at den var støbt af Metal, før den blev overskaaret for at nedsmeltes; disse to Piecer ere udentvivl tilvirkede i Udlandet — den første bærer nemlig Aarstallet 1745 —, men bleve efter Wiedemanns Begjæring prøvede af Artilleriet 1752, dog uden heldigt Udfald, og bleve derefter staaende paa Tøihuset efter hans Død her i Kjøbenhavn 1754. Fra Stockholm indkaldtes dernæst 1755 en «Fondeur» Meyer, udentvivl den svenske Stykkestøber af dette Navn, som for en stakket Tid installerede sig paa Giethuset, men snart reiste bort igjen. Omsider indkaldte man fra Frankrig en Billedstøber Gor, som 1757 tog Giethuset i Besiddelse, og hvem det lykkedes efter henved 11 Aars Arbeide at faa Rytterstøtten støbt d. 2den Marts 1768 og opstillet paa Amalienborg d. 17de Aug. 1768; da den endeligt stod helt færdig d. 27de Novbr. 1770, havde den kostet det asiatiske Kompagni omtrent to Millioner i vore nugjældende Penge[3]).

Uagtet Giethuset oprindeligt var bygget paa Bremerholmen og som det synes fortrinsvis bestemt for Flaadens Behov, og uagtet det, saalænge det overhovedet benyttedes som Stykkestøberi, leverede Metalkanoner ligesaa vel til Flaaden som til Landartilleriet, var det dog en af de Bygninger, som tilfaldt dette sidste, da der efter Land-

---

[1]) Nr. 76 i Katalogen af 1877, men af denne urigtigt angivet som konstrueret af Oettner.

[2]) Nr. 254 o. 255 i Katalogen af 1877.

[3]) J. M. Thiele: Kunstakademiet og Heststatuen paa Amalienborg.

og Søartilleriets definitive Adskillelse 1739 skiftedes og deltes mellem disse, en Proces, som iøvrigt medtog omtrent 30 Aar, inden den kom til Ende. Ved en kgl. Resolution af 3die Juni 1767 bestemtes det vel, at Giethuset skulde afhændes til Søetaten for af denne at bruges som Kadetakademi[1]); men Salget gik snart tilbage. Omsider 1773 — netop 100 Aar efter at der første Gang var støbt Kanoner der — blev Bygningen taget i Brug for Artillerikadetinstitutet[2]), hvis Ophavsmand, Chefen for Artilleri- og Ingenieurkorpset, General Huth, senere Statsminister, tillige havde Embedsbolig der indtil sin Død 1806; det var i hans Bolig paa Giethuset, at Kronprinds Frederik tog foreløbigt Ophold, dengang han som en brandlidt Mand maatte forlade Kristiansborg d. 26de Febr. 1794. I Begyndelsen af dette Aarhundrede havde ogsaa det saakaldte «danske Militairinstitut» for Frikorporaler sine Undervisningslokaler paa Giethuset. Fra Artillerikadetterne gik Bygningen, som imidlertid var blevet endel forandret, blandt andet havde faaet paasat en Etage, over til den 1830 oprettede kongelige militaire Høiskole, som havde den i Besiddelse til 1866, da Giethusets østre Ende blev revet ned, for at Hovedadgangen fra Kongens Nytorv til det nye Kvarter paa Gammelholm kunde blive aabnet; Resten af det 200 Aar gamle Giethus nedbrødes i Foraaret 1872 for at give Plads for det nye kongelige Theater.

Stykkestøber i Lund.

Mester Sernacius i Lund findes navngivet i Staden Malmøs Regnskab for 1519, der tilligemed Regnskaberne

[1]) Rosenstand Goiskes Militaire Reskriptsamling, III, 1ste Bd., 273.
[2]) Udsigt over Undervisningen ved de specielle Korpser før 1830 og den kgl. mil. Høiskoles Virksomhed til 1855, 11.

for 1517 og 1518 endnu ere i Behold i Stadens Arkiv, som den, der har støbt Bøsser for Staden; vedkommende Udgiftspost lyder[1]):

«Item iiij marck Matts psen, Jens oom, Lawrits «hermodsen oc Lasse Hyndbye, for the hennte the sex «bysser fran Lwnd, som mester Sernacius for Malmøghe «by støfft haffde.»

Mærkeligt nok kjender man endnu i Tegning fire af disse sex Bøsser eller Kanoner; blandt de med Malmøs Vaaben, det kronede Grifhoved, mærkede Metalkanoner, som efter 1660 og endnu 1690—92 fandtes i Staden, ere flere aftegnede i hin Tid og paa Tegningerne mærkede med Aarstallet 1518[2]); og om disse 1pds—3pds Smaakanoner end ikke med Sikkerhed kunne siges at være de ældste danske Metalkanoner, der kjendes, saa ere de ialtfald blandt dem, som kjendes, de ældste, hvis Støbeaar vides, og Mester Sernacius den ældste danske Stykkestøber, hvis Navn er naaet ned til vor Tid. Navnet er vel saa besynderligt, at man fristes til at formode en Feilskrift; men det er ikke let at gjøre nogen forstandig Gisning angaaende, hvilket andet Navn det skulde være forvexlet med. Manden har vel sagtens egenligt været Klokkestøber, og isaafald ikke den eneste i Lund paa den Tid, da skaanske Kirkeklokker fra 1519 og 1522 angive sig som støbte af Jens Grydestøber i Lund[3]).

---

[1]) Det er Herr Kämrer Isberg i Malmø, hvis forekommende Vel-villie denne Oplysning skyldes.

[2]) Lagercrantz's Tegninger, Pl. 4 c, 5 b og c samt 6 a, i Artilleriets Tegnearkiv.

[3]) C. Nyrop: Danmarks Kirkeklokker, 91.

Stykkestøbere i Flensborg.

Gert Merfelt den Ældre i Flensborg nævnes som «Geter» allerede i et Regnskab fra 1539[1]), og der haves kongelige Skrivelser fra saa fjerntliggende Data som 13de Mai 1541 og 25de Jan. 1558 angaaende Skyts, han skulde støbe[2]); det sidstnævnte Aar angives at være det, hvori han døde. Da han ses at have havt et Kongen tilhørende Hus og Værksted i Besiddelse, har han udentvivl havt fast Bestalling som Kongens Bøssestøber, uagtet der ikke nu kjendes nogen saadan Bestalling; men iøvrigt har Kristian d. 3die ogsaa leilighedsvis brugt ham som Arkelieller Tøimester[3]). Efter al Rimelighed er denne ældre Gert Merfelt Fader til den yngre kjøbenhavnske Bøssestøber af samme Navn, der 1563 forekommer som Efterfølgerens Tjener; identisk med ham er han ialtfald ikke.

Mikkel Dibler nævnes d. 3die April 1563 som Bøssestøber i Flensborg[4]) og fik d. 27de Juli s. A. Bestalling som kongelig Stykkestøber[5]). Hans Virksomhed som Klokkestøber er imidlertid allerede begyndt 1561, hvilket Aarstal findes tilligemed hans Navn paa en Kirkeklokke i Eidersted, medens Aaret 1592, som findes paa en Klokke i Randrup Kirke i Loherred, er det sidste, fra hvilket man har noget Arbeide fra hans Værksted[6]);

---

[1]) Seidelin: Diplomatarium Flensborgense II, 294.

[2]) Diplm. Flensb. II, 306 o. 802.

[3]) Diplm. Flensb. II, 969.

[4]) Jokum Becks Rentemesterregnskab 30/9 1562—30/9 1563, nu i Geheimearkivet.

[5]) Afskrift i en Registrant over kongelige Bestallinger 1554—1573 i Geheimearkivet.

[6]) Danske Atlas VII, 850 og 885. Hübertz's Angivelse i Beskrivelsen over Ærø 202, at Tranderup Kirkeklokke er støbt af Mikkel Dibler 1516, beror paa en Feillæsning af Aarstallet paa Klokken, som i Virkeligheden er 1566.

heller ikke finder man senere nogen Bøssestøber og ikke nogen Klokkestøber i Flensborg omtalt.

Stykkestøber i Ribe.

Frands Madsen, Borger i Ribe, vides omtrent 1558 i et af de til den gamle Bispegaard hørende Huse at have støbt Metalkanoner til Stadens Behov rimeligvis til det Skib, den i Forening med Byen Varde havde at udrede til Kongens og Rigets Tjeneste. Det har formodenligt været de samme tre Stykker, to paa 1080 og et paa 488 Pd., hvormed Staden faa Aar efter, 1566, udredede den af Frederik d. 2den paalagte Kobberskat[1]). Det synes ikke urimeligt, at naar engang vore Kjøbstads- og andre lokale Arkiver blive reddede ud af den Vanrøgt, de fleste af dem have maattet lide hidtil, vil man i flere af dem end netop i Malmøs og Ribes kunne finde Spor af, hvorledes Klokkestøbere og Grydestøbere, som Mester Sernacius og Frands Madsen vel have været, have improviseret Tilvirkningen af smaa Metalkanoner i en Tidsalder, hvor Prælaterne, de større Lensmænd og Herremænd, samt Kjøbstæderne, selv de ubefæstede, holdt Skyts til egen Brug og til Kongens Tjeneste, og hvor endog Landsogne som de paa Laaland og Bornholm holdt Kirkeskyts til Landets Forsvar i Ufredstid.

Stykkestøbere paa Akershus.

Gert Bøssestøber, som ikke maa forvexles med nogen af de to allerede forinden afdøde Bøssestøbere i Flensborg og i Kjøbenhavn af Navnet Gert Merfelt, fik

[1]) Kinch: Ribe Bys Historie fra Reformationen til Enevoldsmagtens Indførelse, 75 o. 99.

den 29de Juli 1589 Ansættelse af Formynderregeringen som Bøssestøber paa Akershus for «at støbe Kobberstykker og hvis Andet, Kgl. Maj. behøver paa Akershus eller andre sine Slotte og Huse udi Norge» [1]). Der kjendes ingen andre Vidnesbyrd om hans Virksomhed; en 1pds Dobbelt Falkonet «mit gekröntem Löwen und Hellebarten», som 1623 fandtes paa Ahrensborg paa Øsel [2]), og som mærkeligt nok er den eneste med det norske Rigsvaaben mærkede Metalkanon, om hvilken der haves Efterretning, kan jo vistnok være støbt af Mester Gert paa Akershus, men kan ogsaa have været af en ældre, nu ukjendt Bøssestøber, ei at tale om at den kan være støbt i et af de danske Støberier, af hvilke baade det i Kjøbenhavn og det i Helsingør vides at have støbt Metalkanoner med Holstens og Stormarns Vaabenbilleder. Ogsaa to «norske Fyrmørsere» paa 100 Pd. Sten, som 1678 bleve nedsmeltede paa Kjøbenhavns Giethus [3]), kunne være af Mester Gerts Arbeide; deres i Forhold til Kaliberet meget ringe Vægt af 1392 og 1456 Pd. tyder ialtfald paa, at de have været af en gammel Konstruktion; men noget Nærmere vides ikke om dem. I hvert Fald kan Gert Bøssestøbers Virksomhed paa Akershus kun have varet omtrent fire Aar; thi før d. 13de Novbr. 1593 var han allerede død; i en Regeringsskrivelse af denne Datum bemyndigedes nemlig Lensmanden paa Akershus til at forhøre sig om

---

[1]) Norske Rigsregistranter III, 54.

[2]) Se et Inventarium over denne Fæstnings Skyts, som tilligemed lignende for de øvrige kongelige Fæstninger og Slotte (Geheimeark. Aflev. fra Kancelliark., Skab 13, Fasc. 333) er indsendt i Henhold til en kongelig Ordre af 19de April 1623 (Sjællandske Tegnelser XXXII, fol. 229).

[3]) Udtog af Asverus Koster v. d. Harts Journal for Kjøbenhavns Giethus 1672—1682, nu i Geheimearkivet.

en anden Stykkestøber til at støbe Skyts til Akershus, Baahus og Varberg[1]); men det synes ikke, at det er lykkedes at finde ham en Efterfølger.

Friedrich Meier, «Rothgieter», fik d. 9de Juli 1681 Kontrakt med Brostrup von Schort, Kommandant paa Akershus og Oberst for det norske Artilleri, om at støbe Stykker, Fyrmørsere, Haubitser, Petarder, Klokker o. desl., i hvilket Øiemed det kongelige Støbehus paa Akershus stilledes til hans Raadighed[2]). At Stykkestøberiet dengang virkelig for en Tid er kommet i Gang, har man et Vidnesbyrd om deri, at der i Artillerimusæet i Kristiania endnu haves 2 Haubitser paa 17 eller 18 Pd. Sten, mærkede «Aggershus 1683», foruden en ½pds, henved 28 Kalibre lang Metalkanon med Aarstallet 1682, som vistnok henhører til et System af overvættes lange Metalkanoner af alle Kalibre fra det 1pds til det 48pds, hvilket System danske Artilleribøger fra Tiden 1730—1740 henføre til en Baron von Schort, som neppe er nogen Anden end den ovennævnte Br. von Schort, hvis Døbenavn i Forkortelse er blevet misforstaaet, et Skytssystem, som iøvrigt kun synes at have naaet en embryonisk Tilværelse. 1683 modtog Kjøbenhavns Tøihus fra Akershus, hvor de vel ere støbte, 2 Haubitser og 3 1pds Kanoner af Schorts, hvoraf de sidstnævnte 1688 gik i Smelteovnen. To Morterer af Schorts Invention, den ene paa 50, den anden paa 100 Pd. Sten, som 1693 afleveredes fra Tøihuset til Giethuset, kunne derimod paavises ikke at være støbte i Norge, men 1680

---

[1]) Norske Rigsregistranter III, 320.

[2]) Det er Fuldmægtig Huitfeldt-Kaas ved Rigsarkivet i Kristiania, hvem jeg skylder Meddelelsen om Tilværelsen af denne Kontrakt i Statholderarkivet.

i Lybek af Albert Benninck[1]). Den Omstændighed, at der 1684 fra Akershus til Kjøbenhavn nedsendtes endel kasserede Metalkanoner samt Kobberspaaner, ligger det nær at udlægge derhen, at allerede i dette Aar har Friedrich Meiers Virksomhed og det akershusiske Støberis Drift været tilende. Dog fortjener det at bemærkes, at Reserveartilleriet (ɔ: Beleiringstrainet) i Holsten 1686 fra Kristiania modtog 3 Fodmorterer paa 50 Pd. og 6 paa 25 Pd. Sten[2]), og saafremt to Fodmorterer med Aarstallet 1686, som endnu findes i den Historiske Vaabensamling[3]), ere Levninger af denne Sending, maa de formodenligt høre til de seneste af Akershus's Stykkestøberis Frembringelser.

Det er ingenlunde umuligt, at der i Fremtiden kan fremkomme mere udtømmende Oplysninger om norske Stykkestøberier for Metalskyts end de faa og mangelfulde, som her foreligge; formentlig maa de da fortrinsvis hentes fra Lens- og Fæstningsregnskaber i det norske Rigsarkiv, der saavidt vides blandt andet besidder Regnskaberne for Akershus i større Fuldstændighed, end de nu haves for nogen dansk Fæstning.

Stykkestøbere i Helsingør.

Kong Kristian d. 4de erhvervede d. 5te Aug. 1600 paa Helsingørs Bything Skjøde paa en Grund, han havde kjøbt, og paa hvilken han allerede havde ladet opføre et

---

[1]) Kjøbenhavns Tøihusregnsk. for de nævnte Aar, samt den kongelige Faktor i Lybek Johan Brocks Regnskab 1676—83 — alle nu i Geheimearkivet.

[2]) Glückstadts Felt- og Reserveartilleris Regnsk. 1686, nu i Geheimearkivet.

[3]) Nr. 82 og 83 i Katalogen af 1877.

Giethus det foregaaende Aar[1]). At Grunden i Skjødet betegnes som liggende norden op til Byens Kongensgade, volder nogen Vanskelighed, naar det sammenholdes med, at et senere Regnskab for Støberiet viser, at dette stødte umiddelbart op til Klosteret, hvorved formentligt maa være ment den endnu staaende Klosterbygning ved Mariekirken, der ligger sønden for Kongensgade.

Hans Wolf Entfelder — som ikke maa forvexles med den samtidige Hans Wolf Hammersmed paa den ligeledes nys oprettede Kronborg Hammermølle — fik sin første Bestalling som Bøssestøber i det kongelige Giethus i Helsingør eller for Kronborg, som det ogsaa kaldtes, d. 18de Marts 1601, dog med Løn fra 5te Mai 1600. I de første Aar arbeidede han for fast aarlig Løn, og Støberiets Regnskab aflagdes ikke af ham, men af den militaire Befalingsmand eller «Hopmand» paa Kronborg Kaspar Mildenitz, indtil han d. 21de Oktbr. 1603 havde tilendebragt Leveringen af de første 20 14pds Kanoner udaf en Bestilling paa 50 Stkr.[2]). Fra den Dag af forandredes hans Lønningsvilkaar i Overensstemmelse med de sædvanlige for Frederik d. 2dens, Kristian d. 4des og Frederik d. 3dies Bøssestøbere, saaledes at han foruden en forholdsvis ringe, fast Aarsløn fik Arbeidsløn for hvert Skippund Støbegods, han leverede, foruden den Fortjeneste han kunde have ved at holde Afbrændingen under de Grændser af 10—12½ %,

---

[1]) Aktstykker til Helsingørs Historie, 80, i Geheimearkivets Aarsberetninger III. — Rentemesterregnskabet 1599—1600.

[2]) Kronborg Giethusregnsk. 12/10 1600—21/10 1603, nu i Geheimearkivet; det omtaler Pengeudgifter allerede fra 11/1 1600. Den kongelige Skrivelse af 1/2 1600 til Hopmanden paa Kronborg om at have baade Giethuset og Hammermøllen i Befaling findes i Geheimearkivet i Pakken «A, 1, 10. Diverse Sager Militairvæsenet betræffende fra Kristian d. 3dies til Kristian d. 5tes Tid».

der fastsattes ved hans nye Bestalling af 18de April 1604 [1]). Samtidig overtog han selv Støberiets Regnskabsaflæggelse. Geheimearkivet besidder endnu Registre og Regnskaber over det helsingørske Stykkestøberis Virksomhed fra Hans Wolf Entfelders Embedstiltrædelse d. 12te Oktbr. 1600 indtil d. 25de Mai 1611; han maa imidlertid være blevet mindst 4 Aar udover dette Tidspunkt i Embedet, da man har Tegning af Kanoner, som han har støbt 1614 [2]), og han i Kronborg Hammermølles Regnskab findes nævnt endnu d. 12te Marts 1615.

Hans Kemmer findes omtalt som kongelig Stykkestøber i Helsingør d. 13de Sept. 1617 [3]), ligesom dette Aarstal findes paa Tegninger af Kanoner, han har støbt til Varberg Fæstning [4]); efter al Rimelighed har han dog begyndt sin Virksomhed mindst et Aarstid tidligere, eftersom en Klokke i Ørum Kirke ved Grenaa bærer hans Navn og Aarstallet 1616 [5]). Regnskaber over Støberiets Virksomhed haves — nu i Geheimearkivet — fra 1ste Jan. 1619 til Udgangen af 1640, da der blev foretaget en Forandring i Regnskabsaflæggelsen for Støberiet saavelsom for Kronborg Kobbermølle og Hammermølle. Efter Regnskabet er Hans Kemmer død strax efter Mikkelsdag, efter en nyere Forfatter dog først d. 7de Novbr. 1636 [6]).

Hans Meier maa faktisk have overtaget Stykkestøberiet kort efter Hans Kemmers Død, eftersom der

---

1) Kronborg Giethusregnsk. 21/10 1603—1/5 1607, nu i Geheimearkivet.
2) Lagercrantz's Tegninger Pl. 12 b, i Artilleriets Tegnearkiv.
3) Varberg Lensregnsk. 1617—18 i Geheimearkivet.
4) Lagercrantz's Tegninger Pl. 13 e, Mushardts og Beselins haandskrevne Artilleribøger i Artilleriets Bibliothek.
5) Danske Atlas IV, 292; Klokken existerer endnu og roses for sin sjældent smukke Klang.
6) Boesen: Helsingørs Beskrivelse 145.

d. 1ste Marts 1637 er udleveret ham Kobber til Støbningen af en meget stor Klokke til Kronborg, og Støberiets Inventarium blev ham overleveret d. 17de s. M. Sin Bestalling fik han dog først d. 15de Mai 1639[1]), altsaa saagodtsom samtidig med, at hans Kollega paa Giethuset i Kjøbenhavn Klaus van Dam modtog sin. At Hans Meier ogsaa efter 1640 har vedblevet paa Giethuset i Helsingør at støbe Skyts i Kristian d. 4des sidste og Frederik d. 3dies første Regeringsaar, fremgaar deraf, at man har Tegninger og Optegnelser om Metalpiecer, mærkede med hans Navn, med de tvende Kongers Ciffre og med Aarstallene 1643, 1645 og 1648[2]). Strax efter Klaus van Dams Død blev han forflyttet d. 4de Aug. 1655 til Giethuset i Kjøbenhavn.

Henrik Kempf fik kongelig Bestalling som Rothgieter i Helsingør d. 4de Aug. 1655[3]), samme Dag som hans Formand forflyttedes til Kjøbenhavn; men dette er hidtil ogsaa den eneste Efterretning, der haves om ham. Rimeligvis er Giethuset i Helsingør blevet lagt øde tilligemed den nordlige Del af Byen under Kronborgs Beleiring i Efteraaret 1658 eller ialtfald ved de Sløifningsarbeider, Svenskerne efter at have taget Fæstningen foretoge for at give den mere frit Skud. Det blev aldrig gjenoprettet.

Stykkestøbere i Glückstadt.

Det bekjendte dansk-hamborgsk-hollandske Handelshus Albert Baltser Berens og Lennart Marselius, som i

---

[1]) Rentekammerets Bestallingsbog IV, fol. 168 i Rentekammerarkivet.
[2]) Lagercrantz's Tegninger Pl. 7 b og c. Optællingsprotokol for Kjøbenhavns Tøihus 1826, i dettes Arkiv.
[3]) Sjællandske Registre XXIII, fol. 642 i Geheimearkivet.

Slutningen af Kristian d. 4des og Størstedelen af Frederik d. 3dies Tid stod i saa mange Forbindelser med den danske Regering og blandt andet var en af dens Hovedleverandeurer af Vaaben, anlagde for egen Regning et Tøihus i Glückstadt og i Forbindelse dermed et Stykkestøberi, som maa være traadt i Virksomhed 1644 eller snarere 1645 [1]). Efter Berens's Død erhvervede Frederik d. 3die baade Tøihuset og Støberiet, rimeligvis i Slutningen af 1667.

Franciscus Roen eller von Rön, som han kalder sig paa de Kanoner, han har støbt, men ellers oftest nævnt som François de Roen eller Roan, formodenlig hidkommet fra Holland, men af fransk Herkomst, har støbt en stor Mængde Metalkanoner, af hvilke de ældste, som f. Ex. tre 6pds Kanoner, der nu gjemmes i Artillerimusæet i Stockholm, bære Aarstallet 1645. Under Svenskekrigen 1657—58 traadte Fr. Roen i Kongens Tjeneste som Artilleriofficer eller Stykhopmand. Først d. 12te Decbr. 1668 fik han Bestalling som Inspekteur over det Giethus og

---

[1]) I et Inventarium af 5/1 1669 over Glückstadts Giethus (ved Proviant- og Ammunitionsregnsk. f. Glückstadts Fæstning 1678, nu i Geheimearkivet) bemærkes det, at Kjærnestængerne have været i Brug 24 Aar. — De lærde Udgivere af Kristian d. 4des egenhændige Breve opkaste i Anledning af et Brev af 15/2 1640 til Statholderen i Kjøbenhavn, angaaende Anskaffelsen af Metalkanoner til Glückstadts Fæstning fra private Leverandeurer, det Spørgsmaal, om man ikke her har det første Spor til Oprettelsen af Stykkestøberiet i Glückstadt. Det er neppe rimeligt; det i Brevet omtalte private Tilbud har neppe ført videre end til, at der 1640 ved den hollandske Stykkestøber Everhard Splinter i Enkhuizen for Kongens Regning er blevet støbt nogle Trekvarter Kartover med Glückstadts Vaabenbillede, en Fortuna, paa Forstykket, af hvilke en endnu fandtes i Fæstningen ved dens Overgivelse 1814 til Svenskerne, der have ført den som Trofæ til Stockholm, hvor den nu findes i Artillerimusæet.

Tøihus i Glückstadt, som Frederik d. 3die «vor etzlichen Jahren» havde tilkjøbt sig af Berens's Arvinger; men af de bevarede Papirer synes det dog at fremgaa, at han faktisk i Kongens Tjeneste havde forestaaet Tøihuset siden Januar 1663 og Støberiet siden Decbr. 1667; det sidstes Inventarium blev ham overleveret d. 5te Jan. 1669. Bestallingen gav ham Eneret til at støbe Kirkeklokker for Hertugdømmerne og opretholdt den Ret, han alt tidligere havde udøvet, til at støbe Skyts for fremmede Magter saasom Hertugen af Gottorp, den fra 1650 rigsumiddelbare Greve af Ranzau og endog Kongen af Frankrig, for hvem han 1665 skal have paataget sig en Bestilling af 50 eller 100 Halve Kartover til de Orlogsskibe, denne samtidigt kjøbte af den danske Regering — efter en Beretning endog hele 300 Metalkanoner —, hvis Støbning dog mislykkedes, saa at det derover kom til en Proces[1]). For Kristian d. 5te har han støbt nogle, men neppe mange Kanoner, de sidste i Oktober 1676. Endnu d. 22de Mai 1677 var han i Funktion som Tøimester, men d. 20de Marts 1678 afleverede hans Arvinger Inventariet over Giethuset og d. 7de Mai Tøihuset i Glückstadt til Fæstningens Proviant- og Ammunitionsforvalter[2]). Giethuset afleveredes dog først endeligt d. 28de Februar 1686 til samme Embedsmand; men Regeringen synes en rum Tid

---

[1]) P. W. Becker: Saml. t. Danmarks Hist. u. Frederik d. 3die, II, 152, 159, 217 o. 403.

[2]) Dennes Regnskab for 1678, nu i Geheimearkivet; de derved bevarede Papirer have givet største Delen af de foran meddelte Oplysninger om Fr. Roen; men de dreie sig næsten udelukkende om Tøihuset, ikke om Støberiet. — Af de følgende Regnskaber ses det, at endel af Giethusets Inventarium 1687 sendtes til Kjøbenhavn, medens Resten fra 1688 er ført i Regnskab ved Glückstadts Tøihus.

forinden at have opgivet det ved Fr. Roens Død ledigblevne Stykkestøberi; thi 1680—82 støbtes der Regimentskanoner i Kjøbenhavn og 1687 Batterikanoner i Lybek til det holstenske Feltartilleri efter Tegninger af dettes Chef, der vistnok vilde have holdt sig til det kongelige Støberi i Glückstadt, om dette endnu havde existeret.

Johan Lehnmeier eller Lehmeier i Glückstadt vides aldrig at have faaet Bestalling som kongelig Stykkestøber, findes heller ikke nævnt som saadan, men enten blot som «Gieszer» eller udtrykkelig som «Glockengieszer»; heller ikke er Giethuset med Inventarium blevet ham overleveret. Første Gang findes han nævnt under 23de Decbr. 1684 som den, hvem der fra Glückstadts Tøihus er udleveret gammelt Metal til en Klokke, som Kongen vilde skjænke Indbyggerne paa Krautsand[1]). Sin Adkomst til at regnes med blandt danske Stykkestøbere har Johan Lehnmeier derfra, at han efter en særlig Kontrakt af 22de Okt. 1686 har støbt endel Metalmorterer i Aarene 1687 og 1688 for det holstenske Artilleri[2]), som samtidigt fik støbt Kanoner hos Albert Benninck i Lybek.

Stykkestøber i Oldenburg.

I Regnskabet for Kjøbenhavns Tøihus 1681 nævnes som afsendte til Norge: «Kobberfyrmørsere støbte udi «Oldenborg og med Kgl. Maj.'s Navn C5tus paa, og med «Tapper midt udi, uden Lavetter:

«paa 110 Pd.	1	(er 122 Pd. i Høiden).
«paa 65 Pd. i Høiden	1	(skyder 60 Pd.).»

---

[1]) Glückstadts Fæstnings Artilleriregnskab 1684—85, nu i Geheimearkivet.

[2]) Regnskab f. d. holstenske Feltartilleri i Glückstadt 1688 o. 1689, nu i Geheimearkivet.

Herefter har da Kristian d. 5te engang i det første Decennium af sin Regering ladet støbe enkelte Stykker Metalskyts i sine nys erhvervede tydske Besiddelser; men Støbemesterens Navn er ligesaa ubekjendt som Støberiets Oprindelse og senere Skjæbne. Det er imidlertid ikke bestemt til at oplyse, ad hvilken Vei de to nævnte Hængemorterer ere komne til Kjøbenhavns Tøihus, og navnlig kan det ikke med Sikkerhed siges, om de høre med til de Metalpiecer, som 1677 og 1679 bragtes fra de oldenborgske Fæstninger til Glückstadt og derfra idetmindste for en Del til Kjøbenhavn. Det er meget muligt, at Regnskabet simpelthen tager feil ved at betegne de to Morterer som støbte i Oldenborg, og det blot har ment de to største af tre Morterer, som Albert Benninck havde støbt 1680 i Lybek efter Oberst Brostrup Schorts Tegning, og for hvilke Kaliberangivelserne variere i Kjøbenhavns Tøihusregnskaber i Aarene 1680—1693 mellem 120, 60 og 30 Pd. Sten og 100, 50 og 25 Pd. Sten, saa at man kun er istand til at identificere dem i de enkelte Tilfælde, hvor deres Vægt er angivet. Er denne Formodning rigtig, saa gaar Stykkestøberiet i Oldenburg ud af Rækken af danske Stykkestøberier, eftersom der ingen anden Hjemmel kjendes for dets Tilværelse end den ovenfor nævnte, noget mistænkelige Optegnelse i Kjøbenhavns Tøihusregnskab.

Stykkestøber i Rendsborg.

Mester Beseler nævnes i et Artillerihaandskrift, der er skrevet i Rendsborg omtrent 1760[1]), som den, der i denne By har støbt en 10pds Haubits samt en 10pds

[1]) Det findes i Artilleriets Bibliothek som I, A. 241 i Katalogen af 1865.

Tappemorter, af hvilke to Prøvepiecer den sidstnævnte med Aarstallet 1756 nu findes i Artilleriets historiske Vaabensamling paa Kjøbenhavns Tøihus[1]).

Stykkestøbere paa Frederiksværk.

Vandkraften i den Afløbskanal, som Frederik d. 4de efter Traditionen ved svenske Krigsfanger lod grave 1716 fra Arresøen til Roskildefjord for at skaffe Søen et nyt Afløb istedenfor det ældre, der var stoppet ved Sandflugt, blev i lang Tid ikke brugt til andet end til at drive et lille, for kongelig Regning anlagt Sten- og Agatsliberi. Først 1751 blev Sliberiet nedlagt, og en Franskmand ved Navn Peyrembert fik Tilladelse og Understøttelse til ikke langt fra Kanalens Udløb at anlægge en Hammermølle med Dreie- og Boreværksted for Tilvirkningen af Smedejerns Kanoner. Der blev paa dette Værk virkeligt forarbeidet nogle faa Kanoner; men da ingen af disse udholdt Prøveskuddene, standsedes Værkets Drift efter kongelig Befaling 1754.

D. 20. Aug. 1756 overdrog Frederik d. 5te det ødestaaende Værk med Tilliggende til tvende Privatmænd, Etatsraad Just Fabricius og Kancelliraad Johan Frederik Classen, til Anlægget af et Komplex af industrielle Etablissementer fortrinsvis til Fyldestgjørelsen af Krigsvæsenets Behov, og allerede d. 18de Mai 1757 blev den Lønning af 800 Daler, som hidtil havde været tillagt den kongelige Stykkestøber i Kjøbenhavn, overdraget til Classen ved den foran berørte, mærkelige, kongelige Resolution, der udtrykkelig udtaler, at Regeringen for Fremtiden vil tage sit Skyts fra private Værker. Det maa have været en

[1]) Katalogen af 1877 Nr. 118.

nationaløkonomisk Maxime, som dengang var i Mode, at Staten ikke burde drive Fabrikvirksomhed, selv ikke for Gjenstande, til hvilke den selv var den eneste Kunde i Landet, og som den dog ikke kunde hente fra Udlandet; thi ikke blot det kongelige Giethus i Kjøbenhavn blev nedlagt, men ogsaa den gamle kongelige Krudtmølle ved Raavaddam nedlagdes Aaret efter, 1758, til Fordel for det nye Privatetablissement, som Grundlæggerne strax havde givet Navnet Frederiksværk. Den nævnte Regeringsmaxime blev dog ikke fastholdt med større Konsekvens, end at Værket, efterat det 1761 var kommet i Classens Enebesiddelse, endnu samme Aar vendte tilbage til Kronen, dog saaledes at Classen vedblev at styre det for Statens Regning med den velklingende Titel af General-Krigs- og Ammunitions-Kommissair. Allerede 1764 blev Classen i Kraft af en for fem Aar gjældende Kontrakt af 20de Oktober Entrepreneur for den militaire Fabrikvirksomhed paa Frederiksværk paa overmaade gunstige Vilkaar; en kongelig Resolution af 6te Juni 1767 gav ham tillige fra Begyndelsen af 1769 den i omtrent 100 Aar som kongelig Geværfabrik drevne Kronborg Hammermølle i Entreprise, en Foranstaltning, som dog aldrig blev virkeliggjort, idet Hammermøllen gik over i Finansministerens, den ældre Grev Schimmelmanns Privatbesiddelse. Classen havde dog ingen skjellig Grund til at føle sig brøstholden, eftersom Kongen 1768 paany overdrog ham som Eiendom Frederiksværk med det dertil liggende Gods, nemlig Kregome og Vinderød Sogne, der havde tilhørt Værket ligefra dets Oprettelse, Thorup og Melby Sogne, der vare blevne det tillagte 1764, og endeligt betydelige Skovstrækninger. Værkets fordelagtige Drift blev derhos sikkret ved en fast Leverancekontrakt med Krigsbestyrelsen

paa 10 Aar af 16de Januar 1770, senere forlænget paa 40 Aar fra 1780 at regne. Classen, der øiensynligt har været en meget driftig og arbeidsom Mand, om end mange af hans mangfoldige Forehavender til Vindskibelighedens Fremme lede Skibbrud, blev ved de gunstige Vilkaar, han arbeidede under, til en rig Mand, ligesom Regeringens Gunst for ham viste sig ved, at han fik Titel af Generalmajor, blev hvid Ridder og omsider Excellence. Ved sin Død d. 24de Marts 1792 efterlod han sin Pengeformue til det efter ham benævnte, i almennyttige Øiemed bestaaende Fideikommis tilligemed de to falsterske Godser, Korselitse og Karlsfeld, som han i sin Tid havde afkjøbt Landgrev Karl af Hessen; til denne sin Velynder testamenterede han derimod Frederiksværk med tilhørende Gods, deriblandt de to af Classen selv oprettede Hovedgaarde, Arresødal og Grønnesegaard, dog mod at der skulde udredes en aarlig Afgift af 7000 Daler til Fideikommisset[1]).

Landgrev Karl besad Frederiksværk med Gods fra 1792 til 1804, da han afstod det til sin Svigersøn, Kong Frederik d. 6te. Det blev dernæst i 42 Aar bestyret af en særegen kongelig Administration, indtil Kristian d. 8de lod det inddrage under den almindelige Domainebestyrelse 1846. I de følgende Aar blev alt Godset, deriblandt Hovedgaardene, men dog ikke Skovene, bortsolgt. Omsider afhændedes ved Auktion samtlige industrielle Etablissementer fra 1ste Januar 1858, ene med Undtagelse af Krudtværket, der overdroges Krigsministeriets og Artilleriets Bestyrelse.

---

[1]) Meget mere indgaaende Oplysninger om Anlægget af Frederiksværk og om Værkets Skjæbne i dets Stifter General Classens Levetid kunne imødeses i den Biografi af denne, som cand. C. Nyrop for Tiden har under Trykning.

Det var en overmaade broget industriel Virksomhed, Classen satte i Gang paa Frederiksværk; næsten utallige vare de Grene af Industri og Haandværk, som han forsøgte at fremelske med store Offre af Arbeide og Pengemidler; men saa ugunstige vare Forholdene dengang her i Landet, at de allerfleste af hans Forehavender efter kortere eller længere Tid maatte opgives. Kun de Grene af Industrien, der vare knyttede til Statens Forsyning med Krigsfornødenheder, trivedes, idetmindste for Størstedelen; det var i deres Tjeneste, at Værket fra første Færd var anlagt, og de holdtes oppe ved den kraftige Understøttelse, Staten ydede dem, en Understøttelse, som, om den i ligesaa fuldt Maal var blevet de fra ældre Tid bestaaende Statsfabriker, Giethuset i Kjøbenhavn og Krudtmøllen paa Raavaddam, til Del, ogsaa lettelig kunde have bragt dem paa Fode. Støbningen af Metalskyts og Tilvirkningen af Krudt vare de første Grene af den militaire Industri, som Frederiksværk tog sig paa; dertil kom snart Leveringen af Smedegods til Artilleriets Behov og Bygningen af Affutager, samt fra omtrent 1769 Støbningen af Kanonkugler og Bomber, hvorimod Forsøgene paa ogsaa at støbe Jernkanoner paa Frederiksværk mislykkedes og efter nogle Aars Forløb maatte opgives. I hvilken Grad Staten tog Værket under Armene i dets første Aar, fremgaar af den Kontrakt, Krigsbestyrelsen afsluttede d. 20de Oktbr. 1764 med Classen som Entrepreneur for Frederiksværk, og som fik kongelig Stadfæstelse d. 24de s. M. Kontrakten, som gjaldt for 5 Aar indtil Udgangen af 1769, indrømmede Classen for dette Aaremaal Besiddelsen af Frederiksværk med tilhørende Gods og Skove med hele Herlighedsretten, Jagtretten dog undtaget, samt Birkeretten, alt uden Afgift,

tværtimod med et aarligt Tilskud fra General-Krigsdirektoriet af 48933 Dlr. Kurant til Opførelse af Bygninger, Anlæg af Vandledninger, Anskaffelse af Maskiner o. s. fr.; der tilstodes ham for samme Tid en Hjælp af Arbeidskraft og til Vagthold af 30 Infanterister, 40—50 Konstabler og 16—20 Artillerihaandværkere, allesammen hvervede og gifte Folk, der lønnedes og munderedes af Staten; foruden Privilegier m. H. t. Lavsvæsenet fik Værket Toldfrihed for alle Materialier. Desuden fik Værket for de 5 Aar tilsikkret aarlige Bestillinger for Landmilitairetaten til et Beløb af ialt 71000 Daler Kurant, nemlig paa 800 Cntr. Metal i Kanoner og Morterer à 38 Dlr., 1000 Cntr. nyt Krudt à 23 Dlr., 1000 Cntr. gammelt Krudt at omarbeide à $6^2/_3$ Dlr., samt Affutagearbeide for Artilleriet for $10933^1/_3$ Dlr. Paa saadanne Vilkaar kunde Værket vistnok drives med Fordel for Entrepreneuren, og de bleve neppe væsenligt mindre gunstige i Realiteten, da Classen 1768 fra at være Entrepreneur gik over til paany at blive virkelig Eier af Værket. Betalingen for Metalskyts forøgedes til 50 Dlr. Kurant (= 160 Kroner) for Centneret ved en Kontrakt af 16de Januar 1770 oprindeligt paa 10 Aar, men senere forlænget paa 40 Aar fra Begyndelsen af 1780 at regne og fornyet, dengang Landgrev Karl overtog Værket; men da de stigende Priser paa Kobber, eller vel snarere Papirspengenes synkende Værdi, gjorde ogsaa denne Pris ufordelagtig for Værket, bevilgede en kongelig Resolution af 23de September 1803, at Priserne fremtidig maatte beregnes i Overensstemmelse med Auktionspriserne ved Rentekammerets aarlige Auktioner i Trondhjem over Tiendekobber fra Røraas, dog med et Tillæg af 24 ß i Arbeidsløn for hvert Pund, og paa den

Maade, at de aarlige Leveringer af Metalskyts indskrænkedes i samme Forhold, som Prisen steg[1]).

Stykkestøberiet paa Frederiksværk begyndte sin Virksomhed 1757, foreløbigt i et Bindingsværks Skur, indtil det endnu staaende, store grundmurede Giethus opførtes i Aarene mellem 1764 og 1769. Classens Levetid var Stykkestøberiets egenlige Blomstringstid; i de 37 Aar 1757—1793 støbtes der ikke færre end 1912 Stkr. Metalskyts af alle Slags ligefra 36pds Kanoner til 1pds og 1/4pds Falkonetter, fra 150pds Sømorterer til 4pds Relingshaubitser. Endnu i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede var Støberiet i nogen, ihvorvel formindsket Virksomhed, indtil Finansnøden synes fra 1811 helt at have standset Driften. Efter Krigen blev der dog 1816 støbt et lille Parti af Feltkanoner. Men da man omsider efter 1820 begyndte at forberede Indførelsen af et helt nyt Artillerimateriel, og nogle til Prøve paa Frederiksværk 1822 og 1823 støbte 6pds og 12pds Metalkanoner af nye Konstruktioner viste sig mindre gode, tog Krigsbestyrelsen deraf Anledning til den vistnok fornemmelig af økonomiske Grunde støttede Beslutning, for Fremtiden at lade alt Skyts ligefra det største til det mindste støbe af Jern ved de svenske Stykkebrug. 1823 er saaledes det sidste Aar, i hvilket der er støbt Metalskyts til Krigsbrug paa Frederiksværk og overhovedet i Danmark[2]). At der senere i et og andet Metalstøberi kan være støbt og maaske endnu støbes smaa Salutkanoner til Koffardiskibe, er det neppe Umagen værd at bemærke.

---

[1]) Hedegaard: Militaire Reskripter I, 428.

[2]) Som Hovedkilde til Frederiksværks ældre Historie er benyttet de af Værkets Inspektør Peter Falster i 1793 affattede »Fortællinger om Frederiksværk«.

Til at forestaa Kanonstøberiet antoges strax ved Frederiksværks Anlæg 1756 den i Sverrig fødte, men allerede nogle Aar forinden i Kjøbenhavn bosatte Støbemester Henrik Hornhawer, som satte Støberiet i Drift og forestod det til sin Død i Febr. 1774[1]). Muligvis overtoges hans Stilling for et kortere Aaremaal af Johan Kristoffer Reiffenstein, som skjøndt oprindeligt Metalstøber dog snart gik over til Jernstøberiet som Mester. Det synes ialtfald lidet rimeligt, at Henrik Hornhawers Søn Johan Peter Hornhawer, der angives at være blevet ansat i Faderens Sted, kan have overtaget dennes Post strax ved hans Død 1774; han kan nemlig dengang kun have været 18 eller 19 Aar gammel, eftersom han, da han som Pensonist ved Værket afgik ved Døden d. 5te Septbr. 1829, kun havde opnaaet en Alder af 73 Aar. Han har rimeligvis været den sidste, som har forestaaet Støbningen af Metalkanoner paa Frederiksværk. Hans Søn og Efterfølger som Støbemester, Søren Hansen Hornhawer var nemlig kun 31½ Aar gammel, dengang han døde d. 15de Oktbr. 1830[2]).

Den Forbedring ved Skytstilvirkningen, som allerede var blevet optaget ved Kjøbenhavns Stykkestøberi i de sidste Aar af dets Tilværelse, og som var optaget paa Frederiks-

---

[1]) Det var i Febr. 1774 og ikke, som C. Nyrop angiver det i Danmarks Kirkeklokker, 1764, at H. Hornhawer døde. Dette saavelsom de i det Følgende givne Data om hans Søns og Sønnesøns saavelsom om de to Brødre Junckers Dødsdage og Alder ere meddelte mig efter Vinderød Sogns Begravelsesprotokol af Pastor Høeg i Kregome med en Beredvillighed, som jeg ikke noksom kan paaskjønne.

[2]) Derimod er det rimeligvis S. H. Hornhawer og ikke, som C. Nyrop antager i sine Danmarks Kirkeklokker, hans Efterfølger Löschenkohl, der 1828 har støbt den store Klokke til Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn.

værk fra dets første Anlæg, nemlig at Kanonerne støbtes massive for bagefter at udbores og afdreies, medførte, at Støbemestrene ikke længere vare ene om Tilvirkningen; den mekaniske Bearbeidning varetoges af Boremestere. Allerede Peyrembert havde til sit Kanonsmederi indforskrevet fra Strassburg en Boremester Johan Lorenz Juncker, som ved Anlægget af Frederiksværk 1756 gik over i dettes Tjeneste i samme Egenskab og efter sin formentlig før 1768 indtrufne Død fik sin ældste Søn Johan Samuel Michael Juncker til Eftermand; denne fortjener særligt at erindres paa Grund af de Samlinger af Tegninger fra hans Haand af ældre og nyere danske Metalkanoner, der endnu haves i Artilleriets Bibliothek og Arkiv; han døde d. 23de Februar 1812, 69 Aar gammel, og var født i Strassburg, før Faderens Indflytning her til Landet, ligesom Broderen Hans Peter Juncker, der døde d. 9de Novbr. 1819, 75 Aar gammel, som Formand ved Boreværket.

Det er et underligt Tilfælde, at medens de danske Metalkanoner fra det 17de Aarhundrede saagodtsom altid have været mærkede med Stykkestøberens Navn, er dette aldrig at finde paa dem fra det 16de og fra det 18de Aarhundrede. At Navnet Frederiksværk er det eneste Fabrikmærke paa de der støbte Kanoner, er dog vist ganske i sin Orden, eftersom det vilde være urigtigt i Støbemestrene at ville se de egenlige Bestyrere af Kanontilvirkningen.

Johan Frederik Classen, født i Februar 1725 i Kristiania, død d. 24de Marts 1792 som karakteriseret Generalmajor og Ridder af det hvide Baand, har øiensynligt i de 36 Aar fra 1756 til 1792, i hvilke han var knyttet til Værket som Administrator, som Entrepreneur og som Eiermand, langfra fornemt at holde sig udelukkende

til Værkets overordnede Bestyrelse, taget en meget levende og personlig Del navnlig i Stykkestøberiets Drift lige indtil Detaillen. Skulde Nogens Navn have staaet paa de henved 2000 Stykker Skyts, som udgik fra Værket i hans Tid, saa burde det have været hans.

Peder Falster, der havde været Inspekteur ved Værket i Størstedelen af Classens Tid, synes at have forestaaet Værket i den Tid af omtrent to Aar, der hengik, inden det ved Dødsboets Afslutning overleveredes til Landgrev Karl d. 1ste Januar 1794.

Eilert Peter Tscherning, Premierlieutenant i Artilleriet, født i Kjøbenhavn d. 2den Febr. 1767, blev 1794 udnævnt til Inspekteur for Frederiksværk og Kapitain og forestod Værkets Drift i 36 Aar, altsaa udover den Tid, da det hørte op at bruges som Stykkestøberi, indtil d. 1ste Jan. 1830, halvandet Aar før sin Død, d. 26de Juli 1832. I sit Vaaben avancerede han gjennem de forskjellige Grader, indtil han 1816 udtraadte af det som Oberst. Faa Aar forud var han blevet Ridder og Dannebrogsmand nærmest maaske paa Grund af den Tjeneste, han under Krigen havde gjort som Kommandant paa Als 1813—14. Af Frederiksværk havde han ogsaa gjort sig fortjent, ikke blot ved sin Bestyrelse, men tillige ved den Konduite, hvormed han under Engelskmændenes Tog til Sjælland 1807 frelste Værket fra Ødelæggelse ved at faa Førerne for et større Streifkorps til at indrømme Værket en saare læmpelig Kapitulation i den Tanke, at det istedenfor en aldeles aaben Flække var en befæstet Plads, som der ikke var Midler til at angribe.

Om alle de i det Foregaaende nævnte Bøsse- og Stykkestøbere er det at formode, og om de fleste af dem er det sikkert, at deres Virksomhed ikke har været indskrænket til Støbningen af Skyts, men at de have drevet Støbningen af Metalgods i meget videre Udstrækning. Det er kun meget faa iblandt dem, som ikke have støbt Kirkeklokker, som enten ere til endnu, eller om hvilke der haves sikker Efterretning, og der foreligger Vidnesbyrd i Mængde om, at de kongelige Bøssestøbere have leveret Metalgods af allehaande andre Slags, saasom Gryder, Lysestager og Lysekroner til Hofholdningen, Tallieblokke, Hjulbøssinger, Salpeterkjedler o. m. m. til Artilleriets Behov, Stampesko samt Stampemortere, Løbere og Liggere til Krudtmøllerne, endeligt Pumper o. a. dsl. til Flaaden, for hvilken den kongelige Stykkestøber i Kjøbenhavn vistnok altid var Leverandeur af Metalgods med Undtagelse af Tiden c. 1620—1660, i hvilken en Rothgieter Hans Pop i Kjøbenhavn havde Arbeidet for Holmen. Stykkestøberne stode altsaa ikke udenfor de andre Metalstøberes Kreds; det fremgaar deraf, at mange af dem leilighedsvis betegnes ligesom disse med Benævnelsen Rothgieter eller Gelbgieter, og specielt deraf, at den kongelige Stykkestøber Felix Fuchs nævnes blandt de syv Rothgietere i Kjøbenhavn, som dreve denne Haandtering, dengang Magistraten 1629 gav dem Lavsartikler.

Den Bronce, hvoraf Metalskytset støbtes, var som bekjendt en Legering, hvis Hovedbestanddel var Kobber, hvortil der var sat et meget mindre Kvantum Tin og undertiden nogen Zink, der kom ind med i Blandingen, naar der til de andre Bestanddele føiedes et Kvantum Messing.

Det Tin, som brugtes til Legeringen af Skyts-

metallet, var hertillands i Regelen vistnok engelsk Bloktin, der indkjøbtes til denne Brug; vel blev der i Slutningen af forrige Aarhundrede paa Frederiksværk gjort Prøver med det i sig selv renere Bankatin; men trods det gunstige Udfald blev man, vel af gammel Vane, staaende ved det engelske Tin. Det feiler neppe, at man af og til i ældre Tider har taget tiltakke med Tin fremkommet ved Nedsmeltning af det dengang saa sædvanlige Husgeraad, Kander og Bægere, Fade og Talerkner af Tin, og at derved en god Del af det Bly, hvormed Kandestøberne tilsatte deres Tin, er kommet med i Skytsmetallet til liden Baade for dettes Beskaffenhed.

Kobberet udgjorde i den Grad Hovedbestanddelen i Skytsmaterialet, at dette i ældre Tid ikke havde noget særeget Navn, men ligefrem benævntes Kobber. Man talte om Kobberstykker og Kobberfyrmørsere, hvor man mente Metalkanoner og Metalmorterer, og Benævnelsen Kobber for det legerede Metal findes endog brugt i Stykkestøbernes Regnskaber, hvor Talen er om gamle Kanoner, Kirkeklokker og lignende Metalgods, der gik i Ovnen til Nedsmeltning.

Tilveiebringelsen af Kobber i tilstrækkelig Mængde til Artilleriets Behov har i ældre Tider været Øiemedet for en lang Række Regeringsforanstaltninger af høist forskjellig Art. Fra Frederik d. 1stes Tid haves der en Overenskomst af 8de Aug. 1525 mellem den danske Krone og det Fuggerske Handelshus i Augsburg angaaende Tolden af det Kobber, vistnok fra polske Bjergværker, som Fuggerne lod føre tilsøs fra Danzig ud gjennem Sundet[1]); i denne Overenskomst forpligte de sig til at

[1]) Erslev og Mollerup: Frederik d. 1stes danske Registranter 69.

overlade Kongen det Kobber, han behøvede, til den Pris, det gjaldt i Danzig. Senere hen i Tiden træffer man af og til i Rentemestrenes Regnskaber paa ikke ubetydelige Poster for Indkjøb af «Rukobber, Moldenkobber og Kielkobber», leveret af indenlandske Kjøbmænd eller indført fra Lybek, Bremen og Amsterdam. De Bestræbelser, som de danske Konger i det 16de og første Halvdel af det 17de Aarhundrede udfoldede for at ophjælpe Bjergværksdriften i Norge[1]), have vistnok for en ikke ringe Del været paavirkede ved Ønsket om at emancipere Riget fra Udlandet med Hensyn til Produktionen af Jern og især Kobber til Artilleriets Behov; dog har Bjergværksdriften paa Kobber neppe givet Kronen noget klækkeligt Udbytte før langt henne i Kristian d. 4des Tid, da Kobberværket i Kvikne Præstegjæld var sat i Drift 1633, Ytterøens og Ofotens 1636, og endeligt det vigtigste, det paa Røraas i Aaret 1645. I Privilegierne for disse Værker har Kronen forbeholdt sig Tiende af det udvundne Kobber samt Forkjøbsret til det Metalskyts, Værkerne maatte støbe til Salg[2]), en Ret, som dog neppe nogensinde har faaet stor praktisk Betydning. Fra den Tid eller idetmindste fra Kristian d. 5tes Tid har det vistnok altid været norsk Kobber, der brugtes i de danske Stykkestøberier, naar disse overhovedet nedsmeltede nyt Kobber til Skyts. Det var ikke blot, fordi det var lettest at overkomme, men tillige fordi det ansaas for fortrinligt egnet til Kanoner. I en Skrivelse til Krigssekretairen af 2den Novbr. 1750 udtaler saaledes den daværende Chef for det danske Artilleri,

---

[1]) Langebek: De norske Bjergværkers Historie i den ældste Række af Videnskabernes Selskabs Skrifter VII.

[2]) Norske Rigsregistranter VII, 175, 176, 226, 231 og 318.

General Reitzenstein, at til Klokkestøbning er vel ungarsk Kobber at foretrække, men til Kanoner er det norske Garkobber det fortrinligste [1]). Og en lignende Anskuelse, at det norske Tiendekobber, tilbørligt behandlet, og navnlig det fra Røraas, var ypperligt skikket til Kanonstøbning, kom Classen til ved, som det synes, temmelig udstrakte sammenlignende Prøver i Aarene nærmest efter 1766 med Kobber af forskjellig Herkomst ligetil japanesisk og siberisk Kobber [2]).

Inden de norske Bjergværker ved Midten af det 17de Aarhundrede begyndte i tilstrækkeligt Mon at fyldestgjøre Kronens Behov af Kobber, tillod Statsmagten sig for at faa sin Trang i denne Retning nogenlunde tilfredsstillet at exploitere en helt anden Mine, nemlig de danske Landsbykirkers Overflod af Kirkeklokker. Endnu medens Katholicismen stod ved Magt, lykkedes det Frederik d. 1ste 1526 at bevæge baade Prælaterne og de verdslige Rigsraader til at bemyndige Kronen til at bemægtige sig de overflødige Kirkeklokker til at lade støbe Skyts af [3]), en Bemyndigelse, som, efter et enkelt Exempel fra Hagenskovs Len i Fyn at dømme, er blevet udlagt saaledes, at de Kirker, som eiede to Klokker, maatte afgive den største af dem, og de, som eiede tre, tillige den mindste; dog kunde Sognemændene indløse deres Klokker med Penge eller med den dobbelte Vægt i Rukobber. Det maa have været en, især for de Tider, enorm Mængde Metal, der paa den Maade er kommet i Kronens Besiddelse; alene fra Sjælland, Fyn, Smaaøerne og en Del af Jylland var

---

[1]) Artilleriets Kopibog for nævnte Aar i Artilleriets Arkiv.
[2]) Falster: Fortællinger om Frederiksværk i Anhanget.
[3]) Ny Danske Magazin V, 117 o. 228.

der indtil 1528 og 1529 afleveret henved 900 Klokker til en samlet Vægt af henved 600000 Pd.[1]); paa den Maade maa Staten have dannet sig en klækkelig Grundfond af Metal til Artilleriets Behov. Men Kristian d. 4de har ikke fundet den tilstrækkelig; thi iblandt de Foranstaltninger, han traf til at bringe sit Artilleri paa Fode strax i sine første Regeringsaar, var den, at han efter sin Oldefaders Exempel i Aaret 1600 paalagde alle Landsbykirker i Danmark at aflevere deres Klokker, saaledes at hver kun beholdt en tilbage, denne Gang dog den største[2]); Helsingborg Len afleverede alene 82 Klokker til Helsingørs Stykkestøberi, Landskrone Len 55 til Kjøbenhavns, deriblandt 7 store.

Undertiden, især under kritiske Omstændigheder, blev der af Kronen paalagt den ene eller den anden af de ufrelse Stænder Skatter af Kobber og Tin at levere in natura, hvorved der uden Tvivl er taget Sigte paa den Mængde Kobber- og Tintøi, som fandtes blandt Husgeraadet i enhver Husholdning. Allerede 1540 maatte Kjøbenhavns Kapitel udrede 7 Skpd. Kobber i Bryggerkjedler og Pander, som det endnu eiede fra Katholicismens Dage, og Roskilde Kapitel laante samme Aar Kongen 2 Skpd. Kjedelkobber til at støbe Skyts af, for hvilke det dog fik en Bondegaard i Pant[3]). Medens det maa anses for tvivlsomt, om vi her have at gjøre med en Kapitlerne af Kristian d. 3die paalagt Kobberskat, er det

---

[1]) Nye Danske Mag. V, 104, 117, 208; Erslev og Mollerup: Frederik d. 1stes Danske Registranter 173; Crone: Biskop Jakob Madsens Visitatsbog 3; C. Nyrop: Danmarks Kirkeklokker, 41.

[2]) Danske Saml. I, 99; Hübertz: Aktstykker til Bornholms Historie 552.

[3]) Kjbhvns Dipl. IV, 408; Erslev o. Mollerup: Danske Kancelliregistranter 1535—1550, 144.

udenfor enhver Tvivl, at Kong Frederik d. 2den under Syvaarsfeiden udskrev Skatter af denne Art endog gjentagne Gange. Ved et Kongebrev af 12te Decbr. 1564 paalagdes det Præsterne for hver Kirke, de betjente, at udrede 3 Lpd. Grydekobber (vistnok støbt og altsaa legeret Kobber) samt 2 Lpd. Kjedelkobber (ɔ: hamret Kobber)[1]; Kongen skrev i den Anledning fra Sorø d. 15de Jan. 1565 til Statholderen i Kjøbenhavn, Herr Mogens Gyldenstjerne, at han som Udbytte af denne Udskrivning ventede sig «en statelig Hob Kobber», hvorfor Bøssestøberen skulde belave sig paa at støbe en Del halve Kartover[2]. Allerede Aaret efter, da Stormen havde ødelagt den danske Flaade paa Visbys Red, maatte Kongen igjen d. 26de Aug. 1566 udskrive en Kobberskat, som denne Gang blev paalagt de danske Kjøbstæder med over 250 Skpd.; nogle af Byerne have vistnok erlagt deres Kvotadel ved at aflevere det Metalskyts, de eiede til Bestykningen af de Skibe, de hidtil havde havt at stille til Orlogstjenesten, uagtet det var bestemt, at af det leverede Kobber skulde der være to Dele Grydekobber mod en Del Kjedelkobber[3]. Dengang Kong Kristian d. 4de i Begyndelsen af sin Regering traf saa mange Foranstaltninger for at forøge Kronens Forraad af Metalskyts, henvendte han en Begjæring til Landets Kjøbstæder om «at komme Rigens Arkeli til Hjælp, Bestyrkning og Forbedring» med et

---

[1]) P. V. Jacobsen: Det danske Skattevæsen under Christian III og Frederik II, 19.

[2]) Geheimearkivets Danske Saml., 395; det fremgaar af Brevet, at Præsterne i de skaanske Provinser vare forskaanede for denne Kobberskat.

[3]) P. V. Jacobsen: Det danske Skattevæsen, 19; Kinch: Ribe Bys Historie fra Reformationen til Enevoldsmagtens Indførelse, 99.

Antal af Skippund Kobber[1]), hvilket dog ikke synes at haveført til Udskrivningen af nogen Kobberskat in natura. Men efter den ulykkelige svenske Feide 1644—45 maatte Kongen virkeligt tage sin Tilflugt til en over hele Riget udskrevet «Kobber- og Tinskat», som til Mikkelsdag 1646 skulde udredes med henholdsvis 4, 3 og 2 Pd. Kobber af hver Helgaard, Tredingsgaard samt Fjerdings- og Fæstegaard, samt med 4 Lspd. Kobber og 1 Lspd. Tin af hver Landsbypræst; ogsaa Kjøbstadborgerne opfordredes til at udrede Kobber og Tin til Støbning af nyt Skyts[2]). Dette var vistnok den sidste Gang, en Kobberskat in natura er udskrevet i Danmark. I Norge synes der aldrig at være blevet udskrevet nogen saadan Skat, ligesaalidt som Klokkerne der nogensinde bleve tagne fra Kirkerne paa Landet; maaske har man regnet den Tiende, Kronen havde af Kobberværkerne, for at være dette Riges Bidrag til Artilleriets Vedligeholdelse og Fornyelse. Det var kun en enkelt Gang og ad en for hine Tider høist karakteristisk Omvei, at man søgte at tilveiebringe et Bidrag af Kobber fra den norske Almue; ved et Kongebrev af 3die Juli 1603 blev det forbudt at udføre saavel Rukobber som gammelt Kjedelkobber til Udlandet fra Bergenhus og Trondhjems Len, og under samme Dato paalagdes det Lensmændene i samme Len hos Almuen for det lideligste

[1]) Nyt Hist. Tidsskrift, I, 452.

[2]) Hübertz: Aktstykker vedk. Staden o. Stiftet Aarhus, II, 115 o. 143; Kjbhvns Dipl. V, 294; af et Bilag til Malte Juels Regnskab for Kristianstads Len fremgaar det, at der fra Lenet indkom for Præsternes Vedkommende 4 Skpd. 19 Lspd. 9 Pd. Kobber og 1 Skpd. 7 Lspd. 1 Pd. Tin, for Bønderne 8 Skpd. 5 Lspd. 2½ Pd. Kobber, idet 6 Lspd. afgjordes med rede Penge, og ikke mindre end 15 Skppd. 17 Lspd. 13½ Pd. Kobber afgik for Ødegaarde.

Kjøb at opkjøbe alt det Rukobber og gamle Kjedelkobber, som var til at overkomme, og sende det til Kjøbenhavn med bedste Leilighed[1]).

En væsenlig Del af Materialet til nyt Metalskyts og i lange Tider vistnok den overveiende Del tilveiebragtes ved Nedsmeltning af gamle Kanoner. De forskjellige Tidsalderes Skytskonstruktioner bleve naturligvis før eller senere obsolete og alene af den Grund viede til Smelteovnen; og længe inden en Kanon var forældet, kunde den være bleven utjenstdygtig; det var i ældre Tider ikke ganske uhørt, at Metalkanoner sprængtes dels i, dels efter den Prøveskydning, som de altid, eller i hvert Fald lige siden Kristian d. 2dens Tid, underkastedes, inden de toges i Brug[2]); men med de store Krudtladninger, som fordum vare i Brug, fuld, $^2/_3$ eller blot $^1/_2$ Kuglevægt, maatte de ialtfald hurtigt blive udskudte i Løbet eller udbrændte i Fænghullet; først henad Midten af det 17de Aarhundrede fandt man paa at reparere et udskudt Fænghul, og først efter Midten af det 18de begyndte man at give Kanonerne Kobberfænghulstapper strax ved Tilvirkningen. Det var ikke blot gamle danske Kanoner, som omstøbtes; Tid efter anden kom ikke ubetydelige Mængder af fremmed, især svensk Metalskyts i Kronens Besiddelse som Krigsbytte, f. Ex. under Syvaarskrigen, Kalmarkrigen, den skaanske Krig og den store nordiske Krig; med fredelige Landerhvervelser som den af Oldenborg og Delmenhorst fulgte der ligeledes en Del Metalskyts[3]). Af de erobrede eller

---

[1]) Norske Rigsregistranter IV, 14 o. 16.

[2]) Prøveskydningen af nystøbt Skyts omtales allerede i Staden Malmøs Regnskab for Aaret 1518.

[3]) Ialt synes der i Aarene 1674—79 at være bragt 127 Stykker Metalskyts fra de oldenborgske Fæstninger til Glückstadt og der-

erhvervede fremmede Kanoner vandrede mange strax i Smelteovnen for at omstøbes til danske, der da stundom fik en Paaskrift om, ved hvilken Leilighed de vare gjorte til Bytte, som de 60 12pds Kanoner, der i Aarene efter den skaanske Krig støbtes i Kjøbenhavn af det Skyts, Niels Juel havde erobret i sine Batailler. Til andre Tider bleve store Mængder af erobret Skyts uden at omstøbes indlemmede i Kronens Forraad, undertiden ligeledes med en indslaaet Paaskrift om, hvor det var gjort til Bytte [1]); indtil ind i dette Aarhundrede fandtes der omkring i Fæstningerne ikke ganske faa svenske, oldenborgske og holstengottorpske Metalkanoner, af hvilke nu kun nogle enkelte ere i Behold i de historiske Samlinger ved Kjøbenhavns og Akershus's Tøihuse; de allerfleste ere forlængst, altsom de bleve utjenstdygtige eller altfor forældede, blevne omstøbte.

Medens det kun er undtagelsesvis, at danske Konger have ladet Metalkanoner støbe i Udlandet, i Lybek og en

---

fra for Størstedelen videre til Kjøbenhavn, de fleste vare ganske forældede Piecer af smaa Kalibre, der kun havde Værdi som gammelt Metal.

[1]) Ifølge Rentemesterregnskabet 1615—16 fik en Rothgieter i Kjøbenhavn ved Navn Mikkel Linny Betaling for 121 svenske Kobberstykker, hvorpaa han havde udhugget Kongelig Maj.'s og Rigets Vaaben, foruden 10 Stykker med Kongens Navn og nogle Rim. I Lagerkrantz's Samling haves der Tegninger af flere svenske Kanoner med Kristian d. 4des Ciffer og latinske Indskrifter om, at de ere tagne i Kalmar 1611 og paa Gullberg 1612. Efter Baahus's Regnsk. 1612—13 blev der paa Gullberg taget 11 Metalstykker, og efter Elfsborgs Regnsk. 1613—14 paa denne Fæstning 30; efter den svenske Arkelimesters Relation om Kalmars Beleiring (Nordin: Handlingar til Uplysning af Swenska Krigshistorien) blev der af Kobberstykker erobret 5 i Kalmar By og 104 paa Slottet. Det udgjør et Bytte af tilsammen 150 Stykker Metalskyts alene fra disse tre Fæstninger.

enkelt Gang i Enkhuizen, haves der andre Exempler paa, at de have ladet indkjøbe gamle Kanoner fra Udlandet i ikke helt ubetydelige Kvantiteter blot til at tjene vore egne Støberier som Materiale[1]). Af det Skyts, som indtil Souverainitetens Indførelse og selv senere eiedes dels af Kommuner dels af private Adelsmænd, og hvoraf vel endel var støbt i nordtydske og hollandske Støberier, er uden-tvivl det meste Tid efter anden fornemmelig ved Kjøb kommet i Kronens Besiddelse og gaaet til Omstøbning.

Det Raamateriale, der i de kongelige Stykkestøberier anvendtes til Tilvirkningen af Skyts, har altsaa været af høist forskjellig Herkomst, for største Delen legeret, inden det kom i Smelteovnen, og det ofte i helt andre Øiemed end at tjene til Kanonmateriale. Tager man endvidere i Betragtning, at det paa Kemiens Standpunkt selv mod Slutningen af forrige Aarhundrede maatte være Stykke-støberen vanskeligt at komme paa det Rene med, hvilke fremmede Bestanddele der fandtes i hans Materiale, og umuligt at afgjøre, i hvilket Forhold de fandtes, ja selv i hvilket Forhold de egenligt væsenlige Bestanddele, Kobberet og Tinnet, vare tilstede, saa kan det anses for en given Ting, at Materialet i ældre Kanoner er af høist uensartet Beskaffenhed og Sammensætning; selv Analyser af Metallet i gamle Kanoner vilde ikke give nogen virkelig Oplysning om, hvilken Legering Stykkestøberen havde søgt at danne. Han var henvist til at bedømme Hovedmassen af det Raa-materiale, han havde mellem Hænder, efter dets Udseende og vel navnlig efter Beskaffenheden af dets Brud; efter et ved Erfaringen ledet Skjøn maatte Støberen afgjøre,

[1]) Rentemesterregnsk. 1571 og 1598—99; Kristian d. 4des Dagbog for 1639 i Danske Saml. V, 79; Kronborg Hammermølle-, Kobbermølle- og Giethusregnsk. 1638—40, nu i Geheimearkivet.

hvorledes han skulde sammensætte en Ovnladning, f. Ex. af gammelt Kanonmetal, Klokkemalm eg Kjedelkobber, hvormeget rent Kobber eller Tin der burde sættes til, og hvorlænge Blandingen burde holdes smeltet i Ovnen under idelig Omrøring med Træstænger, for at idetmindste Hovedmængden af tilfældige, skadelige Indblandinger — navnlig vel af Zink, Bly og Jern — kunde udskilles i iltet Tilstand, uden at altfor meget Kobber og Tin gik tabt. Til at bedømme Metalblandingen før Støbningen udstøbtes en Prøvestang, efter hvis Udseende, Brudflade og Forhold under Hammeren man sluttede sig til, om Støbningen nu kunde foregaa, eller om man endnu maatte vente og maaske sætte mere Kobber eller Tin til.

Dermed, at man saagodtsom aldrig sammensatte Metallet af rene Materialer, hænger det maaske sammen, at de Opgivelser, man har herhjemmefra fra ældre Tid angaaende den rette Legering af Kobber og Tin til Skyts, afvige indbyrdes og tildels se lidet rimelige ud. I et egenhændigt Brev af 7de Mai 1639 angiver saaledes Kristian d. 4de, at til Støbningen af et Parti Trekvarter og Halve Kartover samt Slanger skal der til 20 Skpd. rent Kobber tages 1 Skpd. rent Tin[1]), hvilket giver et Forhold af omtrent 95¼ % Kobber og 4¾ % Tin. Haandbøger for det danske Artilleri, der foreligge i Haandskrifter fra Aarene nærmest før og efter 1730[2]), angive, at naar man støber Kanoner af Raakobber, maa der

---

[1]) Bricka og Fridericia: Kristian den Fjerdes egenhændige Breve, II, 230.

[2]) Musharts Fundamentum et Praxis Artilleriæ samt Kurzer und gründlicher Unterricht von der Artillerie, sædvanlig kaldet den Hoffmeyerske Spændebog, begge i Artilleriets Bibliothek (i Katalogen af 1865 opførte under I A 55 o. 57).

tilsættes mindst 10 % Tin, men at Tinmængden kan formindskes lige ned til 5 %, naar der støbes af hamret eller Pladekobber. I en Skrivelse af 21de Juli 1750 opgiver Chefen for det danske Artilleri, General Reitzenstein, at ved Kjøbenhavns Stykkestøberi bruges 10 Pd. Tin til 100 Pd. Kobber, naar der støbes af rene Materialier[1], og at dette var den Blanding, Stykkestøberen J. B. Holzmann benyttede eller idetmindste gav Fortrinet, siges ogsaa udtrykkeligt af et Artillerihaandskrift fra Tiden henimod 1760[2]. I sine haandskrevne Forelæsninger over Artilleriet fra 1779 beretter Mechlenburg, at man fordum her i Danmark sammensatte Kanonmetallet af 100 Dele Kobber, 9 Dele Tin og 6 Dele Messing, en Efterretning der faar staa ved sin Værd, saameget mere, som det ikke er angivet, hvilket Tidspunkt den refererer sig til. I og for sig er Efterretningen imidlertid trolig nok, da det er sikkert, at fremmede Stykkestøbere ofte satte Messing til Metallet i den Tro derved at faa det mere tæt og frit for Gruber i Støbningen. Paa Frederiksværk brugte Classen en Sammensætning af 100 Pd. Kobber med 9—11½ Pd. Tin og 2—2½ Pd. «Foutenage», med hvilket besynderlige Ord der udentvivl er ment en Messingkomposition[3]; det var til de mindste Piecer, at den stærkeste Tilsætning af Tin brugtes; Foutenagen tilsattes blot for at give Metallet en smukkere guldgul Farve og Glands.

---

[1]) Artilleriets Kopibog IV i sammes Arkiv.

[2]) Artillerinotizen geschrieben in Rendsburg i Artilleriets Bibliothek (i Katalogen af 1865 opført under I A 241).

[3]) I Falsters «Fortællinger om Frederiksværk», hvorfra denne Oplysning er taget, tales der idetmindste paa et andet Sted om «Foutenage Messing» som Materiale for Lysestager.

Det var iblandt de ældre Stykkestøbere en saa almindelig Vane til Metallet at sætte en ringe Kvantitet af et eller andet «Sekretfluss», bestaaende af allehaande besynderlige Stoffer f. Ex. Kvægsølv, Antimon, Vismut o. dsl., at det skulde være underligt, om ikke ogsaa de danske Stykkestøbere have betjent sig deraf; disse Tilsætninger vare imidlertid Støbemestrenes dybe Hemmeligheder, og de kjendes derfor ikke. Fra disse hemmelige Tilsætninger maa man skjelne de «Gjæringsmidler», som man bragte i Berøring med det smeltede Metal for at frembringe en Slags kogende Bevægelse i det, hvorved Slagger og fremmede Stoffer kunde skilles ud og stige op til Overfladen, hvorfra de før Udstøbningen ragedes bort. Af slige Gjæringsmidler forsøgte Classen forskjellige, f. Ex. Klumper af Talg og islandske Vanter, dyppede i Talg, som kastedes ind paa Metalbadet, eller Blandinger af Salpeter og Kvægsølv og af Salpeter, Svovl og Kjøkkensalt, der fyldtes i Huller, der vare borede i de Træragere, hvormed der rørtes om i det flydende Metal, saa at dette kom i Berøring med Blandingen, altsom Rageren forbrændte under denne Proces.

Metallet smeltedes i Flammeovne, hvortil de ildfaste Sten — Flammesten kaldtes de i Kristian d. 4des Tid — hentedes fra Holland. Det var Stykkestøberen selv, der forestod Bygningen af Ovnene og deres meget hyppige Istandsættelse. Et velordnet Støberi havde naturligvis flere større og mindre Ovne; den største Ovn i Giethuset paa Kongens Nytorv i Kjøbenhavn opgives 1737 at kunne rumme 120 Skpd. eller over 38000 Pd. Metal, en mindre Ovn 4—5000 Pd.[1]);

[1]) Skrivelser fra J. B. Holzmann til Artillerichefen, Oberst Reitzenstein af $^{3}/_{12}$ 1736 og $^{11}/_{3}$ 1737 blandt Gen. Huths Papirer i Art. Arkiv. Det er ikke ganske retfærdigt, naar C. Nyrop slutter, at

paa Frederiksværk synes de største Ovne at have rummet en 11000 Pd., og mindre kunne de store Ovne i Helsingørs og Glückstadts Giethuse i det 17de Aarhundrede ikke have været, aldenstund der vides at være støbt 1607 Kanoner paa c. 10000 Pd. i Helsingør og 1663—67 Hele Kartover paa indtil 11300 Pd. i Glückstadt.

Det var ikke den mindst vigtige Del af Støbemesterens Kunst at tilberede den Form, hvori Kanonen skulde støbes. Kanonerne støbtes altid i Lerformer og indtil 1750 over Kjærnestang. Der dannedes først en Model af Kanonens ydre Hovedform i Formler over en tyk Trævalse ved Hjælp af Formbræder, i hvilke dens Længdeprofil var nøiagtigt udskaaret; foruden Tapperne bleve de fleste af Forsiringerne, saasom Navneciffre, Vaabenskjolde, Løvværk og Indskrifter formede i Ler i særegne faste Former og befæstede paa Modellen, inden den tørredes og brændtes, hvorimod visse Tilsætninger saasom Delfiner og Hankedruer uden Tvivl maatte formes i Vox og fastgjøres paa den brændte Model. Over denne dannedes Støbeformen i Formler blandet med Gjødning, Kohaar o. dsl., hvorpaa Formen delt i to Halvdele tørredes og brændtes. Samtidigt formedes Kanonens Løb ligeledes i Formler over Kjærnestangen, en stærk, noget konisk Smedejernsstang af noget over Løbets halve Diameter, lang nok til at naa ned til Bunden af Løbet; paa Enden af Kjærnestangen var der anbragt det saakaldte Grændsejern (Kranzeisen), en tynd Jernring med tre eller fire Jernarme af vredent Stangjern, der ragede saa langt ud af Kjærnen, at de med Enderne kunde naa igjennem

Holzmanns Ovne ikke have været gode, fordi Gor maatte bygge nye, dengang Frederik d. 5tes Statue skulde støbes; til Billedstøbning vare Holzmanns Ovne naturligvis meget for store, at tale om, at de havde været i Brug i 20 Aar.

Kanonens Gods ud til dens Yderflade. Støbeformen opstilledes og samledes i Damgruben udenom Kjærnen, som forneden ved Bunden af Kanonen holdtes paa sin rette Plads ved Hjælp af Grændsejernet, medens den foroven holdtes centreret i Formen for Dødhovedet ved en i dettes Form indpasset Ring om Enden af Kjærnestangen. I meget lange Kanoner, som det 16de Aarhundredes Slanger, var der stundom flere Grændsejern anbragt efter Længden af Kjærnestangen for at sikre dennes centrale Stilling i Formen. Naar denne var opstillet med Bunden nedefter, samt forbundet udvendigt med Jernskinner og Ringe og omhyggeligt fordæmmet med Sand i Damgruben, stod det kun tilbage at lade Metallet løbe fra Smelteovnen i Formen, idet man omhyggeligt søgte at holde Slagger o. dsl. fra at følge med. Naar Metallet var størknet og afkjølet, toges Kanonen op af Damgruben, den ydre Støbeform sloges i Stykker og Kjærnestangen blev taget ud af Løbet, medens Grændsejernet blev siddende i dette med sine Arme faststøbte i Kanonens Gods; stundom kunde det nok hænde, at Kjærnestangen sad saa fast i Løbet af den støbte Kanon, at den ikke kunde tages ud, saa at Kanonen af den Grund maatte støbes om; saaledes gik det f. Ex. med en 48pds Hel Kartov, Hans Meier havde støbt 1663 i Kjøbenhavn, og som maatte sendes til Franciscus Roen i Glückstadt for at omstøbes. Efter at Dødhovedet var savet fra Mundingsfladen, blev Kanonen bragt paa et vertikaltstaaende Boreværk, drevet ved Vandkraft, Heste- eller Menneskekraft; med et grovere Bor bortboredes Grændsejernets Ring og saameget af dets Arme, som der fra Godsets Inderside ragede ind i Løbet; med et finere Bor boredes hele Løbet til det rette Kaliber. Havde Piecen konisk eller cylindrisk

Kammer, udkrævede dette naturligvis en særegen Boringsproces. Om de sfæriske og ægdannede Kamre i visse Morterer især fra Slutningen af det 17de Aarhundrede ere efterborede, turde være vanskeligt at afgjøre. Fænghullet blev dernæst boret i selve Metallet. Endeligt blev Kanonen «renoveret» udvendigt, d. v. s. Støberande og deslige bleve fjernede med Meisel og Fil, og Ornamenterne eftergaaede. Dermed var Kanonen færdig til Prøveskydning og endelig Modtagelse.

Den af den franske Støbemester Maritz c. 1744 angivne Forbedring at støbe Kanonerne massive og dernæst udbore Løbet blev indført hertillands 1752 for Metalskytsets Vedkommende, samtidigt med at man begyndte at afdreie dem udvendigt overalt, hvor ikke de ydre Tilsætninger som Tapper og Delfiner eller Ornamenteringen gjorde det nødvendigt at beholde Bearbeidningen med Meisel og Fil.

Allerede ved Midten af det 17de Aarhundrede forstode Stykkestøberne at bøde et udbrændt Fænghul ved at udstøbe det med Tin eller en Tinkomposition og bore et nyt; fra Slutningen af Aarhundredet har man kjendt det meget bedre Middel at bore det beskadigede Fænghul bort, og i Metallet at indskrue en Tap af Staal eller hamret Kobber, hvori det nye Fænghul boredes. • Det laa da nær nok at prøve allerede ved Kanonens Støbning at indsætte en Kobber-Fænghulstap i Formen; dette iværksattes virkeligt med de Metalkanoner, som støbtes paa Frederiksværk 1762—64, men da det viste sig, at Kobbertappen kastedes bort fra sit Leie i Formen eller smeltedes af det indstyrtende Metal, opgaves det igjen, og man vendte tilbage til at bore Fænghullet fra først af i selve Kanonens Metal.

Hvori Modtagelsesprøverne for Skytset i ældre Tid have bestaaet, turde være vanskeligt at sige, — naar man ser bort fra Skudprøverne. Meget nøieregnende kan man ikke have været ved Eftermaalingen, da man synes at have fundet sig endog i betydelige Afvigelser paa Løbets Tværmaal over og under det normale. Hovedsageligt synes man at have undersøgt Piecerne for altfor grove Støbefeil i Metallet, i hvilket Øiemed navnlig Løbet undersøgtes med den saakaldte Grubesøger eller Kat. Først da det private Støberi paa Frederiksværk var blevet Statens eneste Leverandeur af Metalskyts, og da den tekniske Udvikling der havde naaet en forholdsvis betydelig Nøiagtighed i den mekaniske Bearbeidning, stillede man større Fordringer ved Modtagelsen til Nøiagtigheden. Det var ogsaa først fra denne Tid, at det blev Sædvane, at Artilleriet til Stadighed havde en Kontrolofficer stationeret ved Stykkestøberiet med det Hverv at følge Tilvirkningen paa alle dens Stadier.

Naar Piecerne vare eftersete, prøveskudte og godkjendte, bleve de veiede og Vægten i Regelen paaslaaet; paa de i Kjøbenhavn og Helsingør støbte Kanoner stempledes Vægten i danske Skippund, Lispund og Pund, oftest udtrykte i Romertal; de Kanoner, der støbtes i Glückstadt, mærkedes ligesom de i Lybek støbte med Vægten udtrykt i lybske Pund, hvoraf 105 Pd. kan regnes at have været = 100 danske Pund.

Litteratur og Kritik.

Otto Vaupell: Rigskansler Grev Griffenfeld. Et Bidrag til Nordens Historie i det 17de Hundredaar. 1—2 Del. Kjøbenhavn 1880—82.

Det er ikke til nogen enkelt stor og lysende Bedrift, at Griffenfelds Navn er knyttet i vor Historie. Hans Hovedgjerning var indadtil et omfattende og betydningsfuldt, men forholdsvis stilfærdigt Reformarbejde, udadtil en talentfuld, men forsigtig Politik, der ikke førte til blivende Resultater, begge Dele noget, der ikke plejer at give historiske Personligheder Laurbærkrandsen i den almindelige Bevidsthed. Og dog har en sjelden Glands stadig omgivet hans Navn. Hvad der mest har bidraget hertil, har uden Tvivl været det straalende ved den første Del af hans eget ydre Liv i Forening med den pludselige og tragiske Afslutning paa hans Magtperiode, som lod vidt Rum for Tanke og Fantasi om, hvad han vilde have kunnet udrette, hvis en uretfærdig Skæbne ikke havde standset ham. Men der har ved Siden heraf været en instinktmæssig Følelse af et Talent og en Overlegenhed, som kun har faa Sidestykker i vort Lands Fortid. Synderlig mere end instinktmæssig har Følelsen dog ikke været. Aarhundreder ere gaaede, og vore Historikere have langtfra til fulde løst det Problem, som knytter sig til hans Navn. Det er endnu den Dag idag ikke paavist, om han virkelig var saa stor, som han antages for, og i bekræftende Fald, hvorfor han var det. Det er ikke tilstrækkelig oplyst, hvilke ydre Omstændigheder og hvilke indre Evner

han skyldte sin mærkelige Magtopnaaelse, ikke tilstrækkelig godtgjort, hvad han har tænkt og hvad han har villet, hvori hans Talents Ejendommelighed bestod, og hvad Resultatet var af hans Virken.

Der er blevet gjort forskjellige Forsøg paa at løse Problemet. Ældre Forfattere have kastet noget Lys over enkelte Sider af hans Liv, nyere have søgt at give et Omrids af hans Betydning uden dog at tage Spørgsmaalet op fra Grunden. Oberst Vaupell er den sidste, som har forsøgt at løfte Skatten. Han har medbragt til sit Arbejde Sympathi, ja Begejstring for sin Helt, og han har givet os et ikke ringe Antal, til Dels virkelig værdifulde Aktstykker til Oplysning om Griffenfelds og Tidens Historie. Men Spørgsmaalet er, om han har løst sin Opgave eller i alt Fald bragt den et væsentligt Skridt nærmere til dens Løsning.

Til Bedømmelse heraf vilde det have havt sin Betydning at vide, om Forf. har dannet sig en tydelig Forestilling om sin Opgaves Natur, om han har gjort sig Vanskelighederne ved den klare, og ad hvilke Veje han har stræbt at overvinde dem. Det er i denne Henseende beklageligt, at han ikke har forsynet sit Værk med et Forord. Der er Skrifter, som ikke trænge til noget saadant, fordi enten selve Emnet er saa usammensat eller Behandlingsmaaden saa gjennemskuelig, at Læseren af sig selv forstaar, hvad Forf. har villet. Men der er andre Skrifter, hvor man ønsker igjennem et Par Ord at blive vejledet med Hensyn til Forf.'s Plan og at faa Lov til at kaste et Blik ind i det Værksted, hvorfra Arbejdet er udgaaet. Vaupells Bog hører ubetinget til disse sidste. Alle ville indrømme, at den ikke fuldt tilfredsstiller de Ønsker, som man kan nære med Hensyn til en Biografi af Griffenfeld. Derfor vilde det have været heldigst, om Forf. havde sagt os, hvilke Sider af sin Helts Liv han fortrinsvis havde villet behandle. Han vilde herved have gavnet baade sig selv og Læserne, der lettere havde fundet den rette Maalestok for Bogens Bedømmelse. Men Forf. stiller i det Hele for store Fordringer til dem, der ville benytte hans Skrift, saaledes ogsaa ved altfor lidt at gjøre Rede for sine Kilder, thi den hastige Angivelse af disse, som slutter

hver af Værkets Dele, er langtfra fyldestgjørende og kræver altfor meget Arbejde af den, som vil undersøge Støttepunkterne for hans Paastande.

Dog har Forf. ved sit Værks Titel givet os et Glimt af Vejledning med Hensyn til sin Tanke med Værket; han har nemlig kaldt det: „Et Bidrag til Nordens Historie i det 17de Hundredaar". Det maa formodes, at han herved har villet antyde, at det ikke saa meget har været ham om at gjøre at klare os Griffenfeld som Personlighed som at skildre hans ydre Virksomhed, særlig hvor denne blev betydningsfuld ikke alene for Danmarks, men tillige for hele Nordens Historie. Hvis dette har været Forf.'s Mening, har han noget svækket en Hovedindvending, der kunde gjøres imod hans Arbejde, den nemlig at han saa at sige aldeles ikke gjør noget Forsøg paa at lade os forstaa Griffenfelds Udvikling. Det er, som om hans Helt var fra Begyndelsen af saa at sige fuldt færdig. Paa hans Udenlandsrejse midt i Ungdommens Sorgløshed staar han for Forf. som den fuldt udviklede hyperskandinaviske Statsmand, der er begejstret for Nordens Enhed, selv om den gaar blodig ud over hans Fædreland. Da han saa kommer hjem, og man længes efter at høre noget nøjere om Maaden, hvorpaa han efterhaanden stiger i Magt, saa interesserer dette øjensynlig ikke Forf. synderlig. Man faar kun meget lidt at vide om hans forskjellige Ansættelser, om Tidspunktet, paa hvilket de fandt Sted, om hans særlige Virksomhed i de forskjellige Embeder, disses Rækkevidde, Karakteren af hans videnskabelige Interesse[1]), eller om hvilke Forarbejder han har kunnet benytte til Kongelovens Affattelse[2]), og saa fremdeles. Men Forf. har

[1]) Nogen Vejledning med Hensyn til disse Spørgsmaal vilde Forf. allerede have kunnet finde i let tilgængelige trykte Kilder, f. Ex. Bruun, Det store kgl. Bibliotheks Stiftelse under Kong Frederik den Tredie og Kong Christian den Femte S. 54 ff. Han vilde derved bl. a. have kunnet undgaa Fejlen S. 9, at Schumachers Udnævnelse til Kammersekretær havde noget at gjøre med Skatkammerkollegiet.

[2]) Det kan i det Hele bemærkes, at Griffenfelds Forfatterskab til Kongeloven næppe ubetinget kan godtgjøres ved, at Originalen

Hast; Griffenfeld interesserer ham væsentlig kun, naar han staar i sin fulde Glands.

Saa komme vi da hurtig til Christian V's Tronbestigelse og til Griffenfelds egentlige Magtperiode. Forf. tager, som naturligt er, hans indenrigske og hans udenrigske Styrelse hver for sig. Huske vi paa Titelbladet, forstaa vi vel nogenlunde Grunden til, at den indenrigske Styrelse bliver afgjort paa en Snes Sider, medens den udenrigske faar flere hundrede. Men ganske tilfredsstillet kan man dog ikke være herved, thi Danmarks indre Udvikling hører dog ogsaa med til „Nordens Historie". Hellere maatte Forf. rent have undladt at behandle den indre Politik end være saa karrig imod den. Thi det turde være Tilfældet, at Griffenfelds indre Politik og Administration er fuldt saa vigtig som hans ydre. Det er endda muligt, at han har lagt et større og dybere Talent for Dagen i hin end i denne. Ganske vist gaar det ikke fuldt ud an, som V. gjør, at tillægge Griffenfeld hele Æren for alt, hvad der sker, og næsten rent at se bort fra hans Hjælpere; men netop jo mere enestaaende man gjør ham, desto mere Lys og Forstaaelse gjøres der Krav paa. Man erindre Situationen. Christian V var den første Konge, der besteg Tronen i Kraft af Arveret og med fuld Suverænitet. Hvad der var gjort i Frederik III's sidste Tiaar til Befæstelse og Ordning af den nye Tingenes Tilstand, var vel ikke lidet, men dog kun en Begyndelse. Enevælden stod endnu med Forpligtelse til igjennem Reformer at hævde sin Ret til sin erhvervede Magt. Den skulde løse de Opgaver, som den tidligere Regeringsform ikke havde kunnet magte. Der var Problemer nok oppe. Hvorledes skulde den egentlige Administration ordnes? Hvilke Lag af Befolkningen skulde fortrinsvis drages frem? Skulde de Ligheds-principer realiseres, som i det mindste til Dels laa bag ved

---

er skreven med hans egen Haand, og ved dens Parafering af ham »ad mandatum Regiæ Majestatis proprium«. Sandsynlig bliver dog hans store Andel i Lovens Affattelse. Forf. burde dog ikke helt have forbigaaet Frederik Gabels Bemærkninger herom (Suhms nye Samlinger III, 12), selv om de ikke ere synderlig paalidelige.

Revolutionen af 1660? Paa hvilken Maade skulde man stille sig til den besejrede Adel og til de Fremmede? Hvorledes skulde Landets Velstand fremmes og Finanserne ophjælpes? Store Masser af Krongods vare gaaede tabt, Kronens direkte Indtægter vare derved formindskede; nødtes man ikke derved til at forøge den almindelige Skattebyrde, og hvilken Virkning maatte dette udøve særlig paa Landboforholdene? Landets Forsvarsevne maatte forøges, at ikke de seneste Tiders Ulykker skulde gjentages; var det Hæren eller Flaaden, som man fortrinsvis skulde lægge Vægten paa? Det maatte være Griffenfelds Sag som den indflydelsesrigeste Mand i Riget at overveje disse og mange andre Spørgsmaal; han selv stod jo desuden ifølge sin Opkomst paa en ejendommelig Maade i Forhold til adskillige af dem. Her er meget at klare for Forskeren. V. møder selvfølgelig ogsaa Problemerne paa sin Vej; han opregner en Del Forordninger, der ere blevne udstedte, en Del Reformer, der ere blevne indførte. Men i al den Opregning savner man to vigtige Ting: større Kundskab til Tiden før 1670 og en dybere Undersøgelse af Griffenfelds Principer og af disses Forhold til Samtidens Ideer. Der er dog bevaret et rigt Materiale til at behandle disse Spørgsmaal. Først er der selve Regeringens praktiske Virksomhed sammen med et ikke ringe statistisk Stof og dernæst interessante Beviser paa, hvorledes talentfulde Mænd paa den Tid theoretiserede over Samfundsforholdene og den politiske Tilstand. Landsdommeren Villum Langes Breve til hans Ven Griffenfeld ere et Vidnesbyrd herom[1]). Men særlig vigtig i denne Henseende er den Forestilling til Christian V fra 1670, som bærer Navnet „Fyrstelig Tankering" [2]). Vaupell kunde med Fordel have studeret den, ikke alene for Tidens Skyld, men ogsaa fordi den sikkert skriver sig fra en Mand, der har staaet Griffenfeld nær[3]). Har han

[1]) Vaupell er ikke ubekjendt med disse Breve, men benytter dem ikke tilstrækkelig.

[2]) Trykt i Danske Magazin 4. R. IV, 274 ff.

[3]) Naar Birket Smith i Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie II, LVIII mener, at Simon de Petkum er Forfatter til Skriftet,

selv inspireret den, er den et uvurderligt Bidrag til Oplysning om hans Tanker, og er dette ikke Tilfældet, viser den, at han ikke har været den eneste betydelige danske Politiker i de Aar. Men Sandsynligheden er for, at han selv har havt Indflydelse paa dens Affattelse, og at den har været et Slags Program, hvormed han hos den nye Konge har banet sig Vejen til sin Indflydelse[1]).

Som sagt, hvad Forf. giver os om Griffenfelds indenrigske Styrelse, er ikke tilfredsstillende; men Anm. skal ikke opholde sig længere derved. At vurdere denne Side af Griffenfelds Virksomhed fuldkomment vilde kræve et langt mere omfattende Studium, end han har havt Lejlighed til at gjøre. Det er desuden med Hensyn til den ydre Politik, at V.'s Værk øjensynlig gjør Fordring paa at yde mest, og det er ogsaa en Hovedside af den, som Anm. fortrinsvis skal optage til Drøftelse uden dog paa nogen Maade at gjøre Fordring paa, at hans Undersøgelse eller Bemærkninger skulle kunne siges at udtømme det overordentlig omfattende Emne.

At studere Danmarks ydre Politik i den anden Halvdel af det 17de Aarhundrede har sine behagelige Sider. Det mangler ikke paa samtidige Kilder, i Særdeleshed ikke paa Aktstykker og Breve saavel fra danske som fra fremmede Diplomater. Men hvad det gjælder om at medbringe til Studiet af disse Kilder

---

har han næppe Ret. Hele Skriftets Aand og især dets skarpe Udfald mod de Fremmede tyde afgjort paa en dansk Mand, og selv om Petkum som Holstener kunde regne sig til Kongens Undersaatter, vilde han som tydskfødt næppe have udtalt sig paa den Maade. Tilmed foreligger der en bestemt Udtalelse om, at Petkum ikke kunde tale Dansk (Geheimearch. Aarsberetn. VI, 82), og i det Hele faar man ikke af, hvad der ellers er bevaret fra hans Haand, og af hvad der berettes om ham, Indtrykket af en saadan Overlegenhed, som Skriftets Forfatter øjensynlig har besiddet.

[1]) Giessing omtaler (Griffenfeld S. 45), at Griffenfeld strax ved Christian V's Tronbestigelse forelagde ham et Udkast til at bringe Rigets Sager i en bedre Orden. Efter de Antydninger, han giver af dets Indhold, kunde man fristes til at tænke paa «Fyrstelig Tankering», men G. nævner ikke Kilden for sin Efterretning.

er for det første en vis Smidighed og Bøjelighed, der kan lade En finde Vej i det Vilderede af falske og halvfalske Ytringer og Forsikringer, hvorpaa Diplomatiet da som nu var saa rigt. Uden en saadan Smidighed bliver man udsat for at falde i de samme Snarer, som den paagjældende Fyrste eller Diplomat maatte have sat ud for sine Modstandere; skulde man ovenikjøbet gaa til Studiet med visse forudfattede Meninger, kan man sagtens finde sig visse Støttepunkter for disse uden at komme den virkelige Forstaaelse af Sagen et Skridt nærmere. Men foruden denne Smidighed, der er en halv diplomatisk Evne, kræves ogsaa historisk Sands for Benyttelse af Kilderne, Forstand paa at vurdere disse. Anm. skal tillade sig et Par almindelige Bemærkninger herom, saa meget mere som der hidtil er givet meget faa Bidrag til en theoretisk Undersøgelse af dette Spørgsmaal, der dog lige saa fuldt kan fortjene at behandles theoretisk som Spørgsmaalet om Kritik af andre historiske Kilder, f. Ex. Krøniker og Diplomer.

Vil man studere en Regerings eller en Statsmands Politik, er det naturligvis Opgaven at trænge saa nær som mulig ind til dens eller hans virkelige Meninger og Hensigter og ikke lade sig vildlede af, hvad vedkommende har fundet det hensigtsmæssigt at give det Udseende af med Hensyn til disse. Til Opnaaelse heraf maa man vurdere Kilderne og klare sig, hvad Kritiken ved hver Art af dem hovedsagenlig bør have sin Opmærksomhed vendt imod. Her skal dog ikke tales om de officielle Aktstykker, som Traktater, Manifester og lign., heller ikke om senere Historieskriveres Beretninger, men kun om de Kilder, der staa i en saa at sige mere intim Forbindelse med de Personer, som ere Gjenstand for Undersøgelsen. Der kan skjelnes mellem tre Arter af saadanne Kilder: de, der skyldes den paagjældende Regering selv, de, der skyldes dens Gesandter, og de, der skyldes andre Samtidige, særlig fremmede Gesandter. Den første Art maa selvfølgelig sættes øverst i Rækken, naar man tænker paa saadanne Udtalelser af den eller de paagjældende, som ifølge deres Hensigt kunne antages at være de mest uforbeholdne. Hertil hører hvad der er bevaret af Regeringens egne intime Forhandlinger, bestemt til at skjules

for Omverdenen; endvidere Diplomaternes mere private Redegjørelse for deres Politik i Breve, Opsatser m. m. Her som altid er Kritik nødvendig, men Sandsynligheden vil dog være for Paalidelighed. Større Varsomhed vil derimod være at iagttage med Hensyn til Regeringens Instruxer til dens Gesandter, skjøndt de ogsaa skrive sig umiddelbart fra den selv, og skjøndt de ofte i deres Chifferskrift bære Spor af den Hemmelighedsfuldhed, der skal omgive dem. Sagen er, at en stor Del af disse Instruxer kun giver, hvad Regeringen ønsker, at vedkommende Gesandt skal gjøre gjældende hos den Magt, hos hvem han er akkrediteret. Det er langtfra altid Tilfældet, at dette udtrykkelig siges i Instruxen, saaledes at Begrændsningen af Paalideligheden strax falder i Øjnene. Ofte har Regeringen, der giver Instruxen, Sikkerhed for, at Gesandten forstaar den paa rette Maade; den kan have det ved Biinstruxer, der nu ere gaaede tabt, eller ved mundtlige Ordrer. Ved Sammenstilling af de forskjellige Data, ved Jævnførelse med andre Kilder, ved Hjælp af Gesandternes Svar maa de Tvivl, der rejse sig i denne Henseende, søges løste. Men dernæst bliver det Kritikens Opgave at give Agt paa, hvad der i selve Instruxerne maatte staa i Modstrid med deres almindelige Indhold. Thi disse Modsigelser ville næsten altid kun være tilsyneladende; det mere negative har ofte slet ikke til Hensigt, som det kunde synes, at begrændse det mere positive, men ligefrem at ophæve det. En Række Bestemmelser i Instruxen kan være en Rettesnor for, hvad Gesandten skal sige til den, han forhandler med, og en enkelt Artikel eller blot en Sætning kan aabenbare hans virkelige Opgave. Hertil kommer, at de Tilfælde ikke ere sjeldne, hvor Regeringen ikke fuldt ud oplyser Gesandten om sine egentlige Hensigter, men kun giver ham visse Ordrer, hvis Udførelse i alt Fald ikke er skadelig og som maaske skal give den fremmede Regering en urigtig Forestilling om dens Politik. — Den næste Art Kilder er Indberetningerne fra Regeringens Gesandter. Skjøndt de her kun skulle betragtes som belysende Gesandternes egen Regerings Politik, have de dog allerede i denne Henseende en dobbeltsidig Værdi. Thi for det første ere Indberetningerne et af de Midler, hvorigjennem

Regeringen søger at klare sig Situationen. Selv om Gesandternes Meddelelser om Fakta og Opfattelse af disse ere urigtige, saa kunne de dog have historisk Værd; thi de kunne have været bestemmende for vedkommende Regerings Handlemaade. Forskeren har Grund til ikke alene at fæste sit Blik paa, hvad der virkelig har været de fremmede Magters Politik, men ogsaa paa det — rigtige eller urigtige — Indtryk, Regeringen maa have faaet af den gjennem sine Gesandters Indberetninger. Vigtigere er dog den anden Side af disses Værd. Gesandternes Depescher udfylde Instruxerne, de gjengive ofte Indholdet af Ordrer, som vi ikke længere have, de vise Gesandternes Opfattelse, de meddele os deres Spørgsmaal til Regeringen, deres Anmodninger om at belæres. Det er kun et Reflexlys, de kaste over Regeringens Politik, og dette kan være af forskjellig Paalidelighed, eftersom Mediet — Gesandternes Evner og den Tillid, Regeringen skænker dem — er; det er saaledes ikke ubetinget en første Rangs Kilde, men Indberetningerne have i alt Fald den gode Side, at deres Indhold ikke er beregnet paa Modstanderne, saaledes som Tilfældet kan være med Instruxerne. — Tredie Plads i Rækken tilfalder andre Samtidiges Meddelelser. Vi skulle dog her kun betragte en særlig Klasse af disse, nemlig Relationer fra fremmede Gesandter hos den Regering, som er Gjenstand for Undersøgelsen. I den nyere Tid, hvor saadanne Relationer i talrig Mængde ere blevne trykte, er Benyttelsen af denne Art Kilder ganske særlig bleven plejet, og deres Værd maa selvfølgelig ogsaa i høj Grad anerkjendes. Det er imidlertid naturligvis klart, at Brugen af dem maa ske med den største Forsigtighed, fordi Hjemlen for Gesandternes Meddelelser ofte kun er mere eller mindre løse Rygter. Særlig gjælder dette, naar Talen er om deres Opfattelse af vedkommende Regerings Politik. Her kunne Gesandterne jo være Gjenstand for en planmæssig Besnæring; det er nødvendigt at studere deres Dygtighed til at opdage denne, deres Evne til at gjennemskue Snarer og undgaa Faldgruber. Man kan vel i det Hele som Regel gaa ud fra, at Relationerne maa staa tilbage for de tidligere omtalte Arter af Kilder i de Tilfælde, hvor en Jævnførelse er mulig og denne ikke fører til

Overensstemmelse, og at deres Paalidelighed i de Tilfælde, hvor en Jævnførelse ikke lader sig anstille, maa bedømmes efter Resultaterne af den paa andre Punkter skete Jævnførelse.

Efter disse almindelige Bemærkninger skal Anm. vende tilbage til Griffenfeld og hans nyeste Biograf. Det er, som allerede før bemærket, væsentlig kun en enkelt Side af hans diplomatiske Virksomhed, men ganske vist en Hovedside af den, nemlig Forholdet til Sverig, som nøjere skal betragtes; dog skal Opmærksomheden selvfølgelig tillige være henvendt saavel paa det Lys, der derved kastes over Rigskanslerens Politik i Almindelighed, som paa de Bidrag, andre Sider af hans Politik kunne give til Bedømmelsen af hans Holdning overfor Sverig. Vi ville først se paa Kilderne i og for sig, dernæst paa Vaupells Benyttelse af dem og tilsidst paa Paaligeligheden af de Resultater, han er naaet til.

Hvad der er bevaret af Efterretninger, som umiddelbart skyldes den danske Regering selv, er ikke synderlig meget. Først er der Gehejmeraadets Protokol over udenrigske Sager fra 1670 til 1676[1]; denne gjengiver dog ikke Forhandlingerne, men kun Beslutningerne, særlig de vedtagne Svar til fremmede Diplomater samt Ordrerne til Gesandterne. Dernæst komme Christian V's egenhændige Breve til Griffenfeld, som Vaupell har Fortjenesten af at have meddelt, samt nogle Optegnelser af Rigskansleren selv. Endelig en Del Instruxer og Skrivelser til de danske Gesandter; men af dem, som vi med Hensyn til det her behandlede Spørgsmaal særlig kunde ønske at have, ere langtfra alle bevarede eller i alt Fald hidtil fremdragne; saaledes mangle næsten alle Breve fra Griffenfeld og Statssekretæren Conrad Biermann til Gesandterne i Stockholm. De danske Gesandters Indberetninger ere derimod fyldig til Stede; særlig maa her fremhæves Christoffer Lindenovs og Jens Juels Breve. Hvad endelig Relationer fra Gesandter i Kjøbenhavn angaar, er en Del svenske, nederlandske, franske og engelske trykte. Hovedsagenlig skyldes de Allens Afskrifter[2]; Vaupell

[1]) Trykt i Gehejmearch.'s Aarsberetn. VI, 68 ff.

[2]) Trykte i Danske Samlinger 2. R. 3. Bd. En Del Breve fra den

har forøget deres Antal ved at aftrykke den svenske Gesandt Nils Brahes Skrivelser, som opbevares i Rigsarkivet i Stockholm.

Spørge vi nu om Vaupells Benyttelse af disse Kilder, kan Svaret kun blive, at den langtfra er tilfredsstillende. V. forsømmer saaledes tilstrækkelig at benytte de Kilder, som bør stilles i første Række. Der skal fremdrages et Par Exempler herpaa. Han gjengiver (I, 178) efter Nils Brahes Relation af 21. Januar 1675, hvad Griffenfeld og Poul Klingenberg havde fortalt den svenske Gesandt om Hensigten med Klingenbergs forestaaende Sendelse til Haag, en Sendelse, der fremstilles som venligsindet mod Sverig. Det er langtfra noget godt Referat, V. giver af Brahes Beretning, men værre er det dog, naar det videre hedder: „Nogle Maaneder senere, da Griffenfeld kom til den Erkjendelse, at den svenske Regering blot søgte at skuffe den danske Konge og lulle ham i Søvn, medens den i Virkeligheden nærede fjendtlige Hensigter imod den dansk-norske Stat, anmodede han Klingenberg om at gjøre sit Bedste for, at Nederlandene og Sverig snarest mulig røg i Haarene paa hinanden.“ Vaupell har her overset, at ifølge Gehejmeraadets Protokol havde Kongen allerede den 14. Januar, altsaa før Samtalerne med Nils Brahe, givet sit Samtykke til den Instrux for Klingenberg, som han sigter til, nemlig „under Skin og Prætext af Mediation“ at drive Nederlandene til en kraftig Krigsførelse mod Sverig[1]). Endnu mærkeligere er det, at det eneste bekjendte Aktstykke, hvori Griffenfeld selv giver en Slags Belysning af sin Politik, er blevet ganske ubenyttet af V. som Kilde til dens Forstaaelse. Det er Griffenfelds Efterskrift til sit Procesindlæg af 19. Maj 1676. V. trykker det op under sin Fremstilling af Processen (II, 159), saaledes som forøvrigt allerede Odin Wolff har gjort det[2]), men han kjender det ikke, naar Talen er om Griffenfelds Politik. Ganske vist er det et Forsvarsindlæg, der ikke uden videre kan tages for

---

franske Resident i Kjøbenhavn, Terlon, til Feuquières findes trykte i Lettres inédites de Feuquières, publiées par Ét. Gallois T. 2—3, et Skrift, som Vaupell ogsaa citerer.

[1]) Geheimearch.'s Aarsberetn. VI, 117.

[2]) Peder Griffenfelds Levnet S. 374 f.

gode Varer; men med den Mangel paa første Rangs Kilder, som vi lide under, er det uvurderligt, og det er højst inkonsekvent, at V., der ellers øjensynlig i det væsentlige fæster Lid til Griffenfelds Selvforsvar under Processen, overspringer dette Aktstykke.

Ogsaa Regeringens Instruxer ere ofte blevne benyttede paa en besynderlig Maade af Forf. Her skal dog kun anføres ét Exempel. V. optrykker (I, Breve og Aktstykker S. 29—33) en vigtig Instrux for Jens Juel af 19. Febr. 1674; i dennes Artikel II siges det med rene Ord, at den danske Regering kun ønsker at trække Forhandlingerne med Sverig i Langdrag, og der gives Juel Ordre om, hvilke Forandringer han til Opnaaelse heraf skal foreslaa i det svenske Udkast til en Forbundstraktat: „thi for det øvrige eragter han vel selv, hvor liden Nytte eller Bistand vi kunne vente os af disse Traktater, hvor udi (foruden de tvende saa choquerende separate Artikler [om Gottorp og det danske Vaaben]) findes saa mangfoldige Vilkaar og Limitationer, som in infinitum kunne extenderes“. Af denne Instrux giver V. først og fremmest en allerede i og for sig vildledende Fremstilling (I, 97—99) og fortæller derpaa saaledes: „I Kjøbenhavn hengav man sig til Haabet, at Underhandlingerne nu skulde krones med et lykkeligt Udfald. Dertil var der jo Udsigt, da de ubetydelige Ændringer, der vare gjorte i det svenske Hovedforslag, kun vare til Gunst for dette, og de to særskilte Artikler kunde udelades, da de ej vedkom Forbundet.“ Man bliver underlig til Mode ved at se, hvorledes Forf. benytter sine egne Aktstykker. Dog kan man nogenlunde forstaa, hvad der har ledet ham paa Vildspor. Det har for det første været den Fuldmagt, der sendtes til Juel og Lindenov samme Dag som Instruxen og indeholdt Ret for dem til at slutte Traktaten — den har imidlertid, hvad Forf. ikke har forstaaet, kun været beregnet paa at lægges paa Bordet for den svenske Regering for at vise den danske Regerings gode Hensigter. Og dernæst har det været en Skrivelse fra den svenske Resident i Kjøbenhavn, Liliencrona, af 16. Januar 1674 (Danske Samlinger 2. R. III, 331), hvori han taler om den Glæde, der hersker i Kjøbenhavn, især hos „Borgerskabet

og den gemene Mand", over Udsigterne til et Forbund med Sverig, Ytringer, der selvfølgelig ingen Betydning have med Hensyn til Spørgsmaalet om den danske Regerings virkelige Mening.

Forf.'s Forhold til de danske Gesandters Indberetninger er næppe heldigere. Det bør her fremhæves, at hans Gjengivelse til sine Tider kan være betænkelig urigtig. Anm. skal tillade sig at sammenstille et Sted af Fryxells Aftryk af et Brev fra Jens Juel til Griffenfeld fra August 1674 (Handlingar rörande Sverges Historia ur utrikes arkiver I, 292 f.) med Vaupells Gjengivelse deraf (I, 157):

Fryxell[1]).	Vaupell.
— — Det er nu omtrent 16 maenader, siden hans Maijst. haffver skicket mig hid up under naffn ved en nermere Alliance att slutte et fast og stadigt Venskab med Sverige. At saedant sterck og varig Venskab skulde kunde blifve, troer jeg sae lidet, som nogen anden; dog langt mindre pae vores side end deris, thi ald deris Erimise (?)[2]) at bruge imod os præcautioner, at vi lader os contentere med de grendser, Vi nu hafver; efftersom de oss klaerlig nock haffver afmærcket, at vi, om endskiønt i denne tilstand, vi nu er, ej force til andet hafver, vi dog oss for øije setter at til-	Det er nu 16 Maaneder, siden jeg skikkedes hid for at knytte et fast og varigt Venskabsbaand imellem de nordiske Riger. At det vil holde i Længden, troer jeg lige saa lidt som nogen anden; der vil altid blive noget Hykleri paa Bunden. Skylden er mere deres end vor. De tro ikke, at vi ville lade os nøje med de Grændser, vi nu have. Stor Fortrolighed bliver der altsaa næppe af, hvad enten Forbundet sluttes eller ej.

---

[1]) Udhævelserne ere af Anm.

[2]) Saaledes hos Fryxell, som Vaupell gjengiver. Den rette Opløsning af Originalens Chifre er: »al deres visée er«.

tage med deres skaede,
er sae vel nesten udisputerlig,
att stoer fortroelighed blifver
der vel ej aff enten saaden
sluttes eller eij. — —

Her behøves ingen Kommentar. V. udelader alt hvad der viser, at Juel giver Sverig Ret i dets Mistanke til Danmark. — Men der er ogsaa en anden Ting at bemærke. Som bekjendt har Fryxell trykt en stor Del Relationer fra de danske Residenter og Gesandter i Stockholm fra denne Tid; han har trykt dem dels i Udtog, dels i Brudstykker, kun sjeldent in extenso. Det er en Udgave, som for hvad den giver er ret paalidelig. Men den er langtfra fuldstændig. Fryxell har fortrinsvis udtaget, hvad der vedkommer Sverigs Historie. Det var hans Formaal at belyse denne, ikke Danmarks. Men Følgen er bleven, at der i de originale Relationer, som bevares i Gehejmearkivet [1]), findes et meget stort og særdeles vigtigt Stof, som ikke er draget frem af ham. Der findes i det, som ikke er trykt, de vigtigste Bidrag til den danske Regerings Politik. De findes i de Dele af de for øvrigt benyttede Relationer, som han ikke har gjengivet, og de findes i en hel Række Breve, særlig fra Jens Juel, dels til Biermann, dels til Griffenfeld, som han fuldstændig har ladet ligge. Anm. skal i det følgende benytte dette Materiale; her skal han blot beklage, at V. ikke har rettet sin Opmærksomhed derpaa.

Resultatet af de foregaaende Bemærkninger turde være, at man ikke med Sikkerhed han stole paa V.'s Benyttelse af Kilderne til den ydre Politiks Historie. Allerede herved bringes man til at tvivle om Paalideligheden af den Fremstilling, han giver af den. Man opfordres til at undersøge den nøjere, og det skal være Opgaven med de følgende Linier at foretage en saadan Undersøgelse med Hensyn til den Sætning, som turde være et Hovedpunkt i V.'s Bog, og som lyder saaledes: „I flere Aar arbejdede Griffenfeld utrættelig paa Virkeliggjørelsen

---

[1]) Reg. 26 Nr. 169, 172, 174, 177, 180, 183, 184, 185.

af et nordisk Forbund. Danmark, Norge og Sverig skulde staa som én Magt og altid have fælles Venner og Fjender. Ved hans Bestræbelser nedlagdes mangt et Frøkorn, der spirede i de nordiske Folks Hjærter“ (I, 57).

Den Opfattelse af Griffenfelds Politik, som her kommer til Orde, er ikke ny. Vaupell kan støtte sig til vægtige Autoriteter for sin Anskuelse. Her skal saaledes nævnes, hvad Allen før ham har ytret: „Griffenfeld raadede til, at Danmark skulde forholde sig fredelig under denne Strid [Krigen mellem Frankrig og Nederlandene], fordi Landet endnu trængte til mange Forbedringer, som vilde standses ved Krig, og om Krig endelig skulde begyndes, stemte han for at slutte sig til Frankrig, hvorved det gode Forhold med Sverig vilde bevares. Heri fulgte han den store Statsmand Hannibal Sehesteds Grundsætninger“[1]). Paludan-Müller udtrykker sig i sin lille interessante Afhandling om Griffenfeld[2]) noget varsommere, men fastholder dog ogsaa, at hans Formaal var et nordisk Forbund; han ytrer, at Hannibal Sehesteds store Tanke fødes paany hos Griffenfeld, og han taler om dennes Forkjærlighed for Frankrig og Sverig[3]). Efterat Vaupells Værk er udkommet, har ogsaa A. D. Jørgensen sluttet sig til denne Opfattelse og har betonet, at Danmark efter Griffenfelds Mening burde have glemt de lidte Tab[4]). Ogsaa svenske Forfattere, bl. andre Weibull[5]), have udtalt en lignende Anskuelse. Den er i det Hele i Færd med at blive

---

1) Allen, Haandbog i Fædrelandets Historie. 1. Udg. S. 452—53 og 8. Udg. S. 453.

2) Historisk Aarbog, udg. af S. Thrige, 1878 S. 120 ff.

3) Anf. St. S. 144, 158.

4) Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie, 1882, S. 259 f. Nærværende Anm. skal aabent vedgaa, at ogsaa han selv, førend han tog Sagen op til nærmere Undersøgelse, har troet paa Griffenfelds Forkjærlighed for et godt Forhold til Sverig, om det end maatte lades uafgjort, om han ønskede dette af mere principielle Hensyn eller kun af rent øjeblikkelige Aarsager (jvfr. hans Bemærkninger i Nordisk Tidskrift, utgifven af Letterstedtska föreningen, 1883 S. 247).

5) Lunds Universitets Års-Skrift 1871 S. 71.

fastslaaet som givet i den nordiske historiske Litteratur. Saa megen mere Grund er der til at foretage en nøjere Prøvelse af den.

Det maa nu først erindres, at de ellers saa betydningsfulde Navne, som ere nævnte ovenfor, ikke veje saa meget i dette Spørgsmaal. Ingen af de anførte Historikere har taget Spørgsmaalet op fra Grunden af; selv Paludan-Müller, der har behandlet Sagen forholdsvis mest detailleret, har ingen Arkivstudier foretaget paa dette Punkt. Det har imidlertid sin Interesse at betragte, hvorledes det er gaaet til, at den skildrede Opfattelse er kommen frem og har sat sig fast, en Opfattelse, som det dog kan bemærkes ikke deles af Griffenfelds ældre, men ganske vist kun lidet værdifulde Biografer som Wolff og Giessing.

Det maa i denne Sammenhæng fremhæves, at Paastanden om Griffenfelds venlige Sindelag mod Frankrig og Sverig første Gang møder os som en Anklage mod ham for Landsforræderi under hans Proces. Den blev modsagt af ham selv, men han formaaede jo ikke at slaa sine Modstandere til Jorden. Mod det syttende Aarhundredes Slutning fremkom saa Pufendorfs store Værk om Kurfyrst Frederik Wilhelm [1]). Bygget paa brandenborgske Kilder var det særlig egnet til at vise, hvor forsigtig og tilbageholdende Griffenfeld havde været overfor Kurfyrstens antifranske og antisvenske Politik. Pufendorf benægter vel, at Griffenfeld skulde have vovet at tilraade sin Konge et Forbund med Sverig, men han dvæler ved Beskyldningerne mod Rigskansleren for at have villet undgaa en Krig med dette Rige og ved den Uenighed, der i denne Henseende var mellem ham og Officererne [2]). Pufendorfs Værk blev nu Hovedkilden for alle senere danske Fremstillinger indtil Vaupell, og det har ganske vist endnu den Dag idag sin Betydning, saalænge de Aktstykker fra Arkivet i Berlin, som dets Forfatter bygger paa, ikke ere trykte. Imidlertid undergik den

---

[1]) De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni electoris Brandenburgici, Berolini 1695.

[2]) S. 941, 968, 1009, 1069-70.

danske Opfattelse af Griffenfeld i Løbet af det 18de Aarhundrede en Forandring; man følte sig overbevist om hans Storhed, og da man fæstede sit Blik paa, hvor uheldigt Bruddet med Frankrig havde været for Danmark under den skaanske Krig — noget som allerede Christian V selv havde indsét i sine sidste Dage[1] —, da man endvidere lagde Vægt paa forskjellige Udtalelser af Ludvig XIV og hans Ministre til Gunst for Griffenfeld, og da man kunde kombinere disse med Pufendorf og med Beskyldningerne fra Processen, fremkom stærkere og stærkere Anskuelsen om Griffenfelds Forkjærlighed for Frankrig og Sverig. I denne Retning udtalte Riegels sig 1792 i sin Christian den Femtes Historie: det var Griffenfelds Fjender og den svage Konge, der bare det udelukkende Ansvar for den modsatte Politik. Tre Aar efterat Riegels' Bog var udkommen, betonede en Forfatter med skandinaviske Sympathier, Mathias Hagerup, det kloge i, at Griffenfeld havde ønsket at bevare det gode Forhold til Sverig, hvad han dog ikke tilskriver en skandinavisksindet Politik, men Enkedronning Sophia Amalies Indflydelse[2]). Gustav Ludvig Baden fulgte i sin Danmarkshistorie (Bd. 5, 1832) Pufendorf og Riegels, og Allen slog i sin Haandbog (1. Udg. 1840) med sit Navns Autoritet Opfattelsen fast. Naar han gjorde dette, var det vistnok ikke alene i Tilslutning til sine Forgængere; sandsynligvis har ogsaa en mere kursorisk Gjennemlæsning af Christoffer Lindenovs og Jens Juels Relationer, saaledes som disse vare udgivne af Fryxell nogle Aar i Forvejen (1836), bidraget hertil, men en særlig Aarsag var vistnok Kjendskaben til Hannibal Sehesteds saakaldte politiske Testamente (trykt i Nye Danske Magazin Bd. 4, 1823), hvilket Allen var den første, der satte i Forbindelse med Griffenfelds Politik. Allen har med Rette ment, at Sehested og Griffenfeld vare det 17de Aarhundredes største danske Statsmænd; det var

[1]) Kong Christian den Femtes Testamenter, udgivne ved Worsaae, S. 55 f.

[2]) Point de vue sur le raport politique entre le Danemark et la Suède sous le rêgne des rois de la maison d'Oldenbourg, 1795, S. 95 f.

ikke unaturligt, at han søgte en Ensartethed i deres politiske Tankegang, og mere eller mindre bevidst gjorde sig vel ogsaa hos ham og hos adskillige af dem, der have fulgt ham, en Anskuelse gjældende, der var præget af den moderne skandinaviske Tankegang. Jo rigtigere man fandt denne, desto tilbøjeligere var man ogsaa til at antage, at Griffenfeld havde været fremskuende nok til at se Danmarks Lykke i et nøje Forbund med Sverig.

Noget Bevis var imidlertid ikke hidtil blevet ført for denne Opfattelse af Griffenfelds Politik; det blev Vaupell, der for første Gang forsøgte at gjøre dette. Dog afviger han for saa vidt fra sine Forgængere, som han ikke troer paa Oprigtigheden af Griffenfelds Venskab for Frankrig; desto ivrigere hævder han Griffenfelds Ønske om Forbund med Sverig, ja giver dette endog en fuldkommen moderne skandinavisk Karakter.

I Modsætning hertil er Anm. kommen til en anden Opfattelse af Griffenfelds Politik, der kan sammenfattes i følgende Sætninger: Griffenfeld tilsigtede en foreløbig Neutralitet, under hvilken Danmarks indre Udvikling skulde fremmes og dets Forsvarsevne styrkes. Han søgte under Neutraliteten nærmest sin Støtte ved Tilslutning til Kejseren og Brandenborg samt til Nederlandene, fra hvilken Magt han navnlig ønskede at vinde Subsidier; skulde Danmarks Deltagelse i den europæiske Krig blive nødvendig, tænkte han sig ogsaa nærmest dets Plads paa de nævnte Staters Side. Derimod vare hans Forhandlinger om Forbund med Sverig og Frankrig ikke oprigtig mente; de tilsigtede fortrinsvis at spalte disse to Magter fra hinanden og at undgaa Krigen med Sverig saa længe som mulig, indtil Danmark selv var stærkt nok til at tage Kampen op og var fuldkommen sikkert paa sine Allieredes effektive Bistand; kunde det ved Neutraliteten ogsaa lykkes at opnaa Fredssubsidier fra Frankrig og undgaa et Brud med dette Rige, vilde det være det heldigste.

Beviset for Rigtigheden af denne Opfattelse skal forsøges ført ved en sammentrængt Skildring af Griffenfelds Politik i Aarene 1670—1674, forbunden med en kritisk Belysning af de Hovedpunkter, som Vaupell har fremført til Forsvar for sine Paastande.

Danmarks ydre politiske Stilling var ved Christian V's Tronbestigelse ikke gunstig. Riget savnede paalidelige Allianccr. Forskjellige mindre Tvistepunkter havde fjernet det fra Nederlandene, og Frankrig nærmede sig til Sverig, der var alt andet end venligsindet mod sin vestlige Nabo. Under disse Forhold synes den danske Regering nærmest at have kastet sit Øje paa en defensiv Alliance med nogle af de nordtydske Fyrster, særlig Brunsvig-Lyneborg og Brandenborg. En saadan Alliance betegnede nærmest en vis Modsætning til Frankrig, men den havde tillige til Opgave at sikre sig mod Sverig, hvilket Rige man ikke ønskede optaget i Forbundet[1]). Imidlertid udviklede den store europæiske Situation sig, der blev bestemmende for Begivenhederne i de nærmest følgende Aar. Det var lykkedes Frankrig at opløse Tripelalliancen; Karl II af England havde sluttet sig til Ludvig XIV, og denne Fyrste arbejdede af yderste Evne paa ogsaa at knytte Sverig til sig. I Efteraaret 1671 ankom Pomponne som fransk Gesandt til Stockholm. Den danske Regering maatte betragte disse Underhandlinger med voxende Ængstelighed; den havde Grund til at antage, at Sverig, hvis det sluttede Forbund med Frankrig, vilde søge at benytte dette til Danmarks Skade. Følgen heraf var, at Petkum i August 1671 sendtes til Stockholm.

Det er i denne Sendelse og den Petkum givne Instrux[2]), at Vaupell sér det første Bevis paa Griffenfelds alvorlige Ønske om at slutte et nøjere Forbund med Sverig (I, 65 f.). Det hedder ogsaa i Petkums Instrux, at han skulde udforske, om den svenske Regering var tilbøjelig til at indlade sig paa et saadant Forbund; han skulde løselig berøre, hvor skadelig de nordiske Magters indbyrdes Skinsyge havde været for deres Stilling i Europa, og hvis han fandt Imødekommenhed, skulde han ytre, at hans Konge ikke var utilbøjelig til et Forbund med Sverig. En Hovedopgave for Petkum skulde det imidlertid tillige være at forestille den franske Gesandt Pomponne, at Frankrig vilde have større Fordel af at henvende sig om

---

[1]) Geheimearch.'s Aarsberetn. VI, 72, 79—81.

[2]) Af 1. August 1671 (Geh.-Ark., Reg. 26 Nr. 168).

Alliance til Danmark end til Sverig, og at Danmark i alt Fald burde optages i dets Forbund med Sverig, hvis det vilde have nogen Gavn af et saadant. Det er nu ganske vist heraf saavel som af hele Situationen klart, at Danmark ønskede at bevare Freden med Sverig. Men et ganske andet Spørgsmaal er, om man i Kjøbenhavn vilde en oprigtig Tilslutning til Frankrig-Sverig. I Virkeligheden var dette næppe Sagen. Selv om Griffenfeld skulde have næret et saadant Ønske, kunde han næppe gjøre sig Illusioner i denne Retning og kunde ikke lade sin Politik bestemme deraf. Han havde ingen Tro paa, at der lod sig opnaa noget godt Forhold til Sverig; netop nu forhandledes der med Brunsvig-Lyneborg om, hvorledes dette Fyrstehus skulde forpligtes til at støtte Danmark under et eventuelt Angreb paa Norge, naturligvis fra svensk Side[1]). Hertil kommer, at det maatte staa klart for den danske Regering, hvor stor en Anstødssten for et venskabeligt Forhold til Naboriget dens Holdning overfor Gottorp var. Det er i denne Henseende i det Hele af største Betydning at lægge Mærke til den Forskjel, der var mellem Hannibal Sehesteds Fremtidstanker og Griffenfelds Stilling. Hannibal Sehested tænkte sig øjensynlig i sit saakaldte politiske Testamente et godt Forhold til Sverig gaaende jævnsides med en Udsoning med Gottorp[2]); han mente ikke, at Danmark paa engang kunde gjøre Front mod Gottorp og være Ven med Sverig. Men for Christian V's Regering var Gottorp en Fjende, som man ønskede at bekæmpe ved Intriguer eller ved Magt. I dette Øjeblik var det den oldenborgske Arvesag, i hvilken man modarbejdede Hertugen; det gjaldt at holde Sverig borte fra dens Afgjørelse, og Petkum fik ogsaa Ordre til at afvise en svensk Mægling i dette Spørgsmaal, et Standpunkt, som senere stadig fastholdtes. Det er næppe sandsynligt, at Griffenfeld har kunnet tænke sig at faa Sverig til at opgive paa engang Forbindelsen med Gottorp og de Fordele til Skade for Danmark, som det kunde drage af en isoleret Alliance med Frankrig. Men den Kulde, der fra

[1]) Geheimearch.'s Aarsberetn. VI, 80 f.
[2]) Nye Danske Magazin IV, 286—90.

dansk Side vistes overfor de andre Spørgsmaal, som Sverig tog Forargelse af, f. Ex. de tre Kroners Plads i det danske Vaaben, viser ogsaa den danske Regerings virkelige Følelser overfor Naboriget, der sikkert endnu betragtedes som den Fjende, over hvem det gjaldt med Tiden at tage Hævn. Det bliver under disse Forhold den rimeligste Forklaring af Petkums Instrux, at hans Formaal skulde være dels at holde Sverig hen ved venskabelige Forsikringer, dels at modarbejde Frankrigs Forbund med Sverig, enten ved at faa Danmark sat i Sverigs Sted eller ved at vise Pomponne, at hans Konge ikke kunde have nogen Fordel af et Forbund med Sverig, i hvilket Danmark ikke var optaget og vel næppe heller kunde optages.

Maa en Forklaring af denne Art i og for sig allerede anses for sandsynligere end Vaupells, bestyrkes den ved hvad der skete under Petkums Sendelse. Denne opfattede selv ikke sin Instrux som synderlig egnet til at frembringe et venskabeligt Forhold til Sverig. Den 11. Novbr. 1671 skrev han til Christian V, at han var ved Enden af sin Instrux, thi han havde at gjøre med dygtige Folk, der forlangte mere end Ord[1]). Og da han paa egen Haand vovede sig videre frem og gav Forhandlingerne med den svenske Rigskansler en fortroligere Karakter, modtog han en overordenlig skarp Irettesættelse af Griffenfeld[2]). Paa de Antydninger om, at Danmark og Sverig i Forening burde være betænkte paa Forholdsregler til Handelens Forbedring og Sikring under den truende Krigsfare, som Petkum fik Ordre til at fremføre[3]), kan der næppe heller lægges større Vægt i Betragtning af den højst almindelige Karakter, de havde.

Petkum udrettede imidlertid ikke, hvad der formentlig var hans Hovedopgave. Det lykkedes ham ikke at forhindre, at Frankrig i April 1672 sluttede et for Danmark højst ufordelagtigt Forbund med Sverig; dette Rige forpligtede sig imod Subsidier til at angribe enhver Stat, som vilde hjælpe Neder-

---

[1]) Reg. 26 Nr. 169.
[2]) Vaupell I, 66—74.
[3]) Vaupell I, 74.

landene mod Frankrig, medens Ludvig XIV garanterede Freden i Kjøbenhavn og særlig Gottorps Rettigheder samt lovede ikke uden Sverigs Samtykke at optage Danmark i sit Alliancesystem. Ved dette Forbund tabte Danmark alt hvad der var vundet ved Hannibal Sehesteds Virksomhed i Paris; det havde atter vist sig, at Sverig vejede mere i Frankrigs Vægtskaal end Danmark, og at Sverigs Politik vedblivende var yderst fjendtlig mod Danmark[1]).

Forbundet blev saa meget mere epokegjørende for Danmarks Stilling, som det længe truende europæiske Uvejr netop nu trak sammen ved Frankrigs Krigserklæring mod Nederlandene. At den danske Regering fra det Øjeblik af stadig kom til at nærme sig mere og mere til det antifranske Parti, og at den desuagtet samtidig hermed førte Underhandlinger saavel med Sverig som med Frankrig, derom maa selvfølgelig alle være enige. Uenigheden drejer sig om, hvorledes dette Dobbeltspil skal forstaaes. Den herskende Opfattelse gaar ud paa, at Griffenfelds virkelige Ønske var Tilslutningen til Sverig (og Frankrig), at de Forhandlinger, der tilsigtede en saadan, udtrykte hans sande Politik, og at han kun afvist af Sverig og hindret i sine Bevægelser af sine Modstandere ved det danske Hof dreves over til den anden Side. Det forekommer Anm., at en opmærksom Betragtning af Forholdene ikke stemmer hermed.

Det første Skridt, hvorved Danmark bragtes nærmere ind i Begivenhedernes store Malstrøm, var det i September 1672 i Brunsvig sluttede Forsvarsforbund med Kejseren, Kurfyrsten af Brandenborg, Hertugen af Brunsvig-Lyneborg samt Landgrevinden af Hessen-Kassel. Det gik ud paa et Løfte om eventuelt at tage Parti for de tydske Magter til Sikring af den westfalske Fred, og dets Braad var saaledes rettet mod Frankrig,

---

[1]) Christian V's Ytringer i hans egh. Brev til Griffenfeld af 30. Marts 1672 (Vaupell I, Breve og Aktst. S. 7), som synes at udtrykke Tilfredshed over Forbundet mellem Sverig og Frankrig, ere aldeles gaadefulde, men der kan sikkert ikke tillægges dem nogen virkelig Betydning.

men det indeholdt ikke nogen Forpligtelse til Deltagelse i Kampen til Fordel for Nederlandene. Imidlertid havde der siden Foraaret 1672 været ført Underhandlinger med Generalstaterne om Alliance. Vel havde de hidtil ikke ført til noget Resultat, men det tør dog anses for givet, at Griffenfelds hele politiske Sympathi var paa Nederlandenes Side. Kampen syntes jo i høj Grad at gjælde denne Magts Existens; men saaledes som Forholdene i Norden havde udviklet sig siden 1645, betød Nederlandene for Danmark Balancen mod Sverig, mod dette Riges forøgede Østersømagt. Traadte Nederlandene ud af det europæiske politiske System, og afløstes de af England, der syntes meget lettere at kunne komme ud af det med Sverig, vilde det uden Tvivl være et Tab for Danmark. Men paa den anden Side havde Krigen under Frederik III vist den danske Regering, hvor varsom man maatte være med at regne paa Nederlandenes aktive Bistand. Efter Alliancen imellem Frankrig og Sverig vilde Danmarks Forbund med de forenede Provindser rimeligvis strax føre til et Brud med Sverig; Danmark burde være anderledes rustet og særlig anderledes have bundet sine Allieredes Hænder, førend det kastede sig ind i en Krigspolitik. Derfor forlangte Griffenfeld meget store Subsidier og meget stor Sikkerhed af den hollandske Afsending i Kjøbenhavn, Daniel Werckendam, som Betingelse for, at Danmark skulde indlade sig paa en of- og defensiv Alliance med Nederlandene[1]), og derfor forbeholdt den danske Regering sig, at Forbundet i Brunsvig ikke skulde medføre nogen Forpligtelse for den til at deltage i den nuværende fransk-nederlandske Krig, førend den var kommen nøjere overens med Generalstaterne[2]).

Samtidig med Afslutningen af Forbundet i Brunsvig havde Griffenfeld paany optaget Forhandlingerne i Stockholm. Hvor betydningsfuldt nemlig end det fransk-svenske Forbund var, saa var det dog ikke givet, at dets praktiske Virkning vilde blive særlig stor. Man vidste godt i Kjøbenhavn, at forskjellige Partier stredes om Magten ved det svenske Hof, og at Lysten

[1]) Geheimearch.'s Aarsberetn. VI, 88.
[2]) Geheimearch.'s Aarsberetn. VI, 90—1.

til at faa Subsidier af Frankrig i det Hele forbandtes med Ønsket om at gjøre saa lidt som muligt for dem. Derfor kunde Griffenfeld stadig haabe paa at forhindre, at den afsluttede Alliance traadte aktivt ud i Livet ved Sverigs Deltagelse i Krigen; han kunde særlig haabe paa at forebygge, at Sverig paany blev krigsførende Magt i Tydskland, hvorved Danmark, som Erfaringen havde vist, kunde blive udsat for et Angreb sydfra, og hvorved man i det Hele let kunde blive inddragen i Kampen som Følge af det brunsvigske Forbund. I Efteraaret 1672 afsendtes Christoffer Lindenov til Stockholm, hvor han skulde afløse Petkum som Resident. Ogsaa hans Instrux[1]) opfatter Vaupell som et Bevis paa Griffenfelds nordisksindede Politik (I, 79). Han lægger Vægten paa de Forsikringer, Lindenov skulde afgive om Christian V's Tilbøjelighed til Forbund med Sverig til Handelens og Søfartens Sikring, men han omtaler ikke, at det paalagdes ham mere „at sondere deres Intention end udlade sig med virkelige Propositioner“, førend han havde nærmere Ordrer fra Kjøbenhavn. Det, som Lindenov væsentlig skulde udrette, var vistnok ogsaa at udforske den svenske Regerings Holdning. Det var ganske vist endnu ligesom tidligere Griffenfelds alvorlige Ønske at undgaa et Brud med Sverig, og skulde det kunne lykkes at løsne dette Rige fra dets Forbund med Frankrig og drage det hen til en i alt Fald diplomatisk Optræden til Fordel for Nederlandene, vilde Muligheden ikke være udelukket for en foreløbig Samarbejden med det. Men det gjaldt fremfor alt at se Forholdene an. Lindenov fik foreløbig ingen nærmere Instruxer; og da ingen af Parterne gjorde bestemtere Forslag, trak Underhandlingerne ud[2]).

Forholdene i Europa havde under alt dette antaget en meget foranderlig Karakter. Revolutionen i Nederlandene, der førte Wilhelm af Oranien til Magten, og de Allieredes Optræden paa Krigsskuepladsen havde standset de Franskes Erobringsmarsch; men Kejseren ønskede ikke i dette Øjeblik nogen større Krig med Frankrig; hans Tilbageholdenhed bidrog til,

[1]) Vaupell I, Breve og Aktstykk. S. 21 ff.
[2]) Fryxell I, 242.

at Kurfyrsten af Brandenborg nærmede sig Ludvig XIV og i Juni 1673 endog sluttede Fred med ham. Imidlertid bestræbte ogsaa Sverig sig for at holde sig udenfor Krigen og optraadte som Fredsmægler. Hvad Danmark angaar, havde dets Forhandlinger med Generalstaterne ikke endnu ført til noget Resultat. Griffenfeld ønskede at deltage i Mæglingen til Fordel for Nederlandene, og han ansaa Øjeblikket for heldigt til stærkere at nærme sig til Sverig. I April 1673 afsendtes Jens Juel til Stockholm som extraordinær Gesandt. Valget af ham, vistnok Tidens betydeligste danske Statsmand næst Rigskansleren selv, viste Sendelsens Betydning. Den Instrux, der udfærdigedes for ham [1]), har sin særlige Interesse, fordi den er den eneste virkelig udfærdigede i hele Perioden, der kan tyde paa et oprigtigt Ønske fra den danske Regerings Side om at træde i et nøjere, venskabeligt Forhold til Sverig. Dens Hovedpunkt var at foreslaa en nærmere Forbindelse mellem de to Riger for at hjælpe Nederlandene til en Fred, der sikrede dem mod deres Ruin, samt en fælles Optræden til Sikring for Handelen. Ganske vist maatte Gesandten ikke give noget skriftlig fra sig, men der findes ikke i denne Instrux som i de andre lignende noget Forbehold, der afkræfter dens Udtalelser. Det maa imidlertid nu for det første bemærkes, at den, som for øvrigt jo ogsaa Vaupell mener, viser, at Danmarks Partistilling i den europæiske Strid var paa Nederlandenes og ikke paa Frankrigs Side. Den tilsigter absolut lige som hele Griffenfelds Virksomhed at drage Sverig bort fra det franske Forbund. Men Spørgsmaalet bliver dernæst, om den kan betragtes som et alvorligt ment Forsøg fra den danske Regerings Side paa at opnaa en Udsoning med Sverig. Til at bevise dette er ikke en Instrux's Ordlyd tilstrækkelig; den danner Indledningen til en hel Række Forhandlinger, og det er disses Karakter, der maa vise den danske Regerings virkelige Holdning. Ved den lange Række Depescher, der, som før omtalt, ere bevarede fra Juel og Lindenov til den

---

[1]) Vaupell I, Breve og Aktst. S. 24 ff. Jvfr. Geheimearch.'s Aarsberetn. VI, 98 f.

danske Regering, til Kongen, til Griffenfeld og til Biermann, bliver det muligt at faa nogenlunde Klarhed herover.

Det Totalindtryk, man modtager af de danske Gesandters Skrivelser, er nu det, at de i Begyndelsen vare noget i Tvivl, om det var deres Regerings virkelige Hensigt at slutte et Forbund, og at denne Tvivl efterhaanden voxede mere og mere og endte med at blive en Overbevisning om, at det ikke var Tilfældet. Ser man paa Gesandternes og særlig paa Jens Juels egen Opfattelse af Situationen, da er det klart, at den nævnte Diplomat selv nærede et stærkere Ønske end hans Regering om at komme til en Overenskomst, men at denne Overenskomst for ham kun stod som et rent foreløbigt politisk Greb, som et „simuleret Venskab", ikke paa nogen Maade som en Forladen af Danmarks hidtidige, fjendtlige Stilling overfor Naboriget, ikke paa nogen Maade som en Opgivelse af Ønskerne om at gjenoprette det Tab, som Danmark havde lidt ved de sidste Fredsslutninger. Den Opfattelse, der herved og ved den danske Regerings egne Handlinger bliver den rimelige af dennes Politik, er da den, at man i Kjøbenhavn ikke tænkte paa noget alvorligt, langvarigt Forbund med Sverig, der altfor meget vilde stride mod hvad der var Rigerne imellem, særlig Forholdet til Gottorp og Sundprovindserne, men at man ønskede for Tiden at undgaa Krigen med Sverig, og at man vilde benytte Forhandlingerne i Stockholm til at holde den svenske Regering tilbage fra et Angreb paa sig, samtidig med at man ellers søgte at krydse dens Planer og isolere den saameget som muligt. Tillige vilde man hos det hollandsk-kejserlige Parti vække en Mistanke om Danmarks Hensigter, der kunde drive det til at stille sig mere imødekommende overfor Danmarks Ønsker, og man vilde desuden holde sig den omend svage Mulighed aaben, at Frankrig kunde forsøge en virkelig Tilnærmelse til Danmark. Men vove sig frem til et nøjere formuleret, omend kun forstilt Venskab med Sverig, det vilde den danske Regering ikke, da den derved maatte frygte at støde sine Allierede fra sig uden dog at vinde nogen Erstatning. En Oversigt over Forhandlingernes Gang skal søge at vise Rigtigheden af den her fremsatte Anskuelse.

Ere vi nu tilbøjelige til at opfatte Jens Juels Instrux som nogenlunde klar, nemlig naar vi sammenligne den med de andre fra denne Tid, da var dette ingenlunde Tilfældet med dem, som skulde udføre den. Allerede 26. April klage Juel og Lindenov over, at Instruxen er for ubestemt derved, at den slet ikke gaar ind paa Midlerne, hvorved de fremsatte Hensigter skulle naas de tilføje, at paa den Maade vil intet kunne udrettes. Tvivlen om Regeringens Hensigt kommer frem i et Brev af 10. Maj til Kongen: „Det er vist", hedder det deri, „at paa den Maner lidet vil vorde avanceret, og hvis Ed. Maj. vil have noget forrettet, kommer Ed. Maj. at skride noget videre til Partikulariteter; hvis det ikke er Ed. Maj.'s Tanke, vil tænkes paa saadan Maade at afbryde, at disse ikke deraf tage den Advantage, at de kunne sige, det har ikke været Alvor, og tillige derover opvække Ed. Maj. dog Jalousi paa andre Steder." Endnu stærkere lyde Beklagelserne over den mislige Stilling, Gesandterne befinde sig i, i Brevene til Statssekretæren Biermann. Saaledes hedder det i et Brev af 14. Maj, der, som alle til ham, er skrevet paa Fransk: „Nous supplions de nous faire la grâce et faire comprendre à ceux, à qu'il importe, que s'il ne tient qu'á dire des belles paroles, des galimatias, qui contiennent rien, on n'a pas besoin d'en rechercher des inventions, nous en trouverons tant qu'il faut . . ., mais, monsieur, cela se finit et nous n'avons pas à faire avec des gens si dupes, qu'ils ne savent pas discerner avec le temps le vrai du faux." Gesandternes egen Anskuelse træder særlig frem i et Brev af 4. Juni, hvori de skrive: „Ed. Maj. kan ikke sig nogen Sikkerhed fra dem indbilde, inden Ed. Maj. enten har af dem derover en Traktat eller reel Forsikring, hvilken de aldrig give, saalænge man saaledes gaar og føler sig for"[1]). Da de saa fik en Skrivelse fra Kjøbenhavn af 25. Maj[2]), der endnu var holdt i svævende Udtryk, fortsatte de deres Klager[3]).

Imidlertid havde den danske Regering været optagen af

[1]) Reg. 26 Nr. 177.
[2]) Reg. 26 Nr. 176.
[3]) Juel til Biermann, 11. Juni. Reg. 26 Nr. 177.

Forhandlingerne med de nederlandske Gesandter, og den 12. Maj 1673 havde man i Kjøbenhavn undertegnet en Forbundstraktat mellem de to Stater. Traktaten forpligtede Danmark til allerede nu at ruste 20 Skibe og holde 12000 Mand i Beredskab, men Deltagelse i Krigen skulde først indtræde, naar nye Fjender optraadte imod Nederlandene. Derimod lovede Generalstaterne Danmark betydelige Subsidier, et Punkt, der uden Tvivl var af største Betydning for den danske Regering. Men skjøndt Christian V strax ratificerede Traktaten, viste det sig snart, at Generalstaterne ikke vare til Sinds at følge ham deri, idet de ikke betragtede den som tilstrækkelig fordelagtig for dem selv. Det er sandsynligt, at disse Forhold have medvirket noget til, at den danske Regering i Midten af Juni endelig opsatte et Udkast til en Traktat med Sverig, som Gesandterne i Stockholm skulde forelægge den svenske Regering[1]). Kunde det Øjeblik snart indtræde, hvor Rigets militære Kræfter bleve stærkt optagne ved Forbundet med Nederlandene, var det af Vigtighed at søge at holde Sverig tilbage, og desuden vilde Forhandlingerne i Stockholm kunne bevirke, at Nederlandene af Frygt for, at Danmark skulde forlade dem, bleve mere til Sinds at ratificere Traktaten.

De danske Gesandter tillagde næppe det tilsendte Udkast nogen større Betydning. Selvfølgelig gjorde de alt for at vise Modparten, hvor vidt Danmark havde strakt sig, men ligesom den svenske Regering benyttede sig af Karl XI's Fraværelse fra Hovedstaden til at trække Tiden ud, saaledes gik Juels og Lindenovs Henstillinger til Kjøbenhavn kun ud paa at faa Ordre til at fortsætte Forhandlingerne for enten at kunne slutte eller kaste Skylden for Afbrydelsen over paa Sverig[2]). Forholdene passede i Virkeligheden ogsaa kun slet til et Forbund mellem Danmark og Sverig. Den 10. Juli havde den tydske Rigshofret fældet sin Dom om den oldenborgske Arvesag til Fordel for Hertugen af Pløn og derved i Grunden til Fordel for Kongen

[1]) Vaupell I, 85 ff.

[2]) Juel og Lindenov til Christian V, 28. Juni. Juel til Biermann, 28. Juni og 9. Juli. Reg. 26 Nr. 177.

af Danmark; Følgen heraf kunde kun være større Bitterhed mellem Gottorp og Sverig paa den ene Side og Danmark paa den anden Side. Samtidig tegnede det europæiske Sammenstød til at antage større og større Dimensioner. Kejseren forandrede sin hidtidige Politik; i August 1673 sluttede han Forbund med Spanien og Nederlandene og sendte Grev Windischgrätz til Kjøbenhavn for at drive Christian V til Krig. I November kom den danske Regering ogsaa til Enighed med ham om et Forbund, der endelig afsluttedes i Januar 1674 og forpligtede Danmark til at virke for, at det tydske Rige, Spanien og de forenede Nederlande ikke lede noget Tab, som stod i Strid med Fredsslutningerne i Münster, Cleve og Aachen. Danmark skulde i den Anledning, naar nogen ny Fjende angreb de Forbundne, og naar Nederlandene havde ratificeret den sidste Traktat og betalt Subsidierne, stille 20,000 Mand paa Benene. Paludan-Müller har Ret, naar han siger om denne Traktat, at den stillede Danmark paa Frankrigs Modstanderes Side og satte det paa Vagt imod Sverig, hvis dette vilde optræde imod dem i Tydskland[1]); men der var i Virkeligheden ingen Modsætning mellem dette og den hidtidige danske Politik. Og hvorledes den danske Regering i det Hele betragtede det som sin Opgave at modarbejde den svenske Regering, viser sig bedst ved den Virksomhed, som den i Overensstemmelse med Jens Juels Raad[2]) udfoldede i Efteraaret 1673 for at forhindre Dannelsen af et tredie Parti, bestaaende af Sverig, Brandenborg og andre nordtydske Fyrster[3]). Havde den danske Regering virkelig ønsket et nordisk Forbund, der kunde indtage en selvstændig Stilling i Europa, vilde Dannelsen af et saadant tredie Parti snarere have været et Middel end en Hindring. Nu opfattedes det som en alvorlig Fare for Danmark, selvfølgelig fordi man havde den faste Overbevisning, at Danmarks og Sverigs Interesser vare uforenelige.

Den Grundtone, der gaar igjennem Juels Skrivelser til

---

[1]) Historisk Aarbog 1878 S. 148.
[2]) Fryxell I, 267.
[3]) Geheimearch.'s Aarsberetn. VI, 105. Jvfr. Vaupell I, 141.

Regeringen i den sidste Halvdel af 1673, svarer ogsaa ganske hertil. Nogle Citater ville vise det. Træt af Forhandlingerne ønskede han at skyde disse over paa den kejserlige Afsending, Greven af Starenberg. Han fremhæver den 4. Oktober, at tre Ting synes de vigtigste for Kongen i Forholdet til Sverig, først at vugge dette Rige saa meget i Søvn som mulig, dernæst at lægge en Sten i Vejen for dets Forhandlinger med Brandenborg, og for det tredie at modarbejde den svenske Sendelse til Rusland; alle tre Ting mente han kunde udføres langt bedre og med mindre Fare af Kejserens Minister end af ham selv[1]). Han varierede det første Punkt nogle Maaneder senere paa sin aabne Maade i et Brev til Biermann[2]): „Véritablement, monsieur, ma pensée est, qu'il faut traiter le roi de Suède comme un chien, qui dort, lequel il se faut bien prendre garde d'éveiller, et je vous assure, que j'ai assez bien fait comprendre ces sentimens au ministres de l'empereur, le roi d'Espagne et les États.“ Ved Siden heraf arbejdede han paa at betage den franske Afsending Feuquières Forestillingen om, at det var Frygt for Danmark, der afholdt Sverig fra at staa Frankrig bi; han vilde derved vise Frankrig Sverigs Upaalidelighed og bringe det til at aabne Underhandlinger med Danmark om Subsidier[3]). Men særlig ønskede han at trække Tiden ud. Da den svenske Regering endelig i December 1673 overleverede ham et Modprojekt, der for øvrigt var ubrugeligt allerede derved, at det forlangte et venskabeligt Forhold til Gottorp og krævede Udeladelsen af de afstaaede Provindsers Vaaben i det danske Rigsvaaben, glædede han sig derover som over et Middel til at vinde en 5—6 Ugers Frihed[4]).

Jens Juel overbragte selv det svenske Udkast til Kjøbenhavn. Resultatet af de Overvejelser, det gav Anledning til, foreligger i den allerede ovfr. S. 450 omtalte Instrux af 19. Febr.

---

[1]) Reg. 26 Nr. 177.
[2]) 10. Decbr. 1673. Reg. 26 Nr. 177.
[3]) Juel til Christian V, 27. Septbr. 1673. Reg. 26 Nr. 177.
[4]) Juel til Christian V, 13. Decbr. 1673. Reg. 26 Nr. 180.

1674[1]), der gav ham Anvisning paa de Forandringer, han skulde foreslaa, ikke for at komme til nogen Overenskomst, men for at „kunne des bedre penetrere udi deres Anslag og forehavende Desseins, en gavnlig Jalousi at opvække hos dem af vore Allierede, som os hidtil negligeret og med temmelig Koldsindighed trakteret have, og endelig Traktaterne (om vi saadant ham at befale efter Tidernes Konjunkturer og daglig indfaldende Forandringer herefter raadelig skulde eragte) enten at slutte eller og saaledes at afbryde, at Skylden ikke os, men dem kunde imputeres og tillægges". At Hovedvægten i Instruxen maa lægges paa disse Sætninger, fremgaar med afgjørende Sikkerhed af Juels Skrivelse til Griffenfeld af 22. April 1674[2]), hvori det hedder, at Hensigten med hans Sendelse „saavidt mig bekjendt har bestaaet deri, at beobagte deres Aktioner og for det andet give vore Allierede nogen Følelse derved, at Kontrapartiet som Frankrig kunde opvækkes at gjøre de Forslag, som enten vare acceptable, eller som kunde tilbringe de andre at gjøre dem, som lode sig høre". Juels Stilling var paa denne Maade overordentlig vanskelig; hvad skulde han gjøre, hvis Sverig tog ham paa Ordet og slog til? „Jeg frygter", skrev han 2. Maj til Christian V, „at de skulle sige ja til alt, og vi da intet skulle vide at svare"[3]).

Jens Juel var i det Hele langtfra tilfreds med den Politik, han repræsenterede. Han hørte til dem, som ikke ventede sig noget godt af en Alliance med Kejseren, Spanien og Brandenborg; han mente, at man burde lægge an paa at forsøge en Tilnærmelse til Frankrig, og at man burde strække sig videre i det forstilte Venskab med Sverig, forat det dobbelte Spil ikke skulde blive opdaget i urette Tid. I den ovenfor nævnte sær-

---

[1]) Vaupell I, Breve og Aktstykker S. 29 ff. Jvfr. Geheimearch.'s Aarsberetn. VI, 108.

[2]) Reg. 26 Nr. 185.

[3]) Fryxell I, 280. Fryxell forstaar ikke Udtrykkene; det kommer af, at i den af ham benyttede Dechifrering, som er skreven over Brevets Linier, er Chifferet for Ordet »ja« efter »sige« ikke gjengivet. En Sammenligning med andre Brevchifre afgjør Fortolkningen af Chifferet.

deles interessante private Skrivelse til Griffenfeld af 22. April 1674 udvikler han sin Opfattelse. Efter at have omtalt nogle Forslag om Subsidier, som den franske Gesandt i Kjøbenhavn Terlon havde gjort, fortsætter han saaledes: „Jeg havde vel besluttet intet at røre denne Materie, og havde jeg considereret Ed. højgr. Ex. som Rigens Kansler og mig i den Kvalitet, som jeg nu i staar, saa havde jeg gjort bedre, men naar jeg (uansét al den Difference, som Lykken og Meriter til Ed. højgr. Ex.'s Fordel har gjort mellem os begge) vil ambiere for alting den at være af Ed. højgr. Ex. en stadig Ven og en trofast Tjener, kan jeg ikke undlade endog i de Sager, som jeg ringe forstaar, at sige min Sentiment. Jeg tvivler ingenlunde, at Kejseren og hans Parti vare jo mere vor Convenience, men naar vi anse deres fidem lubricam imod os, saa kunne vi aldrig forvente noget længere af dem, end deres største Necessitet varer. Der er intet, som sker idag, som jo er sket tilforn, og naar vi alt dette eftertragte, kunne vi let slutte, hvad nu ske vil. Vi tør intet længere gaa end til sidste Krig. Holland satte for dets Stats Sekuritet, at Terminus mellem os og Sverig skulde være i Sundet, og alle de gode Traktamenter, de af os og onde af Sverig bekommet, saa leve dog vel de Folk endnu til en god Del, som det dirigeret og end næppe saa meget Helleborus brugt, at deres Hjerne er kureret. Kejserens Tropper, som kaldtes til vor Sukkurs, agerede ikke alene lâchement, saa at man kan sige, at vor Fordel af dem alene var, at de opaad det, Fjenden kunde fortæret, men deres Herre endog ved sær Traktater utiltvungen og daarlig for sin egen Interesse abandonneret os og sluttet partikulær Traktater, og om til deres Decharge kan siges, de ved ingen sær Traktater til os forbunden, saa vare dog deres gode Tilsagn og Interesse ufejlbarlig der, og hvo der ikke holder Stik, synes mig er lidet at forlade sig paa for Resten. Brandenborgs Konduite er af alle bekjendt, saa at jeg troer til Overflod derom at dømme. Ikke desto mindre slutter jeg, at hvorvel dette Parti alle disse Failes har og foruden mange andre, Ed. højgr. Ex. bedre bekjendt, at det var mest vor Convenience, om de vilde gjøre til Ende, men jeg har mange Gange af deres Folk hørt, og jeg tvivler

meget deres Maximer forandret, thi det er ikke længe siden, at jeg det mere end [af?] en fornummet, at naar Sverig var i Partiet, tvang os Nøden til den anden, og at de deraf slutte, vi maa staa à discrétion; skulde de deri kontinuere, da er forvist det andet Parti bedre end ingen, og mig synes, de ere endda raisonabler at ville give os noget for intet. Jeg maa bekjende, vilde det gaa vel af, var det lykkeligere for os at træde i Aktion, derved engang at komme i Consideration igjen, men naar vi anse vor egen Konstitution, saa er den saa svag, at stor Frygt maa være, at en ulykkelig Hændelse ender alt. Hvem véd, om ikke Frankrig, som lader sig for sin egen Nyttes Skyld saa højt være angelegen at stifte imellem begge disse Kroner Fortrolighed, om det ikke kunde paatage sig debito modo at garantere Oldenborg, saa ogsaa skaffe os saasom proprio motu [af?] disse Folk en Forklaring, som langt bedre af dem end os ske kunde; hvem véd og, om det ikke kunde tjene til et af to, enten at Sverig da fandt paa en anden Excuse og blev saa hensiddende, som vi vel helst maatte ønske, eller ogsaa kunde hovedkulds engagere sig, at det kunde bekomme dem ilde og give os en god Lejlighed. Jeg kan let tænke, Ed. højgr. Ex. ønsker det noget at trainere at se, om de andre ville komme eller ej, og kan man gjøre det paa den Maade, at de det ikke for evident mærke, og ej tjener til nærmere Sammensætning med Sverig til vor Disadvantage, er foruden Tvivl det bedste, ihvorvel længe at blive saa, det vil falde os hel tungt. Ed. højgr. Ex. kan let eragte, at naar Sverig mærker, at Frankrig har juste raison at dolere sig over os, deres fornemste vil være at vise Frankrig, at vi maa først sættes til Rette, og Norge er al deres Tanker, al deres Visée."

Skjøndt dette Brev sandelig trods dets Kritik af Regeringens Politik ikke aander Venskab mod Sverig, er det, som om Juel har frygtet for, at det kunde misforstaas i denne Retning og opfattes som en Forladen af den naturlige Hævdelse af Revanchetankerne. Tre Dage efter[1]) udbeder han sig nemlig

---

[1]) Brev af 25. April 1674. Reg. 26 Nr. 185

Ordrer af Griffenfeld og tilføjer: „Jeg er saa fuldkommen af Tanke som nogen anden, at intet stort er at bygge paa disse deres Venskab, at intet stadigt Venskab os kan være imellem, inden Lykken sætter mellem os nogen Billighed, men eftersom vi saa vidt avanceret, at Retræten er besværlig nok og vel kan ske kan føre Inconveniencer med sig, og vor svindsottige Krop ikke nogen Anstød kan lide, hvorfor ikke skaffe sig Sikkerhed ved et simuleret Venskab, og jeg maa bekjende, at jeg ikke sér, det kan os stort i noget Forehavende forhindre. Er vort Parti paa den anden Side saa sikkert, at vi kan bravere, à la bonheur; det kan jeg vel tage Gud til Vidne, at det kom aldrig i mine Tanker, at vi à la longue skulde i Sverigs regard nøjes med den Partage, sidste Krig os imellem gjorde, men maaske saa tidt eftertænkt Middel og Maade til en lykkelig Redresse, som en halv Dusin af vore „Krieges-Verständige", men hvad Tiden nu er for os begge, kan jeg vel skjønne, og at jeg Ed. højgr. Ex. saa ofte min Mening derover siger, er den billige Iver, jeg har for H. Maj.'s Tjeneste, den Attraa, jeg har til at se Ed. højgr. Ex. ministère lykkelig, glorieux, saa og at hvor det og gaar, at ingen ond evénement mig kan tilskrives."

Den danske Regering forlod imidlertid ikke den Bane, som den havde betraadt. Ganske vist havde den indladt sig paa Forhandlinger med Terlon om Subsidier fra Frankrig, større, hvis den vilde slutte sig aktivt til denne Magt, mindre, hvis den vilde forblive neutral[1]). Den vilde herved foreløbig undgaa et Brud med Frankrig og tillige drive sine Allierede til Imødekommenhed. Følgen var ogsaa, at Underhandlingerne med Nederlandene toge større Fart. Den 10. Juli 1674 afsluttedes i Haag en Forbundstraktat mellem Danmark paa den ene Side, Kejseren, Spanien og Generalstaterne paa den anden Side. Ogsaa nu var Danmark kun forpligtet til at deltage i Krigen, naar andre Magter sluttede sig aktivt til Frankrig; men Christian V

---

[1]) Se Juels ovf. anf. Brev til Griffenfeld af 22. April. Om Forhandlingerne med Terlon, som Anm. ikke skal gaa nærmere ind paa, jvfr. Vaupell II, 27 f.

skulde holde 16000 Mand i Beredskab, hvortil Spanien og Nederlandene skulde betale Subsidier, og Sandsynligheden for en almindelig Krig var imidlertid stegen ved, at Brandenborg i Sommeren 1674 paany havde sluttet sig til Frankrigs Fjender; det var rimeligt, at Sverig vilde træde op imod Brandenborg, og Danmark kunde da vanskelig undgaa at inddrages i Krigen.

For Øjeblikket indtraadte dog ingen Forandring i Forholdet til Sverig. Jens Juel glædede sig over, at hans Virksomhed havde drevet Frankrig til Tilbud, der havde indjaget Danmarks Allierede Frygt[1]); men paa den anden Side blev det ham stadig klarere, at den Situation, hvori han befandt sig, blev mere og mere uholdbar. Den 29. Juli 1674 skrev han til Griffenfeld[2]), at Bestræbelserne for at faa Sverig til at tro, at det var Danmarks Mening at komme til en Afslutning af Traktaten, nu ikke længer vare mulige. „Sandelig" fortsætter han, „naar de faa deres Tropper ud, frygter jeg, de skulle tale til os med andre Miner, og hvormeget vi da kunne lide paa de andre, have vi vel lært. Jeg kan ikke nægte, at jeg jo havde de Tanker og endnu har, at eftersom vi dem ej ere bastant (thi tro vi det, ere vi skammeligen bedragne), at vi derfor alle Tanker derhen vende skulle at gjøre med Adresse mod disse det, som vi med Force ej kunne gjøre, og at jeg jo da har præsupponeret, det bedste Middel var at enfilere dem med et stort Venskabs Skin, derved søge at have Lejlighed at penetrere deres Consilia og under Prætext at betjene dem af gode Raad søge saa meget som mulig at gjøre dem irresolu og forhindre, at de intet komme i nogen Aktion. Komme de dertil, jeg frygter, det bliver siden for sildig, naar vi gjerne vilde." I August Maaned udviklede han i det lange, før omtalte Brev til Griffenfeld[3]), som Fryxell har trykt det største Stykke af, men af hvilket Vaupell har givet et urigtigt Indtryk, yderligere sine Anskuelser. Han gik ud fra, at der ikke kunde være Tale om noget alvorligt Venskab, thi Sverig havde

---

[1]) Brev til Griffenfeld, 8. Aug. 1674. Reg. 26 Nr. 185.
[2]) Reg. 26 Nr. 185.
[3]) Reg. 26 Nr. 184.

Ret i sin Mistanke til Danmark om, at det ikke vilde lade sig nøje med sine nuværende Grændser, og at det trods sin svage Tilstand lagde an paa at tiltage ved Sverigs Tab; men Spørgsmaalet var, om „vi nogen Skade eller Gavn af saadant simuleret Venskab have kunne“. Han besvarer dette ubetinget derhen, at man vilde have størst Gavn deraf; Danmark var for svagt til at optage Kampen med Sverig; derimod var den nuværende Tilstand farlig; saalænge som Sagerne stode i de Terminis, saa var han lige saa nyttig deroppe som det femte Hjul paa en Vogn, thi han tabte al Kredit, og hvad vilde vel Griffenfeld selv synes om en Mand, der førte en saadan Konduite ved det danske Hof, som han ved det svenske!

Jens Juels Forestillinger synes at have gjort et vist Indtryk i Kjøbenhavn. Griffenfeld opmuntrede ham til ikke at blive træt, og den 3. Oktbr. opsattes der en Instrux for ham, hvorefter han skulde søge at drive Traktaten til Afslutning[1]). Der sparedes ikke paa Anvisninger til ham om at gjøre gjældende, hvor skadelig Uenigheden mellem de nordiske Riger var for deres Selvstændighed i Europa. Det var uden Tvivl et Hovedsynspunkt derved at søge at holde Sverig tilbage fra at begynde Krigen mod Brandenborg. Men 3 Dage efter fik Instruxen en Efterskrift, der ganske ophævede den[2]): Juel og Lindenov skulde atter søge at trække Tiden ud og ikke binde Danmark. Man frygtede for, at Nederlandene og de øvrige Allierede skulde blive for mistænksomme og holde inde med Betaling af Subsidierne. Sikkert nok var det heller ikke Meningen at naa til en virkelig Enighed med Naboriget; Forhandlinger i Kjøbenhavn mellem den danske Regering og Liliencrona havde netop paany aabenbaret Modsætningerne, særlig med Hensyn til det gottorp-oldenborgske Spørgsmaal[3]). Gesandten i Haag Just Høg havde Ordre til at ophidse Stemningen mod Sverig[4]), og Meyercrone fik Ordre til i Paris at vise Sverigs

[1]) Vaupell I, Breve og Aktst. S. 45 f.
[2]) Vaupell I, Breve og Aktst. S. 46 f
[3]) Vaupell I, 161 ff.
[4]) Geheimearch.'s Aarsberetn. VI, 109.

Upaalidelighed, samtidig med at han skulde aabne nye Underhandlinger om franske Subsidier[1]).

Men trods Dobbeltspillets Fortsættelse nærmede sig dog stærkt det Øjeblik, hvor de diplomatiske Vaaben ikke længere kunde strække til. Det afgjørende Moment laa i, at det endelig lykkedes den franske Regering at faa Sverig til at deltage i Krigen. I December 1674 faldt de svenske Tropper ind i Brandenborg, og skjøndt det paastodes, at Krigen ikke var udbrudt dermed, var Brunsvigerforbundets casus belli dog saa godt som indtraadt for Danmark. Men allerede i November havde Jens Juel faaet sit Ønske opfyldt om at maatte forlade Stockholm. Ganske vist ophørte derfor ikke Underhandlingerne mellem Danmark og Sverig. Vistnok imod den danske Regerings Ønske[2]) ankom den svenske Gesandt Grev Nils Brahe ved det nye Aars Begyndelse til Kjøbenhavn. Det er ikke Anmelderens Hensigt at gaa ind paa denne Ambassades Historie. Det maa ansés for hævet over enhver Tvivl, at hvad end den svenske Regering maa have ment med den, vilde det danske Hof kun benytte den til at trække Tiden ud. Danmarks Deltagelse i Krigen var bleven overvejende sandsynlig. Hvad det drejede sig om for Christian V's Regering, var kun at være sikker paa de Allieredes Deltagelse. Man maatte have Vished for Nederlandenes Bistand, særlig med Flaade og Penge, man maatte have Kurfyrsten af Brandenborg til selv at forsvare sit Land, og man vilde drive Rusland til Krig mod Sverig. Det ligger udenfor Anm.'s Opgave at forfølge disse Bestræbelser nærmere eller at dvæle ved Episoden i Rendsborg og de forskjellige Planer om Krigsførelsen. Vist er det, at Nils Brahes Sendelse endte med et politisk Brud trods den dynastiske Forbindelse, der skabtes ved, at Christian V's Søster Ulrika Eleonora bestemtes til Karl XI's Brud. De saakaldte Underhandlinger om et nordisk Forbund vare endte. Det har været Anm.'s Formaal at paavise deres virkelige Karakter.

---

[1]) Geheimearch.'s Aarsberetn. VI, 113 ff.

[2]) Se Jens Juels og Lindenovs Ytringer i Brev til Christian V af 3. Oktober 1674. Reg. 26 Nr. 184.

Der er imidlertid en Indvending, som, selv om den foregaaende Skildrings Rigtighed i det Hele skulde blive indrømmet, kan ventes at ville blive gjort. Man vil muligvis sige, at den Politik, der her er skildret, kan have været Kongens og kan have været sat igjennem imod Griffenfeld eller i alt Fald som et Slags Kompromis mellem Kongens og Griffenfelds Anskuelser. Det skal nu langtfra nægtes, at der har gjort sig forskjellige Anskuelser gjældende ved det danske Hof. Lige saavel som der har været dem, der talte imod en Forbindelse med Kejseren og Nederlandene[1]), saaledes har der ogsaa været dem, der allerede 1673 ønskede den aktive Deltagelse i Krigen[2]). Kongen selv var ogsaa i Foraaret 1673 stemt derfor[3]), og naar Jens Juel i et de af ovfr. anførte Breve afbryder sit Dansk for at tale spydig om de „Krieges-Verständige", saa er det klart, at han tænker paa tydske Officerer, der vilde Krigen, og Pufendorfs Beretninger vinde en Støtte herved. Det kan nu ogsaa sikkert antages, at Griffenfeld har staaet som Modsætning hertil, og det har jo netop været Tanken i det foregaaende at vise, at han ønskede foreløbig at undgaa Krigen. Men herved er aldeles intet godtgjort til Fordel for den Opfattelse, at han stræbte efter et nordisk Forbund. Det tør i denne Henseende dog ansés for afgjort, at han ikke kan være gaaet videre end Jens Juel, altsaa ikke videre end til at ønske et foreløbig simuleret Venskab, og det er mest sandsynligt, at han af Hensyn til de Allierede med Undtagelse af ganske enkelte korte Tidspunkter end ikke, saaledes som Juel, har villet givet dette simulerede Venskab Udtryk i en afsluttet Traktat. Det vilde dog ogsaa sætte Griffenfeld i et altfor besynderligt Lys, hvis man under hans vitterlig største Magtperiode tænkte sig ham som besejret i de vigtigste Spørgsmaal af sine Modstandere. Men fremfor alt maa det dog være givet, at der maa bringes ganske

---

1) Geheimearch.'s Aarsberetn. VI, 91 Not. 1, samt Jens Juels Skrivelser.

2) I Geh.-Ark., Reg. 26 Nr. 175 findes et udateret tydsk Indlæg (fra 1673), hvis Forf. taler for aktiv Tilslutning til Nederlandene.

3) Se hans egh. Billet til Griffenfeld af Maj 1673 (Vaupell II, 108 f.).

andre Beviser frem, end hidtil er sket, for at hævde Opfattelsen af Griffenfeld som Tilhænger af en principiel Forandring i Danmarks Politik overfor Sverig. Og det maa i denne Sammenhæng betones, at da Griffenfeld under Processen skulde forsvare sig mod Paastanden om landsforræderiske Forbindelser med Frankrig og Sverig, da henviste han[1]) trygt til de Ordrer, som de danske Ministre ved det svenske og franske Hof havde havt, da betonede han, hvorledes Underhandlingerne med Nederlandene og Spanien vare førte saaledes, at disse Stater vare blevne vakte af deres Dvale og havde givet Subsidier, da forsvarede han den skaansomme Maade, hvorpaa Frankrig var blevet behandlet, med den Hensigt at faa det stillet i et daarligere Forhold til Sverig, og da hentydede han til, hvorledes Nils Brahe var bleven holdt hen fra Tid til Tid. Der er god Overensstemmelse mellem dette Forsvar og den Politik, som Griffenfeld, hvis den ovenfor givne Skildring er rigtig, virkelig har ført. Men det kan ogsaa bemærkes, at denne Politik i høj Grad ligner den, som den ubekjendte Forfatter til „Fyrstelig Tankering“ allerede 1670 havde skizzeret som den, der burde føres: „Til Rigets Sikkerhed udkræves at slutte og continuere Fred, Forbund og Alliance med dem, som denne Estat mest kunne tjene og skade, og ikke indlade sig udi nogen Krig eller Fejde, førend det forarmede Rige samler nogle bedre Kræfter, Skatkammeret bedre forsynet, og en capabel Flaade med dygtige Ober- og Underofficerer og Matelots er til Veje bragt, thi da er det først Tid at tænke paa saadant, og vil endda stor Betænkende udkræves. Dog tvivler ingen paa, at Eders Maj. jo sit Riges Grændser videre udbredende vorder, men alting har sin Tid“ [2]).

Det ligger nær at kaste et Blik paa det Indtryk af Griffenfelds Statsmandsdygtighed, som man kan modtage af en Politik som den ovenfor skildrede. Hvis den fremsatte Opfattelse er rigtig, maa man vistnok opgive særlig at se hans Evner under Synspunktet af Fremskuenhed. Han var da næppe en af de

---

[1]) Se ovfr. S. 494.

[2]) Danske Magazin 4. R. IV, 276 f.

Mænd, der stræbe at give deres Lands ydre Politik en fuldkommen ny Retning, støttet til en Betragtning af, at det er nødvendigt at se bort fra gamle Meninger eller Fordomme og bryde nye Baner. Han tænkte ikke paa nogen virkelig Solidaritet i de nordiske Rigers Interesser, han var ingen Forløber for den Tankegang, der er kommen frem i Slutningen af det 18de Aarhundrede og særlig i det 19de, og det er ikke Umagen værdt at undersøge, hvorvidt en saadan Tankegang havde været rigtig eller mulig paa den Tid. Det er heller ikke i det Hele Genialitet, der slaar os i Møde i den ydre Politik (om den indre skal her ikke tales). Hans Blik var i høj Grad rettet paa det øjeblikkelige, paa det praktisk opnaaelige. Heri ligger hans Styrke, herpaa beroer hans Talent. Dette kan nogenlunde bedømmes efter hvad han naaede i sin Magtperiode; nogen særlig Rolle kan der i denne Henseende ikke tillægges hans Fald til Begrændsning af det Indtryk, man modtager af hans Virksomhed. Man kan uafhængig heraf tale om, hvad han ikke naaede og hvad han naaede. Han opnaaede ikke at skille Frankrig fra Sverig og ikke at afholde dette Rige fra at deltage i Krigen, men det lykkedes ham at sikre Danmark betydningsfulde Allliancer og større indre Modstandsevne, førend det blev inddraget i den europæiske Kamp. De Evner, som han lagde for Dagen herved, vare især Dygtighed til at lavere sig frem under overordentlig vanskelige Forhold, Opfindsomhed til overfor Venner og Fjender at skjule sine virkelige Hensigter, Talent til at gjøre Danmark frygtet og til at gjøre det til en vigtig Faktor i det europæiske Statssystem, skjøndt det for kort Tid siden havde lidt saa svære Tab. Om Jens Juel havde Ret i den Kritik, han gav af den danske Politik, om der kunde være Tale om at gaa videre i det simulerede Venskab overfor Sverig, maa man lade staa hen. Dommen herover beroer for en stor Del paa, hvad man mener om Forholdet til Gottorp, om det var Umagen værdt at tillægge det oldenborgske Arvespørgsmaal en saa stor Betydning, og om det havde været muligt under de forhaandenværende Tidsomstændigheder at naa til et venskabeligt Mageskifte mellem de derved vundne Territorier og den gottorpske Del af Sønder-

jylland, Spørgsmaal, som ligge udenfor disse Liniers Rækkevidde. Men det tør staa fast, at Griffenfeld lagde en Bøjelighed og særlig en Forstaaelse af Forholdene i Europa for Dagen, som vistnok har været enestaaende hos Danmarks Diplomater igjennem Tidernes Løb, men ganske vist ogsaa benyttede en Underfundighed og en Snedighed, som ubetinget maa kaldes machiavellistisk. Griffenfeld var ikke nøjeregnende med sin Fremgangsmaade; han anvendte alle de Midler, der viste sig for ham; Ærgjærrighed fyldte ham for hans Lands og for hans egen Skyld; han stolede fuldt ud paa sin Stjerne, saaledes som han udtrykte det i et Brev til Residenten i Paris, Meyercrone[1]: „Je m'abandonne aveuglement à mon destin et laisserai faire à ma bonne fortune, qui est toujours accoutumée de mener mon vaisseau dans un bon port.“ Desto haardere maa hans pludselige Fald have været. —

At forfølge Vaupells Fremstilling videre, særlig med Hensyn til hans Fremstilling af Griffenfelds Proces, er ikke Hensigten her. Der kunde vist være en Del at bemærke derom; i det Hele vil Forf. dog vistnok have Ret ved at skildre hans Fald som juridisk ubegrundet og som en Ulykke for Danmark, som fremkaldt eller i alt Fald paavirket af smaaligt Nid, hvor Kongens Ønske om i Lighed med hans store Forbillede, Ludvig XIV, at være sin egen Premierminister, har været det mest ideale Moment. Men det maa beklages, at Forf. helt igjennem har undervurderet Vanskelighederne ved sit Forehavende. Vaupells Evner gaa øjensynlig i Retning af det kompakte, det store, det usammensatte. Dette er Forklaringsgrunden til, at han har troet at kunne se Griffenfelds Politik udelukkende eller saa godt som udelukkende i Lyset af en stor og mægtig Ide. Men han havde uheldigvis at gjøre med en højst beregnende, højst kompliceret og højst praktisk Natur. Derfor vil den historiske Forskning desværre næppe kunne slaa sig til Ro med hans Fremstilling af Griffenfelds Liv og Betydning.

[1]) Af 30. Marts 1675. Geh.-Ark., Frankrig Nr. 99.

J. A. Fridericia.

P. Hasse: Die Quellen des Ripener Stadtrechts. Untersuchungen zur dänischen und lübschen Rechtsgeschichte. Hamburg u. Leipzig 1883. 85 SS.

Når man fra prof. Hasses tidligere arbejder kender hans tilböjelighed for, at omordne det hidtil antagne aldersforhold for vore historiske kilder, eller for, at göre dem til yngre tiders falsknerier, påskönner man, at der ikke i den ovennævnte bog göres lignende forsøg[1]). Ligeledes udmærker den sig frem for professorens tidligere arbejder ved, at der er lagt vind på et nogenlunde naturligt sprog, idet forfatteren har undladt som ellers at vise energien i sin overbevisning ved at indflette i stilen en del unødvendige og höjst overdrevne kraftudtryk. Bogen betegner således i forskellige henseender et lille fremskridt. Hertil må det også regnes, at forf. denne gang har øvet större kritik end han plejer over for, hvad han har trot at kunne meddele af den slags indskydelser, som vi alle kunne få en del af, men som man dog ellers skammer sig over i næste öjeblik og særlig vel vogter sig for at fremsætte på tryk. Det er denne gang enestående i forf.s bog, at læse en slutningsrække som denne (s. 9): „Da das Ripenerrecht lateinisch abgefasst ist, liegt die vermutung nahe (?!), dass auch eine lateinisch geschriebene landrechtsaufzeichnung benutzt worden sei“. Heldigvis föjer forf. selv til: „aber diese vermutung lässt sich in nichts stützen“. I anledning af dette må man mindes, at forf. tidligere[2]) deraf, at jyske lov er „skrivæn å danskæ“, drager slutningen, at den oprindelig er affattet på latin, — altså lige den omvendte, men forøvrigt lige gode logik.

Prof. Hasses arbejde handler s. 56—69 om talionsprincipet i retten i Soest og Lybæk. Her skal hans bog kun bedömmes, forsåvidt den giver sig af med den danske rets historie.

---

[1]) Det er dog kun med et resigneret suk, at forf. opgiver dem: »an dem datum des stadtrechts 1269 ist nicht zu rütteln« — siger han s. 2 om Riberretten.

[2]) Schleswiger stadtrecht s. 54, jfr. min anmældelse i Hist. tidssk. V, 2, 217.

Det er en alt fra Kofod Anchers og Rosenvinges[1]) tid bekendt sag, at lybsk ret (L) er blevet benyttet ved affattelsen af Riberretten af 1269 (R), og Rosenvinge fremhæver, at 24 af de 60 (59) artikler i R mere eller mindre ordret ere tagne fra L. Forf. fører nu undersøgelsen noget videre og søger på 55 sider gennem en temmelig langtrukken mekanisk sammenstilling af formenlige parallelsteder fra L, R, Jyske lov, Andreas Sunessöns bearbejdelse af Skånske lov, Københavns byretter fra 1254 og 1294, Tors artiklers latinske tekst og latinske forordninger fra det 13. årh. samt forskellige nordtyske dokumenter, at godtgöre, at affatteren af R har arbejdet med en tekst af L som mönster på den måde, at han foruden en del artikler, som ingen berøringspunkter har med L, ikke blot har optaget sætninger af L ordret, således som alt Rosenvinge påviste det, men også i artikler, i hvilke vitterlig dansk ret er fremstillet, har benyttet form og vendinger fra L for at skaffe udtryk for de danske retssætninger. Heri har forf. nu sikkert ret, når man tager sætningen i sin almindelighed, men imod forf.s anvendelse i det enkelte må der på mange punkter göres indsigelse. Han fastholder s. 2 sin anskuelse om tiden ved år 1269 som „gerade jene zeit, in welcher das Schleswiger . . . stadtrecht eben entstanden war, in der überhaupt die städtegründung in Dänemark vor sich ging“, uden at tage hensyn til, at denne teori efter kilderne er blevet imødegåt af A. D. Jörgensen[2]) med de vægtigste grunde, og ligesom forf. tidligere fandt det utroligt, at man i Danmark kunde have byinstitutioner uden at have lært dem i Lybæk[3]), således spörger han også med hensyn til Riberretten ikke först om: hvad der i den må være dansk ret? men: hvad kan på en eller anden måde bringes i forbindelse med lybsk ret? om dette erklæres så, at det er hentet i Lybæk, uden hensyn til, at det måske lettere forklares ved sammenligning med den øvrige danske

[1]) Anchers jur. skr. 2, 664 og Rosenvinge: Gml. love 5, XXXVI fg.
[2]) I afhandlingen: Slesvigs gamle stadsret, i årbøg. f. nord. oldk. 1880.
[3]) Hist. tidssk. V, 2 s. 210.

ret, og först resten får så lov til at være dansk. Flere eksempler herpå ville blive fremdragne i det følgende, her skal kun som prøve på, hvor nöjsom forf. er, når det gælder om at finde afhængighedspunkter mellem L og R, nævnes, at hele overensstemmelsen mellem R § 2, som „wieder deutlich im wortlaut“ er afhængig af L 1, 53, og dette sted består i en så almindelig vending som: ubi factum fuit homicidium, i hvilken ordene i R § 2 endda står i en anden orden end i L 1, 53.

Vi skulle nu anføre en prøve på, hvorledes affatteren af R tilegner sig den ydre form i L for at gyde nyt indhold i den, idet vi stille en artikkel fra R og en fra L ved siden af hinanden:

R § 49.

Qvicunqve habuerit possessiones[1]), *unde census datur annuatim, et si* ille, qvi eas conduxerat, *non* persolverit *censum* infra 15 dies post tempus solucionis videlicet *post festum beati* Johannis baptistæ et *festum beati* Andreæ, *si* domesticus super ipso voluerit conqveri, persolvat domestico 4 solidos, *advocato 4 solidos,* civitati 4 solidos.

Hertil föjer den yngre Riberret:

L 1, 87.

Qvicunqve habet aream to wichbelde rechte, *unde datur census annuatim, et si* possessor areæ *censum non* dederit 14^or^ diebus post pascha vel 14^or^ diebus *post festum beati* Michaelis, *si* dominus areæ vult exeqvi coram advocato, is qvi censum non dedit tempore statuto, *advocato 4^or^ solidos* componet et censum dabit duplo.

et liberam habeat potestatem domesticus recipiendi pretium sui census in domo debitoris o. s. v.

Her ses det, hvor nöje R holder sig til den lybske form, medens den dog afviger fra den lybske ret på væsenlige punkter. Fordelingen af bøderne til bonden (sagsøgeren), fogden og byen er jo almindelig i vore byretter, og st. Hans og Andreæ dag synes at være almindelige danske betalingsterminer:

---

1) Forf. indskyder her efter et meningsløst : suas, som hverken findes i håndskriftet eller i Rosenvinges og Anchers udgaver.

midsommers- eller arnegælden betaltes til st. Hans dag, og kongens studkorn skulde leveres Andreæ dag[1]). Men er dette således, burde det have drevet forf. til videre undersøgelser. Da affatteren af R ofte har arbejdet med L som mönster og søgt sine vendinger i den uden at medtage indholdet af den lybske retssætning, opstår det spörgsmål, om han også overalt, hvor han optager sætninger, enslydende med dem i L, har villet indføre lybsk ret? den mulighed kan ikke på forhånd afvises, at der kunde findes énsartede retssætninger i dansk og lybsk ret uden at overensstemmelsen beror på lån, og at affatteren af R har benyttet sig af L, fordi det var den letteste måde at få udtryk på latin for den danske retssætning. Forf. påstår således (s. 39), at R § 7, som bestemmer, at borger, som har grundejendom i byen, ikke må sælge den til kirker, klostre, bisper eller adelsmænd (milites), men skal sælge den til borgere og bortgive pengene, har L 1, 26 til „deutliche quelle“. Forf. omtaler imidlertid ikke alene ikke, at denne sætning også findes i yngre danske byretter, som ikke have benyttet L eller R, men heller ikke, at den kendes fra den med R samtidige Købh. byret 1256 § 13[2]) jfr. 1294 § 7 og 9. — At forholdet mellem R og L kunde være som nys nævnt, bestyrkes ved, at teksten til R ifølge det originale pergamentsblad, som nu findes på det kongelige bibliotek, indfattet i ramme mellem to glasplader, må være en i bogskrift udført hjemlig udarbejdelse, som er blevet forelagt kongen til stadfæstelse på danehoffet i Nyborg 1269, i det bladet kun til slutning i det kongelige kancelli i kursivskrift har fåt en antedateret påtegning herom[3]).

---

1) Steenstrup: Studier over Vald. jordebog 145, 167.

2) Her forbydes det vel kun at sælge til: princeps aut milites vel homo dominorum, qvi vulgariter dicitur herræmæn, men L 1, 26 taler også kun om: ecclesiæ. I Kbh. byret 1294 § 7 er reglen aldeles almindelig: grundejendom må kun sælges til borgere.

3) På denne måde har jeg (jfr. Kinch: Ribe bys historie indtil reform. s. 82) i en indledning til et aftryk af den såkaldte Erik glippings almindelige byret i Univers. jub. dske. samfunds «blandinger» forklaret modsigelsen mellem indledningen (bogskrift som

Undersøgelser af den fremhævede art finder man imidlertid ikke hos forf., og spörgsmålet om forholdet mellem R og L er derfor ikke endelig løst i hans bog. Men slige undersøgelser vilde ganske vist også have krævet et mere indgående og systematisk studium af vore og de øvrige nordiske retskilder end forf. stadig har kunnet overvinde sig til at foretage. Han benytter end ikke de bidrag til forståelsen af R 1269, som kan fås af den yngre R [1]) eller af oversættelserne af disse to tekster, skönt han derved vilde have undgåt flere grove fejl i retshistoriens elementærsætninger, se ndfr. s. 492 og 493. Jeg påviste i min anmældelse af „Das Schleswiger stadtrecht“ [2]), at forf. stadig lod ude af betragtning de af vore retskilder, som ikke ere skrevne eller oversatte på latin eller nedertysk, og på dette punkt er der i forf.s ovennævnte bog intet fremskridt at spore, endnu stadig hylder han sætningen: Danica sunt, non leguntur [3]). De sællandske retsbøger tager han intet hensyn til ved undersøgelsen af, hvad der er dansk ret; skånske

---

den øvrige tekst) til R, hvor det fortællende meddeles, at kong Erik på danehoffet i Nyborg 1269 den 26. juni stadfæstede denne byret, og slutningspåtegningen (kursivskrift), i hvilken kongen taler personlig: «Vi stadfæste disse ovenskrevne bestemmelser o. s. v. datum anno, die et loco supra dictis». Min forklaring har været så heldig at vinde prof. Hasses bifald (s. 7). Han omtaler, at jeg har gjort opmærksom på modsigelsen, og fortsætter så: «Der widerspruch löst sich jedoch leicht», hvorpå han udvikler hin forklaring, men da den ligger så lige for hånden, havde det dog været passende, om han havde antydet, at også jeg havde fundet den, i stedet for at fremstille det, som om han selv havde gjort en ny opdagelse.

[1]) Om R § 51 bemærker forf. s. 52, at den af ændringer i L 1, 49 foretager «eine im anfang so einschneidend, dass sie den ganzen sinn ändert», i det R § 51 har: suas, hvor L 1, 49 har: aliqvas eller, efter nogle håndskrifter, «noch deutlicher»: alterius. Men nu har den yngre R også alterius, uden at forf. forklarer dette.

[2]) Hist. tidsskr. V, 2 s. 218.

[3]) Der er denne gang ikke slet så mange trykfejl i danske ord som i forf.s forrige bog; s. 43 lin. 13: wæra am læs: wæræ æm. I anførslerne af årsberet. fra Geh. ark. skriver forf. konsekvent hele bogen igennem: Aar*e*sberetninger!

lov benyttes kun i A. Sunessöns latinske bearbejdelse, og denne går endogså i forf.s öjne for en „kodifikation" (!!) af „das ältere recht" ɔ: den almen danske (s. 57). Selvfølgelig er de øvrige nordiske retskilder heller ikke til for forf.

Hans måde at benytte vore retskilder på har dog denne gang hævnet sig ret følelig. R § 22 lyder:

Qvicunqve alii posuerit insidias nocte vel die et ipsum rebus suis despoliaverit, si convictus fuerit cum duodecim vicinis suis, capite puniatur.

Prof. Hasse finder det ikke ret tydeligt, hvilken forbrydelse der her er mént (s. 31). Dansk ret tillader at slutte både til hærværk og ran, og det sidste ligger nærmest efter udtrykket despoliare. Da der desuden ikke er tale om indtrængen i hus eller gård, „so möchte ich am liebsten hier handran verstehen, J. l. 2, 40; 44".

Nu var rigtignok Riberret berygtet for sin strænghed, men at den skulde straffe en forbrydelse som ran eller håndran med livsstraf og lige med groft tyveri, vilde dog gå over alle grænser og stride mod alle andre loves bestemmelser om straf for denne forbrydelse. J. l. 2, 44, som definerer håndran, siger udtrykkelig, at håndran er den eneste slags ran, hvor minimumsbestemmelsen af værdien (1/2 mark pendinge), for at nævninger skulle sværge, ikke kommer til anvendelse, fordi synspunktet for håndran nærmest er det vanærende ved at blive behandlet på den måde (for thy thet ær meræ skam at vårthæ svå rænt), og tilföjer, at håndran kan begås ved at tage en ubetydelighed som 2 handsker, som anden mand holder i hånden[1]). Denne omstændighed burde have vakt betænkeligheder hos forf. J. l. omtaler rigtignok ikke specielt nogen straf for håndran, men dette skulde dog ikke have forvirret ham, da J. l. 2, 47 giver den almindelige regel, at: „hvilken mand, som falder for ransdele med nævning, er skyldig at rette til bonden (ɔ: sagsøgeren), som fælder ham, 3 mark og 3 mark til kongen", og J. 2, 61 sætter samme bøde

[1]) Oversét af Sylow: Den materielle bevisteoris udviklingshistorie i danske ret, 1878, s. 134.

for ran. Det vil overhovedet ikke være muligt i vore love at finde en höjere bøde for ran end 3 mark og følgelig heller ikke for håndran. Forf. har imidlertid ikke villet subsumere håndran under ran og har da efterset sin sidste tilflugt: A. Sunessön, og da der heller ikke her fandtes noget om håndran, har han slåt sig til ro hermed. Nu bestemmer imidlertid Skånske l. § 158: „foræ håndran skal bøtæ þre mark", fuldstændig i overensstemmelse med J. l. 2, 47 og 61, og her har forf.s formenlige kilde til Sk. l.: A. Sunessön, spillet ham et puds: den til § 158 svarende § 107 hos A. Sunessön omtaler ikke den förste, nys anførte linje af Sk. l. § 158, men kun slutningen, der drejer sig om et specielt tilfælde af håndran: at tage fra anden mand hans innam (ɔ: fremmede kreaturer, som han fra sin mark er i færd med at drive i hus) og bestemmer naturligvis også herfor en bøde af 3 mark. Samme bøde for håndran har også Vald. sæll. lov 2, 41 og Eriks sæll. lov 2, 46. Et løst blik i de på dansk skrevne retskilder vilde altså have kunnet give forf. absolut vished for, at forbrydelsen i R § 22 ikke kan være håndran, og en flygtig undersøgelse af f. eks. de norske retskilder vilde yderligere have stadfæstet dette, se Brandts afhandling om „Nordmændenes gamle strafferet": „tremarksboden var den regelmæssige bod for de ringere fredsbrud, således navnlig for håndran"[1]).

Men i virkeligheden er det let at bestemme den forbrydelse, som omtales i R § 22. Ved udtrykket „insidias ponere"[2]) er det tilstrækkelig betegnet, at der sigtes til, hvad der på dansk kaldes stimandsfærd, og en tilsvarende regel haves også i J. l. 3, 67, der definerer stighæman som den, der „ligger i skov eller skjul eller på hede eller på alfarveje og røver fra ridende eller gående og søger de gærninger i skjul og lön", jfr. J. l. 3, 64. At forf., som det tör antages, ikke forstår den danske tekst, er ikke grund nok til at J. l. 3, 67 er blevet overset, ti Eckenbergers nedertyske

---

[1]) (Norsk) hist. tidssk. 4, 349 og 2. ræk. 4, 62.

[2]) Der står ikke, som forf. s. 31 siger: insidias parare.

oversættelse siger udtrykkelig: „stygsman wert ein stratenröver geheten“. Dernæst vilde det dog have været meget nær liggende i Wildas: „Strafrecht der Germanen“ at gennemlæse afsnittet om „raub“ s. 907—17. Forf. vilde så s. 917 have fundet anført J. l. 3, 67. Her fastsættes livsstraf og tab af hovedlod for den stimand, som gribes på færsk gærning; i andet fald skulde han erstatte skaden, bøde bonden 40 mark og være i kongens vold. Også heri er der god overensstemmelse med R § 22, og der er derfor ingen grund til med forf. at søge oprindelsen til livsstraffen i R § 22 i L 1, 77.

Hvad nu endelig håndran selv angår, så er der næppe nogen vanskelighed ved at udfinde, efter hvilken § i R denne forbrydelse skal straffes. R § 39 bestemmer bøden for den „qvicunqve alii aliqvam rem sine consensu et voluntate ipsius surripuerit, si convictus fuerit cum 2 bonis viris, qvi præsentes fuerunt“. Forf. finder det „auf den ersten blick nicht klar, welches verbrechen in R 39 gemeint sei. Doch zweifle ich nicht, dass hier das delikt, welches das lübsche recht als misgrepe bezeichnet, gemeint sei“ (s. 35 jfr. 17). Hvis forf. har ret i sin formodning, er meningen i R § 39 rigtignok udtrykt höjst ubehændig, jfr. det af forf. anførte sted i Lüb. U. B. 1, 152: si qvisqvam alterius bona pro suis acceperit, qvod vulgariter dicitur mislegrip. R § 39 nævner imidlertid intet om, at tilegnelsen skulde være sket ved en fejltagelse, ja idet den taler om manglende consensus og voluntas, antyder den snarere, at tilegnelsen har fundet sted mod ejerens udtrykkelige protest, og dette bestyrkes yderligere ved at artiklen forudsætter det tilfælde, at to vidner have været tilstæde ved forbrydelsens begåelse; ved disse kan ikke godt tænkes på andre end sådanne, som i handlingens öjeblik af den fornærmede ere blevne opfordrede til at være vidne til det skete. Når hertil kommer, at handlingen betegnes med surripere, kan der ikke godt være tale om, at R § 39 skulde tænke på en handling af vanvare, der må netop være tænkt på det med personlig vold forbundne ran, eller håndran. Endelig er det ikke til at forstå, at forf. med sin forståelse ikke har jævnført R § 39 med J. lov 2, 40, som bl. a. netop taler om det tilfælde, at den for ran sigtede

undskylder sig med, „at han fæk thet mæth wåthæ, swå at han hugthæ, at thet war hans eghet, æth han fæk thet mæth hans wiliæ, thær å kallær“, men det tilföjes rigtignok, at hvis dette bevises, bødes der kun til den private, ikke til det offenlige, medens R § 39 i overensstemmelse med de almindelige regler har ransbøde både til den private og det offenlige. At R § 39 har villet ændre den klare regel i J. lov. 2, 40, kan ikke antages uden tvingende grunde, og forf. har slet ingen anført.

Hvis forf. i sin bog havde holdt sig til en ren, lydlig analyse af R i dens forhold til L uden at ville åbne större udsigter for læseren, vilde han have leveret et arbejde, som vel ikke havde haft nogen stor betydning, men dog altid kunde have hævdet sin plads. Nu indlader han sig imidlertid jævnlig på enkelthederne i den danske retshistories system, og det viser sig da stadig, at det fremdeles skorter ham på de historiske, sproglige og juridiske forudsætninger for ikke at støde an mod helt elementære sætninger. Forsåvidt dette ikke alt er fremgåt af det foregående, ville følgende anmærkninger ikke efterlade nogen tvivl i så henseende:

Side 13 får forf. ud, at der ved „super hoc (om manddrab) convictus“ i R § 1 sigtes til en „ergreifen auf handhafter tat“, en forståelse, der maa forundre enhver, som fra talløse andre steder og da ikke mindst fra Riberretten selv[1]) véd, at convictus betyder: overbevist, og derfor i de ældre oversættelser gengives med: forvunden. Forf.s betydning skal fremgå af modsætningen mellem R § 1 og R § 2, som taler om manddraberen, der „in facto non deprehensus fuerit“, medens R § 1 handler om den, der er „convictus“. Modsætningen kommer dog kun frem, når man med forf. anfører begyndelsen af R § 2 og udelader resten. R § 1 fastsætter livsstraf for den, som bliver forvunden (convictus) for manddrab; R § 2 taler derimod ikke om straf for denne, men kun om proceduren mod den drabsmand, som ikke gribes i gærningen. Convictus maa følgelig forstås her, som

[1]) Se §§ 5, 16, 22, 29, 39, særlig § 59: *describitur convictus* et omni jure esse privatus et exclusus.

i alle andre retskilder, idet den, som gribes i gærningen, selvfølgelig også er forvunden.

Side 14 burde forf. have nævnt, at livsstraffen for drab „infra civitatis nostri marchiam“ i R § 1 kun er en ringe skærpelse af reglen, som nævnes i J. l. 3, 22, hvorefter drab i købing er ubodemål, og at R § 1: „si fugerit pace sua privatus et pro ipso cognati nihil satisfaciunt“ frembyder större formel overensstemmelse med J. l. 3, 22: „æn flyr han frithløs, tha bøtæ frændær svå sum fyrræ ær saght“ end med lybsk ret, med hvilken den kun har fælles udtrykket: infra civitatis marchiam.

Side 16 påstår forf., at han i sin bog om Slesvigs byret s. 81 fg. har påvist, at nævninger til trods for retshistorikernes mening findes omtalt i denne byret. Det anførte sted var netop et af de mange, som jeg havde noteret mig til brug ved min anmældelse af hin bog men lod ligge[1]), fordi jeg ikke vilde trætte dette tidsskrifts læsere med en uendelighed af polemik mod påstande, som ikke ere det papir værd, på hvilke de ere trykte. Da forf. imidlertid sætter pris på sin formenlige opdagelse, må jeg her belyse dens værdi. Det er ved hjælp af Slesv. byret §§ 27 og 28 han vil finde sine nævninger. § 27 lyder:

Item qvicqvid habent discordiæ civis et ruricola, purgent se mutuo duodeno juramento. Et si est causa de manhælgh, civis frater conjuratus purgabit se de convivio conjuratorum; ruralis vero purget se cum suis cognatis.

I § 28 hedder det:

Hvis en bonde har gjort ran (rapina) på en borgers ejendom . . . . og ikke gribes på færsk gærning, skal han til sin sognekirke (ad propriam ecclesiam) undskylde sig duodecimo juramento. Prius tamen fidejussione posita, qvod sint legitimi et domestici purgatores.

Ifølge § 27 skal, siger forf., bonden rense sig cum suis cognatis, § 28 kræver legitimi et domestici purgatores, og § 27 giver så den almindelige regel: „qvicqvid .... juramento“ (se ovfr.). „Darunter versteht man bisher eideshelfer schlechthin“, men med urette: byretten „scheidet deutlich zwischen den cog-

[1]) Se Hist. tidsk. V. 2, 213.

nati und den sonstigen domestici purgatores. Erstens[1]) sind die kjønsnævn (J. l. 1, 1), letzteres die herredsnævn. Für beide ist die zahl 12 vorgeschrieben." I løbet af det 13. årh. var netop herredsnævningernes kompetence blevet udvidet. I Tors-artikler § 15[2]) hedder det endnu mere „verallgemeinert":

In qvacunqve hæreth vel villa forensi facta fuerit rapina, in placito illius hæreth debent næfningi illius hæreth discernere, o. s. v.

„Dem entspricht aufs genaueste" Slesv. byr. § 28 (se ovfr.). Forf. antager altså, at der ved duodecimum juramentum, som skal præsteres med domestici purgatores, menes herredsnævninger, og han føjer til, at der ved tilsætningen: legitimi, henvises til en landrets bestemmelser over valget af herredsnævninger. — Hele denne udvikling forsynder sig imidlertid på det groveste mod velbekendte sætninger i den danske retshistorie. Det er en af de trivielleste ting i vort retssprog, at duodecimum juramentum betyder tyltered ligesåvel som duodenum juramentum (i Slesv. byr. § 27) eller sacramentum, duodena manus, duodenarium juramentum o. s. v., alt terminologier, som forf. kan finde hos A. Sunessön[3]). Han burde dog vide, at herredsnævninger hedde: denominati eller nominati de hæreth, se den latinske overs. af J. l. 3, 64, Tors art. § 36: næfninge vel denominati. Der er dernæst i Slesv. byr. §§ 27 og 28 ikke spor af nogen modsætning mellem cognati og „die sonstigen domestici purgatores". § 27 bestemmer simpelthen, at trætte mellem borger og bonde afgöres ved tyltered. Er det manhælgssag, skal borger rense sig med gildebrødres ed, bonde med frændered (könsnævn), og § 28 siger, at bonde, som ikke er grebet i ranet på færsk gærning, skal værge sig med (en almindelig) tyltered ved sin egen (sogne) kirke, dog at der gives sikkerhed for, at han stiller lovlige og hjemlige mededsmænd (ɔ: som kender bonden)[4]). Forf. tror dernæst, at der til en

---

[1]) Ersteres?

[2]) Forf. skriver 12, men anfører 15.

[3]) Schlyters latinske glossarium til Skånelagen, s. 632; Rosenvinge i Nyt jur. ark. 21, 156.

[4]) Der er intet mærkeligt ved denne tilföjelse, se J. l. 3, 62: givæ tolf mæns eth, hvilkæ han må fangæ i thæt kirkisokæn, thær

tyltered (könsnævn) kræves 12 mededsmænd, skönt det er en vel bekendt sag, at man svor selvtolfte[1]), hvad der jo også siges mange steder i lovene selv, endogså hos Andreas Sunessön, se § 33. Det formenlige lighedspunkt mellem könsnævn og herredsnævn, tallet 12, falder således bort. Hvor fuldstændig bundløst forf. står, fremgår endelig af sammenstillingen mellem Tors art. § 15 og Slesv. byr. § 28. Han tror, at disse to lovbestemmelser, som bægge handle om ran (rapina), anvende herredsnævninger som bevismiddel. Han aner ikke, at på jysk retsområde var det altid ransnævninger, der svore om ran, når nævninger kom til anvendelse, og således har reglen været til de seneste tider lige fra Slien til Skagen[2]). Forf. siger fremdeles: „Die herredsnævn sind zu wählen, je drei aus jedem viertel der harde des beklagten, dem entspricht durchaus: ad propriam ecclesiam[3]), da sich hardesviertel und kirchspiel decken (s. J. l. 2, 62[4])." Denne sætning er fuldstændig uden mening. Slesv. byr. § 27 giver jo ikke nogen regel om udvælgelse af de formenlige herredsnævninger; den siger kun, at tyltereden skal aflægges i sognekirken (ad propriam ecclesiam), og man kunde desuden efter forf.s logik ligesåvel sige, at § 28 „durchaus" svarer til J. l. 2, 51, hvorefter ransnævninger skulde være 8 i tallet, 2 af hver fjærding. Af det anførte er det klart, at forf. ikke har kunnet rokke Paulsens påstand[5]) om, at der i den Slesv. byret ikke findes spor af nævninger.

Side 16—21 meddeler forf. bemærkninger om nævninger i Riberretten, der imidlertid ere rent konfuse, da forf. ikke kan

---

han bor i, ok tho laghfastæ mæn. Eckenberger oversætter aldeles rigtig. Se Rosenvinges afhandling om eden o. s. v. i Nyt jur. ark. 21, 137 flg.

[1]) Rosenvinge a. s. 157 flg. Larsen: Den slesvigske kriminalproces, 1862, s. 30.

[2]) Se Larsen a. s. s. 17; Stemann: Schleswigs recht u. gerichtsverf. im 17. jahrh. s. 6 med tilhørende tingbogsuddrag, og hundreder af Nörrejyske tingbøger i amts- og byarkiver.

[3]) I Slesv. byr. § 28.

[4]) Skal være 3, 64.

[5]) Saml. skr. 2, 219. Paulsen regner ikke sandemænd (Slesv. byr. § 57) til nævninger.

göre forskel på dommere, nævninger og vidner. Nævningerne danne „zwölfmannengericht“ eller „zwölfgericht“, og forf. taler om „zweier zeugen urteil“ (!), udtryk som ville få hårene til at rejse sig på enhver jurists hoved. Som eksempel på forf.s udviklinger her kan anføres følgende sætning om nævningerne: „Der zum gericht als urteiler berufene musste nach R § 2 sein: vicinus ex parte utraqve, ubi factum fuit homicidium.“ Hvis man ikke alt havde sét prof. Hasses logik præstere det utrolige, vilde man ikke kunne fatte, hvorledes én mand kan være vicinus ex parte utraqve[1]). Nu derimod véd man, at prof. Hasse og hans logik ikke besidder noget alibi.

Side 24 tror forf., at man kan begå tyveri (den hemmelige tilegnelse af anden mands ting) i forbindelse med hærværk, som forudsætter anvendelse af åbenlys vold.

Side 35—36. R § 53 bestemmer i næsten ordret overensstemmelse med L 1, 66:

Si qvis nocte per vicos civitatis vagatur et ab aliqvo detentus fuerit et detentori pecuniam exhibuerit et judici et consulibus præsentatus non fuerit, et hoc probari poterit, detentor persolvet advocato 6 marcas et civitati 6 marcas.

Man skulde nu tro, at meningen måtte være den samme i bægge retter, nemlig at udtale en forpligtelse for den, som griber en nattesværmer på gaden, til at aflevere ham til foged og råd, og at bestemme bøde for ham, hvis han tager mod betaling af urostifteren for at lade ham slippe. Således er bestemmelsen også blevet forståt både i den ældste[2]) (Eriks alm. byret) og yngre oversættelse, af hvilke den förste har til overskrift: „Om natgang“. Vor forf. har imidlertid en helt anden. Ved tilföjelse af sætningen: „(si) judici .... poterit“[3]) har R bragt overensstemmelse til veje med den danske landret. „Es

---

[1]) I R § 2 hedder det: *vicini* 12 ex parte utraqve o. s. v. citentur o. s. v. ad discernendum et invenire, qvi reus sit ipsius mortis.

[2]) Hvå som går om nat i bysæns strædhæ ællær på gadæ ok vurthær han gribæn af någær man ok jættær thæn pænning, thær ham grep, ok vurthær æi let for domær ok råthmæn ok thæt må bevisæs, thæn ham grep, givæ byæn sæx mark ok fogdæn sæx mark pænningæ.

[3]) Den findes dog næsten ordret i L 1, 66.

gestattet also ein anhalten und zurzahlungzwingen auf der strasse, wenn ein erkenntniss von vogt und rat voraufgegangen[1]) ist, welches dazu berechtigt. Es ist das deutlich das verfahren der privatpfändung, des dänischen nam, welche nach richterlich erkannter erlaubnis die beitreibung einer schuld an der person des schuldners gestattet ..... J. l. 2, 59; 102"; byretten har kun fordoblet J. l.s bøde for ulovlig nam (ran) til 6 mark. — Det er ikke godt at vide, om man skal le eller græde over denne udvikling. Hvor er der i R § 53 tale om dom af foged og råd? Forf. må mene, at der ved „præsentatus non fuerit" er sigtet til en fordring, for hvilken der ikke er givet dom, så at nam'et bliver ran og bøden 6 mark, men dette er jo dog fuldstændig vildt; subjektet til: fuerit er: qvis. Dernæst er ransbøden efter dansk ret 3 og ikke 6 mark, se ovfr. s. 486. Endelig må man mindes, at nam var et retsinstitut, som lovgivningen i det 13. årh. ikke yndede og derfor søgte at indskrænke så meget som muligt i sin anvendelse. I overensstemmelse hermed bestemmer J. l. 2, 59, som forf. anfører, men ikke kan have læst, at selv udenfor en mands gårdsled skulde man tage nam „lønlik ok æi opænbarlik", jfr. Eriks sæll. l. 3, 26: „han å svå nam at takæ, at hin ser æi å, thær å", og kommer ejeren til og vil tage namet tilbage, „tha skal hin aflatæ thæt, han næmt havær". Herefter er det aldeles utænkeligt, at man skulde kunne overfalde den mand, for hvis öjne man ikke måtte vise sig, når man tog nam, personlig på gaden og tage nam af ham. Forf. har misforstået såvel læren om nam som R § 53.

Side 40 vil forf. med analogien fra nævningers opnævnelse bevise, at rådmændene valgtes af fogden (!).

Side 48. R § 49 bestemmer en bøde for dem, som have fæstet eller lejet fæsteejendomme (possessiones, unde census datur) og ikke betale sin afgift inden forfaldstid, nemlig st. Hans og st. Andreæ dag (trykt ovfr. s. 482). — Forf. har nu opdaget, at der her er tale om en jordskyld (grundzins) og fremhæver, at R § 49, som er dannet efter L 1, 87, har ændret

[1]) Vorausgegangen?

dennes forfaldsterminer i andre, „und es ergiebt sich daraus, dass dieser in Ripen übliche stadtgrunzins identisch ist mit dem mitsommerschoss und heerdschoss, der sonst in dänischen städten sich findet“, hvorhos forf. henviser til Steenstrups studier over Vald. jordebog s. 144—46 og til fr. 28. juli 1282 § 6. — Heri er der nu for det förste 3 grove fejl: 1. arnegælden eller midsommersgælden var som bekendt ikke en jordskyld, men en personlig skat, hvad der til overflod ligger i ordet arne-gæld og desuden udtrykkelig er fremhævet af Steenstrup på det af forf. anførte sted. 2. fr. 1282 § 6 handler ikke om midsommers (arne) gæld, men om kongens studkorn, som er noget helt andet, og dette kunde forf. desuden have sluttet sig til deraf, at Steenstrup ikke nævner fr. 1282 a. s., men s. 167 ved omtalen af stud. 3. skatten hedder midsommersgæld, fordi den betaltes ved midsommerstid, og den blev følgelig ikke betalt st. Andreæ dag (30. novb.), se Steenstrup s. 145 og den yngre R § 114. — Dernæst er det mærkeligt, at der ikke hos forf. er vakt mistanke mod hans forklaring ved, at Steenstrup s. 146, hvor han opregner de byretter, i hvilke arnegælden nævnes, ikke anfører R § 49 men den yngre R § 114, hvor Riberrettens bestemmelse om arnegæld også findes. Den census, som nævnes i R § 48, er, som teksten selv, naturlig forståt, viser, ikke andet end leje- eller fæsteafgiften, som ejeren selv hæver, og ikke en offenlig afgift, og dette kunde forf. desuden have sét i den yngre R § 49, som har en tilföjelse til den ældre, hvori omtales ejerens beföjelse til at hæve sin lejeafgift (pretium sui census) i debitors hus i fogdens og rådets nærværelse, se ovfr. s. 482. Samme forståelse har såvel den gamle oversættelse (Eriks alm. byret):

Hvå, som havær eghændom, som ær jorthægoths, thær årligæ givæs ræntæ af, ok the thøm lyæt havæ, villæ ække utgivæ thæn lyæ innæn fæmtæn daghæ o. s. v.

som den yngre:

Fester en hus elder jordh af en anden for årlig rente och skyld, och giver han ikke sin skyld uth o. s. v.

Der er endnu mange påstande i forf.s bog, som kunde tages frem og pilles fra hinanden på lignende måde, som det nu er gjort ved en del, men det anførte turde måske alt være

for meget for læseren. Jeg skal derfor endnu kun knytte nogle bemærkninger til forf.s ytringer om Rosenvinges udgave af Riberretten, og dernæst til hans egen, der følger med bogen som tillæg. Rosenvinge skal efter forf. s. 4 have lagt den senere omarbejdelse af Riberretten i 123 artikler til grund. Nu er der ganske vist meget at udsætte på Rosenvinges udgaver af vore love, men så bagvendt, som forf. påstår, har han dog ikke båret sig ad. Selv et flygtigt blik i Rosenvinges udgave måtte have overbevist ham om, at netop det omvendte af det, han antager, er tilfældet. Rosenvinge siger selv[1]): „Den gamle Riberret på latin er trykt som den egenlige tekst .... hvor den nyere .... har de samme kapitler, ere afvigelserne i den latinske tekst angivne i noterne o. s. v.", og udførelsen svarer aldeles hertil. Hvorledes Rosenvinge tydeligere skulde kunne udtrykke, hvad han har gjort, er ikke godt at vide. — De mange og store huller, som originalens tekst nu viser, har forf. i sin udgave i [] udfyldt efter Anchers, medens det har været hans hensigt iøvrigt at levere et bogstavret aftryk af originalen endog i yderligheder som skilletegnene, anvendelsen af u og v, i og j, store og små bogstaver og lignende pedanterier. Jeg skal nu ikke gå i rette med ham, fordi han ikke med nöjagtighed har angivet, hvad der endnu kan læses af teksten, og hvad ikke, fordi det pågældende pergamentsstykke er borte[2]); når man ikke har originalbrevet ved hånden under korrekturen, og dette er så omfangsrigt som det foreliggende og hullernes antal desuden er så stort, kunne fejl heri umulig undgås. Ikke heller skal jeg dadle forf., fordi han ikke i henhold til sin egen plan har fåt alle retskrivningssving med[3]); heller ikke heri vil trykfejl kunne

[1]) Gamle danske love 5, XXXII.

[2]) Der skal i stedet for det af forf. angivne læses: § 4 lin. 3: neces]sitate; § 9 lin. 3: [ipsu]m; § 11 lin. 7: discordi[a]; § 14 lin. 3: fue[rit], si convict[us, l. 6: q[ui uero cu]ltro; § 19 l. 7: c[um; o. s. v.

[3]) Indledning læs: XII°, Cristoforj; § 2 l. 11 læs: admittatur; § 13 l. 7 læs: baiulare; § 34 l. 2 læs: uendiderit; § 38 l. 4 og § 49 l. 5 og 6 læs: IIII^{or} ligesom § 59 lin. 12 og 13. Der kan heller

undgås, men fejl i denne henseende vilde han dog snarere have undgåt, om han havde fulgt de af Waitz[1]) opstillede og i det væsenlige af alle ansete udgivere i hans eget fædreland godkendte regler for udgivelse af latinske aktstykker fra middelalderen. Værre er det derimod, at forf. har forsynet Riberrettens tekst med en del, ofte meningsforstyrrende, fejl, som man ikke finder i Anchers og Rosenvinges udgaver. Således: § 13 lin. 6: juris *et*, læs: juris *est*; håndskriftet har: ē, som kun kan opløses: est[2]), og således også § 52 lin. 2; § 24 lin. 1: si qvis alii *crimen* imputaverit, læs: *furti crimen*; lin. 4: *tumulabitur*, håndskr. har fejlagtig: *tumulabetur*; § 27 står alle 4 steder: *promissio*, og ikke, som forf. 2 steder angiver: *prommissio*; lin. 6: *illos*, læs: *per illos*: § 28 lin. 2: *illo officio*, læs: *in illo officio*; § 30 lin. 3: *nihil*hominus, læs: *nichil*hominus; § 33 lin. 1: ad *qve*cunque, læs: ad *quem*cunque; § 48 lin. 3: *duohus*, læs: *duobus*; § 49 lin. 1: possessiones *suas*, se herom ovfr. s. 482; lin. 2: *illa*, qvi, læs: *ille*, qvi; § 50: domo .... eam .... *ipsum*, læs: *ipsam*. Mon forf. ikke, alt velovervejet, havde gjort bedre i ikke at ville levere en ny udgave af Riberretten? I hvert fald ere de tidligere af Rosenvinge og Ancher at foretrække for hans. — Rosenvinge har delt § 13 i 2 §§ og får derved 60 §§ ud, medens forf. har 59; jeg har ovenfor citeret efter forf.s inddeling.

Til slutning skal jeg udtale en beklagelse over, at det arbejde og den tid, som prof. Hasse synes at ville anvende på behandlingen af vore retskilder, bringer et så forsvindende ringe udbytte, fordi han ikke vil lære vort gamle sprog og ikke vil tilegne sig forudsætningerne for at kunne tale med om ganske almindelige retssætninger uden at begå de groveste fejltagelser. Vor retshistorie har så få dyrkere, at det altid vil være et savn, at arbejde, som er tiltænkt den, går så godt som fuldstændig til spilde.

V. A. Secher.

ikke, som forf. gör, göres forskel på —ci— og —ti—, f. eks. estimacio og licentia. Håndskriftet skriver i bægge tilfælde fuldstændig ens.

[1]) I Sybels Histor. zeitschr. 4. bd.

[2]) Wattenbach: Anleitung zur lat. Palæographie, 3. ausgb. s. 63.

S. Birket Smith: Om Kjøbenhavns Universitetsbibliothek før 1728, især dets Håndskriftsamlinger. Kjøbenhavn 1882. 182 SS.

Det var i Aaret 1882 fire hundrede Aar, siden Kjøbenhavns Universitet modtog den Boggave af Dr. Peder Albretsen, hvorved dets Bibliothek kan anses som stiftet. Dette har foranlediget den nuværende kyndige og virksomme Universitetsbibliothekar til at udgive ovennævnte Mindeskrift, der dog ikke omfatter Bibliothekets hele Historie i bemeldte lange Tidsrum, men kun Tiden før Bibliothekets sørgelige Undergang ved Branden 1728, og indenfor denne Tidsgrænse er det nærmest Bibliothekets Forøgelse med Haandskrifter, hvorpaa Opmærksomheden fæstes. Skulde noget Parti af Bibliothekets Historie fortrinsvis udvælges, maa det ogsaa erkjendes, at dette Afsnit er det interessanteste og vigtigste, i alt Fald for den ældre Tids vedkommende. Det var nemlig en rig Samling af Haandskrifter — ganske vist af meget forskjelligt Værd, men i det hele dog af stor Betydning særlig for Fædrelandets Historie —, som i Tidens Løb, og navnlig i det 17de Aarhundrede, dels ved privates Gavmildhed, dels ved offentlige Foranstaltninger, var kommen i Universitetets Forvaring. Men alt, hvad der fandtes i Bibliotheket, forsvandt i Flammehavet den 21de og 22de Oktober 1728.

Nærværende Skrift er derfor tildels at betragte som en Mindesten paa en Grav, hvori Støvet af en kjær afdød hviler. Thi meget gik den Gang tabt, som aldrig kan erstattes. Imidlertid frembyder Hr. Birket Smiths Skrift dog ogsaa en lysere Side, nemlig for saa vidt det godtgjør, at adskillige og det ofte vigtige Kilder og Efterretninger, som i sin Tid fandtes i det tilintetgjorte Universitetsbibliothek, dog ad forskjellige Veje, der i Skriftet nærmere paavises, ere komne til os.

Det er ventelig gaaet flere, som det gik Anmelderen, da han i sin Tid læste Vedel-Simonsens „Udsigt over Nationalhistoriens, især dens haandskrevne Kilders, forskjellige Skjæbne i Norden“, at han fik et næsten overvældende Indtryk af de forfærdelige Tab, som vor Historie har lidt ved haandskrevne

Kilders Ødelæggelse, hvad enten nu denne var bevirket ved Ulykkestilfælde eller ved Forsømmelighed og Uvidenhed hos dem, der vare de nærmeste til at føre Tilsyn med disse vigtige Levninger fra Fortiden. Men der er vel ogsaa flere, der ligesom Anmelderen ved nøjagtig Undersøgelse af, hvad der endnu er i Behold, dog ere komne til det Resultat, at saa store Tabene end ere, saa er der dog langt mere levnet, end man skulde tro, takket være den Iver og Udholdenhed, som i ældre Tid udfoldedes af mange for ved Afskrifter at tilegne sig Indholdet af de haandskrevne historiske Kilder, som de havde Adgang til.

Det foreliggende Skrift afgiver bestemte Beviser i saa Henseende, og de Oplysninger, det indeholder, ville derfor formentlig med Glæde modtages af alle, som interessere sig for Fædrelandets Fortidsminder. Navnlig viser det, at skjønt Branden 1728 tilintetgjorde saa uendelig meget til Kundskab om Fortiden og saaledes medførte et uerstatteligt nationalt Tab, saa er der desuagtet reddet mere af vore historiske Kilder fra Undergang, end man ved første Øjekast skulde antage, og vort gamle Universitetsbibliotheks haandskrevne Indhold kan saaledes dog, om end sædvanlig kun middelbart, for nogen Del restitueres.

Den store Nøjagtighed og Omhu, ogsaa i Gjengivelsen eller Fremstillingen af de mindste Enkeltheder, der plejer at udmærke Hr. Bibliothekar S. B. Smiths historiske Arbejder, vil man i fuldt Maal finde i nærværende Skrift, saa at Læseren saa godt som altid trygt kan slaa sig til Ro ved hans Resultater, og Anmelderen maa tilstaa, at skjønt han i tidligere Tid selv har gjennemgaaet en betydelig Del af det Stof, som har staaet Forfatteren til Raadighed, har han dog fundet saare lidt at anmærke ved hans Fremstilling. I Mangel af vigtigere Indvendinger maa følgende Smaabemærkninger derfor faa Plads her.

Naar Forf. saaledes S. 7 fremsætter den Formodning, at „Universitas“ i et antydet Tilfælde kan være brugt til Betegnelse ikke af Universitetet men af det hele „Facultas artium“, i Modsætning til Magistrene i Fakultetet, da kan denne Formodning neppe billiges. „Magistrene“ er jo i ældre Tid netop altid en Betegnelse for Professorerne i de fri Videnskabers

Fakultet (fac. artium) i Modsætning til Doctorerne eller Lærerne i de højere (theol., jur. og med.) Fakulteter, saa der kan ikke gjøres nogen Adskillelse mellem „hele Fakultetet“ og „Magistrene i Fakultetet“; thi i det nævnte Fakultet var der kun Magistre. Det er en ren Undtagelse, naar en enkelt Gang en Doctor var Medlem af det filosofiske Fakultet. Mere end hundrede Aar efter den Tid, om hvilken der paa anførte Sted er Tale, kunde den Omstændighed, at den bekjendte Christoffer Dybvad var Doctor, anføres som en grundet Indvending mod hans Ansættelse som Professor i det filosofiske Fakultet[1]).

Naar Forf. S. 22 ff. omtaler Afleveringerne efter Historieskriverne, kunde det for Fuldstændighedens Skyld vel have været rigtigt ogsaa at nævne de ældre Afleveringer, som vi kjende, og om hvilke det kan antages, at de, om end ikke strax, saa dog senere ere naaede til Universitetsbibliotheket. Jeg tænker saaledes paa, da Herluf Trolle 1554 i Kongens Navn, „Riget til Bedste“, „beslog og gjorde Besætning paa“ de skrevne Bøger, Mester Christiern Pedersen havde efterladt[2]), eller da Kong Frederik II 1585 tilskrev Mester Iver Bertelsens Enke: „Vider, at vi ere komne udi Forfaring, at eders afgangne Husbonde skal have samlet og tilsammenskrevet noget om vor danske Historie, det I endnu skulle have udi eders Forvaring; og efterdi vi ugjerne ville, at hvis som befindes kunde, han rømmeligen udi det eller andet skrevet og tilsammen forarbejdet haver, skulde forkommes, sønderlig hvad deriblandt kunde være vor danske Historie belangende, men heller saa', at det, Riget til Ære og hannem selv til lovlig Hukommelse, maatte komme til Dag: da bede vi eder og begjære, at I, hvis forskrevne eders Husbonde om vor danske Historie skrevet haver, ville os unde og med det første lade tilkomme[3]).“

Ved S. 26 at omtale de tvende Lister over Haandskrifter, som Anmelderen i sin Tid har udgivet og forment at være Afleveringslister efter Historiograferne Venusinus og Lyskander,

---

[1]) Danske Mag. 4. R. II, 219: «obstabat gradus doctoralis».
[2]) Ny kirkehist. Saml. V, 813.
[3]) Kirkehist. Saml. 3. R. III, 217.

ytrer Forf. en Del Tvivl, om de virkelig ere, hvad jeg har anset dem for. Hertil skal jeg bemærke — hvad Forf. forøvrigt ikke har overset —, at jeg kun har henstillet de omtalte Lister formodningsvis, om jeg end har været tilbøjelig til at henføre dem til de to nævnte Historiografer. I den, som jeg har henført til Afleveringen efter Venusinus, findes sidst blandt Kvarterne (Kirkehist. Saml. 3. R. I, 309) følgende Titel, der vel indeholder en sproglig Urigtighed eller Skrivfejl, men som jeg dog ikke kan forstaa anderledes, end at den betegner Haandskrifterne i Listen som saadanne, hvilke Venusinus i sin Tid (1602) havde modtaget, da han tiltraadte Historiografposten. Titelen lyder nemlig: „Catalogus librorum historicorum anno 1602 bis, quod (!) monumenta hæc accepit M. Jonas Coronensis“ (ɔ: Venusinus). Jeg maa nu henstille til andre kyndige at dømme derom; thi den Indvending, Forf. anfører, hentet fra en Notits bag efter Afleveringslisten efter D. Niels Krag, forekommer mig ikke at have nogen Beviskraft, da den, som det sammesteds er bemærket, senere er tilføjet af Dr. Hans Povlsen Resen. — Hvad Haandskriftlisten, som jeg har henført til Afleveringen efter Lyskander, angaar, da er det ganske vist en nogen anden Sag med den; men da det formentlig er den første Bibliotheksliste, hvori alle Lyskanders egne Skrifter ere anførte, ligger dog, som mig synes, den Formodning meget nær, at vi her netop have en Fortegnelse over de Haandskriftet, Lyskander har haft til Laans fra Bibliotheket, forøget med de Manuskripter af ham selv, som efter hans Død afgaves til Universitetets Bogsamling.

Der kan naturligvis være forskjellige Meninger om, hvor meget man vil medtage af Henvisninger, saa derom skal her ikke yppes nogen Strid; men jeg vilde kun henstille, om det ikke S. 23 ved Omtalen af Hdskr. i Herredsvad Kloster kunde have været Anledning til at henvise til Notitsen i Kirkehist. Saml. 3. R. I, 544—6. — Ved Anførelsen af Litteraturen vedrørende Peder Resens haandskrevne Arbejder, særlig hans Atlas Danicus, savner jeg Henvisning til Ny kirkehist. Saml. V, 166—7, der angiver os Tiden, da Resen begyndte paa dette store Værk; ligeledes kunde have været omtalt de af Resen foranstaltede

store hdsk. Samlinger af kjøbenhavnske Lavsskraaer og andet til Hovedstadens Historie henhørende, hvoraf en Del endnu findes i Kjøbenhavns Raadhusarkiv og i Vartovs Arkiv[1]). — Naar det S. 63 omtales, at Zacharias Lunds Haandskrifter endnu tildels findes i det st. kgl. Bibliothek, og da navnlig hans Samling af Breve til Joh. Meursius, havde der vel været Anledning til ogsaa at bemærke, at disse Breve (eller i alt Fald en stor Del af dem) findes trykte i 11te Del af Florentiner-udgaven af Meursius's Værker.

Forøvrigt er Hr. S. B. Smiths Skrift præget af en saadan Nøjagtighed, at selv ubemærkede Trykfejl sjelden findes[2]). Dets blivende Værd er yderligere forøget ved Aftryk af forskjellige for største Delen hidtil uudgivne Lister over Haandskrifter, afleverede til Bibliotheket fra forskjellige Historikere (som: Krag, Vedel, Høyer, Hvitfeldt), samt Uddrag af forskjellige gamle Katalogarbejder. Særlig maa fremhæves Uddraget af den yngre Stephanius's Registratur over Indholdet af et Par af det gamle Universitetsbibliotheks Samlingsbind, angaaende hvilket Stykke man kun maatte have ønsket, at Udgiveren havde set sig i Stand til at meddele det fuldstændigt, da det, fordi det nu opbevares i Stokholm, vanskelig er tilgjængeligt for danske Historikere.

H. F. Rørdam.

---

[1]) Se O. Nielsen, Kbhvns Diplomatarium, paa forskjellige Steder, og Ny kirkehist. Saml. II, 790.

[2]) S. 48 staar dog Landæla for Laxdæla Saga. S. 28, Not. 2, siges, at Jochum Moltkes Afleveringsliste over trykte Sager til Bibliotheket findes i Univ. Archiv Nr. 146; efter min Optegnelse findes den i Nr. 153 og er fra Aaret 1642. Over den staar: «Rev. et clariss. Dn. D. Johannes Resenius a me accepit seq. libros nomine Academiæ, libros dono do, pro involucris saltem solutionem cupio.» (Derunder anføres Titlerne paa en Række Bøger udgivne i Kjøbenhavn. Listen er undertegnet: Joachim Moltke, Bibliopola.)

Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur

vedrørende Danmarks Historie

for

Aaret 1882.

Ved **W. Mollerup.**

I. Samlinger og Tidsskrifter.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin herausg. von *F. Abraham*, *J. Hermann*, *E. Meyer*. III. Jhrg. 1880. Berlin.

Norsk og Dansk Bibliografi findes II. 298—314, III. 193—98.

Monumenta Germaniæ historica. Scriptorum Tomus XXVI. Hannoverae. Fol.

S. 90—137: Ex vita s. Bernardi, Clarevallensis abbatis. S. 118 f.: Abbed Gaufrid af Claravallas Brev til Ærkebiskop Eskil af Lund om den hellige Bernhards Død Aar 1153. — S. 153 ff.: Ex Stephani Rothomagensis Normannico Dracone. — S. 212. En fransk Krønikes Beretning om Philip Augusts og Ingeborgs Giftermaal og Skilsmisse. Smlgn. S. 256.

Materials for the history of Thomas Becket, archbishop of Canterbury, edited by *J. C. Robertson.* vol. VI. (Chron. a. Memor. of Great Britain and Ireland No. 67. VI.) London.

S. 237—39 findes et Brev fra Johannes Saresberiensis til Nicolaus de Monte Rothomagensi af 1167, i hvilket forekommer følgende: „Rex Danorum suum (archiepiscopum) revocans consilio ejus agit omnia, compescit inimicos et eum colit ut patrem“. Smlgn. Suhm, Hist. af Danmark VII. 259.

Diplomatarium Norvegicum. Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forhold, Sprog, Slægter etc. i Middelalderen. Udgivne af *C. R. Unger* og *H. J. Huitfeldt.* 11. Samling. 1. Halvdel. Christiania. 416 S.

Indeholder Breve fra Aarene 1247—1525.

K. W. Freiherr v. Tettau. Beiträge zu den Regesten der Grafen von Gleichen. II. (1301—1631.) 1881.

Regesta Hannonensia. Lijst van oorkonden betreffende Holland en Zeeland 1299—1345, uitgegeven door *P. L. Müller.* 's Gravenhage 1881. 342 S.

S. 71 findes en Regest fra Aaret 1316, som angaar den danske Konge.

Meklenburgisches Urkundenbuch. XII. Band. Wort- und Sach-Register zu Band V—X. Schwerin. 612 S. 4.

Acten der Erfurter Universität. Hrsg. v. d. histor. Commission der Provinz Sachsen. Bearb. von *J. C. Weissenborn.* 1. Theil. Halle a. S. 1881. XXVIII + 442 S. 4. (Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete. VIII.)

Indeholder Studentermatrikel fra 1392—1492.

Urkundenbuch der Stadt Lübeck. 7. Theil. 1—4. Lieferung. Lübeck. 320 S. 4.

Indeholder Aktstykker fra 1427—1429, 29. Juni.

Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des deutschen Ordens. Hrsg. von *M. Toeppen.* 3. Band. Januar 1447 bis Juli 1453. (Publication des Vereins f. die Gesch. d. Provinzen Ost- und Westpreussen.) Leipzig. 774 S.

Chr. Meyer. Briefe des Kurfürsten Albrecht Achilles an die Verwalter der Mark Brandenburg (1470—1485). Zeitschr. f. preuss. Gesch. und Landeskunde. 19. Jhrg. Berlin. S. 1—97.

S. 56—57: et Brev af $^{20}/_{5}$ 1481 angaaende Giftermaal mellem en dansk Prinds og polsk Prindsesse.

Chronicon ab anno 1189 ad 1556 ex registro fratrum Londoniae. Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland Nr. 4. vol II. S. 143—262.

S. 189 findes en lille Oplysning om Kong Christiern II's og Dronning Elisabeths Ophold i England 1524.

H. Virck. Politische Correspondenz der Stadt Strassburg im Zeitalter der Reformation. I. 1517—1530. Strassburg. 596 S.

S. 298 og S. 427 findes 2 Breve fra 1528 og 1530 vedrørende dansk Historie.

Calendar of Letters and State-Papers relating to the nogociations between England and Spain. IV. 1—2. 1531—33. London. 1141 + 624 S.

Letters and Papers, foreign and domestic, of the reign of Henry VIII. Arranged by *James Gairdner.* VI. 1533. London. 800 S.

Briefe und Akten zur Geschichte des 16. Jahrhunderts. II—III. (Ogsaa med Titel: *A. von Druffel*, Beiträge zur Reichsgeschichte 1546—52. II—III.) München 1880—82. 873 og 648 S.

1ste Bind udkom 1873. Indeholder ogsaa Bidrag til den danske Politik ligeoverfor Kejser Carl og Hertug Moritz i Aarene 1546—52.

(Klemming), Ur en antecknares samlingar. Upsala 1880—82. 279 S.

S. 230—40 findes en Redegjørelse for Gustav Vasas bekjendte Skrift mod Danmark: Stycken af Danska Krönikan med Gensvar derå 1558.

Biskop Jens Nielssøns Visitatsbøger og Rejseoptegnelser. 1574—1597. Udg. af *Yngvar Nielsen.* 2. Hefte. Christiania. S. 321—560.

F. v. Bezold. Briefe d. Pfalzgrafen Johann Casimir. I. München.

Heri findes flere Breve vexlede mellem Kong Frederik I og tydske Fyrster, særlig Pfalzgreven, Kurfyst August af Sachsen, Hertug Ulrik af Meklenburg og Kong Henrik af Navarra i Aarene 1578—82 angaaende Bestræbelserne for at faa bragt en evangelisk Synode i Stand. S. 456 og S. 470 findes nogle Oplysninger om en Pression fra Kejserens Side for at opnaa Sundets Spærring for Nederlænderne.

Calendar of State Papers. Domestic series of the reign of Charles I. 1640—1641. Edited by *W. Hamilton.* London. 708 S.

Norske Rigsregistranter, tildels i Uddrag. Udgivet af *Otto Gr. Lundh.* 8. Binds 1. Hefte (1641—1644). Christiania. 320 S.

Calendar of State Papers. Domestic Series. 1655—1656. Edited by *Mary Green.* London. 683 S.

Konglige bibliotekets handlingar. 4. Sthlm. 11 S. + S. 173—284.

Indeholder Fortsættelsen af „Sverige till fremmande makter" 1659—1700.

Journal van Constantin Huygens, den zoon, gedurende de veldtochten der jaren 1673, 1675—1678. Werken van het historisch genootschap gevestigd te Utrecht. Nieuwe Reeks. Nr. 32. Utrecht 1881. 276 S.

S. 41, 109, 166 f., 186, 193, 199, 261 f., 266 og flere Steder omtales de samtidige Krigsbegivenheder i Norden.

J. A. Wynne. Négociations de monsieur le comte d'Avaux, ambassadeur extraordinaire à la cour de Suède, pendant les années 1693, 1697, 1698. T. 1[er.] 630 S. Werken van het histor. genootschap gevestigd te Utrecht. Nieuwe Reeks. Nr. 33. Utrecht.

Er af den største Interesse for Nordens, særlig Sverigs Historie.

Traités entre la France et la Moscovie. 1613—1718. Collection de documents relatifs à l'histoire de Russie. XXXIV. St. Petersb. 560 S.

Indberetninger fra franske Gesandter i Rusland. S. 99 f. omtales Peter d. Stores Misfornøjelse med Danmarks Optræden 1714. S. 228 f. og S. 240: en interessant Meddelelse om Russernes Besættelse af Gotland, som skete for at forhindre de Danske deri; smlgn. S. 255. S. 311: Meddelelser om den danske Gesandt i St. Petersburg, Westphalen.

Calendar of Treasury Papers. 1714—1719. Prepared by *Joseph Redington.* London. 593 S.

S. 372 og 423 Meddelelser om store Laan og Udbetalinger fra den engelske Regering til Kongen af Danmark.

Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen. 8. Band. 1750—1751. 605 S. — 9. Band. 1752—1753. 462 S. Berlin.

Preussen im Bundestag 1851 bis 1859. Documente der K. Preuss. Bundestags-Gesandtschaft, herausg. v. *Ritter v. Poschinger.* 1—3. Theil. Publikationen aus d. k. preussischen Staatsarchiven XII, XIV—XV. Leipzig.

Den slesvig-holstenske Sag danner et vigtigt Afsnit af disse Depescher.

Meddelanden från Svenska Riks-Archivet, utgifna af *R. M. Bowallius.* V—VI. Sthlm. 1881—82. 196 S.

Indeholder bl. A.: B. Taube. Reseberättelse. S. 21—68. (Beretning om Arkiverne i Berlin, Dresden, Wien, München og Paris.) — E. W. Bergmann. Förteckning öfver rådslag i konung Johan III.s tid. S. 69—130. — Kunna alla slags archivalier vara föremål för enskild eganderätt? S. 147—54. — E. W. Bergmann. Register öfver rådslag i konung Sigismunds och hertug Carls tid 1593—1597. S. 155—86. — Förteckning öfver i Riks-Archivet förvarade ministeriella handlingar. III. Polonica. S. 187—96.

Historisk Tidsskrift, utgifven af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand.* 2. årgången. Sthlm. 365 + CVI S.

Af Indholdet bemærkes foruden de særskilt anførte Afhandlinger: H. Hildebrand. Historia och Kulturhistoria. S. 1—28. — O. Fyhrvall. Om det botniska handelstvånget. S. 29—66 og 103—48. — E. Hildebrand. Den svenska kolonien i Rom under medeltiden. S.

211—60. — E. Hildebrand. Freden vid Värelä. S. 295—320. — C. T. Odhner. Ett bidrag till Anjalaförbundets historia. S. 70—76. — Samtal mellan Gustaf IV Adolf och grefve A. G. Mörner. S. 76—80. — Ur frih. Carl Magnus Posses korrespondens (1700—1709). S. 81 og 159. — H. W. Gregorius Borastius. S. 149—58. (Kong Sigismunds svenske Kansler, Forfatter af politiske Stridsskrifter og af en vidtløftig svensk Historie.) — B. Arkivväsendet i Norden (Anmeldelse af V. Sechers Afhandling i Löhers Arkivtidsskrift). S. 171—78. — Nytt bidrag till historien om Saxarnes första infall i Lifland 1700 samt till O. A. v. Paykulls biografi. S. 261—64. — Kr. Erslev. Öfversigt öfver Danmarks historiska litteratur åren 1881—82. S. LXIII—LXXX.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 2. Række. 4. Binds 1. Hefte. 128 S.

Indeholder foruden de særskilt nævnte Afhandlinger: Fr. Brandt. Retshistoriske Brudstykker. II. Nordmændenes gamle Strafferet. S. 20—113.

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte. 12. Band. Kiel. 439 S.

Indeholder foruden de særskilt nævnte Afhandlinger: Eckermann. Zur Gesch. der Eindeichungen in Norderdithmarschen. S. 1—72. — G. v. Buchwald. Schleswig-Holsteinische Fischereiverhältnisse im XV. Jahrhundert. S. 73—112. — A. Wolff. Flensburgs alte Stadtmauern. S. 113—129. — Chr. Jessen. Kiel als Mitglied der deutschen Hanse. S. 131—61. — H. Jellinghaus. Ein schleswigscher Sackmann. S. 163—178. — W. Brehmer. Aus lübeckischen Testamenten. S. 203—215. — C. Carstens. Geheimrath Michelsen. S. 301—13. — H. Handelmann. Antiquarische Miscellen. S. 375—400. — P. Hasse. Die Gruft der Schauenburger zu Itzehoe. S. 401—11. — Kleinere Mittheilungen: A. Wolff. Das Gildehaus der Knutsgilde und Heinrich Rantzaus Haus in Flensburg. S. 183—91. — Tagg. Ein alter Rechtsbrauch. S. 191. — Chr. Walther. Zum Verbleib der Bibliothek Heinrich Rantzau's. S. 192—196. — H. Finke. Die „Contrefaiters" Heinrich Conrad Bauditz aus Rendsburg und Mathias Black aus Lübeck. S. 196—98. — Eckermann. Der Ulendam. S. 199. — J. G. Schäffer. Nachträge und Berichtigungen zu der Familie von Pogwisch. S. 200—202.

Mittheilungen des Vereins für hamburgische Geschichte. Herausg. von *Karl Koppmann.* 5. Jhrg. Hamburg. 160 S.

Af Indholdet bemærkes: J. Lieboldt. Nachträgliches vom Schauenburgischen Hof. 1. Grundriss von 1780. 2. Der geheime Traktat von 1710. 3. Veit Winsheim. S. 14—17. — K. Koppmann. Chronologische Kleinigkeiten zur Deutsch-Dänischen Geschichte. 1. Die Freilassung Herzog Otto's von Lüneburg im December 1228. S. 26—31. 2. Die Eroberung Plöens 1261 Septbr. 16. S. 31—35. — J. F. Voigt. Melchior Lorich's Wappen. S. 95.

De Navorscher. Een Middel tot gedachtenwisseling en letterkundig verkeer, onder bestuur van *Jacobus Anspach.* 32. Jaargang. Amsterdam. 592 S.

S. 80—82 og 311. Bemærkninger om Christiern II og Dyveke, hvor der bl. A. henvises til en Opsats i „Europa“ Decbr. 1882: Koning Christiaan II van Denemarken en Duifje van Amsterdam, 36 S. — S. 545 Omslag: En Meddelelse om et Portræt af Jacob I. og Dronning Anna af Danmark.

C. Flood. I Havskjærene. Fortællinger og Skildringer. Kristiania. 235 S.

Foruden nogle novellistiske Skildringer, findes ogsaa to mindre historiske Skizzer: „Fra Hvaløerne. Lidt Fortidshistorie“. S. 77—103, hvori findes Meddelelser bl. A. om Tordenskjold og Christian VIII, samt „Noget om det norske Lodsvæsen i ældre og nyere Tid“, begge med flere — som det synes — utrykte Kongebreve.

C. J. Bergmann. Gotländska skildringar och minnen. Visby. 386 S.

II. Afhandlinger.

Frederik Sander. Eddastudier. Sthlm. 155 S.

Forf. bebuder i Fortalen en Undersøgelse af Tegnene paa Guldhornene.

A. Edzardi. Zur Eddametrik. Beiträge z. Gesch. d. deutschen Sprache u. Literatur. Hrsg. von H. Paul u. W. Braune. 8. Bd. 2. Heft.

A. Edzardi. Ueber die Heimath der Eddalieder. Smstds.

A. Edzardi. Kleine Beiträge zur Gesch. und Erklärung der Eddalieder. 15. Nachträgliches zur Gripisspá. Germania. Vierteljahrsschrift für deutsche Alterthumskunde. Hrsg. v. K. Bartsch. N. R. 15. Jhrg. 4. Heft.

Serfling. Die nordisch-germanische Mythologie und der Mythus von Thor. Plauen. 4. 28 S.

Bazing. Belsenberg. Eine Balderskultstätte. Württemberg. Vierteljahrshefte f. Landeskunde. 4. Jhrg. 1881. S. 283—86.

Ch. A. Parker. The runic crosses at Gosforth, Cumberland. London. 22 S.

Et Stenkors, som indeholder Fremstillinger af den nordiske Mythologi (Thor og Loke) og sandsynligvis er rejst før det 9de Aarhundrede.

N. Nicolaysen. Langskibet fra Gokstad ved Sandefjord. Med 1 kort, 10 træsnit og 13 plancher. Norsk og engelsk text. Christiania. 5 Bl. 78 S. 4.

Heinzel. Beschreibung der isländischen Saga. Kaiserliche Akademie d. Wissensch. zu Wien. Sitzungsberichte. XCVII. Bd. Heft III.

Gering. Islandzk Aeventyrie. Isländische Legenden, Novellen u. Märchen. 1. Bd. Text. Halle a./S. XXXVIII + 314 S.

Speculum regale. Ein altnorwegischer Dialog nach cod. Arnamagn. 243 Fol. B. u. den ältesten Fragmenten herausg. von *O. Bremer.* München 1881. XVI + 212 S.

K. Lehmann. Verlobung und Hochzeit nach den nordgermanischen Rechten des früheren Mittelalters. München. 134 S.

En Undersøgelse af de Retsnormer, som de skandinaviske Love i Middelalderen opstillede for Ægteskabet.

Shakespeare's Hamlet-Quellen: Saxo Grammaticus (lateinisch u. deutsch). Belleforest u. the hystorie of Hamlet. Mit Vorwort, Einleitung u. Nachträgen von weil. *Rob. Gericke* herausg. von *M. Moltke.* Leipzig 1881. CVIII S.

W. Thomsen. Ryska rikets grundläggning genom skandinaverna. Med författarens tillstånd öfversatt af S. Söderberg. Jemte tillägg af H. Hildebrand. 164 S. („Ur vår tids forskning“ Nr. 30.)

En tydsk Oversættelse af L. Bornemann er recenseret i Sybels Historische Zeitschrift, 48. Band, S. 374—78 af G. Körting.

W. von Gutzeit. Warägen und Warangen. Riga. 30 S.

C. van der Elst. Les Normans; leurs faits et gestes en Belgique. Messager des sciences historiques de Belgique. 1882. 1—2. livr.

M. l'abbé Delarc. Les Scandinaves en Italie 859—862. Revue des questions historiques. XXXI. S. 193—217.

Lainé de Néel. Recherches sur les guerres de Normandie. Histoire de ses six premiers ducs et de Guillaume le conquérant jusqu'à la conquête en 1066. Caen. 88 S.

Kaiser. Die Entdeckungen der Normannen in Grönland u. in Amerika. Leipzig. 4.

J. Leclercq. Notice historique sur les Islandais et leurs découvertes géographiques. Bulletin de la société royale Belge de géographie à Bruxelles. 6. année. Nr. 4. Juillet-Août.

R. Tønder Nissen. De nordiske Kirkers Historie. Efter Forfatterens Død udgivet af Th. G. B. Odland. 1. Hefte. Christiania. 80 S.

R. Foss. Die Anfänge der nordischen Mission mit besonderer Berücksichtigung Ansgars. Th. I. Berlin. 4. Jahresbericht der Louisenstädtischen Realschule in Berlin, Ostern 1882.

H. v. Breska. Ueber die Zeit, in welcher Helmold die beiden Bücher seiner Chronik abfasste. Forschungen zur deutschen Gesch. 22. Band. S. 577—604.

Forfatteren beviser, at Helmolds første Bog er sluttet 1167, den anden Bog 1172.

Niemeyer. Das Slavenland unter Herzog Heinrich dem Löwen. Meldorf. 4. 20 S.

M. Baumann. Die Handelsprivilegien Lübecks im XII., XIII. und XIV. Jahrhundert. Inaugural Dissertation. Göttingen. 93 S.

S. 8—44 indeholder en Skildring af Lübecks Handelsforbindelser med de nordiske Riger.

Das älteste Stader Stadtbuch von 1286. Hrsg. v. d. Verein f. Gesch. u. Altth. d. Herzogth. Bremen u. Verden u. des Landes Hadeln in Stade. Heft 1. 144 S.

G. v. Buchwald. Bischofs- und Fürstenurkunden des XII. und XIII. Jahrh. Beiträge zur Urkundenlehre. Rostock. 484 S.

Skarpsindige Undersøgelser angaaende Ægtheden af og Sammenhængen i forskjellige tydske og danske Diplomer.

H. Hildebrand. Konung Magnus Eriksson och Skåne. Svensk historisk Tidsskrift II. S. 183—210 og 321—48.

Forfatteren angriber Munchs og Reinhardts Opfattelse af Begivenhederne ved Skaanes Indlemmelse i Sverig og dets Tilbageerobring af Kong Valdemar, men udtaler dog selv til Slut: vi vide endnu for lidt om de virkelige Forhold til at kunne fælde en gyldig Dom.

Hobbing. Die Expedition der Hansestädte gegen die ostfriesische Küste im Frühjahr 1400. Jahrbuch d. Gesellsch. f. bildende Kunst u. vaterländ. Alterthümer zu Emden. 4. Bd. 2. Heft. S. 20—44.

M. Hoffmann. Der Friede zu Wordingborg und die hansische Sundzollfreiheit. Historische Untersuchungen, Arnold Schaefer zum 25jährigen Jubiläum seiner akademischen Wirksamkeit gewidmet von frühern Mitgliedern der histor. Seminare zu Greifswald u. Bonn gewidmet. Bonn. S. 344—62.

Indeholder bl. A. Brudstykker af det af Kong Erik udfærdigede Exemplar af Vordingborg-Freden 17/7 1435, som endnu ikke er trykt. Hanserecesserne indeholde kun Stædernes Udfærdigelse.

J. V. Ruuth. Tutkimuksia Suomen ja Hansan välisistä sukteista ennen vuotta 1435. Akad. Afh. Helsingfors. 80 S.

Undersøgelse af Forholdet mellem Finland og Hansestæderne før 1435.

F. Crull. Michael Koppmann's Chronik St. Nicolai zu Wismar. Jahrbücher d. Vereins f. meklenburg. Gesch. 47. Jhrg. S. 53—93.

S. 77 findes en Beretning om Kong Hans' Besøg i Wismar d. 29. August 1489.

Vte de Meaux. La France dans les luttes religieuses de l'Europe. 3e art.: les États scandinaves. La Correspondance. 1882. 10 juin.

Pauli Petersen. Die Entstehungsgeschichte der schlesw.-holst. Kirchenordnung vom Jahre 1542. Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schleswig-Holstein-Lauenb. Gesch. XII. 217—299.

Julius Bernhard. Bericht über eine Handschrift a. d. Zeit der Reformation. Neues Archiv f. sächs. Gesch. III. S. 177—200.

S. 189: Fol. 412. Der König v. Dänemark lässt sich den Frankfurter Abschied gefallen. „Austzugk aus der kon. Wirde zu Dennemarck etc. schreiben am Dato Rotschilden den 22. Mai 1558 an den Churfürstenn zu Sachsen etc.“

Al. Szilagyi. Gabriel Bethlen und die Schwedische Diplomatie. Budapest. 76 S.

Særtryk af „Ungarische Revue“ 1882.

C. Raszfeld. Zwei Monate Wallensteinischer Kriegsführung, Sept. bis Oct. 1627. Inauguraldiss. Halle-Wittenberg. 46 S.

Omhandler 1. Begivenhederne kort før Kampen ved Heiligenhafen 24/9 1627. 2. Selve denne Kamp. 3. Indtagelsen af Slesvig og Holsten og de Danskes Nederlag ved Aalborg d. 18/10 1627.

E. Hildebrand. Nya Bidrag till Gustaf II Adolfs historia. Svensk historisk Tidskrift II. S. 277—94.

Indeholder en Redegjørelse af Gabriel Oxenstjernas Beretning om Mødet mellem Gustav Adolf og Kristian IV i Ulfsbäck Febr. 1629, tilligemed et Bilag indeholdende: Conditiones foederis cum Dano Ao. 1629 propositæ sed non acceptæ.

S. R. Gardiner. The fall of the monarchy of Charles I. Vol. I—II. 1637—1649. London. 462 og 508 S.

S. 449, Anm. 2 findes en Notits om Forhandlinger mellem Christian IV og Carl I angaaende Hjælp, meddelt Forf. af Dr. Fridericia efter Oplysninger i Geheimearchivet.

Gustav Storm. Om Forfatteren til det statsretlige Skrift fra 1656: „Norges Rige Arve-Rige“. Norsk historisk Tidsskrift. 2. Række. 4. Bind. S. 114—28.

Jyden Jens Dolmer, Lærer for Ulrik Christian Gyldenløve, Oversætter og Udgiver af den norske Hirdskraa 1666, skal ifølge G. Storms Undersøgelse ogsaa være Forfatter til ovenanførte Statsskrift, der 1656 overleveredes til Kong Frederik III ved dennes Hylding i Norge. Han skal have skrevet efter Kongens Tilskyndelse og udtaler dennes eller hans Omgivelsers Tanker.

Erich Joachim. Zur Geschichte des Schwedisch-Dänischen Krieges 1658—1660. Zeitschr. f. preuss. Gesch. und Landeskunde. 19. Jhrg. S. 163—96.

Correspondance mellem Kurfyrsten og Fyrst Wilhelm Frederik af Nassau-Diez, Statholder i Friesland, Gröningen etc., samt imellem denne og Frederik III.

Erich Joachim. Einige Briefe des groszen Kurfürsten. Beiträge z. Gesch. d. niederländischen Beziehungen desselben. Zeitschr. f. preuss. Gesch. und Landeskunde. 19. Jhrg. S. 157—162.

S. 159 findes 2 Breve af 1675 $^{12}/_{7}$ og $^{6}/_{8}$ angaaende den Kurf. af Brandenburg af Holland lovede Flaades Forening med den danske Flaade imod Sverig.

C. v. Stamford. Die Feldzüge der Regimenter Ufm Keller und von Hornumb von Hessen-Cassel in dem Reichskriege gegen Schweden auf Schonen und auf Rügen 1677 und 1678. Mit 6 Anlagen. Cassel. 199 S.

Forf. har benyttet mange utrykte Kilder, som give Arbejdet Værdi. Derimod har han aldeles ikke benyttet danske Kilder.

O. Sjögren. Johan Reinhold Patkul. Historisk Karaktersbild. Stockholm. 139 S.

Tager skarpt til Gjenmæle mod den særlig af tyske Historieskrivere og senere af Fryxell fremførté Opfattelse af Patkul.

K. von Jarochowski. Patkulls Ausgang. Neues Archiv f. sächsische Gesch. III. S. 201—228 og 257—289.

Forfatteren har benyttet Geheimearchivet i Kjøbenhavn og særlig Indberetningerne fra den danske Gesandt i Dresden, Jessen.

E. Holm. Arvid Horn og Forholdet mellem de skandinaviske Riger paa hans Tid. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri etc. 1882. 3. Hefte.

D. Thrap. Politiske Forhold ved Finnemissionen i 18. Aarhundrede. Norsk historisk Tidsskrift. 2. Række. 4. Bind. S. 1—19.

Forf. giver en kort Oversigt over Stridighederne mellem Danmark og Sverig om Grænserne i Lapmarken i 16de og 17de Aarhundrede, samt Meddelelser om Povel Hansen Resens Sendelse dertil 1706, og dennes Indberetning om Forholdene i Lapmarken.

D. Thrap. Thomas von Westen og Finne-Missjonen. Særaftryk af „Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge“. 8. Bind. 3—4. Hefte. Christiania. 133 S.

F. S. Hark. Der Konflikt der kursächsischen Regierung mit Herrnhut und dem Grafen von Zinzendorf. 1735—1738. Neues Archiv f. sächs. Gesch. III. S. 1—65.

S. 17—19 findes Oplysninger om Hernhutter i Danmark i Aarene 1735—1736.

A. v. Devitz. In Dänisch-Westindien. 150 Jahre der Brüdermission in St. Thomas, St. Croix und St. Jan. 1. Teil. Die erste Streiterzeit in des Grafen von Zinzendorf Tagen. Von 1732 bis 1760. Mit 4 Illustrationen. Niesky. 374 S.

Smlgn. foregaaende Afhandling.

B. Stubel. Ein Bericht über das Armen- und Zuchthaus zu Waldheim. Neues Archiv f. sächs. Gesch. III. S. 152—68.

Indeholder: „Acta die von des Königs zu Dennemark Majestät verlangte u. gefertigte Nachricht von der Verfassung des Armen-, Waysen- und Zucht-Hauses zu Waldheim, und was dem mehr anhängig betreffend etc. Anno 1754.“

Ernst Herrmann. Der russische Hof unter Kaiserin Elisabeth. Historiches Taschenbuch. 6. Folge. 1. Jhrg. S. 265—326.

S. 304 ff. findes en Redegjørelse for de under Kejserinde Elisabeth førte Forhandlinger med Danmark om Mageskiftet.

R. Koser. Friedrich der Grosze im Jahrzehnt vor dem siebenjährigen Kriege. Historisches Taschenbuch. 6. Folge. 2. Jhrg. S. 201—70.

Med Benyttelse af Frederik II.s politiske Correspondance og af hidtil utrykte Breve gives en interessant Fremstilling af de indviklede politiske Forhold, som indlede Syvaarskrigen, og i hvilke Danmark ogsaa indblandes.

E. Wertheimer. Zwei Schilderungen des Wiener Hofes im XVIII. Jahrhundert. Archiv f. österreichische Gesch. 62. Band. S. 199—238.

S. 210, 222, 235 findes Karakteristiker af de daværende danske og svenske Gesandter ved Hoffet i Wien, Grev Bachoff og Grev Niels v. Barck.

A. Berghaus. Graf Johann Friedrich von Struensee. 1—3. Europa. Red. von H. Kleinsteuber. 1882. No. 37—39.

Count Struensee and Queen Caroline Mathilde. The Westminster Review. New Series. LXII. S. 336—61.

Indeholder intet nyt, men er ene grundet paa — til Dels ældre — Litteratur. Red.

A. Fryxell. Bidrag till Sveriges Historia efter 1772. Uppsatser, berättelser och minnen. Sthlm. 264 S.

P. W. Koersner. Gustaf III.s yttra politik under tiden närmast före ryska krigets utbrott. Akad. Afhandl. Falun. VII + 80 S.

A. Ahnfelt. Ur svenska hofvets och aristokratiens lif. VI. Stockh. 285 S.

S. 198—207 en underholdende Beretning om en svensk adelig Families Besøg i Kjøbenhavn 1798.

Yngvar Nielsen. Indberetninger fra de østerrigske Gesandter i Kjøbenhavn 1807—1812. Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania. Aar 1882. Nr. 23. 76 S.

W. Oncken. Aus den letzten Monaten des Jahres 1813. Historiches Taschenbuch. 6. Folge. 2. Jhrg. S. 1—41.

S. 36 findes Beretning om de Fredsbetingelser, der i Slutningen af 1813 bleve stillede Danmark (Trondhjems Afstaaelse, Østerrigs Garanti for det øvrige Norges Forbliven ved Danmark og Skadeserstatning for Tabet af Trondhjem).

J. E. Sars. Historisk Indledning til Grundloven. Kristiania. 224 S.

L. Daae. Om J. E. Sars's Skrift „Historisk Indledning til Grundloven". Kristiania. 42 S.

Y. Nielsen. Bemærkninger ved det af Professor, Dr. J. E. Sars udgivne Skrift „Historisk Indledning til Grundloven". Kristiania. 75 S.

J. E. Sars. Historisk Polemik. Nyt Tidsskrift, udg. af J. E. Sars og O. Skavlan. 1. Aargang. S. 490—506.

Y. Nielsen. Bidrag til Norges Historie i 1814. Afhandlinger og Aktstykker. 1. Binds 3—4. Hefte. Christiania. S. 225—504.

Y. Nielsen. 1814. Det første overordentlige Storthing. Optegnelser og aktstykker samlede og udgivne. Christiania. 64 S. 4.

L. M. Aubert. Statsraad Peter Motzfeldts Dagbog fra det overordentlige Storthing 1814. Med en biografisk Skizze af Dagbogens Forfatter. Christiania. 80 S.

A. Skavlan. Norge i 1814. En Nydannelses Historie. Christiania. 260 S.

Som en karakteristisk Sprogprøve meddeles her en Passus af Forordet, hvori Forf. vender sig mod den Anmeldelse af hans „Historiske Billeder" og særlig af den deri optagne Biografi af Christian IV, som har staaet her i Tidsskriftet (5. R. I. 649 ff.): „Men naar man heri har støttet sig til det danske historiske Tidsskrifts Kritik af Christian den Fjerdes Biografi i min før nævnte Bog, da er det kun et Skin af Videnskabelighed, Støttepunktet har. Hin Historieopfatnings Afvisning af det populære som uvidenskabeligt var ligesaa forældet som nogle Uvæsentligheders Rettelse som Bevis derfor i dette Tilfælde ved Siden af de stærkeste Bebrejdelsers latterlige Misforstaaelse som en Fordømmelse geografisk paa Grundlag af den kjøbenhavnske Fortolkning af „Sundet" mellem Jylland og Fyn som Øresund og Trykfejlen i en anden Afhandling Ringsted for Rungsted o. l.!" Red.

Niels Höjer. Norges Storting. Förra afdelningen. Norska grundlagen och dess källor. Sthlm. 198 S.

Allgemeine deutsche Biographie. Herausgeg. von *R.* Frhrr. *v. Liliencron* und *F. X. Wegele.* 15—16. Band. Leipzig.

Af de i disse Bind forekommende Biografier (Kähler—Kotzebue) skulle vi nævne følgende: Karl af Hessen-Cassel f. 1744, d. 1836. Karl X Gustav. Wilhelm Karup, f. 1829, d. 1870 i Leipzig, dansk Literat og Katholik. Thomas Kaske, Raadsherre i Rostock, Deltager i Begivenhederne i Norge 1532. Michael Kirsten, f. 1620, d. 1678, Læge og Digter, studerer 1643—46 Anatomi i Kjøbenhavn og har skrevet: poëma heroicum in theatrum anatomicum Haffniense 1644. G. E. Klausen, f. i Nordslesvig 1762, d. 1851, Skolemand og Digter bl. A. af: Der Mordbrandraub der dänischen Flotte 1808, Farbroder til Prof. H. N. Clausen. Poul v. Klingenberg, Overpostmester i Danmark og Norge til henholdsvis 1685 og 1694. Digteren Klopstock. Claus Kniphoff. Knud Lavard (af Waitz). Poul Knufflock, Boghandler og Bogbinder i Lübeck fra c. 1550, har indbundet den danske Foliobibel af 1550, og 1572 udgivet „Dat Denische Seerecht". Johan Knutzen, d. 1546, Domherre i Schwerin, Lübeck og Slesvig, Søn af Frederik I.s naturlige Datter Margarethe. Mathias Knutsen, f. i Slesvig c. 1645, vandrende Student og Atheist. Albrecht Kochen, f. 1776 i Kiel, d. 1847 (1816—24 Præst ved S. Petri Kirke i Kjøbenhavn). Reimar Kock.

Svenskt biografiskt lexikon. Ny följd. 9. Bandet. 1. Häftet. Sthlm. 268 S. (Rooberg—Röök).

J. B. Halvorsen. Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880. 4—5. Hefte. Bekkevold—Bjørnson. Christiania. S. 193—320.

Verzeichniss gedruckter Familiengeschichten Deutschlands und der angrenzenden Länder und Landestheile. Zusammengestellt von *H. von Pritwitz* und *Gaffron*. Vierteljahrsschrift für Heraldik. Berlin. 1882. 1. Heft.

A. Leesenberg. Wappen des holsteinischen Adels im Siebmacher'schen Wappenbuch v. J. 1668. Thl. V. Der deutsche Herold. Zeitschrift etc. XIII. Jhrg. 4.

Frhr. O'Byrn. Die Herzöge von Holstein-Wiesenburg in Sachsen. Mittheilungen von Freiberger Altertumsverein, herausg. v. H. Gerlach. 17. Heft. S. 1—17. 1880.

Slægten nedstammer fra Hertug Philip Ludvig af Slesvig-Holsten, som 1663 kom i Besiddelse af Wiesenburg.

H. K. Eggers. Aus dem Familienkreise der Eggers: Die Helm, Satow, Carstens und Karstens. Vierteljahrsschrift für Heraldik. 1882. III. Heft.

F. J. Meier. Der Bildhauer Diderik Gercken. Bremisches Jahrbuch. XII. S. 77—85.

Levnedsbeskrivelse af Billed- og Stenhuggeren Diderik Gercken ra Bremen, som fra 1718 til c. 1750 har udført talrige Arbejder saavel i Marmor som i Stuk paa danske Slotte.

A. Berghaus. Ludwig Holberg. 1—2. Europa. Red. von. H. Kleinsteuber. 1881. Nr. 51—52.

C. Humbert. Molière und Holberg. Neue Jahrbücher f. Philologie u. Pädagogik. Hrsg. von A. Fleckeisen und H. Masius. 123 u. 124. Bd. 11. Heft.

Bibliographie des œuvres de Jacobus Jasparus ou Jespersön, poète latin et professeur de grec, à Anvers, né à Aarhuus en Danemark. XVI. siècle. Gand. 33 S. (Extrait de la bibliotheca belgica ou Bibliographie générale des Pays-Bas.)

Ed. Jacobs. Der Naturforscher Chr. Gottlob Kratzenstein (geb. 1723 † 1795). Harz-Verein für Gesch. u. Alterthumskunde. Zeitschrift etc. XIV. Jhrg. Wernigerode.

Kr. var Professor ved Kjøbenhavns Universitet i Physik og Chemi fra 1753—1795.

Wehrmann. Testament des Henning Putbus. 1436, October 9. Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schleswig-Holstein-Lauenb. Gesch. XII. S. 181—83.

Henning Podebusk, „krank an lyue doch wolmechtich myner zinne vnde redelicheid“, udstæder i sin Værtindes Hus i Lübeck ovennævnte Testamente, hvori han skjænker Kongen af Danmark sin graa Hingst og betænker sine danske Tjenere og forskjellige Kirker og Klostre med Gaver.

Ur *Esaias Tegnérs* papper. Urval af samtidas breff till Esaias Tegnér. Stockholm. 526 S.

Af danske Brevskrivere kunne nævnes: H. C. Andersen, Molbech og Oehlenschläger.

G. Portig. Die Darstellung der Venus bei den Alten u. bei Thorwaldsen. Wissenschaftl. Beilage der Leipziger Zeitung. 1882. Nr. 77.

Portrætgalleri over den gamle adelige Familie von Wedel-Jarlsberg i 7 fotograferede Plader. 1—7. Hefte. Christiania. Fol.

Larifari. Historiska Skizzer och Silhouetter från Christianstad. Christianstad. 144 S.

Et Kapitel handler om Byens Anlæg.

W. Berg. Gamla Elfsborg. Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. 2. Bandets 3. Häfte. S. 393—427.

En Skildring af Slottets Historie fra dets ældste Tider indtil c. 1673, da det nedreves.

W. Berg. Slottsruinen på Ragnhildsholmen. Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. 2. Bandets 4. Häfte. S. 1—132.

Forf. har undersøgt Levningerne af det gamle Konghelle Slot i Bohuslen og fundet talrige Bidrag til middelalderlig Kulturhistorie i dets Ruiner, særlig henhørende til Ler- og Stenvarefabrikationen.

P. v. Möller. Strödda utkast rörande svenska jordbrukets historia. Stockholm 1881. 288 S.

Undersøgelser om Stedsnavnes Oprindelse, om de forskjellige Husdyrs Forekomst, om Sædarternes Oprindelse, om Agerbrugsredskaber etc., hvortil Forfatteren har hentet sit Stof fra alle Landes Literatur, ogsaa Danmarks.

J. Kreuger. Studier rörande de agrariska förhållandenas utveckling i Sverige till slutet af unionstiden. Lund. 106 S. (Tr. som Manuskript.)

De her behandlede Forhold have saa megen Lighed med de tilsvarende danske, at det vel lønner sig at gjøre sig bekjendt med denne Undersøgelse.

M. Th. Goudsmit. Geschiedenis van het nederlandsche Zeerecht. 's Gravenhage. 472 S.

S. 142—67 behandler Forfatteren den visbyske Søret.

L. Faye. Hospitaler og milde Stiftelser i Norge i Middelalderen. Foredrag, holdte i det medicinske Selskab i Kristiania 1881. Aftryk fra Norsk Magazin for Læger. 12. Bind. 3—4. Hefte. Kristiania. 80 S.

J. N. Mohn. Folkemængdens Forandringer i forskjellige Dele af Riget siden 1769, delvis 1665. Særaftryk af „Norsk Retstidende" for 1882. Christiania. 22 S.

Rob. Hoeniger. Der schwarze Tod in Deutschland. Ein Beitrag zur Gesch. des 14. Jahrh. Berlin. VI. 180 S.

L. Weber. Nachträge zu den Erläuterungen der Koppenhagener Wachstafelen. Westpreussischer Geschichtsverein zu Danzig. Zeitschrift etc. Heft VII.

A. Edzardi u. *E. Mogk.* Kopenhagener Bruchstücke von Rudolf's Weltchronik. Germania. Vierteljahrsschrift f. deutsche Alterthumskunde. Hrsg. von K. Bartsch. N. R. 15. Jhrg. 1. Heft.

M. Toeppen. Ueber einige alte Kartenbilder der Ostsee. Hansische Geschichtsblätter 1880—1881. S. 39—66.

Forfatteren anstiller en Sammenligning mellem et hidtil ukjendt Kort over Østersøen fra Middelalderen og det berømte Verdenskort i det catalaniske Sprog fra 1375 samt Italieneren Andrea Biancos Kort fra 1436.

Ph. Schweitzer. Die Entwickelung der nationalen Dichtung in Norwegen 1758—1858. Jena 1881.

Paul Döring. Der nordische Dichterkreis und die Schleswiger Litteraturbriefe. Sonderburg 1880. 60 S.

Forfatteren støtter sig væsentlig paa Dr. Max Kochs indholdsrige Arbejde: Helferich Peter Sturz. München 1879, og giver Charakteristiker af den Kreds af tydske Digtere (Schlegel, Klopstock, Cramer, Gerstenberg, Sturz, Schönborn etc.), som i anden Halvdel af forrige Aarhundrede levede i Kjøbenhavn og leverede Bidrag til de i Slesvig i Aarene 1766—1770 udkomne „Literaturbriefe".

E. Hildebrand. Den svenska Tidräkningen 1700—1712. Sthlm. 18 S. 4. Stockholms Realläroverks årsprogram 1882.

Indeholder en Fremstilling af Sverigs Deltagelse i de Forhandlinger, som i de sidste Aar af det 17de Aarh. førtes i Regensburg om Indførelsen af den gregorianske Kalender. Jævnlig berøres ogsaa den danske Regerings Optræden.

A. Bergsøe. Zur norwegischen und dänischen Münzkunde. Zeitschr. f. Numismatik. Red. v. Alfr. Sallet. 9. Band. 3—4. Heft.

v. Schmidt-Phiseldeck. Die Siegel des herzogl. Hauses Braunschweig-Lüneburg. Wolfenbüttel. XIX + 108 S.

Abrisz der Geschichte der skandinavischen Musik. Berlin.

Ch. Beiszel. Die dänische Rechtschreibung. Zeitschrift für Orthographie, herausg. v. W. Victor. 1881. Nr. 3.

Smaastykker.

1.

Hafnæ — ikke Hafnælag.

Af Johannes C. H. R. Steenstrup.

I næsten alle Skrifter og Undersøgelser, som omhandle vort Ledingsvæsen i Middelalderen, vil man finde angivet, at det Lægd af Bønder, som skulde stille en Mand til Tjeneste ombord i Ledingsskibet, hed dels *Hafnæ* dels *Hafnælag*, ja flere Forfattere have lagt en egen Forkjærlighed for den sidste Betegnelse for Dagen. Fra de videnskabelige Arbejder — af Kofod Ancher, Velschow, Allen[1]) — er Udtrykket Hafnælag, som alt jævnlig benyttedes af Huitfeldt, Osterssøn Weylle o. A., gaaet over i vore Skole- og Haandbøger, og Betegnelsen er saaledes bleven optaget i den almindelige Viden. Ved nærmere Prøvelse tror jeg dog det maa erkjendes, at Ordet Hafnælagh aldrig har været til.

For det Første maa den Omstændighed vække nogen Tvivl om et saadant Navns Existents, at allerede den første Del af Ordet, Hafnæ, jo betyder et Lægd, det Consortium af Selvejere og Landboer, der skiftevis skulde sende en Mand ud paa Hærskibet; Ordets sidste Del betyder ligeledes et Lægd og kommer derfor til at staa temmelig unyttigt. Hafnælagh kunde man

---

[1]) Her kunde ogsaa mine egne Studier over Kong Valdemars Jordebog nævnes, eftersom jeg i det Mindste paa ét Sted (S. 189) har benyttet Formen Hafnælagh.

efter Ordets egen Bygning og i Analogi til Ex. med Hjonælagh, Foreningen af Ægtefæller, Hjon, snarere have Grund til at tyde som den Kreds af Hafnæ, der sammenlagdes til at udgjøre et Skipæn og som udredede et Skib (flere Steder i Sverrig hed et saadant Lægd Skiplagh); men denne Betydning har Ordet ikke. Dernæst frembyde de gamle Kilder følgende mærkelige Forhold. Jydske Lov har i Kapitlerne 1—20 i tredie Bog *Hafnæ* mange Gange og kun paa ét Sted læses: *hafnæ lagh.* Eriks Sjællandske Lov III. 18, Kong Valdemars Jordebog, Forordningerne af 1251, 1283 og 1284, Thord Degns Artikler, den saakaldte Ledingsret, en Del Aktstykker fra 14. Aarh. (se om disse Steenstrup, Studier over K. V. Jordebog S. 197, Anm.) — alle disse Kilder have paa omtrent halvfjerdsindstyve forskjellige Steder ikkun Formen Hafnæ. Saaledes er da hint Sted af Jydske Lov en enestaaende Undtagelse, og dette lyder saaledes (III. 1):

Thar lethiug biuthæs, e swa manghæ sum i en hafnæ æræ, tha faræ hwær theræ sit ar . . . Styræs man ma ængi man nøthæ til at faræ i lething, e methæn annen man ær i hafnæ lagh mæth ham thær æi hawær faræt sithen hin for. Æn wil nokær før man faræ for annæn, thær hans hafnæ brothær ær, thet ma styræ man æi for menæ.

Man læser her „hafnæ lagh“ sammen som ét Ord, men det ses let, at der ikke foreligger nogen Nødvendighed herfor og at man kan slippe for at danne en Betegnelse, som ellers ikke forekommer, ved at læse Lovstedet saaledes, at Styresmand ikke skal nøde nogen Mand til at fare i Leding, saalænge „anden Mand er i Hafnæ lagt med ham“ (er lagt i Lægd med ham), der endnu ikke efter Tur har gjort Tjeneste. *Lagh* er med andre Ord Participium af *læggæ,* og Betegnelsen „i Hafnæ lagt“ er kun en udførligere Form for hvad der kort efter kaldes Hafnæbroder[1]). At *lagh* i Jydske Lov bruges som

[1]) I Rosenvinges Udgave findes: i hafnælagh ther meth hanum; Udgiveren tilføjer i en Anmærkning, at de fleste Haandskrifter udelade ther, hvilket Ord ogsaa synes temmelig overflødigt, hvorledes man saa end tyder hafnælagh.

Participium af læggæ, ses af de nærmest følgende Kapitler III. 5: gialdæ swa witæ sum withær ær lagh, 6: laghdagh thær skipær war forlagh; jfr. I. 17: thæt war æi i fælægh lagh; 52: laghdagh af thingi lagh. Man kan dernæst af Provinslovene paavise lignende Betegnelser om at „lægge“ Personer i Fællesskab eller Lægd eller lægge dem ud deraf, se saaledes Jydske Lov I. 6: ær thet barn lagh i fælik mæth them, Vald. Sj. L. I. 1 § 12: han lægær sin børn af fælægh . . . the lægiæ them i fælegh, § 21: [börn] æræ æi lagh i fælægh (jfr. fremdeles Thorsens Udgave S. 96).

Det skjønnes saaledes ikke rettere, end at ogsaa Jydske Lov kun kjender Hafnæ, eller med andre Ord, at Hafnælagh ikke findes i nogen Kilde. Det staar endnu kun tilbage at oplyse, at man i Middelalderen slet ikke læste Hæfnælagh i det nævnte Lovsted og at Mistydningen, saavidt ses, først er fremkommet i Slutningen af det 16de Aarhundrede. Den gamle latinske Oversættelse af Jydske Lov, der udkom 1504, men som ganske sikkert skriver sig i det Mindste fra det 14de Aarhundrede, har her: quamdiu alius inveniri potest in illo haffnæ, altsaa i Overensstemmelse med den her givne Tolkning. Den gamle plattydske Text af Loven, hvilken udkom 1486, men vist er forfattet i Slutningen af 14de Aarh., gjengiver den danske Text saaledes: noch we in der hauene is. Det er med andre Ord først i Udgaven af 1590, den reviderede danske Text, at vi finde: ere i Haffnelag met hannem, og ligeledes har Blasius Ekenbergers plattydske Oversættelse, der udkom 1593: in deme Haffne Lage. At dette er en Misforstaaelse, turde formentlig fremgaa af den Række af Grunde, som ere anførte i det Foregaaende, og Formen Hafnælagh bør vist derfor overgives til Glemsel.

2.

Christian den Fjerde og Vornedskabet.

Af Johannes C. H. R. Steenstrup.

Som bekjendt havde Kong Christian den Fjerde Tanken henvendt paa Vornedskabets Afskaffelse og forhandlede i Juni 1634 ved Rigsmarsken Jørgen Urne med Rigsraaderne og

Adelen om alle vornede Sønners Frigivelse. Forslaget mødte dog kun en lunken Modtagelse, idet kun tre Jordegodsejere tiltraadte det ubetinget, medens en Snes andre knyttede forskjellige mer eller mindre vanskeliggjørende Konditioner til Forslaget og 16 aldeles afsloge at opgive den Frihed, deres Forfædre havde havt i mange højlovlige Kongers Tid. Vornedskabets Ophør vilde formentlig være Herremændene til største Fordærvelse, efterdi en stor Del af Godset var højt forskyldt og man havde stor Trang til Bøndernes Ægt og Arbejde; meget Gods vilde i saa Fald blive øde og ubesat og Adelens egen Avling ikke blive dreven, uden Herremændene skulde holde mange Plove og Folk til deres største Skade. Saaledes bar Christian IV.s velmente Tanke den Gang ingen Frugt. Medens nu dette Forslag har været kjendt og berømmet af mange Forfattere, saasom allerede af Christian den Fjerdes Samtidige Arent Berntsen og Osterssøn Weylle og senere af flere Historikere (Engelstoft har udgivet samtlige herhen hørende Aktstykker i Skandinavisk Litteraturselskabs Skrifter 1813, 9de Aarg. S. 1—52), har man derimod ikke fæstet Opmærksomheden ved, at Kongen tolv Aar senere gjorde et nyt Forsøg paa i alt Fald paa Kronens Godser at faa Vornedskabet til at ophøre ved at tilstaa Bønderne Ret til at afkjøbe det. Hos ældre Forfattere synes dette Forsøg mærkelig nok slet ikke omtalt og først i vore Dage er det blevet kortelig nævnt af enkelte Historikere [1]). Da disse imidlertid ikke udførligere have belyst Forslagets Indhold og da der i Gehejmearkivet er bevaret ikke faa Dokumenter om denne Sag og dens Skæbne [2]), vil formentlig en kort Fremstilling af Sagens Gang have noget Krav paa Interesse.

Den 30. Maj 1646 udgik der et saalydende Brev til Lens-

---

[1]) Saaledes af Hammerich, Danmark under Adelsvælden IV. 104, 353, og af C. Christensen, Hørsholms Historie S. 47.

[2]) De fleste findes samlede i Pakken Danske Samlinger Nr. 877; ved den ovenstaaende Meddelelse er tillige benyttet forskjellige kgl. Breve i Sjællandske Tegnelser og nogle Lensregnskaber og Rentemesterregnskaber.

mændene i Sælland, Laaland, Falster og Møn om vornede Sønner:

Eftersom vi naadigst haver kvit og løs givet saa mange af vore og Kronens Bønder i Dit Len for deres Fødested, som os udi 6 næst følgende Aar ville give derfor 60 Rdl., nemlig 10 Rdl. aarligen, saa at deres Børn og Efterkommere til evig Tid skal være fri for Dele og beholde deres Gaarde og Huse, de paabor, til evindelig Eje, da bede vi Dig og naadigst ville, at Du fornævnte Bønder udi Dit Len det forstændiger og med dennem paa vore Vegne handler og siden om Din Forretning med dem Din udførlig Erklæring i vores Cancelli indskikker. Hvis Penge Du og derfor af nogen opbergendis vorder, dem skal Du til gode Rede udi vores egen Kammer lade levere, hvor Du og tilbørligen derfor skal blive kvitteret.

Dette Brev blev den 3die Juni s. A. efterfulgt af et andet, hvori yderligere indskærpedes, hvilken stor Frihed, som tilforn ikke haver været at erlange, der nu tilbydes Bonden, og hvori det paalægges Lensmanden at gjøre sit Bedste til, at det Meste derfor efter Enhvers Formue bringes til Veje, dog udi det Ringeste 60 Rdl., hvilke skulle indbetales i Kongens eget Kammer. Endelig suppleredes disse Breve den 26de Juni s. A. med følgende „aabne Brev over al Sælland, Møn, Laaland og Falster anlangende vordnede Sønner“:

Hilse Eder alle og enhver, vore og Kronens Tjenere, som bygge og bo over alt [Kjøbenhavns Len] evindelig med Gud og vor Naade. Eftersom vi nogen Tid forleden vores Naadige [Brev] til os elskelig [Oluf Brockenhus til Hjulebjerg vor Mand Tjener og Befalingsmand paa vort Slot Kjøbenhavn] haver ladet udgaa, at han med Eder paa vore Vegne skulde handle om hvis Enhver af Eder for Frihed for sit Fødested, dog paa sex Aars Tid, vilde udgive, da efterdi vi ingenlunde paatvivler, at enhver af Eder, som hos sig betænker og overvejer, hvad stor Frihed I herved frem for Eders Forfædre erlanger og bekommer, jo noksom erkjender den store Naade, Eder af os herudinden betees, saa ville vi Eder dog alle og enhver endnu ydermere hermed have forsikret, og hvis Eder ved fornævnte vores Lensmand paa vore Vegne over vores forrige naadige Breve er

bleven lovet og tilsagt anlangende Frihed for Eders Fødested imod en Summa Penges Erlæggelse, kongeligen og tilbørligen af os og vore Efterkommere udi alle Maader skal blive holdet og efterkommet, hvorfor vi og dette endnu til Alles Efterretning haver villet ladet forkynde.

At der bag ved dette Forslag laa en oprigtig Trang til at ville hjælpe Bonden af med et trykkende Aag og at derfor Brevenes Formaning om, at Bonden skulde tage Sagen vel under Overvejelse, er oprigtig ment, derom synes der ikke Grund til at tvivle; Kongen havde for ofte lagt sin gode Interesse for Bønderne for Dagen. Paa den anden Side er det let forstaaeligt, at Kong Christian under Landets store Pengetrang efter den sidste Krig kan have forsøgt paa ogsaa at benytte dette Middel til at skaffe Penge ind i det tomme Skatkammer. Af den Iver, hvormed Lensmændene rykkes om at indberette om Sagens Fremgang og fremsende de forventede Summer, ligesom ogsaa af flere Udtryk i Lensmændenes Breve, faar man det Indtryk, at ogsaa den ventede økonomiske Vinding har spillet en Rolle. Det synes som om Kongen havde ment, at han maatte kunne tillægge sig en mere personlig Raadighed over de indkomne Beløb. Det hedder i de første Breve, at Pengene skulde indbetales i „vores egen Kammer“, hvorfor ogsaa Lensmanden paa Frederiksborg Len betaler de første Summer i Kongens Kammer, ikke i Renteriet; der foreligger ogsaa en af Kong Christian IV. egenhændig den 22de Jan. 1647 undertegnet Kvittering for en paa Kjøbenhavns Slots Len frikjøbt Bonde. Men iøvrigt hedder det allerede i Brev til Lensmændene af 15. Oct. 1646, at de med allerforderligste skulle erklære, hvad der af saadanne Penge er indkommet og i Rentekamret indleveret.

Kongens første Brev til Lensmanden var noget utydeligt i Bestemmelsen om, hvor meget der kunde erholdes for den enkelte Sum paa 60 Rdl. Kunde den Bonde, som havde voxne Sønner, ved et saa stort Beløb frikjøbe baade sig selv og Sønnerne, eller gjaldt Friheden kun Bonden og hans senere fødte Sønner? Da der opstod Tvivl herom, udgik der en kongelig Fortolkning af hint Brev, den 25de Januar 1647:

Vores Naades Mening er ikke anderledes end, at de Bønder, som i saa Maade 60 Rdl. til os lader erlægge, skulle for dennem og deres Børn, som de efter den Dag bekommendes vorder, nyde samme vores Benaadning og Frihed; mens hvis Børn, som de tilforn avlet have, skulle sig selv saadan Frihed tilforhandle, saafremt de den agter at nyde.

De indløbne Svar ere meget oplysende og vise, hvor lidt praktisk Forslaget havde været. Om den forlangte Løsningssum end ikke kan kaldes urimelig stor, synes den dog, naar henses til de daværende trykkede økonomiske Tilstande, at være sat for høj og dernæst i hvert Fald at have den Fejl, at Summen var ens for Alle, saa at baade en velstaaende Gaardbesidder og en fattig Tjenestekarl skulde betale 60 Rdl. (eller endog Mere, thi Summen skulde jo helst opfattes som Minimum). I Kronborg, Frederiksborg og Abrahamstrup Len løskjøbte sig i Alt 15 (1 for 75, 2 for 70, 1 for 64, 6 for 60 Rdl.), i Ringsted Kloster Len 7, i Antvorskov Len 1, i Kjøbenhavns Len 3; paa de andre Len, — og der foreligger Oplysning fra de allerfleste af disse — kjøbte ingen deres Frihed. Indberetningerne ere naturligvis interessantest, naar de indeholde Oplysning om Grunden til Forsøgets slette Udfald. Først og fremmest var der Manglen af Formue. Fra Elmelundegaard paa Møn skrives saaledes, at der „aldeles ingen er bleven befundens, som slig Frihed vilde sig tilforhandle i nogen Maader, mens de paa det underdanigste ere begjærende, at de fattige Folk ved den gamle Sædvane og Skik naadigst maatte forblive“ (12. Jan. 1647). Jørgen Sefeld paa Ringstedkloster skriver, at Bønderne „alle og hver, smaa og store, gjerne vilde kjøbe sig løs, dersom de ellers vidste Middel til Pengene at bringe til Veje, mens formedelst dem mangler Penge, haver jeg ikke bekommet endnu den første Termin uden alene af 7 Personer etc.“ (14. Febr. 1647). Christoffer Urne, Lensmand paa Dragsholm, indberetter, at Bønderne erklære, at de ikke „ere ved de Middel, de saaledes kunne dennem frikjøbe, ville og heller blive paa Kong Maj. og Kronens Gods dér udi Lenet end andensteds sig opholde og nedersætte“ (1. Sept. 1646). Med Brevet følger tvende Tingsvidner fra Odsherred og Dragsholm Birk, der

ere omtrent enslydende; i det første hedder det: Menige Almue, som da tilstede var paa egne og samtlige Herredsmænds Vegne, svarede, at de takkede deres allernaadigste Herre og Konge og christelig Øvrighed for stor Naades Tilbud og hjertelig ønsked deres Middel at være saa gode, at de saadan Frihed og Naade kunde erlange. Medens eftersom de hid indtil og endnu dagligen bemødes med stor Skat, Tynge og Udgift, som de med største Besværlighed og en Del ikke kan afstedkomme, foraarsages de at nøies med den Skæbne og Frihed, Gud og Lykken haver dem tilføjet, indtil Gud dennem bedre Middel beskjærer; forhaabendes underdanigste at nyde en naadig Herre og Konning, de som fattige Undersaatter kjendes underdanigste Hans Kgl. Maj. pligtige, hørige, lydige Tjenere indtil Døden (Tingsvidne af 10. Oct. 1646; Tingsvidnet fra Dragsholm Birketing er af 16. October).

I andre Tingsvidner lyder især Tilfredsheden med Kongen som Herskab; saaledes hedder det omtrent med enslydende Ord fra Strandby Birk, Hammer Herred og Baarse Herred (under Vordingborg Len), at menige Almue „svarede, at de aldrig kunde bekomme en bedre og naadigere Herre end som Hans Majestæt“, hvorfor Lensmanden indberetter med den noget fatalistiske Vending, at de svarede, „at de dog skulde blive og bo ensteds og at de aldrig kunde faa en bedre og naadigere Herre end Kongen er“ (Tingsvidner af 10. Juli, 3. Aug., 4. Aug., Indberetning af 4. Nov. 1646). Flemming Ulfeldt paa Holbæk Slot skriver, at „der haver aldeles Ingen fremkommet, som sig vilde fri kjøbe, mens alle samtlig svarede, at de vare fri nok, thi de tjente en god Herre og Konning“ (16. Jan. 1647).

Der er ingen Grund til at tvivle om, at Lensmændene jo have paa bedste Maade virket for, at Bønderne skulde beslutte sig til at kjøbe sig fri[1]). Flere af dem ses oftere at have

[1]) C. Christensen, der ikke har kjendt de her benyttede Aktstykker, har derfor ikke Ret i den Udtalelse i sin Bog om Hørsholm S. 47, at der intet Spor er til, at Lensmændene have fulgt Kongens gjentagne Opfordringer om at bevæge Bønderne til at modtage Tilbudet.

kaldt Bønderne for sig, og man mærker desuden, at de føle, at Kongen er interesseret i den hele Sag[1]). Paa den anden Side faar man Indtrykket af at de tvivle om at Forslaget vilde faa Held med sig, og en Enkelt, Christoffer Urne paa Dragsholm, skriver endog tilbage, at det var godt, at Ingen havde kjøbt sig fri: „er det Hans Majestæt ikke gavnligt, at nogen sig her paa dette Len fra deres Fødested dennem fri kjøber, om de endskøndt havde Formue dertil; thi derover af Mangel for vornede Sønner kunde en stor Del af Gaardene blive ubesat og øde, formedelst en Del af Godset er saa meget højt forsat paa Landgildet, dertilmed en meget skarp Egn allevegne her udi Lenet“ (den 22. Jan. 1651).

Endelig blev der af Frederik den Tredie gjort Ende paa den hele Plan. I Brev til Lensmændene af 30. Dec. 1650 forlanger han indsendt en rigtig Fortegnelse paa, hvor mange vornede Sønner der har frikjøbt sig i Lenet, „vil og derhos naadigste, at her efter ingen vornede Sønner efter fornævnte naadigste Anordning for Betaling af Eder skal løsgives; medens de, som for deres Fødested fri at være begjærer, haver derom hos os selv at gjøre underdanigste Anordning, og ville vi os paa enhvers underdanigste Begjæring, som fri at være søger og sig anmelder, vidre naadigst vide at resolvere“.

---

[1]) Jfr. Brev af 28. Oct. 1646 fra Sivert Urne til Otte Krag og et saalydende Postscriptum i et Brev fra den Samme til Krag, dateret Tryggevælde 12. Nov. 1646: „Kjære Broder, jeg haver igaar havt alle Kgl. Maj. Bønder her i Lenet her inde og forholdt dem, om nogen var, som vilde kjøbe sig Frihed, og er nu den tredie Gang jeg dennem det haver forholdt, baade til Tinge saa vel som her paa Stedet, mens der er aldeles ingen befunden, som haver det været begjærende; at Du vilde vel gjøre og have det i Hukommelse, om der bliver videre efter spurgt her fra Lenet.“ Iøvrigt havde Sivert Urne den særlige Grund til at vise sin Iver, at han 1634 havde været mellem dem, der bestemt modsatte sig Vornedskabets Afskaffelse.

3.

Om et glückstadtsk Møntmærke fra Christian IV's Tid.

Af C. F. Bricka.

Paa nogle Mønter fra Christian IV's Tid, som formodes at være prægede i Glückstadt, findes to sammenslyngede Bogstaver, der se ud som *RD*[1]). Numismatikere have haft deres Opmærksomhed henvendt herpaa[2]), men, saa vidt vides, ere Bogstaverne hidtil ikke blevne udtydede. At de betegne Møntmesterens Navn, turde være sikkert nok, men hvad hed han?

Christian IV indrettede i det af ham grundlagte og med kjendelig Forkjærlighed behandlede Glückstadt en Mønt, hvis Virksomhed begyndte 1623. Den holdt sig kun faa Aar, og 1630 solgtes det Hus, hvori Møntningen var gaaet for sig[3]). Møntmester her var en portugisisk Jøde ved Navn Albert Dionysius eller Dionys[4]). Da nu de omtalte Mønter netop ere fra dette Tidsrum, tror jeg, at det gaadefulde Navnetræk ikke skal læses som *RD*, men som *AD* og altsaa betyde Albert Dionysius.

---

[1]) Beskrivelse over danske Mynter og Medailler S. 319 Nr. 739 med tilhørende Afbildning.

[2]) Fortegnelse ov. Generalmajor v. Krebers Mynt- og Medaille-Samling I. 144. O. Devegge's Mønt- og Medaille-Samling II. 163.

[3]) Se Citaterne i Christian IV's egenhænd. Breve 1636—40 S. 22.

[4]) Fridericia, Danmarks ydre polit. Hist. 1629—60 I. 151. Schlegel, Samlung zur dän. Gesch. II. 1. 47, 48. Molbech, Christian IV's Breve I. 459. Christian IV's egenh. Breve 1632—1635 S. 35, 283. I Westphalens Monumenta ined. rerum German. I. 1955 og ligeledes i Staatsbürg. Magazin III. 735 ff. kaldes han Albertus Annis.

Frederik IV's Landmilits og dens Indflydelse paa Bondestandens Kaar i Danmark.

Af

E. Holm.

---

1. Har Frederik IV lagt Udskrivningen til Landmilitsen i Herremændenes Hænder?

Enhver, der nu lærer Danmarks Historie efter en af de almindelig brugte Skolebøger, lærer som en ubestridelig Kjendsgjerning, at om Frederik IV end hævede Vornedskabet 1702, var den Virkning, dette kunde faa til at fremme Bondestandens Frihedsudvikling, tilintetgjort derved, at han det foregaaende Aar havde oprettet Landmilitsen. Han gav nemlig, siger man, ved denne Herremændene en fordærvelig Magt over Bønderne, dels idet han lod dem faa Retten til at udskrive Landsoldaterne, dels ved at Stavnsbaandet blev lagt paa Bondestanden. Dette kom endog til at omfatte Aldersklasserne fra 14 til 35 Aar, og medens Vornedskabet kun havde gjældt paa Sjælland og de tilliggende mindre Øer, laa Stavnsbaandet som et knugende Tryk paa Bønderne over hele Landet. — Hertil indskrænker sig væsenlig, hvad der i Almindelighed vides om Landmilitsen under Frederik IV.

Da jeg er overtydet om at, hvad der saaledes gjælder som ubestridelig sandt, i Virkeligheden er urigtigt, vil det forhaabentlig findes naturligt, at jeg gaar ind paa denne Institutions Historie i Frederik IV's Tid. Ikke blot har den rette Opfattelse af den en afgjørende Betydning paa Dommen over denne Konges Regering; men der knytter sig ogsaa paa andre Maader adskilligt af ikke ringe Interesse til dens Historie, Grunde nok, som det synes, til her at henlede Opmærksomheden paa den.

Altsaa for det første, Udskrivningsretten skal ved Landmilitsens Indførelse være bleven overdraget Herremændene. Vi finde denne Lære skarpt udviklet i Allens Haandbog i Fædrelandets Historie, hvor det hedder: «Desto værre vare de tilsigtede Frugter af den skjønne Forordning om Vornedskabets Ophævelse for en Del tilintetgjorte, inden de kom for Lyset. Thi Aaret forhen, den 22. Februar 1701 var der udkommet en Anordning om Oprettelsen af et Landeværn eller Landmilits, ifølge hvilken hele Landet skulde inddeles i Lægd og af ethvert saadant stilles en Soldat til sexaarig Krigstjeneste. Men paa det privilegerede Jordegods tillodes det Herremændene selv at indrette Lægdene og udskrive til Soldat, hvem de vilde ... Den vilkaarlige Magt, som Herremændene herved fik over deres undergivne Bønder, og som var bleven dem betrygget ved en et Par Dage tidligere udkommen Forordning, der forbød Præsterne overalt i Danmark at give noget Tjenestetyende Skudsmaal til at flytte fra et Sogn til et andet, med mindre den paagjældende først havde faaet Fripas af vedkommende Godsejer, blev af egennyttige Herremænd misbrugt paa den mest oprørende Maade. Gunst og Gave,

Fjendskab og Venskab afgjorde, hvo der skulde være fri og hvo Soldat; den Bondekarl, som havde noget til bedste, afpressedes hver Skilling for at slippe for Krigstjeneste, den fattige, som intet kunde give, eller den, som ved en eller anden Lejlighed havde paadraget sig Herremandens eller Forvalterens Vrede, maatte bære Musketten» [1]).

Det ligger i Sagen selv, at denne Opfattelse kom til at gaa igjen ikke blot i Allens egen Lærebog, men ogsaa i dem, der siden have afløst denne, Thriges og Blochs Bøger. Ikke mindre er den gaaet over dels i kortere Oversigter over Nordens Historie, som f. Ex. i den, jeg selv har givet ved Bearbejdelsen af Cantus Verdenshistorie, dels ogsaa i mere omfattende Fremstillinger. Man gjenfinder den f. Ex. baade i Barfods Fortællinger af Danmarks Historie, Baches illustrerede Danmarks, Norges og Sverigs Historie, og endelig med en Tilsætning af dyb Indignation i «Danske Herregaarde» [2]), hvis Forfatter C. E. Secher har givet den samme Opfattelse Plads i sit Skrift: «Danmark i ældre og nyere Tid». Denne Forfatter formaar endogsaa at angive, hvorfra Frederik IV havde optaget denne slette Indretning. Den skal skrive sig fra Rusland, hvis barbariske Czar Peter her havde vist de andre Despoter en Vej, som de fulgte, ligesom den paa samme Tid indførtes i Preussen. «Den Konge», hedder det, «som har Æren for at have været den første eller dog en af de allerførste, som optoge denne skjønne russisk-preussiske Idé, var Frederik IV» [3]).

Denne Lære, som saaledes har Magten i vor danske

---

[1]) 7de Udgave, S. 479.
[2]) XVII. Aakjær.
[3]) Danmark i ældre og nyere Tid (Kjbhvn. 1874), I, 683.

historiske Literatur[1]), og som Allens med Rette ansete Navn har givet Kurs, skriver sig aabenbart fra den voldsomme, med stærke Deklamationer tilsatte Skildring, Riegels i sit Arbejde over Frederik IV's Historie har givet af Landmilitsens ødelæggende Indflydelse under denne Konge[2]). Maaske har det styrket Allen i at følge Riegels, at den Fremstilling, Mandix giver af Forholdet i sin Landvæsensret, ingenlunde er saa skarp og klar, som det var ønskeligt. Men det er gaaet her, som det næsten altid gaar, naar man følger Riegels, denne, om end begavede, saa dog i Virkeligheden bundslette Historieskriver, som Kilde, at man da kommer paa Vildspor. Thi den Opfattelse, jeg her har gjengivet, er i det væsenlige urigtig.

---

[1]) En særegen Stilling har L. Engelstoft indtaget med Hensyn til det her omhandlede Spørgsmaal. Da han i første Bind af det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter (1805) meddelte en Oversættelse af et Udtog af det Anklageskrift imod Forvaltere og Ridefogder, som Præsten Jørgen Sorterup affattede paa Frederik IV's Tid under Navn af «*Præstigiæ oeconomiæ ruralis*», ledsagede han sin Oversættelse med Noter, og iblandt disse findes der en (S. 422), hvori han udtaler, at Frederik IV vistnok ved Forordningerne af 22. Febr. og 27. Dec. 1701 tilstod Proprietærerne den Ret vilkaarlig at stille til Soldater, hvilke Karle de vilde, men stærkt indskrænkede eller ophævede denne Ret ved Forordningen af 30. December 1702. Det vil forhaabentlig af nærværende Afhandling blive klart, at om Engelstoft end har set rigtig paa Forordningen af 30. December 1702, har han misforstaaet Ordningen 1701. Naar han har troet i et Sted af Sorterups Skrift (S. 406) at finde en Støtte for sin Forklaring, er det ganske sikkert ikke med Rette. Sorterups Ord om, at den Guldstrøm, som Landmititsordningen først bragte Forvalterne, siden udtørredes til en lille Bæk, hentyde snarere til de Forandringer, der skete ved Forordningen af 19. Februar 1707 og den kgl. Ordre af 26. November 1709, hvorom senere vil blive talt.

[2]) Udkast til Fierde Friderichs Historie (Kjøbenhavn 1795) I, S. 173 ff., særlig S. 175 nederst: «Den danske Bonde var nu ikke mere vorned, han var en Lægdsbroder, men som denne skulde han af Proprietæren udskrives som Soldat» o. s. v.

Men først et Par Ord om Landmilitsens historiske Udvikling.

Der knytter sig stor Interesse til denne, ogsaa bortset fra Spørgsmaalet om dens Indflydelse paa Bondestandens Kaar. Den har igjennem Tiderne repræsenteret den nationale Side af vor Væbning til Lands i Modsætning til de hvervede Hærafdelinger, og den er en Tvillingsøster til Landmilitsen i Norge. Men medens denne fuldstændig havde Overvægten over de enkelte hvervede Korpser, der fandtes der oppe, og saaledes blev Bæreren for Norges Krigshistorie i det 17de og 18de Aarh., traadte Landmilitsen her i Landet i Skygge for den hvervede Hær. Imidlertid stod den, med enkelte korte Afbrydelser, som et Vidnesbyrd om, at Tanken om et nationalt Forsvarsvæsens Betydning dog havde en vis Vægt, og man experimenterede med den ved Siden af den hvervede Hær, indtil endelig den nationale Tanke knuste Hvervingssystemet under Frederik VI og lod Danmark udelukkende faa et Værn af indfødte Soldater.

Efter at allerede Kristian IV havde stiftet Landmilitsen som en Væbning af Bønder paa Krongodset, fik den en videre Udvikling under Frederik III, men uheldigvis i en saa slet Retning, at den viste sig næsten ubrugelig under Kampen med Karl Gustav. Dette skræmmede dog ikke Frederik III fra at gjenoprette den, efter at han var bleven Enevoldskonge og kunde ordne alt efter eget Tykke. Hvad han saaledes havde skabt, bevaredes og udvikledes videre under Kristian V, samtidig med at denne oprettede et nationalt Rytteri paa Krongodset. Disse nationale Rytter- og Fodfolkregimenter gjorde god Fyldest under den skaanske Krig, og det var klart, at Regeringen her var paa den rette Vej. Men vore daværende ulykkelige Landboforhold

og Befolkningens Faatallighed ødelagde alt. Det store Mandefald, der var en Følge af de blodige Slag i Krigen, rømmede saaledes op iblandt den kraftigste Del af Bondemandskabet, at man paa en Tid, da det var lidet indbydende at være Fæster, stod overfor den sørgelige Mulighed, at endnu langt flere Gaarde end tidligere kom til at ligge øde. En af de vigtigste Statsmænd under Frederik IV, Otto Krabbe, der kjendte Landboforholdene ud og ind og havde oplevet hin Tid, har i Betænkninger, han senere lejlighedsvis afgav, i stærke Udtryk skildret, hvorledes Krigstjenesten paa Kristian V's Tid var «en stor Aarsag til Landets forarmelige Tilstand, saasom der var ikke Folk til at besætte Gaardene med, naar en Bonde ved Døden afgik, hvorfor Gaardene ikke alleneste udi Bygninger ganske forfaldt og blev øde, men endog Jorden blev liggende udyrket og ubesaaet» [1]).

Derfor var den skaanske Krig næppe endt, førend al Udskrivning standsede. Ogsaa Krongodset ophørte nu med at stille Ryttere. Istedenfor at tidligere den Bonde, der havde havt en Gaard paa 8 Tønder Hartkorn i Fæste, enten selv tjente som Rytter eller maatte lade en Karl tjene i sit Sted, bleve Gaardene paa det saakaldte Ryttergods blot henlagte til Underhold af Ryttere, der hvervedes. Hæren var fra nu af en udelukkende hvervet Hær [2]), og,

---

[1]) Betænkning af Otto Krabbe og G. Braëm af 20. December 1700 (Gehark. Aflevering fra Justitsministeriet, Skab 8, Pakke 224 A).

[2]) Jeg følger her Mandix: Danmarks Lovgivning i Kristian V's Tid, S. 189, hvorefter der ikke fandt nogen Soldaterudskrivning Sted under denne Konge efter 1679; men jeg véd meget vel, at der i Samlingen Danske Kongers Historie Nr. 160 ligger et Par egenhændige Optegnelser af Kristian V, der tyde paa, at der maaske har fundet en Udskrivning Sted i Aaret 1688 af 2160 Ryttere og 1440 Mand Fodfolk; men det kan ogsaa være,

hvad de tre Femtedele af Soldater angik, en af Udlændinger hvervet Hær. Man holdt det for misligt at tage flere end de højst nødvendige Bønder fra Bondearbejdet, som det under Landets ulykkelige økonomiske Forhold var saa vanskeligt at holde i Gang. I 1696, da Forholdet til Gottorp atter var ved at faa et truende Præg, blev dog Spørgsmaalet om at gjenoprette en Landmilits forhandlet imellem Kristian V og hans vigtigste Raadgivere. Disse tilsendte Kongen et fuldstændig redigeret Forslag til en Forordning om en saadan Milits, der skulde udgjøre 4000 Mand[1]). Men Kristian V lod Sagen falde, uvist af hvilken Grund.

Tiden til Militsens Gjenoprettelse kom derfor først 1700. Da mærkede Frederik IV, at Danmarks overordentlig vanskelige politiske Beliggenhed gjorde det nødvendigt for ham at raade over en betydelig større Forsvarsstyrke end den, der fandtes i Landet. Det vil erindres, at han dengang sammen med Czar Peter og August II af Saxen-Polen havde knyttet en Alliance imod Sverige og Gottorp, at hans Hær var rykket over til Sydslesvig og Holsten for der at ydmyge Gottorp, men at hans Haab om i sin anselige Flaade at have et tilstrækkeligt Værn for Sjælland slog fejl, da en engelsk-hollandsk Flaade blandede sig i Kampen, saa at Karl XII, dækket af denne og sin egen Flaade,

---

at dette blot er fremsat som en Tanke, der aldrig er bleven til Virkelighed. Sagen ligger for fjærnt fra det, hvorom her er Tale, til at jeg gaar ind derpaa. Under alle Omstændigheder ere disse nationale Soldater ikke komne til at danne en Landmilits, men brugte til at suplere de hvervede Regimenter med.

[1]) Dette Forslag med tilhørende Bilag har jeg truffet i en Pakke i Gehejmearkivet, vedrørende Sessionssager og andet lignende fra Landmilitsens Historie under Frederik IV. Selfølgelig er det ved en Fejltagelse, det er kommet til at ligge her. Jvfr. S. 540, Note 1.

kunde lande paa det for Tropper stærkt blottede Sjælland. Navnlig paa Grund heraf maatte Frederik IV slutte Freden i Traventhal.

Det kom nu strax til Forhandling imellem Kongen og hans dygtige General, Hertug Ferdinand Vilhelm af Würtemberg om, hvorledes man i Fremtiden kunde være sikret imod en Gjentagelse af sligt, hvorledes man samtidig kunde forsvare Sjælland og Landets Sydgrænse, — dette Problem, der stadig har staaet uløst for danske Regeringer. Midlet mente de at finde ved en Gjenoprettelse af Landmilitsen, naar den fandt Sted efter en større Maalestok end tidligere.

Samtidig med at Frederik IV lod Hertugen indgive et Forslag hertil, paabød han en Del af sine vigtigste civile Raadgivere, elleve i Tallet, med Storkansleren Konrad Reventlow i Spidsen at overveje Sagen med Hertugen. Det Forslag, som han modtog fra syv af dem foruden Hertugens eget, gik ud paa at vaabenøve hele «det unge og ugifte Mandskab paa Landet, for saavidt det var dygtigt til at bære Gevær og ikke havde nedsat sig paa nogen Gaard»; der skulde dertil bruges Officerer og Underofficerer, «som forstod Dansk og nogenlunde talede det og ellers vilde omgaas lemfældig med Landfolket og dennem udi deres Exercitier paa føjeligste Maade undervise, paa det alting mere med Lyst end af Tvang kunde vorde forrettet». Af alt dette Mandskab skulde de 8—12000 Mand udtages efter Ager og Engs Hartkorn, for at kunne bruges som Garnisonstropper. De maatte ikke stikkes ind i de hvervede Regimenter, men skulde danne nationale Regimenter for sig selv, og «paa det Landmanden ej skulde fatte Skræk» . . . , skulde Tjenestetiden ikke vare mere

end 3 Aar, de maatte ikke føres ud af Landet til at bruges under Militien[1]) (d. v. s. den staaende Hær).

Dette Forslag vidner om en stærk fædrelandssindet Stemning hos dem, der fremsatte det. Alle Godsejerhensyn vare trængte tilbage. Men Frederik IV fandt, at det var upraktisk; han foretrak at blive staaende ved, hvad Hertugen af Würtemberg foreslog, nemlig kun at faa en Landmilits paa Benene, der talte 12000 Mand Menige. For øvrigt lod han to af de Mænd, som han havde afkrævet Betænkningen, Otto Krabbe og Overkrigskommissær G. Braëm, redigere et Udkast til en Forordning om denne Milits, bygget paa denne Betænkning og paa den, som Hertugen af Würtemberg havde indsendt[2]). Resultatet blev da den Forordning af 22. Februar 1701, hvorved Indretningen af Landmilitsen blev paabudt.

Den nye Landmilits kom til, med Officerer og Underbefalingsmænd, at udgjøre omtrent 15000 Mand[3]). Den bestod af 7 Regimenter, to sjællandske, et fynsk og fire jydske. Hvert Regiment havde sit bestemte Udskrivningsdistrikt, og det samme gjaldt om de enkelte Batailloner og Kompagnier. Det Grundprincip, hvorpaa Udskrivningen var bygget, var som allerede antydet, at alt Jordegods Ager og Eng, med Undtagelse af Ryttergodset, Hoved- og Sædegaardstaxterne samt «Præsternes paaboende Gaarde» og nogle mindre vigtige Ejendomme, skulde deles i Lægder. Ethvert af disse blev sat til 20 Tønder Hartkorn og var forpligtet til at stille en Soldat, og i hvert Lægd fik en

---

[1]) Betænkning af 8. September 1700, der staar i Uddrag i Fogtmanns Samling. Betænkningen findes i den ovennævnte Samling i Gehejmearkivet. Jvfr. en Efterskrift ved Slutn. af Afhandlingen.

[2]) Denne findes desto værre næppe mere.

[3]) Om Styrken jfr. S. 570.

Bonde under Navn af Lægdsmand det Hverv, at udføre de Ordrer, der med Hensyn til Udskrivningen bleve tilsendte Lægdet. Paa den Del af Krongodset, der ikke var Rytter-gods, skulde Lægderne indrettes af Amtmændene og andre kongelige Embedsmænd; men Proprietærerne fik Tilladelse til at lade indrette Lægderne paa deres Godser (§ 2).

Maaske har dette sidste Sted ført Riegels og Allen ind paa den Tanke, at Proprietærerne allerede nu havde faaet Ret til selv at udskrive Soldater paa deres Godser, en Ret, de vitterlig havde senere i 18de Aarhundrede. Men Meningen er blot, at Proprietærerne skulde kunne sammenlægge Gaardene paa deres Godser i Lægder, eftersom det var dem bekvemt. Der kunde her komme flere Forhold i Betragtning, hvor Billighed krævede, at der blev taget Hensyn til Godsejernes Ønsker. Men selv her bleve de dog ikke uindskrænkede Herrer; de kongelige Kommissærer kunde ogsaa, naar de fandt det nødvendigt, blande sig deri[1]). Om Indrømmelse af Ret til at holde Udskrivning tales der aldeles ikke i Forordningen, og det er en vilkaarlig Slutning, at fordi Herremændene maatte danne Lægderne, kunde de ogsaa udskrive Soldater fra disse. Ikke uinteressant er det at se, at Kongen i Margen ved Krabbes og Braëms Forslag til Forordningens Bestemmelse om Proprietærernes Ret til at indrette Lægderne har skrevet følgende Ord: «dog at Mandskabet saa dygtigt, som tilbørligt og muligt er, vorder præsenteret». Netop for at sikre sig dette vilde han, som vi skulle se, ikke lade Herremændene faa den her omhandlede Ret.

Det er klart, at hvis der var indrømmet dem en saa-

---

[1]) Instrux af 16. April 1701 for Kommissærerne til Landmilitsens Indførelse. Danske Kongers Historie Nr. 223 i Gehejmearkivet.

dan, maatte det blot paahvile dem at stille en krigsdygtig Rekrut til Sessionen. Denne maatte naturligvis kunne kassere Rekrutten, naar den ikke fandt ham skikket til Krigstjeneste; men den havde ikke Ret til at lade undersøge, hvilke brugelige Karle der fandtes paa Godserne, og paastaa, at den hellere vilde have en anden, den kunde intet Valg gjøre. Naar derimod Proprietærerne ikke havde Udskrivningsretten, maatte enten alle udskrivningspligtige møde ved Sessionen for hvert enkelt Lægd, for at der kunde vælges iblandt dem, eller der kunde efter det Kjendskab, Sessionens Medlemmer i Forvejen havde skaffet sig til det udskrivningspligtige Mandskabs Tilstand, fra dens Side rettes Fordring til Proprietæren om, at man vilde have visse bestemte unge Mænd fremstillede.

Under Landmilitsens tidligere Historie i Enevældens Tid havde der ved Udskrivningen været fulgt forskjellige Principer. Dengang Frederik III i Januar 1663 havde paabudt Udskrivning af Soldater til Landmilitsen, indrømmede han[1]) «Rektor og Professorer ved Kjøbenhavns Universitet, at de maatte selv udi alle Udskrivelser lade udi Læg lægge og udskrive deres egne Bønder og Tjenere». Altsaa Udskrivningsretten var overdraget Universitetet paa dets Godser. Men dette maa være faldet bort ved den almindelige Forordning, der det næste Aar 4de Juli blev udstedt om Udskrivningen[2]). Den fastsætter nemlig, at «alt ungt Mandskab skal møde ved Sessionen, og det skal ved denne i Kapitajnens og Amtmandens eller Husbondens (ɔ: Herremandens) eller hans Fuldmægtigs Nærværelse med Tærningkast afgjøres, hvo af dem der skal være Soldat». Med andre Ord Gods-

---

[1]) Reskript af 18. Febr. 1663.

[2]) Anderledes hos Matzen: Universitetets Retshistorie, II, 311.

ejerne havde ingen Indflydelse paa, hvem der af deres Godser blev taget til Soldat.

Under Kristian V blev dette forandret. Naar det i Forordningen af 23. Januar 1677 hedder, at Soldaterne «af Lodsejerne eller deres Fuldmægtige, saasom paa vore Amter af Beamterne, og af Proprietarier paa deres Gods og Læggene af de dygtigste og bedste udtages, saasom det enhver til sit Godses Konservation kunde for godt eragte», kan dette umulig forstaas anderledes end, at Godsejerne have kunnet udskrive, hvem de selv vilde. Men dette varede ikke længere end, til Kristian V ophørte med Udskrivningen (1679). Da Spørgsmaalet om Landmilitsen optoges til Forhandling igjen i denne Konges sidste Aar, vare de Mænd, som han raadspurgte derom, enige om at tilraade ham at give Herremændene frie Hænder over, hvem de vilde stille til Soldat. Proprietæren, hed det i deres Forslag, skulde have Ret til at hverve «frie Karle», og for øvrigt skulde det staa «i hans eget Godtbefindende, hvordan han bedst og tjenligst eragter at udskrive det Mandskab paa hans Gods, som han ikke kan faa eller vil tilhverve, eftersom Vi allernaadigst vil eragte, at enhver herudi sin egen Tarv og sit Godses Konservation paa bedste Maade i Agt tager». Herom vare Mænd af gammel dansk og af tysk Adel saavelsom Mænd af ny Adel enige, Jens Juel og Knud Thott, ligesaa vel som Konrad Reventlow, Harboe, Moth, Brandt, Benzon og Meier[1]). Skjønt dette Forordningsudkast paa flere Maader har paavirket Frederik IV, da han oprettede sin Landmilits, lod han sig heldigvis ikke af, hvad hans Faders Raadgivere havde foreslaaet, bringe til heri at følge Godsejernes Interesse.

[1]) Denne Indstilling findes i Gehejmearkivet i Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 164 Litr. B. Jfr. S. 535, Note 1.

Selve Hovedforordningen af 22. Februar 1701 taler vistnok kun klart om, hvorledes Udskrivningen skulde ske ved visse Lægder, der vare sammensatte af Gaarde fra flere Godser, idet det her hedder, at der skal «kastes med Tærninger om, hvem som for Lægget indskrives» (§ 4). Men Kongens Tankegang er tydelig at se i Forordningen af 30. December 1702, der indeholder en Række nærmere Bestemmelser om Landmilitsens Ordning[1]). Det var, som vi senere skulle komme tilbage til, indrømmet Proprietærerne, at de, naar en udskreven Soldat var villig til at fæste en Gaard paa deres Gods, maatte faa ham fri for Tjenesten mod, at der blev stillet en ny Rekrut for vedkommende Lægd, og nu siger Forordningen af 30. December 1702 § 3, at de indrullerede Karle, som paa denne Maade gaa ud af Rullen, ligesaa godt skulle præsentere sig for Sessionen «som de, hvilke i deres Sted indskrives, for des bedre at skjønne om deres Dygtighed, saa og at alle unge Karle i det vakante Læg sig for Sessionen indstiller for den bedste deraf at udsøge. Skulde der ingen dygtige unge Karle i det vakante Læg findes, da skal alle de andre unge Karle, som findes paa den Proprietaries andet Gods i næste Læg eller i næste Sogn eller i Herredet, hvor nogen Forandring i Rullen begjæres eller prætenderes, sig for Sessionen indstille, paa det at hver Kompagni alle Tider med det bedste Mandskab, i Læggene findes, kan være og blive forsynet og komplet holdes.» Ikke mindre klart hedder det

[1]) En Række Indstillinger og Indberetninger fra Kommissærer og Sessionsdeputerede fra Aaret 1702, der findes i Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 164 F, vise, at denne Forordning er bygget paa disse Udtalelser og fremkaldt ved Nødvendigheden af at afværge en Del Misligheder, der havde vist sig ved Gjennemførelsen af Forordningen af 22. Febr. 1701, saaledes netop med Hensyn til Præsentationen af det udskrivningspligtige Mandskab.

i samme Forordnings § 12 Art. 8: «Udi saadanne vakante Læg, som saaledes paa nogens Gods findes, maa Officererne lade efterse, hvilke der ere dygtigst til at enrolleres, og findes der ingen dygtig i de vakante Læg, da i næste Læg i Sognets eller Herredets Kompagnis Distrikt, for saavidt der er lagt i Læg sammen udi en samlet Lægsrulle.»

Soldaterudskrivningen greb alt for meget ind i mangfoldige Forhold til, at den ikke skulde have efterladt sig Spor i den samtidige Litteratur, og vi finde her Stadfæstelse af den Opfattelse, at det var Sessionerne, ikke Proprietærerne, der vare Herrer over Udskrivningen. Enhver véd fra sin Holberg, at Ridefogderne vare vigtige Mænd paa Godserne. I Jeppe paa Bjerget siger Jeppe: «Ridefogden er en skikkelig Mand. Naar vi stikker ham en Daler paa Næven, gjør han sin Saligheds Ed for Herskabet, at vi ikke kan betale Landgilde»[1]). I Melampe[2]) lader Holberg en Bonde udtale, at hvis han har Ridefogden til Ven, kan Proprietæren ikke rykke et Haar af hans Hoved, og i Plutus[3]) siger en Bonde, at der paa hvert Gods er tvende Herskaber, nemlig Husbonden og Ridefogden, Bonden staar under Husbonden og Husbonden igjen under Fogden, uden hvis Tilladelse han intet formaar. Ingen kan være i Tvivl om, at Holberg her har tegnet efter det virkelige Liv; men det er tillige klart, at netop Soldaterudskrivningen maatte gjøre det muligt for Ridefogderne at vise deres Indflydelse. Hvis Forholdet var, som det er paastaaet, at Herremanden havde Ret til efter eget Tykke at stille til Soldat, hvem han vilde, hvilken Lejlighed havde der da ikke været for Ridefogden til at tage imod Stikpenge for at gjøre Herremanden

[1]) 1ste Akt, 7de Scene.
[2]) 1ste Akt, 1ste Scene.
[3] 3dje Akt, 5te Scene.

vís paa, at den og den Bonde umulig kunde bruges til Soldat! Naar derimod Udskrivningen laa i Sessionsmedlemmernes Hænder, blev det vigtigt at bestikke Ridefogden, for at han skulde prøve paa at faa Sessionen fra at tage en til Soldat. At Forholdet har været det sidste, kan man se af den Scene af Melampe, som der nylig er henvist til. Her tale to Bønder om, hvad de skulle gjøre for at slippe for at blive Soldater, thi det er, mene de, aabenbart, at Landet har faaet Ufred. Da «anden Bonde» foreslaar at skjule sig, siger «første Bonde»: «De finder os nok allevegne. Du kjender nok Ridefogden, vi skyvler os aldrig for ham; thi han støver Bønder bedre end en Hund støver Haren.» Men hertil svarer første Bonde: «Det maa han; men i saadan Fald kaster jeg ham en halv Snes Daler i Næsen; hvilken Bræk eller Sygdom, jeg da vil ha', den faar jeg strax. Vil jeg ha' en Podagra i Hænderne, saa svær han paa Mønstringen, at jeg har den; vil jeg ha' den i Benene, saa gjør han ligesaa og sætter sin Rifogds Salighed i Pant paa, at jeg nytter ikke til Krigen.» Hvad kan tydeligere vise, at Sessionens Medlemmer havde Udskrivningen i deres Haand? Thi det er naturligvis dem, her nævnes som Mønstringen[1]). Det var ved at lyve for dem, at Ridefogden skulde hjælpe Bonden.

Fra en helt anden Side faa vi Vidnesbyrd i den samme Retning, naar vi i et af de Aktstykker, som Hübertz 1846 har offentliggjort vedrørende Staden og Stiftet Aarhus, se nogle Bønder 1702 klage til Amtmanden over den Vanskelighed, de havde med at stille en Karl fra

---

[1]) Jeg véd meget vel, at i Virkeligheden var Mønstringen noget andet end Sessionen, men her, hvor der ikke tales om Kassation af en Soldat, der er i Tjenesten, men om Udskrivning af en Mand til at være Soldat, kan der kun tænkes paa Sessionen.

deres Lægd, Officererne kasserede alle dem, de stillede. De havde, sige de, klaget til deres Husbonde, d. v. s. deres Godsejer, men han havde svaret dem: han var tilfreds, hvordan det gik, de maatte selv rykkes derom[1]). En saadan Udtalelse af Godsejeren viser klart, at det ikke var ham, der selv udskrev Soldater paa sit Gods. Aldeles det samme fremgaar af den allerede i Jens Møllers Mnemosyne trykte Forestilling af Kristian VI's Konselj fra Aaret 1732 om det utilraadelige i at gjenoprette den af ham Aaret i Forvejen ophævede Landmilits. Konseljet fremhæver udtrykkelig her den Fordel, Godsejerne havde vundet ved dens Ophævelse, at «enhver Proprietarius nu ikke behøver at frygte for, at nogen Officer borttager fra ham den bedste og til en Gaard tjenligste Karl, naar ikkun hans Statur og Ansigt staar ham an»[2]). Kunde der være Tale *om* sligt, hvis Godsejerne havde havt Udskrivningen i deres Haand?

Tør det altsaa siges, at der dels i Forordningen af 30te December 1702, dels ellers i Litteraturen foreligger Vidnesbyrd, som maa skræmme fra at komme til den her omhandlede Opfattelse, saa bliver Sagens virkelige Sammenhæng endnu klarere ved utrykte Aktstykker[3]). Faa Uger efter at Forordningen om Landmilitsens Oprettelse var udkommet, udstedte Frederik IV (19. Marts 1701) en Instrux for de Kommissærer, der skulde gjennemføre Forordningen. Her hedder det: «Af den udi hvert Læg sig befindende unge Mandskab skal en af de

---

[1]) III, 8.

[2]) Mnemosyne, 2det Bind (Kjbhvn. 1831), S. 98.

[3]) Jeg har brugt en stor Række saadanne, der findes i Gehejmearkivet, dels i «Mallingiana», dels i Samligen «Danske Kongers Historie», dels endelig i «Justitsministeriets Aflevering».

bedste og værhaftigste unge Karle, som derudi er født og en Bondes eller Husmands Søn, til Soldat udskrives, og dersom mange dygtige Personer findes i et Læg, da skulle de samtlige udi deres Nærværelse kaste derom med Tærninger, hvo af dennem til Soldat den første Gang skal enroulleres[1]); skulde ogsaa imod Forventning ingen ung Mandkjøn være udi Lægget eller ogsaa paa en stor Gaard ikke skulde være en eneste ung Karl, eller og en Enkes, som besidder en Gaard, eneste Søn, skal de for Indskrivning forskaanes, og derimod en Husmand eller Inderste, som ikke er over 35 Aar gammel, for Soldat enroulleres» (§ 5). Medens det blev paalagt Proprietærerne at gaa Kommissærerne til Hænde med al fornøden Efterretning (§ 10), var der ikke Tale om at indrømme dem Indflydelse paa Udskrivningen. Derimod blev det indskærpet Kommissærerne, ikke ved Udskrivningen af de unge Karle «enten for Avind eller Venskab, langt mindre for Skjænk eller Gaves Skyld den ene for den andens Skyld at gratificere eller og gravere» (§ 11)[2]). I Henhold til denne Instrux indberettede ogsaa Kommissærerne, der havde at gjennemføre Ordningen paa Sjælland 1701, at «af alt Mandkjøn, som var vorden præsenteret, var de bedste og værghaftigste Karle vorden enrolleret»[3]).

Det var meget sangvinsk, naar denne Instrux i An-

---

[1]) Man ser let, at denne Ordning i en paafaldende Grad minder om den, der var slaaet fast ved Frederik III's Bestemmelser i 1664 (se S. 539).

[2]) Pakke, betitlet Landetaten, i Mallingiana i Gehejmearkivet. I Aaret 1706 klage en Del jydske Bønder over, at en Krigskommissær, der ledede Sessionen der, lod sig bestikke med Hensyn til, hvem han fritog for Udskrivningen. Det er ogsaa et Vidnesbyrd om, at Proprietærerne ikke vare Herrer over denne.

[3]) Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, 164, Litra F.

ledning af den her paabudte Brug af Lodtrækning talte om de Tilfælde, da der i et Lægd fandtes mange, som vare dygtige til at være Soldater. Næsten ingensteds var der mere end faa at vælge imellem, og Lodkastning har i det hele derfor kun været lidet brugt. Den almindelige Fremgangsmaade var, at Officererne optoge Lister over, hvem de fandt dygtigst til Militærtjeneste i de Distrikter, der hørte til deres Kompagnier[1]). Naar da Mandskabet fremstilledes af Godsejerne eller Lægdsmændene til Udskrivning, kontrollerede Officererne, om ikke netop de fattedes, som de holdt for mest brugelige, og naar det var Tilfældet, krævede de dem fremstillede, med mindre der kunde gives gyldige Grunde for, at de ikke mødte, særlig den, at de havde fæstet Gaarde. Efter Forhandling med Officererne fandt da Sessionens Valg Sted. Var der fra et eller andet Lægd ingen brugelig Rekrut mødt, og erklærede Godsejeren eller Lægdsmanden, at der ikke kunde skaffes nogen saadan, blev der brugt Exekution for at fremtvinge, at Lægdet stillede en Soldat.

Denne Ordning maatte let fremkalde et vanskeligt Forhold imellem Sessionerne og Godsejerne. Allerede strax ved Landmilitsens Oprettelse synes det, at der har været Godsejere, der opfattede den som truende for deres Tarv, særlig derved, at der skulde stilles saa mange Soldater. Hertug Ferdinand Vilhelm af Würtemberg, som var saa ivrig for at faa den i Stand, minder i et Brev af 4. Januar

---

[1]) I en (utrykt) Instrux for Land- og Krigskommissærerne af 21. Maj 1702 hedder det i § 4, at »for at sikre sig imod, at de unge Karle fordølges, skal enhver af Obersterne ved sine underhavende Officerer lade tegne, hvad dygtige Karle i Lægget findes, som ej ere enrollerede og Landkommissæren en Fortegnelse derpaa regimentvis tilstille til Efterretning i Sessionen«. (Pakke, betitlet Landetaten, i Mallingiana i Gehejmearkivet.)

1701 Kongen om den Modstand, som en af Landets store Godsejere, Gehejmeraad Knud Thott, der havde den mest fremragende Del i Finansstyrelsen, havde gjort imod Planen om at danne Lægder paa 20 Tønder Hartkorn; Thott havde været bange for, at det skulde skade hans Godser[1]. Hertugens Had til den danske Adel kan have skærpet hans Udfald her; men der er intet urimeligt i hans Sigtelse, thi Landmilitsen kunde utvivlsomt bringe Godsejerne i en vanskelig Stilling ved den Pligt, den paalagde dem, at skulle stille en forholdsvis stor Mængde Rekrutter fra deres Godser, og man ser da ogsaa, at en anden Godsejer iblandt Kongens Raadgivere, Gehejmeraad Otto Krabbe, under Forhandlingen i Kristian V's sidste Tid om denne Sag havde bekæmpet Landmilitsens Oprettelse og derimod foreslaaet en Skat paa Hartkornet, for at Kongen derfor kunde forøge den hvervede Hær[2]. Under Drøftelsen, da Frederik IV gjenoptog Sagen, foreslog han, at Lægderne ikke maatte være mindre end paa 35 Tønder Hartkorn[3]. Men den Byrde, som Godsejerne kom til at føle ved den nye Institution, forøgedes ved den Maade, paa hvilken Udskrivningen blev ordnet. Derom vidner det Billede af alskens Bryderier og Spænding imellem dem og Sessionerne eller Officererne, som oprulles for os ved de Aktstykker, der vedrøre Landmilitsens Historie.

Allerede det at skulle, som det undertiden hændte, sende hele sit Godses unge Mandskab til en Session kunde være en stor Plage. Man kan f. Ex. forstaa, hvilken ubehagelig Meddelelse det maatte være for Grev Ahlefeldt

---

[1]) Indbydelsesskrift til Sorø Akademis Skole 1865. S. 12.
[2]) Jvfr. S. 540 Note 1, hvor der er henvist til det Aktstykke, som er Kilden herfor.
[3]) Justitsministeriets Aflevering. Skab 8. Nr. 164, Pakke A.

og de andre Godsejere paa Langeland, da en fyensk Amtsforvalter, der fungerede som Krigskommissær og skulde lede Sessionen paa Fyen, udstedte en Plakat, som «tilholdt alle Lægsmænd, Husmænd, Inderster, unge Karle og Drenge at møde i Odense 26. Maj 1710, hvor Sessionen til de dygtigste deraf at enrollere var berammet». Det var, skrev de langelandske Godsejere til Kongen, det samme som, at ikke mindre end 700 Mennesker maatte afsted fra Langeland til Odense, og de ansøgte derfor (18. Maj) om, at Sessionen for deres Øs Vedkommende maatte blive holdt i Rudkjøbing, et Andragende, som Kongen naturligvis bevilgede[1]). Var en saadan Indkaldelse af det værnepligtige Mandskab som denne særlig til Ulejlighed, kunde den ogsaa, hvor Afstandene til Sessionsstederne vare mindre, blive ubehagelig nok.

Men værre var det, ikke selv at kunne afgjøre, hvem der skulde være Soldet, og derimod at maatte se paa, at maaske de Karle eller Husmænd bleve tagne dertil, som man aller nødigst vilde af med. Om end disse, hvad snart skal blive nærmere omtalt, vedbleve at tjene paa Godset, lagde Soldatertjenesten dog i flere Henseender Hindringer i Vejen for den frie Brug af dem. Ogsaa følte Godsejerne sig staaende under en tidt nær gaaende Kontrol fra Sessionsembedsmænds og Officerers Side. Disse mistænkte dem stedse for, at de af egennyttige Grunde vilde skjule en eller anden krigsdygtig Karl for dem. Som man ser en jydsk Amtmand, der i Følge sin Stilling var Medlem af Sessionen i sin Egn, jævnlig rejse rundt i sit Amt og foretage «Interimspræsentationer» for at kunne udsøge det dygtigste Mandskab, saaledes vare Officererne

---

[1]) Justitsministeriets Aflevering. Skab 8. Protokol 224 B.

idelig paa Benene for at skaffe sig Kundskab om Befolkningens Evne til at være Soldater i de Sogne og Herreder, der vare henlagte under deres Virkekreds. Gehejmeraad Otto Krabbe, det af Konseljets Medlemmer, der havde mest med Landmilitsen at gjøre, skrev (23. December 1706) i en Betænkning: «Enhver Officer i sit Distrikt kjender alle de unge Karle, som derudi findes, thi de have selv altid udsét og taget af de bedste istedenfor de afgaaende» [1]).

Paa selve Sessionerne er det ogsaa tidt gaaet temmelig ubehagelig til, naar Officererne ved det Regiment, der skulde have Rekrutter, skjældte og smældte over, at Proprietærerne vilde narre dem for de bedste Karle. Otto Krabbe, hvem det som stor Godsejer kunde ligge nær ikke at glemme sine Standsfællers Tarv, klager i en Betænkning over, at der ved Sessionerne blev taget for haardt fat paa Proprietærerne, deres Fuldmægtige eller Lægdsmændene; de bleve, siger han, for en meget ringe Forseelse satte i Strafbøder, «og om de synes at ske Uret

---

[1]) Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Protokol Nr. 224 B. Jvfr. en Sessionsindberetning fra Jylland af 7. Juni 1702, hvor Krigskommissæren i Anledning af nogle uheldige Rekrutter, der vare fremstillede ved Sessionen, bruger det Udtryk, at Officererne paa de fleste Steder véd ingen anden eller bedre enten i Lægdet eller paa det samlede Gods. (Justitsministeriets Aflevering. Skab 8. Nr. 164, Pakke F.)

Naar det, som tidligere (S. 542) omtalt, ved Forordningen af 30. December 1702 § 12 Art. 8 var overdraget Officererne i de vakante Lægder at efterse, hvilke der vare dygtigst til at enrolleres, saa hed det tillige i samme Artikel: «Men paa deres Gods, som ej har nogen vakante Læg, maa Officererne ingenlunde lade inkvirere for ikke at foraarsage de beholdne Karle nogen Frygt at flytte i ulovlig Tid fra et Sted til et andet». Men Aktstykkerne vise, at Officererne ved deres Eftersøgninger ingenlunde blot have holdt sig til de Lægder, hvor der blev vakante Numre, og den Side 546 anførte Instrux af 21. Maj 1702 hjemlede dem ogsaa Ret dertil.

og vil svare for sig, bliver det af en Del Sessionsdeputerede ilde optaget og hart reprimanderet med uhøflig Tiltale». Han anbefalede derfor stærkt, at de maatte have Lov til at appellere fra Sessionen til vedkommende Landsting[1]). Dette approberede Kongen.

Men selv om Proprietærerne og deres Ridefogder undertiden kunne have havt Grund til at klage over den Behandling, de vare Gjenstand for ved Sessionerne, have de utvivlsomt tidt selv givet Anledning til den Mistro, der herskede imod dem. Den ene Gang efter den anden have de søgt at faa en Indflydelse paa Udskrivningen, der ikke lovlig tilkom dem. Strax da Landmilitsen blev indrettet 1701, saa de Kommissærer, der havde at gjøre dermed i Fyen, sig nødte til at klage til Kongen over, at «nogle uretsindige, skarnvorne Proprietarier eller Fuldmægtige holde af deres bedste Karle til Side og ej lade dem til Enrollering fremkomme og, som berettes, tager Penge af dem for at undgaa Indskrivninger; i den Sted kommer de frem med det sletteste Mandkjøn, som er paa Godset, hvilket synes at være forgjæves at anvende nogen Exercits paa»[2]). For at raade Bod herpaa udstedte Kongen et alvorligt Forbud imod alle den Slags Misligheder[3]); men man hører dog jævnlig senere Klager over, at de gjentog sig[4]), ligesom Kongen maatte forny Forbudet[5]).

---

[1]) Skrivelse fra Otto Krabbe til Kongen af 17. Februar 1703. Danske Kongers Historie Nr. 224.

[2]) Forestilling af 1. Juni 1701. Danske Kongers Historie Nr. 223.

[3]) Forordning af 14. Juni 1701.

[4]) Endnu 1724 forekommer der Exempler derpaa i en Skrivelse fra en Krigskommissær i Fyen (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 164 Litra D D).

[5]) Se Forordningen af 27. Marts 1725, hvor det hedder (1. Post, Art. 3): «Som det befindes, at en Del Proprietarier skal lade se stor Urigtighed i at anskaffe dygtigt Mandskab, da ville Vi, at naar det en

Et lille Træk er oplysende til at vise de Sammenstød, der kunde fremkomme i Anledning af Udskrivningen. Da der i Efteraaret 1701 skulde holdes Session i Horsens, havde Oberst Ingenhaven, der var Chef for det Regiment, som skulde have Rekrutter fra denne Del af Landet, ladet — det er hans egne Ord — inkvirere paa Bygholm Gods ved Officererne efter de bedste Karle, og en af hans Kapitajner havde optegnet en hel Liste over dem, der vare bedst skikkede til at være Soldater. Obersten havde sendt Ridefogden paa Godset Bud om at møde i Horsens paa en bestemt Dag med Karlene fra Godsets Lægder, for at Enrollering kunde finde Sted. Ridefogden mødte ganske rigtig og havde en Del Folk med sig, men ingen af dem, som fandtes paa den Liste, Kapitajnen havde optaget, derimod en Del ubrugelige. Disse bleve strax kasserede af Sessionen, og Ridefogden fik Ordre til at møde 6 Dage efter med de Karle, hvis Navne vare blevne optegnede. Men se, da Dagen kom, viste Ridefogden sig med de samme Karle, der allerede én Gang vare blevne kasserede, og endnu nogle flere lidet brugelige. For nu at faa Ende paa Sagen tog Obersten imod to af disse sidste, i Haab om siden at kunne faa bedre istedenfor dem. Men naturligvis holdt han Hus med Ridefogden. Denne paastod, hvad Obersten siger, vitterlig var usandt, at de Karle, som vare forlangte, havde fæstet Gaarde og derfor i Følge Forordningens Ord vare fritagne for Udskrivning. Da Obersten saa forlangte,

---

Proprietarius lovligen kan overbevises, at han haver bedre Karle end de, han for Sessionen præsenterer..., skal han af Sessionen tilfindes at give i Mulkt en halv Rigsdaler om Dagen, indtil han skaffer en bedre Karl tilstede.» — Dette Bud er aabenbart fremkaldt ved den i den foregaaende Note anførte Klage, som Oversekretæren Gabel havde lovet vedkommende Krigskommissær at tage Hensyn til.

at han inden en vis Tid skulde forevise ham Fæstebrevene, lovede han, at det skulde ske i Løbet af nogle faa Dage; men istedenfor Fæstebreve sendte han Obersten og den Kapitajn, der havde virket sammen med denne ved Sessionen, en Stævning paa Halsen, hvorefter de havde at møde for Bjerre og Hatting Herredsting, fordi de ikke havde villet modtage de Karle, han havde præsenteret. Obersten klagede strax til Kongen, og denne sendte Stiftamtmanden i Ribe Stift Ordre til at lade Ridefogden kalde for sig «og for saadan hans Forgribelse, andre ligesindede til Afsky, skarp reprimandere»[1],

En endnu værre Lovovertrædelse var det imidlertid, naar Godsejerne for at sikre sig Evnen til at kunne stille Rekrutter vilde formene Bønderkarle, efter at de lovlig havde opsagt deres Tjeneste, at flytte andensteds hen. En jydsk Amtmand Dyssel indberettede saaledes til Kongen, at naar en ung Mand paa et Gods vilde fæste en Gaard paa en andens Gods eller fæste sig i Tjeneste der, saa kunde det hænde, at Proprietæren paa det Gods, hvor han egentlig hørte hjemme, for at hindre hans Bortrejse, tilsagde ham til at møde ved næste Session, uagtet der ikke var nogen Soldatplads ledig paa Godset, ja det kunde endog ske, at naar en Karl havde fæstet en Gaard paa en andens Gods og Ejeren af dette begjærede Pas for ham fra det Gods, han havde boet paa, at da Proprietæren istedenfor at give Passet, saaledes som det var hans Pligt, sendte væbnede Mænd ind paa det andet Gods, som Bonden var flyttet ind paa, for med Magt at føre ham tilbage[2]. Nogle Aar senere klagede en Præst i Sønderomme i Jylland over, at en Proprietær, der var Patron for begge hans

[1]) Ordre af 8. Novbr. 1701. Danske Kongers Historie Nr. 223.
[2]) 24. Aug. 1705. Danske Kongers Historie Nr. 224.

Kirker, havde med Magt taget hans Kudsk fra hans Vogn og faaet ham indskrevet til Soldat, uagtet han ingen Ret havde til ham, da han over 16 Aar havde været borte fra Godset, og Proprietæren stræbte ligeledes efter at berøve ham hans Avlskarl til Trods for, at Forordningen netop forbød at udskrive Præsternes Avlskarle. Sessionen stadfæstede Rigtigheden af Præstens Paastande[1]).

Ligesom der naturligvis har fundet Forsøg Sted fra Proprietærers Side paa ved Bestikkelse at faa dygtige Bønderkarle fri af Tjenesten og andre stillede i Stedet[2]), saaledes dristede nogle af dem, for at kunne beholde paa Godset, hvem de helst vilde have, sig endog til at trodse selve Officererne paa den mest forbavsende Maade. En Oberst Møsting, Chef for et af de jydske Nationalregimenter, klagede 1710 til Kongen over, at da den sidste Bataillon af hans Regiment skulde marchere til Holsten, havde en Del jydske Proprietærer holdt nogle af de fra deres Godser enrollerede Soldater tilbage og hverken villet lade dem afmarchere eller stillet andre istedenfor dem. Han havde derfor sendt Underofficerer for at hente Soldaterne; men da havde Forvalteren paa Gjessinggaard understaaet sig til med en Del Folk at fratage en Underofficer og hans lille Kommando en Soldat, som havde staaet i Rullen i 2 Aar[3]). En lignende Klage lød to Aar efter fra et andet jydsk Regiments Oberst[4]).

---

[1]) 25. November 1710 og 13. Januar 1711. Justitsministeriets Aflevering. Skab 8. Protokol 224 B.

[2]) 15. April 1710. Klagen derover blev sendt Kongen af en Præst, Jens Poscholan. En anden Gang ser man en Ridefoged ville bestikke en Oberst for at faa en Grenader fri (10. Septbr. 1714). Smstds. 224 B og C.

[3]) Oberstens Klage er af 15. April 1710. Smstds. 224 B.

[4]) 16. Juni 1712. Smstds. 224 C.

Alt sligt har været den rene og skjære Lovovertrædelse, og enhver slig Vilkaarlighed er bleven paatalt og har fremkaldt Undersøgelse. Men ved Siden deraf hjemlede Forordningerne i det mindste tilsyneladende Proprietærerne i visse Tilfælde Indflydelse paa Udskrivningen. Medens det er utvivlsomt, at ved store Udskrivninger til Landmilitsen, som dem 1701 og 1710, hele det Mandskab, der var i Udskrivningsalderen, skulde møde paa Sessionerne, stillede det sig anderledes, naar det var enkelte vakante Numre, der skulde udfyldes. Saafremt nemlig nogen af dem, der vare udskrevne til Soldater, fik en Gaard i Fæste, var dermed hans militære Forpligtelse forbi. I saa Fald skulde Proprietæren strax tilkjendegive det for vedkommende Amtmand og Kapitajn og «ad interim» præsentere en anden dygtig Karl i hans Sted. Det samme var Tilfældet, naar den, der var udskrevet til Soldat, af en eller anden Grund blev kasseret af Sessionen; der skulde da inden tre Uger stilles en anden «sund, frisk og dygtig Karl eller ung Person igjen for Amtmanden eller i hans lovlig Absence for Amtsforvalteren og Kapitajnen, som da til Exercitie antages». Ved saadanne Lejligheder havde Sessionen intet at gjøre med Valget, og man kunde her antage, at Proprietæren havde friere Hænder; men han var i Virkeligheden under stærkt Tilsyn af Officererne, hvem det paahvilede at skaffe sig Kundskab om, hvilke Karle der vare brugelige til saaledes at «præsenteres» og, hvilke der ikke vare det. Hvor stor Betydning dette Tilsyn havde, vise de ovenfor citerede Ord af Otto Krabbe fra December 1706, at Officererne selv altid havde udsét og taget af de bedste istedenfor de afgaaende. Oven i Kjøbet var der ved slige Tilfælde kun Tale om en midlertidig Udskrivning. Naar Sessionen traadte sammen, havde den Ret til at

kassere Valget og foretrække en anden af Lægdets samlede unge Mandskab, «paa det at hver Kompagni alle Tider med det bedste Mandskab, i Læggene findes, kan være og blive fornyet og komplet holdes»[1]).

Saaledes som Udskrivningen var fastsat ved disse Forordninger, vedblev den i den følgende Tid at være det. Under den store nordiske Krig har hele Spørgsmaalet om Retten til at udtage Rekrutterne næppe havt praktisk Betydning. Der var, som vi ville se i det følgende, kun saa faa at vælge imellem, at man i de aller fleste Lægder maatte tage alle, der paa nogen Maade vare brugelige. Under slige Forhold er den stærke Kontrol, som Proprietærerne i de første Aar vare Gjenstand for fra Officerers og Sessioners Side, maaske bleven slappet, da den i mange Tilfælde var aldeles overflødig. Desuden vare Officererne tidt i længere Tid kommanderede bort fra de Distrikter, der ydede Rekrutter til deres Afdelinger. Der er derved, som det synes, kommet en vis Vaklen frem i Udskrivningsmaaden

[1]) Forordningen af 30. December 1702 § 1 og § 12 Art. 6 og 7 samt § 3. Det er indlysende, at disse Bestemmelser indeholde den nærmere og suplerende Udvikling af, hvad der staar i Forordningen af 27. December 1701 § 25, der ved Siden af at fremhæve Proprietærernes og Lægdsforstandernes Pligt til i Tilfælde af Vakancer i et eller andet Lægd at «fremkomme med en af de dygtigste Karle, som er i Læget,» tillige indskærper Officerernes Pligt at «erkyndige sig» om disse. Jævnføres kan et Tilfælde fra April 1703, hvor en Godsejerenke paa Grund af Brist paa dygtigt Mandskab faar Lov til at lade to «præsenterede Personer ad interim enrolleres», indtil Officererne kunne faa Kundskab om, at der fandtes bedre Mandskab paa hendes Gods (5. April 1703) Danske Kongers Historie 224. Tilsvarende Bestemmelser som de i de danske Forordninger findes i Forordningen af 28. Februar 1705 (§§ 36, 35 og 24) om den norske Landmilits. Ordningen af Udskrivningen er i det hele den samme ved de tvende Landmilitser; men fornuftigvis har ingen havt den Tanke, at de norske Herremænd skulde have Udskrivningsret paa deres Godser.

ogsaa i nogle Aar efter den nordiske Krigs Slutning. Undertiden har man slaaet sig til Ro ved, at Proprietærerne stillede brugelige Karle istedenfor dem, der bleve kasserede, uden at det blev undersøgt, om der ikke maaske var endnu dygtigere Karle paa Godserne, og her kan have fundet adskillige Misbrug Sted; men saa kommer Kontrollen igjen frem, der vrages atter for at finde de mest brugelige Rekrutter, og Sessionsembedsmænd indskærpe paa ny de nødvendige Forholdsregler, for at det «kan afhandles og udsés, hvilke af de dygtigste unge Mennesker paa Godset til Enrollering forlanges»[1]. Naar Kristian VI's Ministre, saaledes som tidligere fremhævet, gjøre ham opmærksom paa den uheldige Side, Landmilitsen havde havt for Proprietærerne, at de kunde frygte for, at Officererne tog deres bedste Karle fra dem, er dette aabenbart noget, der ikke blot havde fundet Sted i Landmilitsens første Aar, men ogsaa i Frederik IV's senere Regeringsaar. Ellers havde Argumentet kun havt liden Vægt, og deres Ord faa en slaaende Stadfæstelse ved den Styrke, hvormed Officerernes Magt over Udskrivningen fremhæves i et Forslag, der utvivlsomt i Tiden efter den store nordiske Krigs Slutning er blevet tilsendt Kongen, uvist af hvem, men rimeligvis af en Godsejer, for at faa ham til at ophæve Landmilitsen[2]. Idet de slette Sider ved denne her udmales med de stærkeste Udtryk, sigtes Officererne for hverken ved Løn eller Bøn, saa lidt som ved Proprietærernes eller deres Fuldmægtiges Forestillinger at have ladet sig bevæge til at lade de unge Karle slippe for Udskrivning, — unægtelig en besynderlig Anklage, men som klart viser Godsejer-

---

[1]) Det er dette Indtryk, som en Række Aktstykker fra Tiden efter den store nordiske Krigs Slutning giver.

[2]) Danske Kongers Historie Nr. 225.

vreden over Officerernes Magt paa dette Omraade. Det havde da kun været Slaphed fra Sessioners og Officerers Side, naar Forordningernes Bud i nogle Aar paa flere Steder vare blevne mindre strængt overholdte.

Selv om der altsaa undertiden faktisk har været indrømmet Proprietærerne Lejlighed til at raade over, hvem der blev Soldat fra deres Gods, kan dette ikke svække Indtrykket af, at Kongen aldrig har villet lægge Udskrivningen i deres Hænder. Officererne og Sessionerne have altid været eller kunnet være de egentlig bestemmende. Hvilke Misbrug end Proprietærer have gjort sig skyldige i[1], hvor de mente at kunne stille, hvem de vilde, til Soldat, kan det umulig paastaas med den mindste Skygge af Ret, at Frederik IV ved sin Ordning af Udskrivningsvæsenet har givet Godsejerne en Myndighed, hvorved han «for en Del har tilintetgjort» Virkningerne af Vornedskabets Ophævelse.

---

[1]) Man træffer saaledes (Justitsmin. Aflevering, Skab 8, Nr. 164 C C) en Klage fra Aaret 1725 fra en tidligere Underofficer Hans Bech over, at en Søn af ham var bleven udskreven til Soldat fra Boller Gods. Her ankes stærkt over, at Gaardmandssønnerne gik fri ved Udskrivningen, medens Sønnerne af Husmænd og Inderster bleve tagne til Soldater, og man faar det Indtryk, at Klageren holder Forvalteren paa Godset for at være Skyld deri. Uheldigvis viste det sig ved denne Sag, at Manden fór med Løgn i det, som hans Klage væsenlig drejede sig om, og hans Vidnesbyrd har derfor ikke stort at sige; men det er højst sandsynligt, at hvor Godsejerne have kunnet beherske Udskrivningen, have de hellere taget Husmandssønner end Gaardmandssønner til Soldater, og det af den simple Grund, at Hovedsagen var for dem at kunne faa Fæstere til deres Gaarde, for at disse ikke skulde blive øde. Men dertil vare Gaardmændenes Sønner langt mere tjenlige end Husmændenes; en rig Gaardmands Søn var en sand Skat for en Godsejer. Ikke mindre krympede Proprietærerne sig ved at tage en Gaardmands Søn bort fra en Gaard, hvor han var til Hjælp for Faderen. Saadanne som Godsforholdene vare, maa man i det hele indrømme, at det var naturligt, at der ved Udskrivningen blev taget en Del Hensyn til Godsernes Tarv.

2. Landmilitstjenesten som militær Byrde indtil den store nordiske Krigs Slutning.

Det var Tanken om at have et Værn til Forsvar i farlige Øjeblikke, der havde ført Frederik IV og hans Raadgivere ind paa Beslutningen om Landmilitsens Oprettelse[1]). Med god Ret kunde han derfor fremhæve dette som sit Motiv i Indledningen til Forordningen derom, og han tilføjede her, at han haabede at kunne naa Maalet, «uden at Landet derved i nogen Maade besværes eller Bondens Avl og Jordens Dyrkelse derudover forsømmes».

Visselig var den Soldatertjeneste, han krævede af de unge Soldater, og som svarede til den, der ydedes af den norske Landmilits, saa lemfældig, at den nu vækker den største Forbavselse. Den halve Del af Aaret Exercits hver Søndag, den anden halve Del hveranden Søndag, og saaledes, at der om Sommeren kun maatte exerceres to Timer og om Vinteren én Time, dertil to Dages Kompagniøvelser, den ene Dag paa en Tid af Aaret, den anden paa en anden, Bataillonsøvelser ligeledes to Gange, men hver i to Dage, og Regimentsøvelser én Gang om Aaret i 6 Dage, det var alt, hvad der krævedes. Regeringen søgte at drage Omsorg for, at de udskrevne Soldater kunde faa saa liden Vej at gaa som muligt til Exercerpladserne[2]), og de større

---

[1]) Jeg holder mig i det følgende kun til saadanne Træk af Landmilitsens Historie der staa i Forbindelse med Spørgsmaalet om, i hvilken Grad den føltes som et Tryk af Befolkningen. Den, der vilde skildre den som militær Institution, maatte medtage en Mængde Træk, som jeg lader ligge.

[2]) Instruxen for Kommissærerne til Landmilitsens Indrettelse af 19. Marts 1701 fastsætter i § 4, at Exercerpladserne skulde vælges saaledes, at Mandskabet ikke havde længere til Pladsen end 1/2 Mil eller i det længste 3/4 Mil, «thi ellers kunne Folkene ej komme hjem om Aftenen, især om Vinteren, som dog vil falde noget besværlig, særdeles i Jylland ved Vesterkanten og paa Heden, hvor Byerne og en Del Gaarde ligge 1 til 2 Mil fra hinanden».

Øvelser bleve, saa vidt det lod sig gjøre, henlagte til Tider, paa hvilke man kunde haabe, de mindst vilde være til Ulejlighed for Agerbruget. Selv om denne Krigstjeneste skulde vare 6 Aar, maatte den være saare let at bære, og, hvad der ogsaa var meget lemfældigt i Sammenligning med Værnepligten i nyere Tider, den udskrevne blev aldeles ikke revet ud af sine daglige Forhold. Han vedblev at gjøre Tjeneste i sit Lægd eller i sit Sogn. Der skulde endog tilstaas ham visse Fortrin. Ligesom det blev foreskrevet, at der ikke maatte gives ham mindre end en bestemt Løn om Aaret, hvor han tjente som Karl, saaledes indskærpedes det ogsaa Proprietærerne og Lægdsmændene at drage Omsorg for, at de udskrevne Soldater fremfor andre Karle kom «til at nyde Tjeneste og Løn»; de skulde have Fortrin med Hensyn til at fæste Gaarde, i hvilket Tilfælde de strax bleve givne fri af Tjenesten, og saadanne Gaarde kunde de faa i Fæste paa et hvilketsomhelst Gods; viste de Lærvillighed og Flittighed, skulde de kunne opnaa at blive Underofficerer ved Landregimenterne, og «naar de i Fremtiden det kun kan meritere, saa maa de og til Oberofficerer avancere»; de skulde, saa længe de stode i Tjenesten, nyde en Nedsættelse af 2 ꝶ aarlig i Familie- og Folkeskat, og for ligesom at paatrykke deres Soldatertjeneste et vist Ærens Mærke, blev det paabudt, at de skulde «agtes og æres udi alle Samkvem frem for de andre unge Karle, saa og altid have det øverste Sæde og Gang over dem». Derimod paahvilede der Soldaten den Forpligtelse, saa længe hans Militærtjeneste varede, at tjene i det Lægd eller i det mindste i det Sogn, fra hvilket han var udskreven. Man kan, om man vil, kalde dette et Slags Stavnsbaand; men for ikke at tale om, at det var uendelig lettere end det, som Garnisonslivet i nyere Tid har paa-

lagt den værnepligtige Soldat i større europæiske Stater Aaringer igjennem, saa var det naturlig paabudt ved den hele militære Indretning, idet hvert Kompagni fik sine Soldater fra visse bestemte Sogne og Lægder. Husker man paa Datidens mangelfulde Standpunkt med Hensyn til statistiske Lister og de overordentlig daarlige Politiforhold, vil det være klart, at Regeringen var nødt til at gjøre Indskrænkninger i den personlige Frihed, hvis den vilde holde sine Soldaterruller i nogenlunde Orden og have Begreb om, hvor Soldaterne vare i Verden[1]). For imidlertid ikke at skade den udskrevnes personlige Interesser mere end nødvendigt ved en saadan Tvang, blev det tilladt ham, at, hvis han ikke kunde faa Tjeneste i sit eget Sogn, eller man vilde tvinge ham til at tjene for mindre Løn, end han kunde faa ved at tjene uden for Sognet, maatte han søge Tjeneste i et af de andre Sogne, der laa indenfor den Exercerpladses Distrikt, hvori Lægdsmanden boede[2]).

[1]) At netop dette har været Grunden, ses af Forordningen af 18. Sept. 1671 § 4, der indeholder den tilsvarende Bestemmelse med Hensyn til den norske Landmilits, at enhver Soldat skulde være forpligtet til at tjene for sædvanlig Løn hos en af Lægdsmændene; thi her tilføjes udtrykkelig de Ord: »paa det de kunne være at finde, naar paaæskes«.

[2]) Forordn. af 27. Decbr. 1701 § 5 Art. 1. Disse Distrikter omfattede selvfølgelig et forskjelligt Antal Lægder, eftersom Landet var mere eller mindre befolket. Jeg har set enkelte nævnede, som omfattede fra 8 til 16 Lægder; men de fleste have udgjort 20 eller flere, lige op til over fyrretyve Lægder. Et Sted har jeg endog set et Exercerdistrikt omfatte 71 Lægder. — I Følge en kongelig Befaling af 5. Februar 1720 (Udskrivningsplakat af 25. Maj 1720. Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 164 C C) blev Soldatens Ret til at tage Tjeneste udenfor sit Sogn endog udvidet til, at der blot skulde sørges for, at han »saa vidt muligt forblev paa det Gods eller i det Amt, hvorfra han blev udskrevet«; men dette har maaske hængt sammen med den extraordinære Maade, paa hvilken Soldaterne i nogle Aar bleve udskrevne for at udfylde ledige Huller (hvorom henvises til næste Afsnit).

Senere indrømmedes denne Tilladelse, uden at der sattes nogen Betingelse[1]). Ogsaa i Norge gjaldt det som Regel, at Soldaten skulde tjene i det Sogn, hvorfra han var udskrevet; men her lettedes Baandet derved, at han med Lægdsmandens Samtykke kunde «forloves paa en vis Tid, sit Brød paa et fremmed Sted at vinde»[2]). Om dette var en større Lettelse end den Frihed, som den danske Soldat havde til at tjene indenfor sin Exercerpladses Lægder, er meget tvivlsomt.

Det var, imedens Landmilitsen organiseredes, at Frederik IV (21. Februar 1702) hævede Vornedskabet for alle dem, der vare fødte eller bleve fødte efter hans Tronbestigelse, og at han indførte Lettelser i deres Stilling, der vare fødte tidligere og altsaa vedbleve at være vornede. Den Glæde, som dette vakte, skaffede sig Luft i flere samtidige Digte, og da Frederik IV holdt den første Mønstring over en Del af Landmilitsen i Sjælland, greb Frederik Rostgaard Lejligheden til i et latinsk Digt at skildre, hvorledes Bonden med Glæde ilede til Exercitsen, fordi han ikke længere var en trælbunden Mand. Men uheldigvis var der lidet af en saadan Stemning. Den

---

1) Forordningen af 27. Marts 1725.

2) Forordningerne af 18. September 1671 § 4 og af 28. Februar 1705 § 14. Ogsaa «et rigtigt Pas fra Obersten» kunde herefter give en saadan Tilladelse; men denne har i saa Fald kun været givet, for saa vidt den ikke hindrede Soldaten fra at kunne deltage i Exercitsen, og Oberstens Pas har ganske sikkert sat snævre Grænser for Flytningsfriheden. Naar J. Chr. Berg (Historisk Efterretning om Landeværnet o. s. v. [Christiania 1830] S. 59) mener, at Forordningen af 1705 ikke paalagde den norske Soldat nogen Forpligtelse til at tjene i Lægdet, har han overset, at dette tydelig ligger i denne Forordnings § 14. Den samme Forordnings § 8, hvor der i Almindelighed tales om Soldatens Pligt til at tjene for Løn, maa fortolkes herefter.

bedrøvelige Kjendsgjerning var, at Budskabet om Landmilitsens Oprettelse fremkaldte Skræk hos mange Bønder, og at adskillige rundt omkring søgte at unddrage sig den truende Udskrivning, dels ved at rømme ind paa Ryttergodset, der endnu var fritaget for at skulle stille Rekrutter, dels ved at søge til Kjøbstæderne. Naar de paa et af disse Steder havde faaet Tjeneste, haabede de at slippe for at blive Soldater. Nogle tænkte endog paa at rømme Land og Rige. Den Lyst, der allerede tidligere saa jævnlig havde vist sig hos vestjydske Bønder til at søge bedre Fortjeneste udenlands, særlig ved at lade sig hyre som Sømænd i Holland, fik en forøget Styrke i dette Øjeblik[1]).

En saadan Panik forekommer os ubegribelig. I den Grad var den Tjeneste, der krævedes af de nye Landsoldater, ubetydelig. Man maa for at forstaa Skrækken huske paa, hvorledes al Soldatertjeneste var kommen i Vanry. Krigenes barbariske Præg og den dynastiske Karakter, der politisk taget aldeles overvejende betegnede dem, havde bragt Hvervingssystemet til at trænge igjennem næsten i alle Lande. Naar i det hele Opfattelsen af de statsborgerlige Pligter i hine Tider kun var svag, saa blev den det paa det militære Omraade endnu mere ved den Overvægt, Hvervingsvæsenet havde faaet. Det var fristende at finde det heldigst, naar Staten lejede Folk til at sætte Livet i Vove, medens man selv i Ro blev hjemme og skjøttede Fredens Dont. Den Raahed og Brutalitet, som var paatrykket Soldatertjenesten, tildels netop som en Følge af de hvervede Soldaters vanlige Udskejelser, virkede end

[1]) Forordning af 16. April og Reskript til Stiftsbefalingsmand H. Schack i Ribe Stift af 2. April 1701.

mere til at stille den i et uheldigt Lys. Tanken om Skjældsord, Stokkeprygl og Spidsrodsstraffe var det, der først paatrængte sig Bondekarlen, naar der var Tale om at skulle udskrives til Soldat. Nøje at granske en Forordnings Indhold og Aand var ikke Menigmands Sag. Hvad der rundt omkring blev fortalt om den nye Landmilits, var næppe andet end, at man skulde være Soldat i 6 Aar; og det skulde indføres nu, efter at man i en Række Aar havde været fri for Krigstjeneste! Forordningen kom uheldigvis næppe til at staa i et heldigere Lys ved det, de ældre, der i sin Tid havde været med som udskrevne i den skaanske Krig, kunde fortælle om deres egen Skjæbne den Gang. Af dem fik de unge at vide, at Landsoldaterne vare blevne blandede med de hvervede Soldater og behandlede som de, at de vare blevne brugte ligesaa godt udenfor Landet som i Landet, og at Krigen havde ryddet voldsomt op i deres Rækker. Nu hed det nok i Forordningens Indledningsord, at det nye Værn skulde bruges til at hindre fjendtligt Overfald og Vold og til «Vort Rige Danmarks og derunder liggende Provinsers og Landes, samt deres Grænsers og Fæstningers Defension og Forsvar»; men ingen kunde være i Tvivl om, at i Krigstilfælde vilde de udskrevne Soldater ligesom sidst blive brugte allevegne, hvor de kunde gjøre Nytte[1]. At det let kunde komme til Krig, var sikkert en almindelig Mening.

Man maa ingenlunde tro, at Ulyst til at være Soldat var noget ejendommeligt for danske Bønder. Aldeles det samme gjaldt om Bønderne i Frankrig, da Militsen her

[1]) Jvfr. Vaupell: Den dansk-norske Hærs Historie I, 305—309, hvor der findes en Del nærmere Oplysninger om Landmilitsens Organisation, uden at Forfatteren dog gaar ind paa Udskrivningsspørgsmaalet.

36*

var bleven reorganiseret 1726; oppe i Norge havde Landmilitsens første Oprettelse 1629 bragt Bønderkarle til i Mængde at rømme ind paa svensk Grund og blive der et Aars Tid, medens til Vederlag de svenske Bønderkarle søgte ind over den norske Grænse, naar de i deres Hjemstavn vare truede med Udskrivning. Ganske det samme gjentog sig senere i Norge langt ned i det 18de Aarhundrede. Endnu 1790 skrev en norsk Amtmand, at Bønderne havde «saa stor Frygt for at blive udskrevne til Soldater, at de hellere gave det meste af, hvad de ejede, end de med sin gode Vilje tjente som Soldater». Den ved sine senere forræderske Planer bekjendte Amtmand Povl Juel foreslog derfor 1711 Regeringen at indføre et formeligt Stavnsbaand i Norge for paa den Maade bedre at kunne standse Udvandringerne, et Forslag, Regeringen heldigvis ikke gik ind paa[1]).

Hvor tidt det end kan synes os, som om Datidens Mennesker kun havde liden Følelse for deres egen Værdighed, vare de i visse Henseender i høj Grad følsomme for, hvad de mente krænkede deres personlige Frihed. Det blev netop i Anledning af Landmilitsen paa Frederik IV's Tid udtalt af en af de Kommissærer, der havde at gjøre med Udskrivningen, at de udskrevne Soldater vare «et deres Frihed meget agtende Folk»[2]), og man maa være særdeles varsom med at overføre det Trællesind, der kan have hersket hos en Del af de ved Aarhundreders Vornedskab demoraliserede sjællandske Bønder, paa den danske

[1]) Om disse Træk vedrørende Norge se J. Chr. Berg anf. Sted og L. Daae: Nordmænds Udvandringer til Holland og England i nyere Tid (Christiania 1880) S. 68 og 80.

[2]) Betænkning af Jens Rostgaard af 30. Septbr. 1706 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, 224 B).

Bondestand i det hele, i det mindste, hvad den Tid angaar, hvorom her er Tale. Netop en vis overdreven Frihedsfølelse, en Tilbøjelighed til at opfatte som en Slags Trældom, hvad der kun var en nødvendig Tugt, har i Danmark som i Norge virket stærkt til Ulysten til at bøje sig for Soldatertjenestens Baand og til hellere at rømme, om det saa skulde være, Land og Rige. Naar man hører, at Indførelsen af Konfirmationsundervisningen og tvungen Skolegang bragte Ungdommen paa Norges Vestland til at vandre ud[1]), faar man Indtryk af, hvor lidt der behøvedes til, at Folk skulde finde det utaaleligt hjemme, og hvor stor Letsindigheden var med Hensyn til Udvandringer.

Hvilke Grunde der end kunne have virket til, at Budskabet om Landmilitsens Oprettelse vakte Frygt, er det en Kjendsgjerning, at dette var Tilfældet. Den Udvej, en Del af Bønderkarlene greb til, at søge ind paa Ryttergodset, havde Regeringen let ved at standse. Hvad allerede tidligere havde været paa Tale, blev nu gjort til Virkelighed. Der blev paa dette Gods indført en Udskrivning til Dragoner aldeles paa samme Grundlag, hvorpaa Udskrivningen til Fodfolket hvilede, altsaa én Dragon blev udskrevet af hver 20 Tønder Hartkorn. For øvrigt blev Regeringen staaende ved at indskærpe de gjældende Forordninger og Lovbestemmelser med Hensyn til Rømninger. Man søgte dog tillige at lette det Tryk, Indførelsen af Landmilitsen maatte medføre, ved at fastsætte, at i de første 4 Aar skulde, hvad der var øde Gods, ikke tages med i Beregning af det Hartkorn, hvoraf de enkelte Lægder sammensattes[2]).

---

[1]) L. Daae anf. St. S. 69.
[2]) Forordningerne af 23. April og 31. December 1701.

Som allerede den Skræk, Militsens Indretning strax vakte, var en stor Ulempe, saaledes laa det i Sagen selv, at Inddelingen i Lægder mange Steder maatte fremkalde alvorlige Bryderier, at der blev klaget nu af den ene, nu af den anden over Fejl og Forurettelser. Men til Trods for alt dette saa det ud, som om Planen helt skulde lykkes. Der blev sørget godt for at skaffe Officerer og Underofficerer. Man har utvivlsomt overvejende til Underofficerer udtaget danskfødte Soldater af de hvervedes Rækker, og da baade Officerer og Underofficerer fik Boliger omkring i Regimentsdistrikterne, maatte selv de af dem, der vare fødte Tydskere, snart lære dansk. Resultatet med Hensyn til Mandskabets Sammensætning var efter, hvad der blev indberettet Kongen, i det hele meget gunstigt. En udenlandsk Diplomat Vrigny, der var ansat ved det engelske Gesandtskab og 1702 saa to Batailloner af den fyenske ny oprettede Landmilits exercere ved Odense, fik et særdeles fordelagtigt Indtryk af dem. Det var, skriver han, unge velvoxne Mænd, ingen over 25 Aar, og af unge Soldater at være exercerede de meget godt[1]). Netop det glædelige Budskab fik Kongen ogsaa ved Indberetninger, at de fleste udskrevne havde vist stor Lærvillighed og gjort større Fremgang i Exercitsen, end nogen havde kunnet vente; de vilde, hed det, naar de vare blevne øvede et Aar igjennem, kun staa lidet tilbage for de hvervede[2]).

Kongen selv tog sig med stor Interesse af Sagen, og intet kunde virke bedre end den Omhu, han viste for at

---

[1]) Relation d'un voyage fait en Danemarc (Rotterdam 1706) S. 353—355.

[2]) Indberetning fra Land- og Krigskommissæren Matthias Rasmussen af 15. April 1702 (Danske Kongers Historie Nr. 223).

faa det hele i god Gang. Allerede 1702 rejste han rundt for at holde Mønstring over de enkelte Regimenter. Vrigny, der saa ham overvære Øvelserne ved Odense, udtaler sin Forbavselse over den Taalmodighed, med hvilken han holdt ud i brændende Solhede for ret at faa et paalideligt Indtryk af Soldaternes Exercits[1]). Nogle Aar senere, da Mandskabet havde været henved 6 Aar i Tjenesten, skildrer Otto Krabbe i en Betænkning Landmilitsens Standpunkt ved at udtale: «Kongen har nu en saa god af Mandskab og vel exerceret Landmilits, som næppe nogen anden Herre kan have bedre»[2]).

Selv om der dengang blev stillet langt ringere Fordringer til Soldatens Uddannelse end i vore Dage, har et saa heldigt Resultat ikke kunnet opnaas uden betydeligt Arbejde fra Officerers og Underofficerers Side. Men om ikke Datidens vante Raahed har plettet dette Arbejde, kan være et Spørgsmaal. Det var paabudt for den danske Landmilits, ligesom det samme gjaldt ved den norske, at der ved Exercerpladserne skulde opstilles en Træhest og en Straffepæl. Uden den Slags Straffemidler holdt man i hine Tider al Exercits for utænkelig. Derimod afviste Kongen bestemt et Forslag, der blev gjort af en af Krigskommissærerne, at der skulde kunne bruges Spidsrodsstraf imod de Landsoldater, der viste haardnakket Vrangvilje under Øvelserne. Frederik IV var enig med sine Gehejmeraader D. Wibe og Lente i, at denne Straf ikke i Fredstid burde bruges imod andre Soldater end hvervede, — en ikke uinteressant Adskillelse imellem dem, der solgte sig selv til Soldatertjeneste, og dem, hvem denne blev paalagt

---

1) Anf. St. S. 356.
2) 23. Dec. 1706 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 224 B).

som en Borgerpligt[1]). I det hele var det fra først af indskærpet Over- og Underofficerer, at de ikke maatte «begegne» Landsoldaterne «med nogen Haardhed, Skjældsord, Hug eller Slag, men dennem med al Sagtmodighed underviser, med mindre nogen maatte findes modvillig eller fortræden». Men dette er ikke blevet overholdt. Kongen maatte i Forordningen af 30. December 1702 udtale sin Vrede over, «at en og anden af Underofficererne, istedenfor at undervise de gemene med Sagtmodighed, skal understaa sig, Vores forrige i saa Maader allernaadigst udgangne Forordninger uagtet, ilde at traktere de ny enrollerede med Hug og Slag». Han fastsatte Kassation som Straf for den Underofficer, der uden Kapitajnens Vidende dristede sig til at lægge Haand paa den menige; Krigskommissærerne og Amtmanden havde uopholdelig, «saa kjær dennem Vores Naade er», at gjøre Indberetning til ham, saasnart der blev klaget over sligt (§ 26). Som et Værn imod Vilkaarligheder fra Officerernes Side paabød Kongen i samme Forordning, at ved hver Session skulde de Deputerede offentlig spørge, om de enrollerede Karle havde noget Klagemaal imod Officererne, ligesom ogsaa omvendt, om Officererne havde noget at klage over Soldaterne (§ 12). Sessionsindberetningerne vise, at der i de første Aar oftere er blevet klaget alvorlig over Officerer, som pryglede Soldaterne. Man kan se, disse have ingenlunde været bange for at give deres Stemning Luft, og blev en saadan Klage, som ogsaa kunde hænde, tilsendt Kongen, paabød han Sagen omhyggelig undersøgt[2]). Men der har utvivlsomt dog holdt sig adskilligt Uvæsen. Naar Kristian VI i en Skrivelse

[1]) 7. September 1705 (Danske Kongers Historie Nr. 224).
[2]) Kongelig Resolution af 27. April 1705 for de Sessionsdeputerede.

1732 til sine Ministre taler om Officerernes Excesser ved Landmilitsen[1]) i hans Faders Tid, viser det, at de ikke havde efterladt sig det bedste Ry i saa Henseende.

Under alle Omstændigheder var den Flinkhed, som mange af Landmilitsens Soldater lagde for Dagen, ikke et Tegn paa, at de følte sig tilfredse ved deres Stilling. Otto Krabbe udtalte vistnok 1706, at de hellere vilde gaa til Exercits og Samlingsplads end arbejde hjemme, og at de ikke brød sig om at fæste Gaarde, da de vel indsaa, at de ikke kunde faa bedre Dage, end de nu havde[2]). Men det synes dog meget tvivlsomt, om han har Ret heri, naar man ser, at Soldaterne undertiden temmelig massevis udebleve fra Samlingerne[3]), og at Rømningerne vedbleve. Da f. Ex. de Soldater, der vare udskrevne paa Thurø, skulde sættes over til Fyen for at deltage i Exercitsen her, benyttede de Lejligheden til at undløbe, og Kongen gav derfor Øens Ejer Grev Carl Ahlefeldt Tilladelse til at maatte stille Rekrutter fra Gods, som han ejede paa Sjælland, istedenfor dem, der skulde møde fra Thurø[4]). Paa en lignende Maade greb de udskrevne Soldater paa Langeland tidt Lejligheden til at slippe over til Als og Ærø[5]), og Otto Krabbe udtalte selv i en Forestilling til Kongen 1703, at «mangfoldige af de unge Mandkjøn fra Landet nu retirere sig udi Kjøbstæderne, særdeles her til Staden, uden Pas eller Skudsmaal . . . nogle gaa hem-

[1]) J. Møller: Mnemosyne II, 107.

[2]) Betænkning af 23. Decbr. 1706 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 224 B).

[3]) Reskript af 16. Oktober 1703.

[4]) Kgl. Resolution af 19. Maj 1703 (Danske Kongers Historie Nr. 224).

[5]) Relation fra Landkommissærerne, gjennemgaaet og forestillet Kongen 7. September 1705 af Lente og Vibe (Danske Kongers Historie Nr. 224).

melig til Helsingør og andre Søstæder og bortsejle med fremmede, saavel [som] andre Skibe, saa de skyer for Landet af Frygt for Udskrivning» [1]). Allevegne, hvor Befolkningen kunde haabe paa at komme til at gjøre Matrostjeneste paa Flaaden istedenfor at blive Soldater, søgte den af al Magt at naa det [2]). Størst Omfang havde Rømningerne i Jylland, hvorfra det var lettest at slippe bort.

Da alt dette ikke havde hindret Frederik IV fra i Tiden indtil 1706 at faa Landmilitsen dygtig indøvet, kunde han imidlertid glæde sig ved at have en fortræffelig Reservehær paa over 15000 Mand Fodfolk [3]) (incl. Befalingsmændene) og 17—1800 Mand Dragoner. Hele Infanteriet kostede ham ikke stort mere end hans sex Kompagnier Hestgarde, kun imellem 70 og 80000 Rdlr. om Aaret.

---

[1]) Skrivelse af 17. Februar 1703 (Danske Kongers Historie Nr. 224).

[2]) Saaledes baade paa Smaaøerne ved Lolland og i Egnen ved Møgeltønder og Ballum. Jvfr. Reskript af 1. Oktober 1701.

[3]) Vaupell anf. St. S. 307 angiver Styrken til 13720 Mand. Han gaar ud fra, hvad der ogsaa er rigtigt, at Hartkornet i Sjælland blev regnet til 72000 Tdr., hvilket vilde give 3600 Menige her. Men Kommissærerne, der indrettede Militsen i Sjælland, fandt, at der i Virkeligheden var 13640 Tdr. Hartkorn mere, og de udskrev derfor 4282 menige istedenfor 3600. Ogsaa i andre Dele af Landet maa der være fundet, at det Antal Tønder Hartkorn, der skulde stille Soldater, var større, end man havde regnet. I det mindste angiver General Scholten i et Forslag til Landmilitsens Formindskelse, som han indgav 1711, Tallet paa de menige i Militsen til 13776 Mand, og det er klart af Sammenhængen, at der ikke herunder medregnes de Landsoldater, som vare optagne i de hvervede Regimenter. Lægges hertil Officerer og Underbefalingsmænd, udkommer den Styrke, der er angivet i Texten. De herhenhørende Aktstykker ere Indberetning af 11. Oktober 1701 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, 164 A) og Scholtens Forslag af 23. Marts 1711 (Justitsminist. Aflevering, Skab 8, 224 C). Med Scholtens Angivelse stemmer en Liste over de menige i en Protokol med kongelige Resolutioner fra 1706 (Danske Kongers Historie Nr. 235, S. 476), kun er Tallet her 13772.

Men da de 6 Aar, som Tjenestetiden skulde vare, nærmede sig deres Ende, viste sig en stor Vanskelighed. Naar nu i 1707 hele Mandskabet, eller i det mindste den langt overvejende Del deraf, nemlig alle de, der allerede vare blevne udskrevne 1701, bleve sendte hjem, skulde man saa begynde for fra? Hvilket Bryderi med Uddannelsen igjen af 12—13000 Rekrutter, hvilken øjeblikkelig Svækkelse af hele Værnet, efter at man nylig havde været forholdsvis saa stærk, og hvorledes skulde man kunne rejse det Mandskab, som her var Tale om? Skjønt man i Øjeblikket havde Fred, var Stillingen udadtil uhyggelig paa Grund af Karl XII's glimrende Fremgang imod Saxen-Polen. Regeringen mente ved Overgangen fra 1706—1707 at kunne frygte for et pludseligt Angreb af Karl XII Syd fra[1]). Desto mere indlysende var det, at den havde begaaet en kolossal Fejl ved at indføre en Ordning, der i den Grad maatte knække over, naar de 6 Aar vare gaaede. Istedenfor at gaa successivt frem saaledes, at man ogsaa successivt Aar for Aar kunde afløse det Mandskab, der sendtes hjem efter at have udtjent, havde man begyndt med at tage Munden altfor fuld. Men hertil kom en anden stor Skyggeside ved Organisationen, det var Inddelingen af Landet i Lægder som Grundlag for Udskrivningen.

Medens man nu til Dags heri gaar ud fra Aldersklasserne, saaledes at alle udskrives, der ere i en bestemt Alder, havde man den Gang Landets Inddeling efter Skatteværdien som Basis. Man mente, at den Byrde at stille Rekrutter burde fordeles ligelig omkring i Landet ganske som Skatterne. Som der ydedes en vis Pengesum af hver

---

[1]) Dette fremgaar af en Forhandling i Januar 1707 imellem Frederik IV og Konseljet om nødvendige Forsvarsforholdsregler (Danske Kongers Historie Nr. 238).

Tønde Hartkorn, saaledes fandt man det naturligt, at et vist Antal Tønder Hartkorn lagdes i Lægd for at stille en Soldat. Ellers vilde en Egn kunne klage over, at den kom til at yde et større Tal Soldater og altsaa maatte lide et større Tab af Arbejdskraft end andre. Desuden var det en stor Bekvemhed, at Regeringen ved denne Ordning stadig havde bestemte Mænd, Godsejere og Lægdsmænd, som den kunde gjøre ansvarlige for, at der blev stillet en Soldat for hvert Lægd. Atter her var en tydelig Parallel til Skatteordningen. Men det maa endelig ogsaa erindres, at Inddelingen i Lægder var et ældgammelt Princip i Landet, og derpaa havde Udskrivningen til Landmilitsen i Danmark saa vel som i Norge været bygget siden Kristian IV's Tid, saa at det laa nær for Regeringen at følge det gamle Spor. Men derfor viste det sig dog lidet heldigt, og Fejlene traadte særlig stærkt frem, fordi Lægderne vare saa smaa. Uagtet Regeringen, saa godt det lod sig gjøre, havde stræbt at fordele Husmænd og Inderster paa de enkelte Lægd, var det umuligt, at disse kunde blive blot nogenlunde ens stillede med Hensyn til Tallet af dem, der kunde udskrives til Soldater. Men hvilken Ubillighed fremkom der da ikke, naar Fordringen om Rekrutter i lige Grad blev stillet til alle Lægderne! Den Godsejer, der havde et stort Gods, kunde hjælpe sig igjennem, idet der kunde tages Rekrutter fra nærliggende, folkerigere Lægder paa hans Ejendom til at hjælpe paa de Lægder, hvor der fattedes krigsdygtigt Mandskab [1]). Men for Godsejerne, der kun ejede et lidet Antal Lægder, og fremfor alt ved de især i Jylland talrige Lægder, der ikke hørte til større samlede

---

[1]) Forordningen af 30. December 1702 § 3 og § 12 Art. 8 (jvfr. S. 541, hvor den her omhandlede Del af Paragraferne er aftrykt).

Godser, de saakaldte Strølægder, som tidt vare sammensatte af Gaarde, der tilhørte forskjellige Smaafolk, kunde det blive et knugende Tryk. Rent galt blev det i saadanne Dele af Jylland, hvor «Egnens Skarphed» drev det unge Mandskab til at søge andensteds hen for at faa bedre Føde og større Løn, eller ogsaa i saadanne Lægder, hvis Gaarde vare for smaa til, at Børnene, naar de voxede til, kunde finde Underhold paa dem[1]). Der hjalp ingen Undskyldninger, en Soldat skulde stilles for Lægdet, og det blev dettes Sag, paa hvilken Maade det vilde bære sig ad med at faa en brugelig Rekrut sendt til Sessionen. Kongen vilde, og det kan man ikke fortænke ham i, aldeles ikke indlade sig paa at tage imod Penge istedenfor Rekrutter. Paa den personlige Soldatertjeneste af Landets egne Sønner beroede hele Værnets Betydning. Der var kun én Vej, ad hvilken det nogenlunde kunde gjøres muligt for de folkefattigere Lægder at stille Rekrutterne, det var, hvis Rammerne for Udskrivningsalderen bleve gjorte meget vide, og saaledes kom man ved Forholdenes tvingende Magt ind paa at bestemme, at alle Karle kunde tages til Soldater, naar de dels vare gamle nok til at bære Vaaben, dels ikke for gamle dertil, samt at Udskrivningen ligeledes kunde ramme alle Husmænd og Inderster, der vare yngre end 35 Aar. Regeringen indførte dette strax fra først af, og det er med Urette, at denne Ordning i de almindelige Fremstillinger enten delvis eller helt er bleven henlagt til 1724[2]). De Lister, som allevegne i

---

[1]) Sessionsindberetning fra Viborg af 26. April 1712 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 164 Pakke Y).

[2]) Se f. Ex. Allen anf. St. S. 480, Barfod anf. St. II, 244. Mandix i sin Landvæsensret (2den Udgave) I, 86 har rigtig set, at Reserverullen over den hele til Udskrivning forpligtede Del af

Landet bleve optagne over dem, der vare i Udskrivningsalderen, Hovedkrigsjordebøgerne eller, som de sædvanlig kaldes, Reserverullerne, kom imidlertid til ogsaa at omfatte dem af Ungdommen, der kun vare 14 Aar gamle; thi i en Tid, da det skortede paa statistiske Tabeller, holdt man det for nødvendigt paa den Maade at skaffe sig Kundskab om, hvor mange der kunde paaregnes i Løbet af faa Aar at ville naa en saadan Alder, at man kunde bruge dem som Soldater.

Naar der, hvad ogsaa er undgaaet Historikernes Opmærksomhed, ved disse Rullers Affattelse blev gjort Forskjel paa de ugifte Karle og Husmændene samt Indersterne, var det selvfølgelig paa Grund af et Humanitetshensyn til disse. Regeringen har ment, at de som gifte Folk ikke burde udskrives i en ældre Alder end 35 Aar, medens den troede, at det vel lod sig gjøre med ugifte Karle. Ved at gifte sig og blive Indsiddere havde disse det altid i deres Magt at befri sig fra Udskrivningen, naar de vare over 35 Aar[1]). En Del Aar efter Militsens Oprettelse

---

Befolkningen blev indført paa Krongodset 31. Decbr. 1701 og 30. Decbr. 1702; men han tager Fejl, naar han tror, at den først 1724 blev indrettet paa Proprietærgodset, og han har ligeledes Uret, naar han mener, at den først ved Forordningen af 30. Decbr. 1702 blev indført paa Strøgodset. Han har misforstaaet denne Forordnings Ord. Den var indført paa Strøgodset samtidig med, at den indrettedes paa Proprietærgodset. Sagens virkelige Sammenhæng fremgaar af en Instrux af 16. April 1701 for Kommissærerne til Landmilitsens Indrettelse (Danske Kongers Historie 223).

[1]) Det ligger i Sagen selv, at man kun sjælden ved Udskrivningen har taget Karle med, der vare ældre end 35 Aar; men at det undertiden er sket, viser en Ansøgning fra en Proprietær af 10. Decbr. 1710 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, 224 C). Han andrager her om at maatte stille en anden Karl istedenfor en, som var udskrevet for 8 Aar siden, og hvem han nu havde givet en Gaard i Fæste. Som Støtte for sin Ansøgning gjør han

blev dette dog forandret, saaledes at man heller ikke tog Karle, der vare mere end 35 Aar gamle[1]).

Hvor nødvendigt det end paa Grund af Lægdssystemet var for Regeringen at gjøre Rammerne for de udskrivningspligtige saa vide, fremkom der dog derved en saarende Ulighed. Medens nemlig Soldatertjenesten, saaledes som den var ordnet, i og for sig kun var en ringe Byrde for en ung Karl, forholdt det sig anderledes med den, der som gift Husmand i en Alder af 34 Aar blev taget til Soldat. For ham kunde det være nødvendigt at have sine Søndage til egen Raadighed, og de gik selvfølgelig tabt ved Exercitsen om Søndagen samt Vandringen til og fra Exercerpladsen. Hvor harmeligt maatte det ikke være for en saadan Husmand at trække i Munderingen, medens han maaske saa unge Karle i Nabolægder gaa fri for Tjenesten, fordi der i dem tilfældigvis var Overflod af ungt Mandskab!

Det Udskrivningsprincip, der var beregnet paa at skulle skabe Lighed i Fordelingen af Byrden, førte altsaa

---

opmærksom paa, at denne Karl kun var lidet brugelig til Krigstjeneste, da han »var paa en 50 Aar, skaldet paa Hovedet og af Bondearbejde stiv i Lemmerne«. Denne Karl var altsaa bleven udskrevet i en Alder af 42 Aar. — Hvis jeg ikke havde denne Kjendsgjerning for mig, vilde jeg være fristet til at tro, at Udtrykkene i Instruxen for Kommissærerne af 16. April 1701 og i Forordningen af 8. Februar 1724 vare skjødesløst affattede, og at ogsaa for de ugifte Karle 35 Aar gjaldt som Aldersgrænsen, saaledes som det var Tilfældet med Hensyn til de Dragoner, der udskreves paa Krongodset (Forordn. af 31. December 1701 § 3). Men nu vidner hint Træk derimod. Maaske har man ment, at det vilde være unyttigt at kræve Dragontjeneste af en Karl paa over 35 Aar, medens en saadan nok kunde bruges til den Art Tjeneste som Forstærkningsmand, der oprindelig var paatænkt ved Forordningen om Landmilitsen til Fods.

[1]) Dette viser en Sessionsplakat af 7. Marts 1719 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 164 CC).

i Virkeligheden til det stik modsatte Resultat. At fordele Soldaterpligten efter Hartkornet ganske som en Skattepligt, var en Forgribelse paa Menneskerettighederne, der paa flere Maader maatte straffe sig selv.

Men oven i Kjøbet var selv det, at Regeringen lod Udskrivningspligten omfatte saa mange Aldersklasser, ikke i Stand til at fjærne Vanskeligheden ved at skaffe Rekrutter fra en Del af Lægderne. Det føltes allerede i Landmilitsens første Leveaar. Intet Under altsaa, at Tanken herom saavel som om alle de andre Ulemper ved den Stilling, man havde bragt sig i, trængte sig frem med en overvældende Styrke hos Frederik IV og hans Raadgivere, da Værnepligtstidens sex Aar vare ved at løbe til Ende for Landmilitsens Soldater. I den Forhandling, der fandt Sted om, hvad der var at gjøre, fremkom der Udtalelser, som viste, at i det mindste flere saa, at man var kommen ind paa en gal Vej. Otto Krabbe havde, som tidligere nævnt, i Aaret 1700 ment, at Lægderne foreløbig hellere burde være paa 35 Tønder Hartkorn end paa 20 Tønder, indtil man høstede større Erfaring, og at Soldatertjenesten burde sættes til 9 Aar istedenfor til 6. Det er, som om han havde forudset, at man vilde komme til at fattes Udskrivningsmandskab, naar de 6 Aar vare gaaede. Nu mindede han naturligvis om sine Advarsler[1]; men han som alle de, hvis Betænkning Kongen indhentede, vare enige om, at det ikke blot var misligt, men aldeles umuligt nu at rekruttere Landmilitsen helt fra nyt af. Udskrivningerne havde paa mange Steder i den Grad tømt Lægderne for udskrivningsdygtigt Mandskab, at man

[1]) Betænkning af 23. December 1706 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 224 B).

ikke vilde kunne opdrive nogen Rekrut i dem, hvad der kunde skaffes til veje, vilde kun blive «Vrag og smaa Knægte». «Jeg kjender», skrev Otto Krabbe i den Anledning, «mange baade store og smaa Proprietarier og deres Gods, som ikke haver over én, eller i højst to dygtige Karle til Soldater paa deres Gods og mulig ikke en eneste, thi de ere alt udplukket Tid efter anden, som vare nogenledes dygtige, og er vel af de fra samme Gods udskrevne Karle nogle faa udygtige, som burde omvexles, mens Officererne er vitterligt, at der er ingen dygtigere paa Godset end som dennem, de haver. Disse Proprietarier kan jeg nævne, om behøves.» Konseljet fremhævede særlig den Brist paa ungt Mandskab, der fandtes i Strølægderne, hvis Tal alene i Jylland ikke var mindre end 1600[1]).

Naar Regeringen ikke vilde skride til en hel ny Rekruttering, maatte den uheldigvis bryde det Tilsagn, der ved Forordningen var givet Befolkningen, at Tjenesten skulde vare sex Aar, og en af Krigskommissærerne udtalte derfor, «at de enrollerede her i Landet, som er et deres Frihed meget agtende Folk, vil blive hel mistrøstige, ja mange som desperat, og hverken de eller deres Afkom det lettelig forglemme»; men selv han kom dog til det Resultat, at Tjenestetiden burde gjøres 3 Aar længere, for at der kunde være Tid til, at tilstrækkelig meget ungt Mandskab kunde voxe op[2]). Otto Krabbe beroligede Kongen med Tjenestens Ubetydelighed og med, at Soldaterne følte sig vel ved den; det var ogsaa hans Mening, at Tjenestetiden maatte forlænges med 3 Aar. Maaske blev netop dette Tillæg foreslaaet, fordi Værnepligtstiden derved vilde

---

[1]) Forestilling af 8. December 1706 (Justitsm. Aflev., Skab 8, 224 B).
[2]) Betænkning af Jens Rostgaard af 30. Septbr. 1706 (smstds.).

blive sat lige med den, der gjaldt i Norge. Konseljet sluttede sig til Krabbes Meninger.

Det endelige Resultat blev Forordningen af 19. Februar 1707, der er et i flere Henseender mærkeligt Aktstykke. Dens Titel taler kun om «Forandring til Lettelse» i forskjellige Retninger for de udskrevne Dragoner og Soldater, og selve Forordningen begynder med en Udtalelse om, at Kongens Øjemed med Militsens Oprettelse havde været, «at den gemene Almue til deres eget Bedste kunde lære Krigsexercitierne, for i paakommende Tilfælde imod fjendtligt Overfald at forsvare sig selv, deres Gods og Fædreland». Kongen udtaler sin Tilfredshed med den Flid, som baade Dragoner og Soldater havde vist under Øvelserne, hvorfor han ophævede den ene Bataillons- og den ene Kompagnisamling, og med en Motivering, der ser ud, som om der kun var Tale om en Begunstigelse, bevilger han, at der for denne Gang maatte afskediges tyve Mand af hvert Kompagni, og det af de ældste Karle, «proportionaliter efter enhvers Hartkorn»; paa samme Maade skulde der da aarlig hjemsendes mindst tyve Mand af de 150 Mand, hvert Kompagni etatsmæssig talte, indtil alle de vare afskedigede, som første Gang vare enrollerede og forlangte at løsgives. De Karle, som bleve staaende i Regimenterne længere end sex Aar, skulde være forskaanede for de ugentlige Exercitier undtagen hver fjerde Søndag, ligesom der ogsaa indrømmedes dem en lille pekuniær Begunstigelse. Men hvad der laa bag ved alle disse Indrømmelser og Tilladelser, var den Kjendsgjerning, at de sex Syvendedele af Mandskabet vilde blive holdte længere inde, end de havde maattet formode det efter den oprindelige Forordnings udtrykkelige Ord, nogle kunde endog komme til at gjøre Tjeneste 6 Aar endnu. Uagtet den Soldater-

tjeneste, de nu vilde komme til at gjøre, var bleven indskrænket til et Minimum, vare de dog hindrede i deres frie Bevægelse saa længe, de maatte blive som Tjenestekarle i deres Sogn eller den nærliggende Egn, med mindre de fik en Gaard i Fæste, og det var tidt ikke en fristende Udvej. Hvad her skete, var imidlertid kun et Sidestykke til, hvad der under en noget anden Form blev indført ved den norske Hær. Kongen paabød ved denne, at, hvor det fattedes paa ungt Mandskab i Lægderne, skulde de enrollerede Soldater, om de end havde tjent nok saa længe, dog blive staaende ved Regimenterne, indtil der var opvoxet tjenstdygtige Karle[1]).

Ved at komme ind paa aarlig at hjemsende en Del af Mandskabet, havde Kongen fulgt et subsidiært Forslag af Krabbe og det øvrige Konselj; men han havde været humanere end hans Raadgivere, thi disse havde ment, at om man end det første Aar vilde hjemsende 20 Mand, burde man senere ikke afskedige mere end 12 Mand aarlig. Ej heller havde han villet gaa ind paa det Forslag, de havde gjort, at de, der bleve kasserede ved Udskrivningen, skulde udrede en vis Skat til Statskassen. Han fandt det utilbørligt «at lægge en Skat paa dem, som dog af Gud noksom er straffet»[2]).

Var det end vitterlig et Brud paa Tro og Love, Regeringen havde begaaet, maa man tilstaa, at Forholdene næsten med Nødvendighed førte ind derpaa, og at den havde søgt at gjøre det saa lempeligt som muligt. Også gjaldt det kun en Overgangstid. Kunde man først gjennemføre en aarlig Afløsning af en Quotadel af Mand-

---

[1]) Reskript af 29. Januar 1707.

[2]) Kongelig Resolution af 11. Januar 1707 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 224 B).

skabet, var der Haab om senere at naa til at holde de sex Aars Tjenestetid. Landmilitsen vilde da rimeligvis være bleven staaende med det lemfældige militære Tryk, den lagde paa Befolkningen, og denne havde vænnet sig til den.

Men 1709 kastede Kongen Staten ind i den store nordiske Krig. Hvormeget der end fra et ydre politisk Standpunkt kunde tale for at gjøre dette, voldte denne Krig ikke alene det danske og det norske Folk kolossale Pengeofre; men den maatte selvfølgelig tillige i høj Grad forøge de Byrder, Landmilitstjenesten i begge Lande lagde paa Befolkningen.

Det havde fra først af været Tanken, at den danske Landmilits kun skulde tjene til at forsvare selve Landet; men da Krigen brød løs, sendte Kongen dog Afdelinger af den over for at tage Del i Krigen i Skaane. Desuden havde Krigens Udbrud ogsaa virket uheldig paa Landmilitsens Soldaters Stilling, for saa vidt den havde bragt Kongen til at byde, at ingen, der stod i et af dens Regimenter, maatte hjemsendes for at fæste Gaard[1]). Men værst var det, at efter Nederlaget ved Helsingborg blev ikke mindre end en Tredjedel af dens Soldater brugt til at komplettere de hvervede Infanteriregimenter med[2]). Det maatte være et Tordenslag for de Soldater, hvem dette Lod rammede, og som nu bleve brugte paa en Maade, de aldrig havde kunnet vente[3]). Oven i Kjøbet havde det til Følge, at der blev paabudt en Extraudskrivning af 1 Mand for hver

[1]) Kgl. Ordre af 26. Novbr. 1709 (Justitsm. Aflev., Skab 8, 224 B).

[2]) Ordre af 12. April 1710 (smstds.).

[3]) Det kan derfor ikke undre, at Kongen 13. Juli 1711 maatte udstede en Forordning som en Følge af, at »en Del af de under Vores gevorbne Regimenter værende Nationalsoldater sig ved Udmarchen til Vort Fyrstendom Holsten fra deres Regimenter skal have absenteret«.

60 Tønder Hartkorn til at dække Afgangen i de nationale Regimenter af det Mandskab, som blev stukket ind i de hvervede Regimenter. Landet vilde altsaa komme til at stille imellem 18 og 19000 Mand Fodfolk foruden de Dragoner, som bleve udskrevne paa Ryttergodset, og hvis Tal ligeledes blev forøget med en Tredjedel[1]). Den nationale Del af Hæren bestod nu af 22000 Mand; men desuden havde Befolkningen ydet en ikke ringe Del Mandskab dels til Flaaden, dels ved Hvervinger til den aktive Hær. Der havde især 1699 og 1700 fundet stærke Hvervinger Sted, hvis Udbytte for en ikke ringe Del var kommet de Regimenter til Gode, som Frederik IV havde overladt Ludvig XIV's Modstandere under den spanske Arvefølgekrig[2]). Et Par Aar senere havde Kongen — aabenbart tilskyndet dertil ved Hensynet til Udskrivningen til Landmilitsen — skærpet et ældre Forbud imod, at der uden hans Tilladelse maatte hverves Soldater og Matroser i noget af hans Riger, og han havde sat Dødsstraf baade for Hververen og den, der lod sig hverve[3]). Men Hvervingerne vedbleve dog, og Frækheden naaede et saadant Omfang, at selv Officerer ved de nationale Regimenter forstode enten med det gode eller det onde at hverve Rekrutter iblandt Bønderne, som de solgte til de hvervede Regimenter i Landet eller «udpraktiserede» til de Regimenter, som

---

[1]) Ordre af 15. April 1710 til Amtmændene (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 224 B).

[2]) I Forbigaaende skal her nævnes, at det er en uretfærdig Anklage imod Frederik IV, man undertiden træffer, at han skulde have brugt udskrevne Soldater til de Korpser, han overlod fremmede Magter. Disse bestod kun af hvervede Soldater, og derfor ogsaa for største Delen af Udlændinger.

[3]) Forordning af 10. Oktober 1704. Endnu ved Forordningen af 30. December 1702 § 23 var det blevet tilladt at hverve, naar det blot skete godvillig.

vare blevne overladte andre Magter. Det har næppe hjulpet stort, at Kongen udstedte en fnysende Forordning i den Anledning[1]). Faa Aar efter klagede Chefen for et af de jydske nationale Regimenter stærkt over, at al Rekruttering blev hindret ved den Hverving, der ugenert blev drevet af Officerer fra næsten alle hvervede Regimenter; en enkelt Hververofficer havde naaet til at skaffe sig 50 Soldater paa den Maade[2]).

Den lidet talrige Landbefolkning har under slige Omstændigheder maattet yde en overvældende stor Masse Mandskab til Hær og Flaade, vistnok mere, end om Danmark nu skulde stille 100000 Mand paa Benene. Naar der allerede i Landmilitsens første Aar havde været Tilbøjelighed til enten paa den ene eller den anden Maade at unddrage sig Krigstjenesten, voxede den selvfølgelig i høj Grad nu, da Tjenesten havde faaet en ganske anden Karakter end tidligere. Vistnok krævede Krigen ikke store Ofre paa Valpladsen efter Slagene ved Helsingborg og Gadebusch, og i begge disse Slag havde kun en ringe Del af Hæren hørt til de nationale Tropper; men Sygdomme og Rømninger ryddede stærkt op i Regimenternes Rækker — saaledes Farsoten 1711 iblandt de Batailloner, der vare ombord paa Flaaden —, og der var store Huller at udfylde. I Aaret 1713 havde de to Batailloner paa Lolland og Falster ikke færre end 393 vakante Numre[3]), det vil sige omtrent en Tredjedel af Mandskabet fattedes.

[1]) Forordning af 1. Aug. 1705.

[2]) Klage af 18. Juni 1710. Jvfr. Indberetning fra en Krigskommissær i Jylland af 30. Juni 1712 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 164, Pakke Y).

[3]) Kgl. Ordre af 5. April 1713 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 224 C).

Vanskelighederne ved at skaffe Rekrutter bleve nu paa mange Steder uoverstigelige. Som et sørgeligt Kor lyder Klagen fra Regimentschefer og Sessionsdeputerede over Resultaterne af de Sessioner, der bleve holdte, hvad enten det var til Fodfolket eller til Dragonregimenterne. Snart hedder det, at der kun møder slette og udygtige Folk, snart, at Lægderne aldeles ingen Rekrutter kunne stille. Ved en Session i Viborg 1710 kunde man fra 189 Lægder kun skaffe 114 Karle tilveje[1]). De Skyggesider, der havde hæftet ved den hele Lægdsinddeling fra først af, viste sig nu skarpere end nogensinde; de unge Karle søgte selvfølgelig at undgaa at faa Tjeneste paa Godser, hvor der var «vakante Lægder»[2]); i det ene Strølægd efter det andet var der ingen brugelige Rekrutter at finde, hverken iblandt Karle, Husmænd eller Inderster. Befolkningens Faatallighed i store Dele af Landet var den ene Hovedgrund, alskens Rømninger og Kunstgreb, der kunde befri fra Udskrivning, den anden. Forgjæves blev det indskærpet, at der skulde udsøges det bedste Mandskab, der kunde faas; netop de flinkeste Karle kom tidt ikke til Session, enten fordi Proprietærerne ulovlig holdt dem borte, eller fordi de selv unddroge sig Udskrivningen[3]); de fandt i saa Fald ofte Hjælp rundt omkring, og jævnlig lykkedes det dem at slippe bort fra Landet. Der udfoldedes stor Snildhed for at undgaa at blive Soldat. Nogle lod sig endog optage som Disciple i Latinskolerne i Haab om saaledes at undgaa dem, der eftersporede dem. De synes ogsaa at have fundet trofaste

---

[1]) Indberetning fra Sessionen i Viborg 25. Juli 1710 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, 224 A).

[2]) 27. Aug. 1710 (smstds.).

[3]) Se f. Ex. Indberetning fra Brigadér Juel til Kongen 12. Juli 1712 (smstds. 224 C).

Hjælpere i Rektorerne, der kæmpede som Løver for at beholde dem og endog ikke vare bange for med Høreres og Disciples Hjælp at kaste dem paa Døren, som vilde paagribe en saadan Rømningsmand i Skolebygningen [1]. Der blev derfor (17. Oktober 1712) udstedt en Forordning om, at ingen Bondesøn maatte optages i en Latinskole, naar han var over 17 Aar, og at alle «de Bøndersønner, som nu paa tre Aars Tid over den Alder i Skolerne kan være indtagne, derfra til vedkommende uden Indsigelse under vedbørlig Straf skulle udleveres». Da ingen kunde udskrives til Soldat, uden at han havde nydt Nadverens Sakramente, søgte Bønderkarle rundt omkring i det mindste at vinde Udsættelse med Hensyn til Udskrivningen ved at afholde sig fra at gaa til Alters. Det blev derfor indskærpet Præsterne at modarbejde dette [2]. En anden uhyggelig Forholdsregel greb Regeringen til i Anledning af Rømningerne, idet den lod kundgjøre, at enhver udskreven Soldat, der opspurgte og indbragte «undvigte Personer», skulde fritages for Tjenesten, medens den paagrebne skulde indtræde i hans Sted som Soldat [3]. Men det lykkedes kun lidet for Regeringen at standse Rømningerne. Politivæsenet var altfor elendigt til, at det kunde være let at opspore Rømningsmænd, der tidt begunstigedes af Befolkningen. Det har næppe heller hjulpet, naar Regeringen

---

[1]) Dette omtales i en Indberetning af 20. Septbr. 1712 (Justitsmin. Aflev., Skab 8, 224 C) fra en Amtmand paa Lolland at være sket ved Nakskov Skole. Maaske har det været dette Tilfælde, der gav Anledning til Udstedelsen af den ovenfor i Texten omtalte Forordning af 17. Oktober 1712; men denne viser, at det ingenlunde har været sjældent paa denne Maade at unddrage sig Udskrivningen.

[2]) Reskript af 11. April 1718.

[3]) Kongelig Befaling af 5. April 1713 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, 224 C).

lod Biskopperne paabyde Præsterne, at de fra Prædikestolene skulde foreholde «det unge Mandskab», at den Afsky, de havde for at lade sig udskrive, var «en stor Synd imod den medfødte Underdanighed og Pligt, som de vare Kongen og deres Fædreneland skyldige» [1]).

Under slige Forhold maatte det tidt komme til saadanne Sammenstød imellem Sessionerne og Proprietærerne som de, der tidligere ere omtalte. Proprietærerne vare, og ingenlunde med Urette, forbitrede over at skulle gjøres ansvarlige for, at der var Rekrutter paa deres Godser. Hvis saadanne ikke fandtes, vare de nødte til at leje Folk, hvor de kunde faa dem, i modsat Fald bleve de hjemsøgte med militær Execution saa længe, indtil de opdreve det Tal Rekrutter, som de skulde skaffe.

Ikke mindre skjævt havde Bønderne altid set til Landmilitsen, og de havde i visse Henseender havt god Grund dertil. I nogle Dele af Landet var den Løn, der sædvanlig blev givet Tjenestefolk, mindre end den, som Regeringen paabød, skulde udredes til Soldaterne, hvor de tjente som Karle. Skjønt Tiden til større Øvelser ved Forordningen var indskrænket til det mindst mulige, gjorde Afstanden fra Hjemstedet til Samlingspladserne det nødvendigt for de fjærnt boende at bruge en Del mere Tid dertil. Der var Lægder paa Sjælland, om end vistnok kun faa, hvorfra der var omtrent 3½ Mil til det Sted, hvor Bataillonsøvelserne holdtes, og næsten 12 Mile til Pladsen for Regimentsøvelserne. I Jylland have Afstandene paa nogle Steder været endnu større. Undertiden forlængedes Fraværelsen fra Hjemmet end mere, dels som en Følge af Officerernes Lyst til at udvide Øvelserne, dels fordi Soldaterne holdt af at

[1]) Reskript af 11. April 1718.

drive længere Tid bort med Frem- og Tilbagemarchen, end de behøvede. Det kunde gaa saa vidt, at Øvelser, der skulde vare i alt i 12 Dage, kunde bevirke, at Soldaten blev borte fra Hjemmet i over 30 Dage[1]). Da det paahvilede den Bonde, hos hvem en Landsoldat var Tjenestekarl, ogsaa at udrede Løn til ham for den Tid, i hvilken han var indkaldt til de større Øvelser, kunde det blive en trykkende Byrde, som Staten her med Ubillighed havde ladet falde paa Bønderne, og det saa meget mere som de Bønder, der dannede et Lægd, enten skulde yde Soldaten Underhold in natura eller 6 Skilling, «at regne for Nat og Dag», i de Dage, han var borte paa disse Øvelser. Men hertil kom endelig, at Øvelserne og Opholdet ved Samlingspladserne ingenlunde havde nogen god Indflydelse paa Soldaternes Moralitet. De nyttede kun altfor tidt Lejligheden til Drik og Svir. De Kroer, som fandtes i Nærheden af Øvelsespladserne, eller som Soldaterne maatte passere paa Vejen til og fra Exercerpladserne eller Samlingsstederne, udøvede en uimodstaaelig Tillokkelse paa dem. Kristian VI's Ministre udtalte senere om Landmilitsen i Frederik IV's Tid, at ikke hver tiende Landsoldat, der i nogle Aar havde baaret Geværet, var skikket til at blive en dygtig Bonde, i den Grad havde Soldatertjenesten fordærvet dem[2]), og vistnok kan der ingen Tvivl være om, at Ministrene i deres Iver for at udmale Landmilitsens slette Sider have brugt altfor sorte Farver; men ganske uden Berettigelse til at udtrykke sig stærkt have de næppe været. De Klager, der fra forskjellige Sider lød til Regeringen over Landsoldaternes Udskejelser, vise det[3]). Det er, som om Karlene, naar de

[1]) Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 164 Pakke O og K.
[2]) J. Møller: Mnemosyne (1831) II, S. 111.
[3]) Der findes en hel Række Aktstykker i de tidt nævnte Samlinger

ikke kunde slippe for Tjenesten, mente, det var bedst at gribe den Lejlighed, de kunde finde, til at slaa sig rigtig løs; men især fik de tidt en højst uheldig Indbildning om, at de, naar de tjente Kongen som Soldater, kunde te sig overfor Bønderne, som de vilde. Paa nogle Steder afholdt de sig end ikke fra en saadan Flothed som den, uden at spørge Bønderne om Forlov, at sætte sig op paa disses Heste og ride til Exercerpladsen paa dem. Brugte Bonden Mund og vilde hindre dem deri, lode de ham vide, at hvis han ikke vilde tillade det, vilde de ikke længere være i hans Tjeneste. Ikke mindre ugenert lod de da de Heste, de havde redet paa, gaa paa Græs, hvor de fandt en Mark til at tøjre dem paa i Nærheden af Exercerpladsen. Det stemmede godt med alt sligt, at de følte det under deres Værdighed at gjøre ordentligt Arbejde som Tjenestekarle hos Bønderne. Naturligvis søgte Regeringen at standse alt sligt Uvæsen[1]); men om det hjalp stort, er et andet Spørgsmaal. Naar Soldaterne, som oftere hændte under den store nordiske Krig, i længere Tid vare bortkommanderede hjemme fra, vare Bønderne vistnok fri for Karlenes Unoder; men saa gik det paa den anden Side ud over Arbejdskraften.

Aabenbart har det ej heller behaget Bønderne, at Landmilitsens Officerer og Underofficerer kom til at bo i deres Nærhed. De mente naturligvis, at disse havde travlt med at være paa Udkig efter vel voxne og dygtige Karle iblandt deres Sønner eller Tjenestefolk. Det giver et levende Indtryk af deres Stemning imod Officererne, naar

---

i Gehejmearkivet med Vidnesbyrd herom. Jvfr. ogsaa den tidligere omtalte anonyme Memorial til Kongen (Danske Kongers Historie 225).

[1]) Se foruden utrykte Aktstykker Forordningen af 30. December 1702 § 12 Art. 14.

man ser disse klage over, at Bønderne ikke vilde lade dem og deres Husstand faa Plads med i deres Kirkestole[1]). Men det er ogsaa et Træk, der foruden adskillige andre kan vise, hvor lidt man har Ret til i det hele at tænke sig Datidens danske Bønder som trællesindede og krybende.

Mest utilfredse vare imidlertid vistnok selve Soldaterne. De klagede ligesaa stærkt over Bønderne som disse over dem. Vi have set, at de tidt vare lidet behagelige Tjenestefolk; men det vilde de naturligvis ikke selv erkjende. Det harmede dem at se Bønderne gjøre alt, hvad der stod i deres Magt, for at undgaa at faa dem i deres Tjeneste. Unægtelig bleve Soldaterne ofte meget ilde stedte derved; de havde, som det træffende hedder i en Indberetning til Regeringen[2]), kun Valget imellem at «gaa hen at krepere» og at «rømme». Der kunde tidt nok udstedes Befalinger til Godsejere og Embedsmænd om at sørge for, at Bønderne tog dem til Karle paa deres Gaarde; det var yderst vanskeligt at sætte sligt igjennem. Netop dette fortvivlede Forhold var Hovedgrunden til, at de deserterede i Mængde, og til, at Tjenesten vedblev at være frygtet. Naturligvis blev deres Stemning ikke bedre ved den Opfattelse, de havde af, at Regeringen havde brudt sit Tilsagn til dem, og ved den Kjendsgjerning, at de ikke kunde blive afløste eller faa Gaarde i Fæste, selv om de nok saa længe havde staaet i Tjenesten.

Under disse bedrøvelige Forhold greb Kongen til at gjøre nogle Indrømmelser for at berolige Stemningen og komme ud over Vanskelighederne. Medens han stod fast ved, at ingen af de Landsoldater, der vare blevne optagne

---

[1]) 24. April 1708. Klage indgivet af General C. D. Reventlow paa Officerernes Vegne (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, 224 B).
[2]) 6. Juli 1714.

i noget hvervet Regiment, maatte «løsgives» derfra, tillod han, at de, der stode ved Nationalregimenterne, maatte hjemsendes, naar de havde tjent i 6 Aar, og en Proprietær vilde give dem en Gaard i Fæste, men i saa Fald skulde Proprietæren skaffe en anden Soldat i Stedet[1]). Ogsaa udenfor dette blev der oftere indrømmet Godsejerne særlig Tilladelse til at faa Soldater hjem for at give dem Gaarde i Fæste, og den 26. Juni 1716 tillod Kongen, at fire Mand maatte hjemsendes fra hvert Kompagni ved de sjællandske Regimenter «til Bøndergaardes Besættelser»[2]). Ulige vigtigere var det imidlertid, at han efter General Scholtens Raad formindskede Landmilitsens Styrke ved at reducere hvert Kompagni fra 150 Mand til 120; det skulde være den mindst dygtige Del af Mandskabet, der blev sendt hjem «til Proprietariernes og Bondens Tjeneste»; for hver Mand, der saaledes afskedigedes, skulde der inden 4 Ugers Forløb udredes 25 Rdlr. «efter den Inddeling, enhver Proprietarius over sit Gods gjørendes vorder». Ved Rekrutteringer istedenfor dem, der enten ved Dødsfald eller anden Skjæbne senere mistedes, skulde Mandskabet ikke rekrutteres af «Lægderne in specie, men af det hele Land proportionaliter»[3]). Dette sidste var utvivlsomt en rigtig Vej at komme ind paa, og det blev gjennemført, da Kongen for at faa de mange Huller udfyldte i Aaret 1712 maatte paabyde en Udskrivning af en Soldat for hver 140 Tønder Hartkorn, og det næste Aar særlig for Jyllands Vedkommende en af en Soldat for hver 80 Tønder Hartkorn[4]).

[1]) Kongelig Ordre af 13. Febr. 1711 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, 224 C).
[2]) Sammesteds.
[3]) Forordning af 3. April 1711.
[4]) Forordninger af 4. Marts 1712 og 6. September 1713.

I Henhold til det opstillede Princip blev det Mandskab, som saaledes blev udskrevet, fordelt til at udfylde Hullerne i de forskjellige Kompagnier, og Udskrivningsbyrden kom ikke til særlig at paahvile de Lægder, der tilfældigvis havde mistet deres Soldater. Men Vanskelighederne vedbleve desuagtet[1]). Frederik IV maatte indlade sig paa det, han aldrig tidligere havde villet indrømme; han erklærede — formodentlig dog først kun i enkelte Tilfælde —, at der kunde gives 40 Rdlr. istedenfor hver Karl, som vedkommende Lægd ikke kunde stille[2]), og det blev snart efter formelig indrømmet for Lollands og Falsters Vedkommende, at Kompagnierne paa dette Vilkaar maatte nedsættes fra 120 til 100 Mand[3]). Men, hvad der er det mest forbavsende, han tog sin Tilflugt til at bruge svenske Fanger som danske Landsoldater. Det er bekjendt, at Stenbocks Hær, da den efter Tønningens Kapitulation kom i dansk Fangenskab, blev fordelt rundt omkring i Landet. Naturligvis var det bedst, naar de fangne Soldater kunde gjøre nogen

---

[1]) Se f. Ex. Forordningen af 11. Marts 1715, der gaar ud paa at raade Bod paa de Vanskeligheder, som Gjennemførelsen af de ovenfor nævnte Forordninger voldte. Da Mandix ikke har havt Klarhed paa, hvorledes Udskrivningen tidligere havde været ordnet, har han troet, at der ved denne Forordning var opstillet et nyt Princip (Landvæsensret I, 86). Hvad der skete, var blot, at der nu, da langt flere Tønder Hartkorn end tidligere bleve lagte sammen for at stille en Rekrut, blev indført et Expedient for at forebygge, at de Hartkornsejere, der her vare slaaede sammen, kom i Strid om. hvem der skulde stille Rekrutten. Tærningkasten imellem alle, der hørte til det unge Mandskab, kom til at afgjøre Sagen, og den Hartkornsejer, hvis Karl eller Husmand Loddet traf, fik da et vist Vederlag af de andre. Det var i Virkeligheden kun en simpel Konsekvens af den oprindelige Ordning (se S. 541).

[2]) Kgl. Skrivelse af 24. Oktober 1712 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, 224 C).

[3]) Kgl. Ordre af 5. April 1713 (smstds.).

Gavn, og Kongen tillod derfor[1]), at «af de indfødte svenske Fanger, som af vedkommende Lægd først maatte blive præsenterede, maatte for ethvert Kompagni 10 Mand antages og tilhverves, men af dem, som vare af tysk Nation, maatte saa mange, som sig dertil godvilligen lod hverve, udi de vakante Pladser antages». Selv om det naturligvis lod sig gjøre at bruge de tyskfødte svenske Soldater, der formodentlig ligesaa gjerne tjente under danske Faner som under svenske, er det vanskeligt at se, hvilken Nytte man skulde have af indfødte Svenskere under en Krig med Sverige. De bleve vistnok kun hvervede, naar de selv vare villige dertil[2]), og adskillige af dem gik ind derpaa[3]); men hvem kunde stole paa dem, hvis der skete et Angreb paa Danmark? Da Frederik IV i Aaret 1716 sendte 4 jydske Batailloner til Norge for at forstærke Hæren deroppe, befalede han viselig, at de Svenskere, som vare blevne optagne i dem, skulde blive tilbage i Jylland[4]). Alt, hvad man kunde bruge dem til, var da til at staa paa Vagt et eller andet Sted, hvor de ikke kunde gjøre Skade, og saa havde man oven i Kjøbet Bryderier med dem saavel som med deres tyskfødte Kammerader, naar Regimentet, som de stod ved, blev hjempermitteret. Saa skulde de egentlig gjøre Tjeneste som Bønderkarle ligesom de danske Landsoldater; men i det

[1]) Kgl. Ordre af 16. Septbr. 1713 (Justitsm. Aflev., Skab 8, 224 C).

[2]) Dette er klart af en Sag (24. Marts 1714), hvor en svensk indfødt Soldat, der var stillet fra et Lægd, paa sit Forlangende blev kasseret af højere vedkommende, fordi han paastod, at man havde tvunget ham til at lade sig hverve (smstds.).

[3]) Ved fire Kompagnier af det Riberhuseske Regiment fandtes 40 Svenskere og 12 Tyskere (Indberetning fra Krigskommissær Nissen af 6. Juli 1714, smstds.).

[4]) Kgl. Ordre af 8. April 1716 (smstds.).

mindste paa sine Steder vilde Bønderne aldeles ikke have dem i deres Tjeneste, og Tyskerne, hedder det, vilde ligesaa lidt indlade sig paa at være Tjenestekarle hos Bønderne; de sagde, at de vare hvervede til at være Soldater, ikke til at være Bønderkarle[1]).

3. Har Frederik IV indført Stavnsbaandet?

Bryderier og Vanskeligheder paa alle Kanter havde udgjort en Hovedside af Landmilitsens Historie som militær Institution under den store nordiske Krig. Ogsaa efter denne Krigs Slutning vedblev den Uvilje at holde sig, som den var bleven Gjenstand for fra Landbefolkningens Side. Frederik IV gjorde et ikke ubetydeligt Skridt for at formindske det Tryk, den voldte, da han 8. Febr. 1724 fastsatte de enkelte Lægders Størrelse til 32 Tønder Hartkorn istedenfor til 20. Det samme var allerede i Slutningen af den nordiske Krigs Tid sket med Hensyn til Dragonudskrivningen fra Ryttergodset. Ogsaa blev Tjenestetiden 1724 igjen fastsat til 6 Aar. Snart efter søgte Kongen at hindre forskjellige Overgreb fra Officerers Side, som f. Ex., at de tvang de ny udskrevne Soldater til at opholde sig nogen Tid i Nærheden af deres Kvarterer for daglig at exercere dem, han skærpede Forbudene imod al Slags Mishandling af Landsoldaterne, han nedsatte Øvelsernes Tid for dem, der havde staaet halvandet Aar i Tjenesten, og fritog endog dem, der havde været Soldater tre Aar, ganske for Søndagsexercitsen, han gav alle saadanne Soldater, der vare Indsiddere, Fritagelse for Indsidder-, Folke- og Familieskat

[1]) Klage fra Oberst Hegemann ved Ribe Stifts nationale Regiment af 3. Marts 1716 (Justitsm. Aflev., Skab 8, Nr. 224 C).

ligesaa vel for deres Hustruers og Børns som for deres eget Vedkommende, og han tilstod dem ogsaa den samme forargelige Begunstigelse som de hvervede Soldater, at de i Modsætning til Folk i Almindelighed skulde forskaanes for at udstaa aabenbart Skriftemaal, naar de gjorde sig skyldige i Lejermaal[1]). Men Tjenesten og den Stilling, som den bragte Landsoldaterne i, gjaldt stadig i den følgende Tid som en Plage. Rømningerne vedbleve. Hvilket Omfang de have havt, véd ingen, og det er muligt, at det har været en Overdrivelse, naar det er blevet paastaaet, at Landet paa den Maade har mistet adskillige Tusender af sine kraftigste unge Bønderkarle; det er utvivlsomt, at Kristian VI's Ministre i Aaret 1732 have dømt altfor skarpt om Landmilitsen, naar de overfor denne Konge skildrede den, som om den næsten havde voldt Landets Ruin og Fordærvelse[2]). Men sikkert er det, at de forskjellige store Fejl, vi have set klæbe ved dens Ordning, og den Demoralisation, som Tjenesten medførte, maa have virket uheldig paa Markarbejdet og Livet omkring paa Landet, ikke mindre end at Rømningerne have berøvet Danmark mange gode Kræfter.

Og dog! Alt dette formaar ikke at rokke den Kjendsgjerning, at Frederik IV's Landmilits har været en nyttig Institution. Der kan ingen Tvivl være om, at den i en meget væsenlig Grad har gjort Landet stærkere i en Tid, da det gjentagne Gange var truet af store Farer. Ligesom

---

[1]) Forordningen af 27. Marts 1725.

[2]) J. Møller: Mnemosyne II, 96. Jvfr. Forordn. af 30. Oktbr. 1730. Hermed stemmer den stærke Skildring, der findes i et allerede ovenfor (S. 556) omtalt anonymt Forslag til Frederik IV om at hæve Landmilitsen, som er indgivet til denne Konge i Slutningen af hans Regering. Men Ensidigheden i dette Aktstykke er let at se.

den havde ydet den aktive Hær en betydningsfuld Forstærkning efter Slaget ved Helsingborg, saaledes havde den stedse senere tjent som en Reserve, der meget betryggede Landet. Om end de Bataillonen af dens Mandskab, der vare med i Slaget ved Helsingborg, under Forvirringen i dette slet ledede Slag havde vist en daarlig Holdning, var det til Vederlag med stor Tapperhed, at de af dens Batailloner havde kæmpet, der deltoge i det ligeledes uheldige Slag ved Gadebusch. De havde vist, at Landmilitsen kunde gjøre ypperlig Tjeneste i aaben Mark. Ogsaa efter den nordiske Krigs Slutning i de Aar, da Forholdet til Rusland var spændt, og Danmark endog truet med Landgangsplaner fra Russernes Side, maa det have været særdeles værdifuldt, at en saa anselig Reservehær havdes til Raadighed. For saavidt kunde Frederik IV være vel tilfreds med, at han havde skabt Landmilitsen, og ingen kan andet end kalde det forstandigt af ham, at han havde indført den. Hojer har med fuld Føje fremhævet dens Oprettelse som en Fortjeneste, og det var en Tradition senere, at den havde været fortræffelig i militær Henseende, langt bedre end den blev i Kristian VI's og Frederik V's Tid[1]).

Der kunde da, skulde man synes, til Trods for alle Fejlene ved Landmilitsens Organisation, være Grund for Historikerne i vor Tid til at erkjende det gode, den virkede. Hvis den Synsmaade, jeg her har gjort gjældende med Hensyn til Udskrivningsspørgsmaalet, er den rette, bortfalder oven i Kjøbet en af de værste Pletter, som man har ment, hæftede ved den. Men tilbage staar en anden,

[1]) Se Suhms Udtog af Danmarks, Norges og Holstens Historie S. 161 og Landbokommissionens Forhandlinger (Kjøbenhavn 1788) I, S. 57.

endnu værre, den, der først og fremmest har stillet Landmilitsen i et ugunstigt Lys for Efterverdenen. Den medførte, har man sagt, Indførelsen af Stavnsbaandet. I det mindste siden Midten af forrige Aarhundrede har der iblandt Jurister og Historikere ikke været nogen Tvivl derom. De have ogsaa været enige om, at det hvilede paa alle dem, der vare indskrevne i Reserverullerne, eller med andre Ord paa det unge Mandskab fra 14 til 35 eller 36 Aar.

Men trods denne Enighed har der dog med Hensyn til det Tidspunkt, da Stavnsbaandet skulde være indført, gjort sig en Forskjel gjældende. I forrige Aarhundrede var det den almindelige Mening, at det allerede fra først af havde hæftet ved Landmilitsen. I sin mærkelige «Erklæring» fra September 1767 om Bondestandens Kaar har Stampe saaledes udviklet, at, da Proprietærerne ved Landmilitsordningen vare blevne forbundne til af visse Tønder Hartkorn at levere en Karl til Landsoldat, saa fulgte deraf, at det unge Mandskab maatte forblive ved Godset og ikke uden Husbondens Tilladelse og Pas maatte gaa bort derfra, «paa det der alletider i paakommende Tilfælde kunde være nogen at præsentere». Han henlagde derfor Stavnsbaandets Indførelse til Landmilitsens Oprettelse 1701[1]). Samme Opfattelse gaar igjen hos Colbjørnsen, Luxdorf og Bang i deres Betænkninger ved den store Landbokommissions Forhandlinger i Slutningen af forrige Aarhundrede. I Suhms Udtog af Danmarks, Norges og Holstens Historie, hos Riegels og G. L. Baden ere Udtalelserne om Stavnsbaandet holdte i saa almindelige Udtryk, at man ikke tydelig kan

---

[1]) Erklæringer V, 444—45; jfr. I, 644—75, II, 619, III, 296, 300, 577, V, 23—24, 449.

se, til hvilket Tidspunkt af Landmilitsens Historie de henlægge dets Stiftelse; men al Sandsynlighed er for, at de have været enige med Stampe. Frederik Sneedorf har ment[1]), at det var stiftet ved Forordningen af 30. Decbr. 1702, hvorefter, som han udtrykker sig, alle Landmænd(!) fra 14 til 35 Aar skulde indskrives i Rullen og derved forpligtes til at blive saa længe paa deres Fødested; men, da denne Forordning kun er en i det enkelte gaaende Udvikling af Landmilitsordningen af 22. Febr. 1701, falder hans Mening væsenlig sammen med Stampes.

Under Indflydelse af den Fremstilling, Mandix har givet i sin Landvæsensret, er imidlertid i den nyere Tid den Mening trængt stærkt igjennem, at det først var 1724, at Stavnsbaandet blev almindelig indført. Mandix mener, saa vidt man kan se, at det i dette Aar blev paabudt ved Proprietærgodset, medens det allerede siden 1701 og 1702 havde gjældt henholdsvis paa de kongelige Godser og Strøgodset[2]). Allen lader det overhovedet først komme frem i Aaret 1724, sandsynligvis ved en Misforstaaelse af Mandix, som han aabenbart følger. Yngre Forfattere have optaget Allens Fremstilling.

Hvilken af disse Opfattelser er nu den rette, eller er maaske ingen af dem rigtig? Hvad om det nu skulde

---

[1]) Samlede Skrifter, 4. Del, 2. Bind, 254—55. En Forfatter fra Slutningen af 18de Aarh., nemlig Tyge Rothe, har maaske havt den Opfattelse, som nærværende Afhandling gaar ud paa at vise, er den rette, nemlig den, at der intet Stavnsbaand har været under Frederik IV udover de Aar, som selve Soldatertjenesten varede. I det mindste kunne et Par Steder i hans Skrift: Vort Landvæsens System, som det var 1783 (Kjbhvn. 1784) I, 201 og 206, udtydes paa den Maade; men Udtrykkene ere for ubestemte, til at man klart kan se, hvad Forfatteren har ment.

[2]) Landvæsensret I, S. 86.

vise sig, at Frederik IV aldeles ikke havde indført Stavnsbaandet?

For det første kan der ingen Tvivl være om, at Mandix og Allen ikke have havt Ret i at henlægge dets Indførelse enten delvis eller helt til 1724. Alt, hvad de have at støtte denne Mening paa, er, at der i dette Aar skulde være indført en Reserverulle paa Proprietærernes Gods over Mandskabet fra 14 til 35 Aar. Men da en saadan Rulle, som tidligere paavist[1]), allerede var bleven affattet 1701, falder det Grundlag sammen, hvorpaa deres Mening hviler. Enhver, der som disse Forfattere opbygger Læren om Stavnsbaandets Indførelse under Frederik IV paa, at denne Konge lod indrette Reserveruller, er nødt til paa samme Maade som Stampe og Forfatterne fra forrige Aarhundrede at føre det tilbage til selve Landmilitsens Stiftelse[2]).

---

[1]) Se ovenfor S. 573—574.

[2]) Højst uheldig har Allen talt om Stavnsbaandsforpligtelse til at forblive paa det Gods eller i det Lægd, hvortil det unge Mandskab hørte. Der er nemlig, som enhver ser, en overordentlig Forskjel paa at være bunden til et Gods af flere hundrede Tønder Hartkorns Størrelse og saa til et Lægd, der omfattede 32 Tønder Hartkorn. Han har aabenbart ved dette uklare Udtryk kort gjengivet Mandix's Udvikling af Forholdet. Efter denne (anf. St. S. 86) skulde Forpligtelsen til at blive paa Godset gjælde den, som havde hjemme paa Proprietærgodset, d. v. s. paa det Gods, der hørte til en Hovedgaard, medens Pligten til at forblive i sit Lægd paahvilede den, der boede paa Strøgodset, hvorved man forstod det Gods, som ejedes af private eller Stiftelser uden at være henlagt til visse Hovedgaarde. Da Mandix i sin Fremstilling heraf ogsaa henviser til Forordningen af 31. December 1701, maa han have ment, at dette samme Baand har hvilet paa Krongodsets Bønder, af hvem der udskreves Soldater dels til Fodfolket dels til Dragonregimenter (siden Slutningen af den store nordiske Krig udelukkende til Dragonregimenterne) ganske paa samme Maade som af Bønderne paa de private Godser. Det kan kun skyldes en Forglemmelse, at han ikke nævner Krongodset.

Men hvor vidt har selve Læren om, at Frederik IV har indført Stavnsbaandet, nogen Grund at hvile paa? Jeg skal ikke lægge Vægt paa, at Holberg, skjønt han taler om Vornedskabets Ophævelse i sit Værk: «Danmarks og Norges geistlige og verdslige Stat», ikke nævner Stavnsbaandets samtidige Indførelse, thi han omtaler det ligesaa lidt med Hensyn til den senere Tid, da det vitterlig existerede. Mere paafaldende er det, at Hojer i sin udførlige Skildring af Frederik IV's Historie ej heller nævner det; men — vilde der med en vis Ret kunne siges — han kan have glemt det ved Udarbejdelsen, og hans Tavshed er intet Modbevis imod, at det har været indført. Hvad der derimod maa vække stor Tvivl, er den forbavsende Kjendsgjerning, at der hverken i nogen Forordning eller i noget af de utrykte Aktstykker, som vedrøre Landmilitsen i Frederik IV's Tid, findes en eneste Bestemmelse, der taler om Pligt til at blive ved sin Fødestavn, uden for saa vidt den, der var udskreven til Soldat, skulde bo

Men enhver ser let, hvor urimelig hele denne Opfattelse er. Det maatte herefter have været en sand Lykke at have havt hjemme paa Gods, der hørte til en Hovedgaard, i Sammenligning med at være født paa Strøgodset eller Krongodset. I sidste Tilfælde vilde man være bunden til den snævre Grænse af 32 Tønder Hartkorn, medens Bonden paa Proprietærernes samlede Godser kunde røre sig frit indenfor hele Godsets Omraade. Oven i Kjøbet skulde efter Mandix's Lære Stavnsbaandet først være paabudt for Proprietærgodset 1724, medens Bonden paa de kongelige Godser siden Forordningen af 31. December 1701 og Bonden paa Strøgodset siden Forordningen af 30. December 1702 havde været forpligtet til at blive i sit Lægd i Alderen fra 14 til 35 Aar! Kun tvingende Beviser, det er klart, kunne bringe til at tro paa en Ordning, der skabte en saa oprørende Ulighed. Men Mandix anfører ikke noget som helst Bevis; han nøjes med at henvise til de to nys nævnte Forordninger, af hvilke ingen indeholder et eneste Ord om nogen anden Fødestavnspligt end den, Soldaten havde til at tage Tjeneste i Lægdet eller i Sognet.

indenfor et vist Omraades Grænser, saa længe hans Tjenestetid varede[1]).

Gaar man de Forfatteres Udtalelser igjennem, der have været Bærerne for Opfattelsen af, at Stavnsbaandet hvilede paa Bondestanden under Frederik IV, ser man ogsaa klart, paa hvor skrøbeligt et Grundlag de have bygget deres Lære. Den hviler hos dem alle kun paa den Slutning, vi finde særlig tydelig udtrykt hos Hovedautoriteten, Stampe, at fordi den Pligt at stille Rekrutter hvilede paa Hartkornet, maatte Godsejeren have Ret til at holde dem, der vare i Udskrivningsalderen, paa Godset; Indretningen af Reserveruller over dem, som kunde tages til Soldater, medførte derfor, at disse vare forpligtede til, saa længe de stode i Rullen, at blive paa det Gods eller i det Lægd, i hvilket de hørte hjemme. Men hvor rigtig denne Slutning end ser ud, er den løs, intet andet end et Postulat, saa længe den ikke har noget at støtte sig til, og der er ikke anført en eneste Kjendsgjerning til at underbygge den med. Hvem, maa man sige, kan indestaa for, at Regeringen har gjort den Slutning, paa hvilken Stampe bygger sin Lære, hvem tør paastaa, at Reserverullerne ere blevne affattede for at være andet og mere end blot et nødvendigt statistisk Apparat? Oven i Kjøbet maatte Konsekvensen af en Slutning som Stampes være, at der ogsaa i Norge havde været indført et Stavnsbaand, thi Pligten til at stille Rekrutter hvilede ligesaa fuldt i Norge som i Danmark paa Lægderne og Godserne. Men ingen har fornuftigvis dristet sig til at mene dette. Vi staa her overfor en af den Slags Deduktioner, som den historiske Kritik tidt har at bekæmpe, og som har bragt Guizot til med et stærkt Udtryk

---

[1]) Se ovenfor S. 559 ff.

at sige: „*rien ne fausse plus l'histoire que la logique*". Det er det forføreriske i tilsyneladende rigtige logiske Slutninger, der i dette Spørgsmaal som ofte ellers har bragt paa Vildspor.

Imidlertid er det ikke vanskeligt at se, hvad der har ført til, at denne Lære har trængt igjennem. Da Landmilitsen, efter at Kristian VI havde afskaffet den, atter blev oprettet ved Forordningen af 4. Februar 1733, blev Stavnsbaandet vitterlig paabudt og det i nøje Sammenhæng med, at alle udskrivningspligtige bleve indførte i Reserveruller. Efter at denne Forordnings § 7 har befalet, at enhver Hartkornsejer skulde affatte Lister over sit unge Mandskab fra 14 til 36 Aar, hvoraf han kunde lade enrollere, hvem han vilde, til Soldat, hedder det i dens § 18: «Ingen Bondekarl maa give sig fra det Gods, hvor han er født, saa længe hans Husbond kan skaffe ham Tjeneste, med mindre han er over de til Enrolleringen (ɔ: Udskrivningen) ansatte Aar eller i sin Tid ved Landmilitsen rigtig haver udtjent.» Saadant var Forholdet, da Stampe og det 18de Aarhundredes andre Jurister kjendte det, og Analogien bragte dem da til at mene, at den af Kristian VI indførte Sammenhæng imellem Stavnsbaandet og Værnepligten med den dertil hørende Optagelse i Reserverullen ogsaa havde gjældt paa Frederik IV's Tid[1]). Dette syntes saa naturligt, at den følgende Tids Forfattere fulgte den samme Synsmaade uden nærmere at undersøge dens Grundlag. De kunde jo endog støtte sig til en Autoritet som Stampe.

[1]) Det kan i Forbigaaende mærkes, at Stampe ikke var mere end 17 Aar gammel, da Frederik IV døde, og han kan godt tænkes i den Tid personlig aldrig at have hørt saaledes tale om Enkeltheder i Bøndernes Forhold, at han derved kunde blive hindret fra siden at danne sig en urigtig Forestilling om det her omhandlede Spørgsmaal.

Stavnsbaandets Tilværelse under Frederik IV gjaldt i den Grad som en Kjendsgjerning, at ingen faldt paa, at der behøvedes noget Bevis for, at det virkelig var blevet paabudt af ham. Man nøjedes med at udvikle, hvad der formentlig havde fremkaldt dets Indførelse.

Men hvor forbavsende det end er, at der ikke kan opvises et eneste Kongebud, som fastslaar et Forhold af en saa overordentlig Betydning, hvor mistænkeligt det end er, at intet Træk i Aktstykkerne peger paa, at der var indført et Stavnsbaand i hin Tid, kunde det dog tænkes, at det havde existeret. Det er, vil man være fristet til at sige, dog altfor paafaldende, at en saa udmærket Jurist som Stampe skulde have taget Fejl i et saa vigtigt Spørgsmaal. Men heldigvis kan Læren om Stavnsbaandets Indførelse under Frederik IV ikke blot kritiseres som løst begrundet, den kan ogsaa bestemt modbevises.

Allerede det er det værd at lægge Mærke til, at Forordningen om Vornedskabets Ophævelse, der blev udstedt 21. Februar 1702, altsaa et Aar efter Landmilitsens Indstiftelse, tydelig peger paa, at der ikke hørte noget Stavnsbaand sammen med denne, og at altsaa Stampes Argumentation ikke holder stik. Iblandt de Motiver, Kongen stiller i Spidsen for denne Forordning, er nemlig ogsaa den, at han ønsker, at «det unge Mandkjøn i de andre Vores Provinser» kunde blive «begjærligt efter at tjene og fæste Gaarde i de Provinser, hvor Vornedskabet hidtil havde hersket». Enhver ser let, at dette vilde være meningsløst, saafremt «det unge Mandkjøn» i de andre Dele af Landet ved et Stavnsbaand havde været forhindret fra at kunne flytte til den sjællandske Øgruppe. Men endnu tydeligere er Sproget i en af selve Forordningerne om Landmilitsen, den af 30. December 1702, thi her hedder

det udtrykkelig i § 21: «Skulde nogen hindre de fri Karle (ɔ: de, der ikke ere vornede) at flytte i anden Mands Tjeneste, naar de deres Tjeneste lovlig opsagt have, da skal de anses efter Lovens 3—19—9 pag. 554.» Lægger man nu Mærke til, at der i denne Paragraf af Forordningen helt igjennem er Tale om, hvorledes der skal forholdes med Udskrivningen af Karle, som flytte fra et Gods til et andet, er det klart, at det netop er en saadan Forandring af Opholdssted, der tænkes paa, naar der tales om at flytte i en anden Mands Tjeneste; Forordningen vidner altsaa paa det tydeligste imod, at der dengang var indført noget Stavnsbaand[1]).

Det er det samme, der fremgaar af den skarpe Klage, vi tidligere have set[2]) en jydsk Amtmand indgive over Godsejere, der søgte ved snedige eller voldsomme Midler at hindre Karle i at flytte fra deres Gods, efter at de lovlig havde opsagt deres Tjeneste her. Hvis Stavnsbaandet havde været indført, vilde Godsejerne blot ved et Forbud have kunnet standse en saadan Flytning, uden at Amtmanden havde kunnet sige et Ord dertil. Det stemmer

---

[1]) Da Læren om Stavnsbaandets Indførelse under Frederik IV har været bygget paa Opfattelsen af, at det med Nødvendighed laa i Institutionen selv med dens Reserveruller, kan jeg ikke andet end gjøre opmærksom paa Forordningen af 27. Marts 1725 Art. 3, Post 6. Her siger Kongen: «Med dem af det unge Mandskab, som ville begive sig fra den ene Proprietarii til den andens Gods, ville Vi allernaadigst, at der stricte skal forholdes efter Vores om Passer og Skudsmaal allernaadigst udgangne Forordning (ɔ: af 19. Februar 1701).» Det er klart, at Kongen ikke kjender anden Skranke for Flytningsfriheden end den, der laa i, at den, som flyttede, skulde have Pas og Skudsmaal. Vi skulle senere se, at denne Pligt kun var paalagt af Hensyn til nødvendig Orden, men at den ikke stod i Forbindelse med, at en Godsejer kunde nægte en Karl at flytte.

[2]) Se S. 552.

nøje hermed, naar en Krigskommissær i en Indberetning af 7. Juni 1702 til Kongen om en Session udtaler Frygt for, at det næste Gang vil falde haardt at finde Rekrutter i en Del Lægder under jydske Godser, da «ufejlbarligen de unge Knægte, som nu er at bekomme, med næste Michaels Tider ville begive sig af deres Tjeneste ind paa et andet Lægd, hvor ingen Vakanter er»[1]. Michaels Dag var den fastsatte Skiftetid, og her tales altsaa om en Flytning, der fandt Sted paa lovlig Maade, og som Krigskommissæren vidste, at vedkommende Godsejer ikke kunde modsætte sig, om den end skilte ham ved hans egne Rekrutter. Det er den samme Slags lovmæssige Flytninger, som en anden Krigskommissær en Del Aar senere hentyder til, naar han i en Indberetning til Kongen fra Odense 2. Maj 1712[2]) omtaler, at en Del af de unge Karle flytte fra de private Godser og indfæste sig paa Ryttergodset eller søge til Kjøbstæderne, hvor de tjene for halv Løn, «af Aarsag de for [at blive] Soldater kan være befriet». Han nævner det som noget, der vistnok voldte store Vanskeligheder ved Udskrivningen, men ikke kunde standses, og de Udtryk, der bruges, vise klart, at her ikke er Tale om Rømninger.

Hvor betegnende er det ikke ogsaa, naar man ser en Krigskommissær i Jylland omtrent paa samme Tid ikke blot gjøre Kongen opmærksom paa den Lovovertrædelse, hvori Proprietærer derovre gjorde sig skyldige ved at nægte de Karle Pas til at flytte, der lovlig opsagde deres Tjeneste, men naar han endog bruger det Udtryk, at de derved gjøre «denne fri Provinses Folk saa godt som til vornede»[3].

---

[1]) Justitsm. Aflev., Skab 8, Nr. 164, Pakke F.
[2]) Justitsm. Aflev., Skab 8, Nr. 164, Pakke Y.
[3]) Sammesteds.

Ganske paa samme Maade havde hin jydske Amtmand, vi nylig saa klage over Vold fra Herremænds Side imod Bønder, der vilde flytte, sagt, at de derved bleve »indknebne som vornede». I den Grad var et Stavnsbaand, der ikke hørte sammen med Vornedskab, disse Embedsmænd ubekjendt; med andre Ord, Landmilitsen havde slet ikke havt noget saadant i Følge med sig.

Det er endelig det samme, der paa den mest slaaende Maade fremgaar af Udtalelser, som vi have af Kristian VI's Ministre i et af denne Konges første Regeringsaar. I Aaret 1732, altsaa to Aar efter Frederik IV's Død, blev der imellem Kristian VI og Medlemmerne af hans Konselj, Ivar Rosenkrantz og Brødrene Karl Adolf og Kristian Ludvig Plessen, ført en højst interessant Forhandling om Bondestandens Stilling. Ved denne Lejlighed spillede Spørgsmaalet om en Gjenindførelse af den strax efter Kongens Tronbestigelse ophævede Landmilits en Hovedrolle. Kongen var stemt derfor, Ministrene raadede ham derfra. Da de saa, at, hvad der mest havde ført Kristian VI ind paa denne Tanke, var Ønsket om at faa et Baand til at holde paa Bønderne, der rømmede fra Godserne, stræbte de at vise ham, at en Indførelse af Landmilitsen kun vilde gjøre ondt værre. Iblandt andet udtalte de da: «At Bønderkarlene begive sig fra et Sted til et andet, er ingen Effekt af Landmilitsens Afskaffelse; thi saadant stod dem frit for, ogsaa i den Tid Militsen bestod. Naar Karlen kun lovligen opsagde sin Tjeneste, kunde hans Herre ikke med nogen Ret nægte ham sit Pas»[1]). «Proprietæren», hedder det i en anden Udtalelse af dem fra denne Tid, «kunde ikke nægte at udstede et

[1]) J. Møller: Mnemosyne II, 111.

saadant, uden han vilde udstaa en Proces og lide derfor efter Loven»[1]). Men er dette ikke et slaaende Bevis for, at der aldeles intet Stavnsbaand havde været tidligere? Hvem kunde have nøjere Kundskab om Forholdene paa Frederik IV's Tid end de tre Mænd, der skrev dette? De hørte alle til Landets største Godsejere, og de to af dem, Ivar Rosenkrantz og Kristian Ludvig Plessen havde oven i Kjøbet i en Aarrække været Stiftamtmænd, den ene i Viborg Stift (fra 1723—1730), den anden i Aarhus (indtil Oktober 1725), og altsaa paa Embeds Medfør syslet med alle mulige Enkeltheder, der vedrørte Landmilits, Reserveruller og Godsejernes Forhold til deres Bønder.

Vistnok nægtede de under Forhandlingen med Kongen ingenlunde, at nogle Proprietærer havde brugt Landmilitsordningen til at holde Bønderkarle tilbage paa deres Godser, og de undrede sig derfor ikke over, at der fra slige Mænds Side var rettet den Opfordring til Kongen, at han skulde gjenoprette Landmilitsen. Men de fastholdt tillige stærkt, at dette kun havde været en skammelig Misbrug. De stemplede dem, der opfordrede Kongen til atter at indføre Militsen, som kun tænkende paa at misbruge den, «ligesom tilforn er sket», og paa «tværtimod Loven og Forordningerne at ville tvinge den uvittige Bondekarl at blive ved Godset og antage en øde Gaard, saafremt han ellers ikke vil være Soldat»[2]).

---

[1]) Disse Ord høre til de i Mnemosyne II, S. 96 ff. anførte Aktstykker, men ere udeladte af J. Møller i hans Uddrag.

[2]) Sammesteds S. 98—99. Der kan næppe være Tvivl om, at det har været imod den Slags Misbrug, at den S. 602 Note 1 anførte § i Forordningen af 27. Marts 1725 har været rettet.

Naar der i den af Kristian VI den 5. Januar 1731 udstedte Generalpardon gives dem, der i Landmilitsens Tid vare rømte bort fra Landet, Tilladelse til at vende hjem, uden at de behøvede

I god Overensstemmelse hermed tyder selve denne Forhandling paa, at Tanken om Stavnsbaandet nu kommer frem som noget nyt, efter at det som hørende med til Vornedskabet var blevet ophævet af Frederik IV for alle, der vare fødte efter hans Tronbestigelse[1]). Det er karakteristisk at se, hvorledes Ministrene i deres Iver for at afværge Indførelsen af Landmilitsen søge at give Kongen Tanken om et andet Middel til at hindre Bønderkarlene fra at rømme fra de hoveripligtige Godser ind paa de hoverifri, og da netop foreslaa et Stavnsbaand paa Bønderkarlene fra 14 til 40 Aar. Ikke et eneste Ord i Motiveringen af dette Forslag peger paa, at der havde været noget lignende før. Hvad vilde have været naturligere end, at de havde gjort gjældende, at Kongen for at naa sit Ønske kun behøvede at gjenindføre en enkelt Del af Landmilitsens indtil for ganske kort Tid siden gjældende Ordning, nemlig Stavnsbaandet? Medens der intet staar herom, bruge Ministrene det Udtryk, at det var ønskeligt, «at der kunde udfindes et Middel til at holde Mand-

at frygte «Tiltale enten for Desertion eller Vornede eller Fødestavnsrettighed», ligger heri ingenlunde, saaledes som Mandix synes at antyde (anf. St. S. 87), noget Vidnesbyrd om, at der tidligere havde hvilet Stavnsbaand paa Bønderne. Der tales her kun om dem, der vare rømmede og altsaa paa ulovlig Maade havde forladt det Gods, hvor de havde hjemme; men den Fødestavnsrettighed, der kunde gjøres gjældende over for saadanne, havde intet med Stavnsbaandet at gjøre.

[1]) Det beror paa en Misforstaaelse, naar Mandix (anf. St. S. 88) og efter ham Allen og andre have ment, at Forordningen af 5. Marts 1731 paabød et Stavnsbaand, efter at dette var faldet bort ved Landmilitsens Ophævelse 30. Oktober 1730. Denne Forordning fastsætter med Hensyn til Spørgsmaalet om Flytningsfriheden intet andet, end at Forordningen af 19. Februar 1701 angaaende Pas og Skudsmaal skulde overholdes, og Mandix har selv rigtig (S. 85) set, at den sidst nævnte Forordning ikke bandt Bonden til Stavnen.

skabet paa Godset». Uden at være et afgjørende Bevis tyder ogsaa dette paa, at man ikke havde havt et saadant Middel i Landmilitsen.

Naar Retfærdigheden byder at fremhæve, at Ministrene haabede ved forskjellige tilføjede Bestemmelser at hindre Misbrug af den Ret, de herved vilde give Godsejerne, bliver det alligevel en beklagelig Kjendsgjerning, at det er disse, for øvrigt fortjente Mænd, der maa bære Ansvaret for at have givet det afgjørende Stød til Stavnsbaandets Indførelse her i Landet, thi Kongen har vitterlig fulgt deres Forslag i Forordningen af 1733. Idet de stræbte at afværge noget, som de mente, var fordærveligt for Landet, anede de ikke, at de blot kom til at gjøre ondt værre. Oven i Kjøbet hindrede de ikke Landmilitsens Indførelse, thi Kongen kombinerede den med deres Forslag om Stavnsbaandet.

Men, vil der maaske blive indvendt imod mig, naar jeg paastaar, at Stavnsbaandet først er indført saa sent, der er baade 1701 og 1724 givet Forordninger, som formente en stor Del af Bondestanden efter eget Tykke at flytte fra et Gods til et andet. Ligger der da ikke et Stavnsbaand deri? Vi ville kaste et Blik paa disse to Forordninger, saa meget mere som den ene af dem, den af 8. Februar 1724, har spillet en stor Rolle i Mandix's og Allens Opfattelse af Stavnsbaandets Tilblivelseshistorie. Det vil da let vise sig, at disse Forordninger aldeles ikke paabyde noget Stavnsbaand, at de kun fastsætte en vis bestemt Form for Flytning fra det ene Gods til det andet, men ikke indføre nye Skranker for Flytningsfriheden.

Dengang Frederik IV i Aaret 1700 lod Gehejmeraad Otto Krabbe og Overkrigskommissær G. Braëm afgive den Betænkning, der kom til at danne Grundlaget for Land-

militsens Ordning, følte disse Mænd sig overtydede om, at adskillige af Landets unge Mandskab vilde søge at unddrage sig Udskrivningen, saa snart den traadte i Kraft. De foreslog derfor Kongen at skærpe de ældre Bestemmelser imod Løsgængeri og Rømninger af Soldater eller Matroser, saameget mere som de kun bleve slet overholdte; der var, paastode de, overhovedet mange, som rømmede «af en eller anden Udyd», og der skete mange Misbrug med de Skudsmaal og Passer, som Præsterne i Følge Danske Lov skulde give dem, der, efter lovlig at have opsagt deres Tjeneste, vilde forlade deres Sogn. Nøje efter Krabbes og Braëms Forslag blev da Forordningen af 19. Februar 1701 udstedt, altsaa 3 Dage førend Landmilitsen blev indført. Hovedbestemmelsen i denne Forordning var, «at ingen Præst overalt her udi vort Rige Danmark maa meddele nogen, det være sig Mands eller Kvindes Person, som har været til Alters, noget Skudsmaal, med mindre Personens rette Husbond først har under sin Haand og Segl meddelt den samme sin Afsked, Pas eller Følgeseddel».

Allerede under Forhandlingerne om Landmilitsen i Kristian V's sidste Tid[1]) havde Spørgsmaalet om at hindre Bortflytning af Bønderkarlene fra Godserne været stærkt paa Bane, og Kongens Raadgivere i denne Sag havde i det Forslag til en Forordning, som de udarbejdede, optaget en Paragraf, hvori det hed, at for at «facilitere Udskrivelsen» maatte Præsterne «ingenlunde føje dennem, som paa andres Gods sig ville begive, med Skudsmaal og Skriftesedlers Meddelelse, uden Proprietærernes eller deres, som Godset, hvorpaa de født er, til brugelig Pant have, Vilje og Tilladelse». Saa stærkt udtrykt og især med en saadan

---

[1]) Se ovenfor S. 535 og 540.

Motivering vilde denne Paragraf have indført et virkeligt Stavnsbaand for alle i Udskrivningsalderen (fra 20 til 40 Aar). Godsejerinteressen stikker her tydelig frem. Men ligesom dette Forslag ikke blev til Virkelighed, saaledes var det i en stærkt ændret Skikkelse og med en helt anden Motivering, at Tanken om at hindre Rømninger traadte frem i Forordningen af 19. Februar 1701.

Det er med Hensyn til denne Forordning for det første indlysende, at den, da den melder sig som en Tilføjelse til Bestemmelsen i Danske Lov 3—19—10 om Skudsmaals Udstedelse, kun sigter til dem, som ogsaa tidligere havde skullet løse Skudsmaal hos Præsten, altsaa til Tjenestetyende. Forordningen nævner ogsaa udtrykkelig kun Tjenestekarle, Drenge samt Kvindespersoner. Den gjaldt ikke Husmænd og Inderster. Ikke mindre klart er det, at Husbonden, d. v. s. Proprietæren, ikke kunde nægte den Tjenestekarl, der vilde flytte efter lovlig Opsigelse, det Pas, som han behøvede for at faa Skudsmaal. Vistnok taler Forordningen et Sted om «Personens Afsked, Pas, Tilladelse at flytte og Skudsmaal», og Udtrykket «Tilladelse» kunde friste til at tiltro Godsejeren en vis Nægtelsesret; men at der ikke kan tænkes derpaa[1], ligger dels i Forordningen selv, da den kun taler om at vanskeliggjøre Falsknerier med Skudsmaal og hindre Flytning af Folk, som ikke lovlig havde opsagt deres Tjeneste, dels foreligger der et afgjørende Bevis derfor i de forskjellige Vidnesbyrd om Bøndernes Flytningsret, vi ovenfor have dvælet ved[2].

Uheldigvis kunde denne Forordning let misbruges.

---

[1]) Dette er ogsaa erkjendt af Mandix anf. Sted og andre Forfattere.
[2]) Jvfr. ogsaa det S. 613 anførte Pas.

Den gav den slette Godsejer en farlig Lejlighed til at chikanere den Bondekarl, der vilde flytte fra hans Gods, og den kunde saaledes ved Misbrug komme til at forøge Vægten af de Tvangsbestemmelser, som paa forskjellige Maader fastslog Bondens Umyndighedstilstand overfor Herremanden. Det var højst uheldigt, at selve Lægdsindretningen fristede Herremanden til at nægte en Karl Pas for derved at hindre ham fra at forlade Godset. Maaske vilde netop en saadan Karls Bortrejse gjøre det vanskeligt at faa stillet en Soldat for det Lægd, i hvilket han hørte hjemme, og det var Herremandens Pligt at stille en saadan. Fristelsen til ulovlig at nægte Passet var saa meget større, som højst sandsynlig Udsigten til at kunne blive udskrevet tidt bragte Karlene til at ville flytte ind paa Godser, hvor der var mindre Fare derfor. Selv om Otto Krabbe vitterlig var en brav Mand og her maaske ikke lod sig lede af ensidige Godsejerhensyn[1]), har han ikke gjort sig fortjent ved at faa Kong Frederik til at udstede denne Forordning. Men det maa nøje fastholdes, det var kun ved Misbrug, at den blev farlig for Bønderne, og der kan derfor aldeles ikke siges ved den at være indført et Stavnsbaand.

Aldeles det samme gjælder om Forordningen af 8. Februar 1724. Den gik, som tidligere nævnt, for en Del ud paa at gjøre Landmilitsens Byrde lettere for Landet ved at lade de enkelte Lægder blive paa 32 Tønder Hartkorn istedenfor paa 20, ligesom den ogsaa gjenindførte en Tjenestetid af kun 6 Aar, dels paabød den som en Følge af Lægdernes

---

[1]) At ved andre Lejligheder slige Hensyn paavirkede ham, vise f. Ex. hans Udtalelser ved Forhandlingen om Vornedskabets Ophævelse (Danske Samlinger i Gehejmearkivet Pakke 877) og ved Drøftelsen 1707 af Forandringer i Præstekaldenes Besættelse (Ny kirkehistoriske Samlinger I, 640 ff.).

Omdannelse Udarbejdelsen af nye Reserveruller, og den søgte at ordne forskjellige Enkeltheder bestemtere. Saaledes blev det ved den (§ 1) overdraget de enkelte Proprietærer, der havde samlede Godser, selv at affatte de nye Lægdsruller over Mandskabet paa deres Ejendomme[1]), og det hedder derpaa i § 4: «Som nu enhver Proprietarius er tilholden ved forskrevne indgivende Lægsrulle tillige rigtig at anføre, hvad Mandskab under hvert Læg i Reserve findes, som paa Godset tjener og sig opholder og ellers til Læggene rettelig henhører, for deraf til Rekruttering at betjene sig, naar det maatte behøves; saa skal hermed allernaadigst være forbuden, at ingen af deslige i Reserverullen anførte Mandskab uden foregaaende lovlig Opsigelse og derefter erholdte Pas og Skudsmaal af Godset maa bortflytte, langt mindre mellem Fardage sig bortsnige, men enhver, som vil flytte, skal efter Loven og de om Passer og Skudsmaale allernaadigst udgangne Forordninger være forsynet med rigtigt Pas, i hvor ung han end maatte være.»

Enhver ser vistnok let den umaadelige Forskjel, der er paa denne Paragraf og den om Stavnsbaandet i Forordningen af 1733[2]). Der tales slet intet om Pligt til at blive paa Godset, kun om, at Flytning skal ske efter lovlig Opsigelse, og Sammenhængen tyder paa, at en saadan Opsigelse gav Ret til at kræve Pas og Skudsmaal. Paragraffen

[1]) I Aaret 1701 havde det ved Instrux af 16. April været overdraget Kommissærerne til Landmilitsens Indrettelse at affatte Lægdsrullerne efter den dengang indførte Inddeling. Det er Bestemmelsen om, at det nu skulde overdrages Proprietærerne at affatte de nye Ruller, der har bragt Mandix og efter ham Allen paa Vildspor, og faaet dem til at tro, at selve Reserverullen først nu blev indført.

[2]) Se om denne ovenfor S. 600.

er kun en Fornyelse af, hvad der i den Retning var fastsat ved Forordningen af 19. Februar 1701, om end med den nødvendige Forøgelse, at den ikke blot taler om Tjenestetyende, men om alle i Reserverullen, altsaa ogsaa om Husmænd og Inderster, der vare under 35 Aar. Man ser ogsaa let, at det kun er et nødvendigt statistisk Motiv, der har fremkaldt denne Paragraf. Naar Proprietæren havde at affatte Lægdsrullen over de udskrivningspligtige paa sit Gods, og denne Rulle stadig maatte holdes i Orden for Rekrutteringens Skyld, var det nødvendigt, at han vidste nøje Besked med, hvilke Karle eller Husmænd og Inderster der flyttede fra Godset. Altsaa maatte det paabydes disse at melde ham, at de havde opsagt deres Tjeneste og agtede at flytte, for at han kunde udslette dem af Listen, og det var ligesaa nødvendigt, at de havde Pas eller Attest fra ham om, at de havde gjort Anmeldelse om Flytning, naar de henvendte sig til Præsten for at faa det ved Loven befalede Skudsmaal. Det hele er simpelt og naturligt; men det har ikke det mindste med noget Stavnsbaand at gjøre.

Hvis yderligere Bevis behøves derfor, kan der henvises til selve Affattelsen af de Passer, som Godsejerne udstedte for de Karle, der vilde flytte fra deres Gods. Jeg har været saa heldig i Gehejmearkivet at finde et Pas og Skudsmaal, saaledes som de udstedtes i Henhold til Forordningerne af 19. Februar 1701 og 8. Februar 1724. Det gjælder en Karl[1]), der i Tiden fra April 1724 til Oktober 1725 har skiftet 3 Gange Tjeneste paa forskjellige Godser efter lovlig Opsigelse. De tre Godsejere have alle udstedt

[1]) Det kan tilføjes, at det af den Sag, hvortil dette Aktstykke hører, fremgaar, at Karlen baade var i Udskrivningsalderen og netop ved Legemsbygning særdeles skikket til Soldat.

deres Passer paa det samme Stykke stemplede Papir, og efter hvert Godsejerpas har vedkommende Præst skrevet det ved Loven paabudte Skudsmaal. Det første Godsejerpas lyder ordret saaledes: «Som nærværende Olle Mortensen, barnfød i Skarild Sogn og By paa mit Gods, sammesteds sin Tjeneste hos Faderen Morten Olleson opsagt haver og andensteds agter at søge sit Brød, altsaa gives ham dette paa Begjæring som et Pasbord, tjenstligst bedendes, at Velærværdige Hr. Christen Lund, Sognepræst til Skarild og Aarnborg Sogner hannem sit Skudsmaal om Hans Christendomsforhold ville behage herpaa at meddele.

Londenis 12. April Ao. 1724.

Peder Madsen Lillelund.»

I det andet Godsejerpas hedder det blot, at Karlen efter lovlig Opsigelse er med dette Pas afskediget; i det tredje staar, at han lovlig har opsagt sin Tjeneste, «hvorfor han tilbørligen igjen med dette Passebord afskediges».

Det er værd i disse Passer at lægge Mærke til de Ord i det første, at Passet meddeles ham efter Begjæring, og i det tredje, at han tilbørligen med Passet afskediges. Havde Godsejeren kunnet nægte Tilladelsen til at flytte ind paa et andet Gods, ser enhver, at Udtrykkene maatte have været ganske andre. De, der staa, vise, at Passet ikke kunde nægtes.

Derfor have ogsaa Kristian VI's Ministre udtrykkelig udtalt om Forordningen af 8. Februar 1724, at dens Bestemmelser om Indretningen af Reserveruller ikke hindrede nogen fra lovlig at opsige sin Tjeneste, forlange Pas af Godsejeren, som denne var forpligtet til at give, og siden flytte til et andet Gods[1]). Dette er en autentisk Fortolk-

[1]) Betænkningen af 26. August 1732, det Stykke, der ikke er optaget i Mnemosyne. Jvfr. S. 605 Note.

ning af Forordningen, som ingen kan omstøde. Vi føres altsaa ogsaa her til at maatte fastslaa, at der ikke under Frederik IV hvilede noget Stavnsbaand paa Aldersklasserne fra 14 til 35 Aar.

Resultatet af denne Undersøgelse bliver, at man maa komme til en Opfattelse af Frederik IV's Forhold til Bondestanden, der stærkt afviger fra den gængse. Medens Tanken om ved Indretningen af en Landmilits at lægge Udskrivningen i Herremændenes Hænder og indføre et Stavnsbaand var tydelig oppe hos hans Faders Raadgivere i Slutningen af dennes Regering, gik han en anden Vej. Det er særlig en Ære for ham, at han ikke paabød Stavnsbaandet, uagtet det vilde have gjort det ulige lettere at gjennemføre Udskrivningen efter Lægder, ja, uagtet man kan sige, at dette Udskrivningsprincip næsten med Konsekvens førte til et Stavnsbaand som det eneste Middel til til at sikre sig, at der kunde stilles Rekrutter fra Godsernes enkelte Lægder. Naar han ikke lod Herremændene faa Udskrivningsretten, kan det forklares af, at han vilde være vis paa at faa de bedste Rekrutter, og det kunde kun opnaas, saafremt Officererne stedse havde Myndighed til at kræve, at de Karle skulde stilles for Sessionen, der mest vare skikkede til at være Soldater. Men at han ikke gav efter for den Fristelse at «lette Udskrivningen» ved at indføre Stavnsbaandet, var efter al Sandsynlighed en Virkning af den samme Følelse eller, om man hellere vil, det samme Statsmandssyn, der bragte ham til at hæve Vornedskabet, nemlig Opfattelsen af, at Bonden burde være en fri Mand i Danmark ligesaa godt, som han var det i Norge, og at Soldatertjenesten altsaa ikke burde gjøre større Indskrænk-

ninger i den personlige Frihed end højst nødvendigt. En saadan Indskrænkning var Forpligtelsen til, medens Tjenestetiden varede, at opholde sig indenfor et vist bestemt Omraade; men ingen kan fornuftigvis heri se noget stort Tryk eller andet end, hvad Forholdene med Nødvendighed krævede. Det var først hans Efterfølger, Kristian VI, der 1733 lod Bondestanden gjøre det store Skridt nedad ved baade at lade Herremændene faa Udskrivningsretten og at indføre Stavnsbaandet.

Det 18. Aarhundredes Jurister og Historikere, der havde Traditionen om Frederik IV som Bondestandens Velgjører, fandt denne Opfattelse fuldt berettiget ved hans Ophævelse af Vornedskabet, og det skræmmede dem ikke derfra, at de troede, han havde indført Stavnsbaandet. Dels havde dette, som de mente, været ulige kortere, end det senere blev, og uden de svære Tilføjelser af forskjellig Slags, det fik under hans Efterfølgere, dels mente de, at det havde været begrundet i Forholdenes daværende Natur, og ligesom de med Føje fandt det ulige lettere end Vornedskabet, saaledes holdt de det for langt mere stemmende med et fribaarnt Menneskes Ret; thi det var paa en Pligt overfor Staten, nemlig Pligten som Soldat, det var grundet, ikke som Vornedskabet paa et andet Menneskes Ejendomsret.

I vort Aarhundrede har Dommen om Frederik IV lydt ugunstigere. Idet man kom længere og længere bort fra Overbevisningen om hans velvillige Sind imod Bønderne, fandt man en højst uheldig Halvhed i hans Holdning overfor disse. Vi have i Begyndelsen af denne Afhandling set Vidnesbyrd om en saadan Opfattelse. Utvivlsomt vilde den være ulige mere rimelig end Begejstringen i forrige Aarhundredes Slutning for Fjerde Frederiks Minde som

Bondestandens Velgjører, saafremt det ikke viste sig, at den var bygget paa urigtige Forudsætninger.

Der er i denne Undersøgelse ikke lagt Dølgsmaal paa, at der klæbede store Fejl ved Landmilitsens Indretning, særlig ved Lægdsordningen med dens ulige Fordeling af Soldaterbyrden og med den Forpligtelse, der paahvilede de enkelte Lægder at skulle stille Soldater, hvad enten der fandtes udskrivningsdygtigt Mandskab i dem eller ikke. Disse Fejl have været skjæbnesvangre, fordi de forøgede den Uvilje, som den nye Institution nødvendigvis maatte fremkalde i en Tid, da Følelsen af Soldaterpligten imod Fædrelandet var saa svag og Ulysten til at bøje sig for militær Tugt saa stor. Hvis de ikke havde været, vilde Kristian VI ikke have søgt Folkeyndest ved at ophæve Landmilitsen, og det vilde da ikke være blevet i en virkelig faretruende Skikkelse, at den faa Aar efter blev gjenoprettet. Den vilde have holdt sig i den engang givne Form, uden Stavnsbaand og uden at Herremændene havde faaet Udskrivningsretten. Hvor langt bedre havde da ikke meget stillet sig her hjemme for Bondestanden i den følgende Tid!

Det kan heller ikke nægtes, at vi ved Landmilitsens Gjennemførelse under Frederik IV's Regering se en af Enevoldstidens vante Skyggesider i dens tidligere Periode. Det er Regeringens Mangel paa Evne til at faa Forordningerne nøjagtig efterlevede. Som Brist paa Lovlydighed hos Befolkningen var den ene Grund hertil, saaledes virkede ogsaa det højst uheldig, at Embedsstanden endnu kun var lidet duelig. Oven i Kjøbet viste Regeringen selv undertiden Slaphed i Gjennemførelsen af sine egne Forordninger og andre Bud, og den kontrollerede ikke tilstrækkelig, at de bleve overholdte. Det kan derfor ikke undre, at der tidt har

fundet Overgreb Sted fra Proprietærers Side, at disse, naar Lejligheden var gunstig for dem til at udøve Indflydelse paa, hvem af deres Bønder der blev udtaget til Soldat, ikke sjælden have misbrugt denne Lejlighed, og at de hist og her have baaret sig ad med deres unge Mandskab, som om der hvilede Stavnsbaand paa dette.

Men hverken Fejlene eller Misbrugene kunne retfærdiggjøre den Dom, der almindelig er fældet over Landmilitsen og derved ogsaa over Frederik IV. Selve det, at han indførte den nye Væbning var rigtigt og patriotisk, det var et alvorligt Skridt fremad til, at Danmark kunde faa en national Hær, og de Fejl, der klæbede ved den, kunde rettes af hans Efterfølgere, uden at der blev rokket ved det væsenlige i Institutionen. Naar det er blevet paastaaet, at han ved sin Landmilits tilintetgjorde eller svækkede Virkningerne af Vornedskabets Ophævelse, ja endog gjorde Bondestandens retslige Stilling værre end tidligere, tør det maaske haabes, at slige Domme for Fremtiden ville forstumme. Der kan være meget at dadle ved Frederik IV, baade naar man taler om ham som Menneske, og naar man ser paa hans Kongegjerning; men ligesom der er meget hos ham, der fortjener Anerkjendelse, saaledes skal det slaas fast, at intet i hans Ordning af Landmilitsen formaar at overskygge den store Fortjeneste, han har, idet han ved Vornedskabets Ophævelse ikke blot opstillede et stort Frihedsprincip, men ogsaa gjorde en lykkeligere Udvikling mulig for Bonden i en stor Del af Riget. Han bør ikke i Historiens Dom lide for, hvad hans nærmeste Efterfølgere og deres Raadgivere have forbrudt. Det attende Aarhundredes Bondevenner have havt mere Ret i deres Lovprisning af hans Minde, end de selv vidste af.

Efterskrift.

Medens den ovenstaaende Afhandling blev trykt, traf jeg ved Undersøgelser i Gehejmearkivet paa et Referat af selve den Votering, som fandt Sted i den Kommission, Frederik IV i September 1700 (ovenfor S. 536) lod overveje Spørgsmaalet om Indførelse af en Landmilits[1]). Uagtet Forhandlingen kun vedrørte Spørgsmaalet i Almindelighed, indeholder Referatet dog Udtalelser af enkelte Medlemmer, der have en vis Interesse, naar man tænker paa Landmilitsens paafølgende Historie. Snart træffer man Bemærkninger om Forholdsregler, der ville være nødvendige til Gjennemførelsen af Kongens Ønsker, som f. Ex. naar Oversekretær D. Wibe ytrer, at man maa komme til at indføre Ruller over alt Mandkjønnet, for at man «kunde vide et vist Antal i hver Provins», eller naar Justitsraad Giese mener, at det vil være bedst at overlade Udskrivningen til Herremændene. Snart, og det er det almindeligste, bliver der omtalt Vanskeligheder, som det gjælder om at afværge, og som virkelig senere i høj Grad viste sig. Etatsraad Benzon gjør opmærksom paa, at det vil blive svært altid at have «et vist Tal øvet Landfolk, formedelst at Folkene rejser fra en Provins til en anden»; flere Medlemmer forudse, at saasnart det kommer til en Udskrivning, vil «en stor Mængde ungt Mandskab forstikke sig og gaa ud af Landet»; men størst Interesse har det maaske at se Knud Thott fremhæve den Mislighed, der vilde være forbunden med at udskrive Landsoldater efter Hartkornet, thi, sagde han, der vilde godt kunne findes «de 100 Tdr. Hartkorn, som ej havde en eneste ung Mandskab». Uheldigvis antydede han ikke tillige en anden Vej, man kunde

[1]) Protokol over Kommissioner fra 1696—1703.

gaa, og de andre Medlemmer af Kommissionen synes ikke at have delt hans Betænkelighed. Han mente ogsaa, at efter de Fortegnelser, man havde, kunde det «unge Mandkjøn», der var i Landet (ɔ: udenfor Ryttergodset), ikke regnes højere end til 33000 Mand. Det vilde efter hans Overbevisning være nødvendigt, at der tillige skete Udskrivning paa Ryttergodset, «thi hvis det blev forskaanet, skulde de fleste unge Mandkjøn forstikke sig derhen».

Kejserlig Feltmarschal Henrik Holck.

En biografisk Studie

af

S. M. Gjellerup.

I.

Indledning. — Slægten Holck. Henrik Holcks Forældre, hans Fødsel, Barndom og første Ungdom.

Da Christian III's Datter, den bekjendte Kurfyrstinde Anna af Sachsen, var død den 1. Oktober 1585, og Frederik II skulde vælge en dansk Adelsmand, der paa hans Vegne kunde overvære Søsterens Bisættelse, sendte han Rigsraaden Sten Ottesen Brahe til Dresden. Kongen havde truffet sit Valg med stor Hensynsfuldhed. Sten Brahe var af en gammel, rig og anset Slægt. Han var velset ved det danske Hof, hvor han Moder, Fru Beate Bille, kort før det nævnte Tidspunkt var bleven udnævnt til Hofmesterinde hos Dronning Sophie[1]), og han mødte ikke som en

---

[1]) Fru Beate Bille var Datter af Klavs Bille til Lyngsgaard og Lisbet Ulfstand, som var Sødskendebarn til Herluf Trolle. Hun var født paa Skarholt 1528 og opdroges først hos sin Faster, Fru Birgitte Bille, Jens Torbensen Rosensparres til Skarholt, og senere hos Fru Malene Brahe, Jørgen Urnes til Boserup. 1544 havde hun Bryllup med Otte Brahe til Knudstrup, efter hvem hun blev Enke 1571. Medens hun var Hofmesterinde hos Dronning Sophie

fremmed ved det sachsiske Hof, hvor han i sin Ungdom havde tjent som Hofsinde hos Kurfyrst Avgust. Men der var vistnok ogsaa taget et andet Hensyn ved dette Valg. Sten Brahe stod nemlig som en værdig Repræsentant for en stor Kreds af fremragende danske Adelsslægter, der i sin Tid havde samlet sig om Christian III og Dronning Dorothea, og hvis Navne altid havde haft en god Klang hos den afdøde Kurfyrstinde, fordi de mindede hende om hendes Barndom, da hun endnu færdedes i sin Moders Jomfrukammer. Selv havde hun aldrig glemt sit Fædreland[1]). Hun havde ofte besøgt Danmark og havde staaet i Brevvexling med ikke faa bekjendte danske Adelsdamer, af hvilke flere jævnlig havde været hendes Gjæster ved det

---

(1584—92), forhandlede hun paa dennes Vegne med Anders Sørensen Vedel om Kæmpeviserne, og selv findes hun nævnet i Visen om Arild Urup og Tale Thott (S. Grundtvig, Danmarks gamle Folkeviser III, 682). Hun døde 1605. En Ligpr. over hende haves i Haandskr. i K. Brahes Bibl. i Odense. Se ogsaa om hende og hendes Børn Saml. til jydsk Hist. og Topogr. V, 207 ff. Iblandt hendes Sønner maa især fremhæves Astronomen Tyge Brahe og den ovennævnte Sten Brahe. Den sidstnævnte var første Gang gift med Birgitte Rosenkrantz, Datter af Otte Rosenkrantz til Næsbyholm og Ide Gøje, som var Søster til den bekjendte Fru Birgitte Gøje. Birgitte Rosenkrantz var tillige en Broderdatter af Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm (∾ Dorthe Lange), af Holger Rosenkrantz til Boller (∾ Mette Krogenos) og af Erik Rosenkrantz til Arreskov (∾ med Helvig Hardenberg). Med denne sin første Hustru arvede Sten Brahe Næsbyholm og fik ogsaa med hende Sigbrits Gaard i Kjøbenhavn, en Gave fra Birgitte Gøje, i hvis Hus hun havde været fra sin første Barndom af. Om Sten Brahes Stilling, Godser og senere Ægteskaber se Chr. H. Brasch, Gamle Ejere af Bregentved 1382—1740. S. 205 ff.

[1]) Kurfyrstinden klædte sig efter dansk Skik og holdt altid ved sit Hof en eller flere danske Adelsjomfruer, som kunde forfærdige allehaande Arbejder og Syværk. (K. v. Weber, Die Churfürstinn Anna zu Sachsen, S. 15 og Chr. H. Brasch, Anf. Skr. S. 158 og oftere. Jvfr. ogsaa Tr. Lund, Danmarks og Norges Hist. I, 5. Bg. S. 85 og 202.)

sachsiske Hof. Man tænke f. Ex. paa Adelsfruerne Birgitte Gøje, Anna Skram, Regitse Grubbe, Anna Hardenberg o. fl. For de Slægter, der havde samlet sig om Kurfyrstinden, ligesom tidligere om Moderen, Dronning Dorothea, blev hendes Død et Vendepunkt af stor Betydning, fordi hun i en vis Forstand havde været det sidste levende Tilknytningspunkt for Traditionerne fra Christian III's Tid, eller rettere fra Dronning Dorotheas Hof[1]). Men selve Traditionerne vedbleve dog sikkert endnu at leve længe hos disse Slægter og afgave vistnok Udgangspunkter for indbyrdes Ægteskaber igjennem flere Slægtled. Dette gjælder saaledes, som det synes, for Slægterne Krabbes, Kravfses og Holcks Vedkommende.

Medens Kurfyrstinde Annas Personlighed og omfattende Virksomhed som Landsmoder længe mindedes i Sachsen, hvor hun endnu den Dag i Dag nævnes som «die gute Mutter Anna», havde hendes Moder, Dronning Dorothea, en anderledes ublid Skjæbne. Igjennem hendes Breve, hvoraf et større Udvalg er udgivet i de senere Aar, faaer man Indtrykket af en ualmindelig udpræget Personlighed med en udviklet praktisk Sans og en sjælden Villieskraft[2]).

---

[1]) Om Modsætningen imellem Christian III's og Frederik II's Tidsaldere særlig med Hensyn til Adelens Stilling se Hist. Tidsskr. 4. R., IV, 1 ff.

[2]) Dronningens Breve, navnlig til den kongelige Familie eller i sammes Anliggender findes i Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearch. I, 69—214 og III, 3—104. Men en stor Del af hendes omfattende Brevvexling, der indeholder Bidrag til Belysningen af mange andre Forhold, hvori hun har grebet ind, henligger endnu utrykt i Gehejmearkivet, og det vilde være en smuk Opgave for en af vore Historikere at sammenarbejde det foreliggende Stof til en Fremstilling af hendes Personlighed. Naar man læser de i mange Henseender tiltalende Skildringer af Kurfyrstinde Anna, faaer man uvilkaarlig Indtrykket af, at Dronning Dorothea staaer

Men det er sandsynligt, at hun, der dog vistnok har øvet en lige saa stor og omfattende Virksomhed som Datteren, ikke efter Christian III's Død har kunnet gjøre sig fortrolig med den Tanke, at hun skulde træde tilbage i en mere beskeden Stilling som Enkedronning. — Frederik II var jo endnu ugift, og der var jo altsaa ingen anden Dronning her i Landet, og det lader sig vel tænke, at den Skygge, der derved er bleven kastet over hendes Personlighed, har fordunklet hendes i Øvrigt smukke personlige Egenskaber og bragt hendes Minde til at blegne, længe førend Historien fik fældet hendes Dom. Christian III's Historieskrivere nævne hende næppe, og vore nyere Historikere have saare lidet at berette om en af Danmarks kraftigste Dronninger. Det skal ikke her være Opgaven at give en indgaaende Skildring af hendes Personlighed, men vi ville kun i Korthed dvæle ved en Side af hendes Virksomhed, som synes at have haft en særlig Betydning for danske Adelsslægter. Hendes Virksomhed som Opdragerinde for sine Børn findes ofte fremhævet i Skildringer af Kurfyrstinde Anna, hvoraf de fleste ere fremkomne i den nærmeste Tid efter dennes Død, da man altsaa endnu kunde støtte sig til Samtidens mundtlige Overleveringer[1]).

---

i Baggrunden, og at det er hendes Egenskaber, Datteren har arvet. Det samme synes til Dels ogsaa at gjælde med Hensyn til Fru Birgitte Gøje og flere andre danske Adelsdamer, der uden Tvivl have taget Dronningen til Forbillede.

[1]) Saa vidt jeg ved, findes der ingen dansk Ligprædiken over Dronning Dorothea. Derimod lod Kurfyrstinde Anna holde en Sørgetale over hende i Dresden, som er trykt. Se Ph. Wagner, Eine Leichpredigt gethan zu Dreszden, als der Churfürst zu Sachsen sampt seiner Churfürstl. G. Gemahl der Königinn aus Dennemarck ein christlich begengnis gehalten Anno 1571 am Tage Martini. Dreszden 1573. 4. Men dette Skrift indeholder intet personalhistorisk.

«Hun var», siges der om Dronningen, «en øm Moder, en driftig Husbestyrerinde, en fredelskende Landsmoder og en gudhengiven Dronning, som opdrog sine Børn til Huslighed og stræng luthersk Rettroenhed. Bibelen var den daglige Læsning i hendes Hus. Anna maatte staaende læse Bordbønnen. Kongedatteren blev holdt til Spinderokken, til Baldyren, til at gaa om i Husholdningen, og endog medicinske Kundskaber bleve ikke fremmede for hende» [1]). Men denne hendes opdragende Virksomhed har sikkert nok ogsaa omfattet de Adelsjomfruer, som færdedes i hendes Jomfrukammer og Fruerstue, og som senere selv skulde gaa ud og opdrage kommende Slægter. Iblandt disse maa især fremhæves Karine Brejde, Margrete Reventlov, Birgitte Gøje, Hilleborg og Margrete Bille, Dorothe Lange, Anna Venstermand, Regitse Grubbe og Anna Hardenberg [2]).

---

[1]) Se Chr. H. Kalkar, «Churfyrstinde Anna af Sachsen» i Folkekalender for Danmark, 1859, S. 65, væsentlig efter sachsiske Kilder, især Fr. O. Stichart, «Gallerie der sächsischen Fürstinnen», Leipzig 1857, 8., S. 262 ff.

[2]) Karine Brejde, Datter af Hans Brejde til Vargaard i Slesvig og Thale Emmiksdatter fra Refsø, var Jomfru hos Hertuginde Dorothea, førend hun blev Dronning. Hun blev gift med Gunde Lange til Brejninge. 1540 tjente hun endnu Dronningen. Da hun dengang var gift, maa hun altsaa igjen være traadt i Hoftjeneste (D. Mag. 4. R. III, S. 12). Hendes Søster, Margrete, var vistnok ligeledes ved Hove og havde 1555 Bryllup med Pavl Hvitfeld (Dronningens Brev til Mogens Gyldenstjerne d. 20. Oktober 1558 om at lade gjøre en hængende Karm, som hendes Kammerjomfru Regitse skal have lig den, Margrete Hvitfelds fik, findes i Saml. Danske Kongers Historie i Gehejmeark.). — Margrete Reventlov, f. 1525 † 1606, af de fyenske Reventlover, var Datter af Anders Jakobsen Reventlov til Søbo († 1535) og Sidsel Nielsdatter Lange († 1553). Hun blev efter Kongens og Dronningens Raad og Bevilling 1542 gift med den lærde Erik Tygesen Krabbe († 1564). Se Chr. Lavritszøns Ligpr. over hende. Kbhvn. 1607. 8. Bl. Cij. Hendes Søster, Malene Reventlov, blev 1546 gift med Henrik Holck, som var ved Hove. At hun ogsaa har været ved Hove, kan vist-

Flere af disse ere uden Tvivl ligesom Dorothe Lange komne i Jomfrukammeret som Børn. Om den sidstnævnte hedder

---

nok ikke bevises, men er sandsynligt. — Birgitte Gøje, f. 1511 † 1574, Datter af Rigets Hofmester Mogens Gøje og Mette Albrechtsdatter Bydelsbach, blev 1544 gift med Herluf Trolle, der havde været Hofsinde (T. A. Becker, Herluf Trolle og Birgitte Gøje, 1865. 4.). Hans Broder Børge, Hofmester hos Hertug Hans, var gift med Birgitte Gøjes Søster Pernille. — Hilleborg Bille, f. 1529 † 1602, Datter af Rigets Hofmester Eske Bille og Sophie Krummedige, blev 1549 gift med Ejler Kravfse til Egholm, som senere maatte rømme af Landet, fordi han 1581 havde dræbt sin Hustrus Søstersøn, Tyge Brahe til Hammer. Han døde i Rostok 1599. (Dronningens Brev til Eske Bille om at faa Hilleborg i Jomfrukammeret, dat. Kbh. Sønd. eft. vor Frue Dag præsentationis 1544, findes i Sml. D. Kongers Hist.) En Margrete Bille var ogsaa hos Dronningen og fik 1556 Udstyr til en Vogn (R. Mejborg, Billeder af Livet ved Christian V's Hof, S. 154). Maaske er det den Søster til Hilleborg, der blev gift med Lave Brok til Vemmetofte. Tiden for Bryllupet passer godt med hendes Børns Alder. (Se dog Chr. H. Brasch, Vemmetoftes Historie I, 70, 75, 78 og 93.) Men man kunde ogsaa tænke paa Margrete Bille, Datter af Klavs Bille til Lyngsgaard og Lisbet Ulfstand og Søster til Fru Beate Bille, Otto Brahes (se ovenfor S. 620). Hun var født 1525 og blev gift med Christoffer Lindenov til Drenderup. — Dorothe Lange, f. 1541 † 1613, var Datter af Gunde Lange og Karine Brejde (se ovenfor). 1559 gjorde Dronningen paa Hønborg hendes Bryllup med Jørgen Rosenkrantz. Endnu skal tilføjes, at hendes tre Brødre, Hans, Frederik og Christen, ligeledes som Børn kom til Hove og gik i Skole med Kongebørnene (Jens Gøddissøn, Ligpr. over Dorothe Lange. Kbhvn. 1613. 8.). — Anna Venstermand, Datter af Jørgen Venstermand og Alhed Urne, blev 1564 gift med Godske Brokkenhus, der var Dronningens Hofsinde (C. F. Bricka, Kong Frederik II's Ungdomskjærlighed, S. 46—48). — Regitse Grubbe, Datter af Sigvart Grubbe til Lystrup og Mette Pallesdatter Ulfeldt, blev 1559 gift med Erik Urup til Färlöfholm i Skaane (se ovenfor ved Margrete Brejde). Hendes Søster Anna havde vist ogsaa været i Jomfrukammeret. Hun havde 1555 eller 1556 Bryllup med Klavs Urne til Bälteberg (Hist. Tidsskr. 4. R. IV, 514 og R. Mejborg, anf. Skr. S. 154—55). — Anna Hardenberg, † 1589, Datter af Korfits Hardenberg til Skjoldemose og Mette Christensdatter Skram, blev 1573 gift med Oluf Movritsen Krogenos (C. F. Bricka, anf. Skr. S. 48 ff.). Endnu kunde nævnes

det: «Der hun var ikke uden syv Aar gammel, haver højbaarne Fyrstinde, Dronning Dorothe, salig højlovlig Ihukommelse, med Flid anfordret hos hendes kjære Forældre, at hun maatte komme i hendes Naades Jomfrukammer, hvilket hendes Naade blev bevilget. Og paa fjerde Aar der efter, der hun var ikke uden paa sit tolvte Aar, blev forordnet at skulle være hendes Majestats egen Kammerjomfru. Og var udi hendes Majestatis Hoftjeneste, til hun var paa det attende Aar. Saa hendes N. saa vel som den S. Herre, højlovlig Ihukommelse, Konning Christian III, hendes Naades kjære Herre, havde en synderlig Velbehag af hendes Tugtighed, Skikkelighed og Finhed. Hvilket og deres Naade lod paakjende, saa at, efter hendes kjære Forældre en og anden Sinde begjærede hende der fra hjem til sig, da blev det en stor Unaade optagen, og finge endelig til Svar, at baade hans Kong. Majest. og hendes Majestat vilde være hende i Forældres Sted og ikke lade hende af deres Fruentimmer, førend hun kom saaledes til Alder, at de det med hende udi Gjerningen kunde bevise.» Disse sidste Ord af det anførte Sted ere et af Tidens gængse Udtryk, hvorved Kongen og Dronningen gav tilkjende, at de vilde udstyre hende og gjøre hendes Bryllup. Det var i Øvrigt en Naade, som i Almindelighed vistes de Adels-

---

forskjellige andre Adelsjomfruer, som i længere eller kortere Tid have været om Dronningens Person, f. Ex. Margrete Podebusk, Anna Skram, Ermegaard Gyldenstjerne, Karen Brokkenhus osv. Det har sin Interesse at se disse Navne. Paa enkelte Undtagelser nær ere de gode gamle danske Adelsnavne. Her findes ingen Holstenere iblandt dem. Det er et af Udslagene af den haarde Kamp, der igjennem den første Halvdel af Christian III's Regeringstid førtes imellem det slesvigholstenske Ridderskab og den danske Adel, og som endte med det danske Partis afgjorte Sejr. En udførlig Skildring af denne Kamp findes i A. Heises Wulfgang von Utenhof, Hist. Tidsskr. 4. R. VI, 163 ff.

jomfruer, der tjente Dronningen, og som endog strakte sig videre nedefter til hendes Naades Piger. Men det er tillige sandsynligt, at Dronningens Omhu har strakt sig endnu videre, saaledes at hun ogsaa ofte har gjort sin Indflydelse gjældende, naar det gjaldt om at finde Ægtemænd til dem[1]). I ethvert Tilfælde maa det ansees som givet, at Samlivet ved Hove imellem de unge Adelsmænd og Adelsjomfruer har medført ægteskabelige Forbindelser, som for de mindre fremragende Adelsslægters Vedkommende have haft til Følge, at de ikke blot have faaet Del i de større og mere indflydelsesrige Slægters Traditioner, men ogsaa, hvad der er væsentligere, ere blevne inddragne i Sameje med disse. Iblandt de Slægter, for hvilke disse Forbindelser have faaet særlig Betydning, maa fremhæves den sønderjydske Adelsslægt Holck. Denne Slægt fører som Vaabenmærke en af syv røde Sten bestaaende Mursparre i hvidt Felt, hvorved den adskiller sig fra to andre Slægter af samme Navn, den ene, ligeledes en sønderjydsk Slægt, med en imod venstre Hjørne skraatliggende Sten i Vaabenet, den anden, en gammel norsk Slægt, som fører et ved en Pæl delt Vaaben med to Sparrer i første og en halv Lillie til Delingslinien i andet Felt. Disse to sidstnævnte Slægter have ikke spillet nogen Rolle af større Betydning, men nævnes kun her, fordi den Fare altid ligger nær, at det fælles Slægtnavn kunde føre til en Sammen-

[1]) Det er bekjendt nok, at Dronning Dorothea var meget ivrig for at stifte Ægteskaber indenfor sin egen Slægt, ligesom hun endnu i en fremrykket Alder selv tænkte paa at gifte sig igjen. Det er vist nok derfor ret betegnende for hende, at der iblandt de faa Minder, der endnu ere bevarede fra hende, findes det kostbare Brudesmykke, som hun i sin Tid skjænkede til Staden Kjøbenhavn (Danske Samlinger for Hist., Topogr., Personal- og Literaturhist. VI, 109).

blanding og Forvexling af Personer, for saa vidt som man ikke har Vaabenmærkerne ved Haanden til Sammenligning. Men i Øvrigt er det ikke usandsynligt, at de to sønderjydske Slægter oprindelig have været to Linier af samme Slægt.

De sønderjydske Holcker med Mursparren i Vaabenet fremtræde allerede i Begyndelsen af det fjortende Aarhundrede, men deres Stamtavle lader sig dog ikke med Sikkerhed føre højere op end til Midten af det femtende. Slægtens Forhistorie er vel den samme som mange andre Adelsslægters. I urolige Tider, hvori Landefreden har været brudt, har en fejdelysten Mand samlet sig Midler, som han siden har stillet til sin Landsherres Raadighed imod Sikkerhed i Pantelen, der maaske senere paa Grund af Tidernes Ugunst ikke ere blevne indløste. Ved Siden af disse Omsætninger ere hans Rigdomme og Indflydelse tillige efterhaanden øgede ad forskjellige andre Veje, f. Ex. ved Ægteskab, Arv, Mageskifter osv., og ere derefter gaaede i Arv til hans Børn, med hvilke Slægtens Historie begynder. 1315 nævnes Johan Holck til Kalby[1]) iblandt de Mænd, der lovede for Hertug Erik ved Fredslutningen i Nyborg. 1318 er Erik Holck Marschal hos Hertug Erik, og det er vel den samme Mand, der nævnes som Kong Valdemars Marschal 1327, da Kongen pantsatte til ham og Aage Iversen: Vindby, Dravgby, Boseholm, Elsmark, Holme, Svorthorp (i Bylderup Sogn), Æbeltoft og Grindov med Kongsgaarden sammesteds med Stensvaadeng og Mølle for 1000 ℔ lybsk. Endnu i Midten af Aarhundredet havde Ridderen Erik Holck Marsksøn Bylderup Sogn i Pant af

---

[1]) Kalløbygaard, forhen en Adelsgaard, 1 Mil n. o. f. Slesvig (J. P. Trap, Statistisk-topogr. Beskr. af Slesvig II, 523). I T. Hofmans Efterr. om d. Adelsm. II, 151 er den forvexlet med Kølbygaard i Thy.

Hertug Valdemar. 1339 nævnes en Ridder Jon Holck i Forhandlingerne imellem Hertug Valdemar og Grev Gert, og en Væbner Johannes Holck besegler 1378 med flere andre et Pantebrev til Biskop Johannes i Ribe. Men henimod Slutningen af Aarhundredet har Slægten maattet fortrække fra Sønderjylland og nedsætte sig i Kongeriget. Grunden hertil maa nærmest søges i de ugunstige politiske Forhold i Hertugdømmet, som medførte, at de Syd fra indvandrede Tyskere trængte de indfødte Slægter til Side. Allerede i Begyndelsen af det femtende Aarhundrede besidde Holckerne betydeligt Gods i Sjælland og især i Jylland, i Aarhus og Ribe Stifter, f. Ex. en stor Del af Hadsherred[1]). Men henimod Slutningen af samme Aarhundrede har Forholdet atter forandret sig. De kongerigske Besiddelser blive for største Delen afhændede, og Slægten maa nu igjen søges i Sønderjylland, hvor den efterhaanden samler sig Gods i Sundeved og paa Als. I det sextende Aarhundrede besad Holckerne foruden Rønhave og Ballegaard om end ikke fuldt ud saa dog i Sameje med andre Slægter de mindre Gaarde: Tansgaard, Stensgaard, Melsgaard, Nensgaard og en stor Del andet Strøgods. Efter Christian III's Død indtræder atter et nyt Vendepunkt i de sønderjydske Slægters Historie, idet de nødes til at sælge deres Godser i den kongelige Del af Hertugdømmet

[1]) A. Hvitfeldts Danm.s Riges Krøn. Fol. I, 384, 402 og 439. Suhms Hist. af Danm. XII, 412, XIII, 681 og XIV, 582. A. D. Jørgensen, Synspunkter for Opfattelsen af Valdem. Atterdags og Dronning Margretes Historie, i Nord. Tidskr. för Vetenskab, Konst och Industri, utg. af Letterstedska Föreningen, 1883, S. 210. N. hist. Tidskr. II, 259. — Som Kilder til Slægtens Historie kan endvidere nævnes: Ældste danske Arch. Registr. I, 99, II, 123 og 283, III, 359 og 370, Danske Herreg. IX, 5, 2 og Arch. für Staats- u. Kirchengesch. IV, 290—91, 308 og 313.

til Kong Frederik II og Hertug Hans den Yngre[1]). Efter 1590 ere Holckernes Besiddelser i Sundeved og paa Als uden nogen Betydning, og de maa fra nu af, især naar der tillige tages Hensyn til deres Familieforbindelser, betragtes som en kongerigsk Slægt.

Den mest bekjendte Sædegaard paa Als, hvortil Slægten skrev sig i det femtende og sextende Aarhundrede, var Rønhave, dengang en lille befæstet Borg, som laa paa en Halvø imellem Alssund og Avgustenborg Fjord. Godske Holck til Ballegaard levede henimod Midten af det femtende Aarhundrede. Hans Søn Ditlev arvede Rønhave og Ballegaard, og med dennes to Sønner, Christian og Bertel, delte Slægten sig i to Linier. Medens Christian Holcks Linie, der skrev sig til Barritskov i Jylland, allerede uddøde paa Sværdsiden 1588, blomstrer derimod Bertel Holcks Linie endnu her i Landet, delt i to grevelige og en friherrelig Linie.

Henrik Holck til Rønhave og Ballegaard var Søn af Bertel Holck († 1535) og Katharine Lundt, som havde været Jomfru hos Christan I's Dronning, Dorothea af Brandenburg. Han studerede i Vittenberg 1528 og var under Frederik I øverste Sekretær i Kongens Kancelli, i hvilken Stilling han forblev under Christian III og endnu nævnes 1540. 1536 forlenedes han med Degnedommet i Bergen, lige som han ogsaa havde Helligetrekongers Kapel i Roskilde Domkirke fra 1538 af til sin Død. 1535 arvede han efter sin Fader Rønhave og Ballegaard, og 1547 skjænkede han en Prædikestol til sin Sognekirke i Ulkebøl. Han blev 1546 gift med Malene Reventlov, Datter af Anders

[1]) Om Hertug Hans den Yngre og hans omfattende Godskjøb se A. D. Jørgensens fortrinlige Skildring i »Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie«. Kbh. 1882. 8. S. 202 ff.

Reventlov til Søbo i Fyen, og arvede formodentlig med hende foruden Part i Søbo Gjerlev By i Løveherred (1569) og Gods i Andst og Vesterhorneherred (1579). Til Godset i Andst Herred hørte ogsaa Knudsbøl, som han 1579 tillige med Strøgods i Jylland og Fyen maatte bortbytte til Frederik II imod Højgaard med Gods i Fløjstrup, Grejs og Ilved. Han døde samme Aar og ligger tillige med sin Hustru begraven i Jordløse Kirke ved Søbo. Hun levede endnu 1602, da hun var til Stede ved Svigerdatterens, Karine Kravfses, Dødsleje[1]). Henrik Holck og Malene Reventlov havde foruden en Datter, Anna, som døde ugift, fem Sønner, hvoraf dog kun tre efterlod sig Børn. Den ældste Søn, Bertel, blev gift med Lisbet Sandberg, en Datterdatter af den fra Christian III's Tid bekjendte Marsk, Tyge Krabbe[2]), men hans Linie uddøde allerede i det andet Led. Broderen Ditlev Holck blev igjennem sit andet Ægteskab med Margrete Krabbe, en Sønnesøns Datter af Tyge Krabbe, Stamfader til de grevelige Linier af Slægten, medens den friherrelige Linie udgik fra den tredie Søn, Christian, igjennem hans Ægteskab med Karine Kravfse, Datter af Ejler Kravfse og Hilleborg Bille.

Den ovennævnte Ditlev Henriksen Holck til Rønhave, Højgaard og Eskildstrup[3]) blev født paa Rønhave St. Ag-

---

[1]) Danske Mag. 4. R., III, 48. Niels Lauritzøn Arctanders Ligpr. over Karine Kravfse. Kbh. 1604. 8. Det Gods, Kongen 1579 gav i Stedet for Knudsbøl, tilhørte egentlig Maribo Kloster, som han maatte give andet Gods i Erstatning (Jydske Reg. 2, 426. Sml. Mageskifter Nr. 428 og Topogr. Sml.: Maribo Nr. 13 i Gehejmeark.). Samtidig med dette Mageskifte overdroges maaske ogsaa Ballegaard til Frederik II.

[2]) Om Tyge Krabbe og hans Æt se A. Heise, Familien Rosenkrantz's Hist. II, 100 ff. og 233—40.

[3]) Rønhave solgte han 1590 til Hertug Hans d. Yngre. I Højgaard havde han kun Part, og Eskildstrup arvede han først med sin anden Hustru.

netes Dag, den 21. Januar 1556, og opkaldtes efter sin afdøde Farbroder, «som blødte sig ihjel af Næsen»[1]). Han opdroges hjemme og kom i sit fjortende Aar en kort Tid til Enkedronning Dorotheas Hof. Derefter tjente han Hertug Hans af Sønderborg og blev 1574 af Frederik II forskreven til Markgrev Georg Frederik af Brandenburg[2]), hos hvem han tjente sig op til Mundskjænk, og i hvis Tjeneste han gjorde flere Rejser, iblandt andre en til Polen, hvor han 1576 var til Stede ved Kong Stephans Kroning. Da han nogle Aar efter var sendt i Markgrevens Ærinde til Frederik II, traadte han i dennes Tjeneste og blev Hof-

---

[1]) Hans Mikkelsen har i sin Ligpr. over Ditlev Holck angivet den rigtige Fødselsdag, medens Sønnen i sine Optegnelser har den 10. Januar. Han er kommen i Urede med sin Tidsregning, fordi han i Udlandet har regnet med «Ny Stil». Ditlev Holcks Faddere vare: Erik Krabbe til Bustrup, Iver Eriksen Rosenkrantz til Koxbølle, Pavl Mogensen til Blansgaard, Jochum Brejde til Vargaard, Henrik Lundt til Thorsletgaard, Jørgen Hartvig, Moritz Høchen fra Haderslev, Skakki Plilis, Husfoged paa Sønderborg, Baltzer Harberge til Erbikgaard, Jakob Reventlov til Søbo, Fru Anne Ahlefeld, Gregers Arnfelts til Søgaard, Fru Margrete v. Qualen til Avenbøl, Fru Margrete von der Harberge til Snabæklund, Fru Dorothe Moltie til Vanding, Fru Margrete Rotfeld, Hans Holcks til Barritskov, Fru Ermegaard Brejde til Søbo paa Als, Jomfru Ide Holck, Jomfru Berethe Reventlov, Jomfru Barbara Eriksen til Exstrupgaard, Hr. Pavl Gødelykke, Provst paa Als, og Karsten Bondemand, Borger i Hamburg (Sønnens Optegnelser).

[2]) I Ligprædikenen kaldes han urigtig Joachim af Brandenburg, men at her menes Markgrev Georg Frederik, er sikkert nok. Dette ses iblandt andet af sidstnævntes Brev, dat. Baden zu Schweiz 26. Maj 1575. Han er paa Rejse og har derfor modtaget Frederik II's Skrivelse med Anbefaling for D. Holck saa sent, skjønt den allerede var skrevet paa Skanderborg d. 9. December 1574. Han lover at modtage Holck, dersom han har Plads ved Hove. Brevet findes i Gehejmeark., Registr. 49: Preussen og Brandenburg. Markgrev Georg Frederik af Ansbach, Jägerndorff og Baireuth eller Culmbach, f. 1539 † 1603, styrede Preussen 1578—1603 paa sin sindssvage Fætters, Hertug Albrechts Vegne.

junker 1580. 1585 udnævntes han til Kammerjunker og var tillige Jagtjunker 1587—89. Fra 1586 af tjente han som Hofmester hos Dronningen med 100 Dlr. i aarlig Løn og havde 1585—97 Utstejn Kloster og Allehelgensgods i Bergen i Forlening. 1585 gjorde Kongen og Dronningen paa Frederiksborg Slot hans Fæstensøl med Jomfru Inger Rosenkrantz, der dengang var i Dronningens Jomfrukammer[1]). Hun var Datter af Folmer Rosenkrantz til Stensballe og Fru Margrete Gyldenstjerne, som var en af de Adelsfruer, der efter Tilsigelse havde været til Stede hos Dronning Sophie ved Christian IV's Fødsel. Efter Frederik II's Død stræbte Enkedronningen, medens hun endnu havde nogen Indflydelse, at sikre sine Omgivelser gode Stillinger, og efter hendes Indstilling til Rigets Raad blev Ditlev Holck Lensmand paa Kjøbenhavns Slot 1588[2]). 1595 fik han Kronborg Len, hvor han var den fjerde Slotsherre (1595—1600). I de følgende nitten Aar havde han derefter Lysekloster i Norge (1600—1), Tryggevælde i Sjælland (1601—14) og tilsidst Gulland, som han overtog efter Brostrup Gjedde 1614. Da han 1619 afløstes i denne Forlening af Christoffer Ulfeldt, trak han sig tilbage til Privatlivet og boede i de nærmest paafølgende Aar paa Erikstrup ved Storeheddinge. Som Lensmand har han faaet et godt Lov. Han roses som en from og gudfrygtig Mand, der var velvillig imod Kleresiet og Præsterne. Han skal ogsaa have bragt god Orden paa Gulland, «efterat det før

---

[1]) Dagen er ikke opgivet, men var maaske den 24. Juli. Den Dag skrev han i det mindste i Dronningens Stambog paa Frederiksborg: G. G. m. g. g. (ɔ: Gott Gebe mir gutt gelucc). (Gl. kgl. Sml. 3646. 8. i d. kgl. Bibl.)

[2]) Enkedronningens Brev til Raadet haves ikke mere, men fandtes tidligere i det nu tabte Arkiv paa Rosenholm (efter en Registr. over dette Arkiv, som haves i Gehejmeark.).

hans Tid var gaaet selsomt til»[1]), og overalt, hvor han fik Len at bestyre, bar han særlig Omhu for Kirkernes Udsmykning og Vedligeholdelse. Disse bære endnu den Dag i Dag Vidnesbyrd derom, og der er ikke ret mange af dem, som ikke i hans Embedstid have faaet enten Klokke, Altertavle eller Disk og Kalk dels paa Lenenes Bekostning og dels som Gave fra ham selv[2]).

Den 1. Avgust 1591 gjorde den unge Konge et Dobbeltbryllup paa Kronborg. Ditlev Holck ægtede Inger Rosenkrantz, og Lensmanden paa Frederiksborg, Morten Venstermand til Søholt, havde Bryllup med Anne Andersdatter Galt[3]). Under Forberedelserne til Festen tjente ved Madlavningen to Overkokke, fem Kokke og ti Kokkedrenge. Kongen gav 50 Rosenobler i Brudegave, og Dagen efter lod han holde Fægteskole paa Kronborg til Ære for de Nygifte. Fra denne Fest skriver sig vist et endnu bevaret Minde: et Hjullaasgevær. Piben bærer Aarstallet 1591.

---

[1]) Niels Strelovs Chronica Guthilandorum. Kbh. 1633. 4. Bl. Pp. 2.

[2]) Dette gjælder saaledes f. Ex. Ramløse (Altertavle), Anise (ligel.), Gildeleje (Disk og Kalk), Ljunge (Klokke), Hillerød (Kalk), Sierslevvester (Klokke), Søllerød (ligel.), Karlebo (Altertavle), Havnelev (ligel.), Magleby (ligel.), Lyderslev (Altertavle og Prædikestol), Frøslev (ligel.), Hellested (Altertavle), Haarlev (ligel.), Vollerslev (Prædikestol) og Højrup (Prædikestol og Stolestader).

[3]) Hans Mikkelsen har i sin Ligpr. over Ditlev Holck urigtig angivet Dagen som 22. Marts. Ejler Brokkenhus har i sine Optegnelser (Sml. til Fyens Hist. o. Topogr. VI, 291 ff.) d. 1. Avgust, hvilket bekræftes af R. Mejborg, Billeder af Livet ved Christan V's Hof, S. 165 og 167. Tr. Lund, Danm. o. Norges Hist. I, 5. Bg. S. 140 og 316. Niels Lavritsen Arctander dedicerede d. 24. Avgust 1591 sit Skrift «Poenitentzis Speyl» til Ditlev Holck og greb Lejligheden til at lykønske ham til hans nylig indgaaede Ægteskab, «eftordi han formedelst sin langvarige Svaghed er forhindret i at gjøre det mundtlig». Denne Udg. af det nævnte Skrift synes at være gaaet tabt. En Afskrift af Dedikationen findes i Klevenfeldts Sml. i Gehejmearkivet.

Skjæftet er overalt indlagt med Ben, hvori der er indgraveret Fremstillinger af Reinicke Fuchs og af Harernes Triumf over Jægerne. Paa Kolben findes det holckeske Vaaben og Bogstaverne D. H.[1]).

Ditlev Holcks og Inger Rosenkrantz' huslige Lykke varede dog kun kort. Hun døde allerede den 29. September 1592, efter at have ligget til Sengs i tre Fjerdingaar[2]). Ægteskabet var barnløst. I henved tre Aar sad Holck som Enkemand og søgte derpaa atter en Ægtefælle, denne Gang i Krabbernes Slægt. Den 8. Februar 1595 tilsagdes ham paa Vegholm i Skaane Jomfru Margrete Krabbe. Hun var født den 4. December 1577 og gik altsaa dengang i sit attende Aar. Hendes Fader, Niels Krabbe til Vegholm, var en Sønnesøn af Rigsmarsken Tyge Krabbe og Anna Nielsdatter Rosenkrantz fra Bjørnholm. Hendes Moder, Fru Birgitte Skave til Eskildstrup, var en Datter af Herluf Skave og Anna Tygesdatter Brahe fra Tostrup. Margrete Krabbe var i sin Barndom bleven opdraget hos sin Mormoder paa Eskildstrup tillige med sit Sødskendebarn, Sophie Nielsdatter Ulfstand fra Barsebæk, men efter Mormoderens Død (1590) var hun atter vendt tilbage til Vegholm.

Den 20. Juli 1595 gjorde den unge Konge anden Gang Ditlev Holcks Bryllup, denne Gang paa Kjøbenhavns Slot, og atter var det et Dobbeltbryllup. Broderen Christian Holck ægtede Jomfru Karen Kravfse, en Datter af Ejler Kravfse og Hilleborg Bille. Festen fortsattes i de to føl-

---

[1]) Katalog over den hist. Vaabensamling paa Kjøbenhavns Tøjhus. Kbh. 1877. 8. S. 44, Nr. 15.

[2]) Tirsdagen d. 7. November 1592 blev hun begraven i Nikolaj Kirke (Ejl. Brokkenh.). Ditlev Holck lod senere hendes Lig henføre til Skavernes Gravsted i Sneslev Kirke ved Eskildstrup.

gende Dage, Mandag og Tirsdag den 21. og 22. Juli[1]). Ditlev Holck var igjennem sit andet Ægteskab traadt i Forhold til en gammel, rig og anset Slægt, og ifølge et samtidigt Vidnesbyrd førte han i de 38 Aar, hvori Ægteskabet varede, et lykkeligt Samliv med sin Hustru, men det maa dog fremhæves, at han i sine tre sidste Leveaar opholdt sig næsten uafbrudt hos sin Svigerdatter, Fru Hilleborg Kravfse paa Ravnholt i Fyen, medens hans Hustru boede paa Eskildstrup, og hun besøgte ham ikke engang i hans sidste Sygdom. I deres Ægteskab havde de foruden Sønnen Henrik, som vil blive nærmere omtalt nedenfor, to Døtre, der begge fødtes paa Tryggevælde, Anna den 7. December 1602 og Magdalene den 21. November 1604.

Efterat Ditlev Holck havde afgivet det gullandske Len 1619, levede han som Privatmand[2]). Da han allerede

---

[1]) Mejborg, Anf. Skr. S. 167. Hofman, D. Adelsm. har paa Holckernes Stamtavle urigtig 10. Avg. som Christian Holcks Bryllupsdag. Kongens Brev til Fru Birgitte Skave om at møde med sine Jomfruer til Ditl. og Chr. Holcks Bryllup d. 20. Juli er dat. d. 12. Juni 1595 og findes i Gehejmeark. Det er undertegnet af Regeringsraaderne Chrff. Valkendorf og Ar. Hvitfeld. Ifølge Anna Krabbes Antegnelse i Niels Kaases Ligprædiken stod Chr. Holcks og Karen Kravfses Velkom i Kjøbenhavn d. 23. Juli 1595. Under Lystigheden paa Festens tredie Dag traf man vistnok udenfor paa Slotspladsen Forberedelser til en Henrettelse, hvorved vel ogsaa en Del af Brudefølget har givet Møde. D. 23. Juli blev Peder Norby halshugget ved Slottet i Kjøbenhavn (Ejl. Brokkenh.). V. A. Secher, Sml. af Kongens Rettertings Domme 1595—1604. S. 19 ff.

[2]) Ved Siden af sin Stilling som Hofembedsmand og som Lensmand havde Ditl. Holck kun haft meget faa offentlige Hverv. Frederik II sendte ham som Gesandt til Sverig til Kong Johan III's Bryllup med Gunild Bjelke d. 21. Februar 1585. Sønnen, Henrik Holck, skriver derom: «I samme Bryllup blev hun kronet om Søndagen, fordi han vilde ikke vies til en slet Jomfru, derfor viedes de først om Mandagen tilsammen.» I den svenske Krig laa D. Holck som Kommissær i Rostock og Warnemünde i 16 Uger og modtog Krigsfolk, som han sendte til Kalmar og Elfsborg, og i September

dengang skrev sig til Eskildstrup, som beboedes af hans Svigermoder, Fru Birgitte Skave, maa han formodentlig have faaet en Part i Gaarden. Erikstrup ved Storeheddinge, som han beboede i flere Aar, har hans Hustru maaske ligeledes arvet en Part i efter sin Søster, Sophie Krabbe, der havde været gift med Christen Eriksen Valkendorf[1]). I det sidstnævnte Aar havde Holck fyldt sit treogtresindstyvende Aar, det niende Climacter eller store Fareaar, som man i hin Tidsalder ansaa for vanskeligt at komme over. Alderdommen havde vistnok ogsaa begyndt at gjøre sig gjældende, men da han endnu levede i femten Aar og der intet forlyder om, at hans Arbejdskraft var nedbrudt, ligger det nær at undersøge, hvormed han da har udfyldt denne Tid, saa meget mere som hans Jordbrug og Godsbestyrelse dog ikke kan have optaget den i noget stort Omfang. Hvad hans Dannelse angaaer, da har han for-

---

1613 sendte Christian IV ham til Wolfenbüttel til Hertug Henrik Julius's Begravelse. Han ledsagedes af Erik Juel, Iver Vind og Jørgen Ernst Worm (Danske Saml. for Hist., Topogr., Personal- og Literaturhist. IV, 5). I Danske Mag. II, 316 siges, at han blev Rigsraad 1596 og aflagde sin Ed d. 10. Juni, men det er en Misforstaaelse og Forvexling med Broderen, Christian Holck.

[1]) Erikstrup blev oprettet til Hovedgaard af Erik Valkendorf til Glorup og arvedes senere af hans uægte Søn, Christen Eriksen, der blev adlet af Christian IV 1616 og allerede som ufri Mand havde været gift med Sophie Krabbe. Han ejede tillige Flienge i Skaane, som han havde kjøbt af sin Hustrus Søster, Ellen Krabbe, der efter sin første Mands, Frederik Skovgaards, Død havde ægtet en Bartskjær i Kjøbenhavn, hvorfor hun formodentlig har maattet sælge sit Adelsgods. Sophie Krabbe døde allerede 1616, og da hendes eneste Barn fulgte hende i Graven et halvt Aar efter (Suhms Sml. 1. Bd., 2. Hefte, 119), har Christen Eriksen maattet skifte med hendes Arvinger, hvorved de maaske for en Tid have faaet Part i Gaarden. Han døde 1648 og synes da i en længere Aarrække at have boet i Næstved (Chr. H. Brasch, Vemmetoftes Historie I, 97 og II, 1).

modentlig erhvervet sig den under Hoftjenesten. I Latinskole havde han aldrig gaaet, og hans Undervisning i Hjemmet har sikkert nok ikke været meget omfattende. Men han manglede ikke Sans for boglig Syssel, og der er nogen Sandsynlighed for, at han har ofret en Del af sin Tid til religiøs og historisk Læsning. Dersom man kan slutte noget af den Rejseplan, der blev fulgt af Sønnen, da han var i Udlandet, maa Ditlev Holck i det mindste en Tid lang have heldet til den kryptokalvinske Retning. Han havde staaet i et fortroligt Forhold til Niels Lavritsen Arctander, som var Slotsprædikant i Kjøbenhavn i de Aar, Holck havde Slottet i Forlening, og dette Forhold fortsattes, efter at Arctander var bleven Biskop i Viborg. Han havde indledet de to Udgaver af sit «Poenitentzis Speyl» med Tilskrifter til Holck og hans Hustruer[1]), og i den mellemliggende Tid havde han paa Holcks Bekostning oversat og udgivet Niels Hemmingsens Skrift: «Tractatus de gratia universali». Originalen, der var udkommen 1591, frembød store Vanskeligheder for en Oversætter paa Grund af det danske Sprogs Fattigdom, og Niels Hemmingsen havde selv raadet Holck til at se Tiden an, «indtil

---

[1]) Nic. Laurentii Arctander Nidrosiensis Poenitentzis Speyl. Kbh. 1591. — Forbedr. oc former. Sst. 1609. 8. Om den første Udgave, se ovenfor S. 634[3]. I den anden Udgave skriver han til D. Holck og Margrete Krabbe: «Eders Venskab har ikke været som Verdens Børns pleyer at være, om huilcke en aff de Gamle haffuer sagt, at de ere largissimi promissores, vanissimi exhibitores, det er at de loffue paa det rundeligste, men de holde det ikke paa det ringeste.» N. Lavr. Arctander var født 1561 i Qvernes i Trondhjem Stift, blev Student 1578 og studerede siden Theologi i Marburg. 1585 udnævntes han til Slotsprædikant i Kjøbenhavn og blev 1595 Biskop i Viborg, † 1616. Han var en bekjendt asketisk Forfatter. Se Fortalerne til hans «Speculum miseriæ humanæ», Kbh. 1610 og «Troens Triumph oc Seyer», Kbh. 1614. N. kirkehist. Sml. VI, 78 og 854.

hun kunde blive udsat paa Tydsk, hvilket er et meget ordrigere Sprog», men da denne fornam, at der var intet i Tydsken at forvente, vedblev han at drive paa Arbejdet. Oversættelsen udkom 1593 [1]). Aaret før var et andet Skrift blevet udgivet Ditlev Holck til Ære og Villie. Det var Mester Anders Foss' fire Tabeller eller Stamregistre over Danmarks og Norges Konger, fordanskede af Jakob Madsen [2]). Endnu et Vidnesbyrd om Holcks Forkjærlighed for historiske Sysler fremkom 1633, Aaret før hans Død, igjennem Niels Strelovs Gullands Krønike; Forfatteren skriver, at det har været forbundet med store Vanskeligheder at sammenskrive dette Værk. Ofte har han begyndt paa det, men lige saa ofte har han atter lagt det til Side, fordi det syntes ham umuligt, at bringe noget ud deraf, og det vilde aldrig være udkommet, dersom ikke Ditlev Holck, der ogsaa paa mange andre Maader havde gjort sig fortjent af Gulland, tillige med Falk Lykke havde vedblevet at opmuntre og understøtte ham og udlaant ham Bøger af deres Bibliotheker [3]). Ditlev Holck har altsaa ogsaa haft et Bibliothek. Det er blevet sagt om den gamle Marsk Sten Maltesøn til Holmgaard, som døde 1611, at Gud gav Naade til, at hvad den salige Mand ikke besynderlig havde lært i boglige Kunster, det blev oprettet i andre adelige Dyder og kristelig og lovlig Idræt [4]). Det

---

[1]) D. Niels Hemmingsøns Bog om Guds Naade, som tilbiudis alle Menniske til Salighed. Udsett af Latinen ved N. Lavritzsøn A. N. Kbh. 1593. 8. Fortalen Bl. C.

[2]) Om M. Anders Foss' «Taffler eller stam Register», hvoraf der nu kun findes to Tavler i Fol., se Danske Saml. for Hist., Topogr., Personal- og Literaturhist. I, 94.

[3]) Hans Nielsen Strelov Guthelender, Chronica Guthilandorum. Kbh. 1633. 4. Indledn.

[4]) Povel Mortessøn Ostrup, Ligpr. over Steen Maltessøn. Kbh. 1613. 4. Bl. V.

samme kunde ogsaa siges om Ditlev Holck og mange andre af hans Standsfæller. Men da Holck forstod at sætte Pris paa Lærdom, hvor han mødte den, tør man vist ogsaa forudsætte, at han har været bestemt paa at give sin Søn en Opdragelse, som svarede bedre til Tidens Fordringer end den, han selv havde faaet. Hvorvidt hans faderlige Bestræbelser i denne Henseende lykkedes for ham, vil blive vist i det følgende.

Henrik Holck, Ditlev Holcks og Margrete Krabbes ældste Barn og eneste Søn, blev født paa Kronborg i Tvillingernes Tegn den 18. April 1599[1]). Barnets første Pleje synes at have været betroet hans Farmoder, Fru Malene Reventlov. Christian IV havde netop Dagen forud fuldendt Forberedelserne til sin store Nordlandsfart. De syv Orlogsskibe, som skulde ledsage Kongeskibet «Viktor», vare allerede afsejlede til Flekkerø, hvor de skulde afvente ham. Den 17. April løb Viktor ud, og Dagen efter lagde Kongen til ved Kronborg. Skibet gav Hilsen med ni Skud,

[1]) Som Hovedkilde til Henrik Holcks Historie maa nævnes Opteg-tegnelser i hans egen Stambog, som han indleder med Oplysninger om sine Forældre og nærmeste Slægt, udskrevne af originale Optegnelser af hans Farfader, Henr. Holck, af hans Mormoder, Birgitte Skave, og af hans Svigermoder, Dorthe Banner. Derefter følger en Selvbiografi, der er ført frem til Aaret 1629. Disse Optegnelser ere indførte i Bogen i det sidstnævnte Aar, i April Maaned, medens han laa i Kvarter i Odense, og en Fortsættelse deraf er senere tilført, som det synes i Slutningen af Avgust 1630. Han henviser desuden i Stambogen til Dagbogsoptegnelser, men disse findes ikke mere. Stambogen saa Klevenfeldt 1730 paa Orebygaard, hvor han tog en i Øvrigt unøjagtig Afskrift af den, som nu findes i det store kgl. Bibliothek (N. kgl. Sml. 2022. 4.). Originalen fandtes, ifølge en Erklæring fra Grev Chr. Christoffer Holck endnu paa Orebygaard i November 1746. Senere har den været anset for tabt, indtil den for et Aars Tid siden blev fundet i Gehejmearkivet, hvor jeg forgjæves havde søgt den i en lang Aarrække.

som besvaredes fra Fæstningen. Christian IV sejlede i Land i en Esping og besøgte sin Lensmand. Han bragte det nyfødte Barn sin første Hilsen og udtalede sin Forhaabning om, at Drengen vilde blive en god Soldat. Efter et Par Timers Ophold vendte han atter tilbage til Viktor, som først senere hen paa Dagen lettede og stod Nord paa[1]), og «der skete stor Skyden baade paa Skibet og Slottet», indtil Kongen var sejlet forbi. Men under al denne Tummel var Farmoder i Barnekammeret, optagen af Uro og Angst for Sønnesønnen, og «hun brugte alle Midler, for at Barnet ikke skulde blive døv af al den Skyden». Han, der senere skulde afslutte sit Liv paa Krigerbanen, fik saaledes paa en ejendommelig Maade sin Indvielse allerede paa Vuggen.

Den 29. April 1599 var der stor Fest paa Kronborg. Drengen blev døbt og kaldet Henrik efter sin Farfader. Dronning Anna Catharina var selv til Stede paa Slottet tillige med sin Broder, Markgrev Avgust af Brandenburg. De vare begge Faddere. Markgreven mødte i egen Person, medens Dronningen lod sig repræsentere ved sin Kammerjunker, Apitius von Grönenberg[2]). Foruden de fyrstelige Personer nævnes endnu tyve andre Faddere, og at Barnets Farmoder, Fru Malene Reventlov, og dets Mormoder, Fru Birgitte Skave, ogsaa vare iblandt disse, er en Selvfølge.

---

[1]) Jon. Carisius's Beretning om Christian IV's Rejse i J. H. Schlegels Sml. zu dän. Gesch. 1. Bd. 4. St. S. 55—56. D. Mag. 4. R. II, 389.

[2]) Avgust, Søn af Kurf. Joachim Frederik af Brandenburg, var født 1580 og døde 1601 som Domherre i Strasburg. Hübners geneal. Tab. Nr. 178. Efter Christian IV's Befaling blev han ansat som Hofjunker (14. April—10. Oktober 1599). J. Grundtvig, Medd. fra Rentekammerarch. 1872, S. 138. — Om Apitius v. Grönenberg se H. Fr. Rørdam, Univers. Hist. III, 494—96 og D. Mag. 4. R. IV, 22.

En af de sidstnævnte har sikkert nok holdt ham over Daaben [1]).

Der vides ikke meget om, hvorledes Fru Margrete Krabbe har varetaget sine Moderpligter overfor Drengen. Men her skal dog fremhæves et enkelt Træk, som viser, at hans Liv har svævet i alvorlig Fare allerede i hans første Aar. Da han var et Fjerdingaar gammel, stillede hun ham op paa et Bord imellem nogle Sølvkander for at se, om han kunde støtte paa Benene. Men ved en Uagtsomhed fra hendes Side faldt han ned paa Gulvet og besvimede. Til al Held skulde han netop i Bad, og Løvevandet var allerede varmt. Han blev strax lagt deri og kom sig snart til Rette, uden at dette Uheld efterlod sig Følger, der vare af nogen Betydning for hans senere legemlige Udvikling. «Tredie Aarsdagen efter hans Fødsel blev han maalt og var da halvanden sjællandsk Alen høj vel maalt.» Men dengang var han vist ikke længer under Moderens Opsigt; thi i god Overensstemmelse med gammel Skik og Vedtægt hos den danske Adel blev han optugtet hos sin Mormoder, Fru Birgitte Skave paa Eskildstrup, hvor hans Moder ligeledes i sin Tid paa samme Maade var bleven opdraget hos sin Mormoder [2]). Dette gamle Herresæde, som ligger i Midtsjælland, halvtredie Mil syd for Ringsted, havde siden Dronning Margretes Tider været

---

[1]) Henrik Holcks Faddere vare foruden de ovennævnte: Christoffer Valkendorf, Rigets Hofmester, Christan Frijs, K. M. Kantsler, Henrik Rammel, Axel Brahe, Christian Holck, Jørgen Brahe, Klavs Podebusk, Tage Krabbe, Apitius v. Grönenberg for sin egen Person, Anders Sinklar, Dronningens Kammerjunker, Kirsten Bylle, Birgitte Hvitfeld, Hofmesterinden, Elisabet Rosenkrantz, Jomfru Elline Krabbe, Henrik Lejel, Borgemester og Tolder, Morten Jensen, Toldskriver, Birgitte, s. Frands Skrivers, Birgitte, s. David Hansens.

[2]) Hist. Tidsskr. 4. R. IV, 1 ff.

i Slægten Skaves Eje. Det var to Aarhundreders Traditioner, som i Slægt efter Slægt havde samlet og fæstnet sig i den Kreds, hvori Drengen førtes ind, og det var naturligt, at de maatte træde ham i Møde med en ganske særlig Styrke i Mormoders Person; thi Birgitte Skave var den sidste af sin Slægt.

Skaverne havde altid været en lidet talrig Slægt, som kun i enkelte Slægtled havde formaaet at gjøre sig gjældende paa en mere fremtrædende Maade, men igjennem Familieforbindelser med fremragende danske Adelsslægter var dens Anseelse og Selvfølelse efter Haanden øget i en betydelig Grad.

Skavernes Vaabenmærke, et Marekors[1]), lader sig allerede paavise 1356 og føres da af en sjællandsk Adelsmand, Andreas Bossøn, uden at Slægtsnavnet er tilføjet, men 1378 findes baade Navnet og Vaabenet i et Brev, der er beseglet paa Sjællands Landsting af Jakob Scaue. 1401 nævnes Ridderen Johannes Skave til Eskildstrup, og fra den Tid af har Gaarden, som ovenfor bemærket, været i Slægtens Besiddelse, indtil den uddøde 1634[2]). Vi skulle ikke forfølge Slægtens Historie igjennem dens enkelte Slægtled, men her skal kun paapeges nogle ret mærkelige Minder fra Danmarks Middelalder, hvortil dens Navn er knyttet, og som vidne om, at den ved Siden af en ud-

[1]) Om Marekorset se: Goethes Faust, herausgeg. von G. Loeper, Berlin 1870. 8. 1. Th. S. 47. Det samme Vaabenmærke førtes i Middelalderen ogsaa af flere schwabiske Adelsslægter, f. Ex. af Slægterne Stahler og Degelin von Wangen.

[2]) Klevenfeldts Sigilværk og hans Saml. til Skavernes Hist. i Gehejmeark. Navnet Skave findes dog allerede 1231 i Kong Valdemars Jordebog, hvor der nævnes en Thordh Scaue, som havde Jord i Fæste i Eskildstrup og Gundslevmagle paa Falster (K. Valdemars Jordebog ved O. Nielsen. Kbh. 1873, S. 30 og 113). Men han synes dog ikke at have været af Adel.

præget Slægtssans ogsaa har ladet højere og mere ideelle Interesser raade igjennem sit Livsløb. Først skal nævnes St. Sørens Kirke i Holmstrup, Skippinge Herred, i Nærheden af Skarridsø, der er bekjendt ved sit store, smukke Kor med en rigt udstyret Altertavle og ti Korstole. Koret blev opført omtrent 1489—92 af Biskop Niels Skave af Roskilde «til Ære for den berømmelige Bekjender St. Søren, der fik et glimrende Vidnesbyrd af Vorherre ved to Mirakler, som skete paa dette Sted til ulykkelige Menneskers Hjælp». Ogsaa Niels Skaves Broder, Herluf, deltog med sin Hustru, Øllegaard Valkendorf, i Korets Udsmykning, idet de dertil skjænkede et malet Vindue Jomfru Maria og St. Søren til Ære. Paa samme Tid, som Niels Skave lod Bygningen opføre, gav han tillige til Kirken ti Gaarde og oprettede et Alter for Jomfru Maria og alle Helgener, ved hvilket der skulde holdes daglige Sjælemesser for hans Slægt, for hans Forældre, Niels Skave og Dorthe Snecken, for Broderen, Herluf, og hans Hustru, Øllegaard, for Halvsøsteren Birgitte Daa, for Christoffer Jensen og Margrete Godov (Søsterdatter), for Klavs Daa og Dorthe Herlufsdatter. For dette Vikariedom skulde de Skaver raade, saa længe en Mand var tilbage af Slægten. Ogsaa i Roskilde Domkirke indstiftede Niels Skave senere en lignende Altertjeneste med Sjælemesser for Slægten. I Domkirken findes desuden endnu hans lukkede Korstol, prydet med Skavevaabenet og med Ornamenteringer fra Gothikens Glansperiode. I den søndre Gang ovenfor hans Grav hænger et gammelt Skjold med Slægtens Vaaben — det eneste Vaabenskjold, som er bevaret her i Landet fra Middelalderen, men særlig dets Form som Turnérskjold gjør det tvivlsomt, om det indtager sin oprindelige Plads, da Niels Skave ikke kan have ført det. Man kan heller

ikke deraf slutte, at Skaverne have haft deres Gravsted der; thi dette maa vist søges i Ringsted Kirke, hvor der ligger i det mindste tretten Mænd af Slægten — deriblandt flere Riddere, og sex af disse Mænds Hustruer. Det kan derfor nok forholde sig rigtigt, hvad der siges i en gammel Optegnelse, at største Delen af det Ringsted Gods er kommet fra de Skaver[1]). Igjennem Niels Skave naaede Slægten sin højeste Anseelse. Han havde været Kong Hans' Kansler, og blev efter dennes Ønske 1485 valgt til Biskop i Roskilde, hvor han døde 1500[2]). Før og efter hans Tid har Landsdommerembedet i Sjælland flere Gange været beklædt af Mænd af denne Slægt, sidste Gang af den yngre Herluf Skave, som døde 1583. Ogsaa fra denne Virksomhed er bevaret et Minde: «Jydske Lov i tre Bøger, Sjællands Lov i tre Bøger, item Kierke-Skraae», skrevet 1470 paa den ældre Herluf Skaves Bekostning og siden i Aaret 1570 i den yngre Herluf Skaves Eje. Bag i Haandskriftet findes flere Optegnelser vedkommende Slægten, men de synes med Hensyn til Tidsangivelserne at være mindre paalidelige. Men desuden findes der ogsaa Uddrag af en ældre, som det synes, svensk Krønike om Dronning Margretes Sejr paa Falen over Kong Albrecht[2]).

---

[1]) Kirkehist. Saml. II, 31—40. Maasko skjænkede dog Herluf Skave og hans Hustru flere malede Vinduer til Koret, men kun det ene er endnu bevaret og findes i oldnord. Museum (Antiquar. Annal. IV, 432). Sjælemesserne i Holmstrup stiftedes ifølge Optegn. i Klevenfeldts Sml. 1489, medens en lignende Stiftelse i Roskilde Domkirke først skriver sig fra 1495. Gavebrevene synes i Øvrigt at være enslydende (Danske Diplomer i d. Arnæmagnæanske Sml. i Univers. Bibl. 28, 6, 46, 22—26 og 47, 6). — St. Friis, Roskilde Domkirke S. 112—13 og 222. D. Mag. 4. R. V, 218. A. Reyersen, Beskrivelse over St. Bendts Kirke i Ringsted, S. 55 ff.

[2]) Suhms Saml. I, 2, S. 169 og C. Molbech, Hist. Aarbøger III, 27.

[3]) Haandskriftet findes i Univers. Bibl., Arnæmagnæanske Sml. 9. 4.

Den ovennævnte yngre Herluf Skave, den sidste af sin Slægt paa Mandslinien, var gift med Fru Anne Brahe, Datter af Tyge Brahe til Tostrup og Sophie Rud og Søster til Otte Brahe, der var gift med den ovenfor omtalte Beate Bille. Af deres Børn døde tre Sønner, Movrids, Tyge og Klavs i en ung Alder før Faderen, og kun to Døtre, Margrete og Birgitte, naaede den modnere Alder. Den førstnævnte blev gift med Niels Ulfstand til Barsebæk, men de døde begge med en Dags Mellemrum 1575 og efterlod sig en Datter, Sophie Ulfstand, som senere ægtede Klavs Podebusk til Krapperup, der fik Barsebæk med hende. Birgitte Skave blev gift med Niels Krabbe til Vegholm i Skaane, der døde 1584. Han var en Søn af Mogens Krabbe og Karen Geed og Sønnesøn af Marsken Tyge Krabbe.

Birgitte Skave var født Fastelavns Søndag, den 4. Februar 1554. Da hun blev Enke efter Niels Krabbe, var hun altsaa kun tredive Aar gammel, og hun hensad derefter i sin Enkestand i halvtresindstyve Aar. Hun døde den 13. Januar 1634, firsindstyve Aar gammel. Hendes Moder, Fru Anna Brahe, synes at have besiddet Eskildstrup til sin Død 1590, og det er formodentlig af Hensyn til Skiftet efter hende, at Gaarden blev taxeret den 25. Juni 1593 af Sten Brahe til Knudstrup, Valdemar Parsberg til Jernid og Eske Bille til Ellinge. Taxationen var udmeldt af Klavs Podebusk til Barsebæk[1]) og Birgitte Skave. Byg-

Efter Herluf Skaves Død gik det i Arv til Klavs Podebusk og kom senere i Rostgaards Eje, men blev derefter kjøbt af Arn. Magnussen. Hist. Tidsskr. 5. R. III, 401.

[1]) Klavs Mavritssøn Podebusk var, som ovenfor bemærket, gift med Birgitte Skaves Søsterdatter. Det var altsaa paa sin Hustrus Vegne, at han tog Del i Skiftet efter Anna Brahe. Han havde været en af de rigeste Mand i Skaane, men havde ved Aarhundredets Slutning forødt sin store Formue og efterlod ved sin

ningerne ansattes til en Værdi af 1000 gamle Dlr. Skjønt Skiftet først kom til Afslutning ti Aar efter, har hun dog vist overtaget Gaarden kort før Aarhundredets Udgang og derefter ombygget den[1]). Da hun gjør Indtrykket af at have været en livskraftig Kvinde endnu i en fremrykket Alder, har hun vel selv kunnet bestride sit Landbrug og sine Pengeomsætninger. Men ved Siden deraf har hun sikkert haft Tid nok til at leve i Minderne om de svundne Tider. Der var begyndt at blive tomt omkring hende, og Døden havde tidlig gjort sin Høst iblandt hendes nærmeste Slægt. Men til Savnet af de Afdøde kom Sorgen over tre af hendes Børn, der efter hendes Opfattelse maatte betragtes som vanartede. Den ældste Datter, Ellen, ægtede efter sin første Mands, Frederik Skovgaards, Død en ufri Mand, der var Bartskjær i Kjøbenhavn, en anden Datter, Sophie, blev gift med Christian Eriksen, en uægte Søn af Erik Valkendorf til Glorup, der dog senere blev adlet, og hendes yngste Søn, Ejler, fik en ufri Kvinde. Men hvad hun havde samlet ind af Erfaringer i sit lange Liv, har hun vistnok trofast overleveret til de Børnebørn, som betroedes til hendes Optugtelse. Hos hende opdroges foruden Dattersønnen, Henrik Holck, ogsaa hans Søster, Anna, der kom til hende, da hun var omtrent tre Aar gammel,

---

Død 1616 Enken i den yderste Fattigdom (Skånske Herregårdar VI, 4: Barsebæk).

[1]) Paa Eskildstrup Hovedbygning var tidligere indmuret en Sandsten over Hovedindgangen med følgende Indskrift: «Anno 1600 lod ærlig och velbiurdig Frue, Fru Birgitte Schafve, sal. Niels Krabbes til Wegholm, dette Hus bygge paa Eschelstrup.» Da Gaarden brændte 1847, blev Stenen slængt bort og forsvandt. Men det var dog ikke Birgitte Skaves Bygning, der brændte; thi den var forlængst bleven ombygt af en senere Ejer, Joh. Saaby, omtr. 1760. (D. Herreg. XIII, 3: Eskildstrup.) 1613 gav Birgitte Skave en Altertavle til sin Sognekirke i Sneslev.

og blev paa Eskildstrup i fire Aar. Hun var derpaa hjemme i tre Aar og vendte siden tilbage til Mormoder, hos hvem hun blev, indtil hun naaede den modne Alder. Ogsaa Sønnedatteren, Elisabet Krabbe, optugtedes en Tid lang paa Eskildstrup. Hun kom til Mormoder, da hun var omtrent halvandet Aar gammel, og var hos hende i to Aar.

«Dette glipper aldrig, mercke sig ickon der effter huo, der vil, at huad Børnene see Forældrene giøre for dem, det giøre de strax efter; huer giøre derfor, som han for Gud, huilken strengelig vil høre Regnskab i sin Tid, vil oc kand vel forsuare.» Denne i og for sig sunde pædagogiske Bemærkning nedskrev Præsten Jens Lavritsen Zeuthen 1609, idet han tænkte paa Børnelegene i den rosenkrantzske Kreds paa Rosenholm. Den lille treaarige Ide Rosenkrantz var bleven syg. Det mærkedes først derved, at der var Uenighed imellem Børnene. Hun vil ikke lege med sin Broder Gunde, der har foreslaaet hende at lege: «gaa til Kirke». Legen var i Øvrigt simpel nok og ikke meget anstrengende. Den bestod i, at de gik bag en Stol og skjulte sig. Samme Forfatter har ved given Lejlighed meddelt flere saadanne Træk, men de gaa alle i samme Retning. Den lille Otte Rosenkrantz, fortæller han, brød ofte sin Leg af og gik hen i Stuen og lagde sig stille paa Knæ paa en Skammel — et Minde fra hans Moders Bedekammer[1]). Et enkelt saadant Træk kan have noget tiltalende ved sig, men gjentages de i det uendelige,

[1]) J. Lavritsen Zeuthens Ligpr. over Otte og Ide Rosenkrantz, Kbh. 1608 og 1609, og over Jørgen Rosenkrantz 1608. I den sidstnævnte maa fremhæves en smuk og rørende Udtalelse af den lille Jørgen Rosenkrantz, da han engang stod overfor sin Farfaders Billede.

gjøre de et frastødende Indtryk og vidne om noget sygeligt og overspændt i Omgivelserne. Dette indføres ogsaa kun her for Modsætningens Skyld. Det har jo dog noget ganske anderledes tiltrækkende ved sig at se en sund og livlig Dreng som Henrik Holck buldre frem, maaske iført et Stykke af en af Forfædrenes Rustninger, et Par Skjørteflanker eller en Stormhue, der vel skjuler hans halve Person; «thi hans meste Leg», skriver han, «var om Krig af Holger Danskes Kronike og Kæmpeviserne altid». Da Christjern Pedersen 1534 udgav Karl Magnus's og Holger Danskes Krøniker, udtalede han det Haab, at de maatte kunne tjene til at opflamme unge Mænd til at tage godt Exempel til at bruge dem mandelige i Orlog og Krig baade ude og hjemme, og hans Biograf tilføjer, at deri tog han ikke Fejl; «thi derom er der næppe Tvivl, at de med al deres fantastiske Leg, har gjort det igjennem de mange Slægtled, de allerede har gjennemvandret» [1]). Det er derfor her ikke uden Interesse at nævne Henrik Holck som Exempel paa, hvorledes Holger Danskes Krønike har slaaet igjennem og faaet sin Betydning. Han omtaler ikke, hvornaar eller hvorledes den er kommet til at fylde hans Fantasi. Er det foregaaet paa Eskildstrup hos Mormoder — og det er det sandsynligste —, maa det være sket, førend han fyldte sit syvende Aar; thi fra den Tid af begyndte han sikkert nok sin egentlige Skolegang i andre Omgivelser. Men da han altsaa ikke endnu har kunnet læse, maa den vel være fortalt for ham i Børnekammeret. Og Mormoder havde meget mere at fortælle ham. Nogle Aar før han kom til hende, havde hun ladet skrive og male sin Vaaben-

---

[1]) Chr. Pedersens Danske Skrifter ved C. J. Brandt V, 135 og 532 ff. C. J. Brandt, Om Lunde-Kanniken Chr. Pedersen og hans Skrifter. Kbh. 1882, S. 272 og 277—78.

bog med sin Mands, Niels Krabbes, og sine egne toogtredive Aner[1]), og naar hun tog den frem og forklarede Vaabenbillederne for ham, ere vel alle de gamle Minder atter dukkede op, og han har lyttet med stille Forundring til hendes Fortællinger om de gamle Slægter og deres Bedrifter. Naar hun viste ham Skavernes Aner, har hun sikkert nok standset ved Vasaernes Vaaben og fortalt om Gustav Eriksen og hans Fangenskab i Danmark, om den onde Kong Christjern, om hvorledes Gustav indtog Sverig, og om Sønnen, Kong Erik, der krigede med Kong Frederik; hun har vist heller ikke glemt at nævne Admiralen Herluf Trolle, hendes Faders, Herluf Skaves, Sødskendebarn. Saa har hun vel ogsaa fortalt om hans Sejr over Svenskerne, og hvorledes han og Birgitte Gøje stiftede den adelige Skole paa Herlufsholm, hvor Herluf Skave havde været Skoleherre, og hvor Henrik Holck snart skulde gaa «frit for sin møderne Slægts Skyld». Meget andet har hun kunnet fortælle ham — det kunde blive en hel Danmarks Historie fra Dronning Margretes Dage lige ned til den unge Kong Christians. Dag for Dag ere vel de gamle Billeder atter komne frem, og efter Haanden har han saa selv kunnet fortælle om dem paa sin Maade. Paa en Tid, hvor man manglede Børnebøger, var det ret

---

[1]) Stambogen findes endnu i det st. kgl. Bibliothek (N. kgl. Sml. 1280. 4.). Paa det forreste Blad staaer: «Denne Bog hørre mig Birritte Skaffue thill Eskelsterup thill, och haffuer ieg laditt malle udj denne Sallige Niels Krabbes och minne Vaabbenn, som er 32 aff hansz Anner och 32 aff minne Anner, dattum Wegholm denn 12 Decembris 1598.» Bogen har efter hende tilhørt Henrik Stensen, Otte Kaas og Hilleborg Stensen, som have skrevet deres Navne deri. Senere var den i Klevenfeldts Eje og kom efter hans Død til det st. kgl. Bibliothek. Henr. Holck har fra denne Bog optaget en Del af sine heraldiske og genealogiske Optegnelser.

praktisk at bruge Stambøgerne med de malede Vaabener; thi paa samme Tid, som man forklarede Vaabenbillederne, udviklede man tillige Børnenes Slægtssans. Saa har Mormoder vel ogsaa standset ved Krabbernes Vaaben, ved «Hr. Tyge Krabbe, Danmarks Riges Marsk,» og hun har vel udmalet for ham Kampen i Fantehullet, hvor Marsken slog Hr. Aage Hansen Thott og tog det svenske Hovedbanner, som han bragte til Kjøbenhavn til Kong Hans, der lod det ophænge i vor Frue Kirke. Hun behøvede blot at vende nogle Blade, saa stod hele Historien fortalt der. Og naar de sad saaledes med hinanden og glemte alting uden omkring dem, kunde det maaske ogsaa hænde, at Mormoder begyndte at synge Kæmpeviserne om Kampen i Fantehullet: «Her Aagj sider y Suerig» og «Her Aagi hand seder offuer brede Bourde» til Melodien: «Her Erick Ottesen henter Dronning Kierstine»; thi Viserne stod bag i Bogen, skrevne af «Anne Krabbe, s. Jacob Biørns, med egen Haand» [1]). Men medens Mormoder fortalte, voxede Drengens Stordaadstanker frem, og naar hun havde gjemt Bogen, og medens hendes Tid var optagen af andre Opgaver, kunde Henrik Holck lege Krig af Holger Danskes Krønike og Kæmpeviserne. Fra Eskildstrup sendtes han til Jomfru Thale Rosengaard paa Herlufsstrup i Nærheden

[1]) Anna Krabbe var en Datter af den lærde Lovhistoriker Erik Krabbe til Bustrup og Margrete Reventlov (se ovenfor S. 624[2]). Hun var gift med Jakob Bjørn til Stenalt († 1596), som skal have oversat den jydske Lov paa Latin og skrevet en Afhandling om Kjøbenhavns Universitets Oprindelse og Fremgang. Selv er hun bekjendt som en af Danmarks lærdeste Adelsfruer. Hun døde 1618 og efterlod sig en Samling Kæmpeviser, en Mængde heraldiske og genealogiske Optegnelser og Afskrifter af gamle Dokumenter. En Del af hendes Bogsamling kom senere til det adelige Jomfrukloster i Roskilde (Fr. Chr. Schønau, Sml. af danske lærde Fruentimmer, S. 863).

af Kjøge, hvor han begyndte sin Skolegang og fik til Skolemester en Mand, som han kalder «Hr. Jørgen, der siden blev Præst»[1]). En nærmere Tidsbestemmelse er ikke given, men da de unge Adelsjunkeres Skolegang dengang i Almindelighed begyndte med Syvaars Alderen, maa det vel omtrent have været 1606—1608. Maaske har han her en kort Tid haft til Legekammerat Christoffer Stensen fra Grimsted, der fra sine tidligste Aar af ligeledes blev optugtet og opdragen paa Herlufsstrup[2]).

Henrik Holcks Fader, der allerede siden 1601 havde haft det nærliggende Tryggevælde i Forlening, tog imidlertid snart efter Sønnen hjem til sig. Det maa vistnok ogsaa have været paa Tide, at den unge Junker kom under en strængere Tugt, saa meget mere som boglig Syssel slet ikke synes at være faldet i hans Smag. Han fik nu en ny Tugtemester ved Navn Oluf, som skulde forberede ham til Optagelse i Herlufsholm Skole, og som vistnok har taget strængt fat, for at han kunde indhente det forsømte. Drengens Hjerte vandt han i ethvert Tilfælde ikke. Henrik Holck kalder ham «en enlig led Mand». Omtrent 1610 maa han være kommet til Herlufsholm, da han en Tid

---

[1]) Herlufsstrup i Vollerslev Sogn blev 1586 oprettet til Herresæde af Christoffer Rosengaard, der døde 1593 som sidste Mand af en gammel Slægt. Gaarden arvedes af hans Søstre, Margrete († 1601) og Thale († 1612), som beboede den i Forening. Den ovennævnte Hr. Jørgen var vist Præsten Jørgen Christensen i Vollerslev, som døde 1619. Der siges, at han havde været Præst der i 14 Aar, men da hans Formand først døde 1611, har han vel før den Tid kun været dennes Medhjælper (A. Petersen, Vallø og Omegn S. 221—23 og 350).

[2]) Christoffer Stensen, Søn af Hans Stensen til Grimsted paa Lolland og Margrete Basse, f. 1593 † 1657, var Broder til den fra Svenskerkrigen bekjendte Vincents Stensen, der blev gift med Henrik Holcks Søster Anna.

lang sad i anden Klasse under Rektor Jesper Brochmand. Iblandt de Adelsjunkere, han fik til Skolefæller, maa nævnes Hak Juel, Niels Trolle og Jørgen Urne, af hvilke de to sidste siden bleve bekjendte, den ene som Admiral og den anden som Rigets Marsk. Ogsaa de tre Brødre, Peder, Lavrits og Korfits Ulfeldt, vare vistnok dengang i Skolen. Iblandt de ikkeadelige Disciple fandt han den senere bekjendte Stephan Stephanius. Efter Jesper Brochmand fik han til Rektor Mag. Peder Pedersen Hie, og da denne tog strængt fat paa ham, for at tvinge ham til at læse, blev han gjenstridig og fattede den overilede Beslutning at forlade Skolen. Han var dog saa hensynsfuld at sende sin Fader Underretning derom igjennem Hak Juel. Men Ditlev Holck forstod ikke Spøg i denne Sag, og den lede Oluf maatte atter gjøre Tjeneste som Tugtemester. Han blev sendt til Herlufsholm, hvor han «med Ord og et Ris udenfor Porten» forandrede Drengens Mening, saa at han bestemte sig til at blive ved Bogen. Under Rektoren Hans Knoff kom han i «Skolemesters Leytze og var øverst paa Trenene», da han forlod Skolen 1614[1]).

Da Ditlev Holck i samme Sommer beredte sig til at bryde op fra Tryggevælde for at overtage Forleningen paa Gulland, besluttede han at lade Sønnen forlade Herlufsholm og rejse udenlands. Til Hovmester valgte han Jyden, Mester Oluf Christensen Kjedelsmed fra Viborg, en vel-

[1]) Jesper Brochmand var Rektor paa Herlufsholm 1608—10, han efterfulgtes af Peder Pedersen Hie 1610—13 og af Hans Christoffersen Knoff 1613—17 (G. L. Wad, Meddelelser om Rekt. paa Herlufsh. S. 21 og 48 ff.). — Hak Juel var vistnok en Broder til den Gregers Pedersen Juel fra Alsted, med hvem Skolens forhenværende Rektor, Willich Westhoff, rejste udenlands 1602—3 (Anf. Skr., S. 18—19).

berejst Mand, der havde opholdt sig flere Aar i Udlandet[1]).

Den 24. Juli 1614 tog Henrik Holck og Mester Oluf Afsked paa Tryggevælde. Efter et kort Ophold hos Farbroderen, Christian Holck, paa Silkeborg, hvor Fætteren, Ejler Christiansen Holck, tillige med Axel Nielsen Juul fra Kongstedlund[2]) sluttede sig til, drog Rejseselskabet Syd paa den 19. Avgust. I September naaede de Rejsens foreløbige Maal, Strasburg[3]), «hvor de deponerede efter gammel

---

[1]) Oluf Christensen Kjedelsmed var født i Viborg omtr. 1587 og Søn af Christen Olufsen Kjedelsmed og Mette Jensdatter. Han blev Student 1607, rejste 1608 til Vittenberg, hvor han studerede i to Aar, besøgte derpaa 1610 Heidelberg og Strasburg og kom 1611 tilbage til Viborg. 1612 blev han Magister under Christen Lomborg og var 27. Januar 1613 Respondens ved Kort Aslaksens Disp. de libero hominis arbitrio. 1623 blev han Sognepræst ved Nørresogns Kirke i Viborg med Annexerne Asmild og Tapdrup. 1645 udnævntes han til Provst over Nørlyng Herred, † 1655 (A. C. Krog, Efterr. om Viborg By, S. 169—70. Personalhist. Tidsskr. III, 135).

[2]) Axel Juul var Søn af Niels Juul til Kongstedlund og Anna Thomasdatter fra Frøstrup. Faderen var 1600 bleven dræbt af Albr. Skeel til Jungetgaard. Han afbrød snart sin Udenlandsrejse, maaske af økonomiske Hensyn, og boede derefter paa Kongstedlund, som han solgte 1637. Senere skrev han sig til Bjørnsholm, hvori han havde Part. Han døde omtrent i Midten af d. 17. Aarh.

[3]) Ligefra den berømte Joh. Sturms Tider af havde Gymnasiet i Strasburg øvet en stor Tiltrækning paa unge danske Adelsmænd. Iblandt dem, der have besøgt det med deres Hovmestere, skal, foruden de ovennævnte, her fremhæves: 155* Erik Hardenberg, 1562(—67) Jakob og Arild Hvitfeld med H. Mikkelsen (hos J. Sturm), Hans Lindenov og Karl Kjørning, 1566—70 Mogens og Falk Gøje med Søren Skytte, 1568—70 Brejde Rantzov, 1574 Eske og Niels Brok (den sidstnævnte døde der 1578), 1579—81 Preben Podebusk og Hans og Frederik Munk (alle i Huset hos Joh. Sturm) med Hans Aalborg og Anders Krag, 1580—81 Iver Juel med M. Christen Foss, 1585—87 Albr. Skeel, 1590—92 Jørgen og Otte Skeel med N. Niels Hansen Svaning († der 1592), 1591 Knud Gyldenstjerne med Joh. Bachmeister, 1591—93 Hans og Otte Lindenov,

Vis». Den 24. Oktober begyndte de at gaa paa Gymnasiet og bleve satte i anden Klasse sammen med to andre Landsmænd, Jørgen og Tyge Enevoldsen Kruse fra Hermitslevgaard. Disse fem unge danske Adelsmænd indskreve tillige med Mester Oluf deres Navne i Axel Ulfstands Stambog den 22. Februar 1615, da han stod i Begreb med at tiltræde Hjemrejsen[1]). Men omtrent en Maaned efter finde vi begge Holckerne og Axel Juul med Hovmesteren i Hejdelberg, hvor de studerede hos den bekjendte Professor David Pareus i hans Pensionat, det saakaldte Pareanum[2]). «De ginge til Kost» hos en anseet Læge, Dr.

1594—96 Jørgen og Christoffer Lunge med M. Niels Ølgod, 1595 Peder Juel og Mogens Krabbe med Søren Christensen Skavbo, 1600 Jørgen og Falk Brahe med Joh. Isac Pontanus, omtr. 1601 Thage Thott med Niels Matthiesen Backendrup, Sten og Vincents Bille med Søren Grønbæk, Jakob Krabbe med Jørgen Jakobsen Grave, 1606—7 Tønne Brahe med Erik Klementsen, 1607—8 Jørgen Belov med M. Christen Fris, 1608 Just Høg og Kaj Rantzov, 1610 Jørgen og Frands Lykke med Anders Skytte, Sten Rosensparre med Dr. Villum Raum, 1611 Axel og Christoffer Urne med Niels Paaske, Gregers Krabbe, 1614—15 Otte, Jørgen og Tyge Kruse og Axel Ulfstand, Lave Brok med Otte Blichfeld, Jørgen og Enevold Sefeld, i Tiden 1616—23 Otte, Eskild og Falk Gøje og Gunde Rosenkrantz med M. Jakob Hasebard og Oluf Slangerup, Mogens Sehested og Christian Lykke med Torben Hasebard, Niels Trolle, Holger Rosenkrantz med Søren Hegelund, Niels Krabbe, Stig Pors, Lavrits Skinkel med Corn. Hamsfort, Ejler Bille med Niels Andersen, Axel Gyldenstjerne, Axel og Christoffer Juel, Sten Bek osv.

[1]) Axel Ulfstands Stambog findes i d. st. kgl. Bibl. N. kgl. Sml. 400. 8.

[2]) Universitetet i Hejdelberg blev stiftet 1386. 1559 blev det reformeret efter Melanchthons Anvisning, det virkede i philipistisk Retning til 1573, da det blev luthersk, men fra 1583 af var det udpræget reformert. Af Hensyn til den theologiske Retning, som herskede ved dette Universitet, holdt mange Danske sig borte derfra. Iblandt dem, der have studeret her, skal nævnes: 1559 Hans Frandsen, 1570 Jakob Madsen Aarhus, 1592—93 Jens Pedersen Brahe med Hans Jensen Alanus, 1596 Jens Sparre og

Lukas Lossius. Universitetsstudiet vedligeholdtes her i omtrent to Aar og blev kun afbrudt en kort Tid i Juni og Juli Maaneder 1615 paa Grund af en Baderejse til Schwalbach, som foretoges af Hensyn til Ejler Holcks Sundhed, men Henrik Holck drak med, som han siger, for Selskabs Skyld. Den 21. Juli vendte de tilbage til Hejdelberg[1]). Mester Oluf synes ret godt at have forstaaet at holde de unge Junkere til Bogen. Han lokkede dem til at samle Locos communes «for Penge og Løns Skyld». Fra Avgust 1615 til det følgende Foraar var Henrik Holck i Øvrigt plaget af fjerde Dags Feber, men synes dog at have vedligeholdt sine Studier, og i Februar 1616 begyndte

---

Otte Stensen Brahe med Kort Aslaksen, 1606—7 Søren Andersen Vedel, 1611 Niels Foss og Jørgen Kjeldsen Ribe, 1612 Jørgen og Iver Munk, Erik og Mogens Kaas, Peter Sture og Lavrits Sørensen Grenaa. Om Pareus og hans Virksomhed se S. M. Gjellerup, J. D. Jersin S. 115—16 og 118.

[1]) Henrik Holcks tørre Dagbogs Optegnelser udfyldes ved den bekjendte Jørgen Sefelds livlige og tiltalende Rejseskildringer fra samme Tid, der omfatte en Del af de Universitetsstæder, som Holck besøgte. «Til Strasburg», skriver han 1615, «er reipubl. forma vel at observere, saa oc Münsters Taarn oc Bygning med Forundring at see. Der forbleff Ieg ind til Franckfurter Herbstmesse var endet. Oc vare Lawe Brock oc M. Otthe Blickfeld til Strasburg, oc kunde en heel Comoedie skrivis om deris Actioner til Tübingen, Strasburg oc Franckfurt am Meyn. Der vare da oc til Strasburg Jørgen, Otthe oc Thyge Kruse af Hiermislevgaard, Statholderens Sønner af Norge. Hertugen af Gottrup, Frid. V(!), reisede samme Sommer gennem Strasburg oc lod sig paa Ammeister Stuen it Maaltid tractere, dog ubekient. Hans Hoffmester var da Hendrich Lange. Ieg kom paa Zabern, Speier .... i Selskab med for^ne^ Lave Brock oc tilbage igien paa Darmstad ... oc Heidelberg til Strasburg i Selskab med for^ne^ Kruser. Til Heidelberg vare da i Davidis Paræi Huss logerede Eiler Holck af Bustrup, Christian Holckis Søn, oc Hendrich Holck af Eskildstrup, Berthel(!) Holckis Søn, oc Axel Jull aff Kongestedlund, Niels Juls Søn, med M. Olao Kedelsmed, oc i Byen boede D. Jens Bakendrup en indfød Sielandsfar.» (Thottske Sml. 1889. 4.)

han at lære at danse, «fransøsk Sprog og Fægten udi Slagsværd og stange». Den 20. Marts samme Aar forlod Axel Juul Hejdelberg og drog hjem, medens Ejler Holck endnu blev i Rejseselskabet i tre Aar; men han nævnes kun en enkelt Gang, og om hans Studier hører man intet. Henrik Holck var imidlertid fuldt optagen med Læsningen af Barthol. Keckermanns Skrifter[1]). Han gjennemgik, skriver han, denne Forfatters Logica, Physica, Ethica, Oeconomica og Politica og begyndte ogsaa at læse nogle historiske Forfattere. Efter at han i Januar 1617 havde lært «at voltizere», holdt han privatim en Oration. I Februar begyndte han Juraen og Institutionerne. Den bekjendte Professor Janus Gruterus[2]) gjennemgik paa samme

[1]) Barthol. Keckermann, en reformert Dogmatiker, var født 1571 i Danzig og fandt Tilflugt i Hejdelberg, hvor han blev Professor i det hebraiske Sprog. 1602 blev han Rektor ved Gymnasiet i Danzig, hvor han døde 1608. Hans Værker udkom i Genf 1614. Han var Aristoteliker og optraadte imod Ramisterne. Som Dogmatiker har han gjort sig bekjendt ved et spekulativt System, der særlig samler sig om Trinitetslæren (Allgem. deutsche Biographie XV, 518, hvor dog Aarstallet ved Genferudgaven maa rettes fra 1641 til 1614).

[2]) Janus Gruterus, en af det 17. Aarhundredes mest ansete Philologer, var født 1560 i Antwerpen, hvor Faderen var Borgemester. Moderen var Englænderinde, og Forældrene flygtede af politiske Grunde med ham til England, da han endnu var et Barn. Han studerede i Cambridge og senere i Leyden, hvor Justus Lipsius var hans Lærer i Filologi. Senere gik han til Rostock og holdt historiske Forelæsninger. Derfra kaldtes han omtr. 1589 til Professor i Historie i Vittenberg, men da han ikke vilde aflægge Ed paa Konkordieformlen, blev han afsat og ansattes omtr. 1593 som Professor i Hejdelberg, hvor han tillige 1602 blev Bibliothekar ved det bekjendte Hejdelberger Bibliothek, «Evropas kosteligste Bogskat». 1622 havde han den Sorg, at Hejdelberg blev stormet af Tilly, og at Universitetsbiblioteket og en stor Del af hans egen Bogsamling blev bortført. Han døde 1627. Hans Navn er knyttet til Textudgaver af Klassikerne og særlig til en Samling af græske og latinske Indskrifter, som han udgav med Understøttelse af J. Scaliger. (Anf. Skr. X, 68 ff.)

Tid privat forskjellige historiske og politiske Skrifter med ham, og dersom han ellers har haft Lyst og Evner til at lære noget, har han altsaa ikke savnet gode Anvisninger. Den 25. April 1617 var Henrik Holck Respondens ved Gruterus's Disputats over et Afsnit af Tacitus. Den 30. Maj holdt han en Afskedstale i den juridiske Høresal, og dermed var Studiet i Hejdelberg til Ende. Den 5. Juni forlod det lille Rejseselskab Byen og drog over Avgsburg og München til Basel[1]), hvor Mester Oluf tog et skriftligt Løfte af ham, at han saa vidt muligt vilde «continuere Saxonem», og i denne Sommer synes han ogsaa i det Hele taget, i det mindste efter hans eget Udsagn, at have syslet flittig med historisk Læsning. Han gjennemgik, skriver han, «mesten alle de Romanske, Saxonem, Crantzium, Chytræum, Polybium, Thucididem, Vegetii og Frontini militaria, Lipsium etc.» Men efter Mængden at dømme maa Læsningen sikkert nok have været meget overfladisk. I Oktober Maaned foretoges en Udflugt til Schweiz, hvor de besøgte Zürich, Bern, Luzern o. fl. St., og i Begyndelsen af November vendte de atter tilbage til Basel. Men Opholdet var denne Gang kun kort — en halv Snes Dage, og Rejsen fortsattes derpaa videre, maaske efter en Anvisning fra Hejdelberg, men i ethvert Tilfælde i en for danske Rejsende usædvanlig

---

[1]) Universitetet i Basel var stiftet 1459 af Pave Pius II og blev reformeret 1532. Læge- og Retsvidenskaben dyrkedes især her, hvor mange bekjendte danske Lærde havde taget den medicinske Doktorgrad, saaledes: Christ. Torkelsen Morsing omtr. 1537, Anders Lemvig 1576, Anders Christensen 1583, Thomas Finke 1587, Gellius Sascerides 1593, Jens Mule 1598, Kasp. Bartholin og Joh. Isac Pontanus 1600 og Ole Vorm 1611. Iblandt de adelige, som havde besøgt Universitetet, maa nævnes: Peder Oxe omtr. 1534, Christian Friis 1576, Sivert Grubbe 1582, Jens Pedersen Brahe 1592, Jens Sparre og Otte Stensen Brahe 1596 og Jørgen Brahe 1600. (A. Tholuck, Vorgesch. d. Rationalismus I, 2. Abth., 319.)

Retning. De drog til Sedan i Champagne, ved Maas's højre Bred paa Grænsen af Luxemburg. Denne lille By, Hovedstaden i Fyrstendømmet Sedan, spillede dengang en ikke ubetydelig Rolle, for saa vidt som den var Samlingsstedet for en stor Del lutherske og reformerte Adelsjunkere, der besøgte et bekjendt Akademi[1]), som var grundlagt af Byens daværende Besidder, Hertugen af Bouillon, Fyrst Henri de la Tour d'Auvergne[2]). Han havde oprettet denne

[1]) Akademiet i Sedan blev grundlagt 1592, men tabte hurtig sin Betydning, og dets Historie er vist aldrig bleven skrevet. Det havde maaske kunnet bevare sin Anseelse i længere Tid, dersom Hertugen havde faaet Tid til at udføre sin Plan om at bortføre Hejdelberger Bibliotheket dertil. Hertug Maximilian af Bajern kom ham, som bekjendt, i Forkjøbet og sendte det 1623 til Pave Gregor XV. Da Sedan 1641 blev afstaaet til Frankrig, lovede den franske Regering at bevare Akademiet uden Indskrænkning i dets Forrettigheder. Men dette Løfte blev snart glemt. Det blev ophævet 1681 paa Jesuiternes Foranstaltning. Den berømte Pierre Bayle var Professor i Filosofi i Sedan 1675—81. (Bruzen la Martinière, Dictionnaire geographique ins Deutsche übers. u. verbess. X. Th. Leipzig 1748. Fol. S. 545 ff.) Et illum. Haandskrift, en fransk Oversættelse af Livius fra d. 15. Aarh., som findes i d. st. kgl. Bibl. (Thottske Sml. 542, Fol.), er vist en Levning af Akademiets Bogsamling i Sedan (Chr. Bruun, Aarsberetn. fra d. st. kgl. Bibl. 3. Bd. S. 234—35).

[2]) Henri de la Tour d'Auvergne, Vicomte af Turenne og Greve af Montfort, var født d. 28. September 1555 i Auvergne og Søn af François de la Tour III og Eleonore af Montmorency. Han var opkaldt efter Henrik II, som havde holdt ham over Daaben. Da han var 3 Aar gammel kom han til sin Morfader, Connetablen Anne de Montmorency, hos hvem han opdroges, indtil han i Tiaarsalderen sendtes til Karl IX's Hof og blev Legekammerat med Kongen og Hertugerne af Anjou og Alençon. Han tjente siden med Udmærkelse under Karl IX og Henrik III. Da han var atten Aar gammel, fandt Blodbadet i Bartholomæusnatten Sted, og denne umenneskelige Handling bragte ham til at fatte Hengivenhed baade for den nye Lære og dem, som bekjendte sig til den. 1575 gik han over til Hugenotterne og blev en Hovedstøtte for Henrik af Navarra, som efter sin Tronbestigelse udnævnte ham til Marschal. Efter Kongens Forslag ægtede han 1592 Hertugen

Dannelsesanstalt af politiske Grunde. Sedan skulde være et Støttepunkt for de Reformerte i Frankrig og et Bindeled imellem dem og Protestanterne i Tyskland. Denne ærgjerrige Mand spillede en betydelig Rolle i de politiske Forhandlinger, som førte til Stiftelsen af den protestantiske Union, og mange af Traadene i den storpolitiske Væv, der sloges op af Fyrst Christian af Anhalt og Kurfyrst Frederik IV af Pfalz, ere sikkert nok blevne tvundne i Hertugen af Bouillons Kabinet, lige som der ingen Tvivl er om, at de unge Adelsjunkere, som søgte til ham i Sedan, opdroges med det ene Maal for Øje, at blive uddannede

---

af Bouillons Arving, Charlotte de la Marck, Fyrstinde af Sedan. Hun døde allerede 1594, og da deres eneste Søn var død som Barn, forblev han i Besiddelsen af Sedan. Senere ægtede han Elisabet af Nassau, Datter af Prins Vilhelm af Oranien, hvorved han blev besvogret med Kurfyrst Frederik IV af Pfalz. Dennes Søn, den senere Kurfyrst Frederik V, blev opdragen i Sedan og var fra sin tidligste Barndom af under Hertugen af Bouillons Indflydelse. Det var ogsaa denne, der bragte Ægteskabet i Stand imellem Kurfyrsten og Elisabet af England som et Modtræk imod Frankrigs og Habsburgernes Politik. I det bøhmiske Kongevalg synes han derimod ikke at have haft nogen Del. Som Hoved for det reformerte Parti i Frankrig spillede han en betydelig Rolle under Henrik IV's Regering. Det var vistnok paa hans Tilskyndelse, at Kongen 1595 begyndte Krig med Spanien. Ved sin bestemte, næsten fjendtlige Optræden i de kirkepolitiske Spørgsmaal fremtvang han Udstædelsen af det nantiske Edikt, og det var under Indflydelse fra samme Side, at Kongen sluttede sig til den protestantiske Union. Efter Henrik IV's Død havde han ventet, at man vilde sætte ham i Spidsen for den franske Hær, der skulde understøtte Unionen, men den nye Regering vilde ikke betro ham Overbefalingen, og han brød derfor med Enkedronningen og Hoffet. Under de følgende Borgerkrige skiftede han ofte Parti, og ved sin tvetydige Holdning tabte han snart Hugenotternes Tillid. Han døde i Sedan 1623. (J. Marsollier, Hist. de Henry de la Tour d'Auvergne, Duc de Bouillon. Paris 1719. 4. Aug. Laugel, Le Duc de Bouillon, i Revue des deux Mondes 1876, T. 6, S. 897—920 og 1877, T. 1, S. 161—84. Allgem. deutsche Biographie VII, 622—23 og 626.)

til at være Unionens tro Stridsmænd i den store Religionskrig, hvortil man forberedte sig fra alle Sider. Henrik Holck synes dog ikke at have besøgt Akademiet. Han omtaler det i det mindste ikke i sine Optegnelser. Derimod samler hans Interesse sig om Hoftjenesten. Han lærte at ride hos Hertugens Staldmester, Schavariach. Hertugen behandlede ham faderlig, skriver han. «Han holdt mig som sin Søn, og jeg var tit med ham til Bords.» Desto værre nævner han ingen af de Adelsjunkere, han færdedes imellem ved Hove. Formodentlig har han dog i disse Omgivelser ogsaa mødt Hertugens Søn, den lille syvaarige Turenne, der senere med saa stor Berømmelse skulde indskrive sit Navn i Frankrigs Historie som en af dets største Feltherrer. Kun en enkelt Gang i sine Optegnelser fra 1618 bemærker han, at han «continuerte Rim og Historier», men derimod synes det at have været af større Betydning for ham, at han her for første Gang kjøbte Heste. I April Maaned gjorde han en kort Udflugt fra Sedan til Tourraine, «Frankrigs Have», der havde en vis Tiltrækning for ham, vistnok ikke blot fordi den udmærkede sig ved sin Naturskjønhed, men snarere fordi den var en udpræget reformert Provins. 1618 var han indtraadt i sit tyvende Aar, og, da han sikkert nok hjemme fra havde faaet indpræntet Ærbødighed for de gamle Former fra Riddertiden, erklærede han sig for «vehragtig» og begyndte «at bære Degn ved sin Side». Han følte sig fra nu af fuld myndig, og Mester Olufs Indflydelse var i kjendelig Aftagende.

Henimod Midten af Juni fortsattes Rejsen videre fra Sedan til Paris, hvortil de ankom den $^{24}/_{14}$ Juni[1]) og tog

[1]) Under sit Ophold i Sedan begyndte Holck sin Tidsregning efter

Ophold i Forstaden St. Germain, der var bekjendt for sin smukke og sunde Beliggende. Den var omgiven af Vinhaver, imellem hvilke de fremmede Gesandter havde deres Landsteder, og her færdedes mange fornemme Herrer, især Tyskere[1]). Henrik Holck lærte at ridde «hos Memmon, item at svinge Piken og besøgte Monsieur la Frimville»[2]). Af større Betydning for os er det dog at bemærke, at han begyndte at lære Geometri og Befæstningskunst, som han studerede hos en Mand, som han kalder Ducatz eller Ducetium. Holck er ofte uheldig i Gjengivelsen af Navne, og der er ingen Tvivl om, at der her under en Forvanskning skjuler sig Navnet Salomon de Caus[3]). Valget af denne Læremester skyldes for-

---

«ny Stil» og fortsatte dermed paa Rejsen igjennem Frankrig, Italien og England.

[1]) M. Zeiller, Itinerarium Galliæ et Magn. Brittan. 1634. 8. I, 188. J. Bouillart, Hist. de St. Germain des Prez. Paris 1724. Fol.

[2]) Monsieur la Frimville er maaske den Jacob de Freville, der 1623—26 var Christian IV's politiske Agent i Paris (Christian IV's Breve ved Chr. Molbech I, 324). 1614—23 var han Prins Christians Dansemester (J. Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammerarch. 1872, S. 177 og 184). Han har da maaske dengang været i Paris i politisk Ærinde.

[3]) Salomon de Caus var født i Normandiet 1576. Han lagde sig tidlig efter Mathematik og opholdt sig flere Aar i England, hvor han var Tegnelærer for Prinsesse Elisabet. Efter hendes Giftermaal med Kurfyrst Frederik V af Pfalz traadte han i dennes Tjeneste som Bygmester og Ingenieur i Hejdelberg, hvor han udsmykkede det bekjendte Slot og anlagde Haverne der omkring. Allerede 1618 maa han dog være vendt tilbage til Frankrig. Han nævnes senere som Ludvig XIII's Bygmester og døde omtr. 1635 i Paris, hvor en Gade endnu bærer hans Navn. Ved en Mystification i Musée des familles i November 1834 blev han i et opdigtet Brev af 3. Februar 1641, efter Beretning skrevet af en fransk Dame, Marion de Lorme, til Cinq-Mars, betegnet som et miskjendt Geni, der havde opfundet Dampmaskinen, men efter Ludvig XIII's Befaling og paa Grund af Richelieus Misundelse var bleven indsat i et Galehus, hvor han døde ussel og forglemt. Mystificationen blev først opklaret 1847. Den har givet Digteren

modentlig en reformert Indflydelse enten fra Hejdelberg eller Sedan. Disse Studier fortsattes vistnok til ind i November Maaned, medens han paa samme Tid flittig øvede sig i Ridekunsten. «Den 6. November (27. Oktober)», skriver han, «red jeg i Parade med Memmon en hvid Capriolerer, hed Montannigro, ud imod Kardinalen af Savoien[1]), en færdig Hest og vel afrettet.» Den 21/11 November rejste de fra Paris til Orleans[2]) og drog derfra i December videre til Poitier, hvor han lærte at ride hos en Italiener ved Navn Pompejo. «Rochow og Holck vare», tilføjer han, «der de bedste

A. Munch Stof til den dramatiske Digtning, Salomon de Caus, Christiania 1854. (K. Schmidt, Dampmaskinens Hist. S. 8. J. C. Brunet, Manuel du libraire. 5. Edit. I, 1691—92.) S. de Caus var Hugenot, og det var vel nærmest Grunden til, at Holck søgte til ham. Som et Vidnesbyrd om, at de religiøse Modsætninger i Frankrig have optaget den unge Junker paa denne Tid, tjene følgende Vers, som han har nedskrevet i Stambogen om Henrik IV:

»Liligerum ob sceptrum Christum Rex ore negasti, Criminis et posuit numen in ore notam, v:
Insuper et toto pepulisti pectore Christum, qvin merito vera ceu fide corde cares.»

1) Kardinal Mauritius, Søn af Hertug Carl Emanuel af Savoien, f. 1593 † 1657, blev 1618 sendt til Paris for at afslutte Forhandlingerne om Prins Victor Amadæus af Piemonts Ægteskab med Ludvig XIII's Søster Christine (Chr. T. Belgiojoso, Hist. de la Maison de Savoie. Paris 1860. 8. S. 174).

2) »Till Orleans er ocsaa en Tydske Nation oc Academie och derhos adskillige Statuter, brug oc sedvane, som Tydske oc Danske observere sig selff til skade, hindring oc bekostning. Ti behaget det mig icke der at fortøve længer end paa trei Ugers Tid. Imidlertid kom Borchart Rud oc M. Hans Birkit did, besaae Byen oc forreisede strax derfra. La puelle d'Orleans staar paa Broen støbt aff metal wdj fuld Vaaben, men paa Raadhusit findis hendis rette Contrafej i qvinde-Kleder. Dum Kierchen var aff Hougenoterne forbrent oc endda icke aldelis reparerit igien» (Jørg. Seefeld 1616). Forholdene ved Akademiet i Orleans med Hensyn til de fremmedes Privilegier synes dog senere at have forbedret sig (Hist. Tidsskr. 3. R. III, 510).

Ryttere og Fægtere paa den Tid.» I Januar 1619 foretoges en kort Udflugt til la Rochelle. Men i Øvrigt forbleve de i Poitier indtil hen i April Maaned. Den 28/18 Februar forlod Ejler Holck dem og rejste hjem, og Henrik Holck og Mester Oluf bleve nu ene tilbage. «Mens Tusk (maaske Mester Oluf eller en Beridder) ikke selv eller Pompejus vare til Stede», skriver han, «viste jeg mine Kammerater at ride, som vare fem og havde ti Heste, fra 17/7 til 23/13 April, mens det Tog paa Kongens Vegne var imod Epernon og Dronningen, hvoraf blev intet» [1]). Den 6. Maj (26. April) brød de op og rejste til Hest til Lyon, hvorfra de aflagde et kort Besøg i Genf [2]), men den sidste Del af Maaneden og den første Halvdel af Juni tilbragtes i Lyon [3]), hvor Holck solgte sine to Heste paa Kredit til Hans Bille.

Det var nu snart fem Aar siden at Henrik Holck var draget ud, men hans Fader havde først i Begyndelsen af Maj 1619 afgivet sin gullandske Forlening, og det er sandsynligt, at han ikke vilde lade Sønnen vende tilbage, førend han havde ordnet sin Husstand igjen paa Sjælland, hvorved han blev sat i Stand til at følge den unge Jun-

[1]) Den 23. Februar 1619 var Enkedronning Maria af Medici allerede flygtet fra Blois, hvortil hun var forvist, og havde stillet sig under Epernons Beskyttelse. Samme Dag skrev hun til Kongen, at hun havde forladt sit Forvisningssted. Men først d. 12. Marts begyndte de kongelige Tropper Borgerkrigen, der dog allerede endte med et Forlig d. 30. April (H. Martin, Hist. de France. 4. Edit. Tom. XI, 140—43. L. Ranke, Franz. Gesch. II, 227).

[2]) Om Nordboere, som have studeret i Genf, se Personalhist. Tidsskr. IV, 331 ff.

[3]) Jørgen Sefeld skriver 1615 om sit Ophold i Lyon: »Udi Lyon fant Jeg forne tuende Markdaner, oc da var M. Elias Eisenberg tilforn for kort tid død af Koldfeur. Der de skar ham det høire ben aff, døde hand i Smerten.» (De nævnte Landsmænd havde han for et Aar siden truffet i Leipzig.)

kers Udvikling paa nært Hold. Henrik Holck og Mester Oluf forbleve i Udlandet endnu et Aar. Rejsen fortsattes videre mod Syd, dens næste Maal var Italien. Den 19/9 Juni brød de op fra Lyon for at rejse ind igjennem Piemont. Nogle faa Mil fra Lyon kom de over et Bjerg, som Holck i sine Optegnelser kalder «Gibolet», formodentlig fordi han ikke ret har kunnet opfatte Udtalen af Navnet. Det var la Gabelette (Aiguebelette) ved Chambery paa Grænsen af Frankrig og Savoien. Dersom han havde været lidt mere meddelsom, vilde han sikkert nok have skrevet, at det var med ejendommelige Følelser, at han besaa denne Egn. Omtrent 1597 havde tre af hans Landsmænd, Peder Vincentsen Juel fra Hesselmed, Mogens Krabbe fra Vegholm[1]) og deres Hovmester, Søren Christensen Skavbo, rejst den samme Vej, men fra den modsatte Side, da de drog fra Padua til Lyon. Paa Vejen over Bjerget bleve de angrebne af nogle Soldater, der ansaa dem for Spejdere. Kun Mogens Krabbe slap uskadt derfra, men Hovmesteren mistede Livet, og Peder Juel blev haardt saaret og forvandt det aldrig. Da de to nævnte Adelsmænd vare af Holcks egen Slægt, maa man dog antage, at han havde hørt noget om denne Tildragelse.

Over Vercelli, Milano, Brescia og Verona lagdes Vejen til Padua, hvor Holck og Mester Oluf lode sig indskrive

---

[1]) Peder Juel, Søn af Vincents Juel til Hesselmed og Else Svave (D. af Peder Svave og Elsebe Skave) var født 1577, gik paa Herlufsholm og rejste derefter udenlands med Mogens Krabbe 1591—1600. Han døde paa Gjorslev 1612. Hans Moder var en Søster til Herluf Skave og Faster til Henrik Holcks Mormoder, Birgitte Skave. (Niels Christensen, Ligpr. over Peder Juel. Kbh. 1614. 8.) — Mogens Mogensen Krabbe fra Vegholm, som druknede 1610 under Kalmarkrigen, var Farbroder til Henrik Holcks Moder, Margrete Krabbe.

i Universitetsmatriklen $^{16}/_{6}$ Juli. Men altid er det Fægten og Voltigering, hvorom der tales. Det første lærte Holck hos Herman paa Salvators Skole[1]). Henimod Midten af September besøgte de Venedig, «hvorfra de nær havde ladet sig narre af en Sørøver til at følge Søen, men de bleve advarede i Tide». Efterat de vare vendte tilbage til Padua, fortsattes Rejsen ved Begyndelsen af Oktober videre Syd paa til Rom. Henimod Midten af Maaneden standsede de i Verona, og i Nærheden af Byen talede Holck «med en Bonde af de Cimbrers Efterlevninger, som der sætte dem ned at bo paa Bjergene. Denne boede til Chisanova. De taler brudet holstensk Sprog, ere store, grumme Folk og mesten Kulbrændere, haver Licentz af Paven, at deres Præster holder Gudstjeneste paa deres eget Sprog»[2]). Videre gik Rejsen mod Syd over Mantua, Ferrara, Bologna, Ravenna, Ancona og Loretto «med største Fare for at

[1]) Universitetet i Padua var grundlagt omtr. 1260. (J. Facciolatus, Fasti Gymnasii Patavini. 1757. 4. Pag. I og IX.) Padua var 1560—1660, altsaa igjennem et helt Aarhundrede, ualmindelig stærkt besøgt af danske Studerende (Suhms Saml. til d. danske Hist. II, 3. H., S. 6 ff.). Man ydede Universitetet paa en Gang en Æresbevisning og en Indtægt derved, at man lod sig indskrive i dets Matrikel, saaledes som Skik og Brug var, selv om man kun opholdt sig i Byen paa Gjennemrejse. De mange Navne paa danske Adelsmænd, som findes i Matriklen, indeholde derfor ikke noget sikkert Bevis for, at vedkommende unge Mænd have studeret ved Universitetet. I det syttende Aarhundrede var det Fægteskolerne i Padua, der tiltrak Adelsmændene, og særlig Salvators Skole, som ledede af Salvator Fabris, «supremus eques ordinis septem cordium», der 1601—7 havde været Fægtemester hos Christian IV (J. Grundtvig, Meddel. fra Rentekammerarch. 1872, S. 199). Han har gjort sig bekjendt ved et Skrift om Fægtekunsten, De lo Schermo overo Scienza d'arme, Copenhaven 1606, Fol. (dediceret til Christian IV). 2. Udg. udkom i Padua 1624 (Chr. Bruun, Bibliotheca Danica I, 1120).

[2]) Fr. Schiern, Nyere hist. Studier II, 259.

blive forraadte og for Kjættere udspejdede». I Slutningen af Oktober kom de til Rom, hvor de opholdt sig i to Maaneder og boede paa Monte Briantzo, formodentlig den nuværende Via di monte Briantzo, parallel med Tiberen, Fortsættelsen af Via di Tordinona i Nærheden af Engelsborgbroen. Om Byen har Holck intet at fortælle, lige saa lidt som han omtaler, at han har truffet Landsmænd der. Som altid samle hans Tanker sig om ridderlige Øvelser. Han lærte «at fægte og voltizere, item med Pichen la banniera hos Certio, item at staa for Borde». Den 4. Januar (d. 25. December) kom de over Capua til Neapel, hvor de tog Ophold i fire Dage. Atter besøges de fornemste Beriddere, Horatio, Pintazio og Leblio. Men uagtet Tiden kun var kort, fik de dog Lejlighed til at bese Byen med dens offentlige Bygninger og den underjordiske Vej, der fører igjennem et Bjerg, Pausilipo, til Puzzuoli, hvor Virgil ligger begraven. Sejlture foretoges i Bugten, og «med største Fare foer de i en Baad under et Bjerg». Ogsaa til Vesuv gjordes en Udflugt. De bestege Toppen og vendte først tilbage sent ud paa Natten «med største Fare for Vildsvin» [1]). Nu gik Rejsen atter Nord paa over Gaeta, hvor de saa Karl af Bourbons Begravelse over Porten «udi en grøn Kiste» [2]). Efter nogle Dages Ophold i Rom iløde

---

[1]) Voyages historiques de l'Europe. Par B. F. Amsterdam 1712. 8. T. III, 296—97 og 302. Hist. Tidsskr. 3. R. III, 453—57. Om Virgils Grav og Puzzuoli se M. Vasi, Neapel u. s. Umgebungen. Aus d. Französ. von A. V. Voit v. Salzburg, 1828, S. 116 og 120 og 183 ff.

[2]) Karl, Hertug af Borbonnais, den sidste Mand af en Sidelinie i Huset Bourbons ældre Linie, f. 1490, blev paa Grund af udvist Tapperhed 1515 ophøjet til Connetable af Frankrig. Han udmærkede sig i Slaget ved Marignano og udnævntes derefter til Statholder over Mailand. Han var næst efter Kongen den rigeste og mægtigste Mand i Frankrig og besad to Hertugdømmer og

de over Florentz, Pisa og Luca til Livorno, hvorfra de sendte deres Rejsetøj med Skibslejlighed, medens de selv foretrak at rejse til Lands over Milano, Modena og Pavia til Genua, hvor de opholdt sig under Karnevalet og dermed afsluttede deres Rejse i Italien. Idet Holck ser tilbage paa Udbyttet af denne Udflugt, som havde varet fra Juni 1619 til Marts 1620, skriver han: «Imidlertid udj Italia studerede in Historicis et Politicis hos Exercitiernes Øfvelse», men det har dog vist ikke haft nogen Art, og Mester Oluf har sikkert nok haft ondt ved at holde den tyveaarige Yngling til Bogen. Fra Genua sejlede de den 4. Marts (23. Februar) med stor Fare for Søen og Tyrkerne og kom tre Dage efter til Marseille, «hvor de hafde nylig ihielslagen en tyrkisk Gesandter, som verrit sig megtig udj et Huusz». I Løbet af en Maaned gjennemrejstes Frankrig over Nimes, Montpellier, Narbonne, Toulouse, Bordeaux, Blois og Orleans til Paris, hvor de standsede i Begyndelsen af April Maaned, for at ordne deres Penge-

---

fem andre store Len, men da han afslog et Ægteskabstilbud af Frands I's Moder, Louise af Savoien, hævnede hun sig ved at udvirke, at Statholderskabet blev ham frataget, og at en stor Del af hans franske Besiddelser fradømtes ham og inddroges under Kronen. Af Forbitrelse herover indgik han en forræderisk Forbindelse med Kejser Karl V og flygtede til Tyskland, hvor han traadte i Kejserens Tjeneste. Han kæmpede imod sine Landsmænd ved Pavia, hvor Frands I blev tagen til Fange. Men da han senere blev uenig med Kejseren, krigede han paa egen Haand og førte sine spanske og tyske Lejetropper imod Rom 1527. Her faldt han, da han stormede Byen, men da han var banlyst af Paven, kunde han ikke jordfæstes i indviet Jord. De spanske Tropper, der ønskede at give ham en standsmæssig Begravelse, fandt da paa at lade ham indtørre som Mumie og førte ham saaledes om med sig, til de senere gav ham en Grav i Gaeta. (M. Mignet, Rivalité de François I et de Charles-Quint. I, 363 ff., II, 267 ff. Bruzen la Martinière, Dictionnaire geographique ins Deutsche übers. u. verbess. V. Th. Leipzig 1746. Fol. S. 30—31.)

sager; «thi her fallerede første Gang paa alle voris Rejser Vexeler». Efter otte Dages Forløb fortsattes Rejsen igjennem Normandiet over Rouen og Amiens til Dieppe, hvorfra de gik til Søes og efter en Dags Sejlads landede ved den lille By Rhie paa den engelske Kyst. De tog med Posten til London, hvortil de ankom den ²³/₁₃ April. Holck har ikke meget at fortælle om England[1]). Han kjededes sig maaske i London, fordi han ingen Adgang havde til ridderlige Øvelser. I Greenwich fik de Lejlighed til at se en Procession af Hosebaandsridderne, og en Udflugt foretoges til Canterbury, hvor de saa et Skib af Jern, som kunde sejle under Vandet. Det var opfundet af Cornelius Drebbel fra Alkmar, hvis Navn ogsaa var bleven bekjendt herhjemme i Danmark ved et kunstigt Ur, som han havde udført for Christian IV, der havde ladet det opsætte paa Kjøbenhavns Universitet[2]). Efter at være vendte tilbage til London tog de i Begyndelsen af Juni over Dover til Calais og derfra over Dünkerke, Ostende, Brügge og videre igjennem Holland og Ostfriesland. I Leyden bleve de en Uges Tid, men rejste i Øvrigt uden Ophold tilbage til

[1]) «Dronningen var nysz død», skriver Holck. Denne Efterretning maa have haft saa meget af Nyhedens Interesse for ham, at han har glemt, at det var over et Aar siden. Dronning Anna af England, Christian IV's Søster, døde d. 2. Marts 1619. (N. Slange, Geschichte Christian IV's, erweitert von J. H. Schlegel III, 123.)

[2]) 1606 gav hans Majest. det skiønne Sejerværk til Universitetet, som viser Planeternes og Stierners Løb, Veyr-Glas og Ebbe-Glas, hvor i vises Ebbe og Flod 2 Gange i 24 Timer, paafundet af Cornelius Drebel, fød i Alkmar. (J. L. Birch, Een kort Cronologie eller Tids-Register. Kbh. 1739. 8. S. 23.) Corn. Drebbel var f. 1572 og blev tidlig bekjendt ved sine mekaniske Kunstværker. Jakob I af England understøttede ham og kaldte ham til sit Hof. Senere ansatte Kejser Ferdinand ham som Lærer for sin Søn. 1620 blev han fanget af pfalziske Krigsfolk, men løslodes kort efter og drog til London, hvor han døde 1634.

Danmark. Den 11. Juli kom de over store Belt, og allerede samme Aften vare de hos Mormoder paa Eskildstrup, hvor Henrik Holck vist ogsaa fandt sin ældste Søster, Anna. Efter at have overnattet rejste de næste Dag videre til Erikstrup, hvor de modtoges af Ditlev Holck og Margrete Krabbe. Rejsen havde varet i 6 Aar. Man har vistnok ikke let ved at danne sig en Forestilling om de Bekostninger, der var forbundne med et saa langt Ophold i Udlandet. Men for en Adelsmand, der vilde optræde efter sin Stand, maa de sikkert nok have været meget betydelige. Man tænke kun paa de mange Fægtemestere og Beriddere, hos hvem Henrik Holck havde taget Undervisning, og som nok forstode at lade sig betale, og man maa derfor undre sig højligen over, at hans Fader har været i Stand til at ofre saa meget paa Sønnens Uddannelse, tilmed da hans Indtægter af Jordegods ikke kunne have været synderlig store. Det var maaske det gullandske Len, som gav dette store Udbytte[1]).

---

[1]) Som en Antydning af hvad der medgik til Udenlandsrejser i d. 17. Aarh., skal her meddeles et Brudstykke af Fru Sophie Brahes Regnskaber fra Rosenholm for Aarene 1628—39, da fire Rosenkrantzer, Gunde, Jørgen, Erik og Otte, rejste i Udlandet. 1628 fik Gunde og Erik i England 1763 Rdlr., 1629 fik de 1070 Rdlr., 1630 fik Jørgen og Erik i England 2100 Rdlr., 1631 sendtes til Børnene 830 Rdlr., 1632 sendtes 2501 Rdl., desuden fik de af Tømmer, som solgtes, 532 Rdl., og af Malt 820 Rdlr. 1633 udlagt for Erik i Holland 408 Rdlr., og senere fik Jørgen 435 Rdlr., sendt til Frankrig 2000 Rdlr. 1634 i Marts sendt 1165 Rdlr. og i Juli 1300 Rdlr., desuden var der udlagt for dem i Holland og Frankrig, som efterbetaltes, 602 Rdlr. 1635 fik Erik med sig til Frankrig 1100 Rdlr. og til Otte 450 Rdlr., og Otte havde optaget i Hamburg 800 Rdlr. 1636 fik Erik i Frankrig 1100 Rdlr., Otte havde laant i Holland 70 Rdlr., 1637 fik Erik 500 Rdlr. og Jørgen 500 Rdlr., Otte til forskj. Tider 1299 Rdlr. 1638 fik Otte 950 og Erik 900 Rdlr. 1639 havde Otte optaget i Udlandet med Renter iberegnet 1180 Rdlr. Han blev i dette Aar dræbt i Duel i Rends-

Den 29. Juli fulgte Henrik Holck sin Fader til Fru Sophie Glambeks Begravelse i Roskilde[1]). Dagen efter tog Mester Oluf foreløbig Afsked paa Erikstrup og drog til Jylland for at besøge sin Slægt. Hans Virksomhed var dog endnu ikke afsluttet; den 20. Avgust vendte han atter tilbage til Erikstrup, hvor han opholdt sig i en Maaned og endnu gjennemgik nogle Afsnit af forskjellige Forfattere med den unge Junker. Den 19. September fik han sit Testimonium af Ditlev Holck. Henrik Holck selv giver ham det Vidnesbyrd, at han havde staaet ham for som en ærlig Mand og «med stort Arbejde corrigeret mange Naturæ vitia». Samme Dag drog de begge over til Jylland for at aflægge Besøg hos Holcks Farbrødre, Bertel og Christian Holck paa Højgaard og Silkeborg.

Hvilke Planer Henrik Holck selv havde lagt med Hensyn til sin Fremtid, vides ikke, men sikkert er det, at Faderen har haft andre Tanker end han; thi Sønnen skriver i sin Dagbog: «Anno 1620 sagde jeg Tjeneste i Kancelliet efter min Faders Villie, men imod min Villie og aflagde min Ed for Hr. Kansler Christen Friis og min Staldbroder, Axel Arnfeld.» Han blev ansat den 22. Oktober 1620 og var i Kancelliet til den 30. April 1621.

---

borg af en Mand af Slægten Rantzov. Hans Begravelse kostede 2117 Rdlr., og desuden medgik der 1400 Rdlr. til at forfølge Sagen imod Drabsmanden. Her er kun medtaget de store runde Summer, uden at der er beregnet, hvad deres Udstyr herhjemmefra kostede. Endelig maa det fremhæves, at de her nævnte Aar ikke kunne betegnes som særlig gunstige for den danske Adel i økonomisk Henseende.

[1]) Sophie Glambek, f. 1578, var Datter af Klavs Glambek til Rask og Birgitte Rosenkrantz Folmersdatter, som var en Søster til Ditlev Holcks første Hustru; 1609 havde hun Bryllup med Mogens Pax til Torup. Hun døde 15. Juli 1620. (Jesper Brochmands Ligpr. over M. Pax. Kbh. 1643. 4.)

At det Arbejde, der blev paalagt ham i hans nye Stilling, ikke har tiltalt ham, er meget sandsynligt. Men Forholdene vare ham dog i denne Henseende ualmindelig gunstige, idet Kancelliherremændenes Arbejde i dette Efteraar ofte afbrødes ved Rejser eller derved, at de ansattes som «Opvartere» hos fremmede Magters Sendebud. I Slutningen af Oktober rejste Kongen til Landdag i Flensborg, en Del af Kancellijunkerne skulde følge ham, og Henrik Holck kom med, skjønt han var meget ung i Tjenesten. Grunden dertil maa nærmest søges deri, at der paa dette Tidspunkt var Mangel paa unge Herremænd, fordi en stor Del af dem havde faaet Befaling til at holde sig rede til at ledsage Holger Rosenkrantz til Rosenholm og Wolf. v. Buchwald, der skulde i Sendefærd til Sverig, for paa Kongens Vegne at overvære Gustav Adolphs Bryllup den 25. November. Senere, efter at Holck var vendt tilbage til Kjøbenhavn, blev han i December Maaned ansat som Opvarter hos Kongen af Bøhmens Sendebud, Christian IV's Farbrodersøn, Hertug Joachim Ernst, og hos Unionens Sendebud, Dietrich v. dem Werdt[1]. I Januar og Februar Maaneder 1621 tjente han paa samme Maade tillige med Axel Arnfeld og Gregers Krabbe hos det hollandske Sendebud, Casper von Vossbergen, der boede paa Kjøbenhavn Slot[2]. Desuden befalede Kansleren ham at holde sig rede

[1]) Hertug Joachim Ernst af Pløn opholdt sig her som Sendebud fra Kongen af Bøhmen 11—20. December, og v. dem Werdt ankom d. 16. December og afrejste samtidig med Hertugen (N. Slange, Gesch. Christian IV's, erw. v. J. H. Schlegel III, 156—57 og A. Gindely, Gesch. d. dreissigjähr. Krieges IV, 136).

[2]) Casper v. Vossbergen opholdt sig her fra 3. Januar til 9. Februar 1621. (N. Slange, anf. Skr. S. 165—66. Christian IV's Breve, udg. af Chr. Molbech I, 89.) Holck skriver i sin Dagbog, at han var her i Oktober 1620, men det er vistnok en af de mange Unøjagtigheder, som findes i hans Optegnelser.

til at følge Albert Skeel og Julius Adolph v. Witersheim i Sendefærd til den tyske Kejser, men da A. Skeel blev syg, rejste Holsteneren, Henrik Rantzov fra Schmoll, i hans Sted og uden at medtage nogen af Herremændene. Kancellitjenesten vedblev imidlertid at trykke Henrik Holck, og det er sandsynligt, at han af den Grund ikke har været meget hensynsfuld i sin Optræden. Han kom i Ordstrid med Kansleren i Anledning af en Uenighed imellem to andre Kancelliherremænd, Fætteren Ejler Holck og Iver Munk, og dette Sammenstød nærede hans Forhaabninger om, som han skriver, «at komme ud med Lempe». Han skrev heller ikke mere, men gjorde anden Tjeneste ved Hove.

Da Faderen i det foregaaende Aar havde faaet ham ind i Kancelliet[1]), var han vistnok gaaet ud fra den Forudsætning, at Sønnens noget ubændige Natur trængte til regelmæssigt Arbejde for at blive ledet ind i en jævn og rolig Udviklingsgang. Og dersom dette har været hans Tanke, viste Forholdene, at han havde bedømt Junkeren rigtig. Hoflivets Snarer hildede ham snart, og han faldt, som han selv skriver, i Sværm, der endte med en hidsig Feber, som dog blev hævet ved Dr. Thomas Finches og M. Dancherts fælles Bestræbelser. Denne Sygdom gjennemgik han i Foraaret 1621, og da han kom sig til Rette igjen, udnævntes han den 30. April til Hofjunker, men fik dog kort efter Orlov, for at kunne deltage i den Schaven-

[1]) Det var i Øvrigt ikke let at komme ind i Kancelliet paa denne Tid. 1620 antoges kun to, og flere vare allerede afviste forinden, f. Ex. Jørgen Sefeld. «Jeg talede med Kantsleren», skriver han, «og præsenteret min underdanigste Tjeneste i Kancelliet. Fik derpaa til Svar, at det var nu saa vel besat, at h. Mt ikke skulde ville bevilge flere der ind, bad mig fortøve et Aar.»

burgske Fejde, der var fremkaldt derved, at Grev Ernst af Schavenburg havde antaget Titel af Fyrste af Holsten, hvor imod Christian IV nedlagde Indsigelse[1]). For at give denne sin Indsigelse Eftertryk og for at tvinge Greven til at give efter, lagde han stærke Indkvarteringer i dennes Besiddelser, især i den pinnebergske Del af Holsten. Krigstilstanden varede fra 22. Maj til Slutningen af Juni, og endte med, at Greven faldt til Føje og betalte 50000 Rdlr. i Krigsomkostninger. Dette Felttog hørte dog til de ublodige; thi der fandt ingen Kampe Sted. Wolf v. Buchwald var Ritmester, Jørgen Urne Lieutenant, og Malte Juul førte Hoffanen som Kornet. Under denne tjente Henrik Holck med fire Heste, og det maa antages, at Faderen med Glæde er gaaet ind paa de Bekostninger, der vare forbundne med denne Udrustning, fordi Sønnen derved kunde blive dragen bort fra Hoflivet og tillige faa Lejlighed til at tumle sig paa et Omraade, hvor han efter sit hele Anlæg maatte synes at være paa sin Plads.

Førend Henrik Holck drog ud paa sit første Krigstog, var han imidlertid bleven ført ind i Forhold, der bleve af særlig Betydning for hans Fremtid. I Foraaret 1621 var han indtraadt i sit treogtyvende Aar, og man havde derfor begyndt at tænke paa at vælge ham en Brud. Hendes Navn kjendes ikke, og det har for saa vidt heller ingen Betydning; thi han vilde ikke lade sig binde paa denne Maade. «Efterdi», skriver han, «de mod min Villie vilde gifte mig, bejlede jeg selv.» Hans Hjerte havde valgt og valgt indenfor hans egen Kreds. Paa Valborgs Dag, den 1. Maj, 1621 var han til Bryllup. Jorsalafareren Frederik Rantzov til Asdal ægtede Margrete Podebusk, Datter af

---

[1]) Slange, anf. Skr. S. 146—50.

Klavs Podebusk til Krapperup og Barsebæk og Fru Sophie Ulfstand[1]). Bryllupet stod i Kjøbenhavn. Under Festen, hvor Dansen maaske gik til Sangen af de Kæmpeviser, som han mindedes fra sin Barndom, friede han til Jomfru Hilleborg Kravfse. Hun var dengang endnu ganske ung. Den 20. Juli næstefter skulde hun indtræde i sit femtende Aar. Hun var Datter af Christoffer Kravfse til Egholm († 1618) og Fru Dorethe Banner. Hendes Bedsteforældre paa fædrene Side vare de tidligere nævnte Ejler Kravfse og Hilleborg Bille, og hendes Faster, Karine, havde været gift med Henrik Holcks Farbroder, Christian Holck til Hastrup, Befalingsmand paa Silkeborg, hvor han ofte havde aflagt Besøg, og hvor han vistnok ogsaa havde seet sin elskede som Barn[2]). Hendes Moder, Fru Dorethe Banner, var Datter af Anders Banner til Gjesingholm og

---

[1]) Frederik Rantzov, f. paa Silkeborg 1590, var Søn af Frands Rantzov til Søholm og Anne Rosenkrantz (Datter af Erik Rosenkrantz til Kjærstrup og Helveg Hardenberg til Arreskov). 1604—11 rejste han i Tyskland, Frankrig, Italien og England. Senere fulgte han Jakob Ulfeldt til Spanien, og drog derpaa med tre tyske Herremænd over Konstantinopel til Østerland, hvor de besøgte Jerusalem, Bethlehem, Kairo, Sinaj og Alexandria. Over Italien og Tyskland vendte han tilbage til Danmark, hvor han blev Hofsinde. 1622 blev han forlenet med Øsel. Han deltog i Trediveaarskrigen, hvor han blev fangen ved Lutter am Barenberg, og senere i Svenskerkrigen, † 1645 (H. Mikkelsens Ligpr. over Fr. Rantzov. Kbh. 1647. 4.). Margrete Podebusk, som allerede døde 1625, var Næstsødskendebarn til Henrik Holck; deres Mormødre, Margrete og Birgitte Skave, vare Søstre.

[2]) Kravfserne var en faatallig og lidet fremtrædende sjællandsk Slægt, som arvede Basnæs efter de gamle Lunger i Midten af det 15. Aarhundrede. Senere tog den Egholm (Sæby Sogn, Voldborg Herred) i Arv efter de Hacker og Presenter. Den skrev sig ogsaa til Assendrup, som Ejler Kravfse fik med sin Hustru, Hilelborg Bille. Inden Midten af d. 17. Aarh. vare disse Godser dog allerede gaaet ud af Slægtens Besiddelse, og den uddøde paa Mandslinien 1652 med Hilleborg Kravfses Broder, Otte.

Fru Dorethe Rud og Datterdatter af Admiralen Otte Rud og Fru Pernille Oxe. Paa mødrene Side nedstammede hun fra Mette Gøje, en Søster til Birgitte Gøje.

Jomfru Hilleborg gav Henrik Holck sit Ja. Men efter vanlig Skik skulde han først bede om Datterens Haand hos hendes Moder og hos hendes Værge, Hilleborgs Farbroder, Eske Kravfse til Assendrup. Efter at have udbedt sig Orlov fra Hove ved Oluf Rosensparre drog han ud. Ledsaget af Fru Anna Lykke, Kaj Rantzovs[1]), og af Gregers Krabbe, der havde været hans Arbejdsfælle i Kancelliet[2]), rejste han til Fru Dorethe Banner paa Egholm.

Der var noget stridigt og ubændigt i Henrik Holcks Karakter, og det regelbundne yndede han ikke. Det havde jo allerede ytret sig under hans Skolegang, da han vilde byde den faderlige Myndighed Trods og maatte bringes til Fornuft ved Riset, han fik at føle udenfor Skoleporten, og vi møde noget lignende, men i dæmpede Udtryk, naar

---

[1]) Fru Anna Lykke var Datter af Henrik Lykke til Overgaard og Karen Banner, der var Sødskendebarn til Dorethe Banner, Hilleborg Kravfses Moder. Anna Lykke var gift med Kaj Rantzov († 1623) og ægtede efter hans Død Knud Ulfeldt til Hverringe, Korfits Ulfeldts Broder. Hendes Fader var bleven opdraget ved Dronning Dorotheas Hof sammen med Hertug Magnus, og hendes Farfader, Jørgen Lykke († 1583), der var bekjendt for sin Overdaadighed, betegnes af Sigv. Grubbe som »eques auratus og den sidste i Danmark af denne Orden«. (D. Mag. 4. R. II, S. 367.) »Han var«, siges der, »den første danske Adelsmand, der spiste paa Sølv, og formodentlig den eneste, der lod Gulvet i sin Sal forgylde.« (Vedel-Simonsen, Eske Brock I, 120.)

[2]) Gregers Krabbe, f. 1594, var Søn af Niels Krabbe til Torstedlund og Vibeke Ulfstand. Han rejste udenlands 1608 og blev efter sin Hjemkomst ansat i Kancelliet (1617—25), siden deltog han i Trediveaarskrigen og var i stor Yndest hos Christian IV, der ofte betroede ham Sendelser til Udlandet. 1650 blev han Statholder i Norge, hvor han døde 1655 (H. Stockfleths Ligpr. over ham. 1656. 4.).

han taler om Ansættelsen i Kancelliet, som var efter Faderens Villie, men imod hans egen, et Udtryk, som atter kommer frem, hvor han skriver om den Brud, man havde tiltænkt ham, og som han ikke vilde have. Ogsaa hans ovenomtalte Sammenstød med Kansleren, Christian Friis, viser maaske i samme Retning. Men naar det gode var oppe i ham, var han paa den anden Side af en blød og sværmerisk Natur. «Den sidste Ridder paa gammel Vis» var for længe siden gaaet til sine Fædre, da Henrik Holck blev født, men han sværmede endnu for Riddertidens Idealer, og Kæmpeviserne dannede Baggrunden i hans Drømme. Og underligt var det ikke, om alt dette var oppe hos ham nu, da han drog ud paa sit Bejlertog. Egholm var Ridderborgen, «hvor Skjønjomfru stod i højen Hal og saa sig ud saa vide, — og Sorg hun bar for den Ædling ene». Saa tænkte han maaske paa «Orm Ungersvend og Bermer Rise» eller paa «Liden Grimmer og Hjelmer Kamp», og da han kom til Egholm og sov den første Nat paa Gaarden, samlede det sig altsammen i en Drøm. Han drømte, skriver han, «at mig i Steden for hende blev given et blot Sværd, dermed at drage af Gaarde og komme siden igjen» [1]).

Foreløbig varslede Drømmen ikke godt. Hvad Dorethe Banner har svaret, vides ikke, men hendes Samtykke fik

[1]) Sv. Grundtvig, Danm.s gl. Folkeviser I, 159 og 352 ff. Enhver, der kjender de to ovennævnte Kæmpeviser, maa uvilkaarlig komme til at tænke paa dem ved at læse om Henrik Holcks Drøm. At det netop er disse to, der have foresvævet ham, lader sig jo ikke bevise; det kan vel tænkes, at han har kjendt andre lignende, som ikke ere bevarede ned til vore Dage. Men i ethvert Tilfælde tør dette lille Træk tages som Vidnesbyrd om, at Kæmpeviserne ere slaaede igjennem og have faaet deres Betydning i Livet. Saa vidt jeg ved, kjender man ellers intet lignende Exempel, hvortil man kan henvise.

han ikke denne Gang. Skik og Brug fordrede maaske dog, at hun maatte kræve Betænkningstid, inden hun erklærede sig, selv om ogsaa hun og Datteren — hvad der vel er sandsynligt — allerede havde afgjort Sagen med hverandre. Først senere gav hun i Kjøbenhavn sit Minde til Forbindelsen. Men ogsaa Jomfru Hilleborgs Værge, Farbroderen Eske Kravfse til Assendrup, skulde jo give sit Samtykke, og Henrik Holck maatte atter drage ud. Denne Gang var han ledsaget af Hofjunkeren Jens Styggesen Høeg[1]), som maaske allerede paa den Tid var forlovet med Holcks og Jomfru Hilleborgs Sødskendebarn, Margrete, der var Datter af Christian Holck til Hastrup og Karen Kravfse, Hilleborgs Faster. Dermed var Sagen vel foreløbig afgjort, men naar Henrik Holcks Fæstensøl blev holdt, findes ikke oplyst. Han har intet optegnet derom, lige saa lidt som han omtaler en lignende Fest, der omtrent paa samme Tid fandt Sted i hans eget Hjem. Den 13. Juli 1621 blev Søsteren Anna tilsagt Hofjunkeren Vincents Stensen. Deres Fæstensøl stod i Kjøbenhavn. Han var Søn af Hans Stensen til Stensgaard paa Langeland og

---

[1]) Jens Høeg, f. 1591, var Søn af Stygge Høeg til Vang i Vendsyssel og Anne Ulfstand. Fra sit niende Aar gik han med andre adelige Børn i Skole hos Mogens Juel paa Asmildkloster og kom senere til Farbroderen, Jakob Høeg til Trudsholm. 1605 blev han Page hos Christian IV, der lod ham lære Rytteri hos Ebbe Munk paa Antvorskov. 1609 forskreves han til Udlandet og gjorde Tjeneste i den jülich-cleveske Fejde. Efter at have deltaget i Kalmarkrigen rejste han i flere Aar i Udlandet og blev efter sin Hjemkomst Hofjunker (1619—24). 1625 havde han Bryllup med Margr. Holck og var i de følgende Aar forlenet med Stjernholm og derefter med Gulland. Under det torstensonske Overfald blev han fanget af Wrangel i Vendsyssel, men udrustede siden selv et Kompagni til Hest og førte det som Ritmester, indtil Krigen endte. † 1648. (Er. Olufsen Torms Ligpr. over ham, 1655. 4.)

Fru Margrete Eriksdatter fra Sørup og Broder til Christoffer Stensen, der jo, som ovenfor bemærket, vistnok en Tid lang havde været Henrik Holcks Legekammerat hos Jomfru Thale Rosengaard paa Herlufsstrup.

Hilleborg Kravfse var bleven tilsagt Henrik Holck, men de vare endnu begge i deres første Ungdom, og der var langt frem, førend han kunde komme i en Stilling, der gjorde ham det muligt at føre hende hjem som Brud. Mere end en Gang, naar de overvejede deres Fremtids Udsigter, har han vistnok ogsaa tænkt paa Drømmen, han havde haft den første Nat paa Egholm. Hans Deltagelse i den schavenburgske Fejde bragte ham ingen Krigerære, maaske ikke engang Ilddaaben, og det var derfor naturligt, at han tænkte paa at søge sin Lykke i Udlandet. Den store Religionskamp i Tyskland var jo udbrudt for længe siden, men det er sandsynligt, at den Vending, Krigen havde taget, gjorde Ditlev Holck betænkelig ved at lade Sønnen drage ud, og denne maatte derfor vedblive at tjene som Hofjunker indtil ind i næste Aar. Han fik dog snart en god Støtte i sin tilkommende Svoger, den unge Otte Kravfse, der ligeledes ønskede at forsøge sig i fremmed Krigstjeneste. Ved fælles Bestræbelser lykkedes det dem ogsaa tilsidst at faa deres Villie frem. Igjennem Hofmarschalen, Wolf v. Buchwald, udbad Henrik Holck sig Orlov fra Hove, og den 11. Februar 1622 fik han Kongens Tilladelse til at drage ud. Det jublede indeni ham, da han modtog Efterretningen derom. Han nedskrev den i Udtryk, som ellers sjældent findes i hans Optegnelser: «til min største Lykke, Gud være æret».

Den 31. Marts 1622 udstedte Christian IV paa Frederiksborg et Pas og en Anbefalingsskrivelse for Henrik Holck, men af politiske Grunde synes Forskrivningen imod

Sædvane ikke at være stilet til nogen bestemt Krigsherre i Udlandet. Den indeholder kun i ganske almindelige Udtryk en Meddelelse om, at Holck ønsker at forsøge sig i fremmed Tjeneste[1]). Der medgik dog endnu nogle Dage, inden de to unge Junkere havde fuldendt deres Udrustning og drog ud fra Egholm, Henrik Holck med 5 og Otte Kravfse med 2 Heste. Om Afskeden med Jomfru Hilleborg, Svigermoderen og Forældrene skriver Holck intet, han gjør kun den Bemærkning, at Faderen gav ham en Portugaløser med paa Rejsen — en Mindegave fra Hjemmet, der maaske tillige betød, at Sønnen fra nu af var henvist til at sørge for sig selv. Han var vistnok den Gang allerede hvervet og traadt i fremmed Sold[2]). Efter et kort Ophold paa Silkeborg, hvor de aflagde Besøg hos Christian Holck, rejste de Syd paa, og i Midten af April Maaned færdedes Henrik Holck allerede midt i Krigstummelen. Hvorledes det gik ham paa dette hans eventyrlige Krigstog, vil senere blive fortalt.

---

[1]) Et Uddrag af Kongens Anbefalingsskrivelse findes i d. st. kgl. Bibl. Kallske Sml. 576. 4.

[2]) Portugaløserne vare oprindelig portugisiske Mønter, der sattes i Omløb i Midten af det 15. Aarhundrede. Men senere prægedes lignende Mønter under samme Navn baade i Danmark og i Udlandet, ikke som Betalingsmidler men som Skuemønter til Foræringer. I d. 17. Aarh. brugtes de hos den danske Adel tillige med Rosenobler til Brude- og Faddergaver. Efter Mængden af disse Gaver at dømme, skulde man tro, at de vare til Stede i et meget stort Antal, men det er ikke Tilfældet. Strax efter at de vare udgivne, indløstes de i Almindelighed igjen, og betaltes da Portugaløserne med 20 Rdlr. og Rosenoblen med 4 Rdlr. (svarende omtrent til 83 Kr. og 18½ Kr. i vore Penge).

Litteratur og Kritik.

H. R. Hiort-Lorenzen og A. Thiset: Danmarks Adels Aarbog. 1884. Første Aargang. Kjøbenhavn. (XXIII + 364 SS.)

Ved Nytaarstid udkom denne lille, smukt udstyrede Bog, og den tildrog sig strax saa megen Opmærksomhed, at det kunde synes overflødigt nu at omtale den her; men dels fortjener den Dygtighed, hvormed Arbejdet er udført, at anerkjendes ogsaa udenfor Døgnlitteraturen, dels have Læserne af Historisk Tidsskrift, hvor der for faa Aar siden gaves en udførligere Redegjørelse for et da udkommet Værk i samme Retning, nemlig Kammerherre Kroghs „Adelskalender“ [1]), en Slags Krav paa at finde nogen Vejledning til Bedømmelsen af det nye Skrift.

Allerede Udstyrelsen maa vinde det Venner. Tryk, Papir, Format, Vaabenafbildninger, Indbinding, alt har et elegant Udseende, som vi her til Lands kun ere lidet vante til, og der ligesom drager Læseren til sig. Til disse ydre Lokkemidler komme endnu de gode Forfatternavne paa Titelbladet: af et Værk, der var udarbejdet af Redaktør Hiort-Lorenzen og Arkivassistent Thiset, maatte man paa Forhaand vente sig meget. Den ene af Forfatterne har ved genealogiske Arbejder om Europas Fyrstehuse gjort sig fordelagtig bekjendt som en energisk og dygtig Samler; den anden, som 1879 aabnede sin Forfatterbane med en gedigen lille Afhandling her i Tidsskriftet,

---

[1]) Hist. Tidsskrift 5. R. I. 669—92. Jvfr. IV. 283.

raader over en forbavsende genealogisk og heraldisk Viden, der alt har aflagt sig flere gode Vidnesbyrd og er kommen mange til gode[1]. Det kan maaske allerede her siges, hvad der vil fremgaa af den hele Anmeldelse, at Forfatterne have indfriet det Løfte, deres Navne gave, idet de i Sandhed have beriget vor genealogiske Litteratur.

Bogens Indhold lader sig henføre under tre forskjellige Rubriker, som vi ville betragte hver for sig, nemlig: Fortegnelsen over den nulevende Adel, de fuldstændige Stamtavler og Indledningen.

Hovedplanen for Bogen er fyndig angiven af Forff. i Forordet at være den at give et saa vidt muligt fuldstændigt Mandtal over den nulevende danske Adel. I alfabetisk Rækkefølge — den eneste, som naturlig tilbyder sig — føres de 231 Slægter frem, der siges nu at udgjøre vor Adel, og under hver enkelt Slægt nævnes alle de Medlemmer af den, som vides at være i Live, grupperede om Familiens Hoved. Naar det for at paavise Slægtskabet mellem de nulevende er nødvendigt at medtage afdøde Medlemmer, sker dette, idet disses Navne betegnes ved en særegen Skrift (Kursiv); ellers er det de nulevende Medlemmer alene, som opføres, men hver og en, fra den bedagede Olding til det nyfødte Barn, fra den høigrevelige Lensbesidder til en slet og ret Avlskarl eller Landsbysmed, fra Familieoverhovedet til de fjærneste Sideskud. Deres samtlige Fornavne meddeles, dog saaledes at det ene daglig brugte fremhæves, og, som man kunde vente af et „Mandtal", angives den Stilling, enhver for Øjeblikket indtager[2], de Ordener, han er dekoreret med, osv. Endvidere gives Oplysninger om deres

[1] Medens sidste Haand lagdes paa denne Anmeldelse, blev Hr. Thiset forflyttet over til Gehejmearkivet. Jeg har paa Grund af Skriftets saa vel som Anmeldelsens Natur ikke anset det for nødvendigt derfor at holde Recensionen tilbage, skjønt det jo nok kan vække visse Betænkeligheder at anmelde et Arbejde af en saa nær staaende Kollega.

[2] At denne Angivelse savnes for adskilliges Vedkommende, vil der formodentlig blive raadet Bod paa i de følgende Aargange, naar Forff. faa fyldigere Opgivelser til deres Raadighed.

Fødselsdage, Giftermaal[1]) o. lign. I en lille Indledning til hver Slægt anføres desuden dens Oprindelse, Vaaben og Besiddelser, og er det en større Familie, som har delt sig i flere Linier, paavises i faa, men tydelige Træk Forbindelsen mellem disse.

231 Slægter! Er Danmark virkelig et saa adelsrigt Land? vil man spørge. Ja, det kommer nu an paa, om man i og for sig, naar Sagen nærmere overvejes, vil finde dette Tal stort i Forhold til det hele Indbyggerantal, og dernæst maa man gjøre sig fortrolig med to Ting: hvor talrige Slægterne ere, og hvad Bogen forstaar ved Betegnelsen „Danmarks Adel". Ikke alene den her i Landet bosatte Adel, men overhovedet alle Familier, som have haft dansk Adelsret, ere medtagne. Næsten en Fjerdedel af det hele Tal, nemlig 56 Familier, har i Følge de statistiske Oplysninger i Forordet forladt Landet eller er forbleven boende i afstaaede Dele af det danske Monarki. Og hvad Talrigheden angaar, da giver Forordet den meget sigende Efterretning, at af de 231 Slægter ere de 17 allerede uddøde paa Mandssiden, og at der er Udsigt til, at henved 20 ville uddø i en ikke fjærn Fremtid. Herved reduceres Tallet en hel Del. Paa den anden Side er det (rent bortset fra Tilgangen af nye Slægter, der i vore Dage er ret betydelig, ikke ligefrem paa Grund af Ophøjelse i Adelsstanden, men ved Anerkjendelse ɔ: Gjenerhvervelse af en formentlig gammel, i Tidernes Løb tabt eller kun ved Praxis hjemlet Adkomst) nok muligt, at der efterhaanden vil dukke en og anden forglemt Slægt frem, især i Udlandet, hvorhen det er saa overordentlig vanskeligt at udstrække de genealogiske Undersøgelser. Forff. gjøre saaledes selv opmærksom paa (S. ix), at det er muligt, at der endnu lever Descendenter af den gamle Slægt Grubbe i Tydskland og England, og det synes, som om den 1732 adlede Englænder John Thornton, der levede som Kjøbmand i Hamborg, har efterladt sig endnu blomstrende Afkom. Skjønt det jo i og for sig kunde synes at være en temmelig ligegyldig Ting for

[1]) Dog ikke om Ægtefællernes Forældre, en Oplysning, som man til Forstaaelse af Adelens nuværende sociale Stilling nødig undværer.

alle andre end de paagjældende, om virkelig den gamle Grubbe-Slægt endnu skulde være til, da de nulevende Descendenter maa antages at staa aldeles fremmede overfor deres fordums Fædreland, er det dog formodentlig gaaet andre som mig, at de under Beskjæftigelsen med Fortiden have faaet en saadan Interesse for de gamle Adelsætter, hvis Navne atter og atter forekomme paa hvert Blad af vor Historie, at de med en vis Glæde have hørt hin Mulighed nævnet, selv om vi alle netop i Erindringen om den svundne Herlighed maa gjentage de Ord, hvormed allerede i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede Tilstanden i Adelen skildredes: „supersunt caules, supersunt arida folia“ [1]). Hvorledes nu det numeriske Forhold er mellem den gamle Adel og Brevadelen, fremgaar klart nok deraf, at kun 35 Slægter af det hele Antal have været her i Landet fra Tiden før 1600, og at af disse kun 16 endnu leve her, nemlig Bielke, Bille, Brockenhuus, Harbou, Holck, Juel, Juul, Kaas, Krabbe, Rosenkrantz, Rosenvinge [2]), Sehested, Skeel, Steensen, Urne og Vind [3]), til hvilken Række dog endnu kunne føjes 5 allerede i det 16de Aarhundrede indvandrede Slægter: Bülow, Gersdorf, Güntelberg [4]), Rantzau og Reedtz [5]). Udenfor

---

¹) Hist. Tidsskrift 4. R. III. 3.

²) I Grunden regnes denne Familie med Urette med, da den allerede forinden 1660 havde forspildt sin Adelsret ved ustandsmæssige Giftermaal (jvfr. Forordet S. x). Siden »Aarbogen« har taget den med, opføres den ogsaa her, men hvorfor de kritiske Forff. paa dette Punkt have været mindre kritiske, indses ikke.

³) Familien Vind er ved en Forglemmelse ikke kommet med i den statistiske Oversigt i Forordet, hvorfor dettes Tal 34 maa forhøjes til 35.

⁴) Ved Patent af 17. Marts 1876 er denne Familie bleven anerkjendt som hørende til den danske Adel, men naturligvis ikke som hørende til den gamle danske (norske) Adel, og da ogsaa den ligesom Rosenvingerne havde mistet sin Adelsret før 1660 ved ufrit Giftermaal, bør den egentlig ikke tages med i denne Sammenhæng. Forff. have aabenbart tillagt Patentet en Betydning, det ikke har; den historiske Kjendsgjerning kan det ikke omstøde.

⁵) Herved rettes den af mig tidligere givne Liste (Hist. Tidsskrift 5. R. I. 672, jvfr. S. 750), af hvilken maa udgaa Familierne Bang (hvis Adel, som godtgjort af C. Plesner i Personalhist. Tidsskr.

Danmark bo de øvrige 14, nemlig i Norge Arenfeldt, Galtung og Huitfeldt (en enkelt Dame havde dog nedsat sig her i Landet, men er død efter Udgivelsen af Adelsaarbogen), i Sverrig Barnekov, Beck, Bildt, Gyldenstjerne, Mormand, Ramel, Thott, Trolle og Valkendorf, i det øvrige Udland Høeg og Krabbe (forskjellig fra den i Danmark blomstrende Slægt). Hvilken rig Høst har Døden ikke gjort! Den har ramt ikke blot Personerne, men ogsaa Slægterne, og den fortsætter sin Virksomhed: flere af de her nævnte Slægter, sparsomme Levninger af Fortidens Rigdom, staa allerede mærkede til Undergang.

Som man kan sige sig selv, indeholder Bogen en Masse Oplysninger, som det maa have kostet grumme megen Møje at faa sanket sammen. Hvilken Korrespondance f. Ex. maa der ikke være gaaet forud, og hvilken Eftersøgen paa de utilgængeligste Steder maa ikke, snart med Held og snart forgjæves, være bleven anstillet. Det er denne utrættelige, intet Offer skyende Samlerflid, som kjendes ogsaa fra „Annuaire généalogique", og som vi, der kun benytte Resultatet af den og i Løbet af faa Minutter finde, hvad der med den største Tidsspilde er plukket sammen, ikke altid paaskjønne tilstrækkelig og ikke kunne noksom anerkjende, saa meget mere som Arbejdet øjensynlig er udført med stor Samvittighedsfuldhed. Det hører jo til Umulighederne, at der ikke i et Værk af dette Omfang skulde have indsneget sig Fejl; alene den Maade, hvorpaa Hovedmassen af de Tusinder af Detailangivelser maa indsamles, medfører, at Fejl ere uundgaaelige; men det forekommer mig efter de Prøver, jeg har haft Lejlighed til at gjøre, at der er al mulig Grund til at rose Angivelsernes Nøjagtighed. En kyndig Personalhistoriker, som kritisk har gjennemgaaet Bogen, har da ogsaa udtalt sig fordelagtig om den uden derfor at

---

III. 279 ff., ikke kan regnes fra 1517, men altsaa først daterer sig fra 1777), Beck (som hører hjemme i Sverrig) og Høeg (efter hvad A. Thiset har paavist i Personalhist. Tidsskr. III. 275 ff., jvfr. »Aarbogen« S. 161). Ovenfor har jeg ordnet Slægterne noget anderledes, end sket er i Forff.s Forord.

lægge Skjul paa, at der er et og andet at rette i den[1]). Her er det formentlig unødvendigt at komme nærmere ind paa Corrigenda til denne Afdeling.

Et andet Spørgsmaal er det, om Planen i et og alt kan roses. Derved komme vi ind paa et Omraade, hvor det subjektive Skjøn har saa overvættes meget at sige. En vil have taget Sagen paa den, en anden paa hin Maade, og da man dog umulig kan tilfredsstille alles Fordringer, bliver der ikke andet at gjøre end at stræbe efter at tilfredsstille sine egne, idet man under Iagttagelse af saa mange Hensyn som muligt lægger sin Plan og konsekvent gjennemfører den. Saaledes have disse Forff. naturligvis ogsaa baaret sig ad — derom bør ingen Tvivl næres —, og naar jeg desuagtet vil komme med Indvendinger, sker det ikke, fordi jeg tiltror mig en større Indsigt, men ene og alene fordi der maaske, naar de forskjellige Anskuelser komme til Orde, er mere Rimelighed for, at der til sidst kommer det bedst mulige ud af det, thi lad os vel erindre, at vi ikke staa foran et afsluttet Foretagende, men foran en første Begyndelse.

Det udkomne Bind kalder sig nemlig „første Aargang". Det er Tanken, at der hvert Aar skal udkomme et lignende, indeholdende, hvad Mandtallet over Adelen angaar, samme Stof, kun med de Forandringer, som ere indtrufne i Aarets Løb, og de Rettelser, som Forff. i Mellemtiden ere komne i Besiddelse af, altsaa noget lignende som f. Ex. Statskalenderen. Forff. have heri fulgt fremmede Mønstre, men mig i det mindste forekommer det, at de derved have overført paa hjemlige Forhold, hvad der næppe uden videre passe for dem. At et stort Land med en betydelig Adel, betydelig ikke alene i Antal, men ogsaa med Hensyn til politisk Indflydelse og sociale Vilkaar, hvert Aar ser en Adelskalender udkomme, er naturligt; for mange vil det der være af Interesse at faa et Indblik i de enkelte Adelsslægter, og Adelen selv vil der være i Stand til at bære Foretagendet uden større Ofre. Men uden at træde

[1]) Kand. G. L. Wad i Nationaltidende 5. Jan. 1884.

Danmarks Adel for nær maa det dog indrømmes, at den som Helhed betragtet, i hvert Fald for nærværende Tid, ingenlunde spiller en saa fremtrædende Rolle i vort politiske Liv eller har en saadan Overvægt ved sin Rigdom, at et Skrift, der Aar efter Aar vil opregne alle dens Medlemmer, kan gjøre Regning paa at bevare det almindelige Publikums Interesse. Nyfigenheden vil jo ganske vist strax sættes i Bevægelse, og man vil benytte den første Lejlighed, der tilbyder sig, til at kige ind i Adelens Familieforhold; men har Publikum en Gang tilfredsstillet denne sin Nysgjerrighed, bryder det sig næppe om næste Aar at læse akkurat det samme, og altsaa kjøber det saa ikke Bogen; thi praktisk Betydning vil den i Regelen ikke have for det. Det er vel ogsaa tvivlsomt, om Adelen, der dog maa anses som Bogens egentlige Kjøbere, i Længden vil interessere sig for et Foretagende, der i Virkeligheden kræver større Ofre af den, end det yder Udbytte. Halvhundrede Gange og mere, hvis Bogen og vedkommende Person faa en saa lang Levetid, gjentages uforandret, at den og den Klosterfrøken er født den og den Dag. Er det ikke Papirspild? Sammenholdet mellem vor Adel — ikke den lille Klasse, der sidder inde med Lensgodserne og er knyttet til Hoffet, men alle adelige lige ned til den, der ikke ejer saa megen Jord, som han træder paa, og staar langt udenfor alle Rangens Afskygninger — er sikkert meget svagt, og dette vil maaske ogsaa skade Bogens Fremtid. Om man havde valgt at udgive et Bind hvert femte, ja maaske endogsaa kun hvert tiende Aar, var man efter min Mening kommet ind paa noget, som havde større Livskraft, hvad de ydre Betingelser angaar, og tillige mere Berettigelse i Henseende til Sagen selv.

Netop det, at Bogen, skjønt uden stor praktisk Betydning, i sin Hovedbestanddel er indrettet saa overvejende praktisk, saa nær svarende til et „Mandtal“, en Liste, hvor man med Lethed kan finde hver enkelt Person, men vanskelig falder paa at læse noget, fordi det ikke lader sig læse, netop dette er en svag Side ved den. Ved en tidligere Lejlighed har jeg udtalt mig flygtig om den Plan, man formentlig helst burde følge

ved et saadant Arbejde[1]), og hvad der da ytredes, at der maa lægges Vægt paa det historiske og biografiske Element, anser jeg endnu for det rette, thi kun derved faar det en ideel Berettigelse. Hvis Adelen skal opfylde sit Kald og være andet og mere end en Godsejerstand og en Embedsstand, maa den stadig leve sammen med de forbigangne Generationer, følende sig i personligt Forhold til Forfædrene, bevarende og forplantende Fortidens Traditioner. Naar Napoleon den Store kunde begejstre sine Soldater i deres Kamp fjærnt fra Fædrelandet under Ægyptens brændende Sol ved at minde dem om de Aartusinder, som fra Pyramiderne skuede ned paa dem, hvor langt større maa da ikke Ansvaret blive, naar det føles, at det er den egne Slægts Manes, der kræve Efterkommerne til Regnskab for det Navn og de Minder, de have taget i Arv. Derfor gjør Adelen vel i at fordybe sig i Slægtens Historie; men hvor finder den denne skreven? Her kunde Adelsaarbogen træde hjælpende til, men derpaa indlader den sig desværre ikke. Medens den med en Nøjagtighed, som kun Heraldikere ville vide ret at sætte Pris paa, beskriver Vaabnerne, forbigaar den Slægtshistorien med Tavshed. Forff. kunne til deres Forsvar anføre, at netop den Adelskalender, de have taget til Forbillede, den svenske, følger samme Princip. Men hvorfor da just vælge den til Mønster? Og desuden maa det ikke overses, at der ved Siden af den svenske Adelskalender findes nyere Værker af stort Omfang med fuldstændige Stamtavler over hele Sverrigs Adel eller dog det meste af den[2]). Men den Grund, der saaledes er for den, der udgiver den nulevende svenske Adels Mandtal, til at udelade alle afdøde, have som bekjendt hans danske Kollegaer ikke[3]). En anden og vægtigere

[1]) Hist. Tidsskrift I. 5. R. 675 f.

[2]) G. Anrep, Svenska adelns ättar-taflor, I—IV, Stockh. 1858—64 (3469 dobbeltspaltede, tættrykte Kvartsider). B. Schlegel o. C. A. Klingspor, Den med sköldebref förlänade, men ej å Riddarhuset introducerade svenska adelns ättar-taflor. Stockh. 1875.

[3]) Af (Svensk) Hist. Tidskr. 1883, S. lx ses, at i den finske Adelskalender, som ogsaa er begyndt 1883, indledes hver Slægt med »en kortfattad historik öfver dess förnämsta medlemmar«.

Indvending vilde kunne hentes fra det Omfang, Bogen derved vilde faa. Betydningen af denne Indvending skal ikke undervurderes; men mon ikke den indre Værd vilde stige ved en saadan Udvidelse, og mon der ikke ved at lade et større Tidsrum ligge mellem hvert Binds Udgivelse vilde spares mere, end Forøgelsen vilde koste? Endelig vil der maaske siges, at den Plan, som her forfægtes, mulig kan have sine Fordele, men er saa vidt forskjellig fra den, der er fulgt, at den stiller Forff. overfor en ganske anden Opgave end den, de have paataget sig. Saaledes maa Sagen ikke betragtes. Jeg vil ikke, at Forff. i Stedet for en periodisk Adelskalender skulde give en fuldstændig Fortegnelse over Danmarks Adel i Fortid og Nutid med personalhistoriske Oplysninger, thi at stille en saadan Fordring vilde have været ganske uberettiget; jeg mener blot, at de burde have indrømmet det historiske Element en større Plads, idet de i Indledningen til hver Slægt, eller dog de betydeligere, i Korthed skulde have gjort Rede for dens Historie og Udvikling med Nævnelse af dens mærkeligere afdøde Medlemmer. Meget vilde derved være vundet. Ikke alene vilde Bogen faa en dybere og ædlere Betydning for vor Adel, men Forff. vilde ogsaa — det er min Tro — høste større Tilfredsstillelse af den, idet den fra at være en Vejviser vilde hæves op til at blive et historisk Værk. Ligesom man ikke kan forlange, at den, der skriver et Litteraturlexikon, hellere skal udarbejde en Litteraturhistorie, saaledes kan det heller ikke fordres, at de, som have sat sig den Opgave at levere et Mandtal over Adelen, snarere skulle give dens Historie. Men for at blive i Sammenligningen, medens mangfoldige ville ty til hint Lexikon, snart i en, snart i en anden Anledning, fordi det i Virkeligheden bringer Svar paa saa mange Spørgsmaal, ville kun faa, selv blandt Historikerne, spørge Adelsmandtallet til Raads, fordi det indeholder saa lidet af det, de have Brug for. Med Tiden, naar Nutiden er bleven til Fortid, vil dette vel til Dels forandre sig, men det gjælder jo om saa meget og beviser i og for sig ikke dettes Betydning.

Havde det ikke været min Overbevisning, at Forff. kunde have ydet et særdeles smukt historisk Arbejde, om de havde

villet, skulde jeg ikke have fremsat denne Anke over, at de have sat sig et for lavt Maal, thi jeg tror, at man overhovedet skal være meget varsom med at stille andre Folk Opgaver; men, som sagt, der er ingen Tvivl om, at de med Lethed vilde kunne have ydet mere, og dette turde ogsaa fremgaa af de Vink, de lejlighedsvis lade falde. Naar det, for at nævne et Exempel, om Familien Bille (II) hedder (S. 72), at den nedstammer fra Sten Andersen Bille († 1698), en naturlig Søn af Hr. Anders Stensen Bille til Rosendal, saa er der i disse faa Ord givet en Oplysning, som vel fortjener at paaagtes, idet man hidtil har antaget den nævnte Sten Andersen Bille for en naturlig Søn af Rigsmarsken Anders (Eriksen) Bille til Damsbo[1]). Hvorpaa denne Oplysning støtter sig, erfare vi ikke, og selv om det, vi vide om Anders Bille til Rosendal, meget godt passer sammen med den[2]), maa der dog imødeses en nærmere Begrundelse, før det nye tør anerkjendes; men et gavnligt Vink er dog altid derved givet. —

Endnu tydeligere lægges dog for Dagen, hvilken Fylde af genealogiske og personalhistoriske Kundskaber der staar til Forff.s Raadighed, naar der ses hen til den anden Afdeling af Aarbogen, hvilken vi nu skulle gaa over til at betragte, og hvis Tilstedeværelse i en væsentlig Grad ophæver eller indskrænker de rejste Anker. Foruden Fortegnelsen over Nutidens Adel indeholder Aarbogen fuldstændige Stamtavler over en Del (15) Slægter, og det er Hensigten, at hver Aargang skal bringe nogle nye, saa at der, naar man ser langt ud i Fremtiden, vil komme et Tidspunkt, da fuldstændige Stamtavler over hele den danske Adel, den uddøde saa vel som den levende,

---

[1]) Ganske ny er Oplysningen ikke, for saa vidt den allerede findes hos Krogh, Dansk Adelskalender S. 111, men denne Bogs øvrige Beskaffenhed gjorde, at man maatte anse den for beroende paa en Forvexling, hvorfor jeg ogsaa i Historisk Tidsskrift 5. R. I. 683 nævnede den blandt Fejlene. Det ser jo altsaa ud til, at der herved er gjort Kammerherre Krogh Uret, hvad han maaske ikke en Gang selv har bemærket, siden han i sit »Gjensvar« ikke omtaler det med et Ord.

[2]) Se Ljunggren, Skånska Herregårdar, I: Rosendal.

ville være leverede i disse Bind. Medens ellers den ene Aargang i Hovedsagen vil være lig den foregaaende og efterfølgende, vil der bringes Afvexling ind i dem ved disse Stamtavler, idet der stadig gives nye og de en Gang meddelte ikke tages med, og herved er der sikret hvert Bind en blivende Betydning, som det ellers ikke vilde have. Om det i og for sig er den heldigste Maade at udgive Stamtavlerne paa, at sprede dem over en lang Række af Bind, i hvert af hvilke de kun ville fylde en forholdsvis ringe Plads (i nærværende Bind 24 af 361 Sider), skal ikke her drøftes nøjere[1]); det er jo muligt, at de kun paa denne Maade kunne komme frem, ligesom ved at smugles ind. Vi, som ofte ville faa Lejlighed til at søge vor Tilflugt til dem, ville derfor hellere glæde os over, at de overhovedet komme, og haabe paa, at de maa blive fortsatte efter en større Maalestok, der ikke skyder Afslutningen ud i det uendelige, saa at, hvad Klevenfeldt begyndte paa i Midten af forrige Aarhundrede, men uden at naa videre end til Udkast og store Materialesamlinger, hvad Hofman og Sandvig efter en indskrænket Plan gjorde tilgængeligt for Publikum i det bekjendte Værk, som nu i over 100 Aar har været en Hovedkilde til Kundskaben om den gamle danske Adels Genealogi, og hvad Benzon, ogsaa begrænsende sig mere end Klevenfeldt, nedlagde i de 5 haandskrevne Foliobind, som, opbevarede i Gehejmearkivet, nyde en Autoritetsanseelse udenfor Historikernes Kreds, der ikke tilkommer dem, nu endelig under en lige saa kraftig som dygtig Ledelse maa blive gjennemført i sin fulde Udstrækning. Vist er det, at Stamtavlerne ere fortræffelige, og at man bør være Forff. eller rettere den af dem, hvem de skyldes, Hr. Thiset[2]), megen Tak skyldig for den Indsigt og Omhu, hvormed de ere udarbejdede. Naar de i Forordet siges nærmest at være „en noget bearbejdet Udgave af Klevenfeldts

---

[1]) Ønskeligt var det, om der foran eller bag i hvert Bind paa en iøjnefaldende Maade var angivet, hvilke Stamtavler det indeholder.

[2]) At han ene er Forfatter til dem, ses af Titelbladet paa Særtrykket: Stamtavler over danske Adelslægter ved A. Thiset. Dette Særtryk vil med Tiden, naar det fortsættes, blive af den største Værd for Genealoger og Personalhistorikere.

genealogiske Materiale", vil dette beskedne Udtryk ikke gjøre kyndige uvisse om, hvem den egentlige Forfatter er.

I nærværende Bind findes følgende, lutter uddøde Familiers Stamtavler: Abildgaard, v. Ahnen, Akeleie, Albertin, Aldenburg, Algudsen, v. Andersen, Anrep, v. Aschersleben, Baad (5 forskjellige) og Baden. Med Hensyn til Udtrykket, at Stamtavlerne ere fuldstændige, maa det Forbehold indskydes, at ved indvandrede Slægter selvfølgelig kun den Gren er medtaget, som har nedsat sig i Danmark (og Norge). I Stedet for at trykke Stamtavlerne i den tidligere næsten udelukkende anvendte Tabelform er her valgt den mer og mer i Brug kommende Bogform, og om end derved tabes en vis Overskuelighed, har denne Methode dog aabenbare Fortrin, dels ved at befri Læseren for at manøvrere med de store Tavler, som med Nutidens slette Papir trods al udvist Omhu hurtig gaa itu, dels ved at give bedre Plads til personalhistoriske Antegnelser og — Citater, om man vil have dem med, ikke at tale om de pekuniære Fordele ved denne Fremgangsmaade. Personalhistoriske Oplysninger ere tilføjede, naturligvis i al Kortfattethed, men dog skikkede til at give en Forestilling om vedkommendes Virksomhed, og ikke faa af dem ere øjensynlig hentede fra utrykte Kilder. At paa den anden Side enkelte Efterretninger savnes, er jo uundgaaeligt, især naar der som her spændes over et Tidsrum af mange Aarhundreder. Kun efter udtrykkelig at have bemærket dette skal jeg gjøre opmærksom paa nogle Smaating, som formentlig blive at rette eller tilføje, idet jeg holder mig til et mindre Tidsrum, det 16de og 17de Aarhundrede.

I Stamtavlen over Familien Abildgaard savnes ganske Anne Abildgaard, gift med Mads Eriksen Mormand til Sædingegaard († 1585)[1]. Dorthe Abildgaards Bryllup med Wenzel Rothkirck stod ikke 16. Maj (1649), men 6. Maj, saaledes som de ældre Efterretninger have det[2], og som det udtrykkelig be-

---

[1]) Hofman, Fundationer VI. 2. 9. Rhode, Laalands og Falsters Hist. I. 675. Nye Dsk. Mag. IV. 158.

[2]) O. Nielsen, Hist. Efterretninger om Skadst Herred S. 75.

kræftes af Otte Krags Dagbog[1]). Om det er rigtigt, at den lille Christoffer Abildgaard døde 15. Jan. (1593), véd jeg ikke[2]), men det har ikke heller stort at sige, eftersom han kun var 3½ Aar gammel ved sin Død. Om Jørgen Abildgaard († 1608) kunde have været anført, at han var Skibshøvedsmand ikke alene 1571, men ogsaa i de følgende Aar[3]), og ligeledes om Eggert Abildgaard († 1705), at han 1645 tjente som Edelknab ved Hoffet paa Nordborg[4]).

Ogsaa i Stamtavlen over Familien v. Ahnen savnes, som det synes, et Medlem, nemlig Evert v. Ahnen, der forekommer 1682 som Kaptajn i Norge[5]). I den lille Udsigt over Familiens norske Linie, som P. A. Munch har givet, hedder det, at Iver v. Ahnen († 1722) havde en Datter[6]); men Forf. maa vel have haft sine gode Grunde til at udelade hende, siden Munchs Notits næppe har været ham ubekjendt. Det kan bemærkes, at Alexander Rabe Pappenheim v. Ahnen († 1677) som ung studerede i Sorø[7]), og at Klavs v. Ahnen 1589 blev Enspænder, 1596 Fodermarskalk og 1604—12 var Kjøgemester hos Kongen og tillige en Tid fungerede som øverste Livknægt i Kongens Rytterstald[8]).

Det Skrift, hvorfra den sidste Notits er hentet, synes Forf. mærkelig nok at have ladet ligge ubenyttet; han vilde ellers næppe have undladt at medtage flere Efterretninger af det, f. Ex. vedkommende Medlemmer af Slægten Akeleie[9]),

---

1) Danske Samll. 2. R. II. 65.

2) I Følge O. Nielsen, Hist. Efterretninger om Malt Herred S. 64, var hans Dødsdag 16. Jan.

3) Garde, Den dansk-norske Sømagts Hist. 1535—1700 S. 100. Nyt hist. Tidsskrift I. 132.

4) Danske Samll. V. 313.

5) Barstad, Militær Justits i Norge for 200 Aar siden S. 58, 70 ff., 121.

6) Molbech, Hist.-biograph. Samll. S. 132.

7) Tauber, Sorøe Academies Forfatn. 1623—65 S. xliij.

8) Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammerarch. 1872 S. 127, 140, 153. 1873—76 S. 183.

9) Ligesaa om Familien Anrep. Reinhold Anrep kom allerede 1577 i Kongens Tjeneste som Hofjunker og blev 1584 Kammerjunker og 1586 Jagtjunker (Grundtvig, anf. Skr. 1873—76 S. 164).

nemlig at Christen Knudsen († 1632) var Sekretær i danske Kancelli 1581—88[1]), og at Gabriel Akeleie († 1656) 1643 fik samme Stilling[2]). Dorthe Mikkelsdatter lader til ogsaa at have overlevet sin anden Mand, Jakob Brockenhuus († 1546)[3]). Jeg kan ikke finde i Stamtavlen Frederik Akeleie, som blev Student 1682 og udtrykkelig angives at have været adelig[4]).

For Familien v. Aschersleben s Vedkommende kan tilføjes et Par Tidsangivelser: Hilleborg havde 5. Novbr. 1626 Bryllup med Niels Skinkel[5]), og Jørgen, Slægtens sidste Mand i Danmark, fødtes 1626[6]). Maren Brockenhuus, der var gift med den ældre Jørgen v. Aschersleben († 1625), døde 1648[7]).

Endelig kan det med Hensyn til den hallandske Familie Baad oplyses, at Anne Arvidsdatter, Joakim Griis's Enke, endnu 1508, som det synes, var i Live, og at hendes Broder Thorbjørn Arvidsen baade før og efter 1496 sad som Lensmand paa Gurre[8]).

Alt dette er Enkeltheder, som ikke have stor Betydning. Skal der gjøres en mere almindelig Indvending, er det den, at der formentlig savnes en vis Ensartethed i Stedsnavnenes Retskrivning, saa at man snart faar den moderne Form, snart en mere antikveret (f. Ex. S. 15 Skiennerup ɔ: Skinnerup, nu Ulriksholm)[9]). Kun en enkelt Anke, der ligesom før rettes

---

1) Grundtvig, anf. Skr. 1873—76 S. 185. 1580 studerede han i Udlandet (Ny kirkehist. Samll. III. 662). 1618 var han i Følge Engelstoft, Odense Byes Hist., 2. Udg., S. 226, Lensmand paa Odensegaard i nogle Maaneder.

2) Grundtvig, anf. Skr. 1872 S. 164. Forinden synes han at have rejst udenlands (Danske Selskabs Begynd. og Tilvext S. 168).

3) Erslev, Danmarks Len og Lensmænd S. 115.

4) Tauber, Biogr. Notitser om nogle fra Aalborg Kathedralskole dimitterede Disciple II. 35. Biskop Jens Bircherods Dagbøger S. 223.

5) Vedel Simonsen, Jørgen Brahes Levnetsbeskriv. S. 39 (hvor Manden kaldes Jørgen Skinkel).

6) Vedel Simonsen, anf. Skr. S. 32.

7) Hist. Tidsskrift 4. R. V. 517.

8) Hist. Tidsskrift I. 479 f.

9) I de norske Stedsnavne S. 14 er der indløbet et Par Fejl; der skal f. Ex. læses Holden Jernværk og Ulefos.

mod Planen, ikke mod Udførelsen, maa der tillægges Vægt, men det ikke heller saa liden, den nemlig, at ethvert Citat mangler. At det har sine meget store Vanskeligheder at faa Citater med i et Arbejde af denne Natur, at det er umuligt at medtage alle, hvis man ikke vil drukne i et Ocean af dem, indrømmes gjerne; men noget maatte man kunne have faaet med, nogle Vanskeligheder maatte man have kunnet overvinde. Det er utænkeligt andet, end at Forf. mange Gange under sine egne Undersøgelser maa have følt, hvor fortrædeligt det er at staa overfor en Angivelse, hvis Rigtighed man er ude af Stand til at kontrollere. Lad Skriftet, hvor man har mødt denne Oplysning, — som i nærværende Tilfælde — være nok saa godt og paalideligt, det kan dog være En magtpaaliggende selv at se Kilden efter eller i det mindste at erfare dens Navn, ikke just altid fordi man nærer Tvivl om den, men fordi man vil vide nærmere Besked. Men intet Vink undslipper Stamtavlernes Forf., end ikke hvor han paa Grundlag af utrykte eller lidet kjendte Efterretninger retter det hidtil antagne[1]). Men idet han saaledes fordrer blind Tillid til sine Ord, stiller han for store Fordringer, hvor villig man saa end kan være til at indrømme, at han er en Autoritet[2]).

Inden vi forlade denne Afdeling af Aarbogen, maa endnu nævnes med et Par Ord de særdeles smukke Vaabenafbildninger i Farvetryk, 12 i Tallet, hvormed Hr. Thiset har smykket den. Ja i Sandhed smykket, thi udførte paa én Gang med Kunstnerhaand og med det fortroligste Kjendskab til Heraldikens bizarre Regler og Luner ere de en virkelig Pryd for

---

[1]) Om Sigvard Gabrielsen Akeleie, Lensmand i Norge og jævnlig brugt til Søs under Christian IV, hedder det saaledes (S. 17), at han begravedes 27. Aug. 1659 i Christiania. Tidligere er hans Død af J. C. Berg henført til omtr. 1665 (Samll. t. d. norske Folks Sprog og Hist. I. 387), af P. A. Munch til selve Aaret 1665 (Molbech, Hist.-biogr. Samll. S. 134). Det er sandsynligt, at Aarbogen har Ret, men mere kan man ikke sige, før man véd, hvorfra den har sin Efterretning. Jvfr. S. xxij.

[2]) Der maa jo desuden indtræde mange Tilfælde, hvor man ikke kan komme Sandheden nærmere end ved at sige: den Kilde har den Angivelse, og hin Kilde har hin.

Værket. Ogsaa Th. Berghs litografiske Anstalt har megen Ære af den smukke Udførelse. —

Næst disse Afbildninger, hvoraf Øjet uvilkaarlig fængles, er der næppe noget, der strax mere tildrager sig Opmærksomheden, end den lille Indledning eller Fortale paa 16 Sider. I Modsætning til al den øvrige Text i Bogen, der bestaar af lutter Navne og Aarstal, er der her noget, som lader sig læse, og idet man her stifter Bekjendtskab med Planen for Arbejdet, kommer man ind paa forskjellige Principspørgsmaal, som det har sin store Interesse at se drøftede. Lad os derfor til Slutning dvæle noget ved enkelte Punkter i denne Indledning.

Hvilke Familier høre til den danske Adel? Dette Spørgsmaal melder sig allerførst, naar der bliver Tale om at give en Fortegnelse over den, men det er, hvad den uindviede næppe aner, vanskeligt at besvare. Det samme Spørgsmaal have naturligvis ogsaa Aarbogens Forff. opkastet, og under Besvarelsen af det ere de komne til det Resultat, at de hidtil givne Fortegnelser ikke ere tilfredsstillende. De føre imidlertid Kritiken videre og rette den paa den ene Side mod Klosterbestyrelserne, fordi de uden tilstrækkelige Beviser for Adelskab have indrømmet flere Familier Adgang til Klostrene, og paa den anden Side mod selve Regeringen, fordi den har anerkjendt Slægter som værende adelige, hvis Ret dertil var mere end tvivlsom[1]), og saaledes ved et Magtbud ligesom har villet slaa

---

[1]) Slægterne Tillisch og Lillienskiold. Den første Familie har kunnet henvise til Adelslexikonnet, der (II. 221) nævner en »Ago dictus Tillisch, miles,« fra Aaret 1266; men som bekjendt beror dette Navn paa en Fejllæsning for: Agho dictus Thysæsk (Nielsen, Saml. af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapittel og Bispestol S. 16; jvfr. Kinch, Ribe Bys Hist. og Beskriv. indtil Reform. S. 88). Ikke stort bedre bevendt er det med Lillienskioldernes Adel. Arkivassistent E. A. Thomle i Christiania har nemlig gjort det i højeste Grad sandsynligt, at de nulevende Medlemmer af denne Slægt kun paa Kvindesiden nedstamme fra de ældre adelige Lillienskiolder (Personalhist. Tidsskr. II. 225, 227. III. 158), og det siges, at han senere har fundet Bevis for Sandsynlighedens Rigtighed. — Overhovedet kan det ikke ofte og stærkt nok indskærpes, hvor ringe Betydning

Sandheden til Jorden, og fordi den formentlig mod Lovens Ord har fraveget den gamle Praxis og indført en vaabenløs

---

Navnet alene har. I gamle Dage ikke mindre end nu har der været en vis Tilbøjelighed hos mange til at smykke sig med laante Navne, og naar der saa er gaaet tilstrækkelig Tid hen, glemmes det, at det er et Laan; saa dukke Formodninger om et virkeligt Slægtskab op for efterhaanden at gaa over til at blive Familietraditioner, der kræves respekterede og undertiden ogsaa blive det. Erfaringen viser, at Kritiken vanskelig kan være skeptisk nok overfor slige Paastande om Familieskab, der hvile paa Navnet, og at man som oftest er i sin gode Ret, naar man forlanger fuldgyldige Beviser for dem, før man anerkjender dem. Enhver kjender naturligvis saadanne Navneoverførelser, der fra Begyndelsen af slet ikke behøve at have haft nogen Bihensigt i Retning af at ville etablere Slægtskab. For blot at anføre et enkelt Exempel kan nævnes, at Holberg havde en Gudsøn, Søn af en af hans Forvaltere, der opkaldtes efter ham Ludvig Holberg (blev Skuespiller, Toldembedsmand og døde 1824 som Justitsraad; Erslew, Forfatter-Lex. I. 672). Men man vil jo ogsaa kunne fremføre Exempler paa, at Navneforandringen har været beregnet paa at skulle bevise et Slægtskab. Et saadant fra Christian V's Tid skal her omtales. Blandt de mange fremmede Æventyrere, som i det 17de Aarhundrede søgte Tjeneste hos de danske Konger, var en vis Johan Daniel de Richelieu. Efter i en Række af Aar at have tjent som Oberstlieutenant ved det bergenhusiske Regiment rykkede han til sidst op til at blive Oberst og døde som saadan 1695 (Norske Samll. II. 135. Barstad, Militær Justits i Norge S. 48, 64, 67, 121). Det meste af sin Tjenestetid tilbragte han i Norge, men nogle Aar synes han at have opholdt sig i Holsten, hvor han 14. Marts 1679 havde Bryllup med Anna Christine v. Hatten, Enke efter Frederik Lente († 1677). Denne Dame, som just ikke gjør noget fordelagtigt Indtryk, levede paa en temmelig spændt Fod med sine Svogre, de bekjendte Brødre Christian og Hugo Lente, og Efterretningen om hendes forestaaende andet Ægteskab gjorde dem ikke venligere sindede mod hende. Imidlertid søgte de at skaffe sig Oplysninger om, hvem hendes tilkommende Mand var, og fra forskjellig Side underrettedes de om, at hans egentlige Navn var Richel, og at han var fra Omegnen af Koblenz og bekjendte sig til den reformerte Religion, men at han for at faa et finere Navn kaldte sig Richelieu (»pour faire plus resonner son nom avoit pris celuy de Richelieu«) og udgav sig for en Slægtning af Kardinalen. Ellers

Adel[1]), samt endelig fordi den i de senere Aar i saa stor Udstrækning har begunstiget fremmed Adel ved at tilstaa den Naturalisationspatenter. Ja, Bebrejdelserne ramme hele den gængse Opfattelse af Adelskabet, i Følge hvilken dets væsentligste Betydning er den, at det hjemler Døtrene Plads i Klostrene, saa at Optagelse blandt Adelen nu ikke længer som i gamle Dage motiveres af Fortjeneste overfor Konge og Fædreland, men af Hensyn til Døtrenes Forsørgelse, og nu ikke længer udgaar ovenfra som et Udmærkelsestegn, men søges nedenfra som en Slags Understøttelse. Der er vel ingen Tvivl om, at de fleste, som for Alvor have tænkt over dette Emne og betragtet det navnlig fra et historisk Synspunkt, i mangt og meget maa være enige med Forff.; de ville med dem beklage, at Adelspatenterne nu „kun skulle tjene som Nøgler til Klosterporte", at, som vor gamle Adel i sin Tid afløstes af en Brevadel, saaledes nu en ny Art af denne, en Kloster- eller Hospitalsadel, skal rykke ind og udfylde de tomme Pladser. Paa den anden Side er det imidlertid klart, at idet Grundloven af 1849 har berøvet vor Adel dens Forrettigheder[2]), har den med det samme saa væsentlig forandret dens Stilling og Forhold, at en anden Opfattelse af den end den forhen herskende nødvendigvis maa gjøre sig gjældende. Om i og for sig denne Forandring har været til Gavn for Samfundet, er et Spørgs-

---

rostes han («ist sonst ein capabler Cavallier»), men hans Forsøg paa at udgive sig som et Medlem af den berømte franske Slægt fandt man med Rette latterligt. Hans Ægteskab var i øvrigt næppe lykkeligt, thi efter faa Aars Forløb blev han skilt fra sin Kone. (Disse Oplysninger ere uddragne af Lentes Breve i Geh. Ark., navnlig Fasc. 11 Nr. 267, 270, 280, 283, 286. Fasc. 3 Nr. 4. Fasc. 9 Nr. 14. Fasc. 12 Nr. 22, 23, 74, 89. Fasc. 13 Nr. 8, 10.) Fra denne Oberst «Richelieu» nedstammer en endnu blomstrende Slægt; den har bevaret det antagne Navn, ja endog senere, som det synes, forbedret det til: du Plessis de Richelieu, men har dog vist forlængst glemt Oprindelsen til det.

[1]) Det forekommer mig i øvrigt, at Forff. ikke have været ganske tydelige i deres Fortolkning af Stedet 1—2—11 i Danske Lov (S. xv).

[2]) I Forff.s Fremstilling heraf S. xiij er der indløbet et Par Trykfejl.

maal, som ikke skal tages op her, men at den har været en uundgaaelig Følge, turde være sikkert nok. Mig forekommer det ogsaa, at medens Forff. se paa det nærværende med skarpe Øjne, dømme de mildere om det forbigangne. Ellers vilde de næppe have udtalt, at forhen (ɔ: før 1849) tilførte hver Optagelse (!) i Adelsstanden „som oftest Adelen ikke blot en Forøgelse af dens Tal, men ogsaa en forhøjet Anseelse og Rigdom“ (S. xiij). Hvor mangen Ubetydelighed har Enevoldskongernes Gunst ikke prydet med Adelsnavn, og hvad Forff. selv bemærke om Nobilitationerne før 1660, tjener ikke heller til at godtgjøre, at Adelen derved fik Tilvæxt i Anseelse og Rigdom.

Idet Forff. have opstillet og fulgt det Princip kun at medtage de Slægter, der enten have været anerkjendte for at høre til den danske Adel før 1660 (uden ved Ægteskab under Standen at have forspildt Adelsretten) eller støtte sig til et af en dansk Konge udstedt Patent, have de maattet udelukke flere Familier, som findes optagne i ældre Fortegnelser. Saaledes Familien Koefoed. De angive i Korthed deres Grunde hertil, men dette Spørgsmaal, der tidligere har været berørt her i Tidsskriftet[1]), fortjener maaske nok en nærmere Drøftelse, hvis Resultat dog i Hovedsagen vil blive det samme som det, hvortil Forff. ere komne.

Tilsyneladende er Koefoedernes Adel uomtvistelig nok. De kunne fremlægge deres Adelsdiplom, udstedt 1514 af Lunds Ærkebiskop, under hvis Krumstav Bornholm, Slægtens Hjemstavn, hørte, og deres Stamtræ synes ogsaa at være i den skjønneste Orden; men ved nærmere Eftersyn viser det ene som det andet sig skrøbeligt.

Kunde — saaledes ville vi begynde Kritiken — i Danmark andre end Kongerne udstede Adelsbreve? Med Undtagelse af de slesvigske Hertuger, der jo indtoge en særegen Stilling, synes ingen verdslig Undersaat at have haft en saadan Ret. Lige fra Begyndelsen af det 15de Aarhundrede, da de første danske Adelsbreve, man kjender, udfærdigedes, vides

---

[1]) Hist. Tidsskr. 5. R. I. 672.

det ikke, at man har et eneste saadant Brev udstedt af nogen dansk verdslig Stormand, og man er uden Tvivl berettiget til deraf at slutte, at Aarsagen hertil er vedkommendes Mangel paa Kompentence. Naar man kan se det modsatte paastaaet[1]), skulde jeg snarest tro, at det er sket ved en Forvexling af Skjoldebrevene eller Vaabenbrevene med Adelsbrevene. Af hine kjender man f. Ex. et fra 1418, hvorved Hr. Anders Ovesen (Hvide) til Bjørnholm skjænker Brødrene Svenning og Mikkel Andersen Ret til at føre hans Moders Skjold og Hjelm; men det er ikke noget Adelsbrev, thi dette fik Brødrene af Kong Erik selv[2]). Medens de ældre Haandfæstninger intet indeholde om Erhvervelse af Adelskab, findes der i Christiern II's en Paragraf (28), der lyder saaledes: „Item skulle vi ikke give nogen ufri Mand den Frihed og Frelse, som Riddere og Svende have, uden al Rigens Raads Samtykke, uden nogen forhverver det saa ærlig paa Marken, at han er det værd“[3]), og denne Bestemmelse gjentages uforandret i de følgende Kongers Haandfæstninger[4]). Den synes at forudsætte, at i det mindste fra Begyndelsen af det 16de Aarhundrede Ophøjelse i Adelsstanden var en Rettighed, der udelukkende tilkom Landsherren, thi det vilde være meningsløst at kræve, at han til den Akt skulde være i Overensstemmelse med det hele Rigsraad, naar andre paa egen Haand kunde udføre det samme. Imod dette taler paa ingen Maade den Omstændighed, at Marsken Tyge Krabbe 1535 paa Valpladsen adlede Niels Kuntze[5]),

---

1) F. Ex. af Barner, Familien Rosenkrantz's Hist. I. 165.

2) Magazin til den danske Adels Hist. I. 243. Nielsen, Dueholms Diplomatarium S. 32—33. Jvfr. Danske Mag. II. 35.

3) Aarsberetninger fra Geheimearch. II. 61.

4) Først i Frederik III's kommer hertil et Tillæg: »Ikke heller skal nogen udlændiske Adelsmand, som sig her udi Riget agter at bosætte, nyde danske adelige Privilegier, med mindre den med menige Danmarkes Riges Raads Samtykke naturaliseres og for en danske Herremand kjendes, antages og anses og inden Aar og Dag derefter tages udi Ed« (anf. Skr. II. 115).

5) Hvitfeldt, Christian III's Hist. Bl. O. Cragii Annales Christiani IIItii p. 85 (præfat. p. 134). Jvfr. om denne Mand Krag, Christian III's Hist. I. 88. Erslev, Danmarks Len og Lensmænd S. 74.

eftersom Tyge Krabbe her netop optræder som Marsk, udførende paa den fraværende Konges Vegne en Handling, der efter Datidens Opfattelse burde ske strax for at anspore andres Kappelyst. Hvad den høje Gejstlighed angaar — om den lavere kan her slet ikke være Tale —, er det paa Forhaand usandsynligt, at den tidligere havde været friere stillet, og ligesom der i Kongernes Adelsbreve undertiden anføres, at de ere givne efter Anmodning af en eller anden Riddersmand, saaledes siges det samme i dem om Biskopperne[1]). Havde det staaet i disses Magt selv at skrive et saadant Brev, havde de ikke behøvet at bede Kongen om at udfærdige det. En noget anden Stilling kunde det synes som om Gejstlighedens Hoved, Lunds Ærkebiskop, indtog, hvad enten han virkelig har siddet inde med større Rettigheder i saa Henseende, eller han egenmægtig har tiltaget sig dem. Vi se ham nemlig 1468 unde og give Oluf Bagge „Frihed [for sig] og alle ægte Børn med Skjold og Hjelm, saasom fribaarne Mænd pleje at have“[2]). Den Form, hvori dette Brev foreligger, er desværre ikke god; ved Afskrivningen maa der være udeladt noget, maaske ikke saa lidt endda, og derved bliver det vanskeligt at bedømme det til fulde og komme til bestemt Erkjendelse af, hvad det virkelig er. At det i hvert Fald afviger baade fra de Adelsbreve og fra de Skjoldebreve, vi ellers kjende, er indlysende. Det andet Exempel, som haves paa, at Ærkebispen formentlig har kunnet udstede Adelsbreve, er, at der blev givet Jens Koefoed et af Ærkebiskop Birger Gunnersen 14. Juni 1514, altsaa et Aar efter at Christiern II havde underskrevet sin Haandfæstning. Medens Kongen, givende efter for den mægtige Standsfølelse, der da rørte sig hos Adelen[3]), saa at sige fraskrev sig Retten til at ophøje i Adelsstanden, skal Degnesønnen fra Halland, der sad paa Lunde Ærkestol, uanfægtet have udøvet den! Nej, hellere maa vi søge en anden Forklaring, idet vi lægge Mærke til det i og for sig underlige Træk, at de eneste ærke-

---

[1]) Dsk. Mag. II. 35. Mag. t. den dsk. Adels Hist. I. 245.
[2]) Hübertz, Aktstykker til Bornholms Hist. S. 23.
[3]) Jvfr. Allen, De tre nord. Rigers Hist. II. 27 ff.

biskoppelige Adelsbreve, vi kjende, ere givne Bornholmere[1]). Man kan maaske forklare dette saaledes, at Ærkebispen kun paa den afsides liggende Ø med dens særegne Forhold turde indlade sig paa at udøve en Ret, som han vidste andetsteds vilde møde Indsigelse; men snarere skulde jeg dog tro, at Brevene slet ikke have været Adelsbreve, men at de have været Breve, som gjorde vedkommende til „Frimand“[2]).

Paa Bornholm fandtes der nemlig en særegen Klasse i Befolkningen, de saakaldte Frimænd, der vel nærmest maa siges at danne en Art Overgang mellem Adelsstanden og Bondestanden. Selv gjorde de en Tid lang Paastand paa at høre til den førstnævnte Stand, men denne Fordring var Regeringen ingenlunde villig til uden videre at anerkjende, idet den forlangte Bevis for deres Adelskab. Saaledes stillede den sig under Christian III og Frederik II[3]). Under Christian IV synes den at se med endnu mere umilde Øjne paa Frimændene, thi i et Kongebrev af 1605 betegnes de som „en Part Knaber og fri Bønder“, der ville tilegne sig adelig Jagtret, „uanset at de ikke ere saa fribaarne eller og udaf den Herkomst, de dennom saadan Rettighed og Herlighed billigen kunne tilegne“[4]). Det synes klart, at Frimændene, om de end da gjorde sig til af et vist Adelskab, dog paa ingen Maade betragtede

---

1) Ogsaa en Familie Gagge siges at være adlet af en af Ærkebiskopperne, men selve Adelsbrevet kjendes ikke. Efterretningen (se nedenfor) er upaalidelig.

2) En noget lignende Opfattelse maa den bekjendte P. N. Skovgaard have haft, naar han siger i sin Beskrivelse over Bornholm (I. 215): »at Kofoderne aldrig have været Adel, uden ærkebispelige Væbnere, viser klarligen deres Adelsbrev«, og naar han betegner Brevet som et »Frihedsbrev«.

3) Hübertz, Aktstykker til Bornholms Hist., fl. Steder f. Ex. S. 272, 361, 378, 380 ff.

4) Hübertz, anf. Skr. S. 555. Uvilkaarlig ledes Tanken herved hen paa »Rinds Herreds Knaber«, som synes at have indtaget en lignende halv Stilling (Samll. t. jydsk Hist. og Topogr. I. 342 f. II. 395 f.). Det vilde føre for vidt at anstille en Sammenligning med de slesvigske Frimænd (om hvilke se Paulsen, Lehrbuch des Privat-Rechts der Herzogth. Schleswig u. Holstein, 2. Aufl., S. 59. Jvfr. Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogthümer III. 417 ff.).

sig som staaende paa lige Fod med den virkelige, anerkjendte Adel[1]), ligesom denne ikke heller paa sin Side i dem saa sine Standsfæller[2]). Efterhaanden som vi komme ned mod Midten af det 17de Aarhundrede, bliver Adskillelsen mellem dem, som det lader til, endnu skarpere, og der var da vist ingen, som ansaa Frimændene for Adelsmænd, end ikke de selv[3]).

I et Kongebrev af 26. Novbr. 1565 forbydes det alle og enhver paa Bornholm at bruge nogen Adelsfrihed, „uden han skjelligen kan bevise, at han er ægtefødt af Adelen, eller og haver af fremfarne Konninger forhvervet Frihed“ [4]). Man har ment, at der herved sigtes til den ærkebiskoppelige Adel, som Frederik II altsaa ikke har villet anerkjende[5]), og der er vistnok al god Grund til at holde dette for rigtigt, idet man forstaar Ordene saaledes, at den bornholmske Adel for at anerkjendes enten skal godtgjøre sin Nedstammen fra den gamle Adel eller fremvise Adelsbreve udstedte af danske Konger. En anden Mening vilde man faa ud af Stedet ved at opfatte det, som om der blot staar, at vedkommende skal bevise, at han

---

[1]) 1608 betegnede de sig selv som »velbyrdige«, men Lensmanden Hans Lindenov som »ærlig og velbyrdig«, den sædvanlige Betegnelse for adelige (Hübertz, anf. Skr. S. 560).

[2]) Hübertz, anf. Skr. S. 532. 1608 sendte Frimændene to af deres Midte til Stændermødet i Kjøbenhavn for at deltage i Thronfølgervalget, men medens Adelens befuldmægtigede fra de forskjellige Landsdele udstede Valgbrevet (af 25. Maj) sammen med Rigsraadet, findes Bornholmernes Navne ikke i det, og da Kongen et Par Dage senere giver Øens »Frimænd og Borgerskab« Stadfæstelse paa deres Privilegier, føjes der udtrykkelig til: »endog de ingen Elektionsbrev have udgivet som de andre« (Erslev, Aktstykker til Rigsraadets og Stændermødernes Hist. i Kristian IV's Tid I. 148, 152 f., 159 f.).

[3]) I det bekjendte Mandtal over Adelen i Danmark og Norge paa Frederik III's Tid (trykt i Suhms Samll. II. 2. 149 ff.) findes formentlig ikke en eneste Frimand opført. Om den udtrykkelige Adskillelse, som der 1661 gjøres mellem Bornholms Adel og Frimænd, se det følgende.

[4]) Dsk. Mag. VI. 59. Om forskjellige Datoer for dette Kongebrev s. Regesta diplom. hist. Dan. II. Nr. 2352.

[5]) Saaledes f. Ex. Skovgaard, Beskriv. over Bornholm I. 215.

enten er ægte Søn af en adelig Fader eller selv er adlet af en Konge. Men denne sidste Forklaring tør næppe godkjendes. Ved at forlange Bevis for at være „ægtefødt af Adelen“ maa Forordningen opstille en større Fordring end den blot at kræve Attest for, at vedkommende er ægte Søn af En, der giver sig ud for at være adelig; den maa fordre, at vedkommendes Fader ogsaa har været Adelsmand med Rette, med andre Ord forlange en virkelig Aneprøve, der fastslaar Slægtens Adelskab. Kan dette ikke ske, siger den, maa man fremlægge et Adelsdiplom, udstedt, vel at mærke, af en Konge, „af fremfarne Konger“ hedder det, altsaa enten af Forgængeren Christian III eller af en af de foregaaende Regenter. Men idet Forordningen saaledes viser tilbage til en Tid, der ligger forud for Christian III's Thronbestigelse, følgelig til en Tid, da Landet havde Ærkebiskopper, gjør den dog bestemt den Fordring gjældende, at Adelsbrevet skal være udstedt af Kongen for at have Gyldighed. Den underkjender den ærkebispelige Adel.

Vi vende os til selve Adelsdiplomet fra 1514 for Jens Koefoed, thi selv om dets Betydning i Henhold til det her udviklede er bleven forringet, har det dog sin Interesse at undersøge det nærmere, især da det synes afgjort at tale mod den nys ytrede Formodning om, at det intet Adelsbrev er. Efter Aftrykket hos Thurah[1]) lyder det saaledes:

„Vi Byrge, med Guds Naade Ærkebiskop i Lund, Sverriges Fyrste og Pavens Legat, gjøre hermed vitterligt, at vi af vor synderlig Gunst og Naade have taget, annammet og undfanget, og nu med dette vort aabne Brev tage, annamme og undfange os elskelige Jens Koefoed, hans Hustru, Børn og Hion[2]), Tjenere og Gods, rørendes og urørendes, udinden vor biskoppelige Hegn, Værn, Fred og Beskjærmelse, besynderligen at ville haandhæve, forsvare og dagtinge til al Rette. Og saasom bemeldte Jens Koefoed, der hidtil har været ufri og en Almuesmand, haver ladet sig finde udi denne Tog og Fejde

[1]) Beskrivelse over Bornholm S. 44.

[2]) ɔ: Tyende.

som en brav og tapper Helt til at slaa paa vores og Rigens Fjender og forsvaret vores Land, saa have vi hannem for saadan hans tro Tjeneste og Tapperhed bevilget og samtykt, saasom vi og hannem med dette vort aabne Brev bevilge og samtykke, at han herefter skal være en fri Adelsmand, og have derfor givet hannem dette paategnede Adelsvaaben, som er et blaat Spænde udi et rødt Felt og to Horn oven i Hjelmen, hvilket adelige Vaaben han, hans Børn og Afkom skulle nyde og beholde. Og skal han, hans Børn og Efterkommere, saafremt de sig saaledes forholde, som han for dennem gjort haver, naar noget Rov og Bytte efter Krigen deles, tage lige Lod af det bedste som andre Rigens Adelsmænd. Thi forbyde vi vore Biskopper, Riddere og andre Adelsmænd udi vore Lande fornævnte os elskelige Jens Koefoed paa saadan hans Adelsfrihed at hindre eller udi nogen Maade Forfang at gjøre. Til ydermere Stadfæstelse have vi ladet hænge vores Sekret her neden under dette Brev. Anno Domini 1514 den 14. Dag Junii."

Hvis ikke dette Dokument er falsk, gives der vist ikke falske Aktstykker. De enkelte Udtryk og hele Vendinger passe aldeles ikke til det officielle Sprog, som det brugtes i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede. Man tænke sig et Ord som „Almuesmand" anvendt den Gang i en saadan Forbindelse! Og saa erklæres Jens Koefoed for at skulle være „en fri Adelsmand", hvad allerede J. E. Larsen[1]) har fremhævet som en Mærkelighed, da Ordet „Adel" ellers først findes brugt 1523. Kun underligt, at den skarpsindige Retshistoriker ikke har opdaget Bedrageriet. Aldeles haandgribelige Umuligheder i et Brev fra 1514 er en saadan Vending som den, at han „har ladet sig finde udi denne Tog og Fejde som en brav og tapper Helt til at slaa paa vore og Rigens Fjender", og den glimrende Tilladelse for ham og hans Efterkommere til, „naar noget Rov og Bytte efter Krigen deles", da at „tage lige Lod af det bedste som andre Rigens Adelsmænd". Til Slutning tiltaler Ærkebiskoppen højtidelig, men uhistorisk: „vore Biskopper,

[1]) Samlede Skrifter 1. Afd. I. 322.

Riddere og andre Adelsmænd udi vore Lande"; ja selv Dateringen, udtrykt ikke ved en Helgen- eller Festdag, som man maatte vente, men slet og ret ved en Maanedsdag og med Udeladelse af Stedet, ser mistænkelig ud. — Og nu den historiske Situation! Hvad er det for et Tog og en Fejde, hvori Jens Koefoed har opført sig saa mandhaftig? 1514 var et Fredens Aar og ligesaa det foregaaende. Nærmest ligger det vel at tænke paa Fejden med Lybek, især da Udtrykket „vort Land" i Betydningen af Bornholm derved vilde blive forsvarligt; men den lybske Flaade fik 1511, da den laa et Par Dage under Øen, netop ikke Lejlighed til at foretage Landgang paa den[1]), og desuden vilde en Kamp paa Øen vel næppe være bleven betegnet fra dansk Side som et Tog. — Den, der har lavet dette Aktstykke, har ikke udført Arbeidet med kyndig Haand. Han vilde ellers ikke have ladet Ærkebispen tale ganske i Kongestil, saa at man, Indledningen og Slutningen fraregnede, tror, at det er Rigets verdslige Hoved, der fører Ordet. Ja, der var meget, han ikke vilde have gjort, først og fremmest dog ikke have ladet Ærkebispen, men Kongen udstede Brevet. Men vi maa ikke beklage alt dette; netop fordi Bedrageriet er gjort saa plumpt, falder det saa meget lettere i Øjnene.

Den formentlige Original til dette interessante Aktstykke kjendes — naturligvis — ikke. Thurah har faaet en Gjenpart fra den daværende Amtmand paa Bornholm, Chr. Urne. To andre Afskrifter, skrevne med Hænder fra det 18de Aarhundrede, findes indsatte i det Langebekske Diplomatarium i Geheimearkivet. Den første begynder saaledes: „Vi Biskop Børge, med Guds Naade Dannemarkis og Sverriges Høvding og Pavens Legat", men fortsætter dernæst, paa ubetydelige Afvigelser nær, ganske som ovenfor. Kun maa det mærkes, at det her til Slutning hedder, at Ærkebispen har ladet hænge sit Sekret „udi en Buddik her neden under", og at Dateringen blot lyder saaledes: „af vort Hus udi Roskild" uden Angivelse af Aar og Dag. Denne Datering har Langebek overstreget og i Stedet skrevet: „af Lunde Biskopssæde Anno 1514 den 14.

[1]) Jvfr. Allen, De tre nord. Rigers Hist. I. 572.

Dag Junii". Hans Kilde har maaske været den anden Afskrift, der begynder ligesom den første, men hvis Datering er lig den sidst anførte. Ved Foden af den første Afskrift findes følgende Notits med en anden Haand: „Originalen af dette, saa og paa de Gaggers og Baggers er bleven ungefær A. 1691 eller 92, da nogen Frihed paa Godset paa Borringholm blev disputeret, af Sig^{r}. Albert Hartwigsen leveret til sal. Hr. Landsdommer Pasberg." Desuden har Langebek tilføjet følgende Bemærkning: „NB. Stilen i dette Nobilitationsbrev lader noget fordægtig. I det ringeste har den, som har udkopieret det af Originalen, ikke ret kunnet læse gammel Skrift; Ærkebiskoppens Titel alene røber Urigtigheden, ej at tale om andet."

Ja vist, noget fordægtig! Og hvad skal man saa sige om den mærkelige Uoverensstemmelse mellem de forskjellige Kopier, den Thurahske og de Langebekske, hvis vi for Kortheds Skyld maa betegne dem saaledes? En enkelt af dem kunde finde en Forklaring, om man tog sin Tilflugt til den i øvrigt lidet rimelige Hypothese, at Originalen var paa Latin[1]); men selv da bliver der nok tilbage, overfor hvilket man staar raadvild. Skulde den, der har fabrikeret Aktstykket, have gjort forskjellige Udkast, alt som hans fra Begyndelsen højst svage Kjendskab til Fortiden voxede[2]), og disse forskjellige Forsøg da være blevne bevarede?

Men, erklærer Adelsaarbogen, Indvendingerne mod Diplomets Ægthed og Ærkebispens Kompetence til at udstede det „tabe deres Betydning overfor det Faktum, at en Sønnesøn af den adlede Jens Koefoed, der selv hed Jens Koefoed og i Aarene 1588—1620 var Landsdommer paa Bornholm, hyppig i Konge-

---

[1]) Lidet rimelig, fordi Anvendelsen af Latinen paa den Tid i et Aktstykke af rent verdslig Natur, der henvender sig ogsaa til en større Kreds af Lægmænd, synes at stride mod Hensigten med dets Udstedelse og turde være uden Exempler. To af hinanden uafhængige Oversættelser vilde umulig stemme saa meget overens som den Thurahske og den Langebekske Text.

[2]) Den første Langebekske Afskrift maatte da antages at være tagen efter det ældste Udkast.

breve tiltales „os elskelig Jens Koefoed, vor Mand, Tjener og Landsdommer“, hvilket saa tydelig som muligt betegner Manden som Adelsmand“. Medens Udtrykket „os elskelig“ ikke tør anføres som bevisende, at Kongebrevets Forfatter har anset vedkommende for adelig[1]), fremgaar dette tilvisse aldeles utvivlsomt af Betegnelsen „vor Mand og Tjener“. Men mere siger denne ikke heller. Man gaar et Skridt videre, naar man deraf slutter, at vedkommende virkelig har været adelig, et Skridt, som man ganske vist i Reglen er fuldt berettiget til at gjøre, men som i visse Tilfælde ogsaa kan føre for vidt. Et saadant Tilfælde foreligger netop her, hvor Faktum staar imod Faktum; her turde det være forhastet paa Forhaand at holde Titulaturen for det mest bevisende. Overfor den Kjendsgjerning, at Landsdommeren Jens Koefoed „hyppig“ i Kongebreve faar Adelstitel, staar den anden Kjendsgjenning, at Koefoederne baade før og efter den Tid hørte til Frimændenes Klasse. 1572 vare de saaledes blandt de Frimænd, der gjorde Paastand paa at være i Besiddelse af adelig Frihed og Rettighed[2]). Uagtet Regeringen, som forhen bemærket, ikke var villig til at indrømme Rigtigheden af denne Paastand i sin Almindelighed og senere endog bestemt benægtede den, er det dog ikke umuligt, at den inkonsekvent overfor den enkelte Mand kan have anerkjendt, hvad den i Principet ikke vilde gaa ind paa; men langt nærmere ligger dog, som mig synes, den Forklaring af Landsdommerens Adelstitel, at Kancelliet i Kjøbenhavn ligefrem ved en Fejltagelse har benyttet en urigtig Titulatur til en Mand, der beklædte en i de fleste Egne af Landet Adelen forbeholdt Stilling[3]), og at denne Fejl, én Gang indkommen i nogle af

[1]) Se Secher, Kongens rettertings domme 1595—1604 S. xxij, jvfr. S. 604 og 695. Naar der her ytres en vis Tvivl om Jørgen Jensens Adelskab, er denne Tvivl formentlig ubegrundet, s. Skeel, Optegnelser om Familien Skeel S. 25.

[2]) Hübertz, Aktstykker til Bornholms Hist. S. 381.

[3]) Allerede L. Engelstoft har (i Maanedsskrift f. Litteratur II. 251) henledet Opmærksomheden paa Chr. Ostersen Vejles Vidnesbyrd, at Bleking, Bornholm og Møen hidtil have haft uadelige Landsdommere. Det er derfor mindre korrekt, naar Adelsaarbogen

Kancelliets Lister og Formularer, haardnakket har holdt sig der. Bag Forff.s Udtryk, at Jens Koefoed „hyppig" tituleres som Adelsmand, ligger formodentlig, at det ikke altid er Tilfældet, maaske ikke en Gang hyppigst; men desto mindre tør man under den Mangel paa stræng Orden, der øjensynlig har hersket i danske Kancellis Forretningsgang, bygge paa en Formels Tilstedeværelse, naar den staar i Strid med andet.

Idet Adelsaarbogen hævder Landsdommeren Jens Koefoeds Adelskab, tillægger den imidlertid ikke dette nogen Betydning overfor Spørgsmaalet om den nulevende Slægts adelige Herkomst, da han døde barnløs, medens den nu blomstrende Gren nedstammer fra Peder Koefoed, der døde 1648 som Borgmester i Rønne. Denne Mand var, sige Forff., ikke adelig, i sit Segl bruger han et Bomærke; paa Grund af den sidstnævnte Omstændighed drage de endog i Tvivl, hvor vidt han er en Descendent af den 1514 „adlede" Jens Koefoed. . Vist er det, at Slægtens Stamtræ[1]) for de ældre Leds Vedkommende trænger til en kritisk Revision[2]). Det er muligt, at Forff. have Ret i, at det indeholder forskjellige Familier; men det er vel ogsaa tænkeligt, at Brugen af Vaaben eller af Bomærke

udtrykker sig, som om det er mig, der først har fremdraget dette Sted. 5. Febr. 1629 fik Mads Koefoed Bestalling som Landsdommer (Skaanske Reg. IV. 451). 29. Nov. 1628 var der udgaaet Kongebrev til Lensmanden paa Bornholm, Holger Rosenkrands, der havde indberettet, »hvorledes Landsdommer paa vort Land Borringholm ved Døden skal være afgangen og ingen der paa Landet bekvem at findes, som samme Bestilling igjen kunde betjene, uden En ved Navn Mads Koefoed«, hvorfor denne skulde begive sig til Kongen for at aflægge Landsdommer-Eden. 5. Febr. 1629 fik samme Holger Rosenkrands Befaling til selv at tage Eden af »os elskelige« Mads Koefoed, da det vilde falde denne »fast besværligt« at rejse til Kjøbenhavn (Skaanske Tegn. V. 344, 359). Paa lignende Maade betegnes Blekings Landsdommer i en Herredagsdom af 3. Juni 1619 »os elskelige Peder Andersen i Rotneby, Landsdommer udi vort Land Blegende« (Herredagsdombogen i Geh. Ark.), medens ellers de adelige Landsdommere altid tituleres: os elskelige N. N., vor Mand, Tjener og Landsdommer.

[1]) Trykt hos Giessing, Jubel-Lærere III. 1. 412.

[2]) Jvfr. Skovgaard, Beskriv. over Bornholm I. 218.

har vexlet, saa at nogle af Slægten have benyttet det ene og andre det andet. Det var at ønske, at vore Dages stærke genealogiske Interesse maatte komme dette Forhold til gode, saa at det kunde blive ordentlig oplyst. Her maa det lades ganske ude af Betragtning.

Den uadelige Peder Koefoed i Rønne[1]) var Fader til Kaptajn Jens Koefoed, Slægtens bekjendteste Mand. Ved hans Bedrifter i Svenskekrigen, som have bevaret hans Navn i frisk Erindring lige til vore Dage, er der ingen Grund til her at dvæle. Selv har han skildret de Begivenheder, i hvilke han greb ind[2]), og han var ikke den Mand, som af Beskedenhed glemte at fremhæve sin egen Andel i dem[3]). Fra sin Fader kunde han altsaa ikke arve Adelskab, og om ogsaa Faderen havde været Adelsmand, vilde Sønnen paa Grund af sin Fødsel ikke have tilhørt denne Stand. Hans Moder Elisabeth Madsdatter Ravn, rimeligvis en Raadmandsdatter fra Rønne[4]), var nemlig uadelig. Alene denne Omstændighed er tilstrækkelig til at afgjøre Spørgsmaalet om de nulevende Koefoeders Adel, idet Forordningen af 19. Juni 1582 som bekjendt havde fastslaaet den Bestemmelse, at Børn kun arvede Adelskab, naar begge Forældre vare adelige. For til Overflod at bortrydde hvert Spor af Tvivl med Hensyn til den nævnte Kaptajn Jens Koefoeds Adel eller Ikke-Adel kan her endelig henvises til et

---

[1]) 1630 kaldes han af Adelsmanden Jokum Grabov »ærlig og velagt Mand«, og to Aar senere betegner samme ham som »ærlig og velforstandig Mand« (Dok. i Kongerigets Arkiv, efter Paavisning af Hr. Thiset).

[2]) Holberg, Dannemarkes Riges Hist. (2. Ed.) III. 349 ff.

[3]) Jvfr. Skovgaard, Beskriv. over Bornholm I. 216, 222. Marckmann, Skildring af Bornholmernes Opstand mod de Svenske i A. 1658 (Særtryk af Riise's Archiv f. Hist. og Geogr. 45. Bd.) S. 14. Medens Skovgaard paa de anførte Steder gjør Udfald mod »Stortaleren« Jens Koefoed og hans Beretning om Opstanden paa Bornholm »som en Smule for meget vindig«, kan han 30 Aar senere i sin Bornholms Saga (S. 88 f., 91 f.) ikke udtale sig varmt nok om hans »Storværk«. Motiverne til dette Omslag kjendes ikke.

[4]) Mads Ravn, Raadmand i Rønne 1608 (Hübertz, Aktstykker t. Bornholms Hist. S. 560).

Par Aktstykker, begge daterede Rønne d. 18. Septbr. 1661 og indeholdende Eden til Frederik III som Arveherre. Det ene begynder saaledes: „Vi underskrevne Adelsmænd paa Insulen og Øen Borringholm" og ender med syv Underskrifter og tilsvarende Segl, hvoraf de sex tilhøre Familierne Eckstein og Macchabæus og Nr. 7 er Landsdommeren Peder Olsens[1]). Det andet Aktstykke, der begynder med: „Vi underskrevne Frimænd, som bygger og bor paa Insulen og Øen Borringholm", bærer en Række Underskrifter uden Segl, deriblandt Jens Koefoeds og 5 andre Koefoeders[2]). Behøves der noget tydeligere Bevis for, at Adelsmænd og Frimænd vare forskjellige, og at Koefoederne hørte til de sidste?

Jens Koefoed var den Gang endnu en ung Mand (født 1628) og overlevede denne Dag i mange Aar († 1691). Han oplevede saaledes de store sociale Forandringer, som Slutningen af Aarhundredet var saa rig paa, og blev Vidne til den Iver, hvormed Christian V's Embedsmænd søgte at trænge sig op blandt Adelen ad den Vej, der aabnedes dem. Hans forfængelige Sind tillod ham næppe at være en kold Iagttager af dette Skuespil. Da han 1683, 3 Aar efter at han i andet Ægteskab havde giftet sig med en adelig Dame, Jomfru Elisabeth Akeleio, lod sig male, glemte han ikke at anbringe Familievaabnet — thi han førte ikke som Faderen et Bomærke — paa Maleriet[3]), og mon han ikke skulde have haft en Finger med i Fabrikationen af det falske Adelsbrev fra 1514? Efter Stilen at dømme maa man nærmest tro, at det skriver sig fra den sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede, og Mistanken falder da let paa ham efter det, vi ellers kjende til ham. Maaske kunne fremtidige Undersøgelser gjøre alle Formodninger overflødige ved at bevise, hvem Ophavsmanden til Bedrageriet er; de ville maaske tillige lægge for Dagen, hvad der ligger til Grund for „Adelsbrevet", om det er en fri Komposition,

---

[1]) Han var uadelig og forsegler med et Bomærke. Som Landsdommer maa han vel have gjort Fordring paa at opføres sammen med Adelsmændene.

[2]) Geh. Ark., Reg. 10, Bornholmske Dokumenter Fasc. 6 Nr. 12 og 13.

[3]) Afbildet i Ugeskriftet »Ude og hjemme« for 16. Juni 1878.

eller om det er et Frihedsbrev, som er blevet pyntet op til at være et Adelsbrev. Foreløbig faar dette at staa hen. Og for da til Slutning blot at fremdrage det Vidnesbyrd, som Slægten selv har aflagt paa sine Ligstene og Epitafier, gaar det stik imod dens Adelskab; de kjende ikke fra det 17de Aarhundrede nogen „velbyrdig“ Koefoed[1]). Først den 1741 afdøde Kaptajn Hans Koefoed, en Søn af den sidstnævnte Jens Koefoed, opføres som „velædel og velbyrdig“ [2]); men da havde den Slags Betegnelser tabt deres gamle Betydning, maaske ogsaa „Adelsbrevet“ havde begyndt at øve sin Virkning. —

Efter at have dvælet saa længe ved denne ene Familie tør vi ikke fortabe os i flere Enkeltheder. Der kunde ellers have været god Anledning til at debattere to Punkter, som staa i den nøjeste Forbindelse med Spørgsmaalet om, hvilke Familier der høre til den danske Adel, nemlig angaaende indvandret Adel og Rangadel. Det hørte til Enevoldskongernes første Foranstaltninger at trykke den gamle danske Adel ned ved at skabe en ny og højere Hofadel; men samtidig omtrent søgte de ogsaa paa andre Maader at opnaa dette. Dels lettedes den fremmede Adels Overgang i den danske Adels Rækker i overordentlig Grad, dels indførtes efter fremmed Forbillede en ny Adel, Rangadelen. Forordningen af 11. Febr. 1693 siger herom: „De Personer, som betjene eller have betjent nogen af de udi de trende første Klasser specificerede Charger, hvad Herkomst de og kan være af, hvad heller de ere vore fødte Undersaatter eller fremmede, skulle for sig, deres Kvinder, ægte Børn og Afkom til evig Tid nyde, den ene som den anden, lige Privilegier, Ære, Værdigheder og Prærogativer, enten de af Kongerne med Skjold og Vaaben ere benaadede eller ej.“ Endnu bestemtere udtrykke Forordningerne af 11. Febr. 1699 og 11. Febr. 1717 sig, naar de sige, at de samme Personer skulle „for sig, deres Kvinder, ægte Børn og Afkom til evig Tid være og holdes for ældgammel Adel og den ene som den anden nyde lige Privilegier, Ære, Værdighed og Prærogа-

[1]) Thurah, Beskriv. over Bornholm S. 60 ff., 133 f., 158, 162.
[2]) Thurah, anf. Skr. S. 84.

tiver, enten de af Kongerne med Skjold og Vaaben ere benaadede eller ej"[1]). Forff. berøre denne Sag (S. xvij f.), men uden at gaa nærmere ind paa den, som den da ogsaa er af en meget vanskelig Natur. Det var ønskeligt, om en Historiker med de nødvendige statsretslige Forudsætninger vilde tage sig for grundig at opklare Betydningen af Christian V's og Frederik IV's Rangadel med Hensyn til dens Efterkommeres Stilling og Rettigheder, thi en juridisk Fortolkning alene[2]) vil næppe undgaa en vis Ensidighed.

Og hermed skal jeg standse. Sammentrængt i faa Linier vil min Dom om den foreliggende Bog lyde saaledes: I sit Anlæg synes den mig ikke fuldt at tilfredsstille alle Videnskabens Fordringer, men i sin Udførelse viser den en saadan Dygtighed, at den ubetinget maa regnes blandt de bedste i vor genealogiske Litteratur.

C. F. Bricka.

---

[1]) Med Hensyn til, hvem der var i de 3 første Rangklasser, er der ikke stor Forskjel mellem Rangforordningerne af 1693 og 1699 uden den, at Biskopperne i Sjælland og i Christiania samt Kongens Konfessionarius ved den sidstnævnte rykkedes op i 3dje Klasse. Noget mere, skjønt ikke meget, afviger Rangforordningen af 1717 fra de to foregaaende.

[2]) En saadan haves i A. S. Ørsteds Afhandling: Om de Rangspersoner tilkommende adelige Rettigheder m. H. t. den nyeste Lovgivning, i Juridisk Arkiv, udg. af A. S. Ørsted Nr. 23 (1810) S. 208—50. En forkortet Redaktion af denne Afhandling findes i Forfatterens Arkiv for Retsvidenskaben og dens Anvendelse VI (1831) S. 285—318. Jvfr. om Spørgsmaalet A. W. Scheel, Personretten, 2. Udg., S. 317 ff.

Fortegnelse over dansk historisk Litteratur

vedrørende Danmarks Historie

for

Aaret 1883.

Ved **W. Mollerup.**[1])

I. Tidsskrifter og Samlinger.

Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv. Slutningshefte (7de Bind). 79 S. 4⁰. Kjbhvn.

Kong Christian V.s egenhændige Dagregister for 1693. S. 1—72.

Danske Magazin. Fjerde Række. 5. Binds 3. Hefte. S. 193—288. 4⁰. Kjbhvn.

Tegnelser over alle Lande fra 1550. (Fortsættelse.) S. 193—216. — H. Petersen, Om den danske Sehested-Linies Navn og Oprindelse. S. 217—44. — H. F. Rørdam. Hans Norby til Uggerslevgaard og Fru Anne Oldeland. S. 244—79. — C. F. Bricka. Gabriel Kruses Beretning om den danske Flaades Virksomhed i Efteraaret 1612. S. 280—88.

Historisk Tidsskrift, udg. af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Femte Række. 4. Binds 1—2. Hefte. 528 S. Kjbhvn.

C. Paludan-Müller. Dansk Historiografi i det 18de Aarhundrede. S. 1—188. — V. L. Nannestad. Hertugen af Gottorps Indflydelse paa Fredsforhandlingerne i Nimwegen, Fontainebleau og Lund. S. 189—264. — Litteratur og Kritik. Y. Nielsen. K. Erslev: Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse. S. 265—68. — H. Matzen. J. Nellemann: Ægteskabsskilsmisse ved kongelig Bevilling. S. 269—73. — W. Mollerup. Fortegnelse over dansk historisk Litteratur vedrørende

---

[1]) Udgiveren tillader sig paa ny at anmode de Forfattere, som yde Bidrag til dansk Historie i Aviser og Skoleprogrammer, om velvilligst at tilsende ham en Meddelelse derom, indeholdende Titel og Stedsangivelse, under Adresse: Dr. phil. W. Mollerup, Kjøbenhavn.

Danmarks Historie for Aaret 1882. S. 274—86. — L. Koch. Oplysninger om Forholdet mellem Struensee og det danske Kancelli. S. 287—301. — C. F. Bricka. Jakob Jespersen, en dansk Humanist paa Reformationstiden. S. 302—15. — J. N. Madvig. Et Bidrag til historisk Belysning af Tanken om Slesvigs Deling som Løsning af den dansk-slesvigholstenske Strid. S. 316—74. — O. Blom. Danske Stykkestøbere og Stykkestøberier for Metalskyts. S. 375—438. — Litteratur og Kritik. J. A. Fridericia. O. Vaupell: Rigskansler Grev Griffenfeld. S. 439—79. — V. A. Secher. P. Hasse: Die Quellen des Ripener Stadtrechts. S. 480—96. — H. F. Rørdam. S. Birket Smith: Kjøbenhavns Universitetsbibliothek før 1728, især dets Håndskriftsamlinger. S. 497—501. — W. Mollerup. Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur vedrørende Danmarks Historie for Aaret 1882. S. 502—18. — Smaastykker. Joh. C. H. R. Steenstrup. Hafnæ — ikke Hafnælag. S. 519—21. — Samme. Christian den Fjerde og Vornedskabet. S. 521—27. — C. F. Bricka. Om et glückstadtsk Møntmærke fra Christian IV's Tid. S. 528.

Personalhistorisk Tidsskrift, udg. af Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie ved G. L. Wad. 4. Binds 1—4. Hefte. 372 S. Kjbhvn.

E. A. Thomle. Nogle Christianssandske Præsteautobiographier. S. 1—18, 276—90. — S. Jørgensen. Mads Frandsen Illum og hans Hus. S. 18—23. — D. Thrap. Familien Røyems Stambog, med Stamtavle. S. 24—32. — F. Crone. Epitaphier i Nyborg Kirke. S. 33—49, 257—76. — H. F. Rørdam. Magistre, creerede ved Kjøbenhavns Universitet fra Reformationen indtil 1660. S. 49—68, 240—49. — I. Barfod. Den laalandske Familie Rostrup. S. 68—74. — C. Holck. Oberstlieutenant Oluf Holck og Hustru. S. 75—78. — H. J. Huitfeldt-Kaas. De Huitfeldtske Gravcapeller i Norge. S. 89—124. — G. L. Wad. Tvende Testamenter. S. 125—31. — C. J. Anker. Nogle Biographier af norske Dannebrogsriddere. S. 131—56. — F. Krarup. Stifts Relationer, indsendte til Klevenfeldt. S. 156—75, 297—331. — C. F. Bricka. General Henrik Bielke Kaas's Levnetsløb, fortalt af ham selv. S. 177—215. — G. L. Wad. Fortegnelse over en Del af Jomfru Anna Wind v. d. Kuhlas Løsøre. S. 215—19. — C. Delgobe. Mauritz Bostedes Slægtebog. S. 219—40. — L. Daae. Et Brev fra Confessionarius M. S. Liebenberg til Biskop Pavels i Bergen (1819). S. 249—55. — G. L. Wad. Uddrag af Biskop Jens Bircherods Dagbøger for Aarene 1688—91. S. 290—97. — C. F. Bricka. Fortegnelse over Nordboer, som have studeret ved Universitetet i Genf 1559—1800. S. 331—35. — Spørgsmaal og Svar. — L. Zinck. En Protest. S. 371—72. — Tillæg. C. S. Th. Adeler. Mærkeligere danske Dødsfald 1882. S. 1—19. — O. G. Lundh. Dødsfald i Norge 1882. S. 20—41.

Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, udg. af det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab. 1883. 1—4. Hefte. 363 S. Kjbhvn.

H. Petersen. Skjoldefrisen i Sorø Kirke. Et kritisk Bidrag til dansk Heraldik. S. 1—54. — Japetus Steenstrup. Zeni'ernes Reiser i Norden. Kritisk Fremstilling af det sidste Tiaars vigtige Bidrag til Forstaaelsen af Venetianerne Zeni's Ophold i Norden og Reiser i dette mellem Aarene 1390 og 1405. S. 55—214. — G. Stephens. Prof. S. Bugges Studier over nordisk Mythologi. S. 215—363.

Samlinger til jydsk Historie og Topografi, udg. af det jydske historisk-topografiske Selskab. 9. Binds 3—4. Hefte. S. 193—384. Aalborg.

A. H. Nielsen. Gravskrifter fra Aalborg Stift. S. 193—203. — E. T. Kristensen. Nogle Afskrifter vedrør. Vingegaard, Viskumgaard, Tjelegaard og Bigumgaard i Slutningen af det 17de Aarh. S. 204—242. — V. Bang. En Birkedommer som Drabsmand, en Kriminalsag fra Læsø i det 17de Aarhundrede. S. 243—60. — D. H. Wulff. Asferg og Bjerregrav samt omliggende Bønderbyers Vide- og Vedtægtsbog. S. 261—82. — L. Røjkjær. Hjærmidslevgaards Bygning 1666. S. 283—88. — L. Røjkjær. Hist. og topogr. Efterretninger om Jerslev Sogn. S. 289—334. — Bagger. Et Bidrag til Niels Ebbesens Historie. S. 335—39. — H. C. Strandgaard. Om Bygningsforholdene i Salling, navnlig i ældre Tid. S. 340—46. — F. Rambusch. Sagn fra Mors. S. 347—61. — H. R. Fangel. Overtroisk Middel mod Kvægpesten 1746—47. S. 362—63. — J. Kinch. Anmeldelser af nye Skrifter vedk. jydsk Hist. og Topogr. S. 364—71. — J. Kinch. Tillæg og Rettelse til Artiklerne om M. Mads Hvid og Peder Stub. S. 372—73.

Kirkehistoriske Samlinger, udg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie ved H. F. Rørdam. Tredie Række. 4. Binds 2—3. Hefte. S. 241—656. Kjbhvn.

C. Nyrop. Om Danmarks Kirkeklokker og deres Støbere. S. 241—302. — H. F. Rørdam. Lærere og Præster i Helsingør fra Reformationen til 1617. S. 303—77. — L. Koch. Bidrag til vort århundredes kirkehistorie. S. 378—401. — Smaastykker. H. F. Rørdam. En sørgelig Historie fra Fortiden. S. 402—11. — I. Barfod. Et Sammenstød mellem Autoriteter 1781. S. 412—26. — H. F. Rørdam. En Ægteskabssag fra 1568. S. 426—34. — Samme. Efterretninger om Bregninge Sognekald paa Taasinge. S. 434—58. — Samme. Lidt til det 16de Aarhundredes Salmehistorie. S. 458—65. — A. Jantzen. Sammenstød mellem Præsten i Gjentofte og Kalvinisterne. S. 466—69. — H. F. Rørdam. Den ældste bekjendte Form af Præsteeden i den danske Kirke. S. 469—77. — Samme. To Minder fra Middelalderens Slutning. S. 478—80. — H. F. Rørdam. Biskop Mag. Peder Villadsen og hans Bidrag til Viborg Skoles Historie. S. 481—560. — Samme. Separatisten M. Niels Svendsen Chronich og hans Tilhængere (Slutning). S. 561—628. — Præsten Ludvig Boesens Levned, optegnet af hans Søn, Jens Fred. Boesen. S. 629—45. — Smaastykker. Nogle Brudstykker af et Skrift om hellig Thøger. S. 646—48. — Udtog af tre gamle Skrivkalendere. S. 649—56.

Blandinger til Oplysning om dansk Sprog i ældre og nyere Tid, udgivne af Universitets-Jubilæets danske Samfund ved dets Sekretær. 3. Hefte. X + 62 S. Kjbhvn.

O. Nielsen. Bidrag til Fortolkning af danske Stednavne. — G. Stephens. Scholia to prof. Joh. Steenstrup's „Danelag“. — H. F. Rørdam. Om danske Slægtnavne.

Historisk Archiv. Udg. af F. C. Granzow og S. B. Thrige. Ny Række. 9—10. Bind. Kjbhvn.

W. Bang. Præstegaardsliv i Tidsrummet fra Reformationen til det syttende Aarhundredes Slutning. IX. 1—25, 241—59. X. 69—98,

200—28, 338—59. — Hansegaarden i London. IX. 26—51. — G. Rygh. Hemming Gad. IX. 81—97. — S. B. Thrige. Af Rists Livserindringer. X. 277—99. 360—72.

Geografisk Tidsskrift. Udg. af det Kgl. Danske Geografiske Selskab ved E. Erslev. 7. Binds 1—4. Hefte. 4⁰. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: E. Elberling. Denationaliseringer i nyere Tider I—II. S. 29—41, 63—76.

Militært Tidsskrift. 12. Aargang. 1883. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Uddrag af Generalløjtnant C. F. Trepkas Dagbog over det danske Auxiliærkorps's Felttog 1813 i Forening med det 13. franske Armeekorps under Prindsen af Eckmühls Befaling. S. 1—30. — Den dansk-tydske Krig i Aarene 1848—50. Udarbejdet og udgivet af Generalstaben. 3. Del. Krigen i 1850. 2. Afsnit. 1. Afdeling. Anmeldt af Kapt. Tuxen.

Vort Forsvar. 1881—83. Nr. 1—79. Kjbhvn.

Foruden Bidrag til de to sidste dansk-tydske Kriges Historie kunne følgende bemærkes: S. A. Sørensen. Brømsebrofreden 1645. Nr. 11. — S. A. Sørensen. Roskildefreden 1658. Nr. 18. — C. Hermansen. Smaatræk fra Slaget den 2. April 1801. Nr. 20. — S. A. Sørensen. Carl Gustavs Overfald paa Danmark 1658. Nr. 39. — S. A. Sørensen. Kjøbenhavns Belejring 1658. Nr. 46, 68. — O. Vaupell. Ingeniørkorpsets og Artilleriets Oprettelse 1684 og 85. Nr. 67.

Danebrog. Ugeblad for Hær og Flaade, udg. af C. H. Rørdam og O. Lütken. 3. Aargang. 1882—83. Kjbhvn.

Foruden talrige Bidrag til de to sidste dansk-tydske Kriges Historie kunne følgende bemærkes: M. Smaatræk fra Krigen med England i Aarhundredets Begyndelse. (Kapitain Peder Knudsen. En engelsk Kaper-Kapitain gjæster Færøerne.) S. 40—42. — O. Lütken. Rapport om Erobringen af den engelske Orlogsbrig „Turbulent" den 9de Juni 1808. S. 49—52. — Fr. Barfod. Niels Ebbesøn. S. 81—94. — Gravskrift over en af de faldne i Slaget paa Rheden den 2den April 1801. S. 112. — Hammer. En morsingsk Historie (fra 1658). S. 141—43. — Rapport om Kapitain Johannes Kriegers Kamp med en engelsk Fregat den 12 Maj 1810. S. 172—73. — C. H. Rørdam. Fra Spaniernes Ophold i Danmark. S. 193—205, 214—22, 225—36. — A. Larsen. Peder Skram. S. 310—18, 320—33, 347—51. — Et Brev fra Peter Willemoës om Slaget paa Rheden den 2den April 1801. S. 365. — Breve fra Tordenskjold. S. 250, 397. — Kapitajn H. P. Holms Rapport om Fregatten „Najadens" Ødelæggelse i Lyngøre Havn den 6 Juli 1812. S. 443—47. — Chr. Sørensen. Den lille Krig. Episoder fra den skaanske Fejde 1675—79. S. 454—58. — O. Lütken. Peter Willemoës. S. 497—512. — Prinsen af Pontecorvo paa Koldinghus. S. 615—18. — Uddrag af et Brev fra Rendsborg 1808. S. 76—77. — Aabningen af Tordenskjolds Ligkiste 1782. S. 319—20.

Vor Ungdom. Tidsskrift for Opdragelse og Undervisning. Udg. af Jean Pio, H. Trier og P. Voss. Aargang 1883. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: H. Lund. Rektor Jens Bertel Møller. Avtobiografiske Fragmenter. S. 133—69. — J. Paludan. Det private

Skolevæsen i Danmark og Norge ved Slutningen af forrige Aarhundrede. S. 170—76. — Viggo Holm. Materialier til en historisk Oversigt over Modersmaalets Stilling i de danske Skoler. S. 286—328.

Nordisk Maanedsskrift for folkelig oy kristelig Oplysning. 1882. 1—2. Odense.

Af Indholdet bemærkes: F. Nygård. Kristenlivets vækkelseshistorie på Mors og omegn i den første halvdel af vort hundredår. I. 112—49, 196—240. — F. Helveg. Søren Kierkegårds selvbedømmelse. Et sidste Indlæg. 1—2. I. 81—111, 250—83. — F. V. Trojel. Nogle minder fra Frederik den sjættes tid. I. 245—49. — Fr. Beyer. Eddaens Brynhild i senere nordisk digtning. I. 399—421. — Jens Kamp. Ordsprog og mundheld. I. 422—36. — H. Nutzhorn. Om kæmpeviserne. I—III. I. 437—52, 241—68. — L. Schrøder. Om Grundtvigs indvirkning på Ingemanns digterliv. II. 342—80. — F. V. Trojel. Små minder om store hedengangne danske. 1. Ole Vorm. 2. St. Blicher. 3. J. L. Heiberg. 4. Henrik Hertz. 5. Christian Winther. 6. N. F. S. Grundtvig. 7. Marstrand. II. S. 401—14. — A. Skrøder. Om Grundtvigs og Ingemanns brevveksling. II. 415—26. — L. Schrøder. To breve fra R. Sørensen og J. C. Lindberg. II. 427—56. — Af Anmeldelser fremhæves: L. Helvegs af J. A. Sars' Indledning til Grundloven. II. 69—76 og af Daaes og Yngvar Nielsens modskrifter. II. 235—40, 281—86.

— 1883. 1. Odense.

Af Indholdet bemærkes: M. Bredsdorff. En gammel Danmarkshistorie for år 826—1157. S. 1—32. — L. Schrøder. H. Martensen: Af mit Levnet. S. 77—95. — H. Nutzhorn. Om kæmpeviserne. IV—IX. S. 161—96, 241—70, 331—56. — F. V. Trojel. Små minder fra store hedengangne danske. 8. Fr. Pal.-Müller. 9. Søren Kierkegaard. 10. Ludvig Christian Müller. S. 197—205. — H. Nutzhorn. Oversigt over indholdet af nordisk månedsskrifts 25 bind. S. 449—84.

Illustreret Tidende. XXIV. Bind. 1882—83. Kjbhvn.

Af Indholdet mærkes: —p. Danske Adelsvaabener. XXV. Grev Reventlov. Nr. 1225. — C. Ploug. Akademicum, en Episode af Studenterlivet for 40 Aar siden. Nr. 1224—1225. — —n. Baggesens Hus i Marly-le-Roi. Nr. 1246. — St. St. Blicher. Nr. 1202—1203. — H. M. Fenger. Brüggemanns Altertavle i Slesvig Domkirke. Nr. 1216. — Et dansk Flag i Maria-Kirken i Lübeck. Nr. 1204. — Edgar Sødring. Den 8. April 1783. Nr. 1228. — Grundtvig. Nr. 1250. — M. Christoffer Eckersberg. Nr. 1214. — H. P. B. Gamle Bygninger i Aalborg. Nr. 1248. — P. H. P. A. Heiberg og Thomasine Gyllembourg. Nr. 1208. — H. P. B. Et Bidrag til Himmelbjergfesternes Historie. Nr. 1206. — L. Both. Kjøbenhavn paa Holbergs Tid. Nr. 1205, 1211, 1216, 1222, 1236. — M. H. En offentlig Latinskole for 50 Aar siden. Nr. 1201. — V. K. Minder fra den gamle Borgerdyd. Nr. 1236—1237. — G. Kringelbach. Vort ældste Provinstheaters Grundlæggelse. Nr. 1247. — E. Tang Kristensen. Smaating om Steen Blicher. Nr. 1239. — S. Klemens Kirke paa Bornholm. Nr. 1210. — Giødesen. Peder Willemoës. Nr. 1232.

Nutiden i Billeder og Text. 7. Aargang. 1882—83. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Helten fra Kongedybet. S. 313. — Fr.

Krarup. Caspar Frederik Wegener. S. 111, 127. — F. G. —n. W. R. v. Raasløff. S. 213. — Sten Andersen Bille. S. 323.

Ude og Hjemme. Nordisk illustreret Ugeblad. 6. Aargang. 1882—83. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: E. Collin. Bidrag til det kgl. Theaters Historie. S. 465, 493. 502, 514, 541, 557, 570, 645. — Jul. Lange. Statuetten af Joh. Ewald. — L. Schrøder. Kilderne til Grundtvigs Livshistorie. S. 588, 600. — Ph. Weilbach. C. V. Eckersberg. S. 165. — Willemoës' Hundredaarsdag. S. 381. — K. M. C. Nyrops „Dansk Pottemageri". S. 222. — C. Nyrop. Dansk Keramik. I. De ældste danske Fajancer. S. 282. II. Fourniers Porcellæn. S. 420. — Et Par utrykte Breve fra Oehlenschläger. S. 341.

Fyens Stiftstidende. Aargang 1883.

F. Crone. Oplysninger angaaende Nyborg Kjøbstads, Fæstnings, Lehns og Slots Fortid. Nr. 123, 124, 126.

Nyborg Dagblad. Aargang 1883.

F. Crone. Oplysninger angaaende Nyborg Kjøbstads, Fæstnings, Lehns og Slots Fortid. Nr. 1, 9, 21, 42, 50, 76.

II. Særskilt udgivne Skrifter.

B. M. Ólsen. Runerne i den oldislandske Literatur. Udg. af Kommissionen for det arnamagnæanske Legat. 150 S. Kjbhvn.

Grágás. Stykker, som findes i det Arnamagnæanske Haandskrift Nr. 351 fol. Skálholtsbók og en Række andre Haandskrifter, tilligemed et Ordregister til Grágás, Oversigter over Haandskrifterne, og Facsimiler af de vigtigste Membraner, udgivet af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat. 778 S. og 6 fotolithogr. Blade. Kjbhvn.

F. W. Horn. Kort Udsigt over Nordens Oldtidsminder. 68 S. Kjbhvn. (Særtryk.)

F. Rønning. Beovulfs-Kvadet. En literær-historisk Undersøgelse. 182 S. Kjbhvn.

G. Þorláksson. Udsigt over de norsk-islandske skjalde fra 9de til 14de århundrede. 192 S. Kjbhvn.

En gammel Danmarkshistorie for år 826—1157, almindelig kaldet Roskilde-krønniken, oversat fra Latin af *M. Bredsdorff.* (Oversat efter Scriptores rerum Danicarum I og med tilføjelse af et uddrag af Langebeks anmærkninger.) Særtryk af Nordisk Månedsskrift. 34 S. Odense.

Jómsvíkinga saga efter arnamagnæanska handskriften Nr. 291, 4°, i diplomatarisk aftryck utgifven af *C. af Petersens.* 162 S. (Lund.) Kjbhvn.

N. Bache. Nordens Historie med talrige i Texten trykte Illustrationer. Populært fremstillet. 2. omarbejdede Udg. 26—31. Hefte (2. Binds 7—9. Hefte og 3. Binds 1—2. Hefte). 384 S. Kjbhvn.

Radikalisme og Historieskrivning. I Anledning af Professor Ernst Sars's nyeste Tolkning af Danmark-Norges Historie. 30 S. Kjbhvn.

Regesta diplomatica historiæ Danicæ. Cura societatis regiæ scientiarum Danicæ. Series secunda. Tomus prior. III. Ab anno 1419 ad annum 1447. 124 S. 4°. Kjbhvn.

C. Rosenberg. Nordboernes Aandsliv fra Oldtiden til vore Dage. 3. Bind. Den gammel-lutherske Tidsalder. (1520—1720.) 1. Hefte. 258 S. Kjbhvn.

L. Schmidt. Elisabeth, Christiern den Andens Dronning. En historisk Skizze. 19 S. (Odense.)

L. N. Helveg. Den danske Kirkes Historie efter Reformationen. 2. omarbejd. Udg. 2. Binds 9. Hefte. 112 S. Kjbhvn.

H. F. Rørdam. Danske Kirkelove samt Udvalg af andre Bestemmelser vedrørende Kirken, Skolen og de Fattiges Forsørgelse fra Reformationen indtil Christian V.s danske Lov. (1536—1683.) 3. Hefte. 208 S. Kjbhvn.

H. F. Rørdam. Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af dansk Historie især i det 16. Aarhundrede. 2. Række. 1. Binds 2. Hefte. Udg. med Understøttelse af Carlsberg-Fondet. S. 193—384. Kjbhvn.

Indeholder: Breve til Oplysning af Felttoget 1567—68 og Michael Beuthers Levnedsbeskrivelse af Daniel Rantzov, ledsaget af en Række hidtil utrykte Bidrag til denne Feltherres Historie.

V. A. Secher. Samling af Kongens Rettertings Domme. 4—5. Hefte. 264 S. Kjbhvn.

Troels Lund. Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarhundrede. I. Indre Historie. Femte Bog. Dagligt Liv: Fødemidler. 454 S. Kjbhvn.

K. Erslev. Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid. Udgivne af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. 1. Hæfte. 320 S. Kjbhvn.

J. Munk. Navigatio septentrionalis. (En dansk Polarexpedition i det 17de Aarhundrede.) Med Indledning, Noter og Kort. Paa ny udg. af P. Lauridsen. 122 S. og 3 Kort. Kjbhvn.

C. F. Bricka og *J. A. Fridericia.* Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve. Udg. af Selskabet for Udgivelse af Kildeskrifter til dansk Historie. 7. Hefte. 1641. 160 S. Kjbhvn.

E. Gigas. Grev Bernardino de Rebolledo, spansk Gesandt i Kjøbenhavn 1648—1659. 424 S. Kjbhvn.

J. Langebek. Udkast til Souverainitets Historien. Meddelt af J. H. Bang. S. 96—135. (Fortsat.) Sorø Akademis Indbydelsesskrift 1883.

E. Holm. Om det Syn paa Kongemagt, Folk og borgerlig Frihed, der udviklede sig i den dansk-norske Stat i Midten af 18de Aarhundrede (1746—1770). Indbydelsesskrift til Kjøbenhavns Univ. Fest i Anledn. af H. M. Kongens Fødselsdag den 8. April 1883. 136 S. 4°. Kjbhvn.

R. Hansen. Gamle Minder eller Træk fra Folkets Liv og Tankesæt fra det 17de og 18de Aarhundrede. II. Stavnsbaandets Dage. Gjengivne efter mundtlige Fortællinger. 248 S. Odense.

Kong *Christian VIII*'s Dagbog fra Regenttiden i Norge. Efter Kongens franske Originalhaandskrift. Med speciel Tilladelse af H. M. Kong Christian IX udgivet af A. Ahnfelt. Overført paa Dansk af C. Brøndsted. 216 S. Kjbhvn.

L. Koch. Den danske Kirkes Historie i Årene 1817—1854. (Ogsaa med Titel: Den danske Kirkes Historie i det 19de Århundrede. II.) XX + 287 S. Kjbhvn.

M. M. Hansen. Sønderjydernes Kamp for Modersmaalet. Med Kort, Portræter o. s. v. Ved Udvalget for Folkeoplysnings Fremme. (Folkelæsning 16.) 240 S. Kjbhvn.

A. Thorsøe. Kong Frederik den Syvendes Regering. Et Bidrag til den danske Stats Historie fra 1848—1863. 8—14. Hefte. 336 S. Kjbhvn.

T. Sandel. Fortællinger fra Krigen 1848—1850. 240 S. Kjbhvn.

J. Helms. Soldaterliv i Krig og Fred for en Menneskealder siden. Med Tegninger af F. Henningsen. 218 S. Kjbhvn.

C. T. Sørensen. Den anden slesvigske Krig. 9—14. Hefte. 492 S. Kjbhvn.

E. Ibsen. Øjebliksbilleder fra Krigen 1864. 126 S. Kjbhvn.

L. Both. Kongeriget Danmark, en historisk-topografisk Beskrivelse. 2. omarbejdede og forøgede Udgave. 13—15. Hefte. 144 S. Kjbhvn.

V. Falbe-Hansen og *W. Scharling.* Danmarks Statistik. 21—23. Hefte. 256 S. Kjbhvn.

Tegninger af ældre nordisk Architektur. Samlede og udgivne af *V. Dahlerup*, *H. J. Holm*, *O. V. Koch* og *H. Storch.* Femte Række. 2—3. Hefte. 6 Blade i Folio. Kjbhvn.

J. B. Løffler. Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder (den romanske Periode). Med Illustrationer af Forfatteren. Udgivet med Understøttelse af Carlsberg-Fonden. 316 S. Kjbhvn.

O. Nielsen. Kjøbenhavns Diplomatarium. Udg. ved Kjøbenhavns Kommunalbestyrelses Omsorg. 6. Binds 1. Hefte. 400 S. Kjbhvn.

O. Nielsen. Kjøbenhavn i Aarene 1536—1660. 2. Dels 2. Hefte. (Ogsaa med Titel: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse. 4. Dels 2. Hefte.) 192 S. Kjbhvn.

L. Both. Kjøbenhavns Historie, dens Opkomst og Udvikling. 366 S. Kjbhvn.

J. Davidsen. Fra det gamle Kongens Kjøbenhavn. Ny forøget Udgave. 460 S. Kjbhvn.

A. D. Jørgensen. Udsigt over Centraladministrationens, Domstolenes og de offenlige Samlingers Bygningshistorie fra 1660 til Nutiden. (Særtryk af Beretning, afgiven af Kommissionen af 10 Juli 1879.) 58 S. 4⁰. Kjbhvn.

P. Brock. Historiske Efterretninger om Rosenborg. III. Det 19de Aarhundrede. Med endel Afbildninger og 7 Portræter. 248 S. Kjbhvn.

F. J. Meier. Marmorkirken fra 1749—1772. Et Bidrag til den danske Kunsthistorie. 84 S. og et Billede. Kjbhvn.

H. W. Boldt. Sammlung der Privilegien, Gesetze etc., welche die deutsche Kirche und Gemeinde St. Petri zu Kopenhagen und deren Stiftungen, sowie Legate betreffen. Gedruckt als Manuskript. 55 S. 4⁰. Kopenhagen.

T. Hansen. Sorø, en Beskrivelse af Klostret, Academiet, Kirken, Læreanstalten og Sorøs nærmeste Omegn. Med Kort og talrige Afbildninger. 114 S. Kjbhvn.

V. Holm. Efterretninger om Borger- og Kjøbmandslaget i Nykjøbing paa Falster. Lokalhistorisk Skizze fra det 17de og 18de Aarhundrede. 76 S. Nykjøbing p. F.

J. Kinch. Ribe Bys Historie og Beskrivelse fra Reformationen indtil Enevoldsmagtens Indførelse (1536—1660). 6—7. Hæfte. 256 S. Kjbhvn.

C. F. Møller. Nogle historiske Optegnelser om Fredericia i det 17de og 18de Aarhundrede. 64 S. Fredericia 1882.

D. H. Wulff. Aalborg før og nu. En kort Beskrivelse til Vejledning for indenbys og fremmede. 54 S. Aalborg.

H. R. Hiort-Lorenzen. Annuaire généalogique des maisons princières regnant en Europe depuis le commencement du XIXe siècle avec des notes sur les mariages morganatiques. 2me année. 316 S. Copenhague.

C. L. N. Mynster. Fra den ældre Tid. Smaa Bidrag til udmærkede Mænds Vurdering. 99 S. Kjbhvn. 1882.

Indeholder: 1. Ludvig Tieck. S. 1—19. 2. Nogle Erindringer og Bemærkninger om Oehlenschläger. S. 20—52. 3. Et Par af Biskop Fr. Münters tidlige Ungdomsaar. S. 53—99.

C. Reitzel. Fortegnelse over danske Kunstneres Arbejder paa de ved det kgl. Academie for de skjønne Kunster i Aarene 1807—1882 afholdte Charlottenborg-Udstillinger. Med en Indledning af J. Lange. 764 S. Kjbhvn.

Fortegnelse over de afgaaede Kandidater samt Direktører, Lærere og Assistenter ved den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole 1858—1883. 70 S. Kjbhvn.

F. Nygård. P. K. Algreens og Provst J. K. Sørensens Levnedsløb, med den kristelige Vækkelseshistorie paa Mors. 160 S. Kjbhvn.

P. Bojsen. Budstikkens Udgiver, Præsten F. E. Bojsens Liv og Levned (med 4 Portrætter). 360 S. Horsens.

Slægtebog over Marie Kirstine Bruns Descendenter. 24 S. 4°. 1882. (Ikke i Boghandelen.)

H. N. Clausen. Kirkelige Forhold og Anliggender. Mindre Arbejder. 1. Hefte. 144 S. Kjbhvn.

Stamtavle over Familien Dahlerup og dens Sidelinier. Kjbhvn. 1882. (Ikke i Boghandelen.)

V. Freund. Hermann Ernst Freunds Levned. Udgivet efter Forfatterens Død af H. R. Baumann. 300 S. og 24 Fototypier. Kjbhvn.

(I. Barfod.) Stamtavle over den svenborgske Familie Graae. 132 S. 1882. (Ikke i Boghandelen.)

Hundrede Aar. Et Mindeskrift i Anledning af Hundredaarsdagen for N. F. S. Grundtvigs Fødsel. Redigeret af *F. Rønning.* 28 S. 4⁰. Kjbhvn.

F. W. Horn. N. F. S. Grundtvigs Liv og Gjerning. Et biografisk Forsøg. 490 S. Kjbhvn.

L. Schrøder. N. F. S. Grundtvigs Barndom og første Ungdom. (1783—1806.) 280 S. Kolding.

F. Rønning. N. F. S. Grundtvig som Æstetiker. En Skitse. 88 S. Kjbhvn.

V. Birkedal. Noter til Biskop H. Martensens Text om Grundtvig i hans „Af mit Levnet“. 44 S. Kjbhvn.

F. Nygård. En kirkelig lejlighedsbetragtning i anledning af Grundtvigs 100års fødselsfest. 28 S. Odense.

R. Schmidt. Grundtvig og den tydske Orthodoxi. En historisk Sammenstilling. 190 S. Kjbhvn.

J. L. V. Hansen. Luther og Grundtvig. En katholsk Udtalelse i Anledning af Luther-Jubilæet 1883. 260 S. Kjbhvn.

F. Barfod. Sven Hersleb Grundtvig. Et Mindeskrift. 78 S. Kjbhvn.

Rasmus Hansens Mindebog. Samlet af *Morten Eskesen.* 176 S. Kolding.

P. A. Heiberg. Breve. Udgivne af J. L. Heiberg. 200 S. Kjbhvn.

C. Thaarup. Peter Andreas Heiberg. Et efterladt Arbejde. 2. Udg. 178 S. Kjbhvn.

L. Kornelius-Kybel. Nogle Bemærkninger om P. A. Heiberg og Fru Gyllembourg. 32 S. Kjbhvn.

J. A. Scheibe. Holbergs Levnet. Oversat fra Tydsk af C. Ewald. 112 S. Kjbhvn.

J. J. Nielsen. En kort Fremstilling af Lehnsgreve Frederik Adolf Holstein-Holsteinborgs Liv og Virken. (Udg. i Anledning af Sorø Amts landoeconomiske Selskabs 50aarige Jubilæum.) 23 S. Kjbhvn.

Brevveksling mellem B. S. Ingemann og fru J. E. v. Rosenørn. Ved *V. Heise.* 109 S. Kjbhvn. 1882.

A. Listov. Morten Luther, opfattet af Søren Kierkegaard. Et historisk Lejlighedsskrift. 174 S. Kjbhvn.

K. R. Stenbæk. Bidrag til Kristen Mikkelsen Kolds Levnedstegning. 114 S. Stege.

M. Eskesen. Samliv med Kold og Gjengivelser efter hans Taler. 224 S. Odense.

C. Nyrop. J. G. Lund. Et Afsnit af det danske Snedkeris Historie. Med et Portrait. Særtryk af Industriforeningens Maanedsskrift for 1883. 50 S.

H. Martensen. Af mit Levnet. Meddelelser. 2. Afdeling. 1837—1854. 176 S. 3. Afdeling. 1854—1883. 246 S. Kjbhvn.

W. Krogh. Biskop Martensen og Kong Frederik den Syvende. 24 S. Kjbhvn.

W. Hjort. Biskop Martensen og de danske Sprogreskripter i Slesvig. En Protest. 52 S. og 1 Kort. Kjbhvn.

Christian Molbech og Karen Margrethe Rahbek. En Brevvexling, udgiven af *C. K. F. Molbech.* 442 S. Kjbhvn.

C. L. N. Mynster. Meddelelser fra Frederik Münter's og Frederikke Münter's Ungdom. 108 S. Kjbhvn.

J. Vahl. Slægtebog over Afkommet af Christjern Nielsen, Borgmester i Varde o. 1500. 4—5. Hefte. 64 S. Kjbhvn.

P. Pedersen (Bjerge). En Tids- og Familieskildring fra Vester-Jylland. Et historisk Forsøg. 112 S. Kolding.

Stamtavle over Familien Petri. Trykt som Manuskript. 28 S. Kjbhvn.

E. M. Rappe. Carl Olof Rosenius. En Levnedstegning. 106 S. Kolding.

M. Rosenkilde. Stamtavle over Familien Rosenkilde. 36 S. Randers.

H. F. Rørdam. Til Minde om Peter Rørdam, Sognepræst i Lyngby. 56 S. Kjbhvn.

F. E. Seidelin. Den Christen Møller Schmidtske Stamtavle. 12 S. Aarhus 1882.

L. C. M. Wagner. Stamtavle over Familien Wagner, indvandret i Danmark 1783. Kjbhvn.

O. Lütken. Om Peter Willemoës. Udg. i Anledning af Hundredaars-Dagen for Peter Willemoës's Fødsel den 11 Maj 1883 af Sølieutenant-Selskabet i Kjøbenhavn. 128 S. Kjbhvn.

H. Petersen. Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen. Tegnede og lithograferede af T. Bergh. 1—2. Hefte. 20 S., 15 Tavler.

P. Hansen. Illustreret dansk Litteraturhistorie. Med Textprøver, Forfatterportraiter samt Facsimiler af Skrifter og Tegninger m. m. 1—2. Hefte. 96 S. Kjbhvn.

S. Birket Smith. Studier på det gamle danske Skuespils Område. 294 S. Kjbhvn.

Det arnamagnæanske Håndskrift Nr. 187 i Oktav, indeholdende en dansk Lægebog. Udg. og forsynet med en Ordbog af *V. Såby.* 1. Hæfte. 96 S. og et Fototypi. Kjbhvn.

S. Grundtvig. Danmarks gamle Folkeviser. 4. Dels 5. Hæfte. 142 S. Kjbhvn.

F. L. Grundtvig. Fuglene i Folkets Digtning og Tro. 128 S. Kjbhvn.

Danske Folkeæventyr, ved *S. Grundtvig.* Med 66 Billeder, tegnede af danske Kunstnere. 190 S. Kjbhvn.

E. T. Kristensen. Sagn og Overtro fra Jylland, samlede af Folkemunde. (Jydske Folkeminder. 6. Samling.) Udg. med offentlig Understøttelse. 400 S. Viborg.

C. A. Thyregod. Mosgroede Minder. Skildringer efter Tingbøger og Dagbøger. 1. Samling: Salmand Djævel. — Et Rejseminde. 164 S. Flensborg.

O. Kalkar. Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700). Trykt paa Carlsbergfondets Bekostning ifølge Foranledning af Universitetsjubilæets danske Samfund. 5. Hefte. 128 S. Kjbhvn.

H. F. Feilberg. Plan for en ordbog over jysk folkemål. Udg. af Universitetsjubilæets danske Samfund. 24 S. Kjbhvn.

O. Nielsen. Olddanske personnavne. Udg. af Universitetsjubilæets danske Samfund. XVI + 118 S. Kjbhvn.

J. Moldenhaver. Det kongelige Blindeinstituts Historie tilligemed en Oversigt over Blindesagens Udvikling i Danmark fra 1811—1883. 64 S. Kjbhvn.

N. R. Søkilde. De Reventlowske Skoler for 100 Aar siden som de første filantropiske Folkeskoler i Danmark med Seminariet og Opdragelsesanstalten Bernstorfsminde. Et Mindeskrift til Jubelaaret 1883. 96 S. og 2 Billeder. Kjbhvn.

V. A. Secher. Kong Kristian V's Danske Lov og de tidligere Forsøg på at tilvejebringe en almindelig Lovbog. 31 S. Kjbhvn.

Smaastykker.

4.

Topografiske Småting.

Af O. Nielsen.

1. Boveskov. I Listen over Kronens Gods nævner Valdemars Jordebog „Lyngby med dens Tilliggende, nemlig Boveskov osv.“ (Lyungby cum attinenciis suis scilicet Bouæscogh et cetera). At der ved Lyngby menes „Kongens Lyngby“ i Sokkelunds Herred, der til Forskel fra andre Byer af samme Navn særlig er kaldet „Kongens“ på Grund af, at den var Krongods fra gammel Tid af, er utvivlsomt, derimod har den nævnte Skov hidtil været ubekendt, thi på den nuværende kgl. Dyrehave, der først er indrettet i Kristian V's Tid, kunde der ikke ligefrem tænkes. Til dennes Indretning blev da bl. a. nedlagt Landsbyen Stokkerup, der lå lidt østen for Eremitagen, så Eremitagens nærmeste Omegn fra gammel Tid af altså ikke har været udelukkende Skov. Blandt de Kort af E. Dalberg, der ledsager Puffendorfs Skrift De rebus Caroli Gustavi, findes et over Kjøbenhavns Omegn, der viser sig at være meget omhyggelig udført. Man ser her Lyngby og Mølleåen med de 6 Møller Folevad, Brede, Krudmøllen, Kobbermøllen, Stubmøllen og Papirmøllen. Fra denne sidste (Strandmøllen) går på Kortet en Vej over Stokkerup til Ibstrup (nu Jægersborg), hvilken svarer til den nuværende Vej fra Eremitagen til Fortunen og måske endnu er bevaret i en kroget Vej, der bugter sig langs

med den nuværende lige. Østen for denne Vej står Navnet Boo Schog som betegnende den sammenhængende Skovstrækning af Dyrehaven søndenfor den nuværende Eremitage, og Signaturerne for Skovstrækningen er sikkert meget nøjagtig, idet den svarer til Forholdene som de er den Dag idag. Boo Schog kan ikke være andet end det gamle Bouæscogh, der altså har holdt sig, til Dyrehavens Indrettelse udslettede Navnet. Den har sandsynligvis været Stokkerups Skov. Allerede Frederik III indrettede denne til Dyrehave, ti Ridefogden over Amtet fik 1. April 1669 Befaling til at lade Stokkerup Skov af ny omgærde og 14. Juni 1669 udstædtes den Befaling, at alle Bønder i Kjøbenhavns Amt skulde hver age 4 Læs Gærdsel til Stokkerup Dyrehaves Indelukkelse[1]). 13. Juni 1670 bød Kristian V Rigens Marskalk at påvise andre Boliger for Bønderne i Stokkerup By, der skulde nedlægges til Kongens ny anordnede Vildtbane[2]).

2. Hvitanger. I et Diplom af 21. April 1278, der oftere har været trykt (se Hansisches Urkundenbuch I. 281) omtales et Marked ved Hwitangher, hvor Hansestæderne fik Erik Glippings Tilladelse til at handle 2 Uger før og 2 Uger efter S. Hansdag. Dette Sted har været aldeles ubekendt, indtil jeg i min Udgave af Valdemars Jordebog S. 118 Anm. 12 med et Par Ord omtalte, at det var ved Vordingborg, hvilket igen er påpeget i en Anmeldelse af F. Krarup af nævnte Urkundenbuch i Hist. Tidskr. 4. R. VI. L. 23. Da Stedfæstelsen af Hvitanger til det omtalte Sted imidlertid ikke er bevist, kunde det dog måske have en liden Interesse at se Grunden til, at det netop må henvises til Vordingborg. I et Brev, der nu for få År siden er trykt i Frederik I's danske Registranter ved Erslev og Mollerup, findes S. 98 en Forlening på „Huidengers" Færgested, der ses at ligge under Vordingborg Slot. Den Lighed, der er imellem dette Huidenger og det 13. Århundredes Huitangher, er så påfaldende, at der ikke

---

[1]) Sæl. Tegn. XXXVIII. 657, 700.
[2]) Sæl. Tegn. XXXIX. 98.

kan være Tvivl om, at de betegner samme Sted. Endelsen anger, der betyder Fjord, Bugt, er overmåde sjelden i danske Stednavne og dens Overgang til enger er overensstemmende med andre Sprogovergange. Ved nu at efterse Jordebogen for Vordingborg Len fra 1611 finder man, at Bårse Herred var delt i 5 „Tredinger", nemlig Bårse, Ørslev, Kallehave, Stensby og Bakkebølle, og under denne sidste nævnes efter Masned og foran Oringe „Huidingsferge", af hvilken Mads Færgemand ydede 30 ℔ og 6 Skæpper Lüneborger Salt. I Vordingborg Jordebog 1660 nævnes efter Masned og før Græsbjerg (tæt øst for Vordingborg) „Huindings ferge" med samme Afgift og den Vedtegning, at den samme År var pantsat til Jens Lassen.

Det ses heraf, at Hvidenger Færge er Vordingborg Færgegård og Hvidenger eller Hvitanger bliver det gamle Navn på Vordingborg Bugt.

5.

Kong Olufs Dødsdag.

Af Kr. Erslev.

Det har en meget stor Interesse at faa alle Forhold vedrørende Kong Olufs Død saa fuldt opklarede som muligt, paa Grund nemlig af de Rygter, der snart efter opkom, om at Oluf skulde være forgiven, og som endog førte til, at der fremstod en falsk Oluf. Om Kongens Dødsdag har der imidlertid hersket nogen Tvivl. Peder Olssøn, der skrev ved Midten af det sextende Aarhundrede, angiver, at Oluf døde i Falsterbo den 3. Avgust (*die inventionis s. Stephani ante Laurentii*), men i en meget ældre Kilde, en skaansk Aarbog, der er affattet kort efter Olufs Død, opgives det, at Liget førtes fra Falsterbo til Sorø *dominica ante festum beati Laurentii* eller den 4. Avgust, og disse to Datumbestemmelser lader sig saa godt som umulig forene; det vilde være en Ilfærdighed, som er ganske utrolig. P. A. Munch, der skarpsindig udviklede dette, erklærede, at den 150 Aar yngre Angivelse hos Peder Olssøn maatte vige for den samtidige, og at man maatte føres til at skyde Olufs

Dødsdag nogle Dage tilbage før den 3. Avgust. Herimod hævdede jeg i 1882, at det var dristigt helt at underkjende en saa positiv Opgivelse som Peder Olssøns, som han dog maatte have fra en ældre Kilde, ja som jeg var tilbøjelig til sammen med et Par andre Dagsangivelser at føre tilbage til en Aarbog fra det femtende Aarhundredes Begyndelse, der siden var tabt. Jeg rettede derimod Tvivlen mod den skaanske Aarbog; medens jeg anerkjendte dens Samtidighed, paaviste jeg, at den forelaa i en noget fejlfuld Afskrift, og jeg foreslog derfor i den dèr anførte Datum at rette *ante* til *post.* Ligets Overførelse til Sorø skulde da have fundet Sted den 11. Avgust, hvilket ikke blot tillod at beholde den 3. som Dødsdagen, men tillige passede med, at Dronning Margrethe endnu den 10. Avgust paaviselig var i Skaane. Se mit Skrift „Dronning Margrethe" S. 468—69.

For denne Hypothese kunde jeg i 1882 anføre den moralske Støtte, at C. Paludan-Müller før mig var kommet til den samme Løsning og havde nedskrevet en Bemærkning herom, som han viste mig, da jeg en Gang udviklede min Opfattelse for ham. Nu er jeg i Stand til at fremlægge et virkeligt Bevis for, at Peder Olssøns Opgivelse maa lades urokket, idet Bibliothekaren ved den arnæmagnæanske Samling Dr. phil. Kr. Kaalund har gjort mig opmærksom paa en Notits om Kong Olufs Dødsdag, som stemmer med Peder Olssøns, men er langt ældre.

Blandt de arnæmagnæanske Haandskrifter findes under Nr. 202 af Oktaverne en Række Optegnelser af sprogligt Indhold, grammatiske Regler, latinske Gloser med Forklaring, delvis ogsaa med dansk Oversættelse. Skriften er dels en lille fin Bogskrift, dels en Løbeskrift af den Art, som brugtes i Diplomerne, men efterhaanden overførtes til Bøgerne; Skrifttrækkene henpeger paa Midten af det fjortende Aarhundrede. Paa Pergamentsomslagets Indersider findes enkelte Notitser med senere Hænder, deriblandt foran Ordene: *Nicolaus dei gratia episcopus Roskildensis* og bagved: *Liber fratris Laurentii Roskildensis*[1]); om det netop er Broder Laurentius, der har

[1]) Med en yngre Haand findes udenpaa Omslaget skrevet: *Liber beate virginis Haffnie.*

skrevet Biskop Niels' Navn, er ikke utvivlsomt, men efter Trækkene højst rimeligt. Den samme Haand, fra hvem Bogens Navn stammer, skyldes derimod sikkert et Par Notitser inde i selve Haandskriftet, saaledes Fol. 32 verso: *Omnibus præsens scriptum cernentibus Olauus dei gracia Danorum, Slauorum, Noricorum Gotorumque rex salutem in domino*, og Fol. 79 verso den Optegnelse om Kong Olufs Død, som jeg strax skal aftrykke. Den første Notits er jo en Gjengivelse af Begyndelsen af et Kongebrev fra Oluf[1]); Biskoppens Navn henpeger til samme Tid, idet der med Nicolaus kun kan menes Niels Jakobssøn (Ulfeld), som var Biskop i Roskilde fra 1368 til 1395. Skrifttrækkene endelig er af samme Karakter som de, der findes i Kongebrevene fra Olufs og Margrethes Tid. Dermed er Tiden for Optegnelsen om Olufs Død ogsaa givet; den maa være nedskrevet i Løbet af den følgende Menneskealder og faar derved stor Avtoritet.

Optegnelsen lyder saaledes:

Anno domini m^o ccc^o lxxx^o septimo die inuencionis sancti Stephani prothomartiris obiit illustris princeps Olauus dei gracia quondam Danorum Slauorum, Noricorum Gotorumque rex.

Denne samtidige Skribent angiver altsaa netop den samme Dag for Olufs Død som Peder Olssøn[2]), og enhver Tvivl om Kongens Dødsdag synes dermed at maatte forsvinde. Staar det imidlertid fast, at Oluf døde den 3. Avgust, da tvinges man vel ogsaa til at antage den af Pal.-Müller og mig foreslaaede Textrettelse i den skaanske Aarbog.

---

[1]) Kuriøst er det, at den Titel, som Skriveren har givet Kong Oluf i begge Notitser, ikke findes ganske ligelydende i noget nu bevaret Kongebrev. Olufs regelmæssige Titel efter Faderens Død er: *Daciæ, Norvegiæ, Slauorum Gotorumque rex*; men nogen Vaklen er der dog, og i et Brev af 16. Januar 1384 (Orig. paa Gammel-Estrup; Afskrift i Diplomatariet) staar: *Danorum, Sclauorum, Gotorum et Norvegiæ rex*, hvad der nærmer sig stærkt til Titulaturen i Haandskriftet.

[2]) Naar denne tilføjer: *ante festum Laurentii martyris*, hidrører dette fra den skaanske Aarbog, som Peder Olssøn har kjendt.

Rettelser og Tillæg.

S. 31 L. 5 f. n. II, 2, læs: II, 1.
- 33 - 8 — Christian Frederiks, læs: Frederik Christians.
- 119 - 6 — Spencer, læs: Spener.
- 190 - 2 — 1675, læs: 1676.
- 325 - 14 — A. H., læs: C. H.
- 378. I Kjøbenhavns Diplomatarium VI, 8 er aftrykt et Brev, hvorved Kjøbenhavns Universitet overdrager en det tilhørende Gaard paa Gammeltorv, som Peder Grydestøber hidtil har boet i, til Leie til Oluf Madsen Grydestøber. Som Vidner nævner dette Leiebrev Mester Laurits Bøssestøber, Raadmand Rasmus Kjedelsmed samt Søren Paaske, og den Afskrift, hvorfra Brevet kjendes, angiver dets Datum til Trefoldigheds Søndag 1514. Aarstallet kan imidlertid ikke være rigtigt. Den Gaard paa Gammeltorv, Peder Grydestøber boede i, hørte i Katholicismens Tid til Frue Kirkes Vikariegods (Kjbh. Dipl. IV, 452) og kan først efter Reformationen, omtrent 1538, være kommet i Universitetets Besiddelse, og det omtalte Leiebrev hører vistnok til en Række lignende fra 1539 af Universitetet udstedte, af hvilke flere i de følgende 10 Aar ere bevidnede af Rasmus Kjedelsmed, Søren Paaske, Laurits Bøssestøber og Oluf Grydestøber (Kjbh. Dipl. VI, 30—74). At Brevet er ældre end 1547, fremgaar deraf, at den i samme stipulerede Jordskyld, 13 ß, vides af et andet Dokument dette Aar at være nedsat til 10 ß (Kjbh. Dipl. I, 411 o. 419). Det rette Aarstal maa ligge mellem 1538 og 1547, og Afskriftens Aarstal mdxiiij maa antages at bero paa en Feilskrift af Originalens mdxliiij eller rimeligere mdxliij, saa at Leiebrevet dog bliver det ældste Dokument, hvorfra man kjender Laurits Madsen som Bøssestøber i Kjøbenhavn. 1547 nævnes han som Besidder af en Gaard i Stadens vestre Rodemaal (Kjbh. Dipl.

I, 410); 1553 leiede Laurits Madsen og hans Hustru Gøye Jensdatter af Universitetet en Gaard paa den søndre Side af Vestergade (Kjbh. Dipl. VI, 85), der efter sin Beliggenhed østen for Andvorskov Klosters Gaard maa være den Isaak Mathisen Værkmesters Gaard, som dennes Søn 1516 havde skjænket til de hellige fem Vunders Alter i Frue Kirke (Kjbh. Dipl. VI, 9), og altsaa Nabogaard til den Oluf Værkmesters Gaard, der 1523—39 var i Laurits Madsens Formand, Fadder Bøssestøbers Besiddelse. *O. B.*

S. 385. Bøssestøberen Felix Fuchs fik 1634 Skjøde af Kongen paa et Hus ved Siden af Giethuset paa den nordre Side af den nuværende Sværtegade (Kjbh. Dipl. III, 137). De foregaaende Bøssestøbere fra Gert von Merfelt og alle de efterfølgende indtil J. B. Holzmann have vistnok alle havt Embedsbolig paa eller ved Giethuset. *O. B.*

- 401. Den flensborgske Stykkestøber Gert Merfelt den Ældre døde d. 16de Oktbr. 1558; hans Eftermand Mikkel Dibler, der blev Raadmand i Flensborg 1585, døde d. 14de Decbr. 1593. Begge havde Bolig og Støbehus i en Bygning ved det gamle Graabrødrekloster, hvilken Bygning Kristian d. 4de 1597 overlod til Byens Hospital, som allerede forud havde største Delen af Klosteret i Besiddelse. Den yngre Gert von Merfelt, der 1563 kom fra Flensborg som Bøssestøber til Kjøbenhavn (jvfr. Side 380), kan dog ikke være den ældre Bøssestøbers Søn; denne havde vel en Søn af samme Navn, men denne var Kjøbmand i Flensborg, blev Raadmand sammesteds 1591, Borgemester 1598 og døde 1599. Den flensborgske og den kjøbenhavnske Stykkestøber af Navnet Gert von Merfelt maa da rimeligvis være fjernere Slægtninge. (Jvfr. O. H. Mollers Program fra Flensborgs Gymnasium 1773: »Erneuertes Andenken des Bürgermeisters Gerdt von Merfeldt.«) *O. B.*

- 407. Ifølge Øresunds Toldkammerregnskab har Stykkestøberen Hans Wolf Entfelder hævet sin Aarsløn sidste Gang d. 13de Novbr. 1615; endnu d. 1ste Mai 1616 er der til Kjøbenhavns Tøihus afleveret Skyts, som Hans Wolf har støbt; men han kan dengang allerede være afgaaet ved Døden, og dette vinder nogen Rimelighed derved, at hans Efterfølger Hans Kemmer d. 28de Oktbr. 1616 har faaet Betaling for to Kanoner, han baade havde støbt og færdiggjort, hvilket forudsætter, at han dengang alt har forestaaet Giethuset en rum Tid. *O. B.*

- 435 L. 2 f. n. at, læs: ej at.
- 465 - 16 — qu'á, læs: qu'à.
- 499 - 18 — 1585, læs: 1584.
- 504 - 17 f. o. I, læs: II.

S. 528. I Følge Meddelelse fra Inspektøren ved den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Justitsraad C. F. Herbst, kunne de to Bogstaver paa de glückstadtske Mønter ikke læses anderledes end som RD.

- 632 L. 18 f. n. Arnfelts, læs: Ahlefelds.

- 633 - 4 f. o. Allehelgensgods i Bergen fulgte først sammen med Utstejn Kloster i én Forlening fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. Det førstnævnte Len har altsaa ikke været tillagt Ditlev Holck. Derimod var det forlenet til hans Fader (1536—79) og derefter til hans ældre Broder, Anders (1579—95); efter den sidstnævnte gik det over til Mogens Gøje til Bollerup. *S. M. G.*

- 639 - 10 — Niels, læs: Hans.

- 642 - 3 f. n. Henrik, læs: Frederik.

- 654 - 2 — N., læs: M.

- 665 - 3 — 1610 udgaar.

Navneregister.

(Ved **C. F. Bricka.**)

Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskab for Aarene 1882 og 1883 og Virksomhed i Aarene 1883 og 1884.

Regnskabet for 1882.

Indtægt:

1) Kassebeholdning 1. Jan. 1882	16	Kr. 12	Ø.
2) Medlemsbidrag	2925	— 85	-
3) Solgte Skrifter	225	— 34	-
4) Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200	— „	-
5) Renter af Foreningens Kapital	400	— „	-
6) Renter fra Sparekassen	2	— 98	-
	3770	Kr. 29	Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorar	1020	Kr. „	Ø.
2) Bogtrykkerarbejde og Papir	2440	— „	-
3) Lithografarbejde	60	— „	-
4) Bogbinderarbejde	131	— 80	-
5) Budets Løn og Procenter	87	— 20	-
6) Forskjelligt	21	— 42	-
	3760	Kr. 42	Ø.
Kassebeholdning 31. Dec. 1882	9	— 87	-

Regnskabet for 1883.

Indtægt:

1) Kassebeholdning 1. Jan. 1883	9	Kr. 87	Ø.
2) Medlemsbidrag	2658	— 35	-
3) Solgte Skrifter	171	— 83	-
4) Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200	— „	-
5) Renter af Foreningens Kapital	400	— „	-
6) Renter fra Sparekassen	3	— 48	-
	3443	Kr. 53	Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorar	1095	Kr. „	Ø.
2) Bogtrykkerarbejde og Papir	2051	— „	-
3) Bogbinderarbejde	133	— 96	-
4) Budets Løn og Procenter	86	— 16	-
5) Forskjelligt	62	— 52	-
	3428	Kr. 64	Ø.
Kassebeholdning 31. Dec. 1883	14	— 89	-

Foreningen har siden sidste offentlige Meddelelse udgivet:

For 1ste Halvaar 1883: Historisk Tidsskrift, 5te Række, 4de Binds 1ste Hefte (S. 1—286). Maj 1883.

For 2det Halvaar 1883: Historisk Tidsskrift, 5te Række, 4de Binds 2det Hefte (S. 287—528). December 1883.

For 1ste Halvaar 1884: Historisk Tidsskrift, 5te Række, 4de Binds 3dje Hefte (S. 529—794). Juli 1884.

Paa Aarsmødet d. 9de Maj 1883 udtraadte Kontorchef J. Grundtvig af Bestyrelsen, men gjenvalgtes, og i Stedet for den afdøde Professor F. Schiern valgtes Professor, Dr. jur. J. C. H. R. Steenstrup til Medlem af Bestyrelsen. Paa Aarsmødet d. 19de Maj 1884 udtraadte Professor E. Holm af Bestyrelsen, men gjenvalgtes. D. 16de Decbr. 1882 mistede Foreningen sin Formand, Professor, Dr. phil. F. Schiern, ved Døden. Siden 1870 havde han beklædt Stillingen som Formand, og lige siden 1842 havde han med Undtagelse af et Par Aar (1843—45) været Medlem af Bestyrelsen. I hans Sted valgte Bestyrelsen i et Møde d. 21de Decbr. 1882 Professor, Dr. phil. E. Holm til Formand. Bestyrelsen bestaar nu i Juli 1884 af Bibliotheksassistent S. M. Gjellerup, Professor, Dr. jur. J. C. H. R. Steenstrup, Arkivassistent C. F. Bricka, Kontorchef J. Grundtvig og Professor, Dr. phil. E. Holm. Af disse er Professor Holm Foreningens Formand, Arkivassistent Bricka dens Sekretær.

Foreningen, som i November 1882 talte 800 Medlemmer, har siden mistet ved Dødsfald 34 Medlemmer, og 30 have udmeldt sig, men til samme Tid er der indtraadt 56 nye Medlemmer, saa at den i Juli 1884 har et Medlemsantal af 792, af hvilke 228 betale halvt Kontingent, de 155 som Medlemmer af den norske og de 73 som Medlemmer af den svenske historiske Forening.

Fortegnelse

over

den danske historiske Forenings Medlemmer.

(Juli 1884.)

De med * betegnede erlægge som Medlemmer af den norske eller svenske historiske Forening kun halvt Kontingent til den danske Forening.

*Åkerhielm, L., Friherre, Kancelliraad, Stockholm.
*Aall, D. M., Cand. juris, Christiania.
*Aars, J., Skolebestyrer, Christiania.
*Aas, P. N., kgl. Fuldmægtig, Christiania.
*Aas, Skoleinspektør, Frederiksstad.
*Åstrand, G., Student, Upsala.
Adeler, C. S. T., Baron.
Adler, B. D., Grosserer.
Adolph, Grosserer.
Agerholm, E. V., Kaptajn,
*Alin, O., Professor, Upsala.
*Andersen, S. C., Generalkonsul, Christiania.
Andersen, A. H., Sognepræst t. Tømmerup (Kallundborg).
Andersen, A., Handelsagent.
*Andresen, C. W., Højesteretsassessor, Christiania.
Ancker, P. M., Auditør.
Ankjær, A. E., Overlærer, Aalborg.
*Annerstedt, C., Universitetsbibliothekar, Upsala.
*Arcadius, C. O., Folkehøjskoleforstander, Majoreberg, Sverrig.
Arland, A., fhv. Kontorchef.
*Arnesen, K., resid. Kapellan, V. Thoten, Norge.
*Arnet, R. R., Provst, Sognepræst t. Vedø, Norge.
*Asbjørnsen, P. C., fhv. Forstmester, Christiania.
*Aubert, L. M., Dr. jur., Professor, Christiania.
Aumont, A., Stud. mag.

Baagøe, Cand. theol., Aarhus.
*Baashuus, J., Grosserer, Christiania.
Bache, C. P. M., Departementsdirektør.
Bache, N., Cand. jur.
*Bachke, A. S., Bergskriver, Throndhjem.
*Bachke, O. A., fhv. Statsraad, Christiania.
*Bagge, A., Adjunkt, Nyköping.
Bagger, J. H., Højesteretssagfører.
*Balke, K., Kjøbmand, Christiania.
Bang, F. S., Justitsraad, Kasserer i Privatbanken.
Bang, J. H., Professor.
Bang, P. C., Oberstlieutenant af Artilleriet.
Bang, H. V. T. F., Sognepræst t. Føvling (Kolding).
Bang, C., Kasserer.
*Bang, A. C., Dr. theol., Sognepræst, Christiania.
Barfod, F.
Barth, A., Fuldmægtig.
Baruël, E., Cand. mag.
*Bassøe, K., Stud. philol., Christiania.
Beauvois, E., Corberon, Frankrig.
Bech, P. F., Grosserer.
*Beer, M., Auditør, Christianssand.
Bendix, W.
*Bendixen, B. E., Skolebestyrer, Bergen.
Bergh, V., Cand. phil.
*Bergh, K., Overretssagfører, Bergen.
*Bergh, J., Højesteretsadvokat, Throndhjem.
*Berghman, G., Dr. med., Stockholm.
*Bergström, Landshøvding, Örebro.
Berlien, J. H. F., fhv. Arkivsekretær.
Bertouch-Lehn, J. J. S. E., Kammerherre, Hofjægerm., Lensbaron t. Sønderkarle.
*Bessesen, B. T., fhv. Provst, Kvindherred, Norge.
Besthorn, R., Cand. philol.
Bielke, J., Stiftsdame.
Bille, C. S. A., Ministerresident, Washington.
Bille, F. E., Kammerherre, Gesandt, Stockholm.
Bille-Brahe, J. C., Kammerherre, Stiftamtmand, Baron.
Bille-Brahe, C. S., Baronesse, Egeskov.
Bing, A., Proprietær, Mullerupgaard (Slagelse).
Bing, H., Fabrikant.
Bing, L., Fabrikant.
Bing, L., Vexellerer.
Bing, H. M., Bankkasserer.

*Birch-Reichenwald, C., Sorenskriver, Christiania.
*Birkeland, M., Rigsarkivar, Christiania.
Bischoff, P. J. J., Adjunkt, Randers.
*Björnlund, P., Rektor, Luleå.
Bloch, V., Rektor, Fredericia.
Bloch, J., Arkivassistent.
Blom, C. H. G., Justitsraad, Overtoldinspektør, Randers.
Blom, O. E., Oberstlieutenant af Artilleriet.
*Blom, A., Cand. mag., Skien.
*Boeck, Th., kgl. Fuldmægtig, Christiania.
*Boethius, S. J., Docent, Upsala.
Boldt, H. V., Translatør.
Bondesen, J. H. T., Professor, Skolebestyrer.
Bondesen, J. M. G., Provst, Sognepræst t. Stillinge (Slagelse).
Borch, G. F., Dr. med.
Bornemann, J. A., Lic. theol., Professor.
Borup, L. C., Borgmester.
Boye, P. H., fhv. Kontorchef.
Brandt, C. J., Præst.
*Brandt, F., Dr. jur., Professor, Christiania.
Branner, V. J., Kommunelæge.
Brasch, C. H., Præst, Vemmetofte.
Brasch, O. M., fhv. Kollaborator.
Bregendahl, K. A., Kammerassessor, Fuldmægtig i det stat. Bureau.
Bricka, C. F., Arkivassistent.
Bricka, G. S., Adjunkt, Frederiksborg.
Brinck-Seidelin, F., Overretsassessor.
Brix, C. C., Professor, Skolebestyrer.
Broberg, C. A., Etatsraad, Grosserer.
*Brock, A., Cand. mag., Christiania.
Brock, P., Dr. phil., Slotsforvalter og Inspektør ved Rosenborg.
Brockenhuus-Schack, Grevinde, Giesegaard.
Bruun, C. V., Dr. phil., Justitsraad, Bibliothekar ved d. st. kgl. Bibl.
Bruun, F. C., Legationsraad.
Bruun, M. P., Etatsraad, Aarhus.
Bruun, A. E., Hofbager.
Bruun, F. R. H. B., Sognepræst t. Levring (Viborg).
Bruun, A., Adjunkt, Herlufsholm.
Bruus, J. C. S., Kaptajn.
Bræstrup, C. L. T., Assistent i Overretten.
Brønniche, H. F., Skibslæge.
Bugge, G. N., Sognepræst t. Torrild (Aarhus).
Busck, A., Cand. polyt.
Busk, Lærer, Odense.

Bülow, F., Cand. phil.
Børre, C. T., Overlærer, Frederiksborg.

Calundan, C. C. F., Arkivfuldmægtig.
*Carlson, F. F., fhv. Statsraad, Stockholm.
Carstens, P. A., Fabrikdirektør, Aalborg.
*Carstens, C., Ingeniør, St. Michel, Finland.
*Caspari, J., Stud. philol., Christiania.
Casse, A. L., Dr. jur., Højesteretsassessor.
Cederfeld de Simonsen, C. C. S., Provst, Nykjøbing p. M.
Cederfeld de Simonsen, H. C. J., Kammerherre, t. Erholm og Søndergaarde.
*Celius, C. P., Skolebestyrer, Tromsø.
Christensen, C., Kammerraad, Hørsholm.
Christensen, Skræddermester.
Christensen, Lærer, Hobro.
*Christie, H., Cand. jur., Ørskog, Norge.
Cold, D. H. O., Dr. med., Justitsraad.
*Collett, A., Bureauchef, Christiania.
*Collett, J., Amtmand, Christiania.
Collin, E., Etatsraad.
*Collin, J., Postexpeditør, Hammerfest.
Crone, M. A. C., Sognepræst t. Herrested (Odense).
Crone, F., Exam. juris, Nyborg.

*Daae, L., Statsraad, Christiania.
*Daae, L., Dr. phil., Professor, Christiania.
Dahl, F. P. J., Sognepræst t. Kallehave.
Dahl, N. S., Grosserer.
Dahl, Kammerherreinde, Moesgaard (Aarhus).
Dahlenborg, J. C. L., Overlærer, Aalborg.
Dahlerup, C. E., Amtmand, Herredsfoged, Odense.
Dahlerup, C. G., Sognepræst t. Øster-Ulslev (Nykjøbing p. F.).
Dahlerup, M. H. L., Stiftsprovst, Pastor emeritus.
Dahlerup, H. V., Sognepræst t. Ørbæk, Fyn.
*Dahll, L. C., Felttøjmester, Christiania.
Damgaard, A. K., Stiftsprovst, Odense.
Danneskjold-Samsøe, O. S., Gehejmekonferensraad, Greve, Nordfeld (Stege).
*Delgobe, C., Direktør, Ødegaardens Værk ved Brevig.
Deuntzer, J. H., Professor ved Universitetet.
Dithmer, L. N. M., Cand. jur., Assistent i Justitsministeriet.
Djørup, F. C., Læge.
Dons, Kaptajn, Daurup.

Dorph, H. P. K., Sognepræst t. Øster-Egesborg. (*Foren. Korresp.*)
Dreyer, F., Kancelliraad, kgl. Hof-Bogtrykker.
*Drolsum, A. C., Universitetsbibliothekar, Christiania.
Drohse, F., Boghandler, Tønder.
Düring-Rosenkrantz, E. F., Hofjægermester, Baron, Fredensborg.

Eberlin, A. E. C., fhv. Birkedommer.
Egholm, H. A., Isenkræmmer.
Ehlers, E. D., Konferensraad, Borgmester.
*Ekstrand, A., Oppeborselskommissær, Stockholm.
Elberling, E., Bibliothekar ved Rigsdagens Bibliothek.
Elmqvist, A. F., Adjunkt, Nykjøbing p. F.
*Engelschiøn, E. A., Sorenskriver, N. Aurdal, Norge.
Engelstoft, C. T., Dr. theol., Biskop, Odense.
Engelstoft, F. D. T., Sognepræst t. Munkebo (Kjærteminde).
*Eriksen, A. E., Rektor, Tromsø.
Erslev, K., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Esman, V. A., Sognepræst t. Karise (Kjøge).
Estrup, J. B. S., Konseilspræsident, Finansminister.
Evers, C., Boghandler.

Fabricius, J. O., Provst, Sognepræst t. Magleby, Langeland.
*Falsen, C., Premierlieutenant, Vardøhus.
Fenger, H. M., Lic. theol., Præst.
Ferslev, H. C. L. V., Arkivassistent.
Feveile, R. S., Kaptajn, Klokker.
Fibiger, J. H. F., Sognepræst t. Ønslev, Falster.
Fiedler, J. C. G. S., Postexpeditør, Fuglebjerg.
Finsen, V. L., Dr. jur., Højesteretsassessor.
Fischer, C., Etatsraad, Borgmester, Randers.
Fog, L. F., General.
Fog, B. J., Dr. theol. & phil., Biskop.
Fogh, E., Bogholder.
Forchhammer, J. N. G., Dr. phil., Rektor, Herlufsholm.
*Forseth, O. G., Gaardbruger, Øxendalen, Norge.
*Forstén, G., Kand., St. Petersborg.
*Forstrøm, O., Student, Mosjøen, Norge.
*de Frese, T. G., Jægermester, Fristad, Sverrig.
Fridericia, J. A., Dr. phil., Bibliotheksassistent.
Friederichsen, P., Jægermester, Kjærstrup (Maribo).
Friis, C. C. J., Cand. phil.
Frijs, C. E. Krag-Juel-Vind-, Kammerherre, Hofjægermester, Lensgreve t. Frijsenborg.
Frijs, F. J. Krag-Juel-Vind-, Kammerherre, Greve, t. Baroniet Juellinge.

*Fritzner, J., Dr. phil., fhv. Provst, Christiania.
*Fürst, V., Grosserer, Christiania.

Gad, G. E. C., Universitets-Boghandler.
Gamèl, A., Grosserer.
Giede, C. V., Overlærer.
Gjellerup, S. M., Bibliotheksassistent.
Gigas, V. T., Grosserer.
Gigas, E., Dr. phil., Bibliotheksassistent.
Gislason, K., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Gløerfeldt, B. V. V., Havneoppebørselskontrollør.
Goos, A. H. F. C., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Gotschalck, E. G., Ritmester.
*Grandinson, K. G., Cand. phil., Stockholm.
Grave, N. J., Kaptajn.
Groothoff, A. V. H., Cand. jur., Assistent i Indenrigsministeriet.
Grove, G. L., Arkivassistent.
Grundtvig, J. D. N. B., Kontorchef ved Kongerigets Arkiv.
Grüner, A. P., Kontorchef i Justitsministeriet.
Grünfeld, F., Dr. med., Reservelæge.
*Guldberg, C. M., Professor, Christiania.
Gundorph, V., Cand. philol.
Gyth, P. A., Herredsfuldmægtig, Kallundborg.

Haagen, Frøken.
Hage, A., Hofjægermester, Oremandsgaard (Præstø).
Hage, J., Godsejer, Nivaagaard.
Hagerup, E., Boghandler.
*Halvorsen, J. B., Bibliotheksamanuensis, Christiania.
Hambro, C. I., Baron, London.
*Hammar, A. N., Lektor, Karlskrona.
Hammerich, J., Forpagter, Iselinge (Vordingborg).
Hammershaimb, V. U., Provst, Sognepræst t. Lyderslev.
Hannover, J., Underbibliothekar ved Universitetsbiblioteket.
Hansen, C. C. L., Pastor emeritus.
*Hansen, J., fhv. Provst, Christiania.
Hansen, L. C., Provst, Sognepræst t. Ramløse (Frederiksværk).
Hansen, J. P., Etatsraad, Hjørring.
Hansen, J. S., Sognepræst t. Husby (Ringkjøbing).
*Hansen, N. S., Overretssagfører, Ibestad, Nordland.
*Hansen, O., Cand. phil., Christiania.
Hansen, C. B. V., Amtsfuldmægtig, Thisted.
Hansen, H. H. E., Apotheker, Hobro.
Hansen, Cand. phil., Oddense Folkehøjskole, Skive.

Harder, F. C. C., Kancellist i Civillisten.
*Hartmann, G. A., Bankdirektør, Throndhjem.
*Hartmann, H. K., Distriktslæge, Vadsø, Norge.
Hasselager, A. K., Overlærer, Herlufsholm.
Hastrup, F. J., fhv. Adjunkt.
*Hauan, J. A., Lensmand, Hammerfest.
Hauch, A. G. Ø., Skolebestyrer.
Heering, A., Grosserer.
*Heffermehl, A. V., Sognepræst t. Hiso (Arendal).
*Heftye, T. J., Konsul, Christiania.
Hegel, F.V., Justitsraad, Universitets-Boghandler. (*Foren. Kasserer.*)
*Heiberg, E. O., Overretsassessor, Christiania.
Heiberg, G., Sognepræst t. Vemmelev (Slagelse).
Heiden, F., Præst, Fredericia.
Heise, C. A. L., Dr. phil., Overlærer, Roskilde.
Hellemann, C. N., Pastor emeritus.
Helms, J., Skolebestyrer.
*Henrichsen, C., Rektor, Bergen.
Herbst, C. F., Justitsraad, Musæumsinspektør.
*Hermanstorff, L., Cand. mag., Christiania.
*Heyerdahl, Pastor emeritus, Christiania.
*Hildebrand, H., Rigsantikvar, Stockholm.
*Hildebrand, E., Dr. phil., Stockholm.
Hindenburg, G. T., Overretsassessor.
Hjort, J. M. L., Provst, Sognepræst t. Elmelunde, Møen.
Hiort, H. J., Grosserer.
*Hiortdahl, T., Professor, Christiania.
Hirschsprung, H., Dr. med., Professor, Kommunelæge.
Holck, C. C. V. F., Kaptajn.
Holm, P. E., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Holm, J. J., Boghandler.
Holm, J. H. T., Læge.
Holm, F. C. J., Grosserer.
Holstein, L. H. C. H., Kammerherre, Hofjægermester, Lensgreve t. Holsteinborg. (*III*)
Holten, J. J., Kammerjunker, Birkedommer, Hørsholm.
Hoppe, J. C., Kontorchef i Indenrigsministeriet.
*Horn, H., Exspeditionssekretær, Christiania.
*Horn, J. O., Toldkasserer, Moss.
Horn, F. Winkel, Dr. phil.
Hornemann, G. M., Cand. mag.
*Hornemann, J., Forstander, Throndhjem.
Hoskiær, Overretssagfører, Godsforvalter, Frederikslund, Odense.
*Huitfeldt-Kaas, H. J., Arkivfuldmægtig, Christiania.

Hvass, A. N., Cand. juris, Helsingør.
Høedt, F. L., Professor.
*Hølaas, A., Sekretær ved Statsrevisionen, Christiania.
Høst, A. F., Justitsraad, Universitets-Boghandler.
Høst, C., Boghandler.

Jacobsen, Godsforvalter ved Stamhuset Tjele (Viborg).
Jacobsen, J. C., Dr. phil., Kaptajn, Brygger.
Jacobsen, C., Brygger.
*Jacobson, L. T., Landmaaler, Eskilshem, Sverrig.
Jantzen, A. T., Sognepræst t. Gjentofte.
Ibsen, E., Overlærer, Sorø.
Jensen, C., Godsejer, Fredsholm (Nakskov).
Jensen, K., Boghandler.
*Jensen, C., fhv. Statsraad, Christiania.
Jensen, S. H., Distriktslæge, Fanø.
Jensen, C. C., Handelsbogholder.
Jermiin, H. H., Kaptajn, Stamhusbesidder, Ausumgaard.
Jetsmark, J., Generaldecisor.
*Jonasen, G. A., Børskommissær, Stavanger.
Jonquières, J. A. F. de, Justitsraad, Kontorchef.
Irminger, C. L. C., Viceadmiral, Kammerherre.
Isberg, S. V., Grosseser.
Juel, C. J. H. B., Etatsraad, Overretsprokurator.
*Juell, H. A., Inspektør ved Fattigvæsenet, Christiania.
*Iversen, J., Kontorist, Stordøen, Norge.
Jørgensen, T. A. B., Herredsfoged, Odense.
Jørgensen, A. D., Gehejmearkivar.
Jørgensen, B. S., Professor, Lektor ved Landbohøjskolen.
Jørgensen, C. P. J., Cand. philol.
Jørgensen, S., Lærer, Kistrup (Faaborg).

Kahl, Provst, Sognepræst i Lund.
Kalkar, O., Skoleinspektør og Overlærer, Viborg.
Kall, M. D. N., Postmester.
*Kallevig, H. S., Kjøbmand, Arendal.
*Kallevig, H., Kjøbmand, Arendal.
Kampmann, H. C., Fuldmægtig i Indenrigsministeriet.
*Kardell, S. J., Lektor, Östersund.
*Karlson, K. H., Kand., Upsala.
Kauffmann, H., Adjunkt, Randers.
Kaufmann, J. J., Mægler.
*Kempe, J. A., Cand. phil., Lund.
Kiellerup, J., Godsejer, Visborggaard (Aalborg).

Kinch, J. F., Overlærer, Ribe.
*Kiær, A. N., Underbibliothekar, Christiania.
Klein, C. S., Dr. jur., Gehejmeetatsraad, Højesteretsassessor.
Klein, R., Boghandler.
*Klemming, G. E., Overbibliothekar, Stockholm.
Klingenberg, K., Assistent.
Klubien, A. H. F., Højesteretsadvokat.
*Knobelauch, O., Boghandler, Christiania.
Knudsen, H., Pastor emeritus.
Knudtzon, N. H., Grosserer.
Koch, E. F., Dr. phil., Provst, Sognepræst t. Hovlbjerg (Aarhus).
Koch, J. G. C. F., Etatsraad, Borgmester, Odense.
Koch, P. F., Overretsassessor.
Koch, H. L. S. P., Provst, Sognepræst t. Brønshøj.
Koch, P. F., Etatsraad, Godsforvalter, Vemmetofte.
Koefoed, J. L. R., Statsraadssekretær.
Kornerup, L. F., Skibsbygmester.
Kranold, C. J. C. F., Kaptajn, Aarhus.
Krarup, J. F., Registrator i Gehejmearkivet.
Krieger, A. F., Dr. jur. & phil., Højesteretsassessor.
Krieger, W., Partikulier.
Kringelbach, G., Arkivfuldmægtig.
Kruse, M., Institutbestyrerinde.
*Kulsberg, O., Stud. philol., Christiania.
Købke, J. P., Oberst, Generalintendant.

*Lahn, C., Telegrafstationsbestyrer, Nærøsund, Norge.
*Langaard, C., Kontorchef, Christiania.
Langballe, J. E., Prokurator, Randers.
Lange, C. V., Generaldirektør for Skattevæsenet.
Langkilde, H. P., Cand. juris, t. Juulskov (Odense).
Langkilde, C. V., Student.
Larsen, H. F., Overretssagfører.
Larsen, E. F., Overretsassessor.
Larsen, V. L., Præst.
*Lassen, W., Bureauchef, Christiania.
Lassen, J. M., Oberstlieutenant af Artilleriet.
Lasson, T. O., Grosserer.
Laursen, L. R., Student.
Lautrup, C. L. A., Auditør.
Leemejer, J., Inspektør.
Lerche, C. A., Kammerh., Lensgreve t. Lerchenborg (Kallundborg).
Levin, S., Distriktslæge, Farsø (Løgstør).
Levinsen, N., Højesteretsadvokat.

Levy, M., Etatsraad, Bankdirektør.
Levy, M. A., Grosserer.
Liebe, C. C. V., Højesteretsadvokat.
Liebenberg, F. L., Litterat.
Liisberg, Assistent ved Samlingen paa Rosenborg.
Lillienskiold, P. A. M., Højesteretsassessor.
Lind, H. Ø., Adjunkt, Randers.
Lind, Th., Boghandler.
Lind, H. D., Sognepræst t. Søby, Ærø.
Lind, H. G., Boghandlermedhjælper.
Lindahl, H. J., Cand. juris.
Lindberg, C. J., Justitsraad, Borgmester, Assens.
Linde, A. C. P., Konferensraad, Departementschef.
Linde, T., Overretsassessor.
*Linder, N., Lektor, Stockholm.
*Linnell, L., Stud., Lund.
Linnemann, S., Konferensraad, Bankdirektør.
*Ljunggren, G., Professor, Lund.
Lohse, O. C., Overlærer, Horsens.
Lomborg, Lærer, Hobro.
Lollesgaard, Proprietær, Hannesborg (Odense).
Lorck, F. A., Vexelmægler.
Lorenzen, M., Cand. mag.
Lorenzen, H. R. Hiort-, Redaktør.
*Lous, K., Højesteretsadvokat, Christiania.
Lund, C. C., Kontorchef i Indenrigsministeriet.
Lund, H. C. A., Cand. mag.
Lund, T. P., Overretsassessor, Viborg.
Lund, T., Dr. phil.
Lund, G. F. V., Dr. phil., Professor, Rektor, Aarhus.
Lund, T. A., Fuldmægtig i Justitsministeriet.
Lund, F. C., Proprietær, Aldersro (Kallundborg).
*Lund, A. D., Forstmester, Namsos, Norge.
*Lundell, J. A., Bibliotheksamanuensis, Upsala.
*Lundgreen, H., Bankdirektør, Throndhjem.
*Lundh, O. G., Arkivfuldmægtig, Christiania.
*Lundh, S. H., Ingeniør, Christiania.
Lunn, V., Ingeniør, Knabstrup (Kallundborg).
Lyngbye, C. A., Cand. philol.
Lynge, H. H. J., Boghandler.
Løffler, J. B., Arkitekt.
Løvenskiold, C. L., Kammerherre, Overhofmarskal.
Løvgreen, Kontorchef, Næstved.
*Løvvig, C., Lensmand, Fitje, Norge.

*Månsson, L., fhv. Rigsdagsmand, Tranemåla, Sverrig.
Madsen, A. J. C. E., Oberst af Artilleriet.
Madvig, J. N., Dr. jur. & phil., Gehejmekonferensraad.
*Malmström, C. G., Rigsarkivar, Stockholm.
Mansa, C., Godsejer.
Mantzius, Cand. phil., Birkerød.
*Marthinsen, G., Kjøbmand, Drammen.
Matzon, H., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Mazar de la Garde, D., Cand. phil.
Meinert, A. V., Sognepræst t. Flødstrup (Nyborg).
Melby, C. C., Stud. jur.
Melchior, Grosserer.
Meldahl, F., Etatsraad, Direktør for Kunstakademiet.
Meyer, A., Amtsvejinspektør, Randers.
Meyer, F., Højesteretsassessor.
*Meyer, T., Grosserer, Christiania.
*Michelsen, J. A., Konsul, Bergen.
Michelsen, A., Lærer, Hobro.
Mollerup, H. A., Gehejmekonferensraad.
Mollerup, W., Dr. phil., Assistent ved Samlingen paa Rosenborg.
Moltke, E. G., Kammerherre, Greve, t. Nørager (Slagelse).
Moltke, F., Hofjægermester, Lensgreve t. Bregentved.
Moltke, C. C. H., Kammerherre, Greve, t. Lystrup.
Moltke, F., Overauditør, Birkedommer, Fredensborg.
*Monsen, M. G., Grosserer, Stavanger.
*Montan, E. V., Dr. phil., Professor, Stockholm.
Moresco, J. A., Grosserer.
*Morgenstierne, B., Bureauchef, Christiania.
Morville, N. G. C., Justitssekretær ved Overretten i Viborg.
Moth, C. L. J. P., Overlærer, Sorø.
Müffelmann, H., Proprietær, Lyngby.
Müller, C. L., Dr. phil. & Lic. theol., Etatsraad, Musæumsdirektør.
Müller, H. C. D., Sognepræst t. Ledøje.
Müller, V. T. C., Kontorchef.
*Münster, A., Ingeniør, Sande (Jarlsberg).
Møller, J., resid. Kapellan i Odense.
Møller, A., Kancelliraad, Overretsprokurator, Viborg.
Møller, O. L., Dr. med., Physicus, Aalborg.
Møller, E., Forretningsfører.
Møller, Th., Cand. phil.
Møller, M. L., Lærer, Korsør.
Mørch, B. H., Overlærer, Randers.

Neergaard, de, Frue, t. Oxholm (Aalborg).
Nellemann, S., Højesteretsadvokat.
Nellemann, J. M. V., Dr. jur., Justitsminister.
*Nerman, A., Boghandler, Karlstad.
*Nicoll, J., Cand. jur., Christiania.
Nielsen, O., Dr. phil., Raadstue-Arkivar.
Nielsen, C., Provst, Pastor emeritus, Nyborg.
Nielsen, G., Papirfabrikant.
Nielsen, H., Cand. theol., Aarhus.
Nielsen, H. J., Cand. mag.
*Nielsen, Y., Dr. phil., Universitetsstipendiat, Christiania.
*Nielsen, K. K., Overlærer, Lillehammer.
*Nielsen, O., Lensmand, Hvitesejd, Norge.
*Nilsson, A., Lieutenant, Malmö.
*Nisson, W., Bladudgiver, Christiania.
Nutzhorn, H., Cand. theol., Askov Folkehøjskole.
Nyholm, C. C. V., Højesteretsassessor.
Nyrop, C., Cand. juris.
*Nyström, J. F., Cand. phil., Upsala.
Nægler, M. B., Kammerherre, Oberst, Hofchef.
Nørregaard, J. P., Direktør.

*Odhner, C. T., Dr. phil., Professor, Lund.
*Olbers, M., Kamerér, Göteborg.
Oldenborg, V., Byfoged, Odense.
Olsen, J. L., Hofbager.
*Olsen, J. Kullman, resid. Kapellan, Ølve (Terøen).
*Olséni, N., Cand. phil., Lund.
Olufsen, H. F. M., Oberst.
Otto, Th., Cand. polit.
Oxholm, Hofjægermester, Rosenfeldt (Vordingborg).

Paludan, J., Dr. phil.
*Pedersen, S., Klokker, Bragernæs (Drammen).
*Pedroso, Z. C., Professor, Lissabon.
Petersdorff, C. A., Kammerherre, Lensgreve t. Røepstorff (Odense).
Petersen, H. G., Overpostmester.
Petersen, H. H., Sognepræst t. Tiset (Aarhus).
Petersen, Helm, Kancelliraad, Boghandler, Odense.
Petersen, A., Lærer, Valløby (Kjøge).
Petersen, T. E., Overformynder.
Petersen, J., Apotheker.
Petersen, Lærer, Østermariæ (Nexø).
Petersen, R., Sognepræst t. Snodstrup (Frederikssund).

Petersen, K. N. H., Dr. phil., Musæumsassistent.
Petersen, B., Oberstlieutenant, Viborg.
*Peterson, Th., Konsul, Moss.
Piper, V. C., Bagermester.
*Platou, P., Grosserer, Christiania.
Ploug, C. P., Dr. phil.
Plum, P. A., Dr. med., Professor ved Universitetet.
Plum, P., Vinhandler.
*Posse, A., Greve, Statsminister, Stockholm.
Poulsen, C. M., Dr. phil.
Povlsen, A., Folkehøjskolelærer, Lyngby.
*Prebensen, N., Cand. jur., Christiania.
Prytz, F., Grosserer.
Puggaard, R., Grosserer.

Quaade, G. J., Gehejmekonferensraad, Kammerherre.
*Quiding, N., Boghandler, Lund.

Raben-Levetzau, J., Gehejmekonferensraad, Kammerherre, Hofjægermester, Lensgreve t. Christiansholm.
Randrup, F. E. M., Prokurator.
*Rasch, J., kgl. Fuldmægtig, Christiania.
Rasmussen, R. C., Musikus.
Rasmussen, L. A. F., Provst, Sognepræst t. Stenstrup (Odense).
Rasmussen, O. F. C., Etatsraad, Godsforvalter, Gisselfeld.
Regenburg, T. A. J., Dr. phil., Stiftamtmand, Skanderborg.
Reiersen, C. F. K., Sognepræst t. Karlslunde (Kjøge).
Reimann, C. F., Apotheker, Fuglebjerg.
Reitzel, C., Boghandler.
Reitzel, Th., Boghandler.
Ricard, C. F., Departementschef i Justitsministeriet.
Richter, J. C. L., Præst, Vejle.
*Rietz, A., Stud., Lund.
Rimestad, C., Højesteretsassessor.
Ring, H. H., Bankkasserer.
Rist, P. F., Kaptajn, Helsingør.
Rode, V. M., Overretsprokurator.
Rosenberg, C., Dr. phil.
Rosendahl, O. W., Premierlieutenant, Bogholder.
Rosendal, Folkehøjskoleforstander, Vinding (Vejle).
Rosenkrantz, G. E. G. F., Gehejmekonferensraad, Kammerherre, Baron, t. Sophiendal.
Rosenkrantz, I. G. L. A., Baron.
*Rosenkrone, G. Hoff-, Stamhusbesidder t. Rosendal, Norge.

Rosenstand, F. V. F., Etatsraad, Kabinetssekretær hos H. M. Kongen.
Rosenørn, E. E., Gehejmekonferensraad, Kammerherre.
Rosenørn, M. H., Kammerherre, Stiftamtmand, Randers.
Rosenørn-Lehn, E., Hofjægermester, Baron, t. Hvidkilde.
Rosenørn-Lehn, O. D., Udenrigsminister, Lensbaron t. Guldborgland og Lehn.
Rosenørn-Lehn, Baronesse.
Rosenørn-Teilmann, I. C., Frøken, t. Stamhuset Nørholm (Varde).
Rosing, H. P. M., Overlærer, Sorø.
Rothe, V., Etatsraad, Jernbanedirektør.
Rothe, P. C., Dr. theol., Stiftsprovst.
Ræder, J. G. F., Kontorchef under Kjøbenhavns Magistrat.
Ræder, G., Proprietær, Dyrhavegaard (Kolding).
Rørdam, H. F., Dr. phil., Sognepræst t. Lyngby.
Rørdam, T. S., Dr. phil., Sognepræst.
Rørdam, G., Fuldmægtig ved Landbohøjskolen.

Sager, H. C., fhv. Byfoged, Rudkjøbing.
Scavenius, C. S., Godsejer, t. Klintholm, Møen.
Scavenius, H. S. B. E., Hofjægermesterinde, Basnæs (Skjelskør).
Scavenius, L., Kammerherreinde, Gjorslev.
Schade, A. H., Kjøbmand, Nykjøbing p. Mors.
*Schartau, E. W. B., Sognepræst t. Strö, Sverrig.
*Scheel, A. V., Byretsassessor, Christiania.
Scheel, L. V., Fuldmægtig i Finansministeriet.
Scheel, F. C. R., Kammerherre, Hofjægermester, Greve, t. Stamhuset Rosenkrantz, Rygaard.
*Schjelderup, W. M., Stud. juris, Christiania.
*Schirmer, H. M., Arkitekt, Christiania.
*Schiøth, H., Adjunkt, Christiania.
Schlegel, J. F., Gehejmeetatsraad.
Schleisner, P. A., Dr. med., Etatsraad, Stadslæge.
*Schmidt, L., Bogtrykker, Laurvig.
Schmidt, L. H., Præst.
Schmidt, V., Dr. phil., Professor.
Schmidt, W. G., Mægler.
Schmidt, C. P. Christensen, fhv. Kollaborator.
Schmidt, L., Cand. philol., Horsens.
Schnipp, A., Boghandler, Helsingør.
Schousboe, V. C., Sognepræst.
Schrøder, L., Cand. theol., Folkehøjskoleforstander, Askov.
Schurmann, J. C., Dr. theol., Professor, Seminarieforstander, Sognepræst, Skaarup (Svendborg).
Schwartzbrem, L. H. P., Provst, Sognepræst t. Slagslunde.

*Schybergson, M. G., Professor, Helsingfors.
Schäfer, D., Dr. phil., Professor, Jena.
Schøller, Kammerherreinde, t. Margaard (Odense).
Schønberg, K., Boghandler.
*Schøning, S. J., Telegrafstationsbestyrer, Namsos, Norge.
Secher, V. A., Arkivassistent.
Sehested, H., Hofjægerm., Kammerjunker, Brændeskov (Svendborg).
Sehested, Th., Frøken.
*Silfverstolpe, C. G. U., Kammerherre, Stockholm.
*Simonsen, P., Kjøbmand, Christiania.
Skeel, V. S., Kammerherre.
*Skjelderup, J., fhv. Postmester, Christiania.
Skrike, A., Gehejmelegationsraad.
Slomann, E., Cand. phil., Vejle.
*Smerling, C. F., Kancelliraad, Stockholm.
Smith, C. N., Provst.
Smith, F. L. E., Læge, Vejle.
Smith, M. F. G., Jægermester, Rudbjerggaard (Nakskov).
Smith, S. B., Universitetsbibliothekar.
*Smith, J. J., Lensnotar, Jönköping.
Sommer, C., fhv. Distriktslæge.
Sommersted, A. W., Overkrigskommissær.
Sporsén, S., Cand. jur.
*Stabel, H., Redaktør, Frederiksstad.
Stadfeldt, S. A. N., Dr. med., Professor ved Universitetet.
Stage, C., Boghandler.
*Stang, E., Højesteretsadvokat, Christiania.
*Steen, F., Sorenskriver, Førde, Nordfjord.
Steenstrup, J. C. H. R., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Steenstrup, M. G. G., Dr. phil.
Steffensen, H. C., Generalauditør.
*Steinnordh, J., Dr. theol. & phil., Lektor, Linköping.
Stemann, Hofjægermesterinde, Helsingør.
Stephens, G., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Sthyr, H. V., Lic. theol., Professor ved Universitetet.
*Stjernström, G., Bibliotheksamanuensis, Upsala.
*Storm, G., Dr. phil., Professor, Christiania.
*Strokirk, W. T., Kancelliraad, Stockholm.
Strunk, C. A. F., Justitsraad, Musæumsinspektør.
*Strøm, C. A., Lensmand, Throndenæs, Norge.
Strøm, Th., Overlærer, Jægerspris.
*Strøm, F., Overretssagfører, Moss.
*Strøm, H. M., Sorenskriver, Stavanger.
Stub, C. F., Sognepræst t. Glostrup.

*Svedelius, W. E., Professor, Upsala.
Svegaard, P., Lærer, Sorø.
*Sverdrup, U., Stud. jur., Christiania.
Sødring, E., Cand. phil.
*Søraas, Stud. philol., Christiania.
Sørensen, S. A., Kaptajn.
Sørensen, L. S., Stiftsprovst, Viborg.
Sørensen, C. T., Kaptajn.
Sørensen, A., Cand. mag., Hobro.
Sørensen, N., Lærer, Frederikshavn.
*Sørenssen, N. E., Sorenskriver, Tønsberg.

*Tamm, O., Godsejer, Tvetaberg (Södertelje).
Tang, Etatsraadinde, t. Nørre-Vosborg.
Tang, C. N., Konferensraad, Viborg.
*Taube, B., Baron, Amanuensis, Stockholm.
*Taube, H. E., Greve, Godsejer, Edebo, Sverrig.
*Thaulow, F., Læge, Ringerike, Norge.
Theisen, K., Skolebestyrer, Kolding.
Thiele, F. A., Byfoged, Skanderborg.
Thiele, J. R., Cand. jur., Assistent ved den kgl. Kobberstiksamling.
Thiset, A., Arkivassistent.
Thodberg, J. B., Lærer, Æroskjøbing.
Thomassen, C. F., Lærer.
*Thomle, J. S., Dr. jur., Justitiarius i Højesteret, Christiania.
*Thomle, A., Højesteretsassessor, Christiania.
Thorkelin, B. F. J., Oberst.
Thorson, E. M., Underbibliothekar ved det st. kgl. Bibliothek.
*Thrap, D., Sognepræst, Christiania.
Thrige, S. B., Professor, Skolebestyrer.
*Thuesen, J., Politimester, Laurvig.
Thyregod, C. A., Lærer.
Tietgen, C. F., Etatsraad, Bankdirektør.
*Tischendorf, G. L., Cand. theol., Christiania.
Tommerup, P., Sognepræst t. Toksværd (Næstved).
Trap, J. P., Dr. jur., Gehejmekonferensraad.
Trier, E., Cand. theol.
Trier, L., Cand. phil.
*Trägårdh, L. J., Sognepræst t. Kjerstorp, Sverrig.
Tuxen, N. E., Direktør ved Orlogsværftet.
Tvermoes, R., Grosserer.
Tüchsen, P. C., Sagfører, Faaborg.

*Unger, C. R., Dr. phil., Professor, Christiania.
Unsgaard, J. E. H. V., Amtmand, Thisted.
*Urbye, Sorenskriver, Stenkjær, Throndhjem.
Urne, A., Assistent i Finansministeriet.
Ussing, J. L., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Ussing, O. Algreen-, Kammerjunker, Kontorchef i Justitsminist.

Waage, O., Lic. theol., Provst, Sognepræst t. Herlufmagle (Næstved).
*Wachtmeister, H. G., Greve, Årup, Sverrig.
Wad, G. L., Cand. polit.
Wad, C. D., Assistent ved Statsbanerne, Fredericia.
Vahl, J., Underbibliothekar ved det st. kgl. Bibliothek.
Waitz, G., Geh.-Regierungsrath, Berlin.
Wallick, C. W. J. N., Justitiarius i Kriminalretten.
Warburg, C. A., Fabrikejer.
Warburg, E. F. V., Sognepræst i Svendborg.
*Warmuth, C., jun., Musikhandler, Christiania.
Vaupell, O. F., Oberst.
Vaupell, F. L., Sognepræst t. Lunde (Varde).
*Wedberg, J. O., Justitsraad, Stockholm.
Vedel, E., Kammerherre, Amtmand, Sorø.
Vedel, P. A. F. S., Dr. jur., Geh.-Legationsraad, Direktør i Udenrigsministeriet.
*Vedeler, G. F., Kaptajn, Horten.
Weeke, C., Bibliotheksassistent.
Wegener, C. F., Dr. phil., Gehejmekonferensraad.
*Weibull, M., Dr. phil., Professor, Lund.
Weis, A., Cand. polyt., Møller, Aarhus.
Weitemeyer, H., Cand. mag.
*Wessel, G., Cand. phil., Frederikshald.
Vestergaard, F. C. B. S., Borgmester, Nykjøbing p. Mors.
Westergaard, C. J., Justitsraad, Fuldmægtig i Krigsministeriet.
*Western, A., Stud. philol., Christiania.
Westesen, B. Q., Pastor emeritus.
*Westling, G. O. F., Docent, Stockholm.
*Westrin, T., Dr. phil., Stockholm.
Westrup, J. S., Kaptajn.
Wichfeld, J., Kammerherre, t. Stamhuset Engestofte.
Wiese, G. C. C., Overretssagfører.
*Wieselgren, H., Bibliothekar, Stockholm.
Willer, M., Varemægler.
*Willmann, A., Premieraktör, Stockholm.
Wimmer, L. F. A., Dr. phil., Docent ved Universitetet.
Vind, S. G. H., Hofjægermester, t. Sanderumgaard (Odense).

*Winge, A., Konsul, Christiania.
Winstrup, L. A., Justitsraad, Bygningsinspektør, Kolding.
Winther, C. M., Overretsprokurator.
Vinther, J. N., Lærer, Birkerød.
Winther, N., Prokurator, Hjørring.
*Winther, T., Adjunkt, Skien.
*Vogt, L. J., Toldinspektør, Frederikshald.
Wold, R., Frøken.
Worm, R. T., Sognepræst t. Gudom (Lemvig).
Worsaae, J. J. A., Dr. phil., Kammerherre, Direktør.
Wroblewsky, O. B., Boghandler.
Wulff, E. L., Cand. jur.
van Wylich, P. F. N., Herredsfoged, Viborg.
*Væringsaasen, H., Gaardbruger, Elverum, Norge.

Yde, Lærer, Mors.

Zahle, N., Institutbestyrerinde.
Zahle, P. C., Sognepræst t. Vallensved (Næstved).

Øllgaard, F. A. M., Byfoged, Slagelse.
Østerberg, F., Stud. mag.
*Østgaard, H. R., Lensmand, Gudbrandsdalen.
*Øverland, O. A., Arkivassistent, Christiania.

Kjøbenhavn. Arbejderforeningen af 1860.
Athenæum.
Garnisonsbibliotheket.
Gehejmearkivet.
Generalstaben.
Japetus, Læseforening.
H. M. Kongens Haandbibliothek.
Krigsministeriets Bibliothek.
Metropolitanskolen.
Musaion, Læseselskab.
Officersskolen.
Rigsdagens Bibliothek.
Det statistiske Bureau.
Studenterforeningen.
Aalborg Garnisons Officers-Bibliothek.
Kathedralskolen.
Stiftsbibliotheket.

Aarhus Garnisonsbibliothek.
Kathedralskolen.
Bergen. Den gode Hensigt, Selskab*.
Kommunebiblioteket*.
Musæet*.
Christiania. Athenæum*.
Det Deichmanske Bibliothek*.
Læseforeningen for Lærerne ved Sagenes Skole*.
Det norske Rigsarkiv*.
Storthingets Bibliothek*.
Studentersamfundet*.
Det kgl. norske Frederiks Universitet*.
Christianssands Stiftsseminarium*.
Christianssunds lærde og Real-Skole*.
Drammens lærde og Real-Skole*.
De Unges Samfund*.
Fredericia Garnisonsbibliothek.
Frederiksborg lærde Skole.
Frederikshalds Stiftsbibliothek*.
Göteborgs Musæums Bibliothek.
Herlufsholms Skole.
Horsens lærde Skole.
Jellinge Seminarium.
Karljohansværns Marinebibliothek*.
Kolding Latin- og Realskole.
Læseforening.
Kronborg Garnisonsbibliothek.
Lund. Den akademiske Forenings Bibliothek*.
Göteborgske Nations Bibliothek*.
Den historiske Forening*.
Skaanske Nations Bibliothek*.
Smaalands Nations Bibliothek*.
Universitetsbiblioteket.
Nykjøbing Kathedralskole.
Lolland-Falsters Stiftstidende.
Odense Kathedralskole.
Fyns Stifts Læseforening.
Det militære Bibliothek.
Randers lærde Skole.
Ribe Kathedralskole.
Ringsted-Alsted Herreders theologiske Læseforening.
Roskilde Kathedralskole.
Rønne højere Realskole.
Skiens Latinskole*.

Sorø Akademi.
Stockholm. Högra Lärarinneseminariet*.
Jakobs lägre Elementar-läroverk*.
Norra Latinläroverket*.
Det kgl. svenske Rigsarkiv*.
Kgl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien.
Thisteds theologiske Læseforening.
Throndhjem. Det kgl. Videnskabernes Selskab*.
Upsala. Den historiske Forening*.
Studenterkorpsets Bibliothek*.
Vexiö högre Elementar-läroverk*.
Viborg Kathedralskole.

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10de Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde.)

---

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettes Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværendes Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgjøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne imellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

En af Bestyrelsen antagen Kasserer aflægger aarligt Regnskab, som, efter at være revideret af to dertil valgte Revisorer, fremlægges paa det næste Aarsmøde.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gjør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgjøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maaneds Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom ogsaa en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde og, hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekjendtgjøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $^2/_3$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Hist. Tidsskr. 5. R. 4. Bd. 1. H. 1883.

Bøger, indsendte til Redaktionen i Aaret 1883.

Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen, red. af *O. Montelius*, *C. M. Guldberg* och *J. Lange*. 1882. 8. H. — 1883. 1—3 H. Stockh., Norstedt & söner.

Historisk Tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand*. 2. Årg. 1882. 4. H. — 3. Årg. 1883. 1. H. Stockh.

Meklenburgisches Urkundenbuch, herausg. von dem Verein f. meklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde. 12. Bd. Wort- u. Sach-Register zu Band 5—10. Schwerin 1882. 4°.

Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde, aus den Arbeiten des Vereins herausg. von *G. C. F. Lisch*. 44. Jahrg. Schwerin 1879. — Fortgesetzt von *F. Wigger*. 46. u. 47. Jahrg. ib. 1880 u. 1882.

Dette Blad bortskæres ved Indbindingen.

Hist. Tidsskr. 5. R. 4. Bd. 2. H. 1883.

Bøger indsendte til Redaktionen.

J. Kinch, Ribe Bys Historie og Beskrivelse fra Reformationen indtil Enevoldsmagtens Indførelse (1536—1660). 6—7. H. Odder, G. E. C. Gad.

Historisk Tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand*. 3. Årg. 1883. 2—3. H. Stockh.

Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen, red. af *O. Montelius*, *C. M. Guldberg* och *J. Lange*. 1883. 4—6. H. Stockh., Norstedt & söner.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 2. Række 4. Bd. 2. H. Krist.

Yngvar Nielsen, Bidrag til Norges Historie i 1814. Afhandlinger og Aktstykker. 1. Bd. 4. H. Udg. af den norske historiske Forening. Christ.

J. B. Halvorsen, Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880. 5. H. Birch—Bjørnson. Krist., den norske Forlagsforening.

Dette Blad bortskæres ved Indbindingen.

Bøger indsendte til Redaktionen.

Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde, gegründet von *G. C. F. Lisch*, fortgesetzt von *F. Wigger*. 48. Jahrg. Schwerin.

Nytaarsgave til danske Kvinder, samlet og udg. af *Louise Fenger*. Kbh., K. Schønberg.

Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen, red. af *O. Montelius*, *C. M. Guldberg* och *J. Lange*. 1883. 7—8. H. — 1884. 1—2. H. Stockh., Norstedt & söner.

H. R. Hiort-Lorenzen og *A. Thiset*, Danmarks Adels Aarbog. 1884. 1. Aargang. Kbh., P. G. Philipsen.

J. Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog. Omarb., forøg. og forbedr. Udg. 1—3. Hefte. A – eðli. Krist., den norske Forlagsforening.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 2. Række. 4. Bd. 3. H. Krist.

Historisk Tidskrift, utg. af den svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand*. 3. Årg. 1883. 4. H. — 4. Årg. 1884. 1. H. Stockh.

Johns Hopkins University studies in historical and political science, *H. B. Adams* editor. 2. Series. I – II. *H. B. Adams*, Methods of historical study. Baltimore.

J. B. Halvorsen, Norsk Forfatter-Lexikon 1814 – 1880. 6—7. Hefte. Bjørnson – Broch. Krist., den norske Forlagsforening.

J. Kinch, Ribe Bys Historie og Beskrivelse fra Reformationen indtil Enevoldsmagtens Indførelse (1536—1660). 8. Hæfte. Odder, G. E. C. Gad.

Boletin de la real academia de la historia. T. 4. cuad. 2. Madrid.

Proceedings of the Canadian Institute, Toronto. Vol. 1. fasc. 5. Toronto.

Dette Blad bortskæres ved Indbindingen.

Bidrag til den danske Literaturs Historie af N. M. Petersen. I. Middelalderen. 1853. II. Reformationstiden. 1854. III. Det lærde Tidsrum. 1855—56. IV. Holbergs Tidsalder. 1857—58. V. Oplysningens Tidsalder. Første Afdeling 1860; Anden Afdeling 1861. VI. Register og Tillæg. 1864. (Hele Værket er udsolgt undtagen Registret, der koster 3 Kr.)

Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1861. (Bogladepris 4 Kr.)

Den hellige Birgitta og Kirken i Norden af Fr. Hammerich. 1863. (Udsolgt.)

Kampen for Sønderjylland 1848—50 af Otto Vaupell. I. Krigen i 1848. 1863. II. Krigen i 1849. 1866. III. Krigen i 1850. 1867. (Alle tre Dele ere udsolgte. Andet Oplag er udkommet paa C. A. Reitzels Forlag.)

Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621 af Holger Fr. Rørdam. 1ste Del med et Hefte Aktstykker, 1868—69, 2den Del med 2 Hefter Aktstykker, 1869—72, 3dje (sidste) Del med 4de og 5te Hefte Aktstykker, 1873—77. (Bogladepris for hver Del 7 Kr.)

Foreningens Medlemmer kunne faa de af denne udgivne Skrifter, for saa vidt Forraad haves, imod at udrede de tilsvarende Bidrag, 2 Kroner for hvert Halvaar. For ethvert Bind af de første fire Rækker af Historisk Tidsskrift betales som for to Halvaarsleveringer, for et Bind af femte Række betales som for tre Halvaarsleveringer. C. Molbechs Historisk-biographiske Samlinger regnes til en Pris af to Leveringer. Af Rørdams Universitetets Historie vil ethvert Bind med tilsvarende Aktstykker regnes som to Halvaarsleveringer. Ellers gjælder ethvert af Foreningen udgivet Bind for en Halvaarslevering. Registret til 3dje Række af Historisk Tidsskrift leveres, naar ønskes, gratis sammen med 6te Binds 3dje Hefte; ellers betales det med 1 Kr.

Indhold:

Den danske historiske Forenings Medlemmer betale aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor E. Holm, Gamle Kongevej Nr. 15), dens Sekretær (Arkivassistent C. F. Bricka, Bülowsvej Nr. 44) og dens Kasserer (Universitetsboghandler, Justitsraad F. Hegel, Klareboderne Nr. 3) samt i J. H. Schubothes Boghandel (Badstuestræde Nr. 17) og af dennes Kommissionærer.

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønske at benytte sig heraf, ville behage at gjøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.

